

De lege

JURIDISKA FAKULTETEN I UPPSALA

ÅRSBOK 2008

NILS JAREBORG

MENING, VÄRDE OCH
RATIONALITET

CUVÉE 1974 I NY TAPPNING

IUSTUS FÖRLAG

© Författaren och Iustus Förlag AB, Uppsala 2008
ISSN 1102-3317
ISBN 978-91-7678-692-5
Sättning: Harnäs Text & Grafisk Form
Layout omslag: IdéoLuck AB, Stockholm
Tryck: Edita, Västerås 2008
Förlagets adress: Box 1994, 751 49 Uppsala
Tfn: 018-65 03 30, fax: 018-69 30 99
Webbadress: www.iustus.se, e-post: kundtjanst@iustus.se

FÖRORD

Utan tvivel är man inte klok.

TAGE DANIELSSON

Åren 1970–1973 skrev jag en bok som var avsedd att utges under titeln *Semantik, värdeteori och läran om normativa rekvisit*. Jag hade disputerat 1969 på avhandlingen *Handling och uppsåt: En undersökning av doluslärans underlag*. Den nya boken hade bl.a. till syfte att möjliggöra detaljerade ställningstaganden till innebörden av det straffrättsliga uppsåtskravet, sådant det sammanfattas i den s.k. täckningsprincipen. Vid denna tidpunkt tänkte jag nog att jag skulle syssla med uppsåtsfrågor många år framöver – inte minst frågor om bevisning av uppsåt. Nu blev det inte så. Läroböcker och lagstiftningsarbete kom länge att dominera. Frågor om oaktsamhet blev viktigare än frågor om uppsåt, och frågor om straff blev viktigare än frågor om brott.

Tillbaka till 1974. Boken var antagen för utgivning. Men förlagschefen avled oväntat, och den nya ledningen var inte villig att för tillgängligt tryckningsbidrag utge 600 sidor. Det var emellertid angeläget att få ut något i tryck. Under själslig pina konstruerades *Begrepp och brottsbeskrivning: Semantik och läran om normativa rekvisit*. Texten bestod i princip av början och slutet av manuskriptet, med vissa tillägg i form av sammanfattningar av huvudpunkter i det uteslutna mellanpartiet. Boken blev inte oanvändbar, men den lider av förlossningsskador. Så småningom kunde nytt tryckningsbidrag uppbringas, och huvuddelen av mellanpartiet utgavs 1975 under titeln *Värderingar*. Även nu ansågs dock pengarna vara för små, med följderna att 70 sidor måste ersättas av 15 sidor sammanfattningar. Bokens huvudsakliga svaghet består i att den kan läsas med behållning endast av den som har läst första hälften av den förra boken.

Det fanns fler problem. På den tiden var det mycket mer arbetsamt att ge ut en bok än i dagens datoriserade värld. Att skriva en bok var i huvudsak att skriva för hand. För egen del skrev jag liggande (på grund av ryggbesvär) med bläckpenna. I början av 1970-talet underlättades produktionen såtillvida att fotokopiering blev tillgänglig och fingerförstörande reseskrivmaskiner kunde ersättas av elektriska skrivmaskiner. Men på tryckerisidan blev det sämre. Sättning med blytyper ansågs ha blivit för dyr och ersattes med fotosättning (som i tekniskt hänseende var i början av sin utveckling). Liksom förut skulle en sättare skriva ut författarens text. Men denne var uppenbarligen inte längre en skicklig yrkesman. Till de fel man ju alltid gör själv kom alltför många nya fel, och det är ju särskilt svårt att upptäcka fel i egen text. (I en senare bok satte en sättare in ett hundratal extra ”inte” – om jag upptäckte alla har förblivit oklart.)

Det hela blev alltså ett stillsamt halvfiasco. Böckerna är inte längre möjliga att köpa (i något skede makulerades några hundra exemplar av vardera boken). Jag har inte haft någon tanke på att ge ut dem på nytt. En uppdatering har varit arbetsmässigt utesluten, och när de skrevs var jag ju bara hälften så gammal som jag är nu.

Några på olika sätt närstående personer har emellertid gjort gällande att det är angeläget att texterna, trots sin ålder, är tillgängliga och att gratisarbete är nyttigt för pensionärer. Jag är inte övertygad om någontdera, men nu har det blivit som det har blivit. Utan Maud Rosendals hjälp med scanning hade det dock inte blivit något. Stort tack! Om jag hade haft klart för mig hur idiotiskt fantasifullt en scanner beter sig, så hade det dock inte heller blivit något. Stort tack till Sandra Friberg och Magnus Ulväng som genom självuppooffrande läsning föranlett ytterligare korrigering av cirka 500 tryckfel och oklarheter.

Jag har utgått från det ursprungliga manuskriptet. Den fjärde avdelningen – ”Läran om normativa rekvisit” – har lyfts bort. Denna lära är av intresse endast för straffrättsteoretiker, och den verkar också vara mindre central än tidigare. Några mindre textavsnitt har dock använts för exemplifiering.

Kapitelindelningen är något förändrad. Det förekommer att text i noter har flyttats till huvudtexten, och vice versa. Sammanlagt några få sidor har strukits.

Sakligt sett är texten med obetydliga undantag oförändrad. Några misstag har korrigerats, och några förtydliganden har gjorts. På några punkter har terminologin förbättrats. Många exempel är historiskt sam-

tida med texten. Dessa har behållits för att ge läsaren en tidsmässig och kulturell förankring. (På den tiden var det t.ex. helt i sin ordning att tala om "negrer".)

Språkligt är texten i viss mån försiktigt moderniserad. En del människor kallas "han", andra kallas "hon", på ett närmast slumpmässigt sätt. Vinmetaforen på titelsidan är högst motiverad: texten är (grovmaskigt) filtrerad genom en annan hjärna och tappad in i en PC.

"Brottsbalken" förkortas ibland som "BrB". I övrigt används endast standardiserade förkortningar.

Den första avdelningen – *Semantiska begrepp och distinktioner* – torde inte vara särskilt föråldrad. Semantiken har som många andra vetenskapsgrenar blivit alltmer specialiserad, men framställningen torde fortfarande vara någorlunda adekvat på den elementära nivå som det här är fråga om. Den andra avdelningen – *Teoretiska skäl och pragmatiska skäl* – framstår däremot i vissa delar som föråldrad. Detta gäller dock mindre innehållet än sättet att hantera frågorna. Jag hade gärna uteslutit denna avdelning, men då hade den tredje avdelningen – *Värdeutsagor och värderingar* – i vissa delar blivit mycket svårbegriplig. Jag har under åren följt den filosofiska och vetenskapsteoretiska diskussionen tillräckligt noga för att våga säga att innehållet i den tredje avdelningen fortfarande är aktuellt. Liknande tankegångar möter man hos åtskilliga av världens ledande filosofer. Bokens filosofiska grundposition har sedermera artikulerats framförallt av Richard Rorty och Hilary Putnam.

Min senast publicerade uppsats bär titeln "Bedömning av vetenskaplig kvalitet i rättsdogmatiken". Den har infogats som sista kapitel i boken.

Framställningen är ganska kompakt, och i stora delar knappast läsาร์vänlig. Även om det finns en innehållslig linje från början till slut, kan jag inte se något hinder mot att hoppa in litet här och var där man tror sig kunna finna något av intresse, men man kan behöva söka begrepps-förklaringar i tidigare avsnitt.

I boken finns en del Wittgensteincitat. För att underlätta för läsare som inte förstår tyska har jag infogat (av testamentensexekutorerna godkända) översättningar till engelska. Vad gäller *Philosophical Investigations* har jag därvid använt tredje (reviderade) upplagan (2001).

En del av de behandlade frågorna har jag berört i senare texter. Den intresserade torde få tillräcklig information genom *Straffrättsideologiska fragment* (1992) och *Inkast i straffområdet* (2005).

Det är dags att göra bokslut. Jag har därför tillfogat en bibliografi.

De inre omständigheter under vilka de två huvudarbetena kom till är mycket olika. *Norm and Action* var en frukt av tankar som legat oroande i bakgrunden ända sedan jag skrev "Deontic Logic" och som fortsatt att oroa mig ända till ålderdomen. Arbetet på boken, liksom det mesta jag skrivit, upplevde jag som smärtsamt och med resultatet var jag från början missnöjd. Helt annorlunda var det med *Varieties of Goodness*. Den har nästan inga föregångare och knappast heller efterföljare i min egen produktion. Jag skrev dess första manuskript mer eller mindre i ett svep under ett knappt halvår Det gick som smort och beredde mig mycken glädje. Den ena tankegången födde den andra. Så uppstod vad jag brukar kalla min bästa bok.

De två böckerna mottogs mycket olika. *Norm and Action* ... har översatts till många språk och är på sitt område en klassiker som man inte kan lägga på hyllan eller gå förbi. Annorlunda är det med *Varieties*. Den fick många läsare och mottogs nådigt av kritiken, men den har bara avsatt obetydliga spår i filosofins utveckling. ... Reaktionerna har förvånat mig. Har jag felbedömt min egen prestation? ... Jag utesluter inte möjligheten av en felbedömning. Men jag vill fortfarande hävda att *Varieties* är mitt skickligast argumenterade och till sin grundkonception mest originella arbete. Är det förmätet att tro att dess tid ännu skall komma?

GEORG HENRIK VON WRIGHT: Mitt liv som jag minns det (Stockholm 2001) s. 202–203.

It is remarkable how few philosophers have taken any interest in the conceptual richness von Wright brings forth in his analysis. ... In fact the only serious attempt of trying to restore some unity to von Wright's multiplicity of concepts I know of is made by Jareborg in his little known, but quite weighty, book *Värderingar* (only in Swedish)

BERNT ÖSTERMAN: Value and Requirements. An enquiry concerning the origin of value (Aldershot etc. 1995) s. 47.

INNEHÅLL

Förord 5

Innehåll 9

I SEMANTISKA BEGREPP OCH DISTINKTIONER 15

1 Inledning 17

- 1.1 Språkvetenskaplig semantik 17
- 1.2 Filosofisk semantik 20
- 1.3 Grundläggande distinktioner 26

2 Mening 33

- 2.1 Inledning 33
- 2.2 Meningsfullhet 34
- 2.3 Verifikationsprincipen 38
- 2.4 Teorier om mening 42
- 2.5 Mening och språkanvändning 47
- 2.6 S-betydelse 52
- 2.7 T-betydelse 57
- 2.8 Avsedd betydelse 59
- 2.9 Grices meningsteori 61
- 2.10 Referens 64
- 2.11 Illokutionär innebörd 66

3 Definitioner 71

- 3.1 Definitionstyper 71
- 3.2 Definitionsmetoder 74
- 3.3 Brottsbalkens definitioner 79

4 Begrepp 83

- 4.1 Språk och verklighet 83
- 4.2 Ord och begrepp 86
- 4.3 Kriterier 89
- 4.4 Familjebegrepp 93
- 4.5 Tekniska begrepp 98
- 4.6 Begreppsstrukturer 101
- 4.7 Typbegrepp 105

5 Språklig obestämdhet 109

- 5.1 Allmänna termer 109
- 5.2 Abstrakta termer 112
- 5.3 Vaga termer 114
- 5.4 Porösa termer 119
- 5.5 Öppna termer 122
- 5.6 Flertydiga termer 125
- 5.7 Överförd betydelse 131
- 5.8 Relativa termer och elliptiska satser 135
- 5.9 Andra typer av flertydighet 139
- 5.10 Juridisk doktrin 142

6 Precisering 148

- 6.1 Näss om precisering 148
- 6.2 Bestämning av ”precisering” 151
- 6.3 Preciseringsbehov och preciseringsmöjligheter 154
- 6.4 Precisering och rättstillämpning 158

II TEORETISKA OCH PRAGMATISKA SKÄL 163

7 Skäl att tro 165

- 7.1 Tro och skäl 165
- 7.2 Ramen för rationell tro 168
- 7.3 Validering och vindicering 179
- 7.4 Språk och rationell tro 184
- 7.5 Bedömningar och omdömen 187
- 7.6 Jämförelser 194

8	Känslor och attityder	197
8.1	Känslor	197
8.2	Sensationer	199
8.3	Böjelser	201
8.4	Sinnesstämmningar och andra allmäntillståndskänslor	202
8.5	Emotionell upprördhet	204
8.6	Emotioner	204
8.7	Attityder	209
8.8	Behag	210
8.9	Intresse	218
8.10	Gillande	219
8.11	Hållningar	221
8.12	Förhållningar	226
9	Myten om emotiv mening	228
9.1	Dikotomitänkandet	228
9.2	Vad är emotiv mening?	231
9.3	Expressiva språkhandlingar	235
9.4	Evokativa språkhandlingar	238
9.5	Suggestivt tal	241
9.6	Objektiverade termer	246
9.7	Preskriptiv mening	248
10	Skäl att göra	250
10.1	Handlingsskäl och teoretiska skäl	250
10.2	Praktiska och pragmatiska bedömningar	254
10.3	Vilja och pragmatiska skäl	259
10.4	Närmare om pragmatiska skäl	262
10.5	Är hedoniska skäl primära pragmatiska skäl?	267
10.6	Intresse och pragmatiska skäl	272
10.7	Självintresse och pragmatiska skäl	274
10.8	Personlig vana och pragmatiska skäl	276
10.9	Egoism	277
11	Regler och rationellt handlande	281
11.1	Normer	281
11.2	Dogmatiska regler	283
11.3	Skäl för att ha regler	286

- 11.4 Reglers existens som pragmatiska skäl 289
- 11.5 Tumregler 293
- 11.6 Social sed 296
- 11.7 Avslutning 300

12 Moral 302

- 12.1 Den moraliska synpunkten 302
- 12.2 Konstruktiv moral och konventionell moral 308
- 12.3 Moral och skäl 314

III VÄRDEUTSAGOR OCH VÄRDERINGAR 321

13 Teorier om värdeutsagor 323

- 13.1 Inledning 323
- 13.2 Definitionism 326
- 13.3 Intuitionism 333
- 13.4 Primitiv emotivism 336
- 13.5 Stevensons emotivism 343
- 13.6 Hares preskriptivism 347
- 13.7 Urmsons lära om gradering 353
- 13.8 Nowell-Smiths godhetskriterier 359
- 13.9 Baiers kognitivism 361
- 13.10 Taylors konstruktion 364
- 13.11 Fler teorier 369

14 Termen 'god' 376

- 14.1 Individgodhet och faktumgodhet 376
- 14.2 Hedonisk godhet 379
- 14.3 Preciseringar av "S är god" 382
- 14.4 Ytterligare om vad 'god' betyder 393
- 14.5 Kriteriemisstaget och standarder 396
- 14.6 "S är god" och illokutionär innebörd 400
- 14.7 "S är god" och perlokutionär effekt 404
- 14.8 Goda skäl 405

15 Andra värdetermer	408
15.1 Termen 'böra'	408
15.2 Andra modala termer	416
15.3 Gerundiva termer	420
15.4 Utilistiska termer och abilitetstermer	421
15.5 Termen 'rätt'	424
16 Värde	430
16.1 Begreppsförklaring	431
16.2 Klassificeringar av värden	436
16.3 Axiologi	440
17 Värderingar	449
17.1 Begreppsförklaring	449
17.2 Värdeutsagor	453
17.3 Fakta och värdeutsagor	457
17.4 Objektivitet och värdeutsagor	461
17.5 Estetiska och konstnärliga värderingar	471
17.6 Vetenskap och värderingar	486
18 Bedömning av vetenskaplig kvalitet i rättsdogmatiken	500
Litteratur	514
Works by Nils Jareborg: Select bibliography	541

I

SEMANTISKA BEGREPP OCH DISTINKTIONER

1

INLEDNING

1.1 SPRÅKVETENSKAPLIG SEMANTIK

Semantik (semiologi, semasiologi) är vetenskapen om tecken och deras tydning. Som särskild vetenskapsgren kan den spåras till omkring 1825 (C. Chr. Reisig i Halle), även om litet hände förrän på 1880-talet genom fransmannen Michel Bréal. Fram till omkring 1930 betraktades semantiken som en i huvudsak historisk vetenskap, sidoordnad med etymologin, läran om ords ursprung. Huvudsyftet var att studera betydelseförändringar och att formulera generella lagar för sådana. Semantikens relativa ungdom som vetenskap innebär emellertid inte att semantiska undersökningar icke företagits tidigare. I verkligheten är intresset för semantik lika gammalt som intresset för språket överhuvudtaget. Detta intresse visar sig ju tydligast i konstruerandet av ordböcker.¹

En sida av semantiken har under de senaste årtiondena kommit att i praktiken avsevärt utökas till en särskild disciplin, nämligen studiet av tecken, som inte är direkt språkliga. De språkliga tecknen utgör ju blott en del av allt som kan fungera som tecken (dvs. ställföreträdare på ett visst sätt: ett teckens uppgift är att representera något annat) – jämför signaler, diagram, bilder, religiösa och andra symboler, symptom, förebud, osv. De språkliga tecknen skiljer sig nämligen från de icke-språkliga däri att de inte alltid är verkliga tecken (för något eller på något) eller symboler. Även om det låter sig sägas, att ett språk är ett system av konventionella tecken eller symboler, så är detta missvisande om man inte samtidigt klargör att

¹ Ullman s. 1–7, Lyons s. 400, Regnéll s. 1, 173.

tecknen är helt beroende av systemet: ett ord är inte ett ord på annat sätt än till följd av en abstraktion utifrån talvanorna. Även utvecklingen inom kommunikationsteorin har bidragit till att man numera i allmänhet sätter 'semantik' lika med enbart 'betydelselära'.²

Semantiken har haft vissa svårigheter att bli erkänd som en fullvärdig lingvistisk disciplin. Många språkvetenskapsmän har tvivlat på att betydelser kan studeras med samma vetenskapliga objektivitet som t.ex. grammatisk och fonologisk forskning äger. Vidare har semantiken aldrig varit exklusivt språkvetenskaplig. Filosofer, logiker, psykologer, antropologer, sociologer, historiker och jurister har alltid haft legitima behov av att studera ords betydelser. Emellertid har man med tiden funnit att den strukturalistiska metodik, som introducerats av Ferdinand de Saussure och som kommit att prägla den grammatiska forskningen, är användbar också inom semantiken. Därigenom har denna fått ökat berättigande i lingvistens ögon. Härtill har även bidragit, att man klarare kommit att inse behovet av att utnyttja semantiska kriterier inom fonologi och grammatik.³ Genom det framförallt genom Noam Chomsky framkallade intresset för en distinktion mellan grammatiska ytstrukturer och djupstrukturer och därmed förbundna formalisering av grammatiska regler, i syfte att klarlägga s.k. grammatiska transformationer mellan olika strukturer, har värdet av semantiska fakta betonats ytterligare:

there can be little doubt that a full grammar must contain fairly intricate rules of semantic interpretation, keyed, at least in part, to fairly specific properties of the lexical items and formal structures of the language in question.⁴

² Ullman s. 13–18, Regnéll s. 1, 10–11, 15–17, Alston s. 50–61, Cohen s. 34, Ziff s. 87, Black s. 148–150, Sparshott s. 360–369; se även Hospers s. 29–61. – Om ordmagi, se Ogden & Richards s. 24–47.

³ Lyons s. 50–51, 400, 443–481, Regnéll s. 140–141, Ullman s. 8, 236–258, Cohen s. 76–78. – Chomsky s. 1 kallar lingvistik för en gren av kognitiv psykologi. Se redan de Saussure s. 33. För en instruktiv framställning om psykologisk forskning om och syn på språkbeteende, särskilt vad beträffar inläring och variationer i prestationsförmåga, se Carroll, särskilt s. 28–29. Se även Ullman (Language) s. 207–212.

⁴ Chomsky s. 50. Om transformationell grammatik, se t.ex. Chomsky s. 25–53, Lyons s. 247–269, Marshall, Matthews, Strawson (Grammar), Cohen s. 37–38, Carroll s. 22–26. Chomsky s. 54: "At present the field is in considerable ferment, and it will probably be some time before the dust begins to settle and a number of outstanding issues are even tentatively resolved."

Semantikens betydelse för språkvetenskapen framgår kanske av en översikt av lingvistikens olika discipliner. Som bas för en indelning av språkvetenskapen används tämligen ofta de skilda typer av enheter varmed den sysselsätter sig: ljudenheter, meningsenheter och relationsenheter. I fråga om ljudenheterna studeras de akustiska och artikulatoriska aspekterna i *fonetiken*, medan ljudens språkliga funktion studeras i *fonologin*. Här bör observeras, att fonologin arbetar med ett semantiskt kriterium. Fonologins ljudenheter, vilka kallas fonem, utmärks genom sin förmåga att i oförändrad fonetisk omgivning ge upphov till olika meningsenheter. I svenskan är t.ex. de fonetiska skillnaderna mellan tungspets-r och tungrots-r fonologiskt irrelevanta, varför dessa olika fonetiska enheter tillhör samma fonem; i t.ex. japanskan gäller detsamma för l och r.⁵

Studiet av meningsenheter är inte begränsat till studiet av ord, utan omfattar även andra betydelsebärande enheter, s.k. morfem, såsom stammar, derivativa suffix och prefix, böjningssuffix och intonation. Men ordet har naturligtvis en nyckelställning, även om det bereder vissa svårigheter att finna entydiga kriterier för vad som skall räknas som ett ord. *Lexikologin*, läran om ord, har en *morfologisk* och en *semantisk* avdelning. I den förra undersöks former av ord och deras komponenter, i den senare undersöks dessas betydelse. Med 'semantik' avses i första hand just den semantiska lexikologin. Det är givet att *etymologi* och *lexikografi* (ordbokskompilation) också hör hemma inom lexikologin.⁶ Genom kombinationer av ord erhålls satser, undersatser och fraser. Dessa studeras huvudsakligen inom en tredje språkvetenskaplig huvudgren, nämligen *syntaxen*. Också här kan man skilja mellan en morfologisk och en semantisk avdelning.⁷

Den nu antydda systematiken, som härrör från Ullman, är givetvis blott en bland flera tänkbara. Traditionellt har man i stället skilt mellan fonologi, lexikon och grammatik. En modern strukturalist som Lyons gör en grov indelning i fonologi, grammatik och semantik.⁸ I Ullmans

⁵ Ullman s. 23–26, Lyons s. 99–132, Regnéll s. 27–28, Carroll s. 11–17, Quine (Words) s. 89–90.

⁶ Ullman s. 26–31, 36–53, Lyons s. 180–206, Regnéll s. 26–27, 29, Carroll s. 18–19, 27, Ziff s. 13–15. – Även stilistiken har delvis utvecklats i nära anslutning till semantiken; Ullman s. 9, Ullman (Language) s. 99–201.

⁷ Ullman s. 31–35, Lyons s. 172–180, Regnéll s. 29–31, Carroll s. 19–22, Ziff s. 26–27. – Om s.k. komparativ filologi, se Lyons s. 21–38.

⁸ Lyons kan rekommenderas för närmare inblick i lingvistikens metoder, problem och resultat.

schema motsvaras grammatiken av hela syntaxen och den del av lexikologin som rör allmänna frågor, t.ex. hur derivativa former uppkommer.⁹

Semantiken är en deskriptiv, empirisk vetenskap.¹⁰ Fastän dess metoder och resultat är av intresse för många andra vetenskaper kan dock vissa typer av undersökningar påstås vara exklusivt språkvetenskapliga, även om vi bortser från lexikografin. Främst gäller detta (1) studiet av s.k. semantiska fält och s.k. komponentanalys,¹¹ (2) studiet av betydelseförändringar, deras orsaker, innebörd och följder – *diakroniskt* studium – och (3) studiet av betydelserelationer såsom synonymi (lika betydelse hos olika ord), polysemi (olika betydelse hos samma ord), homonymi (olika ord med samma form), hyponymi (över- och underordnade ord), antonymi (ord med på något sätt motsatt betydelse), osv.¹² – *synkroniskt* studium – samt (4) studiet av typer och förändringar av motivation till ord.¹³ Vidare har åtminstone hittills den semantiska syntaxen rönt ringa uppmärksamhet utanför språkvetenskapen,¹⁴ vartill kommer att den språkvetenskapliga semantiken rimligen måste ha en egen vetenskapsteori med kritiska analyser av teoribildning och tekniska begrepp, däribland sådana som är av enbart språkvetenskapligt intresse, såsom begreppet morfem.¹⁵

1.2 FILOSOFISK SEMANTIK

Det är inte uppenbart att språket och dess funktioner måste vara av centralt intresse för filosofer. Likväl har så alltid varit fallet. Detta beror i första hand på att mycket av filosofin alltid har handlat om begreppsanalys, och begreppsanalys är en särskild form av språklig analys.¹⁶ När det gäller vissa speciella filosofiska frågor kan man vidare direkt se att språkliga undersökningar är relevanta. Ett enkelt exempel är problemet

⁹ Ullman s. 35.

¹⁰ Om olika undersökningsmetoder, se Regnéll s. 128–144 och även Ullman (Language) s. 1–16.

¹¹ Ullman s. 236–258, Ullman (Language) s. 92–95, Lyons s. 429–431, 470–481, Cohen s. 76–78.

¹² Ullman s. 141–235, Ullman (Language) s. 81–92, Regnéll s. 2, 71–78, 103–127, Lyons s. 443–470. – Om skillnaderna mellan diakronisk och synkronisk forskning, se de Saussure t.ex. s. 129–134, 141–143, 193–197, Lyons s. 45–50, Ullman s. 7–8, Ullman (Language) s. 50–62, Cohen s. 12, Hough s. 138 och Ziff s. 196–198.

¹³ Ullman s. 80–115, Ullman (Language) s. 40–49, 66–71.

¹⁴ Lyons s. 435–442.

¹⁵ Lyons s. 402, Vendler s. 5.

¹⁶ Se nedan t.ex. avsnitten 1.3 och 4.2.

om kunskap a priori: man leds här till frågor om hur satser kan vara sanna eller falska enbart på grund av den betydelse de i dem förekommande termerna har.¹⁷ En självklar följdfråga är vad 'betydelse' betyder.¹⁸ Ett annat exempel är det metafysiska problemet om verklighetens beskaffenhet. För att kunna klarlägga den grundläggande världsstrukturen måste man använda ett språk, och för många har det synts som en rimlig tanke att ett perfekt språk har en med verkligheten analog struktur. Man har därför sett det som en filosofisk uppgift att konstruera ett sådant språk.¹⁹ Det kan också framhållas, att filosofiska diskussioner ofta tar sin utgångspunkt i vad andra filosofer har sagt, varför det är av vikt att utröna betydelsen hos det sagda eller vad vederbörande har menat med vad han sagt.

Det är således begripligt, att även filosofer har behov av att analysera semantiska begrepp, såsom betydelse, meningsfullhet, flertydighet och vaghet, och av att försöka komma till klarhet i fråga om olika sätt att använda språkliga uttryck, olika sätt att klassificera termer, osv. Därmed är givet att filosofiska analyser i viss mån har samma objekt som den mest teoretiska lingvistiska semantiken. Väsentliga olikheter mellan filosofen och lingvisten är dock lätta att finna. Filosofen har helt andra syften med sin verksamhet än språkvetenskapsmannen. I motsats till denne ser han sin befattning med språket som ett medel till ett mål: att lösa filosofiska problem. Genom att det snarare är begrepp än ord som intresserar honom, kommer konsekvenserna av olika begreppsbildningar i förgrunden och därmed även värderingsfrågor (begreppsbildningens lämplighet). I motsvarande hänseende har lingvisten principiellt att nöja sig med att registrera språkvanor.²⁰

Det finns således visst fog för att säga att de flesta filosofer också är semantiker, eftersom de undersöker betydelser och funktioner hos ord och satser. Men vissa filosofiska riktningar kan betecknas som särskilt semantiskt präglade. Jag skall här nämna fyra, vilka inbördes är mycket olika. De tre först nämnda är utan betydelse för detta arbete.

¹⁷ Alston s. 4–5; se närmare t.ex. Cohen s. 173–186, Næss (Semantik) s. 59–66, Quinton, Hamlyn s. 249–280 och jämför Quine s. 20–37.

¹⁸ Wisdom s. 229: "What is meaning?" ... is involved in every philosophical problem and is consequently involved twice over in itself. Thus we ask 'What is the meaning of "meaning"?'. Se även Christensen s. 196–201.

¹⁹ Den logiska atomismens huvudarbete är Wittgenstein (Tractatus). Se vidare Black (Language) s. 111–165, Urmson s. 75–93, 141–145, Wedberg s. 155–161, 175–205, Waismann s. 307–322 och Alston s. 2–3.

²⁰ Regnéll s. 2–5, Alston s. 8–9, Christensen s. 171–174.

Som arvtagare till den logiska atomismen (Russell, den tidige Wittgenstein, m.fl.) och den logiska empirismen (eller logiska positivismen; Schlick, Carnap, Neurath, m.fl.) har främst i USA inom ramen för den symboliska logiken vuxit fram en vetenskapsgren som kan kallas *logisk semantik* (eller ”ren semantik”). Dess förgrundsfigur är Rudolf Carnap. Denna form av semantik är en abstrakt axiomatisk disciplin, som arbetar med konstgjorda formelspråk.²¹

En annan typ av filosofisk semantik kan kallas *sociologisk semantik* (eller empirisk semantik) och har främst bedrivits av den s.k. Osloskolan under ledning av Arne Næss. Vid sidan av analyser av begrepp såsom tolkning, precisering, oenighet, saklig argumentation och intentionsdjup är Osloskolan känd för empiriska undersökningar av hur ord faktiskt används och för att ha skapat metoder för genomförandet av sådana undersökningar.²² Som Cohen påpekar, kan man härigenom få svar på frågor t.ex. om hur många människor som använder ett begrepp i en viss form och i vilka kulturer eller subkulturer det förekommer. Om detta har filosofiskt intresse är tveksamt; det bästa man kan få ut av dylika undersökningar torde vara en insikt om vilka satser som uppfattas som tautologiska (analytiska) av vissa personer vid vissa tillfällen.²³

Språkets makt över tanken har länge varit ett kärt filosofiskt tema. Inom en praktiskt-semantisk riktning av populärvetenskaplig art är huvudsyftet att avslöja språkligt betingade fördomar och vilseledande propaganda. Denna typ av semantik brukar kallas *allmän semantik* (”general semantics”) och är mest känd genom skrifter av Korzybski, Stuart Chase och Hayakawa. Det går inte att bortse från att överdrivna förenklingar och överdrivna filosofiska ambitioner i viss mån har präglat denna riktning.²⁴

Den fjärde typen av filosofisk verksamhet, som har en närmare anknytning till språket än filosofi i allmänhet, är svårare att karakterisera. Det rör sig nu om s.k. *lingvistisk filosofi*. Svårigheten ligger främst däri

²¹ Se närmare Wedberg s. 236–302 och även Regnéll s. 173–174, Alston s. 6, Popper s. 20–22, 128, 374, 376 (s. 21: ”These model languages have no bearing on either science or common sense.”).

²² Næss, Næss (Semantik), Ofstad (som kan anses vara huvudarbetet med Osloskolans metod tillämpad; att den är filosofiskt betydelsefull har åtskilligt att göra med att Ofstad inte företagit några empiriska undersökningar), Wedberg s. 355–365, Regnéll s. 133–138.

²³ Cohen s. 110–111, 119–120, 178. Se även Furberg s. 50.

²⁴ Exempel: Chase. Se Black (Language) s. 223–246, Regnéll s. 6–7.

att flertalet filosofer som f.n. är verksamma i de engelsktalande länderna och i viss mån även i de nordiska länderna är mer eller mindre inspirerade av den grunduppfattning om filosofins mål och medel som dominerade Wittgensteins (1930- och 1940-talen) och J.L.Austins (1940- och 1950-talen) lärarverksamhet i Cambridge respektive Oxford. Visserligen föreligger avsevärda olikheter mellan Wittgensteins och Austins intressen och åsikter om filosofisk metod. I en del hänseenden kompletterar de varandra. Men gemensamt för dem – och en rad andra synnerligen inflytelserika filosofer, av vilka här blott skall nämnas Gilbert Ryle, Max Black, John Wisdom, R.M. Hare, P.F. Strawson, H.L.A. Hart, J.O. Urmson och G.J. Warnock – är att ”vanligt språk” har en förgrundsplats vid filosofisk analys. Vanligt språk sätts då i motsats till tekniskt språk i allmänhet, filosofiskt-tekniskt språk, icke-standardiserat språk (t.ex. metaforiskt, ironiskt, poetiskt), slang och jargong och – kanske i första hand – formaliserat språk.²⁵

The philosopher contemplates things through the prism of language and, misled by one or other of its aspects, for example by some analogy, suddenly sees things in a new strange light. We can cope with these problems only by turning back towards the focal point of his disquiet, that is, towards language itself.²⁶

Detta är naturligtvis inte rätta platsen för en diskussion av filosofisk metod. Jag får därför nöja mig med att säga, att lingvistiska filosofer sysslar med begreppsanalys och att denna sker mot bakgrunden av allmänt språkbruk.²⁷ På ett par punkter kan dock missförstånd förebyggas.

Lingvistiska filosofer säger ofta att de beskriver ords *logiska grammatik*. Waismann förklarar: ”By grammar we mean everything about language which can be fixed before language is applied.”²⁸ Som särskilt Cohen påvisat finns åtskilliga nackdelar med denna terminologi.²⁹ Sälunda är det

²⁵ Se t.ex. Ryle (Ordinary) s. 108–112, 121–125, Flew s. 18, och om relevansen av denna inriktning särskilt Cavell s. 78–83.

²⁶ Waismann s. 416. – Wittgenstein §109: ”Die Philosophie ist ein Kampf gegen die Verhexung unsres Verstandes durch die Mittel unserer Sprache.” [Philosophy is a battle against the bewitchment of our intelligence by means of our language.]

²⁷ Se t.ex. Flew, Wisdom s. 36–50, 169–181, 248–282, Furberg s. 1–55, Waismann s. 1–14, 81–86, Ryle (Ordinary) s. 126–127, Ryle (Meaning) s. 152–153, White s. 4–11, Hare (Essays) s. 19–53, Alston s. 5 samt Jareborg s. 8–11 och där angiven litteratur.

²⁸ Waismann s. 13. Se även t.ex. Wittgenstein §90.

²⁹ Se närmare Cohen s. 95–109 och även Passmore s. 122–123.

lätt att anta att det finns logiska, dvs. tidlösa, regler för användningen av varje ord i språket. Men i verkligheten ändrar orden betydelse i och med att språkvanorna ändras. Den viktiga distinktionen mellan lexikal och situationell betydelse³⁰ kan lätt suddas ut. Filosofiska frågor kan komma att uppfattas som rent språkliga, i stället för primärt begreppslika. (Till och med Austin, som är känd för att i första hand vara intresserad av ord, hade helt klart för sig att vi har de ord vi har och talar som vi gör, därför att vi betraktar verkligheten på vissa sätt. Även filosofin ökar vår kunskap om världen, bl.a. genom att lära oss att se den utifrån nya perspektiv.) Idén om en logisk grammatik innebär också, om den tas på allvar, att filosofisk oenighet egentligen vore omöjlig: den som har fel i en filosofisk fråga måste antingen säga något som illustrerar den riktiga uppfattningen eller också säga något meningslöst eller ologiskt.

Talet om logisk grammatik torde sakna fördelar och kan således lätt associeras med oriktiga uppfattningar. Man kan gå så långt som att säga att det är helt inadekvat, eftersom det innefattar att filosofins uppgift är rent deskriptiv. Visserligen trodde Wittgenstein att så är fallet.³¹ Men

³⁰ Se nedan avsnitten 1.3, 2.6 och 2.7.

³¹ Wittgenstein § 124: "Die Philosophie darf den tatsächlichen Gebrauch der Sprache in keiner Weise antasten, sie kann ihn am Ende also nur beschreiben. Denn sie kann ihn auch nicht begründen. Sie lässt alles wie es ist." [Philosophy may in no way interfere with the actual use of language; it can in the end only describe it. For it cannot give it any foundation either. It leaves everything as it is.] Det skall emellertid betonas att Wittgenstein polemiserade med dem (inklusive sig själv i *Tractatus*) som såg ett logiskt perfekt språk som en möjlighet (se t.ex. Wittgenstein s. x och § 98) och också att han insåg att varje beskrivning förutsätter ett urval och därmed värderingar på något sätt (se t.ex. §§ 132, 133, 291); i § 133 bl.a.: "Es gibt nicht *eine* Methode der Philosophie, wohl aber gibt es Methoden, gleichsam verschiedene Therapien." [There is not *a* philosophical method, though there are indeed methods, like different therapies.]

Uppenbart är att Wittgenstein i vad han sade underskattade de normativa och värderingsmässiga aspekterna av språkanvändningen. Se t.ex. Black (Margins) s. 246–268, Cavell s. 79, 87, och Walsh s. 132: "Yet just as Burke fails to persuade us that we need no general theory of politics, but only histories of particular political institutions, so Wittgenstein's advocacy of the view that we should confine ourselves to particular language games does not satisfy. Not all language games, we feel, are equally well founded, even if they are all played."

Malcolm (Memoir) s. 63: "Apart from other things, I think that there was indeed something in the content of his philosophy that improperly assimilated, had and still has an unfortunate effect on those influenced by it. I refer to his conception that words are not used with 'fixed' meanings ..., that concepts do not have 'sharp boundaries' ... This teaching, I believe, produced a tendency in his students to assume that precision and

med sådana utgångspunkter har knappast något alls uträttats inom filosofin, inte ens av Wittgenstein själv. I verkligheten var hela hans verksamhet kritisk, och på en punkt åtminstone förblev han, trots bedyranden om motsatsen, trogen sin ungdoms synsätt: "Alle Philosophie ist 'Sprachkritik'."³² ["All philosophy is a 'critique of language'."] Austin menade att även om det är viktigt

as a preliminary to track down the detail of ordinary uses of words, it seems that we shall in the end always be compelled to straighten them out to some extent³³ [och att] explanatory definition, should stand high among our aims: it is not enough to show how clever we are by showing how obscure everything is. Clarity, too, I know, has been said to be not enough: but perhaps it will be time to go into that when we are within measureable distance of achieving clarity on some matter.³⁴

Ingen tvekan torde råda om att den lingvistiska filosofin i främsta rummet utövar *begreppskritik* genom att kartlägga oklarheter, inkonsekvenser, utreda implikationer och föreslå förbättringar i begreppsbildningen i fråga.³⁵

Om det finns experter på ett område, så bör de rimligen utnyttjas. Inom språkvetenskapen finns ju semantiska experter. Frågan blir då vilken nytta filosofen kan ha av den lingvistiske semantikern. Skall man döma av vad som förevarit skulle utbytet vara mycket ringa. Det förefaller tvärtom vara så, att den språkvetenskapliga semantiken haft åtskilligt större nytta av filosofin än tvärtom. Vendler förklarar detta med att språkvetenskapen ännu inte kan förse filosofin med användbara semantiska data; även de bästa ordböckerna är notoriskt felaktiga vad gäller filosofiskt betydelsefulla ord. Syntaxen är däremot bättre rustad med relevanta data och dessa bör utnyttjas, särskilt som ett ords betydelse till viss del är en funktion av dess syntaktiska roller. I princip kan således filosofen

thoroughness were not required in their own thinking. From this tendency nothing but slovenly philosophical work could result."

³² Wittgenstein (Tractatus) § 4.0031.

³³ Austin (Papers) s. 181.

³⁴ Austin (Papers) s. 137, se även s. 36–37 och Cavell (Criticism).

³⁵ Se närmare Cohen s. 109–127, Vendler s. 27 och översikten hos Regnäll s. 151–167. – Den som önskar ta del av ett ursinnigt angrepp på den lingvistiska filosofin, i verkligheten dock en parodi på filosofi i Wittgensteins och Austins anda, hänvisas till Gellner; se därtill Cavell (Criticism) s. 217–218. Wedbergs framställning av den lingvistiska filosofin (s. 321–331, 340–344, 347–354) är ytlig och röjer författarens brist på intresse för saken.

ha användning av lingvistiska forskningsresultat.³⁶ En annan sak är att den filosofiske semantikern inte behöver basera sitt arbete på empiriska undersökningar. För en språkvetenskapsman är ”den egna reflexionens metod” klart otillräcklig.³⁷ Men som Alston säger:

in our time there has been a growing conviction that the method used in philosophy, which may be briefly defined as armchair reflection unsupplemented by special observation or experimentation ... *is* fitted to produce ... clarity and explicitness with respect to the basic concepts in terms of which we think about the world and human life.³⁸

1.3 GRUNDLÄGGANDE DISTINKTIONER

(1) ”A talar svenska” inrymmer en tvetydighet. En tolkning är ’A behärskar svenska språket’, en annan är ’A säger något på svenska’. Dessa två tolkningar indicerar en mycket viktig distinktion mellan *språk* och *tal*. Systematiskt utnyttjades denna först av de Saussure i början av 1900-talet och hans namn är så nära förknippat därmed att det är vanligt att man använder de franska termerna ’*langue*’ och ’*parole*’ som tekniska termer. de Saussures egna definitioner lyder:

La langue existe dans la collectivité sous la forme d’une somme d’empreintes déposées dans chaque cerveau, à peu près comme un dictionnaire dont tous les exemplaires, identiques, seraient répartis entre les individus la parole ... est la somme de ce que les gens disent ... Il n’y a donc rien de collectif dans la parole; les manifestations en sont individuelles et momantées.³⁹

Skillnaden mellan språk och tal kan kort karakteriseras så att språket är socialt och potentiellt och talet individuellt och aktuellt. Till talet hör uttalandet av ljud med viss betydelse, talhandlingar, vilka liksom andra handlingar har en plats i tid och rum och har en fysisk komponent. Den som talar bestämmer i princip själv om hon skall säga något och i så fall vad, när och hur. Språket är en abstraktion utifrån summan av utförda

³⁶ Se närmare Vendler s. 1–32.

³⁷ Regnéll s. 130–131.

³⁸ Alston s. 6–7; se även Searle s. 12–15, Furberg s. 49–50, 54–55, White s. 13, 36–37, Hough s. 139, Popper (Objective) s. 272 och i synnerhet Cavell s. 83–91.

³⁹ de Saussure s. 38; se vidare s. 23–39, 112–113; på s. 36 säger han: ”on peut comparer la langue à une symphonie, dont la réalité est indépendante de la manière dont l’exécute; les fautes que peuvent commettre les musiciens qui la jouent ne compromettant nullement cette réalité.”

talhandlingar och delas av stora persongrupper. Språket är ett system, en arsenal av ord, konstruktioner, intonationer, standardfraser och regler för hur dessa skall kombineras, vilket utnyttjas vid talhandlingarna. Den enskilde person som avviker från normalt språkbruk kan sällan påverka språket. Språket är föremål för språkvetenskapsmännens studium och deras syfte är att åstadkomma en generativ beskrivning, dvs. en sådan som förklarar varje aktuell talhandling som en individ i den större klassen av potentiella talhandlingar. Men som underlag för konstruerandet och beskrivningen av språket måste de använda individuella talhandlingar. Att förhållandena är komplexa framgår av att varje särskild talhandling i regel inte är begriplig utom mot bakgrund av språket.⁴⁰

Vad som klassificeras som ett språkssystem är i viss mån godtyckligt. Kraven på gemensamhet, ömsesidig förståelse hos dem som talar, kan sättas olika högt. När svenska klassificeras som ett språk är kravet satt lägre än om gotländska eller skånska kallas för ett språk och högre än när skandinaviska sägs vara ett språk. I praktiken är nationella gränser en viktig faktor när det gäller att bestämma vad som är ett "naturligt" språk. En ytterlighet, som f.n. bara framstår som ett ouppnåeligt ideal, är förstås ett språkssystem gemensamt för alla människor. En annan ytterlighet är varje individs speciella språkssystem (idiolekt), abstraherat ur hennes språkvanor.⁴¹ Det är tydligt, att en filosofis undersökningar av "vanligt språk" ibland kommer att kraftigt färgas av det egna språkbruket. Från filosofisk synpunkt torde detta inte medföra någon påtaglig nackdel.⁴²

Medan det primära i parole är det talade, står det skrivna i förgrunden i langue, eftersom det inte på annat sätt går att praktiskt åstadkomma en varaktig beskrivning av det abstraherade systemet. Men vi utför ju inte bara talhandlingar, utan också skrifthandlingar, t.ex. just genom att beskriva talspråk eller skriftspråk. Det kan väl sägas att det skrivna egentligen är en översättning av det talade till en annan sorts språk. Genom skrifthandlingar sker också en viss analys jämfört med det talade i och med att en fördelning på ord och satser äger rum.⁴³

⁴⁰ Lyons s. 51–52, 139, Ullman s. 19–21, Chomsky s. 17, Alston s. 61, Regnéll s. 10, Näss s. 35–40, Ryle (Use) s. 109–110, Ross s. 134–135, Ross (Norms) s. 3–4.

⁴¹ Ullman s. 21–22, Regnéll s. 44–46. – Om språkets konventionalitet, se t.ex. Ziff s. 25, 57–58.

⁴² Hough s. 139, se även Ziff s. 1–8.

⁴³ I allmänhet finns ingen anledning att frångå vår oreflekterade uppfattning om vad som konstituerar ett ord eller en sats. En annan sak är att lingvisterna måste söka sig

I det följande skall ingen särskild vikt läggas vid skillnaden mellan tal och skrift. För den fundamentala distinktionen mellan språk å ena sidan och tal och skrift å andra sidan kommer i första hand termerna 'språk' och 'språkhandling' att användas. (Parole är dock egentligen summan av alla språkhandlingar.) För enkelhets skull nämner jag endast undantagsvis skrift vid sidan av tal.

(2) En språkhandling består i uttalandet eller skrivandet av en eller flera satser, dvs. kombinationer av ord. Uttalandet eller skrivandet av enstaka ord kan utgöra språkhandlingar, men bara om det enstaka ordet tjänstgör som sats, dvs. fullgör funktionen att åstadkomma ett påstående, en fråga, ett svar, en befallning, osv.⁴⁴ *Satsen* – t.ex. "Lisa har blå ögon" – är således det språkligt primära i språkhandlingen. *Ordet* bidrar till att bygga upp satsen. Men orden är hämtade från svenska språkets vokabulär, som bl.a. innehåller 'Lisa', 'har', 'blå' och 'ögon', och dessa fyra ord (i språket) i kombination med svenskans syntaktiska regler genererar satsen 'Lisa har blå ögon', som således potentiellt ingår i svenska språket.⁴⁵

Vi har således att skilja mellan å ena sidan ord och satser i språket, vilka ingår i lexikon respektive genereras av lexikon och syntax, och å andra sidan ord och satser såsom använda vid språkhandlingar. I princip är det endast de förra som intresserar lingvisterna. Jurister och historiker är i första hand intresserade av ord och satser i parole. Detsamma gäller i stor utsträckning filosofer.⁴⁶

Skillnaden har ovan utmärkts genom att vid omnämnande av ord och satser i langue tecknen '...' använts, medan vid omnämnande av ord och satser i parole tecknen "... " använts.⁴⁷ Jag skall försöka vara konsekvent i detta hänseende. Vidare kommer prefixen "S-" och "T-" ibland att användas för att utmärka att det är fråga om ord eller satser i språket respektive talet.

fram till explicita kriterier för avgörande av vad som är satser, ord, morfem osv. Se Lyons s. 170–208.

⁴⁴ Se Lyons s. 174–175 och nedan 5.8 om elliptiska satser.

⁴⁵ Findlay s. 116–117; jämför Ryle (Use) s. 111.

⁴⁶ Se t.ex. Lyons s. 176, Furberg s. 57–58.

⁴⁷ "... " utnyttjas också när man använder (inte bara nämner) en sats som någon annan har yttrat, dvs. den utnyttjas i den språkhandling man själv utför. – Om att *använda* i motsats till att *nämna* ord eller satser, se t.ex. Searle s. 73–76, Christensen s. 59–68, 80–86, Waismann s. 319, Ziff s. 27.

(3) En anledning till att det är så viktigt att skilja mellan språk och tal är att förklaringen av vad ett ord eller en sats betyder blir väsentligt olika beroende på om man har att göra med S-ord(satser) eller T-ord(satser). Ett S-ord (*lexikal betydelse*) eller en S-sats ändrar betydelse med tiden och kan ha olika betydelser på olika platser, då det ju är språkvanorna som är avgörande. I fråga om T-ord (*situationell betydelse*) och T-satser är det tvärtom så, att deras betydelse är tidlös och oföränderlig. Ingenting kan förändra det yttrade eller dess betydelse.⁴⁸

(4) Indelningen i S-ord(satser) och T-ord(satser) täcks inte av den bekanta distinktionen mellan *typer* och *individer* (gestalter och förekomster). Visserligen är t.ex. de ord som används vid en språkhandling individer av en ordtyp och S-orden är ordtyper.⁴⁹ Men skillnaden mellan typer och individer förekommer också inom parole. Två exemplar av samma bok fördubblar antalet ordindivider, men de ordindivider (i förhållande till S-orden) som konstituerar originalet är T-ordtyper i förhållande till T-ordindividerna i kopiorna.⁵⁰

(5) En annan distinktion är den mellan *verbal* nivå och *begreppslig* nivå när man talar om vad ord och satser betyder. "Det tyska ordet 'Affe' betyder 'apa'" kan översättas till "The German word 'Affe' means 'monkey'", men inte till "The German word 'monkey' means 'monkey'". Där emot kan "'p implicerar q' betyder 'antingen -p eller q'" översättas till "'p implies q' means 'either -p or q'". Skillnaden ligger i att på det verbala planet kan inte påståenden om vad ord eller satser betyder översättas i sin helhet (till något annat språk eller inom det egna), medan detta går på det begreppsliga planet, eftersom vi här bortser från den språkliga formen och i stället sätter betydelsen i centrum för intresset. På det begreppsliga planet är t.ex. 'apa' och 'Affe' samma ord (betydelsen är identitetskriterium), på det verbala är de olika ord (formen är identitetskriterium). Särskilt för en idéhistoriker, men kanske också för en jurist eller filosof, ligger det ofta närmare till hands att tala om hur en idé, ett begrepp, en

⁴⁸ Cohen s. 1–14; s. 9: "The meaning of language-words, at least until the eighteenth century, were normally regarded as unchangeable properties of them."

⁴⁹ Regnéll s. 10.

⁵⁰ Cohen s. 4–5, Campbell (Names) s. 340–342, Ziff s. 12, 52.

betydelse, ändrar form, dvs. uttrycks med andra ord, än att tala om hur orden ändrar betydelse.⁵¹

För att förenkla framställningen skall jag i det följande inte göra någon affär av distinktionen mellan verbal och begreppslig nivå, utan helt enkelt utgå från att diskussionen rör sig på det begreppsliga planet. 'Affe' och 'apa' betraktas alltså som identiska S-ord och "Affe" och "apa" som identiska T-ord.⁵²

(6) En S-sats kan aldrig vara sann eller falsk (i betydelsen 'osann'). I det följande kommer jag däremot att utgå från att en T-sats kan vara sann eller falsk, varvid jag naturligtvis avser indikativa satser (s.k. påstående-satser). Visserligen håller många fast vid att en använd påståendesats aldrig är vare sig sann eller falsk, utan dessa värden tillkommer det *påstående* (= det som påstås), som kan utläsas ur satsen eller som satsen uttrycker. En tanke bakom denna idé är att man ju säger "detsamma", oberoende av om man säger t.ex. "Katten är svart" eller "The cat is black", eller om man t.ex. i dag säger "Det regnade i går" och i går sade "Det regnar i dag", eller om man t.ex. säger till systemen "Han är din enda bror" eller till brodern "Du är hennes enda bror". Av dessa exempel framgår att man rör sig på en abstraktionsnivå som ligger ovanför det begreppsliga planet. Särskilt i logiken finns anledning att tala om påståenden till skillnad från satser. Som redan sagts, kommer jag emellertid att hålla mig till det enligt vissa filosofer lika eller mer befogade uttryckssättet, att (också) satser är sanna eller falska.

Ett påstående kan också vara en språkhandling, både en typ av språkhandling och en konkret språkhandling, varigenom något påstås. Denna kan vidare kännetecknas antingen av att en påståendesats uttalas eller av att ett påstående i ovan nämnda betydelse hävdas. Att yttra en påståendesats behöver dock inte vara att säga något som med nödvändighet är sant eller falskt. "Att påstå något som är sant eller falskt" är därför ingen tautologi.⁵³

⁵¹ Cohen s. 14–23, 75. Se även Flew s. 7 (om språkneutralt "use" och språkspecifikt "usage").

⁵² Se vidare nedan avsnitt 4.2.

⁵³ 'Påstå' och 'påstående' har inom filosofin använts på fler sätt än som här angetts. Många skiljer mellan "proposition", "statement" och "assertion", för det mesta utan att göra klart vilka distinktioner som åsyftas.

Till det sagda, se t.ex. Cartwright (s. 97: "No statement, we might have said, is so 'tied to' a given sentence that it cannot be made by uttering some other sentence."),

Om man för enkelhets skull ersätter satser med symboler kan således "p", men inte 'p' tillskrivas ett sanningsvärde. Det är möjligt att säga "Satsen "p" är sann", men inte "Satsen 'p' är sann". Vanligen säger vi inte heller "Satsen "p" är sann", utan antingen "Det är sant att p" eller bara "p". I "Det är sant att p" har en abstraktion ägt rum – man koncentrerar sig på satsens innehåll – och om man så vill kan sägas att "p" i denna sats står för ett påstående och inte för en sats. Denna abstraktion är inte svårare att begripa än skillnaden mellan direkt och indirekt tal: "Han sade till mig "Du stannar hemma"" – "Han sade till mig, att jag skulle stanna hemma".

(7) Om "p" är sann, dvs. om det är sant att p, så är det därför att p: om satsen "Katten är svart" är sann, dvs. om det är sant att katten är svart, så är det därför att katten är svart. Fakta (sakförhållanden) gör att satser och påståenden är sanna. Jag går här inte närmare in på begreppet *sanning*. De klassiska teorierna om sanning är närmast varandra kompletterande teorier om verifikation. Svårigheten att förklara vad sanning är ligger däri att det inte på något enkelt sätt går att jämföra verklighet och satser, ty vad som är verklighet är till viss del en funktion av det språk och de begrepp vi använder och för att kunna jämföra faktum och sats måste vi *säga* vad som är faktum. Utan en viss intersubjektiv enighet om vad som är fakta (och därmed vad som sant) redan på grund av ett gemensamt språkbruk, skulle vi inte kunna ha ett sanningsbegrepp.⁵⁴

(8) Till sist några ord om begreppet *kontext*. Med 'kontext' avses vanligen det språkliga och icke-språkliga sammanhang, vari en T-sats eller ett T-ord förekommer. Ibland talas om *situation* i stället för icke-språklig

Haack & Haack, Nolan, Jager, Kneale, Strawson s. 3–4, 9–12, Strawson (Referring) s. 27–28, Strawson (Introduction) s. 9–13, Regnéll s. 146–149, Linsky s. 88–91, Cohen s. 161–172, 249–262, Cohen (Illocutionary) s. 135–136, Page, Alston s. 73, Waismann s. 280–300, Black (Problems) s. 37–45, Ziff s. 116–145, Marc-Wogau s. 14–15, Hospers s. 158–159, Searle (Acts) s. 422–423, Furberg s. 160–161, Weinberger s. 50–51, Ross (Norms) s. 12–15.

⁵⁴ Teoretiskt kan vi skilja mellan sats ("p"), påstående (att p) och faktum (p). Men detta gör inte att vi vid angivande av sakförhållanden skulle kunna slippa att använda satser. – Rörande sanningsbegreppet skall här blott hänvisas till Dummett, Popper (Objective) s. 308–340, Furberg s. 117–173 och Hamlyn s. 112–142 (s. 140: "To say that a statement corresponds to the facts is to say that the statement conforms to whatever standard of objective truth is applicable. What the standard is in any given case depends on what are the agreed truth conditions of that statement.").

kontext.⁵⁵ Det är ett triviale påstående, att sammanhanget ofta är avgörande för vilken mening en sats eller ett ord har. Särskilt gäller detta flertydiga eller vaga ord och ord som har gemensam stavning eller gemensamt uttal (homonymer). Vissa termer, ibland kallade "egocentriska",⁵⁶ såsom personliga, possessiva och demonstrativa pronomen, förutsätter ett sammanhang där talaren befinner sig i centrum och omvärlden är organiserad utifrån dennes position. I en T-sats förekommer ofta andra s.k. deiktiska element som syftar på den rådande situationen i tid och rum, t.ex. tidsadverbial och rumsadverbial. Men även i satser utan dylika element kan det faktiska läget i tid och rum ha betydelse för tolkningen av en T-sats. Detsamma gäller alla konventioner och uppfattningar som inte görs explicita, men ändå delas av talare och adressat, och det rent språkliga sammanhanget: det som sagts förut och det som de omgivande satserna innehåller.⁵⁷

I språket finns ju ingen kontext, men för att på ett adekvat sätt förklara ett S-ords betydelse måste man ibland på något sätt ange i vilken typ av sammanhang ordet brukar användas. Ett sätt att göra detta är att ange den ordklass till vilken ordet hör. Ett annat sätt är att ange i vilken typ av verksamhet det används – t.ex. juridisk, idrottslig, naturvetenskaplig, osv. – eller med vilken stilart ordet är förknippat – t.ex. kanslispråk, klerikalt språk, slang, osv. Ytterligare ett annat sätt är att helt enkelt ge exempel på satser vari ordet förekommer.⁵⁸

⁵⁵ Næss (Semantik) s. 2; jämför dock Næss s. 112–114.

⁵⁶ Russell s. 102–109.

⁵⁷ Lyons s. 275, 408, 413, 452–453, Ullman s. 48–53, 257, Regnéll s. 146–48, Strawson (Referring) s. 42 (åtminstone: tid, plats, situation, talarens identitet, ämnet som är i fokus, talarens och adressatens personliga bakgrund), Andersson & Furberg s. 11–16 (om talsituation), 37–43 (om situationsfält, dvs. den typ av talsituation vari ett ord hör hemma), Quine (Word) s. 101, Barry s. 23–24, Black s. 174, Nowell-Smith s. 67–69, Ross s. 137–138, Ekelöf (Semantik) s. 499. Se även Austin (Words) s. 73–77 om kontextelement såsom betoning och gester samt Dretske om s.k. kontrastiv emfas.

⁵⁸ Lyons s. 419, Robinson s. 135–136, Waismann s. 96–103, Regnéll s. 101–102, Cohen s. 43. – Om *stil*, se t.ex. Ullman s. 151–155 och Ullman (Language) s. 97–203.

2

MENING

2.1 INLEDNING

Utan att gå in på detaljer eller uttryckliga förklaringar skall jag inledningsvis ange genom exempel hur 'betyder', 'menar', 'betydelse' och 'mening' kan användas.¹

(1)	Sportfiske <i>betyder allt</i> för honom	: är det viktigaste
	Sportfiske <i>betyder något</i> för honom	: är viktigt; påverkar (honom)
(2)	Nassers död <i>betyder att det blir</i> oroligheter	: kommer att orsaka, ge upphov till, resultera i
(3)	Att barometern står lågt <i>betyder att</i> det blir regn	: är tecken på
(4)	Vad <i>betyder</i> detta?	: är förklaringen till
(5)	Att gifta sig <i>betyder att</i> åta sig nya förpliktelser	: implicerar ²
(6)	'Lukrativ' <i>betyder (detsamma som)</i> 'lönande'	: är synonymt med
(7)	Jag <i>menar</i> att detta är riktigt	: påstår; tror; anser; tycker
(8)	Jag <i>menar det</i>	: är allvarlig, uppriktig

¹ Fullständighet har inte eftersträfvats. – För engelskans del, se Parkinson s. 1, Alston s. 10–11, Grice s. 39–40, Waismann s. 155–156, Ziff s. 56–57, Hospers s. 74, Hudson (Moral) s. 20, Stampe, särskilt s. 154–160, och Ogden & Richards s. 160–208.

² Om olika betydelser av 'implicera', se Jareborg (Antydningar) och där angiven litteratur.

(9) Jag <i>menar</i> att göra så (att det skall hända)	: avser, har som syfte, mål
(10) Med "tiger" <i>menar jag</i> "katt"	: avser jag att säga det som normalt sägs med
(11) Vad <i>menar du med</i> att säga att A är dum?	: har du för skäl
(12) Med "honom" <i>menar jag</i> den där mannen	: syftar på, åsyftar, avser, refererar till
(13) Vad <i>menas</i> med 'lukrativ'?	: brukar man <i>mena</i> (10)

Verbet 'mena' kan aldrig – utom i (13)³ – ersätta 'betyda', medan 'innebära' synes kunna göra det i samtliga exempel. 'Avse' kan användas i en omskrivning av (6) och (13), förutom i fallen (9), (10) och (12).

Om man i stället formulerar sig med hjälp av substantiv, kan 'betydelse' användas i (1), (2?), (3), (4), (5), (6), (10) och (13), 'innebörd' i samma fall, 'mening' i (4), (6), (7), (8), (9), (10), (11), (13) och med mer självständig ställning i följande exempel:

(14) Min <i>mening</i> är att göra något åt saken	: beslut, avsikt
(15) Den här <i>meningen</i> har sex ord	: satsen

Den betydelse(6) av 'betyder' som har någon betydelse(1) i detta sammanhang är givetvis fall (6): betydelse hos ord och satser. 'Innebörd' kommer nedan att ges en speciell betydelse(6), se nedan avsnitt 2.11. 'Mening' kommer att användas som samlingsrubrik för betydelse(6), innebörd och referens (enligt (12)). Även fallen (10) och (11) kommer att beröras, se t.ex. nedan avsnitt 2.8.

2.2 MENINGSFULLHET

'Meningsfull' och 'meningslös' hänför sig till fallen (1), (3), (4), (6), (10), (12) och (13) i föregående avsnitt. 'Betydelsefull' och 'betydelselös' synes ha att göra med betydelse(1) och betydelse(2). Som vi skall se har betydelselöshet använts som kriterium för meningslöshet som har att göra med fall (6).

³ (13) är identisk med "Vad betyder(6) 'lukrativ'?". När 'betyder' i fall (6) förklaras med hjälp av termen 'synonym' är det inte att fatta som en för alla fall av betydelse(6) av 'betyder'(6) giltig förklaring.

Frågan om meningsfullhet är från semantisk synpunkt en fråga huruvida en sats eller ett ord överhuvudtaget har mening och föregår alltså frågan vilken mening en sats eller ett ord har. Enligt Lyons ser språkvetenskapsmännen på problemet på ungefär följande sätt.⁴ En T-sats som är fullständigt determinerad av sammanhanget (kontexten) är meningslös, eftersom den saknar funktion från informationssynpunkt eller annars från kommunikationssynpunkt. Meningsfullhet förutsätter valmöjlighet. Beroende på sannolikheten för att T-satsen i fråga skall förekomma i det aktuella sammanhanget har den olika grad av mening. För S-satser får man i stället för aktuell kontext utgå från typer av kontext ("restricted contexts"⁵).

Jag fattar detta som att meningsfullhet görs avhängig av betydelsefullhet. I den mån satsen har kommunikativ funktion, någon vikt i sammanhanget, så har den mening. En funktionslös sats är meningslös. Om detta är riktigt uppfattat, så krävs emellertid en komplettering. Det är ju inte bara helt determinerade satser som är kommunikativt funktionslösa. Detsamma gäller de som är helt indeterminerade: de som framstår som *överflödiga* i sammanhanget, inte därför att de inte säger något nytt, utan därför att det saknas någon som helst anledning att yttra dem.

Att säga att en sats är meningslös därför att den är funktionslös, överflödig eller betydelselös förefaller mig dock vara föga upplysande. Måste man inte för att kunna avgöra frågan redan ha utrett inte bara om satsen är meningsfull (i en annan betydelse) utan också vilken betydelse den har?⁶ Överflödighetskriteriet är mer plausibelt vad beträffar ord. Ett S-ord kan sägas vara meningsfullt om det har en funktion i språket, vilket emellertid är detsamma som att det tillhör dess vokabulär. Men ifråga om T-ord synes vi åter vara beroende av huruvida den T-sats vari det ingår har mening och vilken denna är.

Ett första krav på en sats som skall kunna kallas meningsfull är även för den lingvistiske semantikern, att den är – förutom fonologiskt eller ortografiskt acceptabel – *grammatiskt acceptabel*. Den måste stå i överensstämmelse med syntaxens regler.⁷ Detta kan dock inte vara ett krav på att satsen skall vara grammatiskt välformad. Många syntaktiskt felakti-

⁴ Lyons s. 412–423.

⁵ Lyons s. 419: "the more general beliefs, conventions and presuppositions governing the particular 'universe of discourse' in the society".

⁶ Regnéll s. 37.

⁷ Se närmare Lyons, särskilt s. 137–138, 140, 141–142, 154–155.

ga satser är fullt begripliga ("Förstått?"⁸ och "Han sätta sina mössa på" exempelvis), varför det knappast kan krävas mer än att en person som behärskar språket i fråga kan inom språket översätta satsen till en grammatiskt välformad sats.⁹ Det finns emellertid ett gränsområde, där det är tveksamt om man skall kalla en oacceptabel sats för ogrammatisk.¹⁰ Hur är det t.ex. med "Gröna ägg spelar flöjt"? Eftersom den i motsats till "Ägg flöjt gröna spelar" eller "Gröna ägg spelas flöjt" har en struktur som är accepterad i svensk syntax bjuder det emot att kalla den för ogrammatisk.¹¹

I lingvistikens räknar man med en annan sorts meningslöshet hos satser än den som beror på att de är överflödiga. För att en grammatiskt välformad sats skall vara meningsfull (signifikant) krävs då ungefär att betydelseerna hos de element som konstituerar satsen är semantiskt för-enliga, såsom i "Jag är en havande kvinna" och "Jag dricker vin", men inte i "Jag är en havande man" eller "Jag äter vin" och inte heller i "Gröna ägg spelar flöjt" eller "Stockholm ligger mellan Uppsala". Utgångspunkten för dylika bedömningar är en kartläggning av språkbruket (s.k. komponentanalys).¹²

Att en sats är meningsfull torde enligt sist refererade uppfattning vara i stort sett liktydigt med att satsen är *begriplig*. Anledningen till att en sats är obegriplig kan naturligtvis vara att den innehåller nonsensord (sådana som inte finns i språket) eller är grammatiskt nonsens. (Överflödigheten gör däremot inte en sats obegriplig, utan begriplighet är tvärtom en förutsättning för att man skall kunna avgöra om den är överflödig – såvida inte överflödigheten beror på obegripligheten. En annan sak är att överflödigheten kan göra det obegripligt varför personen yttrat satsen.) En obegriplig S-sats kan emellertid, använd i ett visst sammanhang, bli

⁸ I stället för "Har du förstått?" – Om grammatiskt ofullständiga satser, se Lyons s. 175.

⁹ Putnam s. 215–216, Regnéll s. 38. Se även Ziff s. 23 ("it is more than likely that the majority of utterances actually uttered are ungrammatical") och s. 33.

¹⁰ Lyons s. 154: "each grammar defines its own limits". Se även Wilks s. 497–504 och Stich.

¹¹ Frågan diskuteras av bl.a. Hjorth och Ziff (About). Ziff vill för dess avgörande "introduce and invoke proper subcategories of" de vanliga grammatiska kategorierna (s. 212). Som Tomberlin framhåller är detta i viss mån i strid med Ziffs egen uppfattning om hur lingvistisk analys skall bedrivas. Ziffs idé ansluter emellertid till Chomskys (s. 50) åsikt om de möjligheter till semantisk analys som med tiden kommer att inrymmas i den transformationella grammatiken.

¹² Lyons s. 412, 423–424, 475–476, Regnéll s. 31–36.

begriplig. T-satserna ”Gröna ägg spelar flöjt” och ”Jag är en havande man” kan i en saga, dikt eller science fiction-novell vara fullt begripliga.¹³ Dessutom finns det ju alltid en möjlighet att för tillfället bestämma vad något skall betyda (när det sagda vore obegripligt utan sådana stipulativa definitioner).¹⁴

Om obegripligheten härrör från bristande logik kan man tala om formellt nonsens. ”Min katt är inte en katt” kan sägas vara en meningslös sats, därför att den är självvotsägande och sålunda logiskt falsk. Detta utesluter dock inte att satsen är både begriplig och sann i en viss kontext, t.ex. om med ”katt” avses ”tiger” eller ”fru”. (Materiellt nonsens förutsätter ignorering av uppenbara eller väletablerade fakta som varje vettig person skulle beakta. Den som på allvar hävdar, att Nixon är president i Frankrike, gör sig skyldig till materiellt nonsens. Men detta har inget att göra med meningsfullhet och meningslöshet på det sätt som formellt nonsens har.)¹⁵

Mycket av vad filosofer kallat meningslösa satser kan inte hänföras under de former av meningslöshet som jag berört. Satser som ”Jag ljugar alltid” och ”Gud existerar” har påståtts vara meningslösa, trots att t.ex. ”Jag ljugar aldrig” och ”Påven existerar” samtidigt antas vara meningsfulla. Det rör sig här om intrikata filosofiska problem, som det inte finns anledning att gå närmare in på i detta sammanhang. Många menar att absurditeten (semantiskt nonsens) härrör från s.k. kategorimisstag, en sammanställning av på något sätt oförenliga termer, fastän oförenligheten inte kan klarläggas på samma sätt som när fråga är om obegriplighet.¹⁶

¹³ Putnam s. 215–216, Waismann (Language) s. 25: En sats i en roman är ”meaningful, if (1) it is correct English, i.e. not a broth of words, and (2) it fits in with the other sentences.”

¹⁴ Hamlyn s. 59, Waismann s. 38–39: ”Trying to think of something senseless is like trying to make a move with a chess-man over the edge of the board. I can do it, but it is not determined what should happen next. I have stepped out of the game.” – Om stipulativa definitioner, se nedan avsnitt 3.1.

¹⁵ Walsh s. 155, Passmore s. 141–143. Om absurditeten i ”p, men jag tror inte att p” (motstridiga pragmatiska implikationer), se Regnéll s. 156, Jareborg s. 179, Jareborg (Antydningar) s. 441 och på dessa ställen angiven litteratur.

¹⁶ Se t.ex. Ryle (Categories), Sommers, Strawson (Introduction) s. 14–16, Waismann s. 333–335, Passmore s. 119–147, Walsh s. 155–170, Regnéll s. 82–92. – Om meningslösa frågor, se Waismann s. 414–416, och om vissa andra filosofiska argument som går ut på att satser är meningslösa, Passmore s. 100–118.

Att ’meningslös’ har en rad olika betydelser har betonats av t.ex. Wittgenstein §§ 499–500, Waismann (Language) s. 25–26 och Cohen s. 126–127.

Enklast att klara av synes vara fallen av referentiellt nonsens: en T-sats saknar referens.¹⁷ Även om åtskilliga filosofiska satser framförts som förefaller vara goda exempel på semantiskt nonsens – t.ex. Heideggers ”Das Nicht nichtet”¹⁸ – kan man med Ziff säga, att

the danger of philosophical rubbish is that it is comprehensible and incomprehensibly contagious. Metaphysicians and theologians are generally no harder to understand than poets or novelists.¹⁹

Kan man veta om en ljudkombination har mening utan att ha en uppfattning om vilken denna mening är? Svaret synes kunna bli jakande bara för S-ord. Det är möjligt att veta att en ljudkombination tillhör ett språks vokabulär utan att tro något om ordets betydelse. Men för satser medför vetenskapen om att de är meningsfulla att man har en uppfattning om deras betydelse, även om denna uppfattning kan vara felaktig. Detsamma gäller för T-ord.²⁰

2.3 VERIFIKATIONSPRINCIPEN

Den s.k. verifikationsprincipen förknippas med den logiska positivismen. I början formulerades den så, att en sats är meningslös om den inte kan verifieras slutgiltigt. Fastän principen numera har så gott som enbart historiskt intresse är det befogat att säga något om den, främst därför att många svenska jurister fått lära sig att den antimetafysiska inställning, som den logiska positivismen delar med uppsalaskolans filosofi, har en solid grundval. Antagandet av en sådan grundval fick sitt klaraste uttryck just i verifikationsprincipen. På ett sätt innebar den inget nytt. 1600- och 1700-talens brittiska empirister argumenterade ofta utifrån tanken, att ett ord kan ha betydelse för någon bara om denne kan återföra det på någon företeelse i sin erfarenhet. I den logiska positivismens föregångare, Russells och den tidige Wittgensteins logiska atomism, ingår som en viktig beståndsdel idén om enkla, grundläggande protokollsatser (”logiska atomer”), vars betydelse är en funktion av att de ger en riktig bild av

¹⁷ Se nedan avsnitt 2.10.

¹⁸ Waismann s. 334: ”What are we to do with this statement? What follows from it and from what does it follow? What experiences would verify it? Or would none at all? What is its function, its purpose in language? How does it affect our actions, our life?”

¹⁹ Ziff s. 197.

²⁰ Se t.ex. Wilks s. 504–520.

den i erfarenheten givna verklighetens fundamentala komponenter. I ett logiskt perfekt språk kan alla satser deduceras från protokollsatser. Den logiska atomismens program övergavs sedan det befunnits vara praktiskt ogenomförbart och det anses numera bygga på en helt oantaglig meta-fysik.²¹

Till saken hör att logiska och matematiska satser tillerkänns en särställning. Såsom varande tautologiska, analytiska, är de sanna utan att behöva någon anknytning till verkligheten.

En betydande del av den filosofiska diskussionen under 1930-talet ägnades åt att angripa och försvara verifikationsprincipen, som till följd härav undergick en serie modifikationer och kom att uppfattas på olika sätt av olika filosofer. En första förändring, varom alla kunde vara eniga, var omvandlingen till en *verifierbarhetsprincip*. Den praktiska omöjligheten att verifiera en sats skulle inte utesluta att den betraktas som meningsfull. Avgörande var om det gick att teoretiskt, i princip, göra det. Snart kom man emellertid att tvingas överge också detta krav. Generaliseringar rörande öppna klasser ("Alla svanar är vita") kan inte – teoretiskt – visas vara sanna med absolut visshet, då man ju inte kan sätta en gräns för antalet relevanta observationer. En del positivisterna tog i detta läge upp en idé, som framförts av Karl Popper. Denne hade insett omöjligheten att verifiera universella satser och uppställde som kriterium på en empirisk sats att den kan slutgiltigt *falsifieras*. Det finns anledning att framhålla, att för Popper var detta kriterium ett "demarkationskriterium" (för gränsen mellan vetenskap och icke-vetenskap), utan betydelse för frågan om en sats är meningsfull eller ej. Vidare framförde han kriteriet som ett förslag till konvention, grundat på värderingar om vilken begreppsbildning som kunde anses lämplig.²² Ersättandet av verifierbarhetsprincipen med en falsifierbarhetsprincip medförde emellertid att existensiella satser såsom "Det finns åtminstone en enhörning" kom att klassificeras som meningslösa.²³

Ett naturligt steg i detta läge är att kräva, att en sats skall vara antingen verifierbar eller falsifierbar för att räknas som meningsfull. Men problem

²¹ Se förutom i avsnitt 1.2 not 19 angiven litteratur, Urmson s. 1–98, Alston s. 63–69, Passmore s. 81–85, Hempel s. 101–102.

²² Popper s. 34–41, 78–92, Hempel s. 103–106. Schlick var så konsekvent att han förnekade att generaliseringar är påståenden och hävdade att de är regler; se Urmson s. 112–113.

²³ Popper s. 68–70, Hempel s. 105–106.

uppstår beträffande skenbart kategoriska satser som involverar hypotetiska satser (t.ex. "Andersson är noggrann") och framför allt för all vetenskaplig teoribildning: "verification has no natural end".²⁴ Inte ens som demarkationskriterium duger en verifierbarhets- eller falsifierbarhetsprincip. Som Hempel visat är många "scientific hypotheses of mixed quantificational form ... neither verifiable nor falsifiable."²⁵ För övrigt kan invändas att det vore egendomligt om en sats är meningsfull och dess negation inte är det, vilket leder till att det inte går att hålla fast vid ett krav på verifierbarhet *eller* falsifierbarhet: i stället kommer kravet oundvikligen att omfatta *både* verifierbarhet *och* falsifierbarhet.²⁶

Flera av de logiska positivisterna gjorde en reträtt, som resulterade i uppställandet av en *prövbarhetsprincip*: det måste i erfarenheten finnas något som är relevant för satsens sanningsvärde för att den skall räknas som meningsfull.²⁷ Men inte heller detta hjälpte, bl.a. därför att vissa data inte kan sägas tala för eller emot enskilda satser, utan snarare för eller emot hela grupper av premisser, varifrån enskilda satser kan härledas. Metafysikerna var snara att peka på att observationer av verkligheten i högsta grad är relevanta för deras teorier. (Ayer misslyckades med att visa att "The absolute is perfect" är en meningslös sats enligt *prövbarhetsprincipen*.)

Verifikationsprincipen formulerades enbart för påståendesatser – inga andra kan ju vara sanna eller falska – men det torde inte erbjuda några större svårigheter att med några tekniska grepp göra den tillämplig även på andra typer av satser.²⁸ Det bör också framhållas att de logiska positivisterna med meningsfullhet avsåg s.k. teoretisk eller kognitiv meningsfullhet; de hade inget emot att tillskriva metafysiska, teologiska, moraliska och estetiska satser en annan sorts mening, s.k. emotiv mening – se därom nedan kapitel 9.

²⁴ Waismann (Language) s. 25.

²⁵ Hempel s. 121; om mer intrikata svårigheter se s. 107–118.

²⁶ Hempel s. 102, 121–122.

²⁷ Den lättillgängligaste framställningen finns hos Ayer s. 48–55, senare modifierad, se s. 7–21. Se även Hempel s. 106–107. – Ytterligare må hänvisas till Wedberg s. 219–227, Alston s. 69–73, 76–77, Berlin, Urmson s. 107–114, Passmore s. 85–92, Parkinson s. 7–10, Walsh s. 43–46, Cohen s. 188, Regnéll s. 39–40, Hudson (Moral) s. 32–36, Johansson s. 9–11, Waismann (Verifiability) s. 119–129, Waismann (Language) s. 24–26 (för vissa överdrifter hos Waismann, se Cohen s. 294–297 och vidare Austin (Sense) s. 104–131 och Furberg s. 177–180). Verifikationsprincipen försvaras av bl.a. Feigl s. 131–134 och Rynin.

²⁸ Se t.ex. Alston s. 75, Rynin s. 121.

Svårigheterna att finna en hållbar formulering av verifikationsprincipen skulle knappast ha varit tillräckligt för att positivisterna skulle överge den, lika litet som den omständigheten att bl.a. moraliska och estetiska satser klassificerades som (kognitivt) meningslösa. Avgörande torde ha varit insikten om att den inte var respektabel utifrån de kriterier den själv uppställde. Den är varken analytisk eller empiriskt grundad. Som beskrivning av språkbruket är den uppenbart osann. I den mån den uppfattas som ett påstående med sanningsvärde måste den vara a priori och sålunda likställd med de metafysiska satser, mot vilka den åberopades för att påvisa att de är meningslösa.²⁹ Distinktionen mellan spekulativ och kritisk filosofi är ingalunda så klar som man kan föranledas tro av många filosofers antimetafysiska eller metafysik-neutrala programförklaringar.³⁰

Verifikationsprincipen kan naturligtvis betraktas just som en princip, dvs. ett förslag, en utgångspunkt, en måttstock. Positivisterna har då givit ett förslag till hur man skall använda begreppet meningsfullhet och hur man skall ställa sig till detta förslag blir beroende av bedömningar från lämplighetssynpunkt.³¹ En nackdel med detta språkbruk är förstås, att en sats principiellt inte kan verifieras eller falsifieras om man inte vet vad den betyder. Den måste således redan vara meningsfull (i en annan betydelse än de logiska positivisterna hade för ögonen). Den måste vara begriplig.³²

Verifikationsprincipen – i någon form – skall inte fränkännas ett visst heuristiskt värde när det gäller att skilja mellan vetenskapligt fruktbara hypoteser och fåfång spekulation, men den förmår inte utesluta det som inte är enbart empiriskt grundat (vad som nu kan menas med detta?).³³ Även om det kan påvisas att något saknar empirisk grund, så följer därav knappast något väsentligt i fråga om meningsfullhet. Att kunna visa att t.ex. ”Gud skapade himmel och jord” inte kan prövas empiriskt är, såsom Alston framhåller, inte att kunna visa att satsen inte är ett (meningsfullt) påstående:

²⁹ Wisdom s. 51–54, Urmson s. 168–170. Om det möjliga i att lära sig förstå en sats som inte är verifierbar, se Lloyd, Putnam och Malcolm (Memoir) s. 65–66.

³⁰ Se Walsh s. 189–198; s. 196: ”metaphysicians see the world in unusual lights whereas barely analytical philosophers do not”; s. 178: ”Facts exist, or perhaps we should say obtain, only from particular points of view, and [in metaphysics] points of view are in dispute.”

³¹ Ayer s. 21 insåg detta (1946).

³² Berlin s. 32, Passmore s. 93–96, Waismann s. 329–330.

³³ Regnéll s. 41–43, Hamlyn s. 62–64.

it is simply to show that it is a very different kind of assertion from scientific hypotheses and claims as to the nature of the physical world. And it is hardly surprising that metaphysics and theology should turn out to be very different from science.³⁴

Av verifikationsprincipen följer inte heller mycket om vilka satser som eventuellt inte är verifierbara eller falsifierbara: i många fall krävs invecklade och kanske principiellt diskutabla filosofiska argument för att visa att så är fallet.³⁵ Ett sådant argument kan naturligtvis leda till att man finner påståendet obegripligt eller obegripligt utom mot bakgrunden av vissa postulat (men vetenskapen arbetar i betydande utsträckning med postulat!).³⁶

2.4 TEORIER OM MENING

Man har länge hållit fast vid tanken att ord och därmed också 'mening' "står för" (denoterar eller refererar till) något som är självständigt identifierbart och att satsmening är en kombination av de i satsen ingående

³⁴ Alston s. 81, se närmare s. 79–83, Passmore s. 96–99, Stevenson (Facts) s. 42–44 (s. 43: "Hence the positivistic contention reduces to this: 'Metaphysical statements are neither empirically verifiable nor analytic; hence they are not respectable.' If the metaphysicians answer, 'Our statements, even though neither empirically verifiable nor analytic, are still respectable', they are scarcely to be led away from their position by mere exhortation.").

³⁵ Passmore s. 86–91. Waismann (Language) s. 26 (Waismann var själv en gång logisk positivist och tillhörde Wienkretsen): positivisterna "had no machinery, such as they thought they had, by which the senselessness of metaphysics could be *proved*; though it must be admitted that metaphysicians made the greatest efforts to supply them with plausible arguments for such a view. I am afraid what has been said on this subject was of a profound shallowness."

³⁶ Berlin s. 33–34, Waismann s. 325–328, Walsh s. 184–185: "The worshipper must believe God to be, at once a real existent (as opposed to a mere fiction) and a being who, though he reveals his presence by actions in the common world, is essentially not of it. We may say if we like that religion, in its normal forms at least, would not make sense unless this were taken to be true: to be committed to it is an important part of what we mean by religious belief." Se även Wisdom s. 40.

Williams (Language) s. 402–406, finner visserligen verifikationsprincipen oacceptabel för jurister – regler, imperativer och värdeomdömen måste vara meningsfulla – men ser den ändå kunna tillämpas därför att regler, osv. har ett "referential element" som "can be separated from the desire and stated as a (probably false) proposition of fact. Thus the rule 'Do not steal' can be expressed as the (false) proposition of fact that people do not steal." (s. 405).

ordens mening eller betydelse. (I detta avsnitt betraktas 'mening' och 'betydelse' som synonymmer.)

Dessa *denotativa teorier* kan allt efter arten av den entitet, som enligt teorin i fråga utgör betydelsen, indelas i namnteorier (orden är namn på konkreta objekt eller på klasser, egenskaper och andra abstrakta objekt), idéteorier (orden betecknar själsliga idéer eller begrepp) och tredje-världsteorier (orden betecknar abstrakta entiteter som är varken materiella eller själsliga). Invändningarna mot de denotativa teorierna är så många och så förgörande, att jag inte ser någon anledning att beröra dem. Det grundläggande felet är att oberoende av vilken sorts entitet man gör identisk med ordens betydelse, så kan en mängd saker sägas om dessa som man inte kan säga om mening, och tvärtom. T.ex. är inte betydelsen av ordet 'Parthenon' gjord av marmor. Mer sofistikerade teorier sätter mening lika med en *relation* mellan ord och denotatum ("referent"). Men dessa far nästan lika illa. Mellan vad är meningen hos 'eller' en relation?³⁷

Kritiken mot meningsbegreppet sådant det utformats enligt nyss-nämnda teorier har lett till att många språkvetenskapsmän, psykologer och filosofer ogärna tar ordet 'mening' i sin mun. Bland filosofer har särskilt Quine förhållit sig negativ. Han menar att vi skall "turn our backs on the suppositious entities called meanings", ty vi behöver dem inte om vi kan förklara termerna 'synonymitet' och 'meningsfullhet' utan dem.³⁸ Quines inställning synes vara representativ för hur många lingvistiska semantiker ser sin uppgift. Lyons säger:

As far as the empirical investigation of the structure of language is concerned, the sense of a lexical item may be defined to be, not only dependent

³⁷ Se t.ex. första tredjedelen av Wittgenstein, Christensen s. 13–34, 91–109, 115–144, Ryle (Meaning) s. 131–143, 146–150, Alston s. 12–20, 22–25, Waismann s. 153–155, 158–162, 335–336, 352–355, Austin (Papers) s. 25–30, Haas s. 86–96, Strawson s. 188–189, Cohen s. 65, Parkinson s. 3–4, Hospers s. 29, 74, Hudson (Moral) s. 21–24, Black (Models) s. 17–24, Stampe s. 151–154.

Inflytelserikast av de denotativa teorierna har varit Ogdens & Richards' (se särskilt s. 9–13, 87–108), enligt vilken symboler symboliserar (kausal relation) tankar eller referenser, vilka refererar till (kausal relation) saker och andra entiteter (s.k. referenter). Triangeln avslutas med att symbolerna "stand for" referenterna. Hos Segerstedt s. 5–8 lever i stort samma idé kvar, fastän mer påtagligt kombinerad med en kausal inlärnings-teori.

³⁸ Quine s. 11–12, 22, 47–49; se även Christensen s. 145–149.

upon, but identical with, the set of relations which hold between the item in question and other items in the same lexical system.³⁹

Dessa relationer är paradigmatiskska (med enheter som kan förekomma i samma kontext) eller syntagmatiskska (med enheter som konstituerar den språkliga kontexten). Bland de paradigmatiskska relationerna kan nämnas

(a) synonymitet, dvs. lika betydelse hos två enheter,

(b) hyponymitet, dvs. över- och underordnad betydelse ('blå' och 'himmelsblå'),

(c) inkompatibilitet, dvs. konträr betydelse ('blå' och 'röd'),

(d) antonymitet, dvs. motsatt betydelse ('stor' och 'liten'),

(e) komplementär betydelse ('man' och 'kvinna', 'gift' och 'ogift'),
och

(f) omvänd betydelse ('sälja' och 'köpa', 'man' och 'hustru').⁴⁰

Quine har senare försökt att mer positivt bidra till klarläggandet av begreppen synonymitet och meningsfullhet (signifikans) genom sin egendomliga lära om "stimulus meaning":

for a given speaker ... the class of all the stimulations (hence evolving ocular irradiation patterns between properly timed blindfoldings) that would prompt his assent [eller] dissent [till satsen i fråga].⁴¹

Efter den kritik som främst Paul Ziff har levererat har jag svårt att se, att någon kan finna något av värde i Quines lära.⁴²

Ett led – som kanske inte är avgörande – i kritiken är att det åtminstone för närvarande är omöjligt att konstruera en hållbar *kausal meningsteori*. Sådana meningsteorier var särskilt populära under 1940-talet (t.ex. i versioner formulerade av Russell, Morris och Stevenson) och hade i

³⁹ Lyons s. 443, se även s. 427–429, 444. Ullman s. 55–64 (och Ullman (Language) s. 17–23) vidhåller en sorts denotativ teori, där referenten är borttagen: "meaning" är relationen mellan ordet morfologiskt sett och dess "sense" (ungefär "the information which the name conveys to the hearer"). Jag har inte kunnat finna att Ullman någon sin har användning för detta meningsbegrepp. Om lingvistersnas uppfattning, se vidare Christensen s. 174–191, och om "traditionell semantik", Lyons s. 403–410.

⁴⁰ Se Lyons s. 73–81, 428, 446–470 och, om synonymitet, Ullman s. 141–155, Regnéll s. 74–78, Alston s. 44–47.

⁴¹ Quine (Word) s. 32, se närmare s. 26–51 och Götling, som även pekar på en rad problem som Quines lära ger upphov till.

⁴² Ziff (Response) (s. 65: "a true flight of fancy standing squarely in the mainstream of romantic behaviorism").

regel ett inslag av denotativ meningsteori.⁴³ Alla försök att identifiera mening som orsak till (stimulus) eller effekt av (respons) uttalade satser eller ord⁴⁴ har mött oöverstigliga hinder, varvid föga vunnits genom att benägenheter (dispositioner, tendenser) att orsakas av vissa attityder eller andra stimuli eller att orsaka vissa attityder eller andra responser ersatt kategoriskt uttryckta orsaksrelationer.⁴⁵ Det är visserligen möjligt att för vissa syften se språket som en mekanism, men vad ord och satser betyder är oåtkomligt, om man inte på något sätt beaktar avsikterna hos dem som använder språket. Liksom för alla handlingar har vi att skilja mellan orsak och skäl,⁴⁶ och eftersom språket abstraheras ur summan av språkhandlingar kan ingen riktig bild av språket erhållas, om man bortser från den rationella dimensionen.

En del av attraktionen hos en kausal meningsteori ligger däri, att en sådan förefaller behövas när det gäller att förklara hur ett barn lär sig tala. Någon sorts konditionering äger tydligtvis rum, när ett barn lär sig imitera och använda enkla satser, som för övrigt ofta är elliptiska ett-ordssatser.⁴⁷ För en psykolog, som enbart är intresserad av att förklara de pre-syntaktiska processerna vid språkinläring, kan mycket väl en kausal teori vara adekvat.⁴⁸ Psykologerna gör emellertid anspråk på att med sina metoder kunna förklara all språkinläring, även om de medger att de inte ännu kan förklara hur det går till när ett barn lär sig tala grammatiskt korrekt.⁴⁹ Chomsky är inte lika optimistisk:

⁴³ Russell, särskilt s. 26, 51, 57, 64–66, 72–73, 80, 120, 162–184, Stevenson s. 42–59, 62–80, Stevenson (Facts) s. 153–174. Till Stevenson, se t.ex. Kerner s. 40–52.

⁴⁴ För S-ord och S-satser måste man i stället tala om vanliga eller normala stimuli och responser. – Ziff s. 54: "That it is in fact impossible (today) to specify the relevant stimuli is usually glossed over as a gross consideration that must not be allowed to interfere with the flights of scientific fancy." Se vidare s. 54–57.

⁴⁵ Black (Language) s. 169–185, Grice s. 41–42, Parkinson s. 5–6, Alston s. 25–31, Stenius s. 259–262, Waismann s. 111–128, Cohen s. 24–26, 65–66, Barry s. 17–18, Hudson s. 37–43 (innebär att var och en skulle kunna själv bestämma vad som har mening och vilken denna är), Christensen s. 149: "the behaviour towards an expression is always something that is logically secondary to understanding it and thus no reliable guide to its meaning."

⁴⁶ Jareborg s. 101–115.

⁴⁷ Se Carroll s. 30–40 (s.k. "operant conditioning" underbyggd med "classical conditioning"), Waismann s. 111, Robinson s. 118, 123 och även Ogden & Richards s. 52–76.

⁴⁸ Cohen s. 57.

⁴⁹ Carroll s. 32, 40, Quine (Word) s. 80–82.

Honesty forces us to admit that we are as far today as Descartes was three centuries ago from understanding just what enables a human to speak in a way that is innovative, free from stimulus control, and also appropriate and coherent.⁵⁰

Chomsky själv ser den rimligaste lösningen vara att postulera en ”innate mental structure”,⁵¹ ett förslag som i sin tur inte utan skäl ansetts sakna inte bara empiriskt underlag utan även plausibilitet överhuvudtaget.⁵² Men hur som helst är teorier om inlärning något annat än teorier om mening, och kausala meningsteorier är tillfredsställande bara i fråga om yttranden, som kommer till stånd oberoende av talarens avsikter och skäl. Cohen säger:

the community's sound-patterns could ... only be called meaningful in the same sense as the warning-cries of birds or the groans of a sick man that make us feel sympathy for his sufferings or the laughter of children that makes us cheerful.⁵³

Insikten om att den centrala betydelsebärande enheten är T-satsen – man lär sig inte ord först och satser sedan – och att en sats' betydelse inte utan vidare är identisk med summan av de i den ingående ordens betydelser har bidragit till en förskjutning av intresset från ordmening till satsmening.⁵⁴ Av enbart historiskt intresse är den logiska atomismens tes om satsen som en bild av verkligheten: en sann sats återspeglar strukturen hos fakta. (För satser kan Wittgensteins *bildteori* sägas utgöra en motsvarighet till de vanliga denotativa teorierna.⁵⁵) Därefter kom *verifikations-teorin*, som för åtskilliga utgjorde ett komplement till verifikationsprincipen. I Schlicks formulering är en sats' betydelse detsamma som metoden för dess verifierande. Denna lära har den fördelen att mening inte uppfattas som någon sorts entitet. Men nackdelarna är många. Vad betyder

⁵⁰ Chomsky s. 11.

⁵¹ Se närmare Chomsky s. 68–85 och även Marshall s. 168–171.

⁵² Se t.ex. Lyons s. 472–473, Matthews s. 183–188, Cooper (Innateness), Cohen s. 47–56. Cohen hävdar att det räcker med att anta att ”human beings are born with a general capacity for eliminative induction” (s. 51).

⁵³ Cohen s. 56–57, se även s. 58 och Putnam s. 228–235.

⁵⁴ Cohen s. 65, Quine (Word) s. 13, Regnéll s. 122, Austin (Papers) s. 24, Haas s. 102–103, Furberg s. 265.

⁵⁵ Jämte i avsnitt 1.2 not 19 och avsnitt 2.3 not 21 nämnd litteratur, se Daitz, Hanson s. 24–30, Hudson (Moral) s. 24–31 och Stenius s. 259.

t.ex. satser som inte kan vara sanna eller falska? Och liksom när det gällde verifikationsprincipen uppkommer frågan, hur man kan veta hur en sats skall verifieras när man inte vet vad den betyder.⁵⁶

Verifikationsteorin pekar fram emot den lära som ser betydelse som en funktion av språkanvändning. Att förklara vad en sats betyder genom att säga hur den verifieras är ju i grund och botten att ange ett sätt på vilket satsen används. Men om verifikationsteorin inte är alldeles utan grund så gäller det också övriga teorier som nämnts. Språket används ju för att säga något om det som finns givet i verkligheten. Genom språket uttrycker vi och kommunicerar vi våra tankar och känslor. Genom språket kan vi påverka andra människor. Mening uppkommer genom att språkliga enheter har del i olika sorter av mänskligt beteende.⁵⁷

2.5 MENING OCH SPRÅKANVÄNDNING

Man kann für eine *grosse* Klasse von Fällen der Benützung des Wortes "Bedeutung" – wenn auch nicht für *alle* Fälle seiner Benützung – dieses Wort so erklären: Die Bedeutung eines Wortes ist sein Gebrauch in der Sprache.⁵⁸

[For a large class of cases – though not for all – in which we employ the word "meaning" it can be defined thus: the meaning of a word is its use in the language.]

⁵⁶ Se närmare Waismann s.329–333, Cohen s.187–191, Parkinson s.11, Russell s. 289–300, Andersson & Furberg (Moral) s. 47, Dummett s. 65–68, Ziff s. 144, Cavell s. 77, Harré s. 361–363 och särskilt Strawson (Meaning), som framför starka skäl för att varje uppfattning om vad mening hos S-satser är, som inte tar hänsyn till "communication-intentions", är ohållbar (s. 24: "It is indeed a generally harmless and salutary thing to say that to know the meaning of a sentence is to know under what conditions one who utters it says something true. But if we wish for a philosophical elucidation of the concept of meaning, then the dictum represents, not the end, but the beginning of our task.").

Christensen s. 35–58 hävdar att 'att ha mening' = 'att kunna vara sann', men också att meningsbegreppet är primärare och att bara "if the intention is to produce this sentence rightly, to let it function, will we raise the question of truth and falsity" (s. 37). Jämför Hedenius s. 62–68 och Cameron s. 110–114.

⁵⁷ Alston s. 31.

⁵⁸ Wittgenstein §43, se även Wittgenstein (Gewissheit) §61.

Dessa Wittgensteins ord finns knappast anledning att fatta som annat än en vägvisning.⁵⁹ Hans syfte var att underminera uppfattningen om mening som en sorts entitet, att orden är namn på något. För att förmedla en – som han såg det – riktigare bild av hur språket fungerar använde han en rad liknelser och metaforer:

Denk an die Werkzeuge in einem Werkzeugkasten: es ist da ein Hammer, eine Zange, eine Säge, ein Schraubenzieher, ein Masstab, ein Leimtopf, Leim, Nägel und Schrauben. – So verschieden die Funktionen dieser Gegenstände, so verschieden sind die Funktionen der Wörter.⁶⁰

[Think of the tools in a tool-box: there is a hammer, pliers, a saw, a screw-driver, a rule, a glue-pot, glue, nails and screws. – The functions of words are as diverse as the functions of these objects.]

Einer Regel folgen, eine Mitteilung machen, einen Befehl geben, eine Schachpartie spielen sind *Gepflogenheiten* (Gebräuche, Institutionen). Einen Satz verstehen, heisst, eine Sprache verstehen. Eine Sprache verstehen, heisst eine Technik beherrschen.⁶¹

[To obey a rule, to make a report, to give an order, to play a game of chess, are *customs* (uses, institutions). To understand a sentence means to understand a language. To understand a language means to be master of a technique.]

Orden har funktioner och roller, de är institutioner.⁶²

Die Sprache ist ein Instrument. Ihre Begriffe sind Instrumente.⁶³

[Language is an instrument. Its concepts are instruments.]

Die Frage "Was ist eigentlich ein Wort?" ist analog der "Was ist eine Schachfigur?"⁶⁴

[The question "What is a word really?" is analogous to "What is a piece in chess?"]

⁵⁹ Black (Margins) s. 255–256: Wittgensteins maxim är närmast en generalisering av verifikationsteorin; hans metod var tentativ och han avsåg inte att ge några patentröslösningar.

⁶⁰ Wittgenstein § 11, se även § 360.

⁶¹ Wittgenstein § 199, se även Wittgenstein (Gewissheit) § 62.

⁶² Wittgenstein §§ 17, 559, 563, Wittgenstein (Gewissheit) § 64.

⁶³ Wittgenstein § 569.

⁶⁴ Wittgenstein § 108.

En viktig del av Wittgensteins filosofi är att språket är konventionellt, (i princip) bundet av regler. Liksom t.ex. de Saussure jämför han gärna språket med schack. Att säga något meningsfullt är att delta i ett språkspel ("Sprachspiel").⁶⁵

Vid sidan av Wittgenstein är Gilbert Ryle den som gjort mest för att introducera *användningsteorin*. Men även han betonar främst teorins kritiska sida. Han framhåller att 'användning' har åtminstone två fördelar framför 'mening'. (Användningsteorin gav upphov till slagordet "Fråga inte efter meningen, fråga efter användningen!"⁶⁶) Dels riktas uppmärksamheten på "teachable procedures and techniques of handling or employing things, without suggesting unwanted correlates", dels framgår att bruk av ord och satser kan vara korrekt eller icke korrekt, dvs. regler är inblandade.⁶⁷ Att veta vad ett uttryck betyder är enligt Ryle "to know the rules of the employment of that expression."⁶⁸ "The use of an expression ... is the rôle it is employed to perform ..."⁶⁹

Det kan betvivlas om denna lära verkligen är en meningsteori på annat sätt än att existensen av betydelser såsom entiteter förnekas. Positivt innebär den visserligen att semantikerna på något sätt måste beakta hur ord och satser faktiskt används, vilket är en oprecis beskrivning av vad lingvisterna gör. Lyons säger:

The only empirical control we have upon the study of language is the 'use' of language-utterances in the multifarious situations of everyday life.⁷⁰

⁶⁵ Se t.ex. Wittgenstein §§23, 84, 100, 355, 496–497, 558–569, Rhees (en briljant exposé över Wittgensteins språkuppfattning) och t.ex. Waismann, särskilt s. 131–148, 156–158, 162, 234–237, 337, Hudson (Moral) s. 44–54, Casey s. 1–13, Winch s. 24–39, Wedberg s. 331–339.

⁶⁶ Waismann s. 156: "If you want to know what a word means, look and see how it is used."

⁶⁷ Ryle (Ordinary) s. 113–114.

⁶⁸ Ryle (Meaning) s. 143.

⁶⁹ Ryle (Meaning) s. 144. Se även Alston (Meaning) s. 141–142 och Strawson s. 188–189.

⁷⁰ Lyons s. 410–411. Se även Ullman s. 67. Denne menar dock att Wittgensteins lära främst har betydelse för parole (se s. 64–67 och Ullman (Language) s. 23–28) och vidhåller en namnteori för la langue, vilket torde bero på de rätt stora begränsningar han i praktiken gör för vad som räknas som att förklara hur ett ord används (varje ord förklaras som ett namn eller med en synonym).

Men i övrigt kan det tyckas att vad Wittgenstein, Ryle och deras anhängare har att säga är föga upplysande i positivt hänseende. Vi får veta, att

there are indefinitely many kinds of words, kinds of phrases, and kinds of sentences – that there is an indefinitely large variety of kinds of rôles performed by the expressions we use in saying things.⁷¹

En del kritiker klagar över att detta är alldeles för vagt. Det borde klargöras vilken eller vilka typer av användning som är korrelerad med mening.⁷² Parkinsons svar, att det ankommer på andra än dem som förklarar ordet 'mening' att redovisa de många sätt varpå ord kan användas,⁷³ ger vid handen att vi knappast har att göra med mer än en programmatisk användning.

Det är inte svårt att visa, att en bokstavlig tolkning av vad Wittgenstein och Ryle (m.fl.) säger kan leda alldeles vilse. I följande satser sägs ingenting som ens antyder vilken mening de citerade orden har: "Ordet 'och' används numera allt oftare i början av satser, t.o.m. av Svenska Akademiens ledamöter", "Ordet 'servitut' används huvudsakligen av jurister", "Ordet 'ordet' används som subjekt", "Ordet 'eskalering' används numera mycket oftare än för bara tio år sedan". Den beskrivna användningen säger ingenting om ordens betydelse.⁷⁴ Men hur kan vi veta detta? Uppenbarligen endast genom att på något sätt jämföra i vad mån 'mening' och 'användning' kan bytas mot varandra – utan att meningen hos den använda satsen ändras. "Satsen 'p' betyder detsamma som satsen 'q'" kan då ersättas med "Med satsen 'p' kan sägas detsamma som med satsen 'q'". Och vad som kan sägas beror på vad som faktiskt sägs (parole).⁷⁵

Saying what the meaning of an expression is, is equivalent not to saying *what* its use is, but rather to saying that it has the same use as another expression.⁷⁶

⁷¹ Ryle (Meaning) s. 145; se även Wittgenstein §23 och Black s. 150–152.

⁷² Christensen s. 153, 168. Dennes eget förslag är att "for a sentence to have meaning is the same as to be capable of being used for making a truth" (se ovan avsnitt 2.4 not 56). Han är helt positiv till användningsteoretikernas kritik av andra teorier (s. 149–166). – En helt annan sorts kritik finns hos Findlay s. 127: meningsproblemetets lösning står att finna i "the 'intentional nature of thought' (!?).

⁷³ Parkinson s. 12–13.

⁷⁴ Se närmare Alston (Meaning) s. 143–145 och även Waismann s. 175–176, Ziff s. 158 och Ullman (Language) s. 27.

⁷⁵ Tankegången utvecklas av Alston (Meaning) s. 145–148, Alston s. 33–34.

⁷⁶ Alston (Meaning) s. 159.

Men denna Alstons tanke synes ohållbar: bortsett från att många ord saknar synonymer förblir betydelsen hos de klasser av satser och ord som har samma användning oförklarad. Vi kan lära oss vad 'betydelse' betyder utan att säga att ordet har samma användning som 'användning'.

Vid närmare eftertanke synes det vara uteslutet att likställa betydelse och användning. Att använda något är att göra något, och varför skulle vi använda ord och satser om vi inte redan är klara över vad de betyder? Vi skulle inte kunna använda dem för våra syften, om det inte är förutsatt att de har vissa betydelser.⁷⁷

Den som säger något gör något. Hon utför en handling eller, om man så vill, en hel rad handlingar, ty vad hon gör kan ses från många olika synpunkter och därför klassificeras och beskrivas på många olika sätt. Den som säger "Johansson har stulit igen" producerar vissa ljud, hon gör något som kan beskrivas i t.ex. fonologiska och syntaktiska termer, hon säger något som har mening och en viss betydelse, hon påstår eller frågar eller anklagar, hon kanske skrämmer eller retar Johansson eller Johanssons hustru.

Under senare år har en rad filosofer intresserat sig för analys av språkhandlingar. Den grundläggande idén härrör från J. L. Austin. I det följande kommer jag att på några punkter knyta an till en del av tankarna i denna lära om språkhandlingar. Det finns inte utrymme för att närmare redovisa dess innehåll.⁷⁸ För övrigt är mycket av det som sagts om språkhandlingar av tentativ karaktär; åtskilligt återstår att uträtta innan klarhet nås rörande vilken begreppsapparat och vilka distinktioner som är lämpligast. I detta hänseende föreligger en parallell med forskningen i transformationell grammatik, utgående från Chomskys idéer.

Om man sammanställer läran om språkhandlingar med vad som sagts i detta avsnitt torde man finna att begreppet användning närmast har att göra med den aspekt av språkhandlingen som brukar kallas den illokutionära handlingen, och vilken står i samband med en meningsaspekt som kommer att beröras närmare nedan i avsnitt 2.11. Denna meningsaspekt

⁷⁷ Hamlyn s. 67, se närmare s. 64–68 om olika betydelser av 'use'.

⁷⁸ Jag nöjer mig med att hänvisa till Austin (Words), Furberg, Searle, Searle (Acts), Strawson (Intention), Griffiths, Cohen (Illocutionary), Cameron, Skinner, Nordenstam, Alston s. 34–36, Urmson (Ethics) s. 130–146, Hudson (Moral) s. 54–63 och Ross (Norms) s. 1–77 (Ross är dock oklar på åtskilliga punkter och redovisar en del egendommiga åsikter).

(illokutionär innebörd) förutsätter emellertid att det sagda har en viss betydelse, och den kan därför inte användas för att förklara vad betydelse är.⁷⁹

2.6 S-BETYDELSE

Wittgenstein och Ryle talar gärna om regler för ords användning – låt oss i fortsättningen säga *betydelseregler* – fastän det är klart att reglernas innehåll på något sätt konstateras mot bakgrunden av regelbundenheter i språkvanorna. Särskilt Ryle lämnar inget utrymme för tvekan: det gäller inte att beskriva "usage", dvs. "custom, practice, fashion or vogue", utan "use" – och "misuse" ("misusage" finns inte: sociologiska regelbundenheter är inga regler).⁸⁰ Hur stämmer då detta med att lingvistik, inklusive semantik, är en empirisk vetenskap som beskriver faktiskt språkbruk? Enligt L. J. Cohen stämmer det inte alls. Enligt honom innebär accepterandet av en regelteori att se betydelse som något tidlöst. Varje förändring i språkbruket skulle tas som bevis på att en regel har brutits; men detta bryr sig lexikografen inte om: hon registrerar en förändring först när den har stabiliserats. Hon registrerar inga regler för användningen av ord.⁸¹

Cohen har förstås rätt. Men det medför inte att regelteoretikerna har fel. De är nämligen ense om att talet om regler kan missförstås, eftersom regelbundenheterna i talet är deras fundament. Reglerna är sällan uttryckliga, och om språkbruket förändras så förändras också reglerna.⁸² Strawson säger:

apart from the introduction of words by *definition*, this talk of 'rules' may mislead us. We do not *generally* (in ordinary speech) draw up rules and make our practice conform to them; it is rather that we extract the rules from our practice, from noticing when we *correct* one another, when we are inclined to say that something is *inconsistent*, and so on.⁸³

⁷⁹ För kritik av användningsteorin från denna synpunkt, se t.ex. Searle s. 146–149 och även Wertheimer s. 49–57.

⁸⁰ Ryle (Ordinary) s. 115–116, se även s. 117, 119 och Rhees, Vendler s. 14–24, Hare (Freedom) s. 7–15, Cavell s. 69–78, Ziff s. 70.

⁸¹ Cohen s. 27–47 argumenterar utförligt mot en de jure-teori och för en de facto-teori.

⁸² Wittgenstein §§41, 83, Waismann s. 65, 237.

⁸³ Strawson s. 10; s. 230: "If we are to speak of rules at all, we ought to think of them as rules which everyone has a licence to violate if he can show a point in doing so." Se även

Till detta har Cohen den kommentaren, att man i verkligheten medger, att man inte utanför klassrummen skall ta på allvar att det finns regler för språkets användning.⁸⁴

Redan existensen av regelbundenheter ger oss möjligheter att använda orden 'rätt' och 'fel' om ett yttrande. Ziff, som liksom Cohen förnekar existensen av språkliga regler, synes tro att problemet därmed är löst.⁸⁵ Men existensen av en regelbundenhet ger i motsats till existensen av en regel inget skäl för att kritisera vad en person gör. När det gäller icke formulerade regler, som bygger på social sed, erbjuder det stora svårigheter att säga vad som gör att en regel och inte bara en regelbundenhet existerar.⁸⁶ I vilket fall som helst är uppenbart att om en regelbundenhet betraktas som uttryck för en regel (av "tillräckligt" många människor), så existerar en regel. Både Ziff och Cohen resonerar som om det inte funnes andra regler än formulerade och öppet accepterade. Cohen har själv sagt det som behöver sägas i frågan:

Language, like many other aspects of human activity, can be looked at legitimately and usefully from the participant's point of view as well as from the spectator's, and for some purposes is more usefully looked at one way or the other.⁸⁷

Lingvisten försöker se språket utifrån, filosofen liksom varje människa som använder språket ser det i första hand inifrån, vilket är naturligt,

Strawson (Grammar) s. 1–2, Flew, Stenius s. 257–258, 262, Næss s. 39, Emmet s. 33, Kerner s. 51, Rhees s. 92: "Because there is this agreement [common reactions within the course of language] we can understand one another. And since we understand one another we have rules."

Lyons s. 411: "We have no direct evidence about the understanding of utterances, only about their *misunderstanding* – when something 'goes wrong' in the process of communication. ... Normal communication rests upon the assumption that we all 'understand' words in the same way; this assumption breaks down from time to time, but otherwise 'understanding' is taken for granted. ... It would probably be true, but rather pointless, to say that everyone 'understands' a particular word in a slightly different way. Semantics is concerned with accounting for the degree of uniformity in the 'use' of language which makes normal communication possible."

Enligt Doorbar skulle det finnas regler för "responding to words" i stället för regler för att använda dem; inget synes dock vara sagt härmed utöver att man kan se det hela från adressatens synpunkt i stället för talarens.

⁸⁴ Cohen s. 36.

⁸⁵ Ziff s. 34–38, se även s. 40–45 och 70–75.

⁸⁶ Se Snyder.

⁸⁷ Cohen s. 40. Se även Vendler s. 21, 24 och Waismann s. 133–135.

eftersom det är omöjligt att helt komma ut ur det utan att döma sig själv till tystnad. (Som bekant blir det helt olika sorters rättsfilosofi när man ser rättsordningen inifrån och när man ser den utifrån, dvs. sociologiskt.)

Betydelseregler är bara en del av de språkliga reglerna. För att kunna utpeka betydelser regler för 'betyder' måste vi veta vad 'betydelseregler' betyder. Måste vi då inte också veta vad 'betyder' betyder? Leder inte alltihop till ett cirkelresonemang?

En förklaring för någon vad något betyder kan ske, bara om denne redan behärskar det språk *inom* vilket förklaringen äger rum.

Wenn ich über Sprache (Wort, Satz, etc.) rede, muss ich die Sprache des Alltags reden. ... Dass ich bei meinen Erklärungen, die Sprache betreffend, schon die volle Sprache (nicht etwa eine vorbereitende, vorläufige) anwenden muss, zeigt schon, dass ich nur Äusserliches über die Sprache vorbringen kann. Ja, aber wie können uns diese Ausführungen dann befriedigen? – Nun, deine Fragen waren ja auch in dieser Sprache abgefasst; mussten in dieser Sprache ausgedrückt werden, wenn etwas zu fragen war!⁸⁸

[When I talk about language (words, sentences, etc.) I must speak the language of every day. ... In giving explanations I already have to use language full-blown (not some sort of preparatory, provisional one); this by itself shews that I can adduce only exterior facts about language. Yes, but then how can these explanations satisfy us? – Well, your very questions were framed in this language; they had to be expressed in this language, if there was anything to ask!]

Betydelseförklaring är ett primärare begrepp än betydelse. Wittgenstein säger:

"Die Bedeutung des Wortes ist das, was die Erklärung der Bedeutung erklärt." D.h.: willst du den Gebrauch des Worts "Bedeutung" verstehen, so sieh nach, was man "Erklärung der Bedeutung" nennt.⁸⁹

["The meaning of a word is what is explained by the explanation of the meaning." I.e.: if you want to understand the use of the word "meaning", look for what are called "explanations of meaning".]

⁸⁸ Wittgenstein § 120. Se även Ryle (Ordinary) s. 127 ("We are trying to register what we are exhibiting; to codify the very logical codes which we are then and there observing."), Rhees s. 101, Carroll s. 34 ("Solving the problem of meaning is essentially a bootstrap operation."), Vendler s. 16–19.

⁸⁹ Wittgenstein § 560.

Betydelser förklaras genom definitioner. Definitionsmetoderna är många (se nedan avsnitt 3.2). Vi har så många definitionsmetoder som behövs för att vi skall kunna lära oss tala på ett så konsistent sätt som krävs för språklig kommunikation. Att ange betydelseregler för ett ord är att definiera det. (För att kunna använda ett ord i enlighet med en regel krävs inte att man kan ge en korrekt definition: "Knowing how to operate is not knowing how to tell to operate."⁹⁰) Betydelseregler görs vanligen explicita genom att vi försöker uppställa hypoteser utifrån eget eller andras språkbruk. I allmänhet lönar det sig inte att direkt fråga vem som helst, som behärskar ett språk, hur reglerna är beskaffade. En mer framkomlig väg är att föreslå olika lösningar som denne får ta ställning till, men även i detta fall är inte ovanligt att hans språkbruk inte stämmer överens med de öppet accepterade reglerna. En fullständig redovisning av betydelseregler torde man kunna tala om bara när det gäller konstgjorda språkmodeller.⁹¹

Alla som hjälpligt behärskar ett språk förstår vad 'betydelse' betyder. De har lärt sig använda begreppet. Att förklara vad 'betydelse' betyder kan bara ske kontextuellt (denna definitionsmetod förklaras i avsnitt 3.2). Begreppet betydelseförklaring kan liksom alla begrepp utsättas för kritisk granskning, men inte utan att förutsätta att betydelser kan förklaras enligt vissa metoder.

Det sagda hindrar inte att man i mer eller mindre metaforiska ordalag försöker tala om vad man gör när man förklarar vad något betyder. Ryle säger:

the meaning of a ... word ... is a functional factor of a range of possible assertions, questions, commands and the rest. It is tributary to sayings. ... Their significances are their rôles inside actual and possible sayings.⁹²

Cohen säger:

the meaning of a word or a common phrase as dictionaries conceive it is the part it plays in achieving the normal purposes of the serial arrays of words in which it occurs. Its meaning is the function or functions it performs in the utterances of those who speak the language to which it belongs.⁹³

⁹⁰ Ryle (Ordinary) s. 117.

⁹¹ Waismann s. 148, se även s. 228–239, Næss s. 39–40, Black (Models) s. 73–74, 78–80, 88–91 och särskilt s. 135–136.

⁹² Ryle (Meaning) s. 137–138 (även: "Word-meanings do not stand to sentence-meanings as atoms to molecules ... but more nearly as the tennis-racket stands to the strokes which are or may be made with it.").

⁹³ Cohen s. 62.

I språket är orden primärare än satserna. Satsernas betydelse är en funktion av S-ordens betydelseregler och syntaktiska regler. S-ordens betydelse skulle enligt citaten sammanfalla med deras typiska roller, funktioner, uppgifter i T-satser, deras förmåga att bidra till förverkligandet av de syften med vilka T-satserna yttras (men inte alla syften och det är svårt att precisera vilka som är relevanta). Det enklaste sättet att demonstrera vilken funktion ett S-ord har är att nämna ett annat ord med samma funktion.⁹⁴ Men vilken som helst av de i avsnitt 3.2 nämnda definitionsmetoderna duger.

Diskussionen i det här avsnittet synes närmast leda till att det just är därför att vi har olika definitionsmetoder som vi – som sammanfattning – kan säga att S-ords betydelse hänger samman med deras funktioner i T-satser. Den enda precisering av "funktion" som synes möjlig är just att återropa de accepterade definitionsmetoderna. En funktion som måste beskrivas på annat sätt faller utanför betydelsebegreppet.

Wittgenstein talade om ord såsom verktyg. Cohen finner denna bild missvisande: den passar bättre för sådana satser som kan tillskrivas en funktion – ofta en standardfunktion – som medel till ett mål, t.ex. i en ritual, som en slogan, trollformel eller återkommande rubrik.⁹⁵ Ord bör enligt Cohen hellre jämföras med sociala institutioner, som finns av behov och vana. Sådana kan inte helt förstås, om man inte är medveten om de sätt varpå de utnyttjas för vissa syften och hur det sker i kombination med andra institutioner (och sällan eller aldrig i kombination med ytterligare andra).⁹⁶

Hur återspeglas ett S-ords bidrag till en T-sats, när det gäller att bestämma vad en S-sats betyder? Tydligtvis så, att S-ord tillsammans med syntaktiska regler ger S-satsen en betydelse som är identisk med den som

⁹⁴ Cohen s. 64–65.

⁹⁵ Cohen s. 66, 72–73. Ryle, (Ordinary) s. 119–121, har en mer kategorisk och överdrivet förenklad åsikt: man kan inte använda satser, ord kan användas för att konstruera satser, men konstruktionerna används inte. "Sentences are things that we say. Words and phrases are what we say things with." Resultatet blir att satser inte har mening eller viss betydelse, utan bara är meningsfulla eller meningslösa. Se även Ryle (Use) (en på många punkter oklar artikel) och jämför Findlay s. 116, Alston (Meaning) s. 148–149, Shwayder (Uses) s. 132–133, Wheatley (Language) s. 132–139.

⁹⁶ Se närmare Cohen s. 74–75 och även s. 79–82. – Ziff s. 148–199 beskriver betydelse som en fråga om association med "a distributive and contrastive set", men hur värdefullt detta än kan vara från lingvistisk synpunkt (se avsnitt 2.4 vid not 39) är det inte säkert att en sådan analys ger något som helst svar på frågan vad ett ord betyder.

motsvarande T-sats har när den används på ett normalt, typiskt och framgångsrikt sätt. Det är de typiska, vanliga funktionerna som registreras i det utifrån talet abstraherade språket.

Cohen anser, att man förklarar vad en S-sats betyder, om man redovisar det karakteristiska, normala, primära syftet med en sats. Vanligtvis sker det genom att vi presenterar en sats som normalt förverkligar samma syfte (kraven på likvärdhet som medel kan variera med ändamålet med förklaringen). Även om det sker på annat sätt kommer vi inte ifrån att använda språket; förklaringen av vad en S-sats betyder måste ske inom ett språk.⁹⁷ Utgångspunkten är tydligen att bakom yttrandet av varje T-sats finns ett eller flera syften. För varje S-sats kan man med ledning härav bestämma ett eller flera karakteristiska eller normala syften, dvs. ett syfte som i allmänhet förverkligas när satsen används som T-sats.

Jag tvivlar på att vi blir särskilt mycket klokare av att dra in normala syften som förklaringsgrund. Hur skall de relevanta syftena beskrivas? En självständig beskrivning av dem torde bli så generell, att den passar också för satser som uppenbarligen inte har samma betydelse. En tillräckligt precis beskrivning kan svårligen ske annat än indirekt, just genom att ange en i ifrågavarande typ av kontext synonym sats.⁹⁸

2.7 T-BETYDELSE

När det gäller T-satser kan man inte bara säga, att betydelsen är lika med eller framgår av hur satsen används i det konkreta fallet, eftersom det inte går att säga något om användningen om man inte förstår vad satsen betyder. Såsom L. J. Cohen har utvecklat, måste man ha en sorts de jure-teori för att förklara betydelse hos T-satser.⁹⁹ Betydelsen hos en T-sats är tidlös, den kan inte ändras genom att språkbruket ändras. Inte heller kan t.ex. vaghet eller mångtydighet hos den undanröjas.

När man vill förklara vad en viss T-sats betyder, måste man stödja sig på vad motsvarande S-sats betyder, vilket ju i sin tur beror på hur S-satsen normalt används (som T-sats). Ofta måste S-satsens betydelse förklaras

⁹⁷ Cohen s. 58, 60–62, 68, 70–72. Se även Furberg s. 265–267. När det gäller det begreppsliga planet menar Cohen (s. 79), att diskussionen kan gälla när ett syfte är adekvat för en viss sats (när ett påstående kan vara sant, en befallning rimlig, en fråga relevant, osv.) eller hur relationerna med andra satser är beskaffade (vilket beror på de karakteristiska syftena bakom dessa).

⁹⁸ Se vidare, om relationerna mellan avsikt och mening, nedan avsnitten 2.8–2.11.

⁹⁹ Se närmare Cohen s. 143–161.

som en disjunktion av olika betydelser (kanske olika i olika typer av kontext), bl.a. därför att de i satsen ingående orden kan användas i olika betydelser och den syntaktiska konstruktionen kan uppfattas på flera sätt. Lexikon och grammatik betraktas som en instruktion för uppställandet av en serie översättningsregler (inom ett språk är det kanske lämpligare att tala om parafrasregler).¹⁰⁰ Talarens egna stipulationer om sitt språkbruk eller vad i övrigt är känt om hennes idiolekt har samma roll, liksom naturligtvis specifikt språkbruk för en grupp av människor som hon hör till. Beroende på sammanhanget, kontexten, kan när det gäller en yttrad T-sats en rad av alternativa översättningsregler uteslutas som icke aktuella; i praktiken tänker kanske ingen ens på dem som möjliga förklaringar till satsens betydelse. Det är inget märkligt om flera alternativ blir kvar som tänkbara översättningar eller parafraser; det finns ingen anledning varför just ett alternativ skulle vara riktigt. Ett val mellan flera alternativ involverar, särskilt när det gäller översättning till ett annat språk, hän-synstaganden som inte nödvändigtvis har med satsernas betydelse att göra, utan snarare med stilvalörer, associationssfärer, e.dyl.

Det kan vara missvisande att tala om "regler" för översättning. Varje riktig regel eller grupp av regler är nämligen uppställd ad hoc; den är i princip unik eftersom den hänför sig till blott ett (i tid och rum lokaliserat) yttrande av en sats. Påståendet "A har uppenbarligen gjort sig skyldig till stöld" har olika betydelser, när det görs av en svensk domare respektive av en engelsk eller när det görs av en svensk domare på medeltiden respektive i dag, bl.a. därför att 'stöld' (vi håller oss på det begreppsliga planet) har olika betydelse i juridiskt språk i Sverige respektive i England, på medeltiden respektive i Brottsbalken. När vi rör oss enbart på det begreppsliga planet kan en T-sats' betydelse förklaras genom att man pekar på logiska relationer inom satsen eller på relationer med andra satser (eller t.o.m. associationer, t.ex. när man använder metaforer: "Dina ögon äro eldar").

Också T-ords betydelser klarläggs genom en översättning eller parafras utgående från S-ords betydelser, stipulationer, osv. Både för satser och ord kan givetvis en på detta sätt utförd förklaring visa sig vara otillräcklig, därför att man inte förstår vad anförda S-satser och S-ord betyder. I så

¹⁰⁰ Om översättning, se Haas s. 103–108. – I juridisk litteratur, se särskilt Hassemer s. 67–74 (om ordbetydelsens beroende av talsituationen, om växelverkan mellan ord-betydelse och satsbetydelse och om beroendet av "ordfält") och även Larenz s. 305, Ross s. 137–138.

fall blir man tvungen att förklara dessas betydelser och därmed blir ju de i avsnitt 3.2 angivna definitionsmetoderna aktuella. Detta rubbar dock inte det faktum att betydelse i parole är avhängig av betydelse i langue jämte personligt språkbruk. Därmed är inte påstått, att språkbruket inte kan förändras. Förutom möjligheten till stipulationer kan framhållas, att det inte finns någon garanti för att en S-sats med viss betydelse kommer att behålla denna: t.ex.

If enough people speaking a language accept as true a false statement about some current word-use and act in accordance with their beliefs, a description of the word's meaning similar to the one that is now still false can come to be true for a later date.¹⁰¹

Misstag är dock bara en av många sorters förklaringar till semantiska förändringar.¹⁰² Gemensamt för flera av dem är att den som talar menar något annat än vad den uttalade satsen betyder. Om andra förstår – eventuellt efter en förklaring – vad hon menar, så är grunden lagd för ett nytt språkbruk.

2.8 AVSEDD BETYDELSE

Vi säger ibland saker som vi inte menar, dvs. inte avser att påstå osv., t.ex. "Att studera filologi är roligt" i stället för "Att studera filosofi är roligt". Tungan slant eller minnet svek eller vi behärskade inte språket tillräckligt väl. Avsikten bakom yttrandet stämmer inte överens med en normal funktion hos orden, eller den yttrade satsen är inget tjänligt medel för att säga det vi vill säga. Men detta påverkar inte betydelsen hos det sagda. "Att studera filologi är roligt" betyder att det är roligt att studera filologi (eller språkvetenskap eller källkritiska metoder) men inte t.ex. att det är roligt att studera filosofi.¹⁰³

Vi menar ibland saker som vi inte säger. På frågan "Har ni en tändsticka?" svarar vi kanske "Ja". Av sammanhanget framgår att vi menar "Ja, jag har en tändsticka", inte t.ex. "Ja, det är en fin årgång". En elliptisk sats, som är obegriplig eller i vart fall omöjlig att ge en adekvat tolkning

¹⁰¹ Cohen s. 146. Cameron s. 97: "speech, being what it is only in virtue of the way it is regarded by its users, is *as* they regard it".

¹⁰² Se därom Ullman s. 193–235.

¹⁰³ Exemplet från Furberg (Handling) s. 606–607; se även Cohen s. 145, Carroll s. 42, Leavitt s. 70.

utan att beakta kontexten, betyder inte detsamma som en fullständig sats, även om den kan användas för att uttrycka samma påstående osv. som med en fullständig sats.¹⁰⁴

Det händer även att vi avsiktligt säger vad vi inte menar för att säga något annat på ett indirekt sätt. Avsikten är då att förmedla något annat än det vi säger, taget efter bokstaven (ironi, citering, användande av metaforer, vissa skämt). Vi är då inte uppriktiga, allvarliga, men adressaten avses vara medveten därom. I andra fall av bristande uppriktighet är avsikten tvärtom att adressaten inte skall vara medveten därom, och avsikten är då inte heller att förmedla något annat än det som sägs (ljuga, bluffa, skryta). Ett mer grundläggande fall av icke allvarligt tal är att vi säger något utan att utföra någon språkhandling, t.ex. testar en mikrofon eller testar stämbanden. Som icke allvarligt tal kan även betecknas språkhandlingar inom en ram av fiktitivitet, t.ex. på en scen eller i en roman. En mellanställning kan tilldelas satir och allvarliga skämt: de är avsedda att tas (nästan) bokstavligt men ges en form som tyder på motsatsen.¹⁰⁵

Genom att lita till pragmatiska implikationer (antydningar, insinuationer, ledtrådar osv.) kan vi avse att säga mer än det vi bokstavligen säger.¹⁰⁶

Vad en person menar när hon säger "p" skall vidare skiljas från vad hon menar att tala om för någon¹⁰⁷ och vad för sorts språkhandling hon avser att utföra.¹⁰⁸

Vad en person menar med "p" sammanfaller alltså inte alltid med vad "p" betyder. Men vad hon menar med "p" – t.ex. "q" – kan återverka på språkbruket: betydelsen hos 'p' kan komma att bli densamma som hos 'q' därför att det blir vanligt att mena "q" med "p". Det är därför riktigt att säga att "'p' betyder 'q'" betyder detsamma som "med 'p' menar man normalt 'q'" eller "med 'p' avser man normalt att säga detsamma som kan sägas med 'q'".¹⁰⁹

¹⁰⁴ Cartwright s. 97.

¹⁰⁵ Se t.ex. Furberg s. 91–92, 96–98, Stigen, Wheatley (Language) s. 137–138, Jareborg (Antydningar) s. 429–430.

¹⁰⁶ Cartwright s. 95, Haack & Haack s. 51, Leavitt s. 70 samt närmare Jareborg (Antydningar) och där angiven litteratur.

¹⁰⁷ Om detta och idén om kontrastivt fokus, se Dretske. Jämför t.ex. skillnaden mellan "*Clyde* rånade banken" och "*Clyde* rånade *banken*".

¹⁰⁸ Se nedan avsnitt 2.11.

¹⁰⁹ Stampe s. 166–172. – Searle s. 19–21, Searle (Acts) s. 415, uppställer en "principle of expressibility", enligt vilken det alltid är möjligt att säga just det man avser att säga; om

Att det någon säger eventuellt inte betyder detsamma som det hon avser att säga innebär ingalunda att hennes avsikter är utan vikt. Tvärtom är vi ofta mer intresserade av att hon förklarar vad hon menade än att försöka utröna betydelsen hos det hon sade, helt enkelt därför att det vid språklig kommunikation (utanför mer eller mindre rituella sammanhang) är talarens avsikter som vi är betjänta av att uppfatta rätt. Om hennes ord inte omedelbart lyckas förmedla hennes avsikter ger vi oss inte in på att undersöka tänkbara tolkningar av dem, om hon är tillgänglig för frågor om vad hon har menat. Inte sällan är det vi säger så mångtydligt eller annars obestämt att ingen analys av satsernas betydelser kan ge något säkert resultat. Det mest rationella måste vara att ge talaren tillfälle att utföra nya språkhandlingar, genom vilka hennes avsikter med de föregående förtydligas. Vad hon avsåg att säga sammanfaller med den faktiska betydelsen hos de T-satser som klarlägger hennes avsikter.¹¹⁰

T-satser används i eller för vissa syften. T-ord bidrar till att syftena förverkligas (genom användande av satserna, inte av orden). Med ett enstaka ord, som inte utgör en sats, kan inget göras. Det finns därför ingen anledning att tala om avsikter i samband med ordbetydelse,¹¹¹ även om det inte skall uteslutas att det kan finnas skäl att se just ett ords bidrag till en sats som föremål för en avsikt.

2.9 GRICES MENINGSTEORI

Paul Grice har utvecklat en meningsteori, som går ut på att en talares avsikter är på visst sätt fundamentala för vad satser betyder.¹¹² Den relevanta avsikten är mycket komplicerad:

- (1) att producera en effekt hos adressaten,
- (2) att göra det genom att denne inser att talaren har avsikt(1), och
- (3) att förverkligandet av avsikt(2) skall vara skäl, i motsats till orsak, för producerandet av effekten.

man ännu inte behärskar språket tillräckligt väl eller om språket saknar ord för det man vill säga, är det i vart fall principiellt möjligt att bli förmögen att säga det, i sista hand genom att man själv berikar språket. Se även Ullman (Language) s. 232–234.

¹¹⁰ Cohen s. 158, Leavitt s. 70.

¹¹¹ Ryle (Ordinary) s. 115.

¹¹² För ursprungsversionen, se Grice s. 43–48.

Som relevant effekt räknas uppkomsten av en tro eller något annat som adressaten kan kontrollera. Enligt Strawson erfordras ytterligare en avsikt

(4) att producera effekten genom att adressaten inser att talaren avser att göra det genom att adressaten inser att talaren har avsikt(1).¹¹³

Grice har sedermera vitsordat behovet av denna och ytterligare kompletteringar.¹¹⁴

Enligt Grice är vidare "A menar något med "x"" ekvivalent med "A avser att yttrandet av 'x' skall åstadkomma en effekt hos B genom att B inser att A har detta syfte"; "'x' betydde något" är ekvivalent med "Någon menade något med "x"" och "'x' betyder y" är ekvivalent med "Man avser att åstadkomma en viss effekt med 'x' när man använder satsen". Idén är således, att enstaka talarers avsikter att producera vissa effekter kan förklara vad betydelse är, utan att man antar att använda ord redan har en betydelse i språket.

För att göra sin teori immun mot en serie invändningar har Grice förändrat och fördjupat analysen av "A menar något med "x"", varvid resultatet blivit en så komplicerad relevant talaravsikt, att det förefaller uteslutet att andra än vissa fackfilosofer skulle kunna mena något.¹¹⁵

Grices teori, som är ganska svår att begripa och antagligen är helt obegriplig i den knappa presentation den fått här, är kanske den mest plausibla av "intentionella" betydelse teorier. Men kritiken mot den får anses vara förintande. Ziff har visat, att de effekter (t.ex. en tro) man avser att åstadkomma hos en åhörare har mycket litet att göra med betydelsen hos det man säger. Grice blandar bl.a. ihop "A avsåg något med att yttra "p"" och "A avsåg något med "p"". Och även om A menar något med "p", så är det inte säkert att "p" betyder något. Med Grices lära lämnas vidare oförklarat hur satser som ingen har uttalat, men som tillhör språket, kan ha viss betydelse.¹¹⁶

On Grice's account, good intentions suffice to convert nonsense to sense: the road to Babble is paved with such intentions.¹¹⁷

¹¹³ Strawson (Intention) s. 446–447. Jämför Searle s. 47.

¹¹⁴ Grice (Utterer) s. 152–159.

¹¹⁵ Se Grice (Utterer).

¹¹⁶ Ziff (Meaning). Se även Stampe s. 173–174.

¹¹⁷ Ziff (Meaning) s. 5.

Welker invänder mot Grice att det måste kunna förklaras hur man i ett konkret fall kan självständigt förstå vilken avsikt talaren har:

for most utterances the non-linguistic context simply does *not* make obvious some purpose the speaker has in uttering it.¹¹⁸

Om åhöraren inte förstår vad A säger, så kan hon i regel inte förstå vad A avser att åstadkomma, och

when we talk of recognizing a speaker's intentions on a particular occasion as involving a recognition that his utterance is in accord with linguistic rules we certainly seem to be saying that the fact that his words mean something in a timeless sense [detta bör uppfattas som S-betydelse] gives them meaning on a particular occasion.¹¹⁹

De av Grice åsyftade talaravsikterna blir helt irrelevanta.¹²⁰ Wittgenstein:

Mach diesen Versuch: *sag* "Hier ist es kalt" und *meine* "Hier ist es warm". Kannst du es?¹²¹

[Make the following experiment: *say* "It's cold here" and *mean* "It's warm here". Can you do it?]

Vad saken gäller är ett specialfall av den begreppsliga egenheten hos avsiktsbegreppet att ett syfte är förbundet med en förväntan eller åtminstone ett realistiskt hopp.¹²² A kan inte mena "Det är varmt" när han säger "Det är kallt", eftersom han inte rimligen kan förvänta att någon skall uppfatta dessa satser som liktydiga, såvida han inte i förväg talat om att han med "kallt" menar "varmt" (eller är ironisk, i vilket fall han måste kunna förvänta att yttrandet uppfattas som ironi).¹²³

¹¹⁸ Welker s. 571.

¹¹⁹ Welker s. 574.

¹²⁰ Se närmare Welker s. 569–574. – Searle s. 43–45 (se därtill Grice (Utterer) s. 160–165) kritiserar Grice för att inte ha beaktat att det man kan avse att säga är beroende av betydelsen hos det sagda, dvs. av konventioner. Liknande kritik hos Barry s. 18–21 och Hamlyn s. 62.

¹²¹ Wittgenstein § 510.

¹²² Se Donnellan (Humpty Dumpty) s. 212, Jareborg s. 270 och där angiven litteratur.

¹²³ Wittgenstein § 510: "Und was tust du dabei? Und gibt es nur eine Art, das zu tun?" [And what are you doing as you do it? And is there only one way of doing it?] – § 504: "Wenn man aber sagt: 'Wie soll ich wissen, was er meint, ich sehe ja nur seine Zeichen', so sage ich: 'Wie soll *er* wissen, was er meint, er hat ja auch nur seine Zeichen.'" [But

För Grices lära innebär detta, att talaren i många fall inte ens kan ha den förutsatta avsikten, eftersom hon inte har någon grund för att det hon säger (ens i förening med icke-språklig kontext) skall kunna leda till den som mål uppställda effekten.¹²⁴

2.10 REFERENS

Demonstrativa pronomen ('denna', 'den där'), personliga pronomen ('jag', 'han'), egennamn ('Napoleon', 'Saigon'), obestämda beskrivningar ('en man', 'några gröna fåglar') och bestämda beskrivningar ('mannen', 'de gröna fåglarna'; inklusive titlar: 'påven', 'konduktören') har i T-satser ofta funktionen att referera till, utpeka, identifiera något som det som i övrigt sägs i satsen hänför sig till eller "handlar om". När jag säger "Den där karlen verkar opålitlig" utpekar jag, åsyftar jag en viss person som jag sedan säger något om, nämligen att han är opålitlig.

Referring is that part of the act of saying something about a referent by which the referent is made available for discussion.¹²⁵

De nämnda typerna av uttryck behöver inte användas för att utpeka en referent, utan kan ha andra funktioner. Sålunda kan en bestämd beskrivning, t.ex. "Kennedys mördare" användas rent predikativt ("Den där mannen är Kennedys mördare"). Inte ens i subjektposition är en bestämd beskrivning alltid refererande: man kan säga något om Kennedys mördare, t.ex. att han är sinnessjuk, utan att utpeka någon; man säger i stället något om den person som beskrivningen råkar passa på, kanske utan att man vet vem det är. Att nämna någon vid namn behöver inte innefatta

if you say: "How am I to know what he means, when I see nothing but the signs he gives?" then I say: "How *is he* to know what he means, when he has nothing but the signs either?"] Se även §§ 509, 511, 665.

¹²⁴ Grice (Utterer) s. 158, 160–161, har tagit visst intryck av denna kritik, men jag kan inte se att hans försök att undkomma den gör annat än att talaravsikter inte längre är så fundamentala som han säger att de är. Överhuvudtaget är, såsom MacKay (Meaning) med all önskvärd tydlighet visar, Grices kompletteringar närmast att uppfatta som ett erkännande av att hans lära är ett misslyckande. Se även Furberg s. 256–269: den föregivna plausibiliteten hos Grices lära torde bero på att man inte märker hur han skiftar mellan situationer i ett etablerat språk, i ett framväxande, icke etablerat språk och ett förspråkligt tillstånd.

Åtskilliga av de invändningar som kan riktas mot Grice är tillämpliga på den menings-teori som framförs av Armstrong, vilken delvis bygger på Grice.

¹²⁵ Shwayder (Uses) s. 131.

att man refererar till henne. Ett refererande uttryck behöver inte heller formellt befinna sig i subjektposition.¹²⁶

Problem som har att göra med referens hör till dem som ständigt diskuteras i filosofisk litteratur. Ett av dem som varit särskilt aktuellt under senare år har varit frågan om konsekvenserna av att en T-sats innehåller ett refererande uttryck som saknar referens (referentiellt nonsens). Denna diskussion går jag förbi.¹²⁷ Här skall blott beröras ett par punkter som har att göra med avsiktsbegreppet.

Det är alltid en person, talaren, som refererar, utpekar. Ett ord eller uttryck kan sägas referera endast därför att talaren använder ordet eller uttrycket i syfte att referera till någon eller något. ”Jag menade den där, inte den här”: jag hade en mening, en avsikt, jag åsyftade eller menade något, försökte utpeka något – detta har ingenting att göra med ordens mening (betydelse) och inte heller med vad jag menade med orden (i vilken betydelse jag avsåg att använda dem). Uttrycket ’att mena’ i betydelsen ’utpeka’ (eller ’försöka utpeka’) är inte detsamma som ’att mena’ i betydelsen ’använda i viss betydelse’. Man kan säga ”Jag avser honom” (referens), men inte ”Jag avser ”p”” (betydelse).¹²⁸

Man vergleicht ”ihn meinen” mit auf ”ihn ziehen”.¹²⁹

[One compares ”meaning him” with ”aiming at him”.]

Eftersom syftet är att identifiera någon eller något för adressaten är det naturligtvis en fördel att använda rätt namn eller en korrekt beskrivning eller ett pronomen i rätt genus, osv. Men detta är inte en förutsättning för att man skall lyckas att referera. En oppositionell son kan lyckas att referera till sin far med uttrycket ”Den gamle galningen”, även om denne är varken gammal eller galen. Man kan säga något sant om någon eller något, fastän man använder ett refererande uttryck som innefattar en

¹²⁶ Donnellan, Donnellan (Humpty Dumpty) (jämför Page s. 46–47), Ziff s. 83–84, 111–113, Linsky s. 121. – I t.ex. ”Kungen kan inte rösta” kan ”kungen” ibland användas referentiellt, ibland inte.

¹²⁷ Här må hänvisas till Strawson s. 174–176, 184–190, 213–217, Strawson (Referring), Strawson (Introduction) s. 5–7, Geach s. 61–74, Shwayder, Shwayder (Uses), Linsky, Donnellan, Donnellan (Humpty Dumpty), Searle s. 26–29, 72–96, 157–174, Leavitt, Alston s. 14–16, Black (Models) s. 48–57, Jareborg (Antydningar) s. 433–435. – Om ”fitting” och ”matching”, se Austin (Papers) s. 187–200, Furberg s. 81–88.

¹²⁸ Searle s. 28, Linsky s. 119–120, Strawson (Referring) s. 32, Stampe s. 149, Alston s. 13, Ziff s. 115, Black (Models) s. 21.

¹²⁹ Wittgenstein § 689, se vidare §§ 666–691, s. 176 och Ziff s. 84–85.

felaktig beskrivning av referenten.¹³⁰ Omvänt är det inte säkert att man lyckas att referera fastän namnet är riktigt eller beskrivningen korrekt, osv. En förutsättning, inte för att man skall lyckas, men väl för att man skall kunna avse att utpeka någon eller något, är att talaren har någon grund för att se det använda uttrycket som ett tjänligt medel för avsiktens förverkligande. Mycket ofta har kontexten en avgörande roll i detta hänseende.¹³¹ I rättsliga och andra sammanhang med starka formella krav kan ett namns riktighet, använda ords betydelse, osv. tillmätas en avgörande vikt, så att avsikten blir irrelevant som referenskriterium.¹³²

Referens är enligt det här förekommande språkbruket att skilja från denotation (se avsnitt 3.1 nedan). Referens hör hemma i parole, denotation både i parole och i langue. En bestämd beskrivning denoterar t.ex. samma klass både när den används referentiellt och när så inte är fallet.¹³³

2.11 ILLOKUTIONÄR INNEBÖRD

Antag att A säger "Jag skall komma" och att han menar detta (är uppriktig), att han menar detta bokstavligen och att adressaten förstår vad han säger. Likväl kanske det inte framgår, huruvida A lovar eller hotar med eller förutsäger att han skall komma. Eller antag, att B säger "Du öppnar fönstret". Är det ett påstående, en gissning, en fråga, en begäran eller en befallning? Ofta, men inte alltid, framgår svaret av kontexten, inräknat tonfall, gester och, för skrift, ortografiska hjälpmedel såsom '?', '!' och '.'.

Dessa exempel visar, att förståelsen av en språkhandling kanske är ofullständig, fastän både betydelsen och referensen hos det sagda är klar.

¹³⁰ Linsky s. 117–119, Donnellan s. 298–302, Page s. 47. Se även Garner, som dock anser att man inte kan referera (utan bara avse att referera) med en oriktig bestämd beskrivning; enligt MacKay skulle ordens betydelse vara avgörande för om man kan avse att referera; men jämför MacLachlan (till Garner) och Donnellan (Humpty Dumpty) (till MacKay). Ytterligare må hänvisas till Austin (Papers) s. 185–186, Furberg s. 76–77.

¹³¹ Searle s. 85–86, 95, Page s. 49–51, Strawson (Referring) s. 42, Boer. – Ett specialfall av "the principle of expressibility" (se ovan avsnitt 2.8 not 109) är att talaren vid behov har eller kan skaffa sig förmåga att unikt identifiera objektet genom ett refererande uttryck eller på annat sätt; se Searle s. 87, Page s. 49.

¹³² MacLachlan.

¹³³ Linsky s. 116–118, Donnellan s. 293. För vissa modifikation, se Alston s. 15–16 och Stampe s. 144.

Den antydda tredje meningsaspekten kommer jag att kalla "illokutionär innebörd" eller bara "innebörd", efter det engelska "illocutionary force" (alternativa uttryck är "illokut" och "illokutiv"). Tanken är att förståelsen av en yttrad sats är beroende av vilken sorts språkhandling personen som yttrar den utför. Den som säger något gör i allmänhet något mer än att yttra en sats med viss betydelse och eventuellt viss referens. Som exempel på språkhandlingar eller "illokutionära handlingar" har jag redan nämnt: att påstå, att gissa, att fråga, att begära, att befalla, att hota, att lova och att förutsäga. Andra är: att rapportera, att medge, att tillåta, att klandra, att föreslå, att uttrycka en värdering, att uttrycka en bedömning, att gratulera, att varna, att be om ursäkt, att tacka, att välkomna, att beskriva, att invända, att rekommendera och att anbefalla.¹³⁴

Illokutionär innebörd skall skiljas från *perlokutionär effekt*, vilket är något man åstadkommer, avsiktligt eller oavsiktligt, med en illokutionär handling. Exempel härpå i handlingstermer (perlokutionära handlingar) är: att övertala, att bedra, att lära, att uppmuntra, att irritera, att skräm- ma, att roa, att förmå att göra, att distrahera, att förödmjuka, att tråka ut, att imponera på, att uppröra, att få att inse och att smickra. Varje perlokutionär handling kan utföras genom att man utför en illokutionär handling, medan en illokutionär handling aldrig kan utföras genom att man utför en perlokutionär handling.

Det är inte alldeles lätt att skilja mellan illokutionära och perlokutionära handlingar. J. L. Austin ägnade stor möda åt gränsdragningen utan att nå fram till definitiva kriterier. Det lämpligaste synes vara att, såsom Furberg föreslår, fråga sig: "Kan jag utföra denna handling utan konventionella (språkliga eller icke-språkliga) medel?" Om svaret är jakande är handlingen inte illokutionär.¹³⁵ En svårighet är nämligen att även illokutionära handlingar har en sorts effekter eller resultat, som t.o.m. är begreppsligt nödvändiga. Den som lovar att göra x har därigenom åstadkommit att ett löfte har kommit till stånd, och den som i enlighet med gällande regler promulgerar en lag åstadkommer att lagen blir gällande.¹³⁶

Man kan inte nöja sig med att konstatera, att det finns ett obestämt antal typer av illokutionära innebörder. (Observera att typer av yttranden

¹³⁴ Enligt Austin (Words) s. 149 finns i engelskan mer än tusen illokutionära verb. Se även Wittgenstein § 23.

¹³⁵ Furberg s. 111.

¹³⁶ S.k. performativa satser berörs kortfattat nedan i avsnitt 9.1.

– utifrån syntaktiska synpunkter – inte är detsamma som typer av språkhandlingar.¹³⁷) De måste klassificeras, ordnas i grupper och undergrupper. Sålunda kan t.ex. att gissa, att hävda, att rapportera, att uttrycka en bedömning, att förutsäga och att förklara räknas som arter av att påstå. För närvarande är mycket litet utträttat i den vägen. De distinktioner som förekommer görs utifrån en rad olika synpunkter. Man får därför räkna med att man kan utföra ett flertal illokutionära handlingar samtidigt, men också med att en T-sats' illokutionära innebörd inte alltid är distinkt eller entydig.¹³⁸

På vilken grund skall man välja illokutionär innebörd hos t.ex. ”Jag skall komma”, när kontexten inte ger någon ledning? Löfte eller avsiktsuttryck eller förutsägelse? Annat torde inte vara görligt än att fråga talaren vad hon menade,¹³⁹ hur hon avsåg att yttrandet skulle uppfattas, vad hon tänkte att det skulle räknas som, osv. Kanske hon inte hade någon särskild avsikt i detta hänseende. I så fall är innebörden ohjälpligt flertydig. Men hon kanske avsåg att det hon sade skulle räknas som ett löfte. Hennes avsikt att avge ett löfte blir då avgörande för vilken innebörd T-satsen faktiskt har. Satsens betydelse (och referens) blir för den skull inte utan vikt, ty hon kan ju inte ha denna avsikt, om hon inte ser yttrandet av satsen som ett tjänligt medel för att hos adressaten framkalla uppfattningen att hon avger ett löfte.¹⁴⁰

Om A emellertid säger ”Jag lovar att komma”, så råder ingen tvekan om den illokutionära innebörden: hon har avgivit ett löfte. Det är ovidkommande vilken avsikt hon har. Även om hon hade tänkt säga ”Jag lovar inte att komma”, så har hon faktiskt avgivit ett löfte. Den illokutio-

¹³⁷ Se Ziff s. 79.

¹³⁸ Till det sagda, se särskilt Austin (Words) s. 94–163, Furberg s. 108–115, 206–218, 269–279, Nordenstam s. 142–143, Searle s. 22–25, 54–71, Searle (Acts) s. 416–419, Alston s. 34–36, Alston (Meaning) s. 150–153, Black (Margins) s. 218–221, Wheatley (Language) s. 139–143, Strawson (Introduction) s. 9–10.

¹³⁹ Med Ziff (Meaning) s. 3 kan man skilja mellan vad A menar med det hon säger och vad A menar med att säga det hon säger. Se även Skinner s. 120.

¹⁴⁰ Searle s. 46–50 uttrycker detsamma i griceansk terminologi. En invändning mot Grice (se ovan avsnitt 2.9) är att han försöker analysera mening med hjälp av perlokutionära effekter i stället för illokutionära. Detsamma kan sägas mot Strawson (Intention) s. 449–456, som gör sig alltför beroende av Grices modell i sin analys av betydelsen av avsikter för den illokutionära innebörden. Se även Furberg s. 275.

Enligt Searle s. 18, Searle (Acts) s. 415–416, 417–418 gäller ”the principle of expressibility” (se ovan avsnitt 2.8 not 109 och avsnitt 2.10 not 131) även för illokutionär innebörd.

nära innebörden bestäms av satsens betydelse. Varken satsens betydelse eller dess innebörd kan ändras eller påverkas av A:s avsikter.

Vi finner alltså, att i vissa fall har talarens avsikt en avgörande betydelse för hur yttrandet skall uppfattas, medan den i andra fall inte alls inverkar på innebörden. Detta kan förklaras endast på det sättet att även om betydelse, referens och innebörd är olika begrepp, så kan det vara så att betydelse (och referens) helt bestämmer innebörden.¹⁴¹ "Jag hälsar dig!" måste ha innebörd som hälsning; säger någon detta mitt i ett samtal (utan att citera någon) måste vi ställa oss mycket undrande till vad han menar.¹⁴² (Eftersom det rör sig om betydelse hos T-satser har kontexten en väsentlig roll. "How do you do?", sagt när två människor träffar varandra, betyder "God dag!" och har innebörd som hälsning. Samma sats, yttrad sedan de två samtalat en stund, betyder "Hur gör du?" och har oftast innebörd som fråga.)

Den illokutionära innebörden kan bestämmas av andra konventioner än språkliga, t.ex. juridiska regler eller regler i en idrottsgren eller i ett

¹⁴¹ Se Searle (Acts) s. 406–410, Strawson (Intention) s. 439–441, Urmson (Ethics) s. 137–141, 144–146, Barry s. 26, Cohen (Acts) s. 556–557, Cohen (Illocutionary), som drar slutsatsen, att man inte behöver tala om illokutionär innebörd, utan bara om olika aspekter av "meaning", en åsikt som delvis föranleds av att Austin klumpar ihop "sense" och "reference" till "meaning"; det synes dock vara mer klagörande att, som här har gjorts, skilja mellan betydelse, referens och innebörd – se Hudson (Moral) s. 61–63, Thau s. 275 och Furberg s. 267–271.

Ett alternativ till att ha innebörd som komplement till betydelse och referens är att ha begreppet som komplement till det abstraherade "propositionella innehållet" (eller en deskriptiv fras som inte har formen av en sats), vilket kan vara gemensamt för en rad olika satser med olika innebörd. "Kommer du?" skulle kunna skrivas som "?(Ditt kommande)", "Jag befäller dig att komma" som "!(Ditt kommande)", "Jag lovar att komma" som "L(Mitt kommande)" och "Jag avser att komma" som "A(Mitt kommande)". (I de två sistnämnda exemplen står L för löfte och A för avsikt.)

Jag går här förbi vilka konsekvenser dylika modeller kan föra med sig. Se t.ex. Searle s. 29–33, Searle (Acts) s. 419–424 (jämför Cohen (Acts) s. 554–556), Stenius, Hare s. 17–21 (därtill Kerner s. 138–150), Hare (Meaning) s. 19–24, Furberg s. 113–115, 205–206, Nordenstam s. 141–142, Ross (Norms) s. 71, Hedenius (Villkor) s. 34–67 (diskutabel på åtskilliga punkter).

¹⁴² Detta medför att de konstitutiva regler för språkhandlingar som Searle s. 63, 66–67 redovisar anger typiska kontextuella begränsningar för användningen av S-ord (som betecknar språkhandlingar och vars betydelse i en T-sats bestämmer innebörden) och alltså delvis förklarar dessa S-ords betydelser. På denna grund är det riktigt att som Searle gör (s. 17) säga att hans studier avser langue och inte parole. Såsom Schwyzer visat, är det dock knappast riktigt att likställa dessa regler med t.ex. spelregler (såsom för schack), då det närmast rör sig om regler som "define the nature of an activity".

spel. Det finns handlingar som inte skulle kunna existera utan sådana regler: att döma för ett brott, att redubbla i bridge, osv. Också i dessa fall har den talande (i allmänhet) en avsikt att med språkets hjälp åstadkomma ett resultat, att vad han säger räknas som något visst, fastän de konventioner han sätter sin lit till inte bara är språkliga utan också sociala.¹⁴³ Men var går gränsen mellan språkliga och sociala regler? Språket innehåller mycket som reflekterar allmänt accepterade sociala konventioner.¹⁴⁴

Från juridisk synpunkt är särskilt av intresse att många språkhandlingar inte kan utföras av den som inte äger viss formell kompetens. Sålunda kan t.ex. bara den som har juridisk kompetens att viga ett par förklara två personer för man och hustru. Endast en domare kan under vissa förutsättningar döma någon till fängelse för ett brott.¹⁴⁵

Genom att S-betydelse är en abstraktion från summan av språkhandlingar är givet att också illokutionär innebörd sätter sina spår i språket. Uppenbart är detta i de fall där betydelsen uttömmar innebörden. 'Jag lovar ...' har i språket en typisk innebörd, därför att 'lova' är en beteckning på en språkhandling.¹⁴⁶ Men även satser som inte innehåller något ord som betecknar en språkhandling kan tilldelas en eller flera typiska eller normala innebörder – de förknippas med en standardinnebörd såsom T-satser. Detta kan avspeglas i satsens grammatiska modus, men också däri att det är vanligt att karakterisera S-ord som ofta förekommer i T-satser med viss innebörd på ett sätt som påminner om denna innebörd: 'bra', 'god', 'vacker', osv. brukar kallas värdetermer, vilket inte alltid är rättvisande och knappast är väsentligt när det gäller att förklara ordens betydelser.¹⁴⁷

¹⁴³ Strawson (Intention) s. 456–458.

¹⁴⁴ Se Searle s. 50–53.

¹⁴⁵ Om "infelicities", se särskilt Austin (Words) s. 14–45, Furberg s. 197–200, Thau.

¹⁴⁶ Wertheimer 75–76.

¹⁴⁷ Se Urmson (Ethics) s. 130–145, Searle s. 136–141, Hare (Meaning), Ziff s. 101 (jämför s. 33), Cohen s. 63–64, Barry s. 25–26, Furberg s. 273–279, Warnock (Acts), Warnock (Contemporary) s. 63: "Thus, if 'evaluative expression' means 'expression used in evaluating something', and 'descriptive expression' means 'used in describing something', the position will be that most, perhaps all, evaluative expressions are also descriptive expressions, and vice versa ...".

Alston s. 36–44, Alston (Meaning) s. 147–165 har presenterat en meningsteori, som bygger på begreppet illokutionär handling. Enligt min uppfattning är den inte fruktbar. Se närmare Jareborg (Begrepp) s. 63 not 14, Holdcroft, Faber och jämför Welker s. 575–580.

3

DEFINITIONER

3.1 DEFINITIONSTYPER

Att definiera ett ord är att sätta gränser för dess tillämpning, att bestämma eller förklara dess betydelse.¹ Beroende på syftet med definitionen är den antingen stipulativ eller lexikal.

En *stipulativ definition* (ibland kallad ”syntetisk”) har till syfte att för framtiden eller mer eller mindre tillfälligt i ett visst sammanhang etablera ett språkbruk. Ordens tillämpning regleras medvetet, eventuellt utifrån lämplighetsöverväganden. En stipulativ definition kan knyta an till ett förekommande språkbruk, och avsikten är då vanligen att avgränsa eller begränsa ordets användning för att nå större precision i talet än annars är möjligt. Men ingenting hindrar att helt nya ord införs i samma syfte. Detta är särskilt vanligt i vetenskapliga framställningar, varvid ofta långa fraser eller hela satskomplex ersätts med ett enda ord.² Samma språkligt ekonomiska skäl ligger delvis bakom den i Brottsbalken (BrB) förekommande ordningen med brottsbenämningar, t.ex. den ”som vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd,

¹ Næss (Semantik) s. 30, Strawson s. 9: ”To introduce or to accept a definition is to announce or to agree that conjoining the defined (or defining) expression with the defining (or defined) expression by the words ’and’ and ’not’ in their standard use (or in any equivalent way), and referring this conjunction to one and the same situation, is to count as an inconsistency.” Jämför Ogden & Richards s. 109–146: problemet består bara i »to find the referent» (detta förutsätter en denotativ meningsteori).

Standardverket rörande definitioner är Robinson. I den juridiska litteraturen se t.ex. Williams (Language) s. 388–391, Stone s. 169–172, Weinberger s. 249–272.

² Robinson s. 19, 59–73, Næss s. 144–168, Næss (Semantik) s. 30–33, Andersson & Furberg s. 117–119, Black s. 189–190. Se även Wheatley s. 124.

lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag icke skall utgå” har enligt BrB kap. 9 § 5 gjort sig skyldig till ”ocker”.

En variant av den stipulativa definitionen är den *operationella*, genom vilken sådana faktorer anges som gör det möjligt att empiriskt fastställa eller mäta det som det definierade ordet hänför sig till.

En stipulativ definition är lämplig eller olämplig och hör hemma i talet, i la parole. En *lexikal definition* (ibland kallad ”analytisk”) är (i princip) sann eller osann och hör hemma i språket, i la langue. Den utgör en rapport om ett faktiskt språkbruk. Den kan aldrig bli perfekt, eftersom språkbruket ständigt ändrar sig och varierar mellan olika grupper av människor. Språket och därmed språkets vokabulär är ju en abstraktion från summan av språkhandlingar, och det tar tid att göra en beskrivning av det abstraherade systemet. Även om syftet är att åstadkomma en beskrivning undkommer man inte lämplighetsproblematiken. Varje urval förutsätter beslut. (Det är notoriskt att inte alla befolkningsskikts språkbruk ges plats i ordböckerna.) Med lexikografens position följer dessutom en viss auktoritet. Hennes urval kommer att betraktas som måttstock för vad som är riktigt språkbruk.³

Definitionsinstrumentet kan självfallet missbrukas.⁴ Av särskilt intresse är de s.k. *övertalningsdefinitionerna*, som i realiteten är stipulativa definitioner, framställda som lexikala. Till bilden hör att de, även om de verkligen vore lexikala, vore osanna eller åtminstone missvisande. Syftet med en övertalningsdefinition är i korthet att under utnyttjande av åhörarnas attityder påverka dem propagandistiskt, varför det givetvis är viktigt att definitionen inte uppfattas som stipulativ.⁵

Vid övertalningsdefinitioner används ofta s.k. *anpassarord*, med vars hjälp man kvasiutsträcker – ’liknar’, ’-lik’, ’lik’, ’-aktig’, ’sådan som’, ’en sorts’ – eller kvasikrymper – ’riktig’, ’verklig’, ’sann’, ’äkta’, ’genuin’ – ett ords tillämpningsområde. Men anpassarorden har sina viktigaste funktioner i andra sammanhang. Med deras hjälp (särskilt med kvasiutsträck-

³ Robinson s. 19, 35–58, Næss s. 169–172, Næss (Semantik) s. 30, Carroll s. 27, Regnéll s. 79, Andersson & Furberg s. 116, Black s. 190–191.

⁴ Robinson s. 73–92.

⁵ Begreppet skapades av C. L. Stevenson, se därom Stevenson (Facts) s. 32–54, Stevenson s. 206–242, 277–297. Här må vidare hänvisas till Robinson s. 165–170, Andersson & Furberg s. 120–124, Fredriksson s. 49–63, Ryding s. 75–81.

arna) blir det möjligt att säga något i situationer där man annars inte kan finna ord, men också att ange hur man rimligen eller lämpligen kan förändra ett ords tillämpningsområde.⁶

I nästa avsnitt ges en förteckning av olika sätt att definiera ord. Metoderna är lika användbara för lexikala som för stipulativa definitioner. Vid tillämpningen av metoderna måste man uppmärksamma den väsentliga roll kontexten har. En lexikal definition kanske är sann bara för vissa typer av kontext.⁷ Ytterligare en sak som inte beaktas här är den "suggestiva dimensionen" hos ord, deras förmåga att framkalla behagliga eller obehagliga associationer, m.m., vilken har en plats i en fullständig ordförklaring.⁸

Enligt de traditionella definitionslärororna kan en definition ta sikte antingen på ordets denotation eller på dess konnotation. Som vi skall se är denna distinktion bara begränsat tillämplig i fråga om definitioner, men den har ändå en stor betydelse, varför några ord till förklaring är befogade. Begreppet *denotation* kommer från Mill, men har brukats under andra namn så länge filosofin har existerat. Sokrates' filosofiska metod utmärks av hans benägenhet att anse en denotativ ordförklaring som otillfredsställande. Utan anspråk på precision kan sägas att 'ett ords denotation' betyder detsamma som 'klassen av företeelser på vilka ordet är tillämpligt' (eller 'klassen av företeelser som det är korrekt att beteckna med ordet'). En sådan definition tar främst sikte på konkreta föremål eller sådant som annars kan tillskrivas någon form av existens. Ord såsom 'och', 'skall' och 'på' saknar tydligen denotation. I fråga om abstrakta termer ('sju') förutsätter man i allmänhet att denotata finns (i exemplet: talet sju). Bestämningsord ('röd', 'gladlynt') kan tyckas sakna denotation annat än tillsammans med ett huvudord ('röd flagga', 'gladlynt gosse'), men det kan hävdas att de har samma denotation som motsvarande nominalisering ('rödhet', 'gladlynthet'), vilken kan bestämmas till antingen ifrågasvarande egenskap eller klassen av företeelser som har egenskapen. Ord med helt obestämd denotation ('någon') har s.k. universell denotation.

⁶ Se Austin (Sense) s. 73–75, Furberg s. 60–62, 66–70, Andersson & Furberg s. 124–130 och Coval & Forrest.

⁷ Om kontext, se ovan avsnitt 1.3.

⁸ Se därom i kapitel 9.

Beträffande *konnotation* kan vi fatta oss kortare. Ett ords konnotation är de egenskaper som kännetecknar de företeelser som ordet denoterar.⁹

(Enligt ett annat språkbruk är ett ords denotation dess standardbetydelse, och dess konnotation de associationer det betecknade för med sig; 'räv' konnoterar sålunda 'list'.)¹⁰

Det är notoriskt att ord med samma denotation inte behöver ha samma konnotation. Freges klassiska exempel: både 'Aftonstjärnan' och 'Morgonstjärnan' denoterar planeten Venus.¹¹

Egennamn anses av många (sedan Mill) kännetecknas av att de har denotation, men saknar konnotation. Även om detta är riktigt för de flesta typer av egennamn i språket, är det för talets del så att ett korrekt använt namn på något sätt är förbundet med de karakteristika som det denoterade objektet äger. Därmed är inte sagt att det är riktigt att säga att egennamn har en viss "betydelse".¹²

3.2 DEFINITIONSMETODER

(1) *Synonymmetoden* är den enklaste definitionsmetoden och den vanligaste i skrift: man talar om vad ett ord betyder genom att ange att ett annat ord eller en fras, vars betydelse redan är bekant, har samma betydelse. Detta är detsamma som att göra en översättning inom ett språk (en parafras) eller mellan två språk: 'knycka' betyder (detsamma som) 'stjäl'; 'steal' betyder (detsamma som) 'stjäl'. Om man så vill kan man

⁹ Regnéll s. 55–68, Alston s. 16–19, Robinson s. 108–109, Næss s. 71–74, Black s. 175–177, Black (Problems) s. 24–25, Ryle (Meaning) s. 135–136, Lyons s. 424–426, Campbell (Names) s. 329–334. Jämför Ogden & Richards s. 187–191.

¹⁰ Se Alston s. 17, 45, Ryle (Meaning) s. 138–139, Carroll s. 40–41, Campbell (Names) s. 331–333, Regnéll s. 48–50 (bl.a. om intersubjektiv och subjektiv associationsfär; den förra sammanfaller till del med den kontextuella dimensionen), 77–78.

¹¹ Om Freges semantik, se t.ex. Wedberg s. 125–135.

¹² Se Robinson s. 23–24, 42–43, 97–98, Ryle (Meaning) s. 136–137, Ziff s. 85–106, 173–176, Ullman s. 71–79, Waismann s. 194–216, 225–227, Campbell, Kirwan, Boer, Gasking s. 26–28, Strawson (Referring) s. 40, Geach s. 66–73, Christensen s. 159–163, Shwayder s. 56–62, 109–110, Cohen (Acts) s. 547–550, Searle s. 162–174 (s. 172: "they enable us to refer publicly to objects without being forced to raise issues and come to an agreement as to which descriptive characteristics exactly constitute the identity of the object. They function not as descriptions, but as pegs on which to hang descriptions."), Regnéll s. 58–60 (s.k. sekundär konnotation, vilken bestäms av de egenskaper denotatum faktiskt har och således kan variera, kan bli primär: 'en quisling', 'en caesar').

sätta likhetstecken mellan det som definieras (definiendum) och det som definierar (definiens) – varvid som nämnts kontextuella begränsningar måste förutskickas.¹³

(2) Den *analytiska metoden* kan sägas vara en variant av (1) i så måtto att definiendum har samma betydelse som definiens. Men här tillkommer en analys (egentligen: sönderdelning) av det som definieras; t.ex. 'stjåla' = 'olovligen taga annans egendom med uppsåt att tillägna sig den, om tillgreppet innebär skada'; 'vattenmolekyl' = 'kemisk förening av två väteatomer och en syreatom'.

Den klassiska typen av definition enligt denna metod är den s.k. definitionen per genus proximum et differentiam specificam: man anger dels en klass och dels de karakteristika som skiljer objektet eller typen av objekt, som ordet hänför sig till, från övriga medlemmar av klassen. Exempel: 'straffrätt' = 'offentligrättslig disciplin, som behandlar brott och påföljder för brott'. Ofta nöjer man sig med enbart det ena ledet av en sådan definition (den konnotativa – distinktionen – eller den denotativa delen).

Vanliga fel med definitioner som bygger på den analytiska metoden är att de är för trånga eller för vida, eller att de går i cirkel, dvs. att definiens innehåller ord som förklarats med hjälp av definiendum.¹⁴ Det finns särskild anledning att framhålla att definiensdelen av en definition enligt den analytiska metoden kan innehålla flera alternativ (disjunktiv analytisk definition).

(3) Den *syntetiska metoden* (karakteristiken) är i motsats till de båda föregående användbar i fråga om alla ord som hänför sig till någon företeelse i tid och rum, emedan den går ut på att klargöra relationer till andra (typer av) företeelser (inklusive kausala relationer och faktisk funktion – avsedd funktion hos artefakter kommer in under (2)). Exempel: 'Gud är det högsta väsendet'; 'En cirkel är en figur som täcks av en linje som med ena änden fixerad rör sig i ett plan'; 'Stöld är det vanligast förekommande allvarliga brottet i Sverige för närvarande'. Denna metod är ofta svår att

¹³ Robinson s. 94–96, Marc-Wogau s. 87, Carroll s. 27, Regnéll s. 65, Black s. 188; se även Christensen s. 68–77, Wheatley s. 120–122, Black (Models) s. 19–20.

¹⁴ Robinson s. 96–98, Marc-Wogau s. 87–89, Waismann s. 163, Black s. 195–200, Næss (Semantik) s. 42–48 (på s. 31 och Næss s. 147 stipuleras att synonymitet skall råda mellan definiendum och definiens).

skilja från någon de båda nyss nämnda metoderna. Men det är viktigt att hålla den åtskild, eftersom det inte går att sätta likhetstecken mellan "stöld" och "det vanligast förekommande allvarliga brottet i Sverige för närvarande", eller mellan 'röd' och 'ljus av en våglängd mellan 6 500 och 7 000 Å'.¹⁵ Det är nu fråga om andra relationer än betydelserelationer som utnyttjas för att förklara betydelsen.

Både den analytiska metoden och den syntetiska metoden går ut på att förklara ett ords betydelse genom att åtminstone delvis utveckla ordets konnotation. Genom att även den syntetiska metoden har denna funktion kan man lättare se hur ord eller uttryck med samma konnotation har olika betydelse, t.ex. 'liksidig triangel' och 'likvinklig triangel'. Att ange nödvändiga och tillräckliga förutsättningar för att en viss sats skall vara sann är därför inte heller nödvändigtvis att säga något som har samma betydelse som satsen.¹⁶

(4) Den *denotativa metoden* innefattar att man förklarar vad ord betyder genom att ge exempel på fall där ordet är användbart; man pekar med språkets hjälp ut (en del av) dess denotation. I det dagliga livet är denna metod mycket vanlig: "Med däggdjur menas sådana djur som katter, hundar, kor, valar och kameler, men inte ormar, fåglar, flugor och fiskar". Robinson säger:

The vast majority of the words used by any person must always remain in a hypothetical condition. Only within a narrow specified language like a mathematical system, if anywhere at all the words be certainly the same to all who would ordinarily be said to understand the language.¹⁷

En denotativ definition är nästan alltid öppen, helt enkelt därför att man inte har något system att åberopa som gör att en uppräkningslista är fullständig. Men i vissa fall finns sådana system, t.ex. biologiska klassificeringar. Satsen "primater = människor och människoapor" utgör en fullständig denotativ definition. Den är sluten, och de båda leden kan bytas ut mot varandra, eftersom de har samma betydelse. En fullständig denotativ definition har därför påtagliga likheter med en analytisk definition och kan sägas vara en underart av synonymmetoden.

¹⁵ Robinson s. 98–106 (s. 132–133: definiendum och definiens är ändå ekvivalenta!?).

¹⁶ Se t.ex. Wertheimer s. 179.

¹⁷ Robinson s. 113; se närmare om den denotativa metoden s. 108–117, Waismann s. 164–168, Wittgenstein §§ 43, 208, Strawson (Referring) s. 30 och, om fullständiga uppräkningslistor (division), Marc-Wogau s. 92–94.

(5) Den *ostensiva metoden* förutsätter sinnlig kontakt med den företeelse det definierade ordet betecknar eller ett eller flera exemplar av de föremål som hör till den relevanta klassen. Ett föremål, en händelse eller en egenskap utpekas (bokstavligen) såsom tillhörig ordets denotation: ”Det där är en häst”. Den ostensiva metoden skiljer sig från den denotativa därigenom att verklighetskonfrontation är nödvändig och att användande av ord, förutom det som definieras, är obehövligt. Ofta använder man visserligen ord, främst demonstrativa termer, med vilka man till förstärkande av den ostensiva definitionen också kan hänvisa till företeelser som åhöraren redan konfronterats med eller kommer att konfronteras med. Men man kan lika väl nöja sig med gester (att peka) eller demonstration genom teckning eller imitation.¹⁸ Om ostensiva definitioner, se vidare nedan i avsnitt 4.1.

(6) Den *regulativa metoden* kan sägas innesluta (1), (2) och (4). Den innebär helt enkelt att man ger tillräckliga förutsättningar för ett ords användning. Ett skäl för att betona just denna definitionsmetod är att, som Black säger, definition genom angivande av

the connotation of a term in the form of a necessary and sufficient condition determining a class, far from being normal or customary, is something exceptional and remarkable¹⁹

– vilket kommer att bli ett genomgående tema i de följande två kapitlen. Härtill kommer att samtliga hittills nämnda definitionsmetoder har åtskilligt mer begränsad användbarhet än (6).

Också denna metod är svår att i det konkreta fallet skilja från (3).²⁰ Den kompletteras av

¹⁸ Robinson s. 117–126, Marc-Wogau s. 87, Waismann s. 94–96, 104–107, Black (Problems) s. 25–26, 29–30, Black (Models) s. 17–18, Andersson & Furberg s. 116, Alston s. 65, 104, Lyons s. 409–410, Christensen s. 77–80, Wheatley s. 129–133.

¹⁹ Black (Problems) s. 25. Se även Robinson s. 126–131.

Hart (Definition) – se även Hart (Theory) och Hart s. 13–16 – har gjort gällande att denna metod skulle vara exklusivt tillämplig i kombination med metod (7) beträffande grundläggande juridiska begrepp, såsom rättighet och juridisk person, så snart vi ”are puzzled about the general category to which something belongs and how some general type of expression relates to fact and not merely about the place within that category”. Se även Cohen (Theory) och Stone s. 206–208. Hacker torde ha visat, att Hart överdriver svårigheterna att definiera juridiska begrepp.

Se även Cooper om möjligheterna att definiera ett ord genom att säga att ordet är tillämpligt om något har ”tillräckligt” av egenskaperna a, b ... n.

²⁰ Se vidare nedan i avsnitt 4.3.

(7) Den *kontextuella metoden*, som i bästa fall åstadkommer detsamma som (6) men gör det på ett indirekt sätt. Betydelsen framgår genom att man använder satser som innehåller det obekanta ordet. Det är givet att åhöraren inte med en gång av kontexten kan få en så klar uppfattning av ordets betydelse att hon i fortsättningen alltid kan använda det på ett korrekt sätt. I allmänhet krävs en mängd användningar av ordet i olika sorters kontext för att hon skall få en någorlunda klar idé om betydelsen.²¹

Ett specialfall är att den konkreta ordanvändningen består i att förklara vad en sats eller ett uttryck betyder: i så fall talar man om *bruksdefinitioner* ("definitions in use", "implicit definitions"); vanligen avser man då en ordförklaring av typen (1) eller (2).²²

(8) Som sista definitionsmetod kan nämnas den som på olika sätt bygger på *analogier*, dvs. ett ord förklaras genom att dess användning på något sätt jämförs med användningen av ett annat ord.²³

Ordet 'betydelse' kan uppenbarligen inte definieras med hjälp av någon av de fem första metoderna och knappast med (8). Jag har också svårt att se hur (6) skulle kunna användas. I den mån jag lyckats med att definiera 'betydelse' (eller "betydelse") har det skett med hjälp av den kontextuella metoden, genom att definiera "att förklara ett ords betydelse", vilket i sin tur primärt har skett genom den denotativa metoden, men indirekt också genom andra metoder. Till slut måste vi alltid återopa den kontextuella metoden. På något mystiskt sätt måste den kontextuella metoden användas för att förklara sig själv. Detta mysterium är identiskt med mysteriet att vi kan använda ett språk.

²¹ Robinson s. 106–108, Waismann s. 171–175. En variant av denna metod är att ange en terms plats i ett begreppsligt system (eller "semantiskt fält"), se t.ex. Næss s. 343–345, Williams (Language) s. 301–302, Ross s. 140–141.

²² Marc-Wogau s. 89–90, Waismann s. 168–169, Wedberg s. 154–155, Johansson s. 12–13, Wheatley s. 120–121.

Som en sofistikerad variant kan den s.k. *rekursiva definitionen* klassificeras; se t.ex. Marc-Wogau s. 90–92, Waismann s. 168–169. – Om Carnaps bilaterala reduktionssatser, se Wedberg s. 238–240 och Johansson s. 13–14.

²³ En variant presenteras av Wheatley (Definition); se särskilt s. 62: "the logic of the term to be defined is given by specifying that it shall be identical to the logic of some other term (perhaps only as that term appears in certain contexts); the range of things to which the new term may be applied is specified independently."

3.3 BROTTSBALKENS DEFINITIONER

Olika typer av brott definieras både i Brottsbalkens s.k. brottskatalog (kap. 3–22) och i en stor mängd andra författningar. I detta avsnitt skall något sägas om hur sådana brottsdefinitioner är beskaffade.

Jag kommer nedan i avsnitt 4.6 att understryka att vikten av att definitioner är formellt slutna inte är särskilt stor. Detta beror på att man måste räkna med att uttryck som används för att redovisa slutna begreppsbyggnader själva är öppna. För en mängd fall framgår detta redan av den utformning som BrB:s brottsdefinitioner fått. En viss ambition att ge utförliga definitioner synes ha medfört att öppenheten kommit i dagen.

Ett utmärkande drag i BrB är att *analytiska* och *denotativa* definitionsmetoder kombineras, och att kriterier för ett visst brott förklaras med hjälp av *exempel*, dvs. en del av ett ords denotation anges. Fullständiga uppräkningslistor är i de flesta fall praktiskt otänkbara, när fråga är om lexikala definitioner, antingen av tidsskäl eller därför att en uttömmande taxonomi saknas. Vid stipulativa definitioner är det lättare att göra en fullständig uppräkningslista, men när det gäller lagtext eftersträvas en viss anknytning till rådande språkbruk, varför det kan vara poänglöst att göra en uppräkningslista som betraktas som fullständig.

Denotativa definitioner är ju till formen konjunktiva. I lagtext framträder de emellertid som disjunktiver. Detta beror på att de framträder inom ramen för analytiska definitioner; de definierar termer som används för analytiska definitioner. Textens uppgift är ju att ange tillräckliga kriterier för när ett brott skall (prima facie) anses föreligga och inte att täcka in ords denotation.

Säger man t.ex. ”En urkund är ett legitimationskort”, och betraktar detta som en definition, så består denna i att man anger en underklass av klassen av ting som faller under termen i fråga (”urkund”). Att något är ett legitimationskort är visserligen ett tillräckligt kriterium för ”urkund”, men definitionen är inte analytisk, utan denotativ, och som sådan mycket ofullständig.

Säger man det motsatta – ”Ett legitimationskort är en urkund” – så har man givit början av en analytisk definition som för sin fullbordan kräver att specificerade egenskaper hos objekten i den mindre klassen anges. Att tillhöra en viss större klass är ett otillräckligt kriterium.

Låt oss se på legaldefinitionen av ”urkund” i BrB kap. 14 § 1 andra stycket:

Såsom urkund anses protokoll, kontrakt, skuldebrev, intyg eller annan handling, som upprättats till bevis eller eljest är av betydelse såsom bevis, så ock legitimationskort, biljett eller dylikt bevismärke.

Denna definition ger två alternativa uppsättningar av kriterier för att något skall vara en urkund:

(1) S är en handling; och	(a) S har upprättats till bevis; eller
	(b) S är av betydelse som bevis.
(2) S är ett bevismärke; och	S är ett legitimationskort eller en
	biljett eller dylikt.

I båda fallen utnyttjas primärt en analytisk metod, men i (2) är det andra kriteriet angivet indirekt, genom en denotativ definition och ett anpassarord ("dylikt"). Den rent analytiska metoden är övergiven, och begreppsbildningen framstår explicit som öppen. Vidare finns insprängd under (1) en denotativ definition av alternativ (a): "protokoll, kontrakt, skuldebrev, intyg" med tillägget "annan" som visar att listan är öppen.²⁴

Åtskilliga brottsdefinitioner i BrB innehåller fullständiga uppräkningsningar av alternativa kriterier. Ett exempel finns i definitionen av ocker (BrB kap. 9 § 5): "trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom". Den disjunktiva formen hindrar inte att definitionen av brottstypen är analytisk. På ifrågavarande nivå är begreppet slutet.

Andra uppräkningsningar är ofullständiga, och då kan det inte bli tal om några analytiska definitioner. Det låter sig inte göra att i BrB kap. 13 § 7 som kriterium för "spridande av gift" ha t.ex. "förgifta annat" eller "sprida dylikt". För att det hela skall bli begripligt måste man föreställa sig ett obestämt huvudord, som i sammanhanget definieras denotativt genom uppräkningsningen. Därmed sätts dessa fall på samma nivå som de, där lagen uttryckligen anger ett huvudord som definieras denotativt genom en (ofullständig) uppräkningsning. BrB kap. 8 § 8 ger ett exempel på sistnämnda metod: "tager och brukar eller eljest tillgriper". I BrB kap. 13 § 7 finns alltså inget huvudord som motsvarar "tillgriper", varför man måste föreställa sig "något" eller något annat obestämt ord insatt: "(förgifta) något" kan definieras denotativt med "(förgifta) livsmedel, vatten eller annat". Om det framgår att klassen inte är helt öppen, måste man i

²⁴ För ytterligare precisering av begreppet urkund, se Jareborg (Begrepp) s. 254–257, 259.

stället för "något" sätta in t.ex. "något visst", som sedan definieras denotativt: "(sprida) något visst" kan t.ex. förtydligas som "(sprida) gift eller dylikt".

Även om vi bortser från bestämmelser rörande klassifikationen av brott i olika svårhetsgrader,²⁵ innehåller BrB en stor mängd öppna definitioner, av två fundamentalt skilda typer. En del brottsdefinitioner innehåller *enkla et cetera-klausuler*: öppenheten markeras med termerna "eljest", "annars", "annan", "annat", "andra", "annorledes", "såsom", "i övrigt" och "övriga". Andra innehåller *kvalificerade et cetera-klausuler*, sådana där öppenheten markeras med anpassartermer: "annan sådan", "annat sådant", "dylik", "dylikt", "annan dylik", "annat dylikt", "annan liknande", "annat liknande", "sådan ... som", "därmed jämförlig", "därmed jämförligt" och "likartad".²⁶

Anpassartermerna används tydligen för att ställa krav på en analogi. Agge talar för dessa fall om inskränkande instruktioner, som begränsar domarens fria skön.²⁷ Uppenbarligen blir obestämdheten stor i fråga om var gränsen mellan brott och icke-brott går. Av lagen framgår ju inte vilka moment som är viktiga vid en jämförelse med de nämnda typfallen.

Lagstiftningens utformning ger belägg för den centrala roll tänkandet i typfall har för begreppsbildningen.²⁸ Det är svårt att åstadkomma lättfattliga och någorlunda detaljerade analytiska definitioner, som omfattar just det man tänkt rimligtvis bör vara brottsligt. Anförda typfall får i allmänhet antas vara medtagna därför att de i hög grad äger sådana egenskaper som gör, att de gärningar som faller under brottsbeskrivningen är straffvärda.

Den exemplifierade lagstiftningstekniken medför således praktiska fördelar för lagstiftaren i det att hon slipper presentera en analytisk definition, som kanske snart skulle visa sig vara olämplig från rättspolitisk synpunkt. För den enskilde medborgaren torde det vara en fördel att ha tillgång till en rik exemplifiering i lagtexten (om han kan läsa innantill

²⁵ Se Törnudd s. 44–55 om olika metoder att ange rekvisiten för differentiering efter svårhetsgrad. Han behandlar särskilt fyra former: kasuistiskt slutet rekvisit – allmänt formulerat rekvisit utan exempel – allmänt formulerat rekvisit med exempel – kasuistik och anpassarterm inom ramen för ett allmänt formulerat rekvisit.

²⁶ För hänvisningar till lagtext, se Jareborg (Begrepp) s. 259–260.

²⁷ Agge s. 233.

²⁸ Se Törnudd s. 21–22 om "typsökandet": hur man vid lagstiftningsarbetet utgår från särskilt straffvärda typfall och hur beskrivningen av dessa ger en första grund för utformningen av en brottsdefinition.

i denna). Den socialpedagogiska funktion, som lagen bör ha, kan knappast tillgodoses bättre än genom en lättbegriplig exemplifiering av typiskt brottsliga förfaranden. Men från legalitetssynpunkt är det givetvis minst lika viktigt att gränsen för det kriminaliserade området är tydlig. I det hänseendet är BrB knappast en idealisk lagstiftningsprodukt.²⁹

²⁹ Till det sagda, se t.ex. Elwin s.111–145, Lemmel, Engisch s.121, Hassemer s. 150–165, Esser s. 62–65, 189–201, Larenz s. 268–275, och mer allmänt Hellner (Lagstil).

4

BEGREPP

4.1 SPRÅK OCH VERKLIGHET

Den bild av språket och dess användning som vuxit fram i kapitel 2 ger ett klart intryck av växelverkan eller cirkularitet. Språkets vokabulär och syntax och därmed också tänkbara satser utgör bakgrunden till de faktiskt yttrade satserna, och klassen av yttrade satser utgör underlaget för fastställandet av en vokabulär och en syntax.¹ Vidare kan erinras om växelverkan mellan t.ex. satsbetydelse och ordbetydelse, hur T-satsbetydelsen begränsar den avsedda betydelsen och hur S-satsbetydelsen, som är bestämmande (men inte avgörande) för T-satsbetydelsen, är en funktion av normalt, typiskt avsedda T-satsbetydelser och därmed de avsedda betydelserna i varje särskilt fall. Exempelen på dylik cirkularitet (eller kanske mer träffande: spiralitet) kunde göras flera. Härav följer inte att vi hamnat i en ond cirkel.

For we never reach a point where an exit *must* be made from the maze of words.²

Till denna bild hör också omöjligheten att gå utanför språket för att förklara ords betydelse. Många har visserligen tänkt sig att direkt kontakt med verkligheten kan upprättas genom ostensiv definition: ett ord eller namn appliceras direkt på ett objekt. Men som Wittgenstein visat är

¹ Hubbeling s. 65: "The grammatical rule as a norm ... prevails in the learning of a certain language. The concrete use of a language prevails as a norm ... when a linguist tries to lay down a grammar of this language. ... the [hierarchy of] norms depend[s] on the standpoint of the investigator and his approach."

² Pears s. 63. Se även Black (Language) s. 42–43, Hamlyn s. 74–75.

denna tanke ohållbar. En pekgest är en konventionell åtbörd. Också den tillhör ett språk och måste läras. Utan hjälp av språket kan en ostensiv definition ofta inte begripas, eftersom det är lämnat öppet vilken aspekt av det utpekade som ordet i fråga hänför sig till eller vad personen som pekar sysslar med.³ Å andra sidan ligger det något i att den ostensiva definitionen behövs för en del ord. För att komma in i språket behöver varje barn tränas, och utan den utpekande definitionen torde det inte vara möjligt att få ett barn att lära sig något. Men att märka är att det då gäller träning och inte förklaring. En förklaring förutsätter att barnet redan behärskar en del av ett språk.⁴ På träningsstadiet kan en rent kausal inlärningsteori vara adekvat.⁵

Det språk vi behärskar bildar ett mönster, genom vilket vi ser verkligheten.

Our world – remembered, imagined, or perceived – is organized by the language we speak.⁶

Reality is undivided. ... In describing reality, by using sentences, we draw, as it were, lines through it, limit a part and call what corresponds with such a sentence a fact. In other words, language is the knife with which we cut

³ Wittgenstein, särskilt §§26–33, Lyons s. 409–410, Haas s. 93–103, Waismann s. 107–108, 216–220, 277–279, Hamlyn s. 41–42.

⁴ Alston s. 65–66, Robinson s. 126, Wittgenstein §6; Haas s. 100: "A language, one might say, requires at least two words. Language and meaning take their origin from difference of meaning."; Cohen s. 70: "Children's speech does not begin with utterances that have the fully fledged meanings of adult word-use any more than their mental life begins with the same experiences and attitudes as adults have. Instead speech and mind develop gradually and interdependently, aided by whatever primitive forms of non-linguistic conception may exist."

⁵ Se ovan avsnitt 2.4. Även Grices teori (se ovan avsnitt 2.9) kan bidra till förståelsen av hur ett barn kommer in i ett språk genom att uppleva framgång med att förverkliga avsikter (förmå andra att göra något med hjälp av ljud) och genom att lära sig att förstå andras avsikter. Det är inte heller uteslutet att Grice har givit ett fruktbart uppslag för förståelsen av hur ett språk överhuvudtaget kan ha uppkommit. Se Strawson (Meaning) s. 7–9 (s. 9: "Primitive communication-intentions and successes give rise to the emergence of a limited conventional meaning-system, which makes possible its own enrichment and development which in turn makes possible the enlargement of thought and of communication-needs to a point at which there is once more pressure on the existing resources of language which is in turn responsive to such pressure. ... And of course there is an element of mystery in this; but so there is in human intellectual and social creativity anyway.").

⁶ Haas s. 94.

out facts. ... Language, then, *contributes to the formation and participates in the constitution* of a fact; which of course, does not mean that it *produces* the fact.⁷

Olika språk lägger ut olika mönster, har olika kategorier för verklighetens organiserande. Detta gäller också och framförallt på det begreppsliga planet: jämför t.ex. de olika mönster den klassiska fysiken och kvantteorin erbjuder. Detta har vittgående kunskapsteoretiska konsekvenser. Världen har ingen ”verklig” struktur som avslöjas genom språket: ”No roads lead from grammar to metaphysics.”⁸ Som Sparshott säger:

any report on experience must surely involve some degree of interpretation, and even the wildest phantasy must at some point latch on to the known world.⁹

All observation är, som i synnerhet N.R. Hanson framhållit, ”theory-laden”: våra begreppssystem och våra kunskaper påverkar (kausalt) hur vi uppfattar verkligheten.¹⁰ Gyllensten säger:

Inte ens en vetenskaplig författare – ens i sin mest objektiva attityd – kan ge uttryck åt annat än åt projektionen av vissa fakta och vissa vetenskapliga konventioner på det subjektiva planet, åt speglingen av erfarenheter och skolning inom honom och endast honom.¹¹

Denna semantiska och begreppsliga relativitet för naturligtvis med sig, att en del saker som kan sägas i ett språk inte kan sägas i ett annat. Man tänker på skilda sätt i skilda språk. Härav har ibland den slutsatsen dragits, att man är instängd i sitt eget språk och att det är omöjligt att objektivt

⁷ Waismann (Verifiability) s. 141, se närmare s. 137–141 och även Wittgenstein §§ 17, 47 och s. 230, Hassemer s. 74–77, 80–84, Hartnack, Trigg s. 164–168, Winch s. 15 (”in discussing language philosophically we are in fact discussing *what counts as belonging to the world*. Our idea of what belongs to the realm of reality is given for us in the language that we use.”).

⁸ Black (Models) s. 16, se närmare s. 1–16.

⁹ Sparshott s. 121 (en tolkning behöver inte vara en tolkning av något som är satt i ord); se vidare s. 319, 364.

¹⁰ Hanson s. 4–49; och se även t.ex. Kuhn s. 111–135, 192–207, Feyerabend, Nidditch s. 8–10, Myrdal s. 133, 228, Hospers s. 147–148, Wertheimer s. 173. Se också Brown om den betydelse det har för estetiken, att vad en person ser (i en tavla), hör (i ett musikstycke), osv. är beroende av vad hon redan vet.

¹¹ Gyllensten s. 29; se även s. 39, 62.

fastställa synonymitet mellan två satser som hör hemma i olika språk.¹² De flesta håller dock denna pessimism för ogrundad. I princip kan varje naturligt språk utvidgas. Medel kan skapas för att säga sådant som förut var omöjligt att säga i det språket. Praktiska omöjligheter vid ett givet tillfälle får inte tas som teoretiska omöjligheter. Det må vara att det är mycket svårare att lära sig främmande språk, när "the cultural overlap" är liten. Dock torde det vara så, att det finns, som Quine säger,

many basic features of men's ways of conceptualizing their environment, of breaking the world down into things, which are common to all creatures.¹³

Å andra sidan torde det vara svårt att finna belägg för att Chomsky har rätt, när han hävdar att det finns en universell grammatik och en universell semantik (för människor), en tes som ju hänger samman med tesen om medfödda mentala strukturer.¹⁴

4.2 ORD OCH BEGREPP

I filosofins historia möter vi en rad teorier om hur det är möjligt att använda samma ordtyp för olika företeelser, t.ex. 'blå' för alla saker som är blå. Teorierna har bl.a. utpekat abstrakta eller själsliga entiteter, begrepp, som denotata för orden, eller inneburit att t.ex. alla blå saker på annat sätt har något gemensamt, någon inbördes likhet, eller att det gemensamma endast består i att ha samma beteckning (realism, konceptualism och nominalism i olika tappningar). Dylika teorier betraktas numera av många med skepsis. De anses vara svar på skenfrågor. "Hur kan vi ha ord som hänför sig till flera konkreta företeelser?" kan inte besvaras på annat

¹² Se särskilt Quine (Word) s. 27, 46–79 och även Quine s. 56–64. Jämför Cohen s. 88–94, Quinton s. 125–128 och Kirk. Ziff s. 75: "That we can translate or learn foreign languages is simply a fact. It could be otherwise."

¹³ Quine s. 62. Se vidare Carroll s. 106–110, Cohen s. 83–88, 94, Lyons s. 429–434, Waismann s. 248–257, Manser s. 223–224, Black (Models) s. 244–257, Ullman (Language) s. 212–228, Trigg s. 157–166. Det är annorlunda på det rent begreppsliga planet. Två olika vetenskapliga begreppssystem kan vara sådana att det är omöjligt att göra en översättning mellan dem.

¹⁴ Se Chomsky s. 24, 52, 62–70 och ovan avsnitt 2.4 noterna 51 och 52. Lyons s. 473: "Little need be said about the alleged universality of semantic components, except that it is an assumption which is commonly made by philosophers and linguists on the basis of their anecdotal discussion of a few well-chosen examples from a handful of the world's languages. ... Such empirical evidence as there is available at the present time would tend to refute, rather than confirm, this hypothesis."

sätt än frågan "Hur kan vi ha ett språk?", vilken knappast är begriplig för andra än neurologer och psykologer. De problem rörande begrepp som intresserar t.ex. filosofer och jurister har mer att göra med frågan "Hur bör vi tala, vilka begrepp bör vi ha?".¹⁵

Det är vanligt att man likställer begrepp och ordbetydelse, ofta kvalificerad till "teoretisk eller deskriptiv mening" i motsats till "emotiv mening".¹⁶ Rättighetsbegreppet är detsamma som betydelsen hos 'rättighet'. Ett begrepps *omfång* är lika med ordets denotation (extension), och dess *inhåll* är lika med ordets konnotation (intension). Definitionen av ett begrepp anger den del av konnotationen som är tillräcklig för att skilja denna konnotation från andra ords konnotation.¹⁷ Att på detta sätt förklara begreppet 'begrepp' är emellertid av flera skäl missvisande. Bl.a. kan ju ett ords betydelse inte alltid förklaras genom angivande av dess denotation och/eller konnotation; detta gäller ju t.ex. 'betydelse' och ändå talar vi om begreppet betydelse. Ord som har konnotation används vidare ofta på sådant sätt att det inte går att säga att vissa särskilda egenskaper utmärker individerna i den klass som utgör begreppets extension.

Det görs ofta en distinktion mellan *allmänbegrepp* och *individualbegrepp*. Minst lämpligt är att göra den så att allmänbegreppet hänför sig till en klass (begreppet måne) och individualbegreppet till en individ (begreppet Månen), eftersom det inte finns anledning att räkna sådana "individualbegrepp" till begreppen. Men även om distinktionen görs mellan klasser som utgör ett begrepps extension finns åtminstone två sätt att utföra den: ett individualbegrepp kan vara antingen ett begrepp vars extension innehåller en enda individ¹⁸ (t.ex. "jordens satellit") eller är ett begrepp vars extension är en individuell klass på det sättet att den inte kan bestämmas utan att man använder egennamn eller jämförliga uttryck (t.ex. "Napoleons generaler").¹⁹

'Begrepp' och 'betydelse' är inte synonymer, men betydelsen av 'begrepp' kan förklaras med hjälp av 'betydelse'. Att förstå (begripa!) vad

¹⁵ Se t.ex. Pears, Thompson, Cohen s. 128–142, Waismann s. 227–228, Searle s. 97–106, Hamlyn s. 76–77, Austin (Papers) s. 1–9, 37–43, Furberg s. 9–19, 23–27 och även Carroll s. 81, Williams (Language) s. 81–83.

¹⁶ Se nedan kapitel 9.

¹⁷ Marc-Wogau s. 12–14, Regnéll s. 183.

¹⁸ Marc-Wogau s. 86–87. Regnéll s. 59 tar i stället sikte på konnotationen: "Med 'individualbegrepp' menas då det system av bestämningar som tillkommer ett individuellt föremål."

¹⁹ Popper s. 64–68.

ett ord betyder är ju att "ha ett begrepp" om dess betydelse.²⁰ Att förstå vad 'rättighet' betyder är detsamma som att kunna använda rättighetsbegreppet, vilket inte förutsätter att man kan analysera det. Vi har tidigare (i avsnitt 1.3) sett skillnaden mellan verbal och begreppslig nivå: på den förra identifieras ett ord på morfologisk grund, på den andra utifrån betydelsen. Det kan framhållas, att det så gott som aldrig gör någon skillnad i sakligt hänseende, om man talar om ords betydelser eller om begrepp och idéer. Cohen säger:

in most cases one can interchange conceptual statements about word-meanings with the corresponding statements about concepts, since it is by means of language that people give the most articulate and intelligible expression to the concepts with which they think.

Detta utesluter inte att vi gör klassifikationer för vilka inga enkla verbala medel finns tillgängliga. (Dessutom tänker vi ju också i bilder.)

Att bilda nya begrepp medför att man har möjlighet att konstruera nya ord, men man kan lika väl använda ett gammalt ord i en ny betydelse (vi har mycket fler begrepp än ord) eller t.o.m. avstå från att ha ett särskilt ord för begreppet, fastän detta är mycket opraktiskt.²¹

Begreppen är beroende av språket. I den mån olika språk erbjuder olika mönster blir begreppssystemen olika. På ett sätt sker därför begreppsanalys inom ett språk eller under jämförelser av begrepp i olika språk. Emellertid kan man ofta bortse från bundenheten till ett språk, därför att man kan utgå från att korrekta översättningar är praktiskt möjliga.

²⁰ Hamlyn s. 69: för att ha ett begrepp räcker inte att känna till det rent formellt, man måste förstå vad som faller under dess definition.

²¹ Cohen s. 16–17, Regnéll s. 167, Geach s. 11–17, 38–44, Alston s. 7, Ryle (Meaning) s. 144, Ryle (Ordinary) s. 113, Austin (Papers) s. 8–17, Furberg s. 19–23, Næss s. 72–73, Næss (Semantik) s. 51–54, Hamlyn s. 68–69, Black (Models) s. 249, Emmet s. 71–80, Sparshott s. 60, Searle s. 119–121 (s. 121: "The axiom of identification for universals requires only that the speaker know the meaning of the general term which underlies the abstract singular term used to refer to the universal."), Robinson s. 187 ("Every improvement of a concept carries along with it a stipulative redefinition of the word expressing the concept."), Larenz s. 180 (en norm kan uttryckas bara med en sats), 218, Hassemer s. 11, 65, 75 ("Begriffene Wirklichkeit ist immer sprachlich begriffene Wirklichkeit."), Brusiin s. 66–68 (som skiljer mellan rättsnorm och dess språkliga bild, men samtidigt framhåller att det är den senare – rättsatsen – som är föremål för tolkning).

Om det umbärliga begreppet *realdefinition* (som ställs i motsats till nominaldefinitioner – de som behandlas i kap. 3) i olika varianter, se Robinson s. 149–192, Næss s. 172–177, Weinberger s. 259–260.

Ibland är det dock nödvändigt att hålla sig till ord som hör hemma i ett främmande språk, t.ex. "Sturm und Drang", "mauvaise foi" (hos Sartre) och "logos" i Johannesevangeliet.²²

4.3 KRITERIER

I Wittgensteins filosofi spelar kriteriebegreppet en stor roll, av skäl som det inte är möjligt att gå in på här (i synnerhet rör det sig om frågor som hör hemma i psykologisk filosofi).²³ Inte sällan är dock oklart hur han har tänkt sig att begreppet skall förstås. Delvis beror detta på att han, när han skiljer mellan kriterium och symptom, använder dessa begrepp på ett tekniskt sätt. Den utförligaste förklaring Wittgenstein själv ger är följande:

To the question "How do you know that so-and-so is the case?", we sometimes answer by giving '*criteria*' and sometimes by giving '*symptoms*'. If medical science calls angina an inflammation caused by a particular bacillus, and we ask in a particular case "Why do you say this man has got angina?" then the answer "I have found the bacillus so-and-so" gives us the criterion, or what we may call the defining criterion of angina. If on the other hand the answer was, "His throat is inflamed", this might give us a symptom of angina. I call "symptom" a phenomenon of which experience has taught us that it coincided, in some way or other, with the phenomenon which is our defining criterion. Then to say "A man has got angina if this bacillus is found in him" is a tautology or it is a loose way of stating the definition of "angina". But to say, "A man has angina whenever he has an inflamed throat" is to make a hypothesis.

Den praktiska användbarheten av denna till synes klara distinktion blir emellertid omedelbart nedvärderad.

In practice, if you were asked which phenomenon is the defining criterion and which is a symptom, you would in most cases be unable to answer this question except by making an arbitrary decision ad hoc. It may be practical

²² Vendler s. 10–12, 25–26, Ullman (Language) s. 241–242, Wittgenstein (Gewissheit) § 65, Flew s. 4–7: olika språk "offer different temptations", beaktande av flera språk "gives the opportunity for logical explorations of ways of thinking far more diverse than those embraced in most of them singly".

²³ Om Wittgensteins användning av "criteria" m.m. i ämnet, se Albritton, Scriven, Garver, Siegler, Ziff (Criteria), Malcolm s. 86–90, Shwayder s. 9–18, Buck s. 196–204, Harré, Wellman (Criteria), Wolgast, Wennerberg s. 120–121, Furberg s. 71–73, Hamlyn s. 69–74 och även Putnam s. 214–228 samt senast Canfield.

to define a word by taking one phenomenon as the defining criterion, but we shall easily be persuaded to define the word by means of what, according to our first use, was a symptom. Doctors will use names of diseases without ever deciding which phenomena are to be taken as criteria and which as symptoms; and this need not be a deplorable lack of clarity. For remember that in general we don't use language according to strict rules – it hasn't been taught us by means of strict rules, either.²⁴

Att ange kriterier för ett ords användning kan sägas vara detsamma som att dra fram eller ange regler för användningen. Ett kriterium är en företeelse genom vars existens man är (åtminstone *prima facie*) berättigad att använda ordet ifråga, varvid förutsätts att detta berättigande är grundat på (bl.a. operationella) definitioner eller konventioner, och inte på empiriska korrelationer (dvs. andra empiriska korrelationer än de som råder mellan kriterium och ordanvändning).

En sådan karakteristik är antagligen vidare än vad Wittgenstein avsåg, då den medger att t.ex. egenskapen att vara apa är kriterium för att något är ett däggdjur. Min användning av "kriterium" anknyter till den regulativa metoden att definiera ord (se avsnitt 3.2), vilken innesluter synonymmetoden, den analytiska metoden och den denotativa metoden.

När man talar om *ett* kriterium kan avses antingen det som är tillräckligt för att man skall vara berättigad att använda ordet (oberoende av hur många faktorer som ingår i kriteriet) eller också varje enskild faktor i ett tillräckligt kriterium (enligt den förra betydelsen). I allmänhet kommer jag att använda termen på det senare sättet: ett kriterium är något som ingår i (eller i gränsfallet: utgör) en uppsättning av tillräckliga kriterier.

²⁴ Wittgenstein (Preliminary) s.24–25. Se även Wittgenstein §79 och §354: "Das Schwanken in der Grammatik zwischen Kriterien und Symptomen lässt den Schein entstehen, als gäbe es überhaupt nur Symptome. Wir sagen etwa: "Die Erfahrung lehrt, dass es regnet, wenn das Barometer fällt, aber sie lehrt auch, dass es regnet, wenn wir bestimmte Gefühle der Nässe und Kälte haben, oder den und den Gesichtseindruck. Als Argument dafür gibt man dann an, dass diese Sinneseindrücke uns täuschen können. Aber man bedenkt dabei nicht, dass die Tatsache, dass sie uns gerade den Regen vortäuschen, auf einer Definition beruht." [The fluctuation in grammar between criteria and symptoms makes it look as if there were nothing at all but symptoms. We say, for example: "Experience teaches us that there is rain when the barometer falls, but it also teaches us that there is rain when we have certain sensations of wet and cold, or such-and-such visual impressions." In defence of this one says that these sense-impressions may deceive us. But here one fails to reflect that the fact that the false appearance is precisely one of rain is founded on a definition.] samt §355.

Med den förra läsningen blir kriteriet detsamma som en uppsättning av tillräckliga och nödvändiga kriterier.²⁵

Som vi skall se är nästan alla empiriska begrepp öppna på det sättet att man inte kan ange ett bestämt antal uppsättningar av tillräckliga kriterier. Även när man kan göra detta (genom den analytiska definitionsmetoden och den denotativa genom fullständig uppräknings – synonymmetoden bortser jag från då den på ett trivialt sätt ger ett tillräckligt och nödvändigt kriterium) är det inte givet att man ges någon uppsättning av tillräckliga och nödvändiga kriterier: så sker inte om en definition enligt den analytiska metoden ger alternativa uppsättningar av tillräckliga kriterier och det sker aldrig genom den denotativa metoden.

Också i detta sammanhang har vi att räkna med kontexten: det kan vara så att en uppsättning kriterier är tillräcklig bara i vissa typer av sammanhang; man måste räkna med en obestämd lista av undantag till ett påstående om de faktorer som gör en berättigad att använda ett ord.²⁶

Varje angivande av tillräckliga kriterier ger en analytisk sats: "om k_1 och k_2 och k_3 , så X ". Om uppsättningen även är nödvändig så gäller också den omvända implikationen. Av att ett begrepp är öppet följer att man inte kan göra en lista av sådana implikationer mellan kriterier och begrepp och samtidigt vara säker på att den är fullständig.²⁷

För att förklara ett begrepp måste vi inte sällan utpeka fler än en uppsättning av tillräckliga kriterier. Bara om begreppet är slutet kan vi genom en sådan förklaring uppställa en analytisk sats. Om begreppet är öppet, slipper vi inte ett "osv."; men samtidigt kan de uppkomna satserna (t.ex. "Om k_1 och k_2 eller k_2 och k_3 eller k_3 och k_4 osv., så X ") knappast karakteriseras som blott syntetiska, eftersom de "jointly encapsulate the meaning of the term to which they refer".²⁸

En definition i enlighet med den syntetiska metoden ger inga kriterier, och därför är inte heller varje utpekande av ett ords konnotation (ett begrepps intension) ett angivande av kriterier.

Även om det kan vara svårt att göra den distinktion, som Wittgenstein är ute efter med sitt begreppspar kriterium/symptom, så är den väsentlig. Det som gör att man kan känna igen något som fallande under ett

²⁵ Jämför hur man talar om brottsrekvisit: rekvisitet för stöld eller rekvisiten för stöld.

²⁶ Ginet s. 76, se även Malcolm s. 87–88, Shwayder s. 27–29.

²⁷ Scriven s. 863.

²⁸ Scriven s. 864, se närmare s. 862–865.

begrepp behöver inte vara ett kriterium.²⁹ Utvecklar vi detta för satser, kan vi få en uppfattning om relationen mellan betydelse och sanning. Huruvida en sats faktiskt är sann har att göra med om den är verifierad. Att förstå vad en påståendesats betyder kan vara att känna till under vilken sorts omständigheter satsen är sann (vad som är fallet om den är sann), men detta är inte detsamma som att känna till vad som krävs för att i det enskilda fallet verifiera satsen.³⁰ En verifikation behöver inte ske s.a.s. via kriterier, utan den kan lika väl ske genom argument som bygger på induktion. Även om den sker via kriterier så är det sällan så att det helt enkelt går att konstatera att ett kriterium är uppfyllt, utan den verifierande omständigheten måste subsumeras under kriteriet.

Att förväxla de omständigheter som gör att man kan känna igen ett X som ett X med kriterierna för X, att förväxla de omständigheter som (till-

²⁹ Se t.ex. Kovesi s. 40–41. Scriven s. 863 säger: "almost any property could, under some circumstances, count towards [t.ex.] something being a lemon, e.g. being red, if we knew that lemons had been sprayed red; this would give us a wholly unsatisfactory sufficient-condition statement." Som remedium föreslår han att bara karakteristiska eller typiska egenskaper skall kunna räknas som kriterier. Se även Hamlyn s. 69–74. Jag tror inte det är nödvändigt att göra något sådant tillägg med den bestämning jag givit begreppet kriterium.

³⁰ En anledning till att man bör skilja mellan kriterier och förutsättningar (villkor) är just att den syntetiska definitionsmetoden inte ger kriterier, men förutsättningar för ords användning. Förutsättningar kan vidare vara faktorer som inte alls har med definitioner att göra eller som avser kontextuella begränsningar.

En svårighet att skilja mellan kriterier och icke-kriterier har att göra med skillnaden mellan tal och språk, och mellan faktisk T-betydelse och avsedd T-betydelse. Eftersom betydelserna hos ett ord kan växla kan självfallet kriterierna också göra det. Hamlyn s. 64. Se även Wittgenstein §353: "Die Frage nach der Art und Möglichkeit der Verifikation eines Satzes ist nur eine besondere Form der Frage "Wie meinst du das?" Die Antwort ist ein Beitrag zur Grammatik des Satzes." [Asking whether and how a proposition can be verified is only a special form of the question "How d'you mean?" The answer is a contribution to the grammar of the proposition.], Ryle (Meaning) s. 137: "Considering the meaning (or Mill's 'connotation') of an expression is considering what can be said with it, i.e. said truly or said falsely, as well as asked, commanded, advised or any other sort of saying.", samt Waismann s. 324, 325, 331, 332, Strawson (Meaning) s. 24, Dummett s. 57 och ovan avsnitt 2.4 not 56.

Det bristande sambandet mellan verifikation och kriterier visar sig också däri att man kan vara omedveten om kriterierna och samtidigt veta hur verifikation skall ske, eller tvärtom klar över kriterierna men oförmögen att verifiera, åtminstone i det konkreta fallet. Inte heller är säkert att några kriterier är uppfyllda i det konkreta fallet, när en sats är sann: så är det t.ex. alltid beträffande "Jag har ont i en tand" och ibland när "Johansson har ont i en tand" är sann, men troligen aldrig när "Hunden har ont i en tand" är sann.

sammans med generella satser av olika slag) gör att en sats är sann med kriterierna för ett i satsen använt begrepp, eller att förväxla de egenskaper, som finns hos ett objekt som är rätteligen betecknat med "X", med kriterierna för X kommer i det följande att kallas för *kriteriemisstaget*.

4.4 FAMILJEBEGREPP

I praktiken spelar de ostensiva och denotativa definitionsmetoderna en mycket stor roll. Ett barn lär sig sitt primära ordförråd genom att det visas på exempel – *typfall* – där ordet är tillämpligt. Genom uppmuntran och korrigering lär det sig så småningom att använda orden även för företeelser som måhända på ett markant sätt avviker från typfallen, men som ändå enligt allmänt språkbruk betecknas med samma ord. De regler som på detta sätt implicit inhämtas kan ofta göras explicita genom att man utpekar kriterier. För relativt enkla ord, t.ex. färgorden, är det dock knappast möjligt att tala om kriterier.³¹

Wie erkenne ich, dass diese Farbe Rot ist? – Eine Antwort wäre: "Ich habe Deutsch gelernt."³²

[How do I know that this colour is red? – It would be an answer to say: I have learnt English.]

Det faktum att de flesta ord, även de specifikt juridiska, inte kan definieras med angivande av tillräckliga och nödvändiga kriterier är naturligtvis av genomgripande betydelse för förståelsen av hur begreppsbildning äger rum. Om inget kriterium för ett visst ord är (vanligtvis) i sig tillräckligt eller i sig nödvändigt och detsamma gäller för varje enkel kombination, konjunktiv eller disjunktiv, av kriterier, möter vi förstås frågan hur det kommer sig att vi använder samma ord för så varierande företeelser. Måste det inte finnas åtminstone någonting gemensamt för t.ex. de saker som betecknas med ordet 'spel'? Därmed är vi på ett sätt inne på frågan om allmänbegreppens natur, som egentligen redan avvisats som ofruktbar (se ovan avsnitt 4.2). Men detta hindrar inte att vi ställer frågan om det inte måste finnas åtminstone något nödvändigt kriterium för användningen av t.ex. 'spel'. Wittgenstein var övertygad om att så inte är fallet.

³¹ Black (Problems) s. 25–30. Se även Manser s. 221–225, Ginet s. 74–75. – Filosofiskt intressant är det s.k. "paradigm case argument"; se Passmore s. 115–118.

³² Wittgenstein §381, se även §§377–380 och Wittgenstein (Preliminary) s. 131 samt Wellman (Criteria) s. 438–440, 444–447, jämfört med Gasking s. 36.

Wittgenstein införde begreppet *familjelikhet* för relationerna mellan ett ords denotata i de aktuella fallen:

Betrachte z.B. einmal die Vorgänge, die wir "Spiele" nennen. Ich meine Brettspiele, Kartenspiele, Ballspiele, Kampfspiele, u.s.w. Was ist allen diesen gemeinsam? – Sag nicht: "Es *muss* ihnen etwas gemeinsam sein, sonst hies-sen sie nicht 'Spiele'" – sondern *schau*, ob ihnen allen etwas gemeinsam ist. – Denn, wenn du sie anschaust, wirst du zwar nicht etwas sehen, was *allen* gemeinsam wäre, aber du wirst Ähnlichkeiten, Verwandtschaften, sehen, und zwar eine ganze Reihe. Wie gesagt: denk nicht, sondern schau! – Schau z.B. die Brettspiele an, mit ihren mannigfachen Verwandtschaften. Nun geh zu den Kartenspielen über: hier findest du viele Entsprechungen mit jener ersten Klasse, aber viele gemeinsame Züge verschwinden, andere treten auf. Wenn wir nun zu den Ballspielen übergehen, so bleibt manches Gemeinsame erhalten, aber vieles geht verloren. – Sind sie alle '*unterhaltend*'? Vergleiche Schach mit dem Mühlfahren. Oder gibt es überall ein Gewinnen und Verlieren, oder eine Konkurrenz der Spielenden? Denk an die Patienen. In den Ballspielen gibt es Gewinnen und Verlieren; aber wenn ein Kind den Ball an die Wand wirft und wieder auffängt, so ist dieser Zug verschwunden. Schau, welche Rolle Geschick und Glück spielen. Und wie verschieden ist Geschick im Schachspiel und Geschick im Tennisspiel. Denk nun an die Reigenspiele: Hier ist das Element der Unterhaltung, aber wie viele der anderen Charakterzüge sind verschwunden! Und so können wir durch die vielen, vielen anderen Gruppen von Spielen gehen. Ähnlichkeiten auftauchen und verschwinden sehen. – Und das Ergebnis lautet nun: Wir sehen ein kompliziertes Netz von Ähnlichkeiten, die einander über-greifen und kreuzen. Ähnlichkeiten im Grossen und Kleinen.³³

Ich kann diese Ähnlichkeiten nicht besser charakterisieren, als durch das Wort "Familienähnlichkeiten"; denn so übergreifen und kreuzen sich die verschiedenen Ähnlichkeiten, die zwischen den Gliedern einer Familie beste-hen: Wuchs, Gesichtszüge, Augenfarbe, Gang, Temperament, etc., etc. – Und ich werde sagen: die 'Spiele' bilden eine Familie. ... Wenn aber Einer sagen wollte: "Also ist allen dieser Gebilden etwas gemeinsam, – nämlich die Disjunktion aller dieser Gemeinsamkeiten" – so würde ich antworten: hier spielst du nur mit einem Wort. Ebenso könnte man sagen: es läuft ein Etwas durch den ganzen Faden – nämlich das lückenlose Übergreifen dieser Fasern.³⁴

³³ Wittgenstein § 66.

³⁴ Wittgenstein § 67.

Was heisst es: wissen, was ein Spiel ist? Was heisst es, es wissen und es nicht sagen können? Ist dieses Wissen irgendein Äquivalent einer nicht ausgesprochenen Definition? So dass, wenn sie ausgesprochen würde, ich sie als den Ausdruck meines Wissen anerkennen könnte? Ist nicht mein Wissen, mein Begriff vom Spiel, ganz in den Erklärungen ausgedrückt, die ich geben könnte? Nämlich darin, dass ich Beispiele von Spielen verschiedener Art beschreibe; zeige, wie man nach Analogie dieser auf alle möglichen Arten andere Spiele konstruieren kann; sage, dass ich das und das wohl kaum mehr ein Spiel nennen würde; und dergleichen mehr.³⁵

[Consider for example the proceedings that we call "games". I mean board-games, card-games, ball-games, Olympic games, and so on. What is common to them all? – Don't say: "There *must* be something common, or they would not be called 'games'" – but *look and see* whether there is anything common to all. – For if you look at them you will not see something that is common to *all*, but similarities, relationships, and a whole series of them at that. To repeat: don't think, but look! – Look for example at board-games, with their multifarious relationships. Now pass to card-games; here you find many correspondences with the first group, but many common features drop out, and others appear. When we pass next to ball-games, much that is common is retained, but much is lost. – Are they all 'amusing'? Compare chess with noughts and crosses. Or is there always winning and losing, or competition between players? Think of patience. In ball-games there is winning and losing; but when a child throws his ball at the wall and catches it again, this feature has disappeared. Look at the parts played by skill and luck; and at the difference between skill in chess and skill in tennis. Think now of games like ring-a-ring-a-roses; here is the element of amusement, but how many other characteristic features have disappeared! And we can go through the many, many other groups of games in the same way; we can see how similarities crop up and disappear. – And the result of this examination is: we see a complicated network of similarities overlapping and criss-crossing: sometimes overall similarities, sometimes similarities of detail.

I can think of no better expression to characterize these similarities than "family resemblances"; for the various resemblances between members of a family: build, features, colour of eyes, gait, temperament, etc., etc. overlap and criss-cross in the same way. – And I shall say: 'games' form a family. ... But if someone wished to say: "There is something common to all these constructions – namely the disjunction of all their common properties" – I

³⁵ Wittgenstein §75. Se även Wittgenstein (Preliminary) s.17–20, Bambrough s. 207–211, Waismann s. 179–187, Wennerberg, Lyon s. 66–68, Casey s. 13–16, Wedberg s. 339–340.

should reply: Now you are only playing with words. One might as well say: "Something runs through the whole thread – namely the continuous overlapping of these fibres".

What does it mean to know what a game is? What does it mean, to know it and not be able to say it? Is this knowledge somehow equivalent to an unformulated definition? So that if it were formulated I should be able to recognize it as an expression of my knowledge? Isn't my knowledge, my concept of a game, completely expressed in the explanations that I could give? That is, in my describing examples of various kinds of game; shewing how all sorts of other games can be constructed on the analogy of these; saying that I should scarcely include this or this among games; and so on.]

Det måste framhållas, att begreppet familjelikheter inte duger för att förklara varför ett ord används på ett visst sätt.³⁶ Det går ju alltid att finna likheter mellan företeelser som betecknas med olika ord, vilka kanske är större än dem som finns mellan företeelser som betecknas med samma ord. Såsom Manser visat, måste vi ha en uppfattning om vad t.ex. 'spel' (och 'lek', om vi utgår från Wittgensteins exempel; 'Spiel' täcker båda) betyder, innan vi kan leta efter familjelikheter.

Talk of 'family resemblances' was only introduced because it was fairly clear that no *definition* that suited the case could be produced, and yet there was general agreement on which activities were to count as members of the class.³⁷

(Med "definition" avses här en definition av klassisk modell, dvs. enligt den analytiska metoden.) Termen "familjelikheter" kan vara vilseledande, eftersom "familj" leder tanken till att ett gemensamt ursprung skulle föreligga.³⁸ Så behöver ju inte vara fallet, men samtidigt torde det ligga i valet av terminologi, att det inte är en ren tillfällighet att de olika företeelser

³⁶ Bambrough s. 211–222 menar, att man med begreppet familjelikheter kan lösa "the problem of universals": "Wittgenstein says that games have nothing in common except that they are games." (s. 218). Bambrough kan emellertid i detta hänseende anses vara vederlagd, se Manser s. 210–220, Aaron, Thorp, Wennerberg s. 127–132 och även O'Shaughnessy och Lyon s. 75.

³⁷ Manser s. 213, 219: "The point of the notion is to justify his refusal to give a definition of language, to say what its 'essence' is." Se Wittgenstein §65 och även Simon s. 415–416, Wennerberg s. 114–119, Lyon s. 68–70.

³⁸ Wennerberg s. 126.

som faller under ett familjebegrepp finns där, eller med andra ord: att det finns något skäl för att använda begreppet så som sker.³⁹

Det har företagits en hel del försök att visa att just alla spel har någonting gemensamt,⁴⁰ men inget är helt övertygande. Det har också hävdats, att "någonting gemensamt" inte behöver fattas så restriktivt som är brukligt; även t.ex. gemensamt ursprung skulle då duga.⁴¹ Jag vill inte utesluta att detta är en fruktbar tanke,⁴² men i huvudsak förefaller den enbart innefatta att problemen skjuts undan för tillfället: har man t.ex. någon glädje av att som gemensamt för alla apelsiner använda kriteriet "har växt eller växer på ett apelsinträd"? Problemet kommer tillbaka som frågan vad som är gemensamt för alla apelsinträd. Och kriteriet är föga tjänligt för den som aldrig sett ett apelsinträd eller den som inte vet varifrån saken kommer. Simon säger:

the problem is that the connection between being a member of a family and possessing certain characteristics is entirely a contingent one, whereas the various activities called games seem to be *necessarily* connected by a network of similarities.⁴³

Hans lösning är följande:

Every general term has paradigm cases ... two or more things may be said to fall within the range of a family-resemblance term if and only if they can be connected by relevant similarities to a single paradigm. ... The point is not that there is no set of features that properly constitutes anything that possesses them as a game, but rather that this set of "essential" features defines not a game but merely a paradigm case of a game. The simple fact of the matter is not that everything that is properly called a game is a paradigmatic example of a game – that is what distinguishes 'game' from 'triangle' or 'brother' – and hence we cannot expect to find any such set of features that are common to *all* games.⁴⁴

En konsekvens härav är att 'spel' har flera betydelser, om och i den mån flera typfall behövs för att förklara hela vidden av ordets tillämpningsområde. Detta strider inte mot Wittgensteins uppfattning, eftersom han

³⁹ Se t.ex. Thorp s. 568.

⁴⁰ Se t.ex. Manser s. 216–218, O'Shaughnessy, Simon s. 408–409.

⁴¹ O'Shaughnessy s. 440.

⁴² Se även Wennerberg s. 109–111.

⁴³ Simon s. 409.

⁴⁴ Simon s. 412–413.

även talade om att 'spel' har en familj av betydelser (låt vara att detta är förenligt med att ett ord har flera betydelser också när det kan fullständigt förklaras utifrån ett tyfall).⁴⁵

Wittgensteins påvisande av familjelikheter mellan en terms denotata har haft avsevärd filosofisk betydelse. Jag tror emellertid att kategorin familjebegrepp saknar självständig betydelse vid sidan av de olika sätt att ange begreppslig obestämdhet som redovisas i nästa kapitel (främst vaghet och öppenhet).

4.5 TEKNISKA BEGREPP

Allmänt språkbruk kontrasteras med bl.a. tekniskt språkbruk. Distinktionen är vag:

the difference is that only some people in a given linguistic community know the technical language of, say physics or farming, while by definition everyone in the linguistic community apart from young children knows what I am calling the ordinary language of that community.⁴⁶

Ett tekniskt språk är en del av ett naturligt språk, t.ex. svenska, även om vokabulären delvis består av ord hämtade från andra språk. Det hör samman med en vetenskaplig disciplin, ett yrke eller någon annan sorts aktivitet, såsom sport och andra fritidssysselsättningar. Avvikelserna från allmänt språkbruk har så gott som helt att göra med *vokabulären*. Syntaxen, typerna av språkhandlingar, medlen för antydningar och implikationer är i stort sett av samma art som i ordinärt språkbruk. Visserligen kan exempelvis andra ordföljdsregler vara accepterade i t.ex. juridiskt språkbruk, och ytterligare typer av språkhandlingar (t.ex. döma till påföljd för brott) är där möjliga på grund av det juridiska regelsystemet. Men som helhet är ett tekniskt språk ett tillskott till det vanliga, vardagliga språket och alltså inte ett självständigt språk. Det finns inget tekniskt språk med särskilda konjunktioner, prepositioner och artiklar; det finns inget tekniskt språk som inte i stor utsträckning utnyttjar vanliga ord, såsom 'alla', 'några', 'ingen', 'kanske', 'inte', 'åtminstone', 'är', 'blir', 'finns', 'osv.', osv. Vidare använder man samma metoder för att förklara vad ett tekniskt ord betyder som används för att förklara vad ett vardagligt ord betyder (fastän det i en del discipliner finns ytterligare metoder).

⁴⁵ Om flertydighet, se nedan avsnitt 5.6.

⁴⁶ Caton s. vi–vii.

One might sum these relations up by saying that technical language is always an *adjunct* of ordinary language.⁴⁷

En följd av att tekniskt språk inte är självständigt, utan en utvidgning av det allmänna språket, är att man inte lär sig ett tekniskt språk på samma sätt. Man lär sig det tekniska språket – eller rättare: tekniska termer – mot bakgrunden av det allmänna språk man redan behärskar. Nästan varje vuxen person har i sin vokabulär en mängd tekniska termer som hon har lärt sig använda på samma sätt som vilken annan term som helst, men tack vare att hon redan talar ett naturligt språk; ”ordinary language is the basis on which technical language is erected to begin with”.⁴⁸

Det nu sagda gäller också juristernas tekniska språk. Vi behöver ett sådant, främst därför att vardagsspråket inte alltid ger den erforderliga graden av precision. En lagstiftare kan inte alltid nöja sig med att lämna marginalerna för en lagregels tillämpningsområde så vida som skulle bli följden, om inte något gjordes för att ge de brukade orden en mer bestämd betydelse än de har i allmänt språkbruk. Allt tekniskt språk är skapat för vissa syften; inte ens dess upphovsmän har något påtagligt behov av det till vardags, eftersom det utgör ett hinder för kommunikation när man kommer utanför de aktiviteter under vilka det vuxit fram. Kraven på precision är mycket mindre i vardagslivet än i en rättsal eller under en juridisk debatt, och den som ständigt använder juridisk-teknisk terminologi blir inte förstådd.⁴⁹

I all vetenskaplig verksamhet är en teknisk terminologi oundgänglig. Det raffinerande av det allmänna språkbruket som blir ett resultat av vetenskapares bemödanden att uttrycka sig klart är dock inte enbart av godo. Man kan inte hitta på nya ord i oändlighet utan att ställa för stora krav på dem som skall läsa eller lyssna på vad man har att säga. Med ambitionen att precisera och definiera följer en risk för flertydighet: det står varje forskare fritt att använda sina egna begrepp och eftersom de ofta använder samma ord men avser olika begrepp blir resultatet att tekniska termer ofta är – fastän mer bestämda i andra hänseenden – mer flertydiga än icke-tekniska termer.⁵⁰

Ett speciellt juridiskt språkbruk föreligger i första hand när en term används, som inte alls eller inte längre förekommer i allmänt språk, eller

⁴⁷ Caton s. viii, se närmare s. vii–ix.

⁴⁸ Caton s. xi, se närmare s. ix–xi, och även Ryle s. 82–92, Kneale s. 238.

⁴⁹ Næss (Semantik) s. 23–24, 37–39, Ekelöf (Semantik) s. 500–501.

⁵⁰ Ullman s. 171–173.

när en term visserligen förekommer där, men då i en klart skild betydelse. Specifikt juridiska ord är emellertid förhållandevis fåtaliga, jämfört med de specifikt juridiska begreppen. Många av dem har latinskt ursprung: t.ex. 'servitut', 'cession', 'delikt', 'dolus', 'culpa', osv. Eftersom det intressanta från juridisk synpunkt är hur begreppen ser ut, kan de specifikt juridiska orden ses som enbart tekniska hjälpmedel, även om en lingvist skulle anlägga helt andra synpunkter.

Ett speciellt juridiskt språkbruk kan också föreligga fastän man använder sig av samma termer som i allmänt språk, utan att det därvid kan påstås att det är uppenbart att man står inför en term med flera olika betydelser. Det juridiska språket kan då ha berikat det allmänna, men det kan också vara tvärtom, dvs. i juridisk text används termer som hämtas ur allmänt språkbruk. I det förra fallet talar man ibland om *primära rättsbegrepp* – under denna rubrik förs också de s.k. rena rättsbegreppen, dvs. de som omtalats i föregående stycke – och i det senare om *sekundära rättsbegrepp*. Denna distinktion har huvudsakligen pedagogisk funktion. I praktiken måste det vara ointressant, och ibland kanske omöjligt, att avgöra om vi har att göra med en precisering av en allmän term eller en deprecisering av en juridisk term.

För att man skall kunna tala om ett speciellt juridiskt språkbruk måste emellertid någon avvikelse från det allmänna vara påvisbar, åtminstone på det sättet att det juridiska begreppet är mer bestämt till sitt innehåll. De juridiska begreppen kan ofta inte förstås utan beaktande av rättsregler (så t.ex. besittning, äganderätt, äktenskap, vilka brukar klassificeras som primära rättsbegrepp). I någon mån sker preciseringen redan genom legaldefinitioner, vilka också har en språkligt ekonomisk funktion. Större roll har uttalanden i lagförarbeten, och störst betydelse har rättstillämpningen. Domstolarna ställs ofta inför situationer där de måste ta ställning till t.ex. var gränsen går för ett brottsrekvisits tillämpningsområde, utan att de kan finna direkt ledning i lagtext eller förarbeten. Genom deras beslut preciseras reglerna för ordens juridiska bruk. En följd av dessa ställningstaganden är nämligen ökad klarhet om vilka kriterier som är tillräckliga för ordens användning och deras relationer till andra termer, och därmed också ökad stadga åt rättstillämpningen för framtiden.⁵¹

⁵¹ Till det nu sagda, se t.ex. Brusiin s.62–69, Henkel s.53–55, Larenz s.217, Esser s. 54, Agge s. 240.

Det finns jurister som anser att "alla uttryckssätt i lagen ha en specifik juridisk innebörd".⁵² Redan genom att t.ex. ingå i beskrivningen av ett rekvisit (s.k. "abstrakt" rättsfaktum) skulle lagens ord få en särskild juridisk betydelse på grund av den rättsliga funktion de har. Men eftersom lagens ord till övervägande delen är det allmänna språkbrukets ord, måste presumptionen vara – på grund av relationen mellan tekniskt och vanligt språk – att de *inte* har någon särskild, avvikande juridisk betydelse. Först när det i det särskilda fallet påvisats att de har en avvikande betydelse finns anledning att tro att de har det. Det bör således av lagtexten, förarbetena, sammanhanget med övriga delar av rättsordningen eller av prejudikat framgå, att fall som klart eller med tveksamhet faller under ett visst uttryck i allmänt språkbruk inte gör det i juridiska sammanhang, eller att något som i allmänt språkbruk inte faller under termen gör det i juridiskt språkbruk. I annat fall saknas anledning att tala om olika betydelser (se nedan avsnitt 5.6). Det räcker således inte med att man använt ordet utifrån vissa specificerade kriterier, om ordet för ifrågakvarande fall också är användbart enligt det allmänna språkbruket – vilket naturligtvis inte är detsamma som att den precisering som sker genom en sådan specifikation av tillräckliga kriterier inte skulle vara av värde.⁵³

4.6 BEGREPPSSTRUKTURER

Vi har redan flera gånger påmint om det förhållandet att empiriska begrepp är *öppna*. Detta gäller också de juridiska begreppen, de må vara specifikt juridiska eller ej.⁵⁴ I lagtext och i rättsvetenskapliga framställningar förekommer emellertid också begrepp som är *formellt slutna*, genom att det är stipulerat antingen att vissa kriterier är både nödvändiga och tillräckliga eller att ett bestämt antal uppsättningar av kriterier är tillräckliga var för sig. Exempel härpå är flertalet av de definitioner i BrB som ger karakteristika för en brottstyp (varje brottsbeskrivning ger ju en definition av ett rättsligt begrepp – stöld, bedrägeri, förskingring, osv.). Sålunda definieras "stöld" i BrB kap. 8 § 1 med att det anges fyra tillsam-

⁵² Agge s. 241.

⁵³ Se Ekelöf (Semantik) s. 503–504. – Angående begreppet *komplexbegrepp* hänvisas till Jareborg (Begrepp) s. 86 not 8 och där angiven litteratur.

⁵⁴ För de juridiska begreppens del har särskilt H.L.A. Hart betonat detta; se nedan avsnitt 5.10.

mans tillräckliga och nödvändiga⁵⁵ kriterier: (1) olovligt tagande av något, (2) det tagna tillhör en annan person, (3) samtidigt uppsåt att tillägna sig det tagna, och (4) tagandet innebär skada. Förtjänsten för att man i lagtext kan presentera en sådan definition enligt den analytiska metoden tillkommer i huvudsak den juridiska doktrinen som genom sina analyser och begreppsutredningar banat vägen för den angivna preciseringen av 'stöld'. Före 1942 års lagändring stod i Strafflagen kap. 20 § 1: "var som stjälar gods eller penningar över trettio riksdaler". Lagen hade inget att säga om kriterierna för "stöld".

Sådana tendenser att sluta rättsliga begrepp är emellertid så ytliga, att det finns anledning att hävda, att man kan bortse från distinktionen mellan formellt slutna och formellt öppna begrepp. Utan att behöva befara att säga något oriktigt kan man påstå, att det allmänna språkbrukets begrepp mycket sällan – om någonsin – är slutna. Det är således tekniska begrepp som så gott som helt har denna egenskap. Men som vi har sett bygger de tekniska begreppen i sista hand på vardagslivets begrepp. Applicerat på stöldbegreppet: låt vara att detta är slutet, men de utpekade kriterierna utnyttjar öppna begrepp. Skulle någon rättsvetenskapare komma dithän, att hon kan ge en definition av t.ex. "olovligt tagande" som uppvisar en slutna struktur, så kommer hon likväl att använda öppna begrepp för att redovisa kriterierna, osv. Det är med andra ord omöjligt att bygga upp ett komplett deduktivt begreppssystem, om man vill att det skall ha anknytning till verkligheten. Inte heller bör man sträva i denna riktning.

"Begreppsjurisprudens" är numera ett skällsord. Visserligen befrämjades rättssäkerhet och förutsebarhet genom de bemödanden som gjordes av 1800-talets rättsvetenskapare att konstruera precisa och slutna begreppssystem. Otvivelaktigt gav de ett positivt bidrag till rättsutvecklingen och underlättade kodifikationen av gällande rätt. Men den resulterande statiska strukturen hos juridikens begreppsvärld verkade så konservativt och oralistiskt, utan hänsyn till samhälleliga behov och rättvisesynpunkter, att den inte kunde tolereras. Följden blev en omsvängning i doktrinen till en konträr ståndpunkt: frirättskolan och senare den sociologiska juridiken. Utan ett visst mått av begreppsjuridik blir dock rättsosäkerheten för stor, och en kompromiss mellan säkerhet och effektivitet måste åstad-

⁵⁵ Här bortses från de allmänna rekvisit som måste vara uppfyllda för att ett brott skall anses föreligga.

kommas, på sätt som först skisserades av den rättsfilosofiska skola som går under beteckningen "interessejurisprudensen".⁵⁶ H. L. A. Hart säger:

In fact all systems, in different ways, compromise between two social needs: the need for certain rules which can, over great areas of conduct, safely be applied by private individuals to themselves without fresh official guidance or weighing up of social issues, and the need to leave open, for later settlement by an informed, official choice, issues which can only be properly appreciated and settled when they arise in a concrete case. ... To escape ... oscillation between extremes we need to remind ourselves that human inability to anticipate the future, which is at the root of this indeterminacy, varies in degree in different fields of conduct, and that legal systems cater for this inability by a corresponding variety of techniques.⁵⁷

En annan faktor är möjligheten till ett snabbt ingripande genom lagstiftning. Sålunda skulle det i princip vara mer befogat med mer preciserade, kasuistiska regler, när lagstiftningen har låg statsrättslig dignitet.

Tre begreppsmodeller

Ett *positivt* begrepp har en struktur som schematiskt kan representeras på följande sätt:

Om k_1 och k_2 och k_3): så föreligger X
eller
(k_2 och k_3 och k_4)
eller
(k_3 och k_4 och k_5)
osv.

Det i modellen redovisade positiva begreppet är öppet. Tag bort "osv." och det blir slutet. Låt vidare alternativen till (k_1 och k_2 och k_3) försvinna, och begreppet är förklarat genom angivande av tillräckliga och nödvändiga kriterier.⁵⁸ Öppna begrepp utmärks således av att det finns en disjunktion av uppsättningar av tillräckliga kriterier och vidare av att denna

⁵⁶ Se t.ex. Ahlander s. 69–73, 82–91, Engisch s. 180–193, Larenz s. 17–36, 50–66, Heck och Stone s. 224–229.

⁵⁷ Hart s. 127.

⁵⁸ Slutenhet utesluter inte porositet. Något oförutsett kan därför föranleda ett tillägg av ett negativt kriterium. Se nedan avsnitt 5.4.

lista är öppen. (Den redovisade strukturen ger anledning att ställa frågan: ett ord med flera betydelser eller ett ord med en mycket generell betydelse? – se nedan avsnitt 5.6.)

Modellen utgår från att k_1 , k_2 , osv. är oproblematiska. I verkligheten måste man räkna med möjligheten att kriterier för kriterier är lika problematiska som kriterier. Dessutom har vi att beakta ordens vaghet (se nedan avsnitt 5.3). Huruvida ett kriterium är uppfyllt behöver inte vara en fråga om något föreligger, utan i stället en fråga om något föreligger i en viss grad, varvid det är osäkert vilken grad som är erforderlig.

Härtill kommer att det ju ofta är osäkert vilka kriterier som tillsammans är tillräckliga. Vi tänker i typfall: X_1 som uppfyller kriterierna k_1 – k_5 . Vi är kanske säkra på att också det som uppfyller k_1 – k_4 är ett X , och att det som blott uppfyller k_1 inte är ett X , samt något osäkra på om det som uppfyller k_1 – k_3 är ett X och mycket osäkra på om det som uppfyller blott k_1 och k_2 är ett X . Även med dessa reservationer är den bild som modellen ger mycket förenklad.

Avsikten med att presentera modellen är i första hand att underlätta en jämförelse med två andra begreppsstrukturer. Först *negativa begrepp*. Vid varje begreppsbildning kan man använda sig av negativa kriterier, men en del begrepp är strukturerade helt negativt:

Om inte (k_1 och k_2 och k_3): så föreligger X
eller
(k_2 och k_3 och k_4)
eller
(k_3 och k_4 och k_5)
osv.

Detta är ointressant, om det bara är så att vi har att göra med negationer av positiva begrepp (t.ex. olovligen–lovligen). Men det finns också *skenbart positiva begrepp*, som "serve to rule out something without themselves adding anything".⁵⁹ Roland Hall kallar dem "excluders". Som exempel härpå har nämnts termer såsom 'verklig', 'normal', 'tom', 'ren', 'intuition', 'instinkt', 'barbar' och 'frivillig'.⁶⁰

⁵⁹ Hall s. 67.

⁶⁰ Se förutom Hall, Austin (Sense) s. 64–68, 70–73, Furberg s. 62–65, Coval & Forrest s. 73–74, 81–82, Jareborg s. 169–172 och där angiven litteratur (särskilt om det i BrB förekommande ordet "frivillig"). – Enligt Hall skulle en "excluder" bl.a. kännetecknas av en en/många-relation till andra ord (t.ex. "civil" = icke("criminal" eller "ecclesiastical")

En tredje begreppsstruktur får man genom en kombination av de två föregående:

Om	(k ₁ och k ₂ och k ₃):	<i>så föreligger X: dock inte</i>	om	u ₁
	<i>eller</i>			<i>eller</i>
	(k ₂ och k ₃ och k ₄)			u ₂
	<i>eller</i>			<i>eller</i>
	(k ₃ och k ₄ och k ₅)			u ₃
	<i>osv.</i>			<i>osv.</i>

(Undantagen u kan i stället anges i utförligare uppsättningar av kriterier.) Hart kallar begrepp av denna typ "defeasible".⁶¹ I annat sammanhang har jag använt termen "vederläggbarhetsbegrepp"; en bättre men fortfarande klumpig term är måhända "*omkullkastbara begrepp*". Det som är väsentligt är att den prima facie-slutsats om ordets tillämplighet, som grundas på den positiva sidan av begreppsstrukturen, kan kastas omkull av något negerande kriterium, som är relevant för hela den positiva sidan. Exempel på juridiska begrepp som enklast redovisas i denna struktur är avtal och brott.⁶²

4.7 TYPBEGREPP

Tyska rättsteoretikers uppfattning om allmänbegreppens natur är fortfarande influerad av begreppsjuridikens strävan efter systematisk klarhet och deduktiv uppbyggnad av den juridiska begreppsvärlden. Ett allmänbegrepp är ett klassbegrepp, som är noggrant definierat, men inte på vilket sätt som helst, utan genom den analytiska metoden och i den formen att nödvändiga och tillräckliga förutsättningar för begreppets användning skall vara fastlagda. Strache säger:

Beim Begriff als dem starren, fest begrenzten Gedankengebilde sind fließende Übergänge und stetige Entwicklungen nicht möglich. Jede noch so kleine Veränderung des Begriffsinhalts lässt einen neuen Begriff entstehen.⁶³

eller "military" eller "political" osv.). Men detta kan väl sägas vara ett specialfall av att olika typer av företeelser (olika kriterieuppsättningar) utesluts i olika sammanhang.

⁶¹ Hart (Ascription) s. 147–152.

⁶² Se Jareborg s. 334–338, 352–353 (och där angiven litteratur).

⁶³ Strache s. 50–51, se vidare s. 21, 33, 35–36, Larenz s. 215, 412–416, Jørgensen s. 144–145, 147–148. – Larenz s. 473–490 skiljer med Hegel mellan abstrakt-allmänna och konkret-allmänna begrepp; de senare bildas inte, "sondern wir werden uns seiner im

Tyska metodteoretiker har emellertid länge förstått, att det är såväl praktiskt som teoretiskt omöjligt att bara resonera i sådana "allmänbegrepp". I tilltagande utsträckning kontrasteras allmänbegrepp med typbegrepp, "Typus". Den rika litteraturen i ämnet innehåller en mängd idéer och uppslag av värde, men även på detta område frapperas man av den tyska benägenheten att föra diskussionen på en mycket hög abstraktionsnivå.⁶⁴

Mellan olika författare föreligger stora variationer i uppfattningarna om typbegreppens natur. Vissa centrala drag kan dock utläsas. Särskilt framhävs den dynamiska aspekten (jämfört med allmänbegreppens statiska): typbegrepp är inte i sträng mening definierade, de kan

nur durch Aufzeigen seiner Einzelzüge gerade in ihrem sinnvollen Zusammenhang *beschrieben* werden⁶⁵

– de är oskarpa med flytande gränser, öppna att appliceras genom analogi, och begreppselementen hos dem kan i det konkreta fallet vara för handen i varierande intensitetsgrad (en företeelse kan alltså vara mer eller mindre typisk). När man resonerar med typbegrepp finns ingen plats för deduktiv subsumtion; slutledningsförfarandet bör i stället rubriceras som ett "tillordnande".

Ett typbegrepp är ofta ett "Ordnungsbegriff", vars egenskaper betingas av att verkligheten är ett kontinuum, den är inte entydigt avgränsad eller avgränsbar på olika ställen. T.ex. en bilystyp har en annan karaktär: den exemplifierar en "Gattungstypus", en klasstyp som genom "definition" (enligt de tyska rättsteoretikernas krav) kan omformas till ett riktigt klassbegrepp. Typbegreppen karakteriseras som mer konkreta än allmänbegreppen; de har s.a.s. större verklighetsanknytning. Liksom alla begrepp utgör de dock del av en "Denkform des Allgemeinen". Ett typbegrepp får givetvis inte förväxlas med ett typfall. Ett typfall är något verkligt, en

Nach-Denken bewusst. Er ist objektiver, dem Sein immanenter Gedanke, d.h. Prinzip, und als solches ist er "das wahrhaft Ernste, und die Dinge sind das, was sie durch die Tätigkeit des ihnen innewohnenden und in ihnen sich offenbarenden Begriffs". (s. 477). Rättsens "apriorischen Sinnbegriffe" är enligt Larenz konkret-allmänna. Till denna högst problematiska lära, se Engisch (Konkretisierung) s. 30–36, 172–177, Esser s. 99–103.

⁶⁴ En översikt finns i Jørgensen. Se även t.ex. Engisch (Konkretisierung) s. 237–294, Strache s. 19–55, Larenz s. 423–450, Hassemer s. 109–117, Henkel s. 354–356, Kaufmann s. 37–40.

⁶⁵ Larenz s. 440.

konkretion av ett typbegrepp, och dess funktion är att kunna användas för att förklara ett typbegrepp.

Av olika indelningar av typbegreppen må särskilt nämnas distinktionen mellan *idealtyper* (förebilder, som är antingen axiologiska, dvs. måttstockar för kvalitativa värderingar, eller logiska, dvs. mönster eller modeller som karakteriseras av optimal intensitet av relevanta begreppselement) och *realtyper* (empiriska typbegrepp). En annan grov distinktion, som företrädesvis avser realtyper, är den mellan *genomsnittstyper* och *gestalttyper* (helhetstyper).⁶⁶

Läran om typbegrepp har otvivelaktigt varit till väsentlig hjälp vid de kontinentala rättsteoretikernas analyser av juridisk metodik. På det hela taget har den varit välgörande, genom att bidra till en mer realistisk inställning till metodproblemen. Min invändning mot den är att det är lätt att hamna i en dikotomi: allmänbegrepp eller typbegrepp. Visserligen synes de flesta betrakta begreppet typbegrepp som ett typbegrepp, men det framstår för mig som onödigt litet upplysande att karakterisera ett begrepp som ett typbegrepp (jämfört med ett allmänbegrepp) och nöja sig därmed, även om man utförligt har beskrivit typbegreppens karaktär. Åtskilligt mer upplysande synes det vara att utnyttja de distinktioner som behandlas i nästa kapitel. Ett begrepp kan vara obestämt på olika sätt och på flera olika sätt samtidigt; obestämdheten har flera dimensioner. Begreppsanalytiskt måste det vara en fördel att ha denna rikare apparat till sitt förfogande än att operera med en dikotomi. Annars skall gärna medges att de insikter som i tysk rättsfilosofi lett fram till läran om typbegrepp väsentligen sammanfaller med dem som redovisas som bakgrund till de distinktioner som jag kommer att framhäva, även om de bakomliggande filosofiska skolorna är andra och annorlunda. För att nämna ett exempel: Larenz betonar att definitioner (varigenom allmänbegrepp bildas) "ist Sache der Wissenschaft oder doch eines zur Wissenschaft hin-führenden Denkens". I annat, vardagligt och även juridiskt, tänkande rör man sig med odefinierade "Allgemeinvorstellungen", som är mer eller mindre obestämda och för vars uppkomst tydligtvis verklighetens kontinuitet och den ostensiva definitionens centrala roll är avgörande.⁶⁷

⁶⁶ Om typologiska metoder i andra vetenskaper, se översikten hos Hempel s. 155–171. Idealtyper har för teoribildning främst betydelse som teoretiska modeller. (Hempel skiljer idealtyper från klassifikatoriska typer och extremtyper.)

⁶⁷ Larenz s. 215–216.

Ett annat skäl för att lägga mindre vikt vid en dikotomi mellan allmänbegrepp och typbegrepp är – tillspetsat uttryckt – att också begreppet allmänbegrepp är ett typbegrepp. Till detta resultat måste man komma, dels därför att de nödvändiga och tillräckliga förutsättningarna i sista hand måste föras tillbaka på obestämda begrepp eller typbegrepp, dels därför att allmänbegreppen utvecklas ur typbegreppen. (Man kan säga att ett allmänbegrepp i den åsyftade bemärkelsen alltid är ett tekniskt begrepp, se ovan avsnitt 4.5.) Det är inte givet hur väl avgränsat ett begrepp måste vara för att ha nått rangen allmänbegrepp. Att det råder en glidande övergång och ingen klar gräns mellan typbegrepp och allmänbegrepp torde de flesta vara eniga om. Ett gott uttryck härför är Larenz' distinktion mellan öppna och slutna typer. Genom definitioner och preciseringar "stängs" typbegreppen efter hand och förvandlas "letzlich in einen (abstrakten) Begriff".⁶⁸

⁶⁸ Larenz s. 441, se även Hassemer s. 117, Lemmel s. 173–174.

SPRÅKLIG OBESTÄMDHET

Kritik av auktoritativa juridiska texter – lagar, lagförarbeten, domar, osv. – går ofta ut på att de är vaga, abstrakta eller mångtydiga. Sådan kritik har särskilt drabbat BrB:s brottsbeskrivningar. Tanken är då närmast att de är obestämda i sådan grad att ett rimligt rättssäkerhetskrav fått vika för effektivitetskravet. Vad som menas med att termer är abstrakta, vaga, osv. är emellertid lämnat öppet. I detta kapitel skall jag kortfattat försöka förklara vari en sådan obestämdhet kan bestå.

5.1 ALLMÄNNA TERMER

Distinktionen mellan abstrakta och konkreta termer (eller begrepp) görs på många olika sätt. Engisch har funnit inte mindre än tio distinkt skilda begreppspar som alla brukar uttryckas med orden 'abstrakt' och 'konkret'.¹ 'Abstrakt' är självt ett flertydigt och på flera sätt "abstrakt" ord. Det är givet att all diskussion om abstrakta begrepp blir föga upplysande och lätt leder till missförstånd, om man inte gör klart vilken eller vilka distinktioner som åsyftas. Det första steg som här skall tas är att skilja mellan allmänna termer och abstrakta termer (de senare behandlas i avsnitt 5.2 nedan).

I en mening är alla ord och uttryck i språket allmänna: de är ordtyper, inte ordindivider. Se ovan avsnitt 1.3.

I en annan mening ställs allmänna ord och uttryck i språket mot individuella ord och uttryck. På flera sätt kan skiljas mellan allmänbegrepp och individualbegrepp. (Se ovan avsnitt 4.1.) Språket innehåller, bortsett

¹ Engisch (Konkretisierung) s. 1–49.

från i vid bemärkelse geografiska namn, mycket få ord som betecknar individer.

Av intresse i detta sammanhang är blott den omständigheten att klasstermer är mer eller mindre allmänna: jämför 'himlakropp' – 'satellit' – 'måne' eller 'brott' – 'stöld' – 'inbrottsstöld'. Klassen brott är större än och innesluter klassen stöld. Det kan därför sägas att 'brott' är en *mer generell term* eller *mindre specifik term* än 'stöld'; dess denotation är större och innesluter den senare termens denotation.

Det är vanligt att man i talet använder mer generella ord än man är berättigad till. Att göra otillbörliga generaliseringar, och därmed underlåta att beakta viktiga fakta eller distinktioner, hör till våra vanligaste synder. Men i och för sig är det naturligtvis inget fel att använda mycket generella termer, och det kan vara missvisande att använda termer med för låg generalitetsgrad, t.ex. om man säger "Shakespeares senare skådespel är översatta till svenska", när faktiskt alla hans kända skådespel är översatta. Som alltid är kontexten en viktig faktor. Av denna framgår ofta att en mer begränsad klass åsyftas än man skulle förmoda, om man endast toge hänsyn till de använda orden.²

Med en viss utvidgning av den nu berörda betydelsen av 'allmän' kan man jämföra ord i fråga om generalitet, även om den ena av de betecknade klasserna inte innesluter den andra. I så fall kan t.ex. 'god' sägas vara en mer generell term än 'chauvinistisk', eftersom den kan meningsfullt appliceras på ett större antal typer av objekt.³ Uppenbarligen kan det inte bli tal om annat än en mycket begränsad användning av ett sådant generalitetsbegrepp, och i så fall baserad på mycket grova bedömningar.

I avsnitt 2.10 berördes hur vissa delar av en T-sats kan ha en utpekan-de funktion (referens). Sålunda används "Olof Palme" i "Olof Palme är Sveriges statsminister" för att utpeka, individualisera en person, om vilken det sedan sägs något. (Annorlunda om satsen läses som liktydig med "Sveriges statsminister heter Olof Palme".) För denna individualiserande roll kan inte bara egennamn användas, utan även personliga pronomen,

² Ullman s. 118–123, Ullman (Language) s. 71–74, Regnéll s. 68, 92–93, Næss (Semantik) s. 26–27, Hare (Freedom) s. 39–40, Alston s. 85, Wellman s. 175, Furberg s. 167, Larenz s. 218–222, 419–422 (om "abstrahering" och grader därav). – En del klasstermer är obestämda på det sättet att de är bestämbara (till skillnad från "bestämda") – jämför t.ex. 'färg' och 'röd'; det som är färgat måste ha en viss färg; se t.ex. Austin (Papers) s. 40–41.

³ Wellman s. 175–176.

demonstrativa pronomen, ofta kombinerade med klasstermer, possessiva pronomen tillsammans med klasstermer, och bestämda beskrivningar, varvid ett adjektiv eller substantiv i attributiv position ("det röda vinet", "järnstången") eller en restriktiv relativ bisats ("katten, som sitter under soffan") kan vara avgörande för om ett objekt faktiskt blir utpekad. Den del av en T-sats som används i sådant identifierande syfte brukar kallas *bestämt singulär term*, i kontrast till den *allmänna term*, som eventuellt tillsammans med en kopula bildar satsens predikat ("är Sveriges statsminister"). Om en allmän term är ett relationsuttryck (t.ex. "större än") måste den kombineras med någon annan singulär eller allmän term (t.ex. "större än Stockholm").

I stället för bestämt singulära termer kan man använda *obestämt singulära termer*. Dessa identifierar inte ett visst objekt (t.ex. en person), men intar samma grammatiska positioner som bestämt singulära termer ("en brottsling", "någon människa", "några kaniner", "varje person", "vem som helst" och även s.k. generiska beskrivningar, såsom "den svenska kvinnan", när ingen speciell kvinna avses).

Det objekt som individualiseras genom en bestämt singulär term kan vara hur komplext eller diffust som helst. Också grammatiskt plurala termer är i denna mening singulära. S.k. materialtermer eller *massatermer* ("vatten", "järn", "socker", osv.) har kumulativ referens: i subjektposition är det t.ex. inte en viss individualiserad mängd vatten som utpekas, utan summan av alla individuella vattenmängder ("Vatten är flytande"). Det individualiserade objektet är utspritt. I predikatposition fungerar massatermer som vanliga allmänna termer ("Den där pölen består av vatten"). En tänkbar alternativ förklaring är att massatermer är plurala termer utan naturliga individuella enheter.⁴

Vad jag nu sagt är på åtskilliga punkter alltför kategoriskt uttryckt. För mina syften tror jag emellertid att det kan räcka med det anförda. Det framgår att större bestämdhet kan uppnås genom att man *ersätter mer generella (mindre specifika) termer med mindre generella (mer specifika)*. Detta gäller också de ord, varmed allmänna termer och bestämt

⁴ Till det sagda, se Quine (Word) s. 90–114, Strawson (Singular), Strawson (Introduction) s. 4–7, Vendler s. 33–69, särskilt s. 60–61, Laycock, Bacon, Ziff s. 98, 109, Black s. 169, Wellman s. 174, Hare (Freedom) s. 39–40. – Se även Williams (Language) s. 298–299, om att vad som räknas som en individ alltid är en individ för ett visst syfte och i ett visst sammanhang. Sälunda finns det t.ex. ingen "naturlig" brottsenhet.

och obestämt singulära termer, inklusive massatermer, är uppbyggda.⁵ Principiellt annorlunda, men också en bestämning, är att *ersätta ett icke refererande uttryck med ett refererande*, dvs. att en obestämt singulär term ersätts med en bestämt singulär – man åstadkommer en individualisering där en sådan saknas: ”En person kom in i rummet” – ”President Nixon kom in i rummet”.

En bestämt singulär term kan som nämnts utpeka komplexa individer, dvs. mängder, grupper och klasser. En klass kan avgränsas genom en konnotativ definition, men även genom en fullständig denotativ definition (se ovan avsnitt 3.1). I det senare fallet uppräknas alla individer (som kan vara underklasser) som tillsammans konstituerar klassen.⁶ Genom ett sådant förfarande – som inte bara avser bestämt singulära termer – uppnås givetvis en högre grad av bestämdhet (t.ex. ”vi” = ”han” + ”jag”). Låt oss kalla detta att *plurala termer* ersätts av *partikulära termer*. En grammatiskt plural term är alltid plural i denna mening, medan det omvända inte gäller.⁷

5.2 ABSTRAKTA TERMER

I ju högre grad man använder mer generella termer, obestämt singulära termer eller plurala termer, desto mer obestämd, allmänt hållen eller abstrakt anses en sats eller framställning vara. Höjden av abstraktion – bortseende från individuella bestämningar – når man genom att använda ett formaliserat språk med tomma variabler. Som redan sagts finns det emellertid skäl att i klarhetens namn avstå från att tala om ”abstrakta termer” i de hittills berörda fallen.⁸ Det finns ändå betydande användningsområden för detta uttryck.

Utgångspunkten för vårt tal är existensen av identifierbara föremål i tid och rum. Vendler säger:

⁵ En bestämd beskrivning, som inte används som refererande uttryck, kan sättas i stället för en vanlig obestämt singulär term; vi får härigenom ett mindre generellt uttryck, men ingen bestämt singulär term (eftersom den inte används för att referera).

⁶ Regnéll s. 96–97.

⁷ Mer och mindre generella termer finns både i språk och tal, singulära och allmänna likaså (men skillnaden mellan bestämt och obestämt singulära termer finns bara i talet); plurala och partikulära termer kan också förekomma i språket, men ett ersättande av de förra med de senare kräver ofta en kontext, dvs. det är genomförbart endast i talet.

⁸ Se Engisch (Konkretisierung) s. 5–7. Vad som behandlas i föregående avsnitt motsvaras i Engisch (Konkretisierung) av ungefär s. 7–36.

at the beginning of most discourses containing definite nouns, there must occur a "basic" definite noun: a personal pronoun, a proper name, or a noun phrase beginning with a demonstrative or possessive pronoun. By these terms, as it were, the whole discourse is anchored in the world of individuals.⁹

Vi förutsätter en typindelning som börjar med i tid och rum identifierbara individer och fortsätter med bestämningar till individer (= typer av individer), bestämningar till typer av individer, osv.; jämför t.ex. serien "Det där är misshandel" – "Misshandel är ett brott" – "Brott måste bekämpas" – "Brottsbekämpningen är inte effektiv", osv. Som vi redan sett i fråga om klasser behöver singulära termer inte hänföra sig till föremål som finns i tid och rum (*konkreta objekt*, inklusive sådana spridda föremål som betecknas med massatermer), utan

referential position may be occupied by a term signifying a property-like or kind-like principle of grouping particulars provided that this term is itself coupled to another term which signifies a higher principle of grouping such principles of grouping.¹⁰

Man kan därför säga att varje allmän term levererar en *abstrakt singulär term*, som kan användas för att referera till ett *abstrakt objekt* ("är röd" – "rödhet", "är brottslig" – "brottslighet", osv.).¹¹

Vi räknar således med att det finns både konkreta och abstrakta objekt, och beroende på vilken typ av objekt vi äsyftar med en term är denna konkret eller abstrakt. Exempel på abstrakta objekt är egenskaper, relationer, begrepp, arter, klasser, tal. Abstrakta objekt är avskiljbara endast i tanken och inte i tid och rum.¹²

Även annat än objekt brukar betecknas som "abstrakt" och "konkret". T.ex. ett konkret fall är ett i verkligheten (i tid och rum) inträffat fall. Motsvarande gäller för konkreta handlingar.

Om vi inte utgår från objekt, så kan även allmänna termer vara konkreta eller abstrakta. Utgångspunkten kan då vara en distinktion mellan det som är verkligt och det som är blott föreställt eller ideellt. Med "verkligt" avses då ungefär "interpersonellt möjligt att uppfatta med sina

⁹ Vendler s. 63.

¹⁰ Strawson (Singular) s. 85, se närmare s. 80–88.

¹¹ Quine (Word) s. 243, se närmare s. 118–124, 238–243 och även Ullman (Language) s. 231–232.

¹² Se närmare Regnéll s. 93–96.

sinnen”. ’Röd’ är i så fall ett konkret bestämningsord, och ’riktigt’ är ett abstrakt. Distinktionen kan också göras så att det konkreta är det som är åskådligt (inklusive fantasibilder).¹³

Har nu de olika distinktionerna mellan abstrakt och konkret något att göra med språklig eller begreppslogisk obestämdhet? Termer för abstrakta objekt kan inte reduceras till termer för konkreta objekt, och är följaktligen inte direkt jämförbara i fråga om obestämdhet. Men en del termer för abstrakta objekt har uppstått ur konkreta allmänna termer, medan andra har uppstått ur abstrakta allmänna termer. Även om en sådan indelning måste bli oklar på åtskilliga punkter, är det således möjligt att skilja mellan *konkreta* och *abstrakta begrepp*: å ena sidan t.ex. rödhets, katt, människa, buller och å andra sidan t.ex. rättighet, godtycke, överkänslighet och effektivitet. Ökad åskådlighet är visserligen inte detsamma som ökad begreppslogisk bestämdhet, men om man – i den mån det är möjligt – förklarar abstrakta begrepp med hjälp av konkreta begrepp, på det sättet att de senare återopåslas bland kriterierna för de förra, synes det vara rimligt att påstå, att man nått en högre grad av bestämdhet, än när kriterierna redovisas i abstrakta begrepp. Denna högre grad av bestämdhet beror i så fall på en fastare anknytning till den genom sinnena upplevda världen. Men det är viktigt att komma ihåg, att de konkreta termerna kan vara höggradigt obestämda från andra synpunkter. Vidare medför ett utvecklande av kriterier för användningen av ett ord att man utnyttjar logiska begrepp, och dessa kan aldrig reduceras till konkreta begrepp.

5.3 VAGA TERMER

I ’vag’ har vi ännu ett ord som i dagligt tal används för att framhäva språklig oklarhet. Man gör sällan någon medveten skillnad mellan ’vag’, ’allmän’, ’abstrakt’ och ’obestämd’. Som semantiskt begrepp har emellertid vaghet ett åtskilligt klarare innehåll. En terms vaghet har ingenting att göra med hur generell den är eller om den är abstrakt. Vagheten hänger samman med förekomsten av gränsfall för en terms tillämplighet.

Som skolexempel på vaga termer brukar ’skallig’ och ’skog’ anföras. Mellan uppenbara fall av skallighet och uppenbara fall av icke-skallighet har vi en zon av fall, i vilka personen i fråga inte med säkerhet kan sägas vara vare sig skallig eller icke skallig. Och hur många träd måste en grupp

¹³ Engisch (Konkretisierung) s. 4–5.

av träd innehålla för att med rätta kallas ”skog”? När blir en lund en skog, när man utökar den med ett träd i taget? På sådana frågor finns inga svar att få genom att vända sig till en språkvetenskapare, just därför att orden faktiskt används på ett fluktuerande sätt av både en själv och andra. För en större eller mindre gränzon kring ordets tillämpningsområde finns inga regler givna eller utläsbara för avgörande av om det är korrekt eller ej att använda ordet.¹⁴

Vaghet är en egenskap som tillkommer både S-ord och T-ord – och i högre eller lägre grad, även om det knappast går att ange graden av vaghet annat än mycket ungefärligt. I allmänhet föranleder vagheten ingen uppmärksamhet, utom vid höggradigt vaga ord, t.ex. ’demokrati’. S-ord som inte är excessivt vaga kan som T-ord användas så att de förutsätter en utvidgning eller inskränkning av det normala tillämpningsområdet, vilket då kan sägas innefatta ett utnyttjande (som kan vara vilseledande) av ordets vaghet.

Att en term är vag består således i att det inte finns några precisa regler för när den är tillämplig, och detta beror på att samma och olika människor använder termen på varierande sätt. Vaghet är klart att skilja från praktisk svårighet eller omöjlighet att avgöra huruvida ett påstående är sant. Detta senare är något som teoretiskt sett kan övervinnas. Vagheten kan man däremot inte hoppas på att kunna undanröja slutgiltigt.¹⁵

En trivial bakgrund till en fluktuerande användning är att S-orden är generiska. De är inte namn på individuella företeelser.¹⁶ För att hålla ett språks ordmängd inom rimliga gränser måste ett ord tillåtas denotera t.ex. objekt, händelser, relationer, osv. som blott i vissa hänseenden har gemensamma kännetecken, som kanske delar egenskaper som förekommer i olika grad eller som inte alls har någonting gemensamt. Världen består ju inte av atomer av fakta av distinkta typer.

¹⁴ Wittgenstein, t.ex. §§69, 71, 79, 142, Waismann (Verifiability) s. 120, Waismann s. 69–71, 181–182, Austin (Sense) s. 126–127, Russell s. 98–101, Urmson (Ethics) s. 75, Black s. 169, Black (Problems) s. 27, Black (Language) s. 30–31, Quine (Word) s. 125, Regnéll s. 69, Wellman s. 302, Alston s. 84–85, Cohen s. 286, 291, Verma s. 67–68, Winch s. 73, Emmet s. 41–47, Ryding s. 69–72, Fredriksson s. 65, Ahlander s. 121, Ekelöf (Semantik) s. 498, Ekelöf (Teleological) s. 81–82, Ross s. 135–136, Eckhoff s. 51–52, Williams (Language) s. 181, Hassemer s. 114–115.

¹⁵ Alston s. 85, Swinburne s. 283–284, 286, 287, 289, 292.

¹⁶ Ullman s. 118–123 (se även s. 127–128 angående mänsklig okunnighet som källa till vaghet), Ullman (Language) s. 229–230.

Quine säger: "Vagueness is of the essence of the first phase of word learning."¹⁷ Orden lärs in med hjälp av exempel. Resultatet blir, i en metafor, ett berglandskap. Topparna och dalarna utmärker de klara fallen, standardfallen för ordens användning respektive utesluten användning, medan övergångarna utmärker de oklara fallen, där det inte är avgjort vilket ord som skall användas, men de ord man har att tillgå ändå måste användas, om man vill säga något. Black har träffande kallat sådana ord för "range words".¹⁸ Dessa kontrasteras mot egentliga klassord (eller slutna begrepp). I tysk juridisk litteratur uttrycks en liknande distinktion med termerna "Ordnungsbegriff" och "Gattungsbegriff".¹⁹ – Observera dock att vagheten inte undanröjs genom analytiska och fullständiga denotativa definitioner: den skjuts bara undan och kommer tillbaka när man står inför de anförda kriterierna.²⁰

Osäkerheten huruvida ett visst ord är tillämpligt kan markeras med uttryck såsom 'ungefär', 'cirka', 'omkring', 'nästan', 'ganska'²¹ och med anpassarord²² såsom 'liknar', '-lik', '-aktig', 'en sorts', 'inte riktig', osv.

Enighet råder om att någon grad av vaghet är att tillskriva alla termer som är empiriska, dvs. har anknytning till den genom sinnena åtkomliga verkligheten. Frånvaro av vaghet kan man därför förvänta bara hos logiska, matematiska och metafysiska termer. Även abstrakta tekniska termer med hög precisionsgrad, de må vara naturvetenskapliga eller juridiska, måste – via kriterier för kriterier för kriterier, osv. – föras tillbaka på ord som definieras ostensivt eller kontextuellt.²³

Det förhållandet att världen är kontinuerlig gör att vi aldrig kan utesluta möjligheten att träffa på nya gränssfall, hur fint begreppsmönster vi än lägger ut. Vagheten kan inte utrotas genom gränsdragningar eller ny klassificering. Framför allt är det fåfängt att tro, att man skulle kunna undanröja vagheten genom att införa ett nytt begrepp som täcker de tidi-

¹⁷ Quine (Word) s. 85.

¹⁸ Black (Problems) s. 24–30.

¹⁹ Se t.ex. Strache s. 22–25 och avsnitt 4.7 ovan.

²⁰ Alston s. 91.

²¹ Regnéll s. 71, Black (Language) s. 42.

²² Se ovan 3.1 vid not 6.

²³ Black (Problems) s. 28, Black (Language) s. 33–34, Black (Margins) s. 5–6, Quine (Word) s. 125–126, Waismann s. 71, Alston s. 90–91, Cohen s. 288, Regnéll s. 69, Swinburne s. 281–282. Passmore s. 108–112 diskuterar vad filosofer kan mena med att påstå att alla ord är vaga (s. 112: "emphatic ways of pointing out that particular philosophical criteria of ... clarity are never in fact satisfied").

gare gränsfallen, ty det finns naturligtvis inte heller några skarpa gränser mellan de klara fallen och gränsfallen.²⁴

Fastän vi sålunda vid så gott som varje ord kan komma att sväva i ovisshet om ordet är tillämpligt, reserverar vi i allmänhet termen 'vag' för S-ord, som har en särskilt påtaglig osäkerhetsmarginal, och för T-ord då kontexten inte ger besked om hur gränserna dras. I vardagslag inte bara nöjer vi oss med att tala i vaga termer, utan vi skulle inte klara oss utan dem, eftersom det skulle bli alltför påfrestande att ständigt uttrycka sig precist. Men inom t.ex. juridiken behövs en högre precisionsgrad än i vardagslivet, och att man teoretiskt aldrig kan undanröja vagheten helt hindrar förstås inte att man kan lösa praktiska problem genom att dra gränser, där förut inga fanns; gränsdragningarna må sedan ske utifrån lämplighetsöverbäganden eller ej, för framtiden eller ad hoc. Genom att dra nya gränser kan vi visserligen upptäcka andra problem, men de fanns där dolda hela tiden.²⁵

Empiriska termers vaghet har i ett par tusen år varit bekant i form av en paradox, som kan framställas på bl.a. följande sätt: varje man som är 150 cm lång är kort; varje man som är 1 mm längre än en kort man är också kort; alltså är varje man kort. Detta är förstås absurt. Men samtidigt finns inga regler för på vilket stadium i proceduren, att lägga 1 mm till längden hos en kort man, resultatet blir en man som inte är kort. I logiken har paradoxen satt spår i form av påståenden om att lagen om det uteslutna tredje inte gäller för vaga termer, eller med andra ord för de flesta av våra slutledningar. Detta vore naturligtvis förödande. Paradoxen torde bara kunna lösas genom att följa Black:

I stop whenever I judge that my words are ceasing to work properly, without supposing that this implies any discontinuity in what I am talking about.²⁶

In using a loose concept, I must know that there are instances that are indisputably "clear" and must be able to recognize such cases; and I must also be able to recognize "borderline cases". I must understand that the use of the customary logical principles presupposes an ad hoc demarcation,

²⁴ Black (Problems) s. 27, Black (Language) s. 34–39, Ahlander s. 122, Alston s. 90–95, Swinburne s. 289–290, 296–297. Se även Black (Language) s. 42: "any attempt to remove vagueness by a translation is defeated by the overspecification of meaning thus produced"; så också Alston s. 95 och Verma s. 70.

²⁵ Wittgenstein §§69–71, 77, Austin (Sense) s. 127, Alston s. 91, Quine (Word) s. 128–129, Regnéll s. 69–70, Verma s. 68–69, Williams (Language) s. 301–302.

²⁶ Black (Margins) s. 11.

somewhere in the region of cases that are not indisputably clear; and finally, I must understand that there are no rules for drawing such lines. Provided I understand all this, I may properly use a loose concept and reason with it, even at times about cases which are not indisputably clear.²⁷

Existensen av vaga termer är som sagts främst att förklara utifrån nödvändigheten av att lära sig ords betydelser med hjälp av exempel, typfall. Världen är inte som en verktygslåda med distinkta typer av entiteter. Våra begrepp kan aldrig definieras så att de blir slutna och entydigt bundna till verkligheten. Förr eller senare stöter vi på en nivå där en gränsdragningsfråga inte är löst. Om ett vagt begrepp inte är av mycket enkel beskaffenhet, kan dess tillämplighet uttryckas genom angivande av kriterier. Olika kombinationer av kriterier bildar var för sig tillräckliga uppsättningar av kriterier. Men eftersom man bygger på standardfall kan man inte vara säker på hur många eller vilka kriterier som behövs för att bilda en uppsättning av tillräckliga kriterier. Olika kriterier kan dessutom ha olika grad av relevans. Att skilda företeelser, som faller under ett begrepp, uppvisar s.k. familjelikhet,²⁸ är bara ett uttryck för att varje företeelse inte behöver uppvisa alla egenskaper som de mest typiska fallen äger. Kärnan i vagheten är att man inte har några regler att gå efter i fråga om hur stora avvikelserna från typfallen får vara utan att medlemskap i "familjen" förvägras. Olika personer eller samma person vid olika tillfällen skulle – om de behövde dra en gräns – dra denna på olika sätt.²⁹

²⁷ Black (Margins) s. 12, se närmare s. 1–13 och Black (Language) s. 25–28, 35–39, 54–58, Cohen s. 291–297, Alston s. 96, Verma s. 70–77, Quine (Word) s. 128 ("when sentences whose truth values hinge on the penumbra of a vague word do gain importance, they cause pressure for a new verbal convention or changed trend of usage that resolves the vagueness in its relevant portion. We may prudently let vagueness persist until such pressure arises, since meanwhile we are in an inferior position for judging which reforms might make for the most useful conceptual scheme. – Sentences whose truth values hinge on vagueness usually commend interest only in specialized studies, if at all, and the rulings adopted to resolve the obstructive vagueness are adopted only locally for the purposes in hand. One fertile field of illustration is the law ..."); jämför Odegard.

²⁸ Se ovan avsnitt 4.4.

²⁹ Se närmare Alston s. 84–88 (en god illustration av olika aspekter på vaghet ger hans diskussion av 'religion' på s. 88–90), Swinburne s. 284–286, Regnéll s. 69, Quine (Word) s. 126, Williams (Language) s. 189–195, 293–298. Wittgenstein §71: "Man kann sagen, der Begriff 'Spiel' ist ein Begriff mit verschwommenen Rändern." [One might say that the concept 'game' is a concept with blurred edges.] – Se Black (Language) s. 42–54, om en modell för att empiriskt undersöka en grupp personers språkbruk och grafiskt uppvisa ords vaghet genom s.k. konsistenskurvor.

Världen är emellertid inte bara kontinuerlig på det abstrakta planet (medlemmarna i klasser är inte helt lika eller är t.o.m. mycket olika), utan också på det konkreta planet. Detta medför att även om varje ord vi använder vore ett namn skulle vi ändå inte alltid kunna vara säkra på att ordet är rätt använt. Varje enskild fysisk företeelse är i tid och/eller rum inte klart avgränsad från andra företeelser. Ett berg, en stad, en arm, en skog, osv. har ingen klar gräns i tid och rum. Även bestämt singulära termer kan vara utpräglat vaga på denna grund.³⁰

Uppenbarligen föreligger en väsentlig skillnad mellan att en term är vag, därför att den konkreta världen är kontinuerlig (det finns ingen gräns där berget slutar och dalen tar vid), och att den är vag, därför att de olika saker som kan betecknas med termen bildar mer eller mindre kontinuerliga serier i fråga om likheter och olikheter. (Inget hindrar dock att ett ord uppvisar båda typerna av vaghet.) Om vi ändå sätter dem under samma rubrik beror det på att de kännetecknas av samma sak: att det finns gränsfall där vi är osäkra på om ordet är tillämpligt, samtidigt som det inte finns några regler för frågans avgörande.

Det har vad gäller vaghet ingen avgörande betydelse om ett begrepp är konkret eller abstrakt. Möjligen kan påstås, att abstrakta termer generellt är vagare än konkreta, eftersom en direkt anknytning till den upplevda världen saknas.³¹

5.4 PORÖSA TERMER

Antag att något som vi har identifierat som en katt plötsligt börjar växa och fortsätter att växa till 20 meters höjd.³² Eller att en bofink börjar citera Virginia Woolf.³³ Skall vi ändå kalla djuren för "katt" och "bofink"? Eller skall vi säga att vi har att göra med nya djurarter? Svaret är givetvis att vi inte vet vad vi skall säga. Vi är inte beredda på att något sådant skall kunna hända. Vårt språk saknar medel för att bemästra situationen. Våra begrepp är inte ens vagt avgränsade i en viss riktning, de är helt oavgränsade. Det bästa vi kan göra med föreliggande begreppsapparat är att säga "Det liknar en katt, men ...".

³⁰ Quine (Word) s. 126, Regnéll s. 69, Ullman s. 125–126; se även Williams (Language) s. 181–189.

³¹ Ullman s. 126–127.

³² Waismann (Verifiability) s. 119.

³³ Austin (Papers) s. 56.

En händelse av angiven art

snatches away something we have all along taken for granted, something which because of its very obviousness is not consciously noted ...³⁴

Man kan säga att våra begrepp bygger på *presumtioner*. Vi tar vissa saker för givna. Om vi blir tillfrågade om saken, skulle vi kanske säga att vi utgår från att en katt inte på fem minuter kan växa från 20 centimeter till 20 meter. Eftersom kanske ingen någonsin har tänkt på saken vore det inte riktigt att säga, att vi i allmänhet tror detta. Vi är inte medvetna om vilka presumtioner är, men de kan bringas till ytan om saken ställs på sin spets. Själva idén om en redovisning av alla presumtioner är självemotsäggande. Om någon presumtion visar sig ouppfylld är vår begrepps-bildning otjänlig vid det ifrågavarande tillfället. Det ingår inte i någon definition av 'katt' att en katt inte kan bete sig på det nyss angivna sättet. Fallet faller utanför "the jurisdiction of the definition".³⁵ Men om något extraordinärt händer bör vi naturligtvis gardera oss för framtiden genom att nu bestämma oss för hur vi skall tala om ifrågavarande typ av fall.³⁶ Att gardera sig på förhand för alla sorters märkliga situationer som man kan föreställa sig med fantasins hjälp vore poänglöst.

Det kan invändas, att sådana här mirakel inte förekommer. Waismanns svar är, att det är logiskt möjligt att något nytt och oförutsebart inträffar. Dels så att "I should get acquainted with some totally new experience such as at present I cannot even imagine" – jämförbart med att en person som är född blind senare får förmåga att se –, dels så att "some new discovery was made which would affect our whole interpretation of certain facts" – t.ex. upptäckten av en ny naturföreteelse, såsom elektricitet.³⁷

Att ett begrepp inte är begränsat i alla logiskt möjliga hänseenden kallar Waismann för dess "open texture" eller "Porosität". Denna egen-skap anses tillkomma så gott som alla empiriska begrepp. Som exempel på icke porösa begrepp nämns de matematiska.³⁸ Vad det hela går ut på

³⁴ Furberg s. 74.

³⁵ Black (Problems) s. 32. Se även Wittgenstein § 80.

³⁶ Austin (Papers) s. 35–37, 56–57, Black (Problems) s. 30–37, Furberg s. 73–74, 173–175, Furberg (Tankar) s. 71–88.

³⁷ Waismann (Verifiability) s. 124.

³⁸ Waismann (Verifiability) s. 119–121, 123.

är detta: "definitions of open terms are *always* corrigible or emendable".³⁹ Men detta förefaller bekant. Var det inte just den situationen som beskrevs i förra avsnittet? Jag kom då fram till att hur mycket vi än preciserar våra begrepp och försöker undanröja redan uppmärksammas vaghet, så kan inte uteslutas att nya gränsfall dyker upp, vid vilka vi står i ovisshet om ordens tillämplighet. Intressant är att Waismann säger att begreppsporositet "is something like possibility of vagueness". Med "vaghet" menar han då att en term faktiskt används på ett fluktuerande sätt. Denna oklarhet kan avhjälpas genom att ge "more accurate rules".⁴⁰ Vad jag kallade vaghet kan då delas upp på (1) *faktisk vaghet*: gränsfall har aktualiserats, och (2) *potentiell vaghet*: gränsfall är möjliga, men har inte aktualiserats.⁴¹ Men Waismann sade inte "is", utan "is like". En skillnad synes vara att i förra avsnittet åsyftades bl.a. fall där osäkerheten gäller huruvida tillräckliga kriterier för ordets användning föreligger, medan det i mirakelfallen faktiskt föreligger tillräckliga kriterier men en presumption är ouppfylld.⁴²

Uppkomsten av ett gränsfall kan vara förutsebar eller oförutsebar. Ett fall som visar att en term är porös skulle däremot alltid vara oförutsebart. Men fastän oförutsebart, kan det väl vara mer eller mindre naturligt, praktiskt tänkbart? Waismann ger själv ett exempel som förefaller åtskilligt mer realistiskt än de nämnda mirakelfallen: ett stycke metall, som uppfyller relevanta kemiska och fysiska tester för guld (låt oss säga att den specifika vikten är bestämd och att metallen är kemiskt homogen), utsänder strålning av annan natur än guld gör. En viss specifik vikt och en viss strålning, som framkommer vid spektrografisk undersökning, kan vi ta som var för sig tillräckligt kriterium för tillämpligheten av 'guld'. I exemplet fallerar det ena. Skillnaden från mirakelfallen är att vi har att göra med något som till sin art är beaktat bland kriterierna för 'guld'. Likheten är att vi inte vet vad vi skall säga.⁴³ En lösning är att det var

³⁹ Waismann (Verifiability) s. 120; se vidare Waismann s. 222–225, Cohen s. 287–288, Regnéll s. 70, Ekelöf (Semantik) s. 504, Furberg s. 33–34, Alston s. 93–95, Wittgenstein § 142.

⁴⁰ Waismann (Verifiability) s. 120.

⁴¹ Swinburne (s. 297–298) synes förstå Waismann så att porositet är detsamma som potentiell vaghet.

⁴² Furberg s. 73–74.

⁴³ Det är kanske inte uppenbart att exemplet hos Waismann (Verifiability) s. 120, skall förstås på detta sätt. Sakligt synes det befogat att göra distinktionen i fråga. Se Alston s. 94.

förhastat att betrakta de två kriterierna som var för sig tillräckliga. Fallet hör då närmast hemma under rubriken ”vaghet”. En annan lösning är att det är presumerat att de två – visserligen var för sig tillräckliga – kriterierna skall vara uppfyllda samtidigt.⁴⁴ Med den senare lösningen slipper vi påstå att vi har missförstått vår egen begreppsbildning. Det som är jämförbart med kattens monstruösa växande och bofinkens konversation är att kriterierna ger motstridiga resultat (alltså inte att ett av kriterierna är uppfyllt eller inte uppfyllt).

Källan till vaghet och porositet torde vara gemensam: världen är kontinuerlig och deskriptivt outtömlig. Ett fysiskt objekt kan beskrivas i oändlighet, medan en geometrisk figur kan ges en fullständig beskrivning med ett fåtal satser.⁴⁵ Både vid vaghet och porositet träffar vi på något som vårt språk inte är förberett för, men en olikhet ligger i att vi kan fortsätta att använda en term som är vag och nöja oss med att konstatera vagheten, medan detta knappast går när en presumption visar sig vara uppfylld.

Att en term är porös betyder således att det är logiskt möjligt att en sådan situation kan inträffa att termen inte är tillämplig, trots att det föreligger uppenbart tillräckliga kriterier. Om något sådant skulle inträffa får begreppet i fortsättningen representeras som ett omkullkastbart begrepp.⁴⁶

5.5 ÖPPNA TERMER

Jag har förut upprepade gånger betonat hur betydelsen hos ett ord som definieras ostensivt ofta kan förklaras genom att man ger kriterier för ordets användning. Ibland kanske det räcker med ett kriterium. Vanligare är att man måste hänvisa till flera som tillsammans är tillräckliga. Det visar sig kanske också att ingen särskild grupp av kriterier eller ens något enstaka är nödvändigt. Man måste således räkna med att ett visst ords betydelse kan förklaras med hjälp av helt eller delvis olika uppsättningar av tillräckliga kriterier. Som beteckning på detta förhållande präglade ju Wittgenstein termen ”familjelikhet” (mellan olika företeelser varpå ett ord är tillämpligt). Sammanhanget med ostensiv definition framgår genom att typfall som uppfyller ett stort antal kriterier är centrala för

⁴⁴ Black (Problems) s. 33–34, Alston s. 94.

⁴⁵ Waismann (Verifiability) s. 121–123.

⁴⁶ Se ovan avsnitt 4.6.

begreppsbildningen. Genom avtagande överensstämmelse med typfallen – färre kriterier är uppfyllda eller intensiteten varmed ett kriterium är uppfyllt är lägre – kommer vi in i vaghetszonen: vi blir osäkra på om ett ord är tillämpligt. Blacks term ”range word” ger uttryck för dessa förhållanden.⁴⁷

Det sagda tyder på en tydlig obestämdhet i begreppsbildningen. Likväl kvarstår att peka på ytterligare faktorer som pekar i samma riktning. Om vi överhuvudtaget specificerar kriterier, så blir det de viktigaste som dras fram i ljuset, de som är mest utmärkande. Listan över vad som kan räknas som kriterium är öppen, obestämd, såvida vi inte stipulerar annorlunda.

Vidare är det inte bara obestämt vilka kriterier som tillsammanantagna är tillräckliga, utan också obestämt vilka kriteriekombinationer som var för sig utgör uppsättningar av tillräckliga kriterier. Detta är en följd av att kriterielistan är öppen. Vi kan finna en ny egenskap relevant, och därmed nya kombinationer tillräckliga. Detta sker t.ex. när man börjar betrakta vad som dittills räknats som bevis (”symptom” i Wittgensteins terminologi) såsom ett kriterium. Det bör också framhållas, att kriterier inte alltid kan uttryckas i ord. Vi känner igen maträtter ”på smaken” eller ”på lukten”, djur, människor och bilar ”på utseendet” (gestaltseende). Detta hindrar dock inte, att vi kan isolera kriterierna (t.ex. genom att ändra vissa drag och undersöka hur vi ställer oss till ordets tillämplighet) eller testa tillräckligheten hos de utnyttjade kriterierna, genom att undersöka om de duger för att i andra fall på rätt sätt urskilja företeelser som faller under termen i fråga.

Dessa semantiska egenskaper uppmärksammades i modern filosofi först av Broad (troligen) och betonades sedan av Wittgenstein och Wisdom.⁴⁸ Det ligger nära till hands att här tala om öppna termer. Furberg menar, att Waismanns ”open texture” täcker både

(a) the indefiniteness of the set of delimitating criteria, (b) the fact that none of these criteria is necessary, although a fair number of them has to be present if the word is correctly used, and (c) the fact that certain presump-

⁴⁷ Black (Problems) s. 24–30.

⁴⁸ Wittgenstein §§ 54, 66–75, Wisdom s. 81–83; se vidare t.ex. Austin (Papers) s. 40, 52–53, Furberg s. 72–73, 175–177, Waismann s. 179–187, 221–222, Albritton s. 851, Scriven s. 857–860, 862–863, Gasking, särskilt s. 28–34, McCloskey s. 227–229, Wennerberg s. 114–119, 124, 127, Ziff s. 184–185, 194–195, Lyon s. 68–71, Jareborg s. 200–201.

tions also have to be satisfied if our employment of the word is to be flawless – presumptions which we are not normally aware of and which are brought to our notice by considering miracles and other outrages of nature.⁴⁹

Det gemensamma för begreppsporositet ((c) i citatet) och öppen begreppsstruktur är att definitioner och användningen av ord kan behöva ändras vid konfrontationen av något nytt. Genom att listan av kriterier och av uppsättningarna av tillräckliga kriterier hålls öppen – man kan tala om en *et cetera-klausul* i begreppsstrukturen – är begreppet redo att anpassas till nya typer av fall. Vid behov kan man alltså bygga ut begreppet med nya uppsättningar av tillräckliga kriterier. (Se ovan avsnitt 4.6.)

Både S-ord och T-ord kan således vara öppna i två hänseenden, som här utmärks genom distinktionen mellan porösa och öppna termer. Det är tydligt att man i praktiken har mycket större anledning att uppmärksamma att en term är öppen på sätt som påpekats i detta avsnitt än att den är porös. Öppna termer är också vaga, men det är också en del slutna termer, nämligen sådana som inte fullständigt kan förklaras med slutna termer (vilket aldrig är möjligt beträffande termer med empirisk anknytning).

Ett S-ord kan göras mer bestämt genom att man specificerar serier av uppsättningar av tillräckliga kriterier. Detsamma gäller T-ord. Ett T-ords betydelse är oföränderlig, och den kan avvika från betydelsen hos motsvarande S-ord vid tidpunkten i fråga. För bestämmande av ett T-ords betydelse har kontexten en viktig roll. Vidare kan ett T-ords avsedda eller uppfattade betydelse vara väsentligt annorlunda än dess faktiska. Men vare sig det gäller faktisk, avsedd eller uppfattad betydelse hos ett T-ord måste man akta sig för att utgå från att denna betydelse är helt klarlagd genom att en viss uppsättning av tillräckliga kriterier är utpekad. Det kan lätt ske, eftersom man ofta använder ett T-ord på grund av att något har vissa egenskaper (det är alltså därför som man finner ordet vara adekvat). En viss uppsättning av kriterier står i fokus, men denna uppsättning uttömmar inte T-ordets betydelse. Än mindre är det som gör att ett ord är tillämpligt identiskt med ordets betydelse (se ovan avsnitt 4.3) Detta hindrar inte, att specifikation av en kriterieuppsättning som knyter an till ett konkret fall (med bortseende från andra kriterieuppsättningar, som också är nödvändiga för att förklara ordets betydelse) kan vara av största praktiska betydelse; så t.ex. i rättstillämpningen. (Se nedan avsnitt 6.4.)

⁴⁹ Furberg s. 74.

5.6 FLERTYDIGA TERMER

Det är sällan man kan hävda att två ord (eller uttryck), som har samma betydelse, är helt synonyma, särskilt om man tar hänsyn till ordens stilvärde och associationssfär. Om två ord har samma betydelse är att avgöra mot bakgrunden av ett visst syfte och en viss (typ av) kontext.⁵⁰ Ibland görs t.o.m. gällande, att varje ord har flera mer eller mindre olika betydelser eller betydelsenyanser, beroende på det sammanhang vari det förekommer.⁵¹

I fråga om S-ord skiljer man i lingvistikens mellan *polysemi* – ett ord har flera betydelser, såsom 'krona', 'vapen', 'bank', 'bok' – och *homonymi* – flera ord med skilda betydelser uttalas på samma sätt, såsom 'hjärna' – 'gärna' och 'kära' – 'tjära'; hit kan också föras att olika ord stavas på samma sätt, såsom den obestämda formen av 'brunsten' och den bestämda formen av 'brunst'. För att kunna genomföra denna distinktion krävs att man kan avgöra vad som är ett respektive flera ord.

Polysemi antas förutsätta att de olika betydelserna är besläktade. De kan ha uppkommit genom en gradvis utvidgning eller överflyttning av tillämpningsområdet, genom specialisering i olika – eventuellt tekniska – sammanhang, t.ex. genom förkortning av sammansatta uttryck, på grund av figurativ användning,⁵² genom lån från andra språk eller genom att homonyma ord omtolkats som polysema. Den mindre vanliga homonymin orsakas inte av betydelseförändringar utan främst av s.k. fonetisk konvergens; som källor till homonymi kan dessutom anges utländskt inflytande och omtolkning av polysema ord, vars skilda betydelser avlägsnat sig så långt ifrån varandra att sammanhanget synes vara borta.

Denna principiella skillnad mellan polysemi och homonymi måste i praktiken bli tämligen flytande. Om man begränsar sig till ett synkroniskt betraktande har man en glidande övergång från klart besläktade till klart obesläktade betydelser. För att en distinktion inte skall framstå som tämligen slumpartad, måste man se det hela diakroniskt, i vilket fall man ställs inför problemet att avgöra hur långt tillbaka i tiden man skall gå innan man förklarar sig nöjd med slutsatsen att två ord och inte ett föreligger. Under dessa omständigheter synes det rimligt att avstå från att lägga någon vikt vid distinktionen mellan polysema och homonyma ord

⁵⁰ Regnéll s. 75–78, Alston s. 45, Ullman s. 142–143, Ullman (Language) s. 74–75.

⁵¹ Se t.ex. Black s. 167, Alston s. 44, Ullman s. 124–125, Ahlander s. 118.

⁵² Se avsnitt 5.7.

(utanför rent språkvetenskapliga sammanhang). I stället får identiskt uttal eller identisk stavning bli kriterium på att vi har att göra med ett S-ord (och inte flera). Synkroniskt sett är väl 'byrå' i 'byråchef' ett annat ord än 'byrå' i 'byrålåda'. Diakroniskt sett är 'byrå' ett ord med flera betydelser. Vårt förenklade synsätt leder förstas till sistnämnda slutsats.⁵³

Om man antar, att ett S-ord har flera betydelser och att dessa är kända, så uppkommer beträffande motsvarande T-ord problemet att välja mellan olika etablerade betydelser, förutom att man måste beakta möjligheten att talaren använt ordet i en ny eller för henne säregen betydelse. I de flesta fall torde kontexten ge sådan ledning, att man inte tvekar om hur ordet används. Till kontexten räknas ju också det sakliga sammanhanget. Håller vi oss enbart till den sats vari ordet förekommer, så är ordföljden av viss vikt, genom att det kan framgå vilken ordklass ordet tillhör. Detsamma gäller grammatiska element, såsom ändelser betingade av genus- eller tempusskillnader. I den mån språkets möjligheter till flertydigheter blir besvärande kan man räkna med en spontan utstötning av vissa betydelser, morfologiska förändringar eller bildande av förklarande sammansättningar.⁵⁴

I fråga om T-ord kan därför sägas, att flertydigheten är relativ till kontexten. Det finns anledning att utpeka ett T-ord som flertydigt, bara om det föreligger ett praktiskt behov av en parafras eller definition (och detta kan bero på adressatens bakgrund, kunskap och syften). S-ordsflertydighet räcker alltså inte för att motsvarande T-ord skall betecknas som flertydigt. Ett vagt S-ord är däremot lika vagt i kontext. En annan olikhet är att medan man kan tala om vaga (och även allmänna, abstrakta, porösa och öppna) begrepp, så är det oriktigt att tala om flertydiga begrepp, i motsats till flertydiga ord. Att ett ord i kontext är flertydigt är detsamma som att man inte är i stånd att välja mellan två eller flera begrepp.⁵⁵

⁵³ Ullman s. 158–167, 176–180, Ullman (Language) s. 30–35, 235–237, Regnéll s. 71–73, Quine (Word) s. 129–130.

⁵⁴ Ullman s. 169–170, 180–188, Ullman (Language) s. 75–80, Regnéll s. 74, Quine (Word) s. 129, Ahlander s. 119–121, Ross s. 136, Eckhoff s. 52–55. Se även Austin (Sense) s. 41.

⁵⁵ Black s. 168–169, Khatchadourian s. 167–171, 179–182, Ullman s. 171–175. – S-flertydighet kan utnyttjas för skämt, men den skämtsamma T-satsen är egentligen inte flertydig, eftersom det skall framgå att den har flera betydelser samtidigt (se Khatchadourian s. 174–179).

I BrB används t.ex. ordet "falsk" både i betydelsen "osann" och i betydelsen "genuin, äkta", och ordet "handling" används både i stället för "skrift e.dyl." och i stället för "gärning".

En del ord är s.k. *systematiskt flertydiga*.⁵⁶ Vanliga typer av systematisk flertydighet är bl.a. följande:

(a) process/produkt (eller resultat), t.ex. hos 'bevisning', 'utbildning', 'arbete', 'målning', 'skrivning', 'föreläsning', 'sång', 'urval', 'uppfostran', 'påstående', 'definition';

(b) handling/sysselsättning (eller yrke eller vana), t.ex. hos 'arbeta', 'sysselsätta', 'spela fotboll'; och

(c) förmåga (eller egenskap eller känsla)/objekt härför, t.ex. hos 'syn', 'kärlek', 'ungdom'.⁵⁷

I detta sammanhang kan nämnas kollektiv och distributiv betydelse hos mängduttryck: "Alla breven vägde 100 gram (tillsammans)" respektive "Alla breven vägde 100 gram (var för sig)". Här kan också erinras om att 'eller' kan ha antingen exklusiv eller inklusiv betydelse: "böter eller fängelse" – *antingen* endera, men inte båda, *eller* endera eller båda.⁵⁸

Flertydighet kan lätt förväxlas med generalitet, vaghet eller öppen struktur. De metoder vi använder för att konstatera flertydighet är inte ägnade att utskilja just flertydighet bland olika former av språklig obestämthet. Man utgår ibland från kontexttyper, syntaktiska eller kategoriala. Härefter kan man nå sådana slutsatser som att 'se' har olika betydelser i 'A ser' och 'A ser något' (därför att verbet är intransitivt i ena fallet och transitivt i det andra), likaså i 'A ser något', 'A ser på något' och 'A ser sig omkring' (bl.a. därför att olika prepositioner ger olika syntaktiska sammanhang) och i 'A ser katten bakom stolen' och 'A ser idén bakom

⁵⁶ I filosofin är detta uttryck förknippat med Russells typteori och Waismanns idé om "language strata"; se Waismann (Language) s. 16–26, Waismann (Verifiability) s. 135–137.

⁵⁷ Quine (Word) s. 130, Chomsky s. 27–28, Black s. 177–178, Regnéll s. 121, Ekelöf (Semantik) s. 497, 502, Austin (Papers) s. 41. – Om s.k. antitetisk betydelse (t.ex. latinets 'altus' = 'hög' + 'djup'), se t.ex. Waismann (Language) s. 11–12. – Allmänt om mångtydighet: Fredriksson s. 65–69.

⁵⁸ Se t.ex. Regnéll s. 98, Salmond & Fitzgerald s. 136. – Observera vidare att 'eller' ibland används som förkortning för 'eller med andra ord' eller något liknande uttryck, t.ex. när man säger "A eller B" och A och B då är identiska. – En sats såsom "Jag tror att p eller q" är inte identisk med "Jag tror att p eller jag tror att q" (varken i exklusiv eller inklusiv betydelse av 'eller').

det hela' (därför att här förekommer olika ordtyper eller kategorier i ett visst syntaktiskt sammanhang).

Liksom man provar synonymitet med substitution kan man med denna metod prova om ett ord är entydigt: om ett ord eller uttryck som förekommer på två ställen inte med bibehållen betydelse hos satsen kan ersättas med ett visst annat på båda ställena, antas det ha flera betydelser ('Jag såg en såg').⁵⁹ ('Det där är Fingal Olsson', '2 och 2 är 4', 'Människan är Guds avbild', 'Rosen är röd', 'Gud är': fem betydelser hos 'är'?⁶⁰)

Enligt Waismann skulle de flesta vara eniga om att 'består' har olika betydelser i följande satser: 'Huset består av tegelstenar', 'Kungadömet består fortfarande', 'Vatten består av väte och syre', 'En sats består av subjekt och predikat', 'En rät linje består av punkter', 'Detta ackord består av tre toner'.⁶¹ Han menar också, att 'högfärdig' i följande exempel är flertydigt, eftersom ordet är kombinerat med andra ord av varierande logiska typer: 'högfärdigt leende', 'högfärdigt ansikte', 'högfärdig blick', 'högfärdig hållning', 'högfärdigt tal', 'högfärdig person'. Men samtidigt anges de olika betydelserna vara nära besläktade och de

interpenetrate, and unite into a larger whole, a sort of cloud in which the several precise concepts are lost. We may say that they *dissolve into vagueness*.⁶²

I fråga om termer med öppen struktur har gjorts gällande, att en term har lika många betydelser som det finns olika uppsättningar av tillräckliga kriterier utan något gemensamt kriterium.

Only the presence of a common feature can support the claim that a term has a single meaning in two or more of its applications.

Vid familjelikhet skulle man alltså ofta ha en rad av olika betydelser hos en term.⁶³ Detta synsätt förefaller emellertid vara en rest från ett denotativt tänkande: betydelsen är det betecknade, denoterade. Om A säger "Det där ljuset är gult" och gör det på grund av en exakt mätning av

⁵⁹ Waismann s. 187–189, Waismann (Language) s. 12. Se även Sommers s. 155–158.

⁶⁰ Enligt Santayana rör det sig i dessa fall om respektive identitet, ekvivalens, definition, predikation och existens. Han nämner ytterligare två betydelser: aktualitet och derivation.

⁶¹ Waismann s. 189.

⁶² Waismann (Language) s. 14, se vidare s. 14–16.

⁶³ Simon s. 410–413 (citatet på s. 412). Om en eller flera termer föreligger skulle bero på antalet paradigmmer (typfall); se också avsnitt 4.4 ovan.

ljusets våglängd, menar han inte att ljuset har en viss precist angiven våglängd, utan att ljuset har en våglängd som faller inom en viss del av spektret. Den som säger att fotboll är ett spel gör det därför att aktiviteten i fråga uppfyller en grupp av tillräckliga kriterier, bland flera, för korrekt användning av 'spel'; men härav följer inte att 'spel' används i en viss specifik betydelse, som bestäms enbart av den just aktuella gruppen av kriterier.

Om ett S-ord har en betydelse eller flera betydelser beror på den faktiska användningen av motsvarande T-ord. Olika och samma människor använder samma ord på olika sätt. Resultatet blir vaghet och öppenhet. Men det räcker knappast med en fluktuerande användning för att vi vid sidan härav skall tala om flertydighet. Quine varnar för att överdriva relevansen av begreppet flertydighet:

But now in the case of an admittedly general term how are we to say how much of the term's multiple applicability is ambiguity and how much is generality? Take 'hard' said of chairs and questions. As remarked, ambiguity may be manifested in that the term is at once true and false of the same things. This seemed to work for 'light', but it is useless for 'hard'. For can we claim that 'hard' as applied to chairs ever is denied of hard questions, or vice versa? If not, why not say that chairs and questions, however unlike, are hard in a single inclusive sense of the word? There is an air of zeugma about 'The chair and questions were hard', but is it not due merely to the dissimilarity of chairs and questions? Are we not in effect calling 'hard' ambiguous, if at all, just because it is true of some very unlike things?⁶⁴

De ovan nämnda metoderna för att avgöra om ett ord är flertydigt leder otvivelaktigt för långt. Varför skulle t.ex. 'göra' ha olika betydelser i 'göra (=bygga) en båt' och i 'göra (=sticka) en kofta'?⁶⁵

Swinburne säger:

When a term is used in two or three distinct ways, we say that it is ambiguous, but if it is used in a whole spectrum of ways we often simply say that it is vague.⁶⁶

Något ligger det i detta, men vad är "distinct ways"? När vaghet och öppenhet står i centrum för uppmärksamheten, kan man väl skilja mellan

⁶⁴ Quine (Word) s. 130. Se även Austin (Papers) s. 39.

⁶⁵ Så också Waismann s. 190. För ytterligare kritik av de traditionella metoderna att skilja mellan olika betydelser, se Wertheimer s. 58–74.

⁶⁶ Swinburne s. 282.

mer eller mindre snäv eller vid betydelse hos ett T-ord: osäkerhetssfären läggs olika och en viss kriterieuppsättning betraktas som otillräcklig respektive tillräcklig. För T-ord finns stor frihet att ad hoc reglera (stipulera) att ett ord används på ett visst sätt. Men därav följer inte att *olika* betydelser bara är att avläsa:

it is a great mistake to suppose that there is any such thing as the number of different senses a word *really* has, independent of any considerations as to what is the most perspicuous way of *representing* its use in the language.⁶⁷

Wittgenstein ger oss en lösning av problemet.

In which cases are we to say that a word is used in two different ways and in which it is used in one way? To say that a word is used in two (or more) different ways does in itself not yet give us any idea about its use. It only specifies a way of looking at this usage by providing a schema for its description with two (or more) subdivisions. ... The man who says "surely, these are two different usages" has already decided to use a two-way schema, and what he said expressed this decision.⁶⁸

Vårt beslut, att vi har ett ord med flera betydelser eller bara en betydelse, bör vila på skäl för att tala om "olika" eller "samma" betydelse. Dessa kan variera med kontexten och särskilt vilka syften man har med ett yttrande. För t.ex. vetenskapliga och juridiska ändamål kan det vara av stort värde att spalta upp vaga och öppna termer i flera termer med olika betydelse.⁶⁹ Det är bara att göra det: "it is we who determine which rules constitute the meaning".⁷⁰ Men generellt kan man kräva, att det skall finnas en poäng i att skilja mellan olika betydelser, eftersom man (allt annat lika) bör hålla sig till den enklaste lösningen (liksom man i vetenskapen bör acceptera den enklaste teorin).⁷¹

En lexikograf befinner sig inte i en principiellt annorlunda situation. Hon gör de distinktioner som hon ser vara rimliga med hänsyn till de

⁶⁷ Alston s. 100.

⁶⁸ Wittgenstein (Preliminary) s. 58.

⁶⁹ Williams (Language) s. 179: "On the whole lawyers have appreciated the danger, and have been at pains to construct and preserve a moderately precise technical language. Oddly enough, it is least precise in its most fundamental parts. We use the word 'right' in some half-dozen different senses and often pass insensibly from one to the other, of course with disastrous results upon our reasoning." Se vidare s. 179–181.

⁷⁰ Waismann s. 191, se närmare s. 189–192.

⁷¹ Se närmare Wertheimer s. 34–45.

syften hon har, t.ex. en viss ambition i fråga om utförlighet. Som bekant består lexikografers ordförklaringar ofta av kontextuella definitioner, dvs. man anför exempel på användningar i satser. Det är då inte nödvändigt att ens antyda hur många olika betydelser ett ord skall tillskrivas.

Den avsevärda frihet som finns, att inom ramen för en vag och öppen terms betydelse besluta att flera betydelser föreligger, gör det naturligt att i många fall inte kategoriskt tala om flertydighet utan hellre om skillnader i *betydelsenjans*, som man ju gör vid skillnader i associationssfär och stilgrad mellan olika ord.⁷²

Vad jag har sagt i detta avsnitt om gränsdragningen mellan en betydelse och flera betydelser skall inte uppfattas som ett hävdande av att det aldrig vore uppenbart att ett ord har flera betydelser. Men i dessa fall uppstår sällan någon T-ordsflertydighet.

Flertydighet, såväl semantisk som annan, diskuteras även i de tre följande avsnitten.

5.7 ÖVERFÖRD BETYDELSE

Vårt ständiga behov att säga något om nya företeelser, eller att ge uttryck för nya sätt att se på redan bekanta företeelser, tvingar oss att tänja på språket, att spränga ramarna för det etablerade språket. Vi använder *likenheter* – ”Okapin liknar både en sebra och en antilop”, ”Livet är som en påse” – eller språkliga bilder, *metaforer* – ”That utensil”, sagt av Churchill om Mussolini. Vid sådan språkanvändning är den av talaren avsedda betydelsen den centrala, och denna betydelse förmedlas med hjälp av T-ord som faktiskt betyder något annat än vad talaren åsyftar. Många metaforer standardiseras, varigenom en ny S-betydelse uppkommer (eller en utvidgning av den förutvarande).

Sådan betydelse kallas *figurativ* eller ”bildlig”, till skillnad från ”bokstavlig” betydelse. Man talar också om ”bleknade” eller ”döda” metaforer (observera, att också detta är bleknade metaforer!). Tegnér sade, att ”Språket är ett galleri av bleknade metaforer.” Exempelen är otaliga: balanserad budget, otygglad vrede, fruktlöst försök, släcka törsten, bergsrygg, stolsben, månskära, underkastelse, övervägande, flodbädd, brottas med ett problem, nålsöga, harmonisk person, skjuta över målet, vända kappan efter vinden. I juridiskt språk vimlar det av döda metaforer: upplösa äktenskap, brott, skuldsatt, bunden av plikter, övergång av äganderätt,

⁷² Se t.ex. Regnéll s. 72.

överskrida befogenheter, osv. Vad som börjar med att vara en metafor (ad hoc) kan således genom flitig användning föranleda uppkomsten av en ny betydelse eller åtminstone en ändrad betydelse hos ett S-ord.

Det är givet att några klara gränser mellan levande och döda metaforer inte kan dras. Ordens vaghet gör det ibland omöjligt att avgöra om någon går utanför det redan etablerade språkbruket. Det finns inga klara kriterier för när en metafor är så pass standardiserad att den kan sägas vara inkorporerad i språket. Också de semantiska termerna 'metafor', 'figurativ betydelse' och 'bokstavlig betydelse' är vaga. Det är tydligt, att figurativ språkanvändning är en viktig faktor vid semantiska förändringar och språkinläring och därjämte ett betydelsefullt hjälpmedel för de konstarter som utnyttjar ord. Även i vetenskaperna skulle man hämmas svårt i teoribildning och deskription, om man inte skulle tillåtas använda metaforer. Ett påtagligt exempel ger psykoanalysen som så gott som uteslutande bygger på figurativ språkanvändning.⁷³

En del metaforer kan utan vidare förklaras med hjälp av ord använda i bokstavlig betydelse. Metaforens funktion är då dekorativ och/eller att på ett enkelt sätt säkra emfas, emotiv valör eller andra associationer – "Krig är schack", "Krig är slakt". I en liknelse framhävs en likhet uttryckligen. När man använder metaforer förutsätter man att det finns en likhet eller analogi mellan de företeelser för vilka ordet i fråga normalt är tillämpligt och de i det aktuella sammanhanget utpekade. En metafor fungerar alltså som en tyst liknelse. Två företeelser är samtidigt i fokus: det vi talar om och det vi jämför med – "Dina ögon äro eldar", "Politikerna är vansinniga". Vår varseblivning organiseras: en likhet i ett visst hänseende bildar så att säga ett filter eller raster, genom vilket vi inbjuds att se något, utan att det öppet påstås att det finns en analogi. Att ge en parafras av ett metaforiskt uttryck, dvs. att uttryckligen utpeka den likhet eller de likheter, som ligger bakom metaforen, kan emellertid vara så gott som omöjligt. En "rik" metafor kan sätta ett visst förhållande i "blyxtbelysning" på ett sätt som inte helt adekvat kan ersättas ens av en mycket utförlig beskrivning av den aktuella likheten. Black menar, att

⁷³ Waismann s. 176–179, Waismann (Language) s. 12–13, Black s. 179, Regnéll s. 80–82, 117, 120, Alston s. 96–99, 101–102, Andersson & Furberg s. 87–89, Hassemer s. 77–79, Williams (Language) s. 181, Brusiin s. 63, Ullman s. 12–164, 223 ("a language without metaphor and metonymy is inconceivable: these two forces are inherent in the basic structure of human speech.").

the set of literal statements so obtained will not have the same power to inform and enlighten as the original. For one thing, the implications, previously left for a suitable reader to deduce for himself, with a nice feeling for their relative priorities and degrees of importance, are now presented explicitly as though having equal weight. The literal paraphrase explicitly says too much and with the wrong emphasis.⁷⁴

En god metafor förklarar sig själv.⁷⁵ I t.ex. vetenskapliga och juridiska sammanhang är dock en parafras inte sällan av stort värde. I filosofin är åtskillig förvirring och åtskilliga obegripligheter att skylla på metaforiskt tal som tagits som bokstavligt. Visserligen beror möjligheten till figurativ språkanvändning på att vi kan begripa vad som är den avsedda betydelsen, även om orden inte används i etablerad eller stipulerad betydelse. Men det finns gränser för denna förmåga.

This different use must proceed upon the basis of some link which is either logical or contingent, and there must be tension between the old and the new use.⁷⁶

Metafysik blir lätt bemängd med obegripliga metaforer, eller sådana som är begripliga bara för en liten krets av troende.⁷⁷

Eftersom en metafor förutsätter att man går utanför språkets regler, kan den inte korrigeras utifrån dessa, utan bara påvisas vara mer eller mindre väl vald, träffande eller lämplig.⁷⁸

Ullman klassificerar metaforerna i fyra huvudgrupper:

- (1) antropomorfiska, t.ex. 'stolsben', 'bergsrygg',
- (2) animala, t.ex. 'getskägg', 'papegoja', 'åsnä',

⁷⁴ Black (Models) s. 46.

⁷⁵ McCloskey s. 223, 232.

⁷⁶ McCloskey s. 224.

⁷⁷ Se närmare Black (Models) s. 25–47, Alston s. 97–103, Regnéll s. 80–81, 117–118, Waismann s. 179, Black s. 178–180, Andersson & Furbergs s. 87–89, Sparshott s. 262–264, Khatchadourian (Metaphor) och McCloskey (s. 221: "A metaphor together with its context works like an assertion followed by a quick denial of something you would expect to follow from it." – s. 231: "When language is used literally, the logical and psychological aspects of language usually work together. In a metaphor, they so to speak work in opposite directions. The context makes it impossible to use the logical aspects and leaves us with the psychological. ... The metaphorical use of words uses shock-tactics to force us to have something before our minds.").

⁷⁸ McCloskey s. 216, 219.

- (3) konkreta begrepp används som abstrakta, t.ex. 'ljus', och
(4) sinnesanalogier (från hörsel till syn, från känsel till hörsel, osv.), t.ex. färger och toner kallas "varma" och "kalla", toner kallas "höga", "låga", "genomträngande", osv.⁷⁹

Av särskilt intresse är att varje beskrivning av mänskligt själliv involverar figurativ betydelse och/eller levande metaforer. Ett fåtal exempel: att känna sig upprörd, upprymd, rörd, nedslagen, uppåt, att uppfatta, begripa, abstrahera, briljant idé, inpräglad i minnet, lysande intellekt, splitt-rad personlighet, dra sig till minnes, opolerad individ, ström av tankar, medvetenhetsnivå, stel attityd, känslokall, högdragen, stickande smärta, molande värk, göra intryck på någon. Vi prövar oss ständigt fram till nya sätt att ge adekvata uttryck för våra emotioner, sinnesstämningar och andra mentala fenomen. Alston säger att vi här rör oss med metaforer som "inte kan dö". De är inte möjliga att ersätta med ungefärliga parafra- ser i bokstavliga termer.

This means that the indeterminacy characteristic of metaphors is indelibly stamped on these areas of our talk. It is not clear either exactly what we are saying or what would be required to confirm or disconfirm it.⁸⁰

Denna pessimism förefaller mig vara överdriven. Också på detta område har vi att skilja mellan döda och levande metaforer. Verifikationsproble- men är inte större för åtskilliga typer av mentala termer (t.ex. sådana som avser karaktärsdrag och sinnesstämningar) än för många andra sorters termer, särskilt abstrakta.

Att utnyttja en analogi är inte enda sättet att använda ord i över- förd betydelse, även om det är det viktigaste. Sålunda kan man bygga på ett sakligt samband, detta må vara tidsligt, rumsligt, kausalt eller avse relationen mellan innehåll och det som innehåller. Exempel på sådana *metonymier* är "kronan" (= "kungen"), "tronen" (= "kungamakten"), "altaret" (= "kyrkan"), "Vita Huset har ingen kommentar", och ord såsom 'ampère', 'volt', 'ohm', 'gruyère(ost)' och 'champagne': bleknade kausala metonymier härledda från André Ampère, Alessandro Volta,

⁷⁹ Ullman s. 212–218, se även Ullman (Language) s. 81–88, 237–239.

⁸⁰ Alston s. 105, se närmare s. 104–106, Waismann (Language) s. 13, Waismann s. 177, White s. 16, Regnéll s. 118. – Om metaforer i teologi och mystik, se Waismann s. 177–178, Alston s. 103–104, och om metaforer som litterära hjälpmedel, Ullman (Language) s. 174–201 och Ruin s. 88–109, 275–303.

Georg Simon Ohm, Gruyère och Champagne. Om den överförda betydelsen bygger på del/helhets-relationen eller relationen mellan genus och species använder vi en s.k. *synekdoke*: "segel" (= "segelfartyg", "segelbåt"), "kjoltyg" (= "kvinna"), "Napoleon vann kriget". Ett exempel på bleknad synekdoke är 'blåstrumpa'.⁸¹

Alston sammanfattar:

when one is speaking metaphorically, it is generally more difficult to be sure exactly what he is saying than when he is speaking literally. In effect, he has given us something as a model for something else without making explicit exactly what way it is supposed to be a model; we have lost the controls that come from using words in established senses. But this simply means that what he is saying is, to a certain extent, indeterminate, just as it is if the expressions he uses are vague.⁸²

Vad vi kan göra för att undanröja denna obestämdhet är tydligen att i den mån det är möjligt presentera parafraser i termer med bokstavig mening. Står vi inför bleknade metaforer osv., gäller vad som sagts i föregående avsnitt. Att ett ords tillämpningsområde utökats genom figurativ användning behöver således inte innefatta att ordet tillskrivs flera betydelser, men det kan göra det.

5.8 RELATIVA TERMER OCH ELLIPTISKA SATSER

Till en början skall skiljas mellan *relationstermer* och relativa termer. De förra betecknar helt öppet en relation mellan två eller flera entiteter ('större än', 'mellan', 'fader till', osv.). För att begripliga satser skall bildas måste de kompletteras med andra termer och därmed omvandlas till allmänna termer ('större än B', 'mellan Karlskrona och Karlshamn', 'fader till B'), och det går inte att i en T-sats låta bli att utpeka de entiteter mellan vilka relationen råder ("A är större än B", "Ronneby ligger mellan Karlskrona och Karlshamn", "A är fader till B").⁸³

⁸¹ Ullman s. 218–220, se även s. 91–93, Regnéll s. 80, 119–120, Alston s. 97.

⁸² Alston s. 102.

⁸³ Om relationslogik, se t.ex. Marc-Wogau s. 120–130, Strawson s. 202–210. – Om "allmän term", se ovan avsnitt 5.1.

Relativa termer skiljer sig från relationstermer däri att det är outtalat vilken den ena – vi begränsar oss till tvåställiga relationer – av de två entiteterna är, mellan vilka en relation råder. Vidare är det inte säkert att det framgår vilken sorts relation som är aktuell.⁸⁴ Relativa termer är bara skenbart kompletta. Detta gör dem naturligtvis förrädiska från semantisk synpunkt. Utan specialundersökningar (veterligen finns inga) är det omöjligt att säga hur pass vanliga relativa termer är. Jag är också osäker på hur man lämpligen bör göra klarläggande distinktioner inom gruppen av relativa termer, och hur man klart skall skilja på fall då en dold relativitet är att tillskriva termer och då den är att tillskriva satser, fastän dessa är formulerade i kompletta termer. Jag är emellertid övertygad om att dold relativitet är en av de förnämsta orsakerna till semantisk förvirring, vartill kommer att man måste ha någon uppfattning om elliptiska satser för att kunna utveckla en rimlig värdeteori.⁸⁵

En distinktion som synes vara möjlig att genomföra är den mellan elliptiska och icke elliptiska relativa termer. Hos de senare är den aktuella relationen s.a.s. inbyggd i termens betydelse. En sats ("A är stor"), vari termen ('stor') förekommer, är komplett, även om termen i sig är ofullständig på ett alldeles speciellt sätt, vartill jag snart återkommer.

De *elliptiska relativa termerna* är alltid en förkortning av ett längre uttryck, som betecknar en relation och ett relatum (dvs. det som subjektet relateras till). Allra enklast är kanske att säga att en elliptisk relativ term är en förkortning av en relationsterm. Sålunda är "är större" en elliptisk relativ term, "är större än" en relationsterm och "är större än B" en allmän term, bestående av en relationsterm och en term för ett relatum. En subjektterm kopplad till en relationsterm ("A är större än") ger en uppenbart stympad sats; ingen säger något sådant. Gör man satsen ännu mer elliptisk ("A är större") är den än mer stympad, men på grund av att dess syntax överensstämmer med den hos ett vanligt subjekt/predikat-uttryck går det att använda satsen. När det gäller 'större' vet förstås alla att det rör sig om ett komparativt uttryck, och att ett tillägg ('än B') är förutsatt.

⁸⁴ Stevenson (Facts) s. 75: "A relative term ... stands both for a relation and for this or that relatum, and with the latter it is so inexplicit that its meaning must be grasped from the circumstances under which it is uttered."

⁸⁵ Till vissa punkter i det följande, se Stevenson (Facts) s. 71–75, Vendler s. 176–189 och Ryding s. 58–62. – Ofstad s. 257 skiljer mellan absoluta och relativa satser utifrån det kriteriet att de senare, men inte de förra, medger undantag.

Många termer är emellertid – och det är detta som är min poäng – i precis samma position som ”större” i ”A är större”, utan att man förstår eller bryr sig om att göra klart för sig att så är fallet. Resultatet blir att folk inte vet vad de talar om eller att människor, som tror att de samtalar, egentligen håller disparata monologer. Inte minst gäller detta politisk debatt. Påståenden såsom ”X är viktig”, ”Y är nödvändig” och ”Z är nyttig” framförs för det mesta utan en antydning om att de är stympade. Detta beror kanske på att om att göra x är viktigt, nödvändigt eller nyttigt, så är det, *ceteris paribus*, ett tillräckligt skäl för att göra x, varför det från så att säga propagandateknisk synpunkt kan vara en fördel att utgå från att satserna är kompletta. I verkligheten kan ingenting vara nyttigt, nödvändigt eller viktigt i sig, utan bara i relation till något annat (om vi bortser från logisk nödvändighet); oftast ett mål eller resultat. På motsvarande sätt kan t.ex. ingenting vara fritt i sig. ”A är fri” måste vara detsamma som antingen ”A är fri från ...” eller ”A är fri att (göra) ...”.

Det kan inte uteslutas, att en del termer inte alltid kräver utfyllnad. Det är därför mer träffande att säga, att de används som elliptiska termer än att de är elliptiska termer. Problemet kan förbigås om man talar om *elliptiska satser* i stället för elliptiska termer. En komplicerande faktor är emellertid då, att T-satser kan vara blott skenbart fullständiga på fler sätt än termer kan vara det. Även om vi för enkelhets skull bara rör oss med påståenden av typen ”S är P” kan sägas, att ett påståendes sanning nästan alltid är beroende av outtalade begränsningar. Vad som begränsas är de skäl som är relevanta för avgörande av påståendets sanning. Begränsningen kan avse antingen subjekttermen eller predikattermen (eller bådadera):⁸⁶

(1) ”S är P” kan vara lika med ”Såsom tillhörig klassen K är S P”. Exempel: ”S är duktig” = ”För att vara junior är S duktig”, ”Såsom brottare är S duktig”, ”För att vara junior är S duktig såsom brottare”. K kan således vara bestämd utifrån vad S gör; det är möjligt att omvandla adjektivet till ett adverb som bestämmer det relevanta verbet: om S är duktig såsom brottare, så är S en person som brottas duktigt. Med begränsningen av subjekttermen bestäms alltid en jämförelseklass.

⁸⁶ Sloman s. 386, 389, talar om begränsningar av i ena fallet jämförelseklassen, i andra fallet jämförelsebasen.

(2) "S är P" kan vara lika med "S är P från viss sorts synpunkt, aspekt eller perspektiv *eller* från en viss persons eller grupps synpunkt *eller* givet ett visst mål eller syfte *eller* givet vissa omständigheter". Exempel: "S är oangriplig från rättslig synpunkt", "S är nyttig för mig", "S är bäst om du vill göra x", "S är P om vi bortser från detaljer". Som synes kan satsen fortfarande vara elliptisk, därför att den trots utfyllnaden innehåller en elliptisk term (t.ex. 'nyttig').

Ett vanligt sätt att utpeka en begränsning av de relevanta skälen är att till P-uttrycket lägga en verbfras: "att göra x (med, i, osv.)"; t.ex. "S är trevlig (att prata med, att åka utomlands tillsammans med)", "S är gott (att äta [för elefanter])" och "S är ett enkelt problem (att lösa [för mig])".

Även i S-uttrycket kan liknande tillägg erfordras för att klargöra satsens betydelse. Subjekttërmer som skenbart refererar till personer eller saker är nämligen ofta förkortningar av nominaliserade verbfraser. "Pojken är nyttig (för mig)" är sålunda en förkortning av t.ex. "Att pojken gör x är nyttigt (för mig)". "Havre är nyttigt (för hästar)" betyder "Att äta havre är nyttigt (för hästar)". Särskilt vad gäller personers handlingar är vi benägna att använda personen som referent i stället för handlingen. Vi kallar en person omtänksam, idiotisk, vänlig, snäll, osv., fastän vi inte avser att säga något om personens karaktärsegenskaper, utan blott karakterisera enstaka handlingar. "S är p" är då lika med "S gör x och att göra x är p" eller "Det är P av S att göra x".

Icke elliptiska relativa termer är tydligtvis sådana som inte behöver kompletteras med en relation och ett relatum, samtidigt som det ändå inte kan konstateras att S är P utan att S står i viss relation till något. En icke elliptisk relativ term är antingen synonym med ett uttryck av typen 'relationsterm B' eller också ingår en relation i förhållande till något som ett av flera kriterier för ordets tillämpning. Exempel på sådana termer är 'fader' (men 'fader till' är en relationsterm och 'fader till B' en allmän term), 'röra sig', 'reaktionär' och 'liberal'. Beträffande 'fader' är relationen så entydig att man nästan kan bortse från att ordet förutsätter en relation, men vad gäller t.ex. 'reaktionär' är man helt vilse utan ett klarläggande av vad som eftersträvas som återställt. Ryding framhåller att "praktiskt taget alla politiska riktningar med rätta kan kallas 'reaktionära'".⁸⁷

Många av våra vanligaste ord är relativa på detta sätt, t.ex. 'stor', 'liten', 'hög', 'låg', 'tjock', 'smal', 'tung', 'lätt', 'varm', 'kall', 'ljus', 'mörk', osv.

⁸⁷ Ryding s. 59.

Termen 'större än' är en i förhållande till 'stor' primär term, ty 'stor' betyder 'större än X', där 'X' står för ett jämförelseobjekt. Detta jämförelseobjekt är i allmänhet ett typfall inom en aktuell jämförelseklass. "A är stor" innehåller alltså inte bara en relativ term utan är också en elliptisk sats av typen "(Såsom tillhörig klassen K) är A stor". Jämförelseklassen framgår ofta direkt av subjekttermen: "Katten är stor" betyder normalt "Katten är, för att vara en katt, stor" eller "Katten är en stor katt". Behovet av en jämförelseklass brukar av en del filosofer uttryckas så att termerna är attributiva – inte predikativa – även i predikatposition.⁸⁸

Det är av intresse att notera att de i detta kapitel utnyttjade semantiska termerna 'generell', 'specifik' (se ovan avsnitt 5.1) och 'vag' (se ovan avsnitt 5.3) är goda exempel på icke elliptiska relativa termer.

Elliptiska relativa termer och elliptiska satser görs mer bestämda genom komplettering.

Icke elliptiska relativa termer görs mer bestämda på sätt som principiellt inte skiljer sig från dem som tidigare berörts i detta kapitel. Exempelvis 'liten' betyder 'mindre än något annat'. En precisering får i första hand gå ut på att ange ett jämförelseobjekt: en obestämt singular term ersätts av antingen en obestämt singular term konstruerad av mer specifika termer (t.ex. "mindre än en katt") eller av en bestämt singular term ("mindre än den där katten").

5.9 ANDRA TYPER AV FLERTYDIGHET

Flertydighet behöver inte bero på att ord har flera betydelser eller betydelsenyanser eller på att satser kan utfyllas på olika sätt. Det finns åtskilliga andra källor till flertydighet. Den kan t.ex. vara *fonetiskt* betingad. I så fall uppkommer i talspråket ovisshet om en sats' betydelse, därför att en ordräcka med viss fonetisk struktur kan uppfattas på flera sätt: "Här går man" – "Herr Gorman". Svårslagna i fyndighet är Marc Monniers rader:⁸⁹

Gal, amant de la reine, alla, tour magnanime,
Galamment de l'Arène à la Tour Magne, à Nîmes.

⁸⁸ Austin (Sense) s. 68–70, kallar dem "substantivhungriga termer", Geach (Good) s. 64, Hall s. 67.

⁸⁹ Citerat av Ullman s. 40; se vidare s. 40–41, 156.

Syntaktiskt betingad flertydighet (amfibologi) beror på att kombinationer av (i och för sig kanske entydiga) ord kan uppfattas på flera sätt.⁹⁰ Några typfall skall presenteras mycket kortfattat.

I en del fall kan tveksamhet råda om ett adjektiv i attributiv position används på normalt sätt (dvs. det kan sättas i predikativ position – låt vara att det som t.ex. 'liten' kan vara en relativ term) eller om det används *synkategorematiskt*, dvs. inte har en självständig betydelse, utan utgör del av en sammansatt term. Om adjektivet används synkategorematiskt går det alltså inte att bryta ut det och sätta det i predikativ position. Vad som avses kanske framgår av följande exempel. "A är en intellektuell dvärg" kan tolkas så att A är en dvärg och A är intellektuell, men också så att A inte är vare sig dvärg eller intellektuell. "Intellektuell dvärg" är då en metafor och "intellektuell" används synkategorematiskt. Ett annat exempel är "A är en falsk profet": antingen är A en profet, fastän opålitlig, eller också är han ingen profet alls (i det senare fallet används "falsk" synkategorematiskt).⁹¹

I vissa andra fall – t.ex. "A är den trolige fadern" – där ordet i attributiv position inte kan sättas i predikativ position (man kan inte säga "A är fader och A är trolig"), synes det vara missvisande att tala om synkategorematisk användning. Vi har i stället att göra med en satsförkortning: en hel sats är ersatt av ett ord: "Det är troligt, att A är fadern" eller "A är (den som det är troligt är) fadern".

En annan typ av syntaktisk flertydighet har att göra med flertydig *pronominell syftning*. "And Satan trembles when he sees, The weakest saint upon his knees."⁹² Ordet "his" måste, om andligheten skall bibehållas, läsas så att helgonets knän är åsyftade, men det är syntaktiskt möjligt att läsa satsen så att det rör sig om djävulens knä. Särskilt lätt är att slarva med syftningen från demonstrativa pronomen. "Konungen utnämner ordinarie domare, men kan inte avsätta dem. Detta är en från maktför-

⁹⁰ Ullman s. 158. Om flertydighet hos grammatiska former, se Quine (Word) s. 134, Ullman s. 156–158.

⁹¹ Quine (Word) s. 103: "such an adjective is not a term ... marking out a category of objects in its own rights; it makes sense only with (*syn*) such a term ..."; se vidare s. 132–133, 134, 138; Quine medräknar även de i föregående avsnitt nämnda relativa adjektiven (icke elliptiska), vilket även Wertheimer s. 64, 73 gör (han talar dessutom om kvasi-attributiv användning: när ingen jämförelseklass är specificerad). Jag reserverar däremot "synkategorematisk användning" för fall där adjektivet överhuvudtaget inte kan förekomma i predikativ position.

⁹² Citerat hos Quine (Word) s. 135, se vidare s. 135–137 och Ross s. 147–148.

delningssynpunkt lämplig ordning.” Syftar ”detta” på båda förfarandena eller blott det senare? För att undanröja flertydigheten kan man använda variabler eller ordningsord (’den förre’, ’den senare’, osv.).

En vanlig typ av syntaktisk flertydighet är oklar *syftning hos relativbisatser*. ”Denna låda med cigarrer, som jag ärvt av min fader, står alltid på denna plats.” Är det lådan eller cigarrerna eller bådadera, som är ärvda? ”Böcker och tidningar, som innehåller politisk propaganda, får inte införas.” Relativbisatsen kan hänföra sig till ”tidningar”, men lika tänkbart är att den hänför sig till ”böcker och tidningar”. Liknande oklarhet kan gälla *satser som statuerar undantag*. ”Ordinarie domare kan inte avsättas annorledes än genom dom, ej heller förflyttas mot sin önskan, utom vid förändring av domstolsorganisationen.” Här framgår inte klart, om undantaget också gäller beträffande avsättning. Liknande problem uppkommer då grupperingar av adjektiv, substantiv och adverb har flera tänkbara strukturer. Möjligheten till synkategorematisk användning är ett redan nämnt exempel. Andra exempel: Hänför sig ”unga” i ”Unga män och kvinnor” också till ”kvinnor”? ”Pretty little girls’ camp” kan läsas på fem olika sätt. ”Unga män och kvinnor, som är särskilt duktiga, bör anställas” kan läsas på fyra sätt. I talspråket litar man i regel till pauser och betoning för att undgå oklarhet. I skriftspråk måste man välja mellan att formulera om eller sätta in parenteser, om kontexten inte ger erforderlig ledning.⁹³ Jämför: ”Rafael är mest känd för att ha gjort en rad (madonnor med barn)” och ”Rafael är mest känd för att ha gjort en rad (madonnor) med barn”.

Ytterligare en källa till syntaktisk flertydighet är kombinationen av att ett verb kan användas både transitivt och intransitivt och att ett substantiv kan användas både som subjekt och som objekt. ”Jägarnas skjutande” kan således tolkas så att jägarna sköt något eller så att någon sköt jägarna.⁹⁴

Bestämda beskrivningar kan som anförts i avsnitt 2.10 användas både referentiellt och icke referentiellt. I ”Mannen hon älskar måste vara rik” kan ”Mannen (som) hon älskar” användas för att utpeka en viss person, men också för att säga något om den person som uppfyller beskrivningen, utan att någon viss person är utpekad. I det senare fallet kan det t.o.m. vara så, att det inte finns någon person som uppfyller beskrivningen,

⁹³ Se Quine (Word) s. 137, Lyons s. 212–215, Ross s. 146–149, Salmond & Fitzgerald s. 136, Eckhoff s. 55–56.

⁹⁴ Lyons s. 249–253, 370–371 (transformationell flertydighet).

samtidigt som satsen är sann. Den bestämda beskrivningen är då inte en singular term.⁹⁵

Härmed är vi inne på vad som kan kallas *referentiell flertydighet*, ett ämne som dock skall förbigås med ett par anmärkningar. Flertydigheten kan bestå i att det är osäkert vem som åsyftas med ett refererande uttryck. Obestämdheten kan accentueras genom att man använder uttryck som skenbart inte är refererande, dvs. obestämt singulara termer i stället för bestämt singulara; se ovan avsnitt 5.1. Betydligt svårare problem uppkommer i samband med användningen av s.k. ”referentially opaque terms”, såsom ’tro’ och ’veta’. Om A tror att den som nu talar är Castro, och om Castro faktiskt är Cubas president, så följer inte härav, att A tror att den som nu talar är Cubas president, försävt inte A också tror att Castro är Cubas president.⁹⁶

Till sist må erinras om den flertydighet som kan föreligga hos T-satser på grund av att talaren inte uttrycker sig så att satsens *illokutionära innebörd* framgår eller på grund av att denne inte själv är medveten om att yttrandet kan uppfattas på olika sätt.⁹⁷

5.10 JURIDISK DOKTRIN

What can be more indefinite, for instance, than the expressions, *reasonable time*, *reasonable notice*, *reasonable diligence*? Than the line of demarcation which distinguishes libel and fair criticism; than that which constitutes a violation of copyright; than that degree of mental aberration which constitutes idiocy or lunacy? In all these cases, the difficulty ... arises from the vagueness or indefiniteness of the terms in which the definition or rules is inevitably conceived. And this, I suppose, is what people were driving at when they have agitated the very absurd inquiry whether questions of this kind are questions of law or of fact. ... the difficulty is in bringing the species under the rule; in determining not what the law is, or what the fact is, but whether the given law is applicable to the given fact.⁹⁸

Dessa rader från 1832, som lika gärna och med samma giltighet kunnat skrivas i dag, är ett uttryck för att man i common law-länderna kanske

⁹⁵ Se Vendler s. 53–55.

⁹⁶ Se närmare t.ex. Quine (Word) s. 138–156 och även Jareborg s. 191. – Om ’ingen’ och ’ingenting’ använda som bestämda termer (Homeros, Lewis Carroll, m.fl.), se Quine (Word) s. 133.

⁹⁷ Se ovan avsnitt 2.11 och Thau.

⁹⁸ Austin s. 207, se vidare s. 202–207.

tidigare än annorstädes haft klart för sig att relationen mellan ord och verklighet ställer till bekymmer i rättstillämpningen. Men samtidigt har man i common law-ländernas rätt mera öppet än i de flesta andra rättssystem accepterat domarens rättsskapande verksamhet. Behovet av att se problemen i ögonen har därför måhända varit mindre framträdande; vad särskilt gäller den straffrättsliga lagstiftningen har den varit och är jämförelsevis osammanhängande och dessutom mycket kasuistisk. Att det finns ett betydande utrymme för en domare att komma till olika resultat, om man bara har auktoritativa texter att utgå från, utan att något av dessa resultat nödvändigtvis kan sägas vara fel, torde man ha varit på det klara med länge.⁹⁹ Den rättsfilosofiska riktning, som går under namnet ”den amerikanska realismen”, tog t.o.m. till sin uppgift att visa att juridiska bedömningar till icke ringa del är godtyckliga eller irrationella.¹⁰⁰

I England har länge allmän rättsteori haft en undanskymd ställning. Det är ingen tillfällighet att Englands främste straffrättsteoretiker, Glanville Williams, var den förste att på allvar undersöka rättsspråkets semantiska egenskaper. Detta skedde i en serie om fem artiklar, som publicerades 1945–1946. Hans framställning rör inte annat än undantagsvis straffrätten. Hans semantiska utgångspunkt var, liksom för många andra i de engelskspråkiga länderna,¹⁰¹ Ogdens & Richards’ *The Meaning of Meaning* från 1923. Detta pionjärverks centrala doktriner – en denotativ meningsteori och en emotiv värdeteori – framstår i dag som mycket föråldrade och har endast historiskt intresse. Detta påverkar naturligtvis Williams’ framställning. Trots att den således inte är i alla delar acceptabel, är den likväl mycket instruktiv på åtskilliga punkter och utgör ett påtagligt bevis för hur juridisk teori kan berikas av semantik och filosofi.

Williams angriper med kraft två ”common errors”. Det ena är idén om att ord på något sätt är av vikt i sig själva, oberoende av den symboliska funktionen. Ett kvarstående exempel på sådan ord-fetischism skulle vara kriminaliseringen av tvegifte.¹⁰² Det andra misstaget är antagandet att man har att göra med verkliga distinktioner i stället för verbala. Många frågor som skenbart rör verklighetens beskaffenhet är enligt Williams

⁹⁹ T.ex. Cardozo s. 98–141.

¹⁰⁰ Se t.ex. översikten hos Ahlander s. 98–102 och även Cardozo s. 167–180 (177: ”The eccentricities of judges balance one another.”).

¹⁰¹ I den amerikanska litteraturen kan nämnas Chafee, som bl.a. framhåller och med en mängd exempel belägger språkets konventionella karaktär, att det har flera funktioner och att ord ofta är ”very imperfect means of communication”.

¹⁰² Williams (Language) s. 74–78.

blott frågor om hur ord bör användas.¹⁰³ Kopplade med detta misstag är en begreppsrealistisk uppfattning och åtföljande "failing to reduce an abstract word to its lower-order referent"¹⁰⁴ (här tränger den denotativa meningsteorin tydligt fram).

Williams' slutsatser stämmer överens med dem som nåtts av moderna metodteoretiker i andra länder: lagen är aldrig helt klar (en gradfråga), och det är en illusion att domaren bara skulle ha att administrera lagen; i många situationer är hans funktion rent legislativ ("less attention should be paid to dictionary meanings and more to legislative policy").¹⁰⁵ Underlaget för dessa omdömen är en undersökning av de i lagen använda ordens flertydighet¹⁰⁶ och vaghet.¹⁰⁷

Om således Williams' framställning på grund av den semantiska bakgrunden har påtaglig släktskap med vad som sagts i detta kapitel, så är överensstämmelsen än större med vad Englands ledande rättsfilosof efter andra världskriget, Herbert L. A. Hart, sagt i ämnet. Upprepade gånger har han betonat de juridiska begreppens vaghet och öppna struktur.¹⁰⁸ Av andra engelska jurister med samma synsätt må nämnas P. J. Fitzgerald.¹⁰⁹

Vad beträffar nordiska jurister har jag i det föregående på åtskilliga ställen hänvisat till rättsteoretiker, vilka rörande rättsatsernas semantiska egenskaper framfört – visserligen relativt kortfattat – synpunkter som

¹⁰³ Williams (Language) s. 78–81, 384–388.

¹⁰⁴ Williams (Language) s. 81–86, se även s. 303 (distinktionen mellan substans och kvalitet är verbal).

¹⁰⁵ Williams (Language) s. 302–303.

¹⁰⁶ Williams (Language) s. 179–181.

¹⁰⁷ Williams (Language) s. 181–195, 293–301. – Se Wisdom s. 249–252 för en kommentar till Williams' insisterande på att juridiska frågor är verbala: "question of words"-analogin är lika missvisande som "question of fact"-analogin: att ta den på allvar är att "distort and denigrate legal discussion". Se också s. 157: "The author, having set out how arbitrary are many legal decisions, needs now to set out how far from arbitrary they are ...".

¹⁰⁸ Hart s. 4, 15–16, 121–132, Hart (Definition) s. 11–12, Hart (Theory) s. 258–264, Hart (Ascription) s. 146–147, Hart (Positivism) s. 606–615. – Jämför Fuller s. 661–669, som utan grund tillskriver Hart en ny tolkningsteori, invänder att en domare inte tolkar enstaka ord, och infantiliserar Hart genom att tillskriva honom bristande förståelse för kontextens vikt, den roll syftet med ett yttrande har och uppfattningen att tolkning är obehövlig när typfall subsumeras.

¹⁰⁹ Salmond & Fitzgerald s. 39–42, 136–137.

nära ansluter till dem jag redovisat. Särskilt kan nämnas Björn Ahlander, Alf Ross och Per Olof Ekelöf.¹¹⁰

Även i tysk doktrin möter man en metodteoretisk diskussion, som beträffande språklig obestämdhet innehåller synpunkter som utgör ytterligare stöd för vad som hävdats i detta kapitel. Liksom beträffande läran om typbegrepp (se ovan avsnitt 4.7) kan dock beträffande läran om obestämda begrepp den allmänna invändningen göras, att man inte lagt sig vinn om att skilja mellan olika typer av obestämdhet.

Redan 1914 påpekade Philipp Heck (den moderna intressejurisprudensens förgrundsfigur):

Erklärend wird einmal die grosse *Unbestimmtheit* der usuellen Wortbedeutung. Es sind oft verschiedene Vorstellunggruppen, die je nach dem Zusammenhange mit dem Worte verbunden werden können und deren Summe die usuelle Wortbedeutung darstellt. Auch wo keine eigentliche Mehrdeutigkeit vorliegt, sind doch die einzelnen Vorstellungselemente verschieden eng verbunden. Wir haben einen Vorstellungskern, den nächstliegenden Wortsinn, und einen Vorstellungshof, der allmählich in wortfremde Vorstellungen führt. Die Bedeutung lässt sich dann mit dem Monde vergleichen, der in dunstigen Wolken sich mit einem Hofe umgibt. Als Kreise erscheinen der nächstliegende und der mögliche Wortsinn. Diese umfassenden Vorstellungskreise sind zu unbestimmt, um ohne nähere Bestimmung praktisch verwendbar zu sein. Nur einige Wortgruppen, namentlich Massangaben und Individualbezeichnungen, zeigen ein geringes Schwanken.¹¹¹

Rättsbegreppen intar ingen särställning i fråga om bestämdhet:

Die Rechtsbegriffe teilen mit den Begriffen des Alltags die Eigenschaft, dass sie in der Regel nicht fest umgrenzt sind. Der Unterschied des Begriffskerns und des Begriffshofes kehrt wieder. Es gilt die Relativität der Rechtsbegriffe.¹¹²

Engisch instämmer helt med Heck: ”Övervägande sind die Rechtsbegriffe wenigstens teilweise unbestimmt.” Detta gäller såväl övertagna ”naturliga” begrepp, såsom mörker, oväsen och fara, som egentliga rättsbegrepp, såsom mord, rättsstridighet och brott.¹¹³

¹¹⁰ Se t.ex. Ahlander s. 108–123, Ross s. 132–138, 142, 157–158, Ross (Norms) och Ekelöf (Semantik).

¹¹¹ Heck s. 66, se även s. 95 och 156.

¹¹² Heck s. 161.

¹¹³ Engisch s. 108–109.

Henkel når samma resultat. Lagstiftarnas bemödanden om skarpa gränsdragningar för bara ett stycke på vägen:

Allein was immer auch vom Gesetzgeber selbst an Klarlegung des intendierten Sinngehaltes erreicht werden kann, so enthält doch der sprachliche Text jedes Gesetzes unvermeidlich eine Fülle von Unbestimmtheit und gibt damit Anlass zu zweifeln und Auseinandersetzungen über die Tragweite der sprachlichen Sinngebung.¹¹⁴

Larenz ser inte en definition, varigenom en allmänföreställning omvandlas till ett allmänbegrepp,¹¹⁵ som ledande till annat än en relativ "Festigkeit": "es bleiben auch jetzt meist noch gewisse Unbestimmtheiten".¹¹⁶ Ju allmännare (mer "abstraherat") ett begrepp är, desto "inhaltsleerer, vager und schemenhafter ist seine Definition".¹¹⁷ Hassemer pekar på att strafflagens nödvändiga anknytning till verkligheten (dvs. till föreställda situationer i verkligheten) medför att dess ord måste vara vaga.¹¹⁸ Av andra författare som betonat, att även föregivet bestämda begrepp är till del obestämda, må nämnas Arthur Kaufmann¹¹⁹ och Lemmel.¹²⁰

Med Esser kan den här åsyftade diskussionen i tysk doktrin sammanfattas sålunda:

Es ist von der Theorie schon lange anerkannt, dass jedes, auch ein scheinbar rein "faktisches" Begriffsmerkmal eines Normtatbestandes wertend, dass heisst eben "normativ", zu verstehen ist. Der Unterschied zwischen den genuinen normativen Rechtsbegriffen gegenüber ursprünglich deskriptiv verstandenen Begriffen ist funktionell nicht mehr nachweisbar, wenn ein Begriff der letzten Art als Relevanzkriterium in einen Normtatbestand eingebaut ist. Von da aus stellen die vorhin erörterten Besonderheiten unbestimmter Rechtsbegriffe und generalklausulartiger Ermächtigungen nur eine Grenzform der allgemeinen richterlichen Auftrags dar, die Tatbestände im Durchblick auf die normgemässe Regelung anhand nicht dogmatisierter lebensmässig anerkannter Masstäbe des sozialen Verhaltens selbst durchzuführen.¹²¹

¹¹⁴ Henkel s. 52–53, se närmare s. 46–58, även s. 356–358 och Strache s. 73.

¹¹⁵ Om denna terminologi, se ovan avsnitt 4.7.

¹¹⁶ Larenz s. 217.

¹¹⁷ Larenz s. 420.

¹¹⁸ Hassemer s. 115–117.

¹¹⁹ Kaufmann s. 3–7.

¹²⁰ Lemmel s. 56–61, 70–74.

¹²¹ Esser s. 59, se närmare s. 56–65.

Ett annat sätt att uttrycka saken är att säga, att varje rekvisit vid varje rättsanvändning måste bli föremål för tolkning – även om tolkningen i många fall inte föranleder problem¹²² – ty huruvida ”en Text klar und eindeutig ist, ist keineswegs klar und eindeutig”.¹²³

¹²² Lemmel s. 61, Larenz s. 292–293, Vogel s. 32–33, Hassemer s. 126: ”Wird eine Auslegung wegen der ”Eindeutigkeit” des Textes für unnötig gehalten, so heisst das nur, dass ausgelegt wird ohne dass Bewusstsein der Auslegung und ohne Beachtung der notwendigen Bedingungen auslegender Verfahrens; diese Haltung ist deshalb gefährlich, weil sie eigener kritischer Reflexion gegenüber verschlossen ist; für sie ist die Sache gewissermassen a priori klar und jeder materialen Untersuchung entzogen.”

¹²³ Detta uttalande av Kriele citeras av Hassemer s. 126.

6

PRECISERING

6.1 NÆSS OM PRECISERING

Jag skall i detta avsnitt presentera Arne Næss' kända metod att genom precisering av T-satser underlätta sakligt meningsutbyte och undanröja skenproblem. I nästa avsnitt tar jag ställning till om den är lämplig att använda i rättsteoretiska sammanhang.

Næss bygger på synonymitetsbegreppet.¹ I första hand är tänkt att den avsedda betydelsen hos T-satser skall preciseras genom att man utvecklar satser, som är intrapersonellt synonyma i den ifrågavarande typen av kontext. Næss talar emellertid hellre om *kognitiv likvärdhet* än om synonymitet; han beaktar endast den synonymrelation som avser den "tanke- eller kunskapsmässiga" betydelsen (han förutsätter tydligen en obeaktad "emotiv" eller liknande betydelse). Två satser, S1 och S2, är definitionsmässigt kognitivt likvärda för personen A i kontexten K, om (och endast om) A inte kan tänka sig möjligheten att godta det som S1 uttrycker för honom i K och samtidigt förkasta det som S2 uttrycker för honom i K. Det förutsätts, att satserna kan vara samtidigt godtagbara i vissa situationer, men inte i andra.²

Att S2 är en *tolkning* (ett möjligt formuleringsalternativ) av S1 är vidare detsamma som att det är tänkbart, att S1 och S2 för någon person i någon kontext är kognitivt likvärda. Det rör sig alltså om typer av ytttrade satser. Ju vanligare det är att S1 och S2 uttrycker samma påstående, ju rimligare är tolkningen. S2 är en korrekt tolkning av S1, bl.a. om den

¹ Se därom Næss s. 5–25, 350–407.

² Næss (Semantik) s. 6–13.

talande faktiskt menar detsamma med S1 som S2 uttrycker; men saken kan också ses ur en annan persons synvinkel: en korrekt tolkning kan då bli en annan. Det är givet att vår samlade erfarenhet av språkbruk och kontexttyper spelar stor roll vid uppställandet av rimliga tolkningsalternativ, särskilt om vi inte väl känner den som yttrar S1. Indirekt är också tolkningsalternativens sanningsvärden av betydelse, då en del alternativ kan avfärdas som mindre rimliga t.ex. därför att de är uppenbart osanna. Vad beträffar tolkningar av ord i stället för satser gäller att ett uttryck b är en tolkning av uttrycket a, om det finns en sats S2, som är en tolkning av S1 och som uppstår ur S1 genom att uttrycket b ersätter uttrycket a i denna. Eftersom orden måste uppfattas som beståndsdelar i satsen, bortfaller många tolkningar som annars vore rimliga som irrelevanta (på grund av den språkliga kontextens betydelse), samtidigt som nya kan tillkomma.³

För att det skall finnas anledning att tala om tolkning, och inte blott kognitiv likvärdhet, måste S1 vara kognitivt tvetydig på det sättet att S1 kan ges åtminstone två tolkningar, S2 och S3, vilka inbördes inte är tolkningar av varandra (dvs. de är inte kognitivt likvärda, vilket däremot både S1 och S2 å ena sidan och S1 och S3 å andra sidan är).⁴

Att S2 är mer precis än (en *precisering* av) S1 betyder enligt Næss' definition, att alla rimliga tolkningar av S2 också är rimliga tolkningar av S1, och det dessutom finns en rimlig tolkning av S2 som inte är en rimlig tolkning av S1 (men inte tvärtom). (Definitionen kan lätt omarbetas för att också gälla ord.) Om båda satserna har en rimlig tolkning som inte är en rimlig tolkning av den andra, så är de ojämförbara i fråga om precision. Därmed är det uteslutet att i precisionshänseende jämföra t.ex. matematiska och psykologiska satser.⁵

En fördel med den nu skisserade begreppsapparaten är att man kan diskutera djupet och klarheten i avsett eller uppfattat tankeinnehåll hos en sats, det s.k. *intentionsdjupet*. Utifrån en given T-sats, S0, kan man uppställa preciserande tolkningar i stor mängd, vilka kan åskådliggöras som ett grenverk eller "logiskt träd": S0 kan t.ex. först ges tolkningarna S1 och S2. S1 kan i sin tur tolkas som S11, S12 och S13, osv. Vid varje ny förgrening kommer vi till en högre precisionsgrad, ett större inten-

³ Næss s. 41–55, Næss (Semantik) s. 5, 13–30, Ofstad s. 29–30.

⁴ Næss s. 51–52.

⁵ Næss s. 55–62, 87–88, 105–111, Næss (Semantik) s. 24–27, 28–29, 56, Ofstad s. 30.
– Se även Wedberg s. 362–364.

tionsdjup. Håller vi oss till avsedd mening (det går ju också att diskutera uppfattad och tillskriven mening), går verksamheten ut på att utröna vad talaren menat med S0. Det kan då visa sig att intentionsdjupet är så lågt, att både S1 och S2 ligger utanför hans avsikt. Att i detta läge tillskriva honom en avsedd betydelse som är precisare än S0 är ett s.k. transintentionellt missförstånd (jämför s.k. intransintentionellt missförstånd: man tror att A har menat t.ex. S1 med S0, när han faktiskt har menat S2).⁶

Vid begreppsanalys utgår man ofta från vad andra har sagt (T-satser). Det finns emellertid då ingen anledning att stanna vid de resultat som eventuellt kan nås i fråga om intentionsdjup. I stället bör man genom ytterligare (transintentionella) preciseringar (s.k. *explikation*) försöka klarlägga fruktbärande distinktioner.⁷ Detta gäller även vid t.ex. vetenskaplig analys av domar.⁸

Om en sats S2 inte är en tolkning av en annan sats S1, emedan S2 visserligen uttrycker detsamma som S1 men dessutom något mer i samma ämne, så är det enligt Næss inte riktigt att säga, att S2 är en precisering av S1. "Han kommer kl. 5 f.m." är en precisering av "Han kommer kl. 5", men "Han kommer från Danmark" är inte en precisering av "Han kommer från ett skandinaviskt land", utan i stället en *specificering*. Enkelt uttryckt är S2 en specificering av S1, om (och endast om) S2 och S1 är identiska utom däri att S2 innehåller ett uttryck b, som är mer specificerat än motsvarande uttryck a i S1. Att b är mer specificerat än a är detsamma som att – för personen A i kontexten K – klassen av denotata för b är en underklass av klassen för denotata för a, eller att b har en rikare konnotation än a. Eftersom kognitiv likvärdhet beror på en persons uppfattning därom i ett visst sammanhang, kan det som för en person är en precisering för en annan vara en specificering.⁹

Enligt Næss är precisering av värde "in problem situations where elucidation and avoidance of ambiguity is our aim", medan specificering behövs för att göra en beskrivning "more concrete and direct".

I situationer där precisering eller specificering är påfordrade, kan dessutom en tredje aktivitet, *elaboration*, vara klargörande: en sats som

⁶ Næss s. 77–80, Næss (Semantik) s. 20–22, se även s. 48–51, Ross s. 141–142, Regnéll s. 129–130, 137–138.

⁷ Næss s. 80–84, Ofstad s. 31–32.

⁸ Se därom Thornstedt s. 23–24.

⁹ Næss s. 62–69, Næss (Semantik) s. 26–28, Ofstad s. 30–31.

tillskriver något en egenskap tillfogar satser som säger något om andra egenskaper, och dessa nya satser är inte preciseringar eller specificeringar av den första. Ett av Næss' exempel: "Dr Koppang has the opinion that Hegel influenced the works of Ibsen" – "Dr Koppang has in his monograph 'Hegelianism in Norway', Ph. Dissertation, expressed the opinion that Hegel influenced the works of Ibsen, especially 'Emperor and Galilean'."¹⁰

6.2 BESTÄMNING AV "PRECISERING"

Det finns vissa drag i Næss' preciseringslära som gör den mindre väl ägnad att användas i juridiska sammanhang. Næss' utgångspunkt är ju idén om att en viss person konstaterar, att två satser är från kognitiv synpunkt synonyma. Även om Næss medger, att uttrycket "uttrycker samma påstående" är synnerligen problematiskt, är det detta han bygger vidare på. För juridiska syften är det emellertid knappast fruktbart att binda sig vid att behöva konstatera, att en synonymrelation råder, innan man presenterar en tolkning eller precisering.

Vid lagtolkning är det sålunda helt irrelevant om någon skulle säga att en tolkad och en tolkande sats är synonyma. Vid all tolkning faller man tillbaka på S-satser. Faktisk, avsedd, uppfattad eller tillskriven betydelse hos en T-sats är lika med den faktiska betydelsen hos en annan T-sats, vilken i sin tur beror på betydelsen hos motsvarande S-sats, kontexten och eventuella definitioner. Ad hoc-synonymitet har därvid ringa eller inget intresse. Den betydelse en sats S1 har, avses ha, uppfattas ha eller tillskrivs ha klargörs genom en annan sats, S2. Som S-satser är S1 och S2 ofta uppenbart inte synonyma. Anledningen till att S1 och S2 eventuellt betraktas som synonyma vid ett givet tillfälle av någon måste vara att det är tänkbart, att S2 korrekt återger den betydelse som S1 avses, uppfattas eller tillskrivs ha. S1 och S2 är således som T-satser ad hoc-synonyma, därför att S2 måhända klargör S1:s betydelse, dvs. är en rimlig och eventuellt korrekt tolkning av S1. En uppfattning om tänkbar synonymitet i någon situation – eventuellt grundad på substitutions- och förekomstanalyser, vilka Næss förordar – kan visserligen vara till hjälp vid tolkning, men vad som är en rimlig eller korrekt tolkning kan inte vara beroende av ett föregående omdöme om synonymitet. Det är ju enligt Næss heller

¹⁰ Se Næss s. 69–70.

inte fråga om faktisk synonymitet utan om en kontextbunden subjektiv, kanske helt godtycklig, synonymitet.

Talet om synonymitet synes således vara överflödigt vad gäller tolkning av T-satser. Ett omdöme om kognitiv likvärdhet bygger på en tolkning av berörda satser, snarare än tvärtom, ty huruvida två satser uttrycker samma påstående är inte något som är avgjort därför att någon i en viss situation (oreflekterat) säger att de för honom uttrycker samma påstående. Det kan tilläggas att inte bara betydelse, utan också referens och illokutionär innebörd kan behöva klarläggas genom tolkning.

Lagtolkning uppfattas i stor utsträckning att bestå i att presentera preciseringar. Det synes då rent förvirrande att förutsätta synonymitet mellan preciserad och preciserande sats. Ingen domare har en tanke på att upprätta synonymitetsrelationer mellan lagens ord och de satser vari t.ex. en viss gärning beskrivs. Enligt Næss är S2 en precisering av S1, endast om S2 har färre rimliga tolkningar än S1 och dessutom alla rimliga tolkningar av S2 också är rimliga tolkningar av S1. Såsom Ofstad framhållit, är detta i praktiken helt omöjligt att avgöra.¹¹ Det går helt enkelt inte att bestämma om S2 är precisare än S1 eller om S1 och S2 är ojämförbara i fråga om precision.

Andra konsekvenser av Næss' system är att för det fall att en orimlig tolkning faktiskt är en korrekt tolkning, så kan en precisering inte föreligga, och att oklarheten rörande när två satser är kognitivt likvärda gör det tämligen slumpartat om vi har att göra med en precisering eller specificering. Och antag, att S2 innehåller en relativt bestämd term b och att S1 innehåller en relativt obestämd term a, samtidigt som b t.ex. har en teknisk betydelse som faller utanför a:s, men b:s betydelse i övrigt klart faller inom a:s betydelse. I detta fall skulle inte S2 kunna vara en precisering av S1, trots att S2 är betydligt mer bestämd än och en tolkning av S1.

Dessa invändningar må räcka för att det skall framstå som klart, att det åtminstone för juridiska syften är rimligt att avvisa Næss' system och i stället knyta an till allmänt språkbruk. Att 'precisera' är där liktydigt med 'att (noggrant) bestämma eller ange'. Även med Næss' begreppsapparat kan man i praktiken knappast göra annat än att ersätta obestämda ord och uttryck med mer bestämda eller att på annat sätt göra en sats mer bestämd. Hur detta kan gå till framgår av föregående kapitel. Att *precisera en sats* kan således bestå i

¹¹ Ofstad s. 30.

att ersätta generella termer med mindre generella (5.1)
 att ersätta obestämt singulära termer med bestämt singulära (5.1)
 att ersätta plurala termer med partikulära termer (5.1)
 att ersätta abstrakta termer med konkreta termer (5.2)
 att ersätta vaga termer med termer som innefattar en skarpare
 gränsdragning (5.3)
 att komplettera kriterierna för porösa termer (5.4)
 att redovisa tillräckliga kriterier för användningen av öppna termer (5.5)
 att ange en viss betydelse när en term är flertydig (5.6 och 5.7)
 att komplettera elliptiska termer (5.8)
 att komplettera elliptiska satser (5.8)
 att ange viss betydelse när en sats är flertydig på fonetisk grund (5.9)
 att ange viss betydelse (viss struktur) när en sats är flertydig på
 syntaktisk grund (5.9)

Frågan om synonymitet försvinner. Vi får också viss möjlighet att jämföra olika satser i fråga om precisionsgrad (olika grad av vaghet osv. i terminologin), fastän de är varken tolkningar eller preciseringar av varandra. Det är t.ex. fullt begripligt att säga att fysikens lagar är mer precisa än psykologins.

Vad därefter gäller *specificering*, som enligt allmänt språkbruk är ungefär detsamma som att bestämma eller ange i detalj,¹² ger Næss' exempel vid handen att vad som avses är i första hand genus/species-relationer rörande föremål och egenskaper. Att specificera är då en variant av att precisera (i nyss nämnd betydelse) nämligen genom att ersätta generella termer med mindre generella, eller obestämt singulära termer med bestämt singulära, eller plurala termer med partikulära. Specificering har alltså ingen självständig roll vid sidan av precisering.

Ett sätt att precisera är att i en sats införa en *restriktiv relativbisats*. "Ormar bör undvikas" kan preciseras (specificeras) till "Ormar, som är giftiga, bör undvikas", vilket ju betyder detsamma som "Giftiga ormar bör undvikas", men inte detsamma som "Ormar är giftiga och ormar bör undvikas". Inför vi i stället en *appositiv relativbisats*¹³ blir resultatet i

¹² Man torde inte kunna kalla satser – i motsats till beskrivningar, berättelser, redogörelser, rapporter – för "detaljerade". Men en preciserad sats kan vara och en elaborerad sats är mer detaljrik än den ursprungliga var.

¹³ Vendler s. 48–49: "the insertion of an appositive clause merely joins two complete sentences, the insertion of a restrictive clause alters the very structure of the enclosing sentence by completing one of its noun phrases." Se vidare s. 46–53.

stället en *elaboration*: ”Huggormar bör undvikas” ersätts av ”Huggormar, som är giftiga, bör undvikas”, vilket betyder detsamma som ”Huggormar bör undvikas och huggormar är giftiga”.

Genom precisering av betydelsen – helt eller delvis, för varierande syften – kan man även uppnå att referens och illokutionär innebörd görs mer bestämd. Kvarstår oklarhet på dessa punkter kan satsen elaboreras; den nya sats som därigenom tillkommer kan sedan preciseras i vanlig ordning.

Att precisera ett ord eller ett uttryck blir enligt det sagda liktydigt med att ange ett ord eller ett uttryck som är på något sätt mer bestämt än det förra. En precisering kan därför sammanfalla med en definition (stipulativ eller lexikal).

Avvikelsen från Næss’ begreppsbildning hindrar oss inte att behålla begreppet intentionsdjup. Intentionsdjupet är nått, när icke avsedda eller annars obeaktade distinktioner dyker upp vid en tolkning.

Exakthet kan skiljas från precision, om man sätter det exakta i motsats till det överdrivna, underdrivna, icke rättvisande och därför i viss mån osanna. Exakthet kan då bara gälla T-satser, medan även S-satser kan jämföras i fråga om precision. Precision har ingenting direkt med sanning att göra; man löper för övrigt större risk att säga något osant ju precisare man uttrycker sig. Exakthet kan förutsätta låg precisionsgrad. Förenklade, schematiserade, ungefärliga påståenden behöver inte betraktas som otillbörligt inexakta, dvs. i viss mån osanna. ”Frankrike är sexkantigt” behöver således inte anses vara oförenligt med ”Frankrike har flera tusen sidor”. Kraven på exakthet varierar liksom kraven på precision med kontexten: jämför t.ex. en doktorsavhandling och en populärvetenskaplig framställning i samma ämne.¹⁴

6.3 PRECISERINGSBEHOV OCH PRECISERINGSMÖJLIGHETER

Språklig obestämdhet antas oreflekterat vara någonting negativt, icke önskvärt. Visserligen kan språkets obestämdhet innefatta en olycklig brist på precision, som föranleder missförstånd och oklarhet i tankeutbytet. Och visserligen är specialisering ibland nödvändig för att uppnå

¹⁴ Se t.ex. Austin (Sense) s.128–129, Furberg s.163–170, Waismann s.207–212, Quine (Word) s.127.

tillräcklig effektivitet, vilket framtvingar en teknisk terminologi.¹⁵ Men ett tekniskt språk fungerar inte i vardagslivet. Hög precisionsgrad kan förstöra kommunikationsmöjligheterna.¹⁶ Språket behöver vara flexibelt, eftersom det måste kunna tjäna en ofantlig mängd syften. De svårigheter som skulle orsakas av en rad tekniska språk som ersättning för ett allmänt och mer obestämt skulle avsevärt överväga de fördelar som den ökade precisionen skulle ge.¹⁷

Det är uppenbart att vi har behov, av språkligt ekonomiska skäl, av att använda termer som är mycket generella.¹⁸ Flertydighet kan medföra missförstånd, men sådana kan förebyggas genom lämpliga språkreformer. Flertydigheten gör språket mindre osmidigt och möjliggör anpassning av språkvanorna till nya situationer, utan att överväldigande krav ställs på språkanvändarnas minnen (ordförrådet hålls nere). Från litterära, diplomatiska och humoristiska synpunkter har flertydigheten viktiga funktioner. Till och med den annars bara besvärliga homonymin är till nytta för den som rimmar eller skämtar.¹⁹ Vaghet kan ibland upplevas som besvärande, men vi har utan tvekan ett behov av att kunna använda vaga termer. Vi kan behöva uppskjuta ett mer preciserat ställningstagande av diplomatiska eller andra skäl. Vår kunskap kan vara sådan att vi inte har belägg för sanningen av det som är precist uttryckt. Den som har skrivit en bok vet, att man inte sällan råkar ut för att man behöver ha förklarat X för att förklara Y, samtidigt som X inte kan förklaras närmare utan att Y är förklarat. Den enda lösningen är att först tala oprecist om X och sedan återvända till ämnet mer i detalj, när Y är förklarat.²⁰

Det är opraktiskt att operera med slutna begrepp, ty det är omöjligt att antecipera alla fall där det kan bli behövligt att använda begreppet.²¹ Jurister har behov av att en lagtext har en viss språklig elasticitet, liksom poeter har behov av obestämda termer för sina syften. Lagen måste vara någorlunda anpassbar till oförutsedda situationer och förändrade värderingar.²² J. L. Austin säger:

¹⁵ Black s. 168, Regnéll s. 70, Ullman s. 116–117.

¹⁶ Næss s. 101–103, Næss (Semantik) s. 23–24.

¹⁷ Black s. 168.

¹⁸ Alston s. 86–87.

¹⁹ Black s. 170, Regnéll s. 74, Ullman s. 167–168, 180–181 och 188–192.

²⁰ Alston s. 85–86, Quine (Word) s. 127.

²¹ Waismann s. 182, 223.

²² Ullman s. 117–118, Regnéll s. 70.

it would be a mistake to assume that greater precision is always an improvement; for it is, in general, more difficult to be more precise; and the more precise a vocabulary is, the less easily adaptable it is to the demands of novel situations.²³ ... excessive nicety of distinction would be positively tiresome [i dagligt tal].²⁴

För många begrepp har vi på olika sätt avstått från att dra gränser. Det är möjligt att dra gränser i de flesta fall, men det är inte säkert vi vill, ty gränsdragandet är poänglöst om det inte har en funktion. Det avgörande är om ett begrepp är tillräckligt bestämt för de syften för vilka det är skapat eller används.²⁵

En terms obestämdhet är inte något absolut, utan står i relation till möjligheterna att närmare bestämma termens betydelse. Om det är en defekt, att en T-sats innehåller tämligen obestämda termer, så är S-ordens obestämdhet grunden till den bristande precision som kan tillskrivas T-satsen (påståendet, frågan, osv.). Precisionsgraden bör då höjas, och det sker genom att man ersätter obestämda termer och konstruktioner med mer bestämda. Har man bara en T-sats att utgå från blir uppgiften densamma som att analysera en S-sats och uppställa olika alternativa mer bestämda satser. Problemet blir sedan att välja vilket eller vilka alternativ som skall användas i stället för den ursprungliga satsen. Eftersom de nyinsatta orden inte har samma betydelse som de ursprungliga, är det klart att hur man än gör så förändrar man den faktiska betydelsen hos det sagda, när man ersätter en mindre precis med en mer precis sats. (Begreppsanalys går till stor del ut på att precisera begrepp och att bland möjliga preciseringar ange sådana som framstår som riktiga eller lämpliga.²⁶) Tar man vidare hänsyn till kontext och talarens speciella språkbruk kommer vissa alternativ att utan vidare förbigås, och av andra kommer en del att framstå som centrala. – Situationen är något annorlunda, om

²³ Austin (Sense) s. 130.

²⁴ Austin (Sense) s. 127, se även Robinson s. 7.

²⁵ Wittgenstein §§68–71, 76, 98–103, Passmore s. 94–95, Waismann s. 223, Lyons s. 411–412.

²⁶ Cohen (Jurisprudence) s. 216: "where several conflicting patterns of use are in vogue, as there often are when puzzlement arises, a request for definition is, if it cannot be satisfactorily answered by lexicographers' tabulations of all uses, a cry for help. It seeks the reasoned recommendation of one selected use-pattern. If a jurist avoids treating requests for the definition of legal terms ... as enquiries how these words should be used, he shows that for the moment he does not want to try and help those puzzled about the conflicting uses of such words in cases where the relevant law itself is, or has been, unclear."

uppgiften i stället är att utreda vad talaren har menat: det är inte säkert, att hon tänkt säga något så precist som det som framgår av en precisering, men å andra sidan kan hon med en relativt oprecis sats ha avsett att säga just det som en mer precis sats uttrycker.

Som nämnts ovan beror det på syftet med yttrandet av en sats, om dess precisionsgrad är tillfredsställande. Man kunde tänka sig att åtminstone i naturvetenskapliga sammanhang perfekt precision vore något att sträva efter. Men det finns ingen perfekt precision, dels därför att våra ord är få i jämförelse med mångfalden av företeelser och fenomen som skall klassificeras, beskrivas, osv. (detta är också en förklaring till att vi i så hög grad är semantiskt beroende av kontexten²⁷), dels därför att "there is no terminus to the business of making ever finer divisions and discriminations". En slutgiltig och komplett beskrivning av något som har empirisk anknytning är en omöjlighet.²⁸

Med stora förluster i språklig ekonomi och effektivitet och med en förkrympt ontologi kan vi måhända undanröja flertydighet, ellipser (men så besvärligt det skulle bli att säga något!), figurativ språkanvändning (men hur går det med själslivet?), öppen struktur, eventuellt också abstrakta termer (men hur svårt det skulle bli att säga det som vi uttrycker med "Hur blir vädret i morgon?"). Även om ett sådant företag är teoretiskt möjligt, vore det dock praktiskt omöjligt. Till detta kommer att porositet, vaghet och generalitet inte ens teoretiskt sett kan undanröjas. Den logiska atomismens program var absolut precision. Förutsättningen härför är den uppenbart oriktiga tanken att världen är sådan att varje företeelse är en avgränsad entitet, som kan ges ett egennamn. All primitiv (dvs. ostensiv) språkinläring leder naturligt och oundvikligt till terminologisk vaghet, vilken sedan flyttas över till andra termer.²⁹ Om vi begränsade oss till att tala i egennamn skulle vi aldrig kunna säga något *om* de åsyftade objekten. De flesta ord har en generisk karaktär; hade de inte det, så vore språket så torftigt att det inte ens skulle gå att säga att det finns ett språk (dvs. "Det finns ett språk" vore omöjligt att yttra).

Ordet 'precision' för tanken till kvantifiering och mätningar: "Pojken är precis 130,5 cm lång", "Det är precis 10,8 grader varmt". Tydligtvis kan man på ett precisare sätt ange temperatur med hjälp av en termo-

²⁷ Austin (Papers) s. 143, Furberg s. 32–33.

²⁸ Austin (Sense) s. 127–128, se även Waismann s. 223, Wittgenstein §88, Alston s. 90–91, Furberg s. 163, 168–170.

²⁹ Quine (Word) s. 85–90, 125–126.

meter än med hjälp av sin känsel. Men kvantifiering är ingen väg till perfekt precision, även om vi bortser från praktiska svårigheter och tekniska felkällor, som vi inte kan vara säkra på att ha undanröjt. Vi kan nämligen inte räkna med att finna skalor – även om man har gjort det i kvantmekaniken – som har fundamentala grundvärden. Använder vi skalor med ett ändligt antal värden (t.ex. en heltalskala) inom ett givet område, får vi visserligen värden som inte kan förbättras, men vagheten kvarstår, eftersom det kommer att finnas marginalfall. Använder vi skalor med ett oändligt antal värden (t.ex. en decimalskala) inom ett givet område, så finns ingen gräns för preciserandet. Samtidigt råder ingen tvekan om att den senare typen av skalor ger mer precisa resultat: en decimalskala är bättre än en heltalsskala för både vetenskapliga och tekniska ändamål.³⁰

Vidare kan kvantifiering inte påverka det faktum, att även om vi t.ex. bestämmer att en ”storstad” är en stad med mer än en miljon invånare, så slipper vi inte de vaga termerna ”stad” (vad är en stad och inte två? var går gränsen för en stad?) och ”invånare” (vilka kriterier är tillräckliga? hur gör man med gränsfallen?):

any application of the nonvague measurement terms is going to exhibit whatever vagueness attaches to the terms we use to talk about whatever is being measured.³¹

Detta bör särskilt beaktas i samhällsvetenskaperna, eftersom vad där mäts har en helt annan komplikationsgrad än det som mäts i naturvetenskaperna. Skenbart precisa siffror är inte precisare än identifikationen av de företeelser som mäts.³² (Tänk t.ex. på relationen mellan resultatet av en intelligenstest och en persons intelligens.)

6.4 PRECISERING OCH RÄTTSTILLÄMPNING

När en domare har att avgöra t.ex. huruvida ett brott har begåtts, är hennes uppgift att undersöka om en konkret gärning kan föras in, subsumeras, under lagens ord. Å ena sidan har hon lagtexten, å andra sidan en sann beskrivning av en konkret gärning. En beskrivning av ett stycke verklighet är alltid resultatet av ett urval av från någon synpunkt relevanta karakteristika hos företeelsen i fråga. Eftersom det här rör sig om

³⁰ Se Swinburne s. 286–288, 293–295.

³¹ Alston s. 93, se närmare s. 91–93.

³² Se t.ex. Söderfeldt s. 10, 67–74.

en mänsklig gärning, som beskrivs med tanke på eventuell brottslighet, framhävs naturligtvis sådana karakteristika som kan vara relevanta med tanke på innehållet i (vissa) gällande rättsregler. Hela tolkningsproceduren kan betecknas som en sorts "Annäherung" av lagens ord till beskrivningen av gärningen. Denna procedur kännetecknas, med Engischs ord, av

eine ständige Wechselwirkung, ein Hin- und Herwandern des Blickes zwischen Obersatz und Lebenssachverhalt, nicht dagegen um einen fehlerhaften Zirkel.³³

Om denna s.k. *hermeneutiska cirkel*, säger Hassemer träffande:

Strafrechtliche Auslegung vollzieht sich also, will man ein Bild heranziehen, nicht wie ein Kreis, sondern eher wie eine *Spirale*. Damit soll gesagt sein: Beide Faktoren des Auslegungsprozesses, Tatbestand und Sachverhalt, bestimmen sich gegenseitig nicht einmal und auf derselben hermeneutischen Ebene, sondern mehrmals und jeweils auf anderen, "höheren" hermeneutischen Ebenen.³⁴

Formallogiskt kan förfarandet representeras i en större eller mindre serie av syllogismer, men genom deduktiv logik kan inga juridiska problem lösas – med den kan man endast ge uttryck för resultaten av tolkningsaktiviteten.

Med 'tolkning' avses främst tolkning av språklig text, i juridiken i första hand lagtext och rättsfalltext.³⁵ För straffrättens del är brottsdefinitionerna utgångspunkten. Mot dessa ställs gärningsindivider, i tid och rum placerade gärningar utförda av bestämda personer. En bedömning att gärningen faller under lagens ord bygger dels på *subsumtion* (dvs. ett inplacerande av gärningsindividen i den klass av gärningar som brottsdefinitionen hänför sig till), dels på s.k. *subordination*. Den senare består

³³ Engisch (Logische) s. 15.

³⁴ Hassemer s. 107–108. – En annan sorts hermeneutisk cirkel eller spiral avser samspelen mellan del och helhet hos en framställning eller annat språkligt komplex; se t.ex. Popper (Objective) s. 187, Näss s. 117: "from interpretation of isolated expressions one proceeds to more and more comprehensive wholes, then back again to each isolated expression. From isolated expressions the interpreter again attempts to survey wholes."

³⁵ Om termen 'tolkning', se t.ex. Holmbäck s. 104–112. Han finner att termen i juridiken används i åtminstone tre betydelser: (1) tolkning i inskränkt mening, (2) tolkning i vidsträckt mening (inkluderar utfyllnad), och (3) utredande tolkning. Med (3) avses den tolkande aktiviteten. Mellan (3) å ena sidan och (1) och (2) å andra råder alltså process/produkt-tvetydighet. S.k. utfyllnad som innefattas under (2) är enligt den i avsnitt 6.2 ovan använda terminologin elaboration och inte tolkning.

i att lagens ord preciseras med den givna gärningen för ögonen. ”Den som berövar annan livet” kan t.ex. preciseras till ”Den som med en yxa tillfogar en annan person en kroppsskada som senare orsakar att denne avlider”.³⁶ Som nämnts beskrivs gärningsindividen med tanke på att vissa lagregler kan vara tillämpliga, men beskrivningen måste i förstone innehålla en eller flera bestämt singulära termer, t.ex. namnen på dem som tillfogar och tillfogas skadan. Sista steget vid subsumtionen blir att föra in den bestämt singulära term varmed gärningsmannen utpekas under subjekttermen i lagtexten, vilken vanligen är en helt obestämd obestämt singulär term (”de” eller ”någon”), men ibland är mer bestämd (t.ex. ”gäldenär” eller ”ämbetsman”).

Som Engisch säger, kan subsumtion karakteriseras som fastställandet av undersatsen i en rättslig syllogism, medan tolkningen består i fastställandet av översatsen.³⁷ Det är tydligt att – bortsett från kontrasten mellan den bestämt singulära term, som utpekar gärningsmannen, och lagens subjektterm – det inte finns någon viss punkt, där subsumtionsfrågor övergår i subordinationsfrågor. Skillnaden mellan dessa beror på utgångspunkten: gärningsindividen respektive lagtexten. Och eftersom ingen komplett beskrivning i entydiga, fundamentala termer är möjlig, kan ingen bestämd gräns dras mellan frågor rörande fastställande av fakta och subsumtionsfrågor. Redan från början måste man ju välja i vilka termer gärningen skall beskrivas.³⁸

Lagtolkning med sikte på att lösa ett givet fall sker således genom att man (eventuellt stegvis) preciserar lagtexten så att man med tanke på fallet i fråga avgränsar en klass av fall, som är mycket snävare än den i lagtexten angivna klassen och som är beskriven i termer som sammanfaller med dem som man befunnit kunna användas för en sann beskrivning av gärningsindividen. Även om det sällan sker i domar, kan varje lagtolkningsoperation, som sker för att lösa ett konkret fall, representeras på detta sätt: alltså genom en successiv insnävning av klassen av gärningar som faller inom lagtextens tillämpningsområde.

³⁶ Om möjligheterna att ersätta en handlingsterm med en annan handlingsterm jämte en resultatterm, se Jareborg s. 91–95 och Jareborg (Effektdelikt) s. 180–181.

³⁷ Engisch s. 50, 63. – Om termerna ”obestämt singulär term”, ”bestämt singulär term” osv., se ovan avsnitt 5.1.

³⁸ Rörande subsumtion, se närmare t.ex. Engisch (Logische) s. 18–37, 82–119, Engisch s. 43–62, Larenz s. 228–253.

Den viktigaste frågan är givetvis hur man motiverar hur en sats skall eller får subordineras lagens ord. Detta är emellertid inget mindre än frågan om hur korrekt juridisk argumentation är beskaffad, ett ämne som det är uteslutet att gå in på här. Så mycket bör dock sägas, att de klassiska teorierna om s.k. objektiv och subjektiv lagtolkning är helt otillräckliga. Rättsreglerna är återgivna i T-satser. Dessa har en gång för alla fått en viss betydelse, som är mer eller mindre bestämd och som beror på kontext och rådande språkbruk vid tiden för satsens formulering, inberäknat speciellt juridiskt språkbruk.³⁹ Det är uppenbart att denna betydelse inte kan tillmätas avgörande vikt, t.ex. när lagen skall användas långt senare under andra samhällsförhållanden och i annan juridisk kontext (bl.a. regelsystemet i övrigt har ändrats). Att betrakta lagens satser som S-satser är man inte hjälpt av: i bästa fall skulle värderingar om vad som bör bestraffas ersättas av slumpartade variationer i allmänt språkbruk som den viktigaste faktorn för kriminalpolitiska förändringar utan lagändring. Vad gäller den subjektiva teorin så finns ingen identifierbar individ vars avsikter man skall beakta, utan i stället en lång rad personer som på varierande sätt haft del i lagens (T-satsernas) tillkomst.⁴⁰ Med andra ord och sammanfattningsvis: lagtextens faktiska betydelse kan endast vara en utgångspunkt för juridisk argumentation, och det går inte att på ett entydigt sätt åberopa lagstiftarens avsedda mening. Tolkningsläran måste därför bli ganska komplicerad. Inom denna måste utarbetas regler om relevansen av uttalanden i olika slags lagförarbeten, och där måste öppet redovisas den roll pragmatiska (inklusive teleologiska) överväganden spelar och måste spela i all rättstillämpning. Ingen lagstiftning är immun mot gränsdragningsproblem, varför domarens verksamhet till viss del oundvikligt blir av samma art som lagstiftarens. Vad gäller straffrätten har en domare sålunda ibland att ta ställning till vad som är straffvärt, vad som bör anses vara kriminaliserat.

Under de senaste årtiondena har man i tilltagande utsträckning karakteriserat juridisk argumentation som *topisk*, vilket innefattar ett erkännande av att det inte alltid finns *en* lösning som är riktig. Juridiska slutledningar är inte vare sig rent deduktivt eller rent induktivt underbyggda, utan baserar sig på ett "problemtänkande", där olika typer av argument har olika relevans. Att klarlägga vilka typer av argument som är och bör

³⁹ Se ovan avsnitt 2.7.

⁴⁰ Se även invändningen hos Ekelöf (Teleological) s. 94–95: "It may thus be necessary to amend a statute although there is no defect in it but only in the preparatory work."

vara relevanta – däribland sådana som rör faktisk betydelse och av olika personer avsedd betydelse hos rättssatser – och deras inbördes rang utgör tolkningslärans viktigaste uppgift.

Det är tydligt, att man vid bedömning av t.ex. straffvärdhet inom ramen för vaga och öppna begrepp ofta gör en jämförelse med typfall. På ett sätt resonerar man alltså analogivis utifrån klara fall, fastän man håller sig inom ramen för lagens ord ("innertatbeständlicher Analogieschluss"). Detta är inte detsamma som analogisk rättstillämpning: där är det förutsett att fallet inte omfattas av lagens ord (det motsatta gäller vid juridiska reduktionsslut). I det praktiska rättslivet sker tillordningen av ett givet fall till ett vagt eller öppet begrepp tämligen oflekterat och mera sällan utifrån ett "konnotativt" tänkande (jämfört med ett "denotativt" tänkande), dvs. man formulerar inga kännetecken med hjälp av vilka en jämförelse med typfallen kan göras.⁴¹ Tillordningen måste emellertid kunna motiveras (och här är *värderingar* av olika slag inte sällan oundvikliga). (Den som gör något utifrån vissa skäl behöver dock inte tänka på skälen.)⁴²

Alf Ross skiljer mellan "referenstolkning" och "betydelsetolkning".⁴³ Med den förra termen avser han just tolkning som sker med sikte på att avgöra ett konkret fall, alltså *subordinerande tolkning*. Men i rättsdogmatisk verksamhet utgår man från många fall, och delvis är fallen endast tänkta. Uppgiften är att om möjligt täcka lagtextens hela betydelseinnehåll och betydelseomfång. Man rör sig med klasser, inte individer, man subsumerar inte, utan subordinerar enbart och gör det genom att utpeka rader av klasser som faller under lagens ord. Men både vid sådan *analyserande tolkning* och vid subordinerande tolkning bestäms lagtextens betydelse (tillskrivna betydelse) genom preciseringar.⁴⁴

⁴¹ Ett förhållande som förklarar den moderna tyska rättsteorins betoning av typtänkande (se ovan avsnitt 4.7) och resonemang utifrån "Natur der Sache" (se t.ex. Henkel s. 288–298, Larenz s. 140–141, 388–394, Hassemer s. 113, Kaufmann s. 35–42).

⁴² Se t.ex. Jareborg s. 180–181, 189–191, Hassemer s. 131–132 och även Larenz s. 424–425.

⁴³ Ross s. 139, se även Brusiin s. 68, Sax s. 47–51, Eckhoff s. 117–119 (subsumtion respektive generell tolkning).

⁴⁴ Termen "betydelsetolkning" är därför mindre lämplig, liksom för övrigt också termen "referenstolkning", om man som jag har gjort skiljer mellan betydelse, referens och innebörd (se ovan kapitel 2).

II

TEORETISKA OCH PRAGMATISKA SKÄL

SKÄL ATT TRO

7.1 TRO OCH SKÄL

Ett allvarligt menat påstående kan framföras med varierande grad av markering av styrkan hos skälen för att påståendet är sant: "Det är säkert att p", "Det är sannolikt, troligt, antagligt att p", "Det är möjligt att p", "Kanske p", osv. Dessa uttryckssätt har mer "personliga" motsvarigheter i "Jag är säker (viss om) att p" (under vissa omständigheter: "Jag vet att p"), "Jag tror att p" och "Jag misstänker att p". Kombinationer är möjliga: "Jag vet (är säker på, osv.) att det är sannolikt (säkert, möjligt, osv.) att p". I många fall innehåller dock sådana satser onödiga upprepningar av en enda gardering eller annan markering av skälens styrka.¹

Begreppet tro kan analyseras på flera sätt. Den tro vi tillskriver framförallt djur och mycket små barn kan kallas behaviouristisk tro (den konstitueras av en uppsättning benägenheter att göra vissa saker). Viktigare är emellertid tro såsom ett mentalt tillstånd (medveten tro).² Om A säger att hon tror att p, så är detta nästan aldrig ett påstående som bygger på iakttagelser av det egna beteendet, utan hennes tro är medveten tro.

Den viktigaste skiljelinjen i skalan av kunskapsmässiga (epistemiska) ställningstaganden går just mellan tro och icke-tro. Den som tror att p

¹ Se härom Jareborg s. 229–231.

² Någon närmare analys av epistemiska begrepp är inte nödvändig för förståelsen av den fortsatta framställningen. Jag har inte funnit skäl att i något väsentligt hänseende frånga vad som sägs i Jareborg s. 177–210 (beträffande definitionerna på s. 195 och s. 202–203 kan dock sägas, att där borde stå "impliceras av" i stället för "implicerar"). Se numera även Wittgenstein (Gewissheit), Hamlyn s. 78–111 och White (Believe).

har *accepterat* att p, och den som inte tror att p har inte accepterat att p. Den som tror att p håller alltså p för sant, och styr sitt liv i enlighet därmed.

Det är tänkbart, att man kan tala om en medveten tro som arationell, dvs. sådan att det är irrelevant att tala om skäl för eller emot, att ens kräva att påståendets sanning påvisas. Exempel härpå skulle i första hand vara religiösa föreställningar, t.ex. att Gud personligen ingriper i varje människas öde. Flertalet religiösa och metafysiska föreställningar torde dock tas som rationella eller irrationella. En arationell tro kan sägas bygga enbart på ett beslut att tro.³

I det följande kommer jag att utgå från att tro är rationell eller irrationell. Rationalitetsbegrepp bygger på begreppet skäl. Men hur är det möjligt att det finns skäl? Är inte olika förklaringar av vad som är skäl i sin tur mer eller mindre rationella? Måste inte rationalitet i sista hand ha ett arationellt underlag? Hur länge kan man hålla på att fråga "Varför (tror du att p)?"? I detta kapitels fyra första avsnitt skall jag skissera i vilken riktning svaren på sådana frågor enligt min uppfattning är att finna.

Om A tror att p, så har hon vissa skäl för att tro att p. Om det är sant att p, så är hennes tro riktig, annars är den felaktig. För att man skall kunna tala om tro måste det vara (logiskt) möjligt att A har fel. En anledning till att A eventuellt har fel kan vara att hon inte har tillgång till alla fakta, som inverkar på frågan huruvida det är sant att p. Att avgöra huruvida det är sant att p är emellertid precis detsamma som att avgöra huruvida man skall tro att p. För envar är det omöjligt att skilja mellan "p" (eller "Det är sant att p") och "Jag tror att p". Inte heller kan "Det är riktigt (rätt) att tro att p" av en viss person skiljas från dessa satser.⁴ Ingen kan säga "Jag tror att p, fastän det inte är sant att p" och allvarligt mena detta. A kan givetvis vid närmare eftertanke ändra uppfattning. Hon kan också korrekt tro att p, fastän de riktiga skälen för att hålla för sant att p är andra än hennes. Skälen för att fortsätta att tro att p behöver vidare inte vara desamma som de skäl man hade när man kom att tro att p.

Vi kan således göra en skillnad mellan "p" och "A tror att p", endast om A är någon annan än en själv. Finner jag att p, så måste jag tro att p.

³ Hamlyn s. 230. Trigg argumenterar kraftfullt mot idén om arationell tro.

⁴ Edgley s. 89–92 (s. 90: "I call this feature the 'transparency' of one's own thinking: my own present thinking in contrast to the thinking of others, is transparent in the sense that I cannot distinguish the question 'Do I think that p?' from a question in which there is no essential reference to myself or my belief, namely 'Is it the case that p?'").

Det som gäller som sant är därför alltid en funktion av vad någon eller några tror. Den omständigheten att alla tror att p gör det inte sant att p, men att p måste nödvändigtvis gälla som sant i detta fall. Sanning är begreppsligt objektiv på det sättet, att om A tror att p och det påvisas att det inte är sant att p (även t.ex. genom att det visas att det är tveksamt huruvida det är sant att p) eller att frågan inte kan avgöras, så är det fel av A att tro att p. Men som sagts: det finns inget särskilt sätt att påvisa detta vid sidan av att beakta skälen för och emot att tro att p.

Att visa att det är sant att p är för envar person att redovisa skälen för att hon tror att p. En kritik härav måste ta sikte på skälens tillförlitlighet eller tillräcklighet. Envar kan vara övertygad om att åtskilligt av vad hon tar som sant är osant, men hon kan inte peka ut någon särskild sats utan att sluta tro att den är sann. ”Men det är ju inte sant att p” är inget argument mot den som tror att p, om man inte samtidigt förklarar varför det inte är sant att p. (Här bortses från det fallet att A också tror, att den andre har särskilda förutsättningar för att avgöra huruvida det är sant att p.)

Det är möjligt att utskilja grader av tro och grader av icke-tro. Det som tillkommer vid en gradering av tro eller icke-tro är en annan tro, som inte rör p, utan skälen för att tro att p. Det är således möjligt att en tro att p förenas med en misstanke att icke-p: skälen för p uppfattas som inte avgörande (man är inte säker), varför icke-p inte kan uteslutas som sanningsalternativ. A kan också t.ex. vara säker på (och alltså inte blott tro) att hans skäl är avgörande, men förr eller senare måste man komma till ett stadium, där det inte går att skilja mellan tro och visshet rörande skälens styrka. Man kan inte i oändlighet ha åsikter om att skälen för att tro (att skälen för att tro (att skälen för att tro (att skälen för att tro (osv.)))) har en viss styrka. Som Bennett säger:

the notion of conclusive evidence is more primitive and fundamental than that of evidence which admits of degrees of strength.⁵

Begreppet skäl kommer att användas för att förklara begreppet värdering. Det kan nu tyckas att denna väg är stängd redan genom att man kan tala om goda och dåliga skäl, dvs. en oändlig regress skulle uppkomma. Frågan berörs närmare nedan i avsnitt 14.8. Redan här kan dock sägas att ingen oändlig regress uppkommer, därför att den nyss nämnda ”genom-

⁵ Bennett s. 59–60.

skinligheten” hos ”Jag tror att p” och ”p” har en motsvarighet hos ”goda skäl” och ”skäl”. Ens egna skäl är så att säga alltid goda; om jag går med på att mina skäl är dåliga, så tror jag inte heller längre att p. En annan sak är att man kan klassificera typer av skäl som goda eller dåliga vid övervägande av huruvida man skall tro att p, men detta kan inte föranleda någon misstanke om oändlig regress.

Ett argument (att q) för att p kan sägas vara *sakligt*, om och endast om (1) det är sant att q; (2) q ger stöd för att p; (3) det kan avgöras huruvida det är sant att q, utan att man först behöver avgöra huruvida det är sant att p; (4) det är enklare, lättare att (be)visa att det är sant att q än att det är sant att p; och (5) det är praktiskt möjligt att (be)visa att det är sant att q.⁶

7.2 RAMEN FÖR RATIONELL TRO

Antag att A påstår att C har stulit en tavla, och att D har sagt till A att han såg när C tog tavlan. Tvivlaren B säger då: ”Varför tror du att D har sagt detta till dig?” A kan då t.ex. säga: ”Jag kommer ihåg att han gjorde det.” B:s nästa fråga gör emellertid A svarslös: ”Varför tror du att du kommer ihåg det?” Eller antag att A hänvisar till att han har gjort en anteckning som han hänvisar till: ”Här står det!” B frågar: ”Varför tror du att det står där?” A svarar: ”Jag ser det ju!”, men han har inget svar på B:s nästa fråga: ”Varför tror du att du ser det?”

Exemplen illustrerar två sätt att så att säga komma till botten av en förklaring av varför man tror något (en förklaring genom angivande av skäl, inte orsaker). Vad skall man svara på en fråga om varför man kommer ihåg eller ser (hör, känner) något?⁷ De flesta torde ta som självklart att inget svar behövs, att det är uppenbart att inget mer fundamentalt kan finnas att åberopa än det som ens sinnen eller minne säger en: detta är början till all kunskap, och själva begreppet kunskap förutsätter att vi accepterar vad vi varseblir och minns, utan att ha några särskilda skäl.

På ett sätt är denna föreställning riktig, men som förklaring är den åtminstone ofullständig. ”Jag kommer ihåg att p” och ”Jag ser (osv.) att p”

⁶ Se närmare Hermerén s. 85–89, som nästan helt bygger på kriterier som formulerats av Scriven. Beträffande (2) använder Hermerén andra ord: ”gör säker eller sannolik”, ”är god evidens för”, och medräknar det fallet att att p ”följer ur” att q.

⁷ Rörande varseblivning och minne hänvisas till Hamlyn s. 145–187 respektive s. 188–214. Minnet är i motsats till varseblivningen ingen källa till kunskap eller vetenskap.

implicerar nämligen "p". Om det inte är sant att p, så kan A i exemplen inte komma ihåg att p eller se att p. Att fortsätta att fråga om skäl förefaller egendomligt, när man redan som skäl (indirekt) har anfört något som förutsätter det som det är skäl för, dvs. att p.

Annorlunda vore det, om t.ex. "Jag ser att p" vore nödvändigt sant, när talaren är uppriktig och använder språket korrekt. I så fall hade vi ett stabilt underlag för förklaringskedjan. Det finns sådana nödvändigt sanna satser, t.ex. "Jag har ont i magen", "Jag avser att köpa en katt", "Jag tänker på Amanda" och "Jag är frestad att äta den där kakan". Här finns inte utrymme för misstag om annat än språkets regler. Om A uppriktigt säger, att han har ont i magen, och menar detta, då har han ont i magen. Så länge vi bortser från möjligheten att han misstar sig rörande vad t.ex. 'ont' eller 'mage' betyder, är det inte ens adekvat att säga, att han tror att han har ont i magen. Sådan påståenden är *inkorrigibla*, talaren vet alltid, utan varseblivning, slutledning eller bedömning, att p. Skäl för eller emot kan inte anföras.⁸ Att ifrågasätta att någon har ont i magen, när han säger att han har det, är att ifrågasätta hans uppriktighet eller förmåga att behärska svenska språket.

Till gruppen av inkorrigibla påståenden hör också påståenden av denna typ:

(I) "Jag tycker mig se något som ser ut som en katt" eller bara "Jag ser något som ser ut som en katt", "Jag hör något som låter som en säckpipa" och andra s.k. sinnesdatumpåståenden samt "Jag tycker mig minnas att p".

Dessa satser har – i motsats till satser som "Jag har ont i magen", osv., vilka saknar betydelse som underlag för kunskap om omvärlden – motsvarigheter i korrigibla påståenden, nämligen de redan nämnda:

(II) "Jag ser (hör, känner) att p" och "Jag minns att p".

⁸ En del filosofer, bl.a. Wittgenstein, anser att man vid inkorrigibla påståenden inte ens kan tala om vetskap, men det är svårt att se vad som kan vinnas genom ett sådant språkbruk. Se Jareborg s. 306–313 och där angiven litteratur, Trigg (Pain) s. 86, Edgley s. 72–73, Hamlyn s. 43–45, 106–110 och vidare s. 215–232, 241–245. Att det nästan alltid är funktionslöst att *säga* "Jag vet att jag har ont i tanden" (i stället för "Jag har ont i tanden") medför inte att jag varken vet eller inte vet att jag har ont i tanden.

Relationen mellan I-gruppen och II-gruppen har diskuterats av kunskapsteoretiker i århundraden. Början till en förståelse av denna relation ligger i insikten att ett I-påstående är obegripligt, såvida man inte först lärt sig att använda ett II-påstående. Vi skulle aldrig kunna lära oss att tala om vi började med I-påståenden (eller rättare: I-påståendena skulle få samma betydelse som II-påståendena nu har). I-påståendena innefattar en reträtt till ett område, där vetenskap inte kan ifrågasättas. Men detta sker till priset av att den vetenskap man har gäller bara ens egna upplevelser och inte omvärlden. Att jag tycker mig se en katt är nog taget aldrig skäl för att tro att jag ser en katt. Visserligen kan – när man väl behärskar språket och kan skilja mellan I-påståenden och II-påståenden – en erfarenhets-sats uppställas, av innehåll att om någon tycker sig se att p, så brukar det vara sant att p (dvs. så brukar hon se att p). Men eftersom II-påståendet är primärt är det inte därför att det brukar vara så att sinnesdata och minne ger riktig information som man tror att man ser att p, utan därför att man *saknar skäl* (av hittills ej nämnd art) att tro att man *inte* ser att p. Yttrandet av ett I-påstående är på sin plats, om man har *särskilda* skäl att tro att ens sinnen eller minne bedrar en. Allmän skepticism duger inte, utan det måste finnas anledning att tro att situationen är onormal. Men en misstanke om att en undantagssituation råder kan bygga på generaliseringar, inklusive vetenskapliga teorier.

Resonemanget leder till att det inte finns några skäl att anföra till stöd för II-påståenden annat än *negativt*: ”Jag har inget skäl att tro att ”Jag ser att p” inte är sant.” (Fortfarande förutsätts att inga språkliga misstag görs). Att generellt säga, att det faktum att jag tycker mig se att p är skäl för att tro att (jag ser att) p, är ungefär detsamma som att begära av envar att hon aldrig skall säga ”Jag ser att p” utan bara ”Jag ser att p, såvida jag inte har fel”, trots att det inte finns något särskilt skäl för att gardera sig. Det primära, normala sättet att sätta sina sinnesdatumupplevelser i ord är genom II-påståenden. Idén om att göra en reträtt till I-påståenden kan uppkomma bara efter det att man har lärt sig att anföra skäl för och emot, vilket i sin tur är möjligt endast om man redan behärskar tekniken att sätta sina sinnesdatumupplevelser i ord (genom II-påståenden). Med II-påståenden når vi slutet av kedjan av skäl för ett påståendes sanning. Vi måste så att säga vända om och åberopa andra skäl emot för att kunna uttrycka tvivel rörande påståendets sanningshalt. Detta är en del av vad Edgley åsyftar när han säger:

there could be no such thing as a reason for believing something unless there were cases in which it was both correct and possible to believe something without reasons; and these are cases in which experience takes over the normative and explanatory role of reason with respect to belief.⁹

Varje angivet skäl är något som påstås vara fallet, dvs. ett (föregivet) faktum. Varje skäl är för eller emot något annat, och detta andra är inte ett (föregivet faktum), inte ett att p, utan – i de fall som nu behandlas – ett psykiskt tillstånd, en (om än blott tänkt) tro att p. Men det är givet att inte varje faktum kan vara skäl för att tro något visst.¹⁰ ”Varför tror du att C dödade D?” Som svar på frågan kan ”C:s fingeravtryck finns på mordvapnet” duga, men inte ”C har bruna ögon”. För att ett sant påstående ”q” skall innefatta ett skäl för att tro att p måste ett samband mellan ”q” och ”p” påvisas. Påståendet att q måste vara relevant för påståendet att p. Vid sidan av frågan ”Varför tror du att p?” har vi en annan fråga (sedan vi som svar fått ”q”), nämligen ”Varför tror du att det (att q) är ett skäl för att tro att p?”.

Det som efterfrågas är något som binder samman länkarna i en kedja av skäl. Ett sådant samband är etablerat, om man dels kan åberopa en s.k. *allmän erfarenhetssats*, dvs. en empirisk generalisering som avser ett lagbundet (empiriskt nödvändigt) sammanhang eller en viss korrelation mellan två eller flera klasser av företeelser,¹¹ dels genom *logisk deduktion* kan härleda p (som säkert eller i viss mån sannolikt) från q och den allmänna erfarenhetssatsen. Att ett vapen har fingeravtryck som härrör från en viss person kan korreleras med att den personen senast använt vapnet; att en person har bruna ögon kan däremot inte sättas i samband därmed.

Den givna skissen uttrycker inte annat än vad vi redan visste, nämligen att en tro motiveras inom en ram som sätts av erfarenhet och logik. Men vi kan inte nöja oss med detta som förklaring av när en tro är rationell. Beträffande sinnesintryck och minne har vi nått så långt som är möjligt. Beträffande logik kan man på frågan varför de logiska satserna är sanna, inte svara annat än att de är tautologiska och alltså nödvändigt

⁹ Edgley s. 156; se vidare s. 155–156, Nowell-Smith s. 130–131 (”perception-words” har en frågeblokerande roll) och Wittgenstein (Gewissheit) § 34.

¹⁰ Edgley s. 104.

¹¹ Se t.ex. Kemp s. 105–106. Om skillnader mellan lagar och andra empiriska generaliseringar, se Achinstein s. 1–60, Rescher (Explanation), särskilt s. 97–145, Harré (Principles) s. 92–156.

sanna (i kraft av att de ingår i ett slutet, konsistent system som bygger på axiomatiska slutledningsregler, vilka ger stipulativa definitioner av förekommande konstanter). Men de allmänna erfarenhetssatserna är ju varken tautologier eller rapporter av erinringar eller sinnesintryck. Uppenbarligen uppkommer ett krav på en rationell grund för att hålla dem för sanna.

Motiveringar för att acceptera allmänna erfarenhetssatser som sanna varierar oerhört i komplikationsgrad. Ibland räcker det med att åberopa (kombinationer av) andra, mer generella erfarenhetssatser och logisk deduktion. Men problemet finns då kvar. Vad saken egentligen gäller är under vilka förutsättningar en generell sats är vetenskapligt hållbar. Alldeles klart är att en generell sats inte kan bekräftas genom erfarenheten med den styrka som gäller för logisk deduktion. Mer eller mindre oreflekterat har man då antagit, att det för de empiriska vetenskaperna kännetecknande är att de använder sig av *induktiv metod*, och att det finns en särskild induktiv logik, som ger regler för när det är berättigat att från beskaffenheten hos observerade fall sluta sig till beskaffenheten hos icke observerade fall. I vardagslivet drar vi oss inte från att – efter att ha konstaterat att i en rad fall olika individer i en viss klass är korrelerade med en annan klass av företeelser – dra slutsatsen att alla individer i den förstnämnda klassen också tillhör den andra klassen (s.k. induktion genom uppräknings). Om alla korpar vi har sett är svarta, sluter vi oss till att alla korpar är svarta. Råkar vi på något fall där en individ i den första klassen inte tillhör den andra, så måste erfarenhetssatsen formuleras i sannolikheterstermer (t.ex. ”nästan alla”, ”de flesta”, ”brukar”).

Det finns en rad mer eller mindre komplicerade induktiva metoder,¹² som ibland ger olika resultat. Utan att gå så långt som Popper och förneka att det finns någon induktionslogik,¹³ måste bestridas att induktiv metod har någon självständig roll när det gäller att påvisa att en generell sats är sann. Induktionen har sin främsta betydelse vid hypotesbildningen inom ramen för den *hypotetisk-deduktiva metod* som länge har dominerat (åtminstone bilden av) den naturvetenskapliga verksamheten. Hypoteser

¹² Se t.ex. Marc-Wogau s. 175–193, Halldén s. 68–76.

¹³ Poppers kritik går ut på dels att induktionsprincipen är metafysisk, eftersom den är en generell sats som varken kan verifieras eller falsifieras, dels att vi inte har något behov av att göra induktiva slutledningar. Se Popper s. 27–30, 251–276, Popper (Objective) s. 1–31, 85–103, Johansson s. 27–28. Poppers kritik synes mig delvis vara färgad av den ”quest for certainty” som han själv är så kritisk mot.

ställs upp; från dessa härleds preciserade satser som kan provas genom experiment eller på annat sätt; befinns de preciserade satserna vara sanna är hypotesen ännu inte falsifierad, i annat fall är den falsifierad. Poängen i denna metod är tydligen att man får avvisa en teori därför att den inte stämmer med verkligheten, men inte acceptera den därför att den stämmer med verkligheten. Alla teorier är hypoteser.

Redan i början av förra seklet kunde emellertid Poincaré och Duhem påvisa, att det inte med säkerhet går att falsifiera en hypotes, eftersom ingen hypotes kan provas isolerad.¹⁴ Popper, som annars är den som med störst intensitet pläderat för en ”falsifikationistisk” metodologi, säger:

If you insist on strict proof (or strict disproof) in the empirical sciences, you will never benefit from experience, and never learn from it how wrong you are.¹⁵

Vidare må uppmärksammas, att Harré har visat att hypoteser relativt sällan förkastas efter en falsifiering. I stället modifierar man hypotesens tillämpningsområde eller förändrar definitioner av centrala termer.¹⁶ Huvuddelen av all vetenskap bedrivs emellertid mot bakgrunden av en accepterad lärobyggnad (en etablerad begreppsbildning och etablerade förklaringsmodeller). För sådan vetenskap kan kanske en metodologi i Poppers anda vara träffande (åtminstone om vi håller oss till naturvetenskaperna). Även här gäller emellertid att hypoteserna inte är ogrundade hugskott, utan har ett visst erfarenhetsunderlag.¹⁷

¹⁴ Se Wedberg s. 21–22 och vidare Rescher (Explanation) s. 14–17 och Wertheimer s. 100–101, 141, vilken framhåller svårigheten att prova lagar individuellt (eftersom de utgör del av ett system) och svårigheten att konfrontera lagar med observerade data (eftersom lagar är idealiseringar av verkligheten).

¹⁵ Se vidare Popper (citatet är från s. 50), Popper (Objective) och Johansson s. 23–38. Beträffande val av hypoteser menar Popper att de skall föredras som är lättast att falsifiera; se t.ex. Popper s. 136–145. Se även Medawar, som (s. 31–32) påpekar att nästan all forskning inte leder någon vart, och som sammanfattar (s. 59): ”It begins as a story about a Possible World – a story which we invent and criticize and modify as we go along, so that it ends by being, as nearly as we can make it, a story about real life.”

¹⁶ Harré (Counter-Induction); i ny formulering i Harré (Principles) s. 134–156.

¹⁷ Rörande olika resonemangstyper (delvis pragmatiska), däribland induktiva, se Achinstein s. 110–165, Harré (Counter-Induction), Swinburne (Introduction), Halldén, särskilt s. 59–67, 77–95, 109–115, och om utnyttjandet av modeller vid hypotesbildningen, Harré (Principles) s. 33–62. Se även Sparkes, som pekar på möjligheten att val av teorier sker på samma sätt som ”pattern recognition”.

Utanför naturvetenskaperna har den hypotetisk-deduktiva metoden en begränsad till-

Man kan hävda, att all kunskapsmetodologi – vetenskaplig och lekmanmässig – styrs av en *koherensprincip*: det faktum att ett påstående passar ihop, hänger samman med andra påståenden, som visas vara eller hålls för sanna, utgör ett skäl för att acceptera påståendet som sant eller åtminstone att godta det som en beaktansvärd hypotes.

Vad gäller *grundläggande vetenskapliga teorier* eller organiserande principer är läget såtillvida annorlunda att det knappast finns någon utvecklad metodologi att hänvisa till. I vart fall duger inte en hypotetisk-deduktiv metod, eftersom med ordinära krav på falsifikation så gott som varje grundläggande naturvetenskaplig teori är falsifierad. Lakatos' sats:

There is no falsification before the emergence of a better theory.¹⁸

är särskilt relevant på detta plan. Vetenskaplig utveckling sker i grunden genom en ständig strid mellan rivaliserande mönster för organiserandet av verkligheten. Feyerabend förklarar vetenskapens dynamik så här:

This picture is the synthesis of the following two discoveries. First, it contains Popper's discovery that science is advanced by a critical discussion of alternative views. Secondly, it contains Kuhn's discovery of the function of tenacity which he has expressed, mistakenly I think, by postulating tena-

lämplighet. I t.ex. psykologin måste man nöja sig med att klarlägga tendenssammanhang i stället för ordinära kausalsammanhang; se t.ex. Westland.

Rörande samhällsvetenskapernas vetenskapsteori må hänvisas till Winch, som bl.a. säger att "whereas in the case of the natural scientist we have to deal with only one set of rules, namely those governing the scientist's investigation itself, here *what the sociologist is studying*, as well as his study of it, is a human activity and is therefore carried on according to rules" (s. 87) och att "It follows that if the sociological investigator wants to regard them *as* social events ... It is not open to him arbitrarily to impose his own standards from without" (s. 108).

Särskilt rörande historia finns numera en omfattande vetenskapsteoretisk litteratur, som diskuterar likheter och olikheter mellan historisk och naturvetenskaplig metod. Se t.ex. *Philosophy and History*, Dray, Hermerén och Rescher (*Explanation*) s. 147–162. Rörande statsvetenskaplig metod, se Söderfeldt, som dock står kvar i den logiska positivismen i sådan utsträckning, att han får vetenskap att framstå som någonting i hög grad godtyckligt, och som dessutom missbrukar en del centrala begrepp (främst begreppet mätning).

¹⁸ Lakatos s. 119. Se även t.ex. Nidditch s. 10–11, Bergström (Objektivitet) s. 89–94.

cious *periods*. The synthesis consists i Lakatos's assertion ... that proliferation and tenacity do not belong to *successive* periods of the history of science, but are always copresent.¹⁹

Ett resultat av den moderna synen på naturvetenskaplig verksamhet är en jämfört med den logiska positivismen helt omvänd ståndpunkt i fråga om "metafysikens" berättigande:

Metaphysical systems are scientific theories in their most primitive stage. If they *contradict* a well-informed point of view, then this indicates their usefulness as an alternative to this point of view. Alternatives are needed for the purpose of criticism.²⁰

Enligt Popper har

purely metaphysical ideas ... been of the greatest importance for cosmology. ... metaphysical ideas have shown the way.²¹

Ytterligare må erinras om den ovan i avsnitt 4.1 berörda relationen mellan begreppsbildning och verklighet. Som Lakatos säger:

there is no natural (i.e. psychological) demarcation between observational and theoretical propositions.

och N. R. Hanson:

theories and interpretations are 'there' in the seeing from the outset.²²

Vi kan inte börja tala om verkligheten utan postulat rörande dess beskaffenhet. Tydligt är att vetenskap till inte ringa del består i att modifiera

¹⁹ Feyerabend (Consolations) s. 211. – Rörande den aktuella vetenskapsteoretiska diskussionen hänvisas till Kuhn, Feyerabend, Toulmin (Science), Popper (Objective), Lakatos, Feyerabend (Consolations) och övriga bidrag till Criticism and the Growth of Knowledge, Achinstein, Harré (Principles), Rescher (Explanation), Harré (Counter-Induction), Swinburne (Introduction), Hanson, Johansson, Liedman, Kalleberg, Trigg s. 99–120.

²⁰ Feyerabend s. 37, se närmare särskilt s. 35–39 (s. 39, om vad en god empirist bör göra: "his first step will be the invention of a new *metaphysics*. This metaphysics must then be elaborated in sufficient detail in order to be able to compete with the theory to be investigated as regards generality, details of prediction, precision of formulation. We may sum up both activities by saying that a good empiricist must be a critical metaphysician.").

²¹ Popper s. 19. Hanson s. 18: "Fundamental physics is primarily a search for intelligibility – it is philosophy of matter." Se även Harré (Principles) s. 203–315.

²² Lakatos s. 99 och Hanson s. 10. Se även Winch s. 124, Popper s. 59, Popper (Objective) s. 71–72, Bergström (Objektivitet) s. 30–36, 78–86.

eller ge alternativ till sådana utgångspunkter för det begreppsliga organiserandet av verkligheten som har religiös eller annan förvetenskaplig grund.

Sammanfattningsvis kan således sägas, att allmänna erfarenhetssatser ibland kan motiveras med att de utgör vetenskapliga rön eller annars bestyrks av erfarenheten på sätt som åtminstone påminner om dem som vetenskaplig metodologi godtar. I andra fall är de allmänna erfarenhetssatserna själva närmast att betrakta som orienteringspunkter eller postulat (slutledningsregler för producerandet av sanna satser). I så fall är det knappast lämpligt att tillskriva teorin eller hypotesen ett sanningsvärde (i vart fall synes man inte kunna motivera ett påstående att man vet att teorin är sann på annat sätt än att den duger för att förklara varför en mängd mindre generella satser skall tas som sanna). Detta hindrar inte att man räknar den som en del av den mänskliga teoretiska kunskapen (som således inte enbart består av sanna satser).

Det finns ytterligare en princip som ger skäl för att tro att något är falskt. Vi kan nalkas denna genom att beakta, att andra människor lär oss att tala och att vi inte kan tvivla om vi inte redan tror något. Wittgenstein:

Das Kind glaubt, indem er den Erwachsenen glaubt. Der Zweifel kommt *nach* dem Glauben.²³

[The child learns by believing the adult. Doubt comes *after* belief.]

På ett tidigt stadium accepterar vi vad som sägs, i den mån vi förstår något. Också vid mogen ålder litar vi till övervägande del på vad andra påstår vara sant, på samma sätt som vi litar på oss själva. Varje enskild människa har sällan förmåga och tillfälle att personligen försäkra sig om sanningshalten hos ett påstående som är relevant för henne. "C sade att p" är ett skäl för att tro att p, om man förutsätter att C var uppriktig, menade p med "p" och själv hade tillräckliga (inklusive tillförlitliga) skäl för att tro att p. Normalt utgår vi från att dessa förutsättningar är uppfyllda. Vi kräver, med andra ord, att det skall finnas särskilda skäl mot att lita på C för att vi inte skall tro vad hon säger vara fallet.²⁴ I de sam-

²³ Wittgenstein (Gewissheit) § 160.

²⁴ Austin (Papers) s. 82–83 (s. 83: "believing in other persons, in authority and testimony, is an essential part of the act of communicating ... It is as much an irreducible part as, say ... even sensing coloured patches."), Hamlyn s. 286–287, Bennett s. 62–65; se också Trigg s. 150–157 (om att "the absence of any distinction between truth and falsity ... will destroy language").

manhang där det är särskilt viktigt att ens uppfattningar är korrekta, t.ex. för en domare när hon skall avgöra huruvida någon har begått ett brott, kan det naturligtvis finnas anledning till större försiktighet än normalt. – Experter är definitionsmässigt personer, som är särskilt väl orienterade på vissa områden och därför mer trovärdiga än andra personer i frågor som rör just dessa områden.²⁵

Det nyss sagda kan sammanfattas så, att språklig kommunikation bygger på *principen om talarens uppriktighet* och *principen om talarens vederhäftighet*. Till dessa kommer en tredje princip, *principen om adressat-relevans*: det som sägs presumeras intressera eller på annat sätt vara relevant för åhöraren, t.ex. så att det är anpassat efter dennes kunskaper, viktiga delar inte är utelämnade, osv.

Dessa principer är emellertid bara preciseringar av en allmän princip, som kan kallas *rationalitetsprincipen*. Om A tror att p och som skäl därför åberopar att B gjorde x, så behöver detta faktum, dvs. att B gjorde x, inte knytas samman med "p" på något av de tidigare angivna sätten. När A ställs inför frågan "Varför är det faktum att B gjorde x ett skäl för att tro att p?", kan hon kanske bara ge svaret: "Om det inte är sant att p, så förstår jag inte varför B gjorde x". Det är ju inte bara en persons åsikter som kan vara rationella eller irrationella. I nästan lika hög grad är personers beteende underkastat frågan "Varför (i detta fall: gör du x)?" En skillnad mellan (medveten) tro och (medveten) handling eller underlåtenhet är dock att tro ("belief", inte "faith") är begreppsligt kopplad till skäl (se nedan avsnitt 10.1), medan inget hindrar att man gör något avsiktligt utan att ha något skäl, och kanske t.o.m. vet att man har goda skäl mot att utföra gärningen. Handlingar är så att säga mer "naturalistiska", vilket visar sig i att orsaksförklaringar av handlingar är vanligare än orsaksförklaringar av trosföreställningar. Trots detta presumerar vi att vad en person gör är vettigt, rimligt, rationellt, har en funktion. Presumptionen sätts ur spel om vi har särskilda skäl att tro att den inte är uppfylld. (Jag går inte in på frågan, om rationalitetsprincipen kan ses som ett specialfall av den ovan nämnda koherensprincipen.)

Rationalitetsprincipen kan beträffande handlande formuleras på följande sätt: att B gör x (t.ex. säger att q) är skäl för A att tro att p, om B:s handling (eller icke-handling) skulle framstå som obegriplig, vettlös,

²⁵ Se t.ex. Rescher (Explanation) s.186–197 och Caws s.31–40 (s.32: "Whether in science or morality the appeal is more frequently made to authority than to experience; this has always been so and it probably always will be.").

irrationell, absurd, orimlig eller på annat sätt onormal, i det fall att B gör x och samtidigt påstår att det inte är sant att p. Om B köper tågbiljett till Stockholm och går ombord på ett tåg destinerat till Stockholm, så är A normalt berättigad att dra slutsatsen att B avser att åka till Stockholm. Om B presenterar en check i en bank, så kan kassören dra slutsatsen att checken inte är förfalskad.

Rationalitetsgrundsatsen kan utvidgas till att avse inte bara gärningars rationalitet utan även personers rationalitet. Om B har goda skäl att tro att p eller att göra x eller att vara arg på C, så kan A komma att tro att B tror att p, respektive gör x eller är arg på C.

När rationalitetsprincipen är tillämplig finns alltså utrymme för s.k. *pragmatiska implikationer* och slutledningar. Man kan säga att B *indicerar* att p genom att göra x. Det är givet att de slutsatser som är aktuella många gånger är osäkra. Själva rationalitetsprincipen kan inte formuleras på annat sätt än att det nästan alltid finns utrymme för ett flertal alternativa slutsatser.²⁶

Rationalitetsprincipen kan inte reduceras till en allmän erfarenhets-sats som är induktivt grundad. Vi tror t.ex. på vad andra människor säger, såvida vi inte har något speciellt skäl att tro att talaren inte är uppriktig eller vederhäftig. Skulle vi i stället utgå från erfarenheten, så skulle vi sällan oreserverat kunna godta vad folk säger. Med tiden skulle också möjligheten till språklig kommunikation undermineras. Om inte uppriktighet förutsätts, kan vi inte lära oss tala eller lura andra. Om inte vederhäftighet förutsätts, kan påståenden inte ha informativ funktion.²⁷

Sammanfattning: Enligt det sagda består ramen för rationell tro och argumentation av dels två principer som ger vederläggbara presumtioner:

- (1) Principen om sinnesintryckens och minnets tillförlitlighet; och
- (2) Principen om handlingars och personers rationalitet;

dels två grupper av regler eller system av regler:

²⁶ Om rationalitetsprincipen och principerna för språklig kommunikation, se närmare Ryding, Furberg s. 89–98, Andersson & Furberg s. 17–36, Jareborg (Antydningar), Ross (Norms) s. 22–29, Bennett s. 59–79.

²⁷ Vi är generellt benägna att lägga vikt vid frånvaron av skäl mot att p; i sig tämligen svaga skäl betraktas ofta som tillräckliga skäl för att tro att p, om det inte finns någon invändning mot att p. Se Fogelin s. 107–108. Denne har för övrigt en rad synpunkter av intresse för vad som sägs i detta kapitel; se t.ex. s. 66–71, 80–88, 105–108. Här må också hänvisas till Edel s. 50–68.

- (3) Deduktiv logik; och
 - (4) Vetenskaplig metodologi, inklusive induktiva metoder (och motsvarigheter på common sense-planet);
- och dels
- (5) Grundläggande teorier eller organiserande principer rörande verklighetens beskaffenhet, inklusive s.k. världsbilder.

Denna ram är inte fast utan ständigt själv föremål för kritik och argumentation. Den är inte heller entydig och kan till sitt innehåll vara sådan att konträra satser står sida vid sida (att utnyttjas i olika sammanhang).

Aber mein Weltbild habe ich nicht, weil ich mich von seiner Richtigkeit überzeugt habe; auch nicht weil ich von seiner Richtigkeit überzeugt bin. Sondern es ist die überkommene Hintergrund, auf welchem ich zwischen wahr und falsch unterscheide.

Die Sätze, die dies Weltbild beschreiben, könnten zu einer Art Mythologie gehören. Und ihre Rolle ist ähnlich der von Spielregeln, und das Spiel kann man auch rein praktisch, ohne ausgesprochene Regeln lernen.²⁸

[But I did not get my picture of the world by satisfying myself of its correctness; nor do I have it because I am satisfied of its correctness. No: it is the inherited background against which I distinguish between true and false.

The propositions describing this world-picture might be part of a kind of mythology. And their role is like that of rules of a game; and the game can be learned purely practically, without learning any explicit rules.]

7.3 VALIDERING OCH VINDICERING

Att definiera 'rationell tro' är att visa hur det går till att anföra skäl för och emot ett påstående, hur det går till att visa varför ett påstående är sant. Rationell argumentation är en "Lebensform",²⁹ att likna vid ett spel vars

²⁸ Wittgenstein (Gewissheit) §§ 94–95.

²⁹ Wittgenstein s. 226: "Das Hinzunehmende, Gegebene – könnte man sagen – seien *Lebensformen*." ["What has to be accepted, the given, is – so one could say – *forms of life*."]; Wittgenstein (Gewissheit) § 344: "Mein *Leben* besteht darin, dass ich mich mit manchem zufrieden gebe." ["My life consists in my being content to accept many things."], § 467: "Ich sitze mit einem Philosophen im Garten; er sagt zu wiederholten Malen "Ich weiss, dass das ein Baum ist" wobei er auf einen Baum in unsrer Nähe zeigt. Ein Dritter kommt daher und hört das, und ich sage ihm: "Dieser Mensch ist nicht verrückt: Wir philosophieren nur."" ["I am sitting with a philosopher in the garden; he says again and again

huvudregler ges av den skisserade ramen. De olika principerna, reglerna, osv. och preciseringar av dem är inte självständiga. De fungerar bara om andra förutsätts. En induktion kan sålunda inte göras om man inte har tillgång till (vad man utgår från att vara) sanna satser baserade på sinnesintryck och minne. Samtidigt påverkar induktivt grundade generaliseringar vilka satser av sistnämnda art som kan tas som sanna. Denna cirkularitet är emellertid ofarlig, ty det är mer träffande att tala om "spiralitet" än "cirkularitet": det rör sig väsentligen om en feed back-mekanism. Ingen människa lär sig det rationella spelet så som man lär sig ett sällskapsspel. Man växer in i det utan möjlighet att välja om man vill vara med. Varje precisering och förbättring av spelreglerna, genom att man konstruerar tillförlitligare vetenskapliga metoder, raffinerar logik, osv., vilket ju kan komma att få påtagliga konsekvenser i fråga om vad som tas som sanning, är möjlig att göra bara med utgångspunkt i en mängd som sanna förutsatta påståenden, som etablerats med hjälp av systemet sådant det tidigare var.

Kunskapsteoretiskt kan denna karakteristik kanske anses leda till slutsatsen att "vi egentligen inte vet något". Det är emellertid svårt att finna en konsekvent skeptiker. De flesta skeptiker är skeptiker bara när de filosoferar, och då är de i regel partiella skeptiker. De förnekar t.ex. att vi kan nå kunskap genom sinnesförmåor eller att induktiv metod leder till kunskap, medan det inte antas vara något fel på deduktiv logik. Många av skeptikernas invändningar går för övrigt ut på att vi kan vara säkra (ha kunskap), endast om de krav som den deduktiva logiken ställer är uppfyllda. Felet med induktivt grundade slutsatser är då helt enkelt att de inte är deduktivt grundade, och felet med att basera kunskap på sinnesförmåor är att påståenden om den yttre verkligheten inte kan deduceras från påståenden om sinnesdata. Detta krav – att kunskap logiskt måste följa från självklara premisser – utesluter all konstruktiv kritik och all möjlighet att förbättra procedurerna för att nå kunskap (vilka förstås enligt skeptikerna inte existerar). Alla åsikter är lika omotiverade. I praktiken blir skeptikernas position outhärdlig.

En av de utvägar som prövats för att undkomma skepticismen är försöket att överbrygga det logiska gapet mellan t.ex. minnespåståenden och påståenden om vad som hänt i förfluten tid genom att hävda, att det inte finns något gap: minnespåståenden handlar egentligen om vad som

"I know that that's a tree", pointing to a tree that is near us. Someone else arrives and hears this, and I tell him: "This fellow isn't insane. We are only doing philosophy.""]

händer nu. På motsvarande sätt har man försökt reducera påståenden om yttervärlden till påståenden om sinnesdata. (Jämför t.ex. behaviourismens försök att reducera själsliv till det som kan observeras.) Sådana reduktioner kan inte tillfredsställa oss. Om vi är intresserade av vad som har hänt förut, hjälper det inte att vi vet vad som händer nu. Inte heller kan vi nöja oss med att inta den rakt motsatta ståndpunkten: att antingen strunta i saken (dogmatism) eller hävda att vi har att utgå från generella a priori sanna syntetiska påståenden eller principer (apriorism). Dogmatismen innefattar bara ett förnekande av skeptikerns argument; den ger ingen möjlighet till konstruktiv kritik. Apriorismen är oacceptabel, helt enkelt därför att om det finns några a priori sanna syntetiska påståenden så är de alldeles otillräckliga som grund för en kunskapsteori.³⁰ Huvudinvändningen mot alla dessa försök att slinka undan skeptikerns invändningar är att de inte ger möjlighet att handskas med alla undantag från huvudreglerna: det blir omöjligt att förklara hur det kan finnas skäl för att inte tro att p, fastän huvudregeln i teorin ger skäl för att tro att p.³¹

Om en skeptiker nöjer sig med att invända, att vi aldrig vet något med säkerhet, så kan man naturligtvis fråga hur han kan veta detta. Säger han att vet att det är så, motsäger han sig själv. Säger han att han inte vet det, så har vi väl ingen anledning att bry oss om vad han säger. En diskussion om kunskapens existens kan inte föras, om man inte redan har förutsatt att det finns kunskap och rationell argumentation. Man kan således inte rationellt ifrågasätta att det finns rationalitet.³²

Den helt konsekvente skeptiker, som förhåller sig negativ till alla påståenden, som gör anspråk på att vara sanna, och som alltså inte gör annat än att sätta allting i fråga, kan knappast överleva, men han kan å andra sidan inte vederläggas teoretiskt. Såsom Ayer framhåller:

in any case in which ... knowledge is claimed, there is room for empirical doubt; perhaps this is not the correct procedure, or perhaps it has not been

³⁰ Se Hamlyn s. 274, 290 (den enda säkert a priori sanna syntetiska satsen synes vara kontradiktionsprincipen – den kan inte ifrågasättas utan att förutsättas).

³¹ Se t.ex. Whiteley. I övrigt skall här blott hänvisas till Austin (Sense), Wittgenstein (Gewissheit) bl.a. §§ 105, 109–110, 163–169, 190–192, 337–344, Hamlyn (bl.a. s. 289–291 om "the impossibility of 'foundations'"), Toulmin s. 67–117.

³² Hamlyn s. 22, 50–51, Trigg s. 149, Wittgenstein (Gewissheit) § 163: "Ja, wenn wir überhaupt prüfen, setzen wir damit etwas voraus, was nicht geprüft wird." ["For whenever we test anything, we are already presupposing something that is not tested."]; §§ 341–342.

applied correctly in this instance. ... Now clearly this process can go on forever, and just for that reason there is no point to it. If nothing is going to satisfy me, then nothing is going to satisfy me.³³

Men vad skall sättas i stället för skepticismen? Empirism? Som Russell har visat vederlägger empirismen sig själv: påståendet att empirismen ger kunskap kan enligt empirismen inte visas vara sant, dvs. om empirismen är en sann teori, så kan ingen veta att den är det.³⁴

Den enda fruktbara vägen synes vara att – som Whiteley säger – handla i enlighet med vissa kunskapsteoretiska strategier.

A principle of this kind is confirmed when it is found that by assuming it, by inferring in accordance with it, we can arrive at true beliefs, verified by observation, which we could not have arrived at without assuming the principle. The correct strategy is therefore to investigate what verifiable truths are attainable by the use of these principles and not attainable without.³⁵

Dessa principer eller regler kan kritiseras och modifieras, liksom de kan konfirmeras. Visserligen är det inte möjligt att ge bevis för det som vi förutsätter när vi bevisar något,

but it is possible to show that our presumptions are fertile in the production of truth; and this, if not strictly speaking evidence for them, is a reason for supposing them to be correct.³⁶

Whiteleys resonemang har relevans för förändringar av den ram för rationell argumentation som i mycket obestämda termer sammanfattades i fem punkter i slutet av föregående avsnitt. Han måste utgå från att det bara är delar av systemet som sätts i fråga vid varje tillfälle, inte systemet som helhet.³⁷ Hans uttryckssätt ("a reason for supposing them to be correct") leder tanken till att grundläggande principer, metoder

³³ Ayer (Basic) s. 58–59. Se även Russell t.ex. s. 269–270, Fogelin s. 94–98, Wittgenstein (Gewissheit) § 450: "Ein Zweifel, der an allem zweifelte, wäre kein Zweifel." ["A doubt that doubted everything would not be a doubt."]

³⁴ Russell s. 142–157.

³⁵ Whiteley s. 32.

³⁶ Whiteley s. 34.

³⁷ Se t.ex. Hamlyn s. 178 ("agreement at some point is a necessary condition of our giving any content to the notion of objectivity. ... we have to *presuppose* that common world if the enterprise is to get off the ground at all."), s. 185 ("But perception cannot take place at all unless the child has already in a sense the idea of a world independent of itself."), Wittgenstein (Gewissheit) § 166: "Die Schwierigkeit ist, die Grundlosigkeit unsres Glaubens

och teorier skulle kunna vara sanna på samma sätt som andra generella satser. I allmänhet sker väl ingen skada, om man säger att en princip visas vara sann, när man kan sluta sig till sanna satser (det rör sig närmast om ett koherenskriterium). Och det finns knappast något att invända mot att man hävdar, att ramen för rationell argumentation utgör del av den mänskliga kunskapen.

Det kan emellertid vara missvisande att okvalificerat tala om sanning. Ty den relevanta argumentationen avser inte skäl för att tro att de aktuella generella satserna är sanna, utan skäl för att handla i enlighet med vissa strategier eller regler, och skäl för att ändra systemet för rationell argumentation. Dessa skäl kan gå ut på att systemet genom vissa förändringar blir effektivare, att människan klarar sig bättre, eller att vad som händer blir begripligt eller mer begripligt. Från *justificatio cognitatis* har vi kommit över till *justificatio actionis*. Med Feigl's terminologi är det inte längre fråga om att *validera* principer (dvs. visa att generella påståenden är sanna), utan att *vindicera* principer för att påvisa att påståenden är sanna – dvs. anföra tillräckliga skäl för att anta vissa principer, metoder och teorier som utgångspunkter och för att handla i enlighet med vissa procedurer.³⁸

Varje resonemang som går ut på att anföra skäl för en tro måste bygga på rationell argumentation. Detsamma gäller skäl för att göra något. Principer för rationell argumentation är således förutsatta på något sätt, när man diskuterar principer för rationell argumentation. Man förutsätter det som skall vindiceras. Men eftersom det rör sig om just vindicering och inte validering, så uppkommer ingen ond cirkel. Feigl säger:

Our purposes as formulated in terminal valuations as well as means-end relations must be viewed as the unquestioned frame of pragmatic justifications. However, since "terminal" is not intended in the sense of "absolute", the terminal valuations may indeed, in a fresh context, be revised or replaced by alternative valuations. Obviously also our knowledge of means-end relations (if inductive) is subject to revision. Correspondingly, the principles of deduction and induction form the unquestioned frame of cognitive justification. But this frame, too, as the history of logic, mathematics, and the empirical sciences amply demonstrates, is capable of revision and modifica-

einzusehen." ["The difficulty is to realize the groundlessness of our believing."], §§ 192, 204–205, 449–450, Andersson & Furberg (Moral) s. 231.

³⁸ Feigl s. 113–116. Collingridges kritik av Whiteley är därför missvisande (se t.ex. Feigl s. 131).

tion. Circularity and infinite regress can be avoided only if we reconstruct our justifications in such a manner that only one type is considered at a time and its corresponding frame taken for granted in that context and until further notice. The old puzzle of *primacy* thus resolves itself very simply in that we may realize that primacy is relative to the context of justification.³⁹

Resonemanget blir kanske klarare när även pragmatiska skäl har diskuterats (se nedan kapitel 10). De skäl som duger för att vindicera valideringsprinciper (eller valideringsmetoder) kan liksom alla skäl för att göra något vara i konflikt eller samverka, de kan sinsemellan vara mycket olika, och de kan vara mer eller mindre generella. Mycket allmänt kan sägas att kunskapsteoretiska strategier vindiceras genom sin förmåga att vara

a means in the struggle for existence and in the pursuit of more satisfactory ways of living.⁴⁰

Innehållet i principerna för validering av påståenden ger betydelsen av 'rationell' i fråga om tro. På frågan "Hur vet du att just sådan tro är rationell tro?" finns endast pragmatiska skäl att anföra. Som vi skall se är emellertid pragmatisk argumentation ett specialfall av teoretisk argumentation (se nedan avsnitt 10.2).

7.4 SPRÅK OCH RATIONELL TRO

Utsikterna för att människor skall bli eniga i teoretiska frågor är inte särskilt stora, trots att skäl för att tro begreppsligt inte är personrelaterade. Rent praktiska hinder är att olika människor har varierande fattningsförmåga och förmåga att vara konsekvent rationell. Det skulle vidare ta orimligt lång tid att rationalisera sina egna uppfattningar så långt som möjligt. Varje person, som börjar undersöka vad hon bör tro, kan inte göra annat än att utgå från att vissa satser är sanna. Hon har vuxit in i ett system av "sanningar", som har etablerats med hjälp av principer som är pragmatiskt mer eller mindre berättigade. Det är tillfälligheter som avgör vad hon kommer att utgå från såsom sant. Reglerna för det rationella spelet har varit och är olika under skilda tider, för olika personer och i

³⁹ Feigl s. 146–147. Se närmare Feigl s. 117–123 (om logik och induktion), s. 139–146, och t.ex. Strawson s. 248–263 (om induktion), Rescher (Explanation) s. 130–145 (om vetenskapens syften och om pragmatiska grunder för vetenskaplig metod), Popper s. 50–56, Popper (Objective) s. 21–22.

⁴⁰ Feigl s. 123.

olika kulturer. (Detta innebär *inte* att "sanningen är relativ".) De ändrar sig ständigt. Teoretiskt finns en möjlighet att medvetet nå universell enighet om fakta, bara om man är pragmatiskt irrationell, nämligen så att man är entydigt dogmatisk rörande vilka principer som ger sanning. Då vi uppställer ett krav på vindicering av principerna för validering är enighet rörande "fakta" beroende av enighet i värderingar, som i sin tur är beroende av enighet rörande "fakta", osv. i oändlighet.

Redan det sagda kan duga som förklaring av varför det är så svårt att enas om vad som är sant. Men vidden av divergerande uppfattningar, som omfattas med övertygelse, blir begriplig först om man dessutom beaktar, *dels* att spelets regler aldrig garanterar sanning (man måste t.ex. lita till ögonvittnen som saknar skäl att misstro sina sinnen), *dels* att vad man tror i viss mån beror på om man beslutar att tro (se nedan avsnitt 7.5: två människor kan ha samma skäl för att tro att p, men bara den ena accepterar att p), och *dels* den roll språket har.

Sistnämnda faktor har hittills lämnats utanför diskussionen, trots att den är så viktig för vad en person tror. Begreppsbildning innebär ett organiserande av ett kaos, men det finns inte något särskilt sätt att göra detta som är det enda riktiga. Olika mönster läggs ut av olika (naturliga) språk, av olika tekniska språk, och i sista hand av varje enskild person (man kan tryggt utgå från att två personers språkbruk inte är helt identiska). Härtill kommer att dessa mönster är under ständig förändring. Se ovan avsnitt 4.1.

Man kan vidare inte komma undan att all språkanvändning är obestämd på en lång rad olika sätt.⁴¹ Se ovan avsnitt 6.3. Språklig obestämdhet måste förbises vid slutledningar, eftersom man opererar med klasser av företeelser. Varje beskrivning förutsätter ett urval av påståenden, vilket styrs av relevansbedömningar.

En kontextuell faktor som kan avgöra vilka skäl som behöver återopas är *emfasen*. Jämför t.ex. "Varför tror du att C har stulit tavlan?", "Varför tror du att C har *stulit* tavlan?" och "Varför tror du att C har stulit *tavlan*?"⁴²

En fråga "Varför tror du att det är ett skäl för att tro att p?" ställs ofta i ett sammanhang där svaret går ut på att *definiera* ett centralt ord. (Om definitioner, se ovan kapitel 3.) Om den givna definitionen är lexikalisk,

⁴¹ Angående idén om en komplett beskrivning av verkligheten, se t.ex. Runciman och Hospers s. 147–148, som kommenterar Zolas föregivet perfekta realism.

⁴² Se Dretske s. 429–437.

kan man gå vidare och fråga varför den andre tror att definitionen är korrekt.

Ett sätt att motivera, varför man tror att S är P, är således att tala om vad som menas med eller vad man menar med "S" och "P". Det man tror vara fallet kan alltid sättas i ord, och vad man tror är beroende av vad orden eller satsen betyder. Men vid divergerande språkbruk bör man väl kunna upptäcka skillnaden och enas om att använda orden i en viss betydelse, så att oenigheten inte behöver vara ett problem? I viss mån är det så.⁴³ Men det är samtidigt tydligt att man inte kommer någonstans om det har praktisk betydelse att en företeelse klassificeras på ett sätt och inte ett annat. T.ex. att en viss gärning kallas "stöld" kan ha långtgående praktiska konsekvenser. Antag att någon säger "Jag skulle inte vilja kalla det för stöld" eller "Jag kan inte acceptera detta (ditt, lagens, överklassens) språkbruk". Det hjälper då inte att säga att det behöver vi inte bry oss om, eftersom det t.ex. enligt lagens ord *är* stöld. Ty antingen är det just detta som är ifrågasatt, eller också är rimligheten av språkbruket satt under tvivel. Det finns ingen klar skillnad mellan s.k. sakfrågor och språkliga frågor. Det går inte att på förhand säga att sakfrågor inte sammanfaller med språkliga frågor. Dvs. allt språkbruk kan ha praktiska konsekvenser på något sätt, även om de sällan är så ingripande som beträffande bruket av 'stöld'.⁴⁴

Vad en person tror är således beroende av – relativt till – *meningsregler*, vilka liksom den övriga ramen för rationell tro inte kan valideras, men väl vindiceras. Det finns pragmatiska skäl för att använda termer på vissa sätt, och dessa skäl gör sig gällande med olika styrka i olika sammanhang och för olika personer. Att någon enighet härvidlag varken är möjlig att nå eller önskvärd behöver inte motiveras.

Ovan i avsnitt 7.2 nämndes s.k. *inkorrigibla påståenden*, och att deras sanningshalt är avhängig av att talaren inte ljugar, inte säger fel och behärskar språket. En del filosofer har ju velat finna en kunskapsmässigt säker grund någonstans och då ofta stannat för inkorrigibla påståenden rörande sinnesdata. Begreppet sanning har då reserverats för påståenden som inte kan ifrågasättas. Om man beaktar den roll språket har, så finns det emellertid inga påståenden som är inkorrigibla. Ayer säger sålunda om sinnesdatumpåståenden:

⁴³ Om skenbar och reell enighet och oenighet, se Næss s. 122–141 och Næss (Semantik) s. 67–79.

⁴⁴ Se t.ex. Kovesi s. 61–62.

I have certain knowledge in the sense that the truth of what I say is not open to question, on the assumption that I am using my words correctly; but this is an assumption which remains open to doubt. ... It is to be settled by looking up the rules. But this again lets in the empirical doubt as to whether one has actually carried out the correct procedure.⁴⁵

7.5 BEDÖMNINGAR OCH OMDÖMEN

'Bedömning' är ett flertydigt ord. Vi har dels en process/produkt-tvetydighet: bedömning såsom aktivitet och bedömning såsom ställningstagande (efter denna aktivitet), dels en annan process/produkt-tvetydighet, som är ett specialfall av tvetydigheten hos 'påstående': påstående såsom språkhandling och påstående som det som påstås genom yttrandet. Ytterligare kan skiljas mellan det som påstås genom ett yttrande och den påståendesats som yttras. Vi har med andra ord att räkna med åtminstone fem olika betydelser av 'bedömning':

- (1) Bedömning som aktivitet (exempel: A håller på att bedöma lämpligheten av att ingripa);
- (2) Bedömning som ställningstagande, beslut (A bedömer att ett ingripande bör ske);
- (3) Bedömning som språkhandling (yttrandet av "Jag bedömer, att ett ingripande bör ske" eller "Ett ingripande bör ske");
- (4) Bedömning som det som påstås genom språkhandlingen (att ett ingripande bör ske); och
- (5) Bedömning som den sats som yttras vid språkhandlingens utförande ("Jag bedömer, att ett ingripande bör ske" eller "Ett ingripande bör ske").

Det är naturligtvis en nackdel att använda 'bedömning' i alla dessa betydelser. Men det är inte lätt att finna lämpliga substitut, därför att process/produkt-tvetydigheten förefaller genomsyra de termer som är tänkbara som synonymer. Vill man ha en entydig terminologi synes den enda utvägen vara att undanröja flertydigheterna genom definitioner. Jag kommer sålunda att använda följande termer:

⁴⁵ Ayer (Basic) s. 68–69, se närmare s. 64–70. Viss kritik hos Hamlyn s. 38–43. Se även Hamlyn s. 227–229, Alston (Feelings) s. 12–19, Trigg (Pain) s. 30–31, 169–176 (om oenighet huruvida en sensation är en smärtsensation).

- (1) *Övervägande* (= bedömningsaktivitet);
- (2) *Bedömning* (= ställningstagande efter övervägande);
- (3) *Bedömningspråkshandling*;
- (4) *Omdöme* (= det som påstås); och
- (5) *Omdöme* (= den yttrade påståendesatsen).

Som synes bibehåller jag en tvetydighet hos 'omdöme'. Den torde sällan ge upphov till missförstånd. (För övrigt kunde här göras ytterligare en distinktion: mellan verbal och begreppslig nivå, men också denna synes mig i sammanhanget vara överflödig.⁴⁶)

'Omdöme' har i svensk filosofi ofta använts för att beteckna varje (genuint) påstående, alltså även sådana som inte föregås av ett övervägande.⁴⁷ Detta språkbruk frångås således här. Vidare är det vanligt att man talar om "smakomdömen" – "Jag tycker om salt sill", "Det var en vacker solnedgång" – vilka också kallas "subjektiva värderingar" och vilka på ett i allmänhet ospecificerat sätt antas hänga samman med talarens känslor. Också detta talesätt kommer jag att undvika.

Lättare att hålla isär från 'omdöme' i här avsedda betydelser är 'omdöme' som beteckning på en bedömningsförmåga (förmåga att göra riktiga bedömningar). (I stället för att säga att A har eller saknar omdöme kan man säga att han har gott respektive dåligt omdöme.) 'Bedömnings-skicklighet' är dock en något för vid term för att användas som synonym till 'omdöme', då inte varje form av övervägande och bedömning är av sådan vikt att det finns anledning att tillskriva personer bedömnings-skickligheten såsom egenskap. Vanligen har omdöme i denna mening anknytning till ett yrke eller en intresseinriktning, och de överväganden och bedömningar som förekommer inom ramen för dessa (t.ex. "A har gott juridiskt omdöme").

En bedömning kan alltid uttryckas med en påståendesats. Frågan är nu om varje omdöme är sant eller falskt. Det har ju gjorts gällande, att en del omdömen, vilka brukar samlas under beteckningen "värdeomdömen", inte är vare sig sanna eller falska, utan på sin höjd mer eller mindre väl grundade på annat sätt. Huruvida denna tanke har fog för sig kan inte avgöras förrän senare (frågan berörs upprepade gånger i avdelning III). Att inte alla yttrade påståendesatser är antingen sanna eller falska är emel-

⁴⁶ På verbal nivå är 'katt', 'cat' och 'Katze' olika ord, på begreppslig nivå är de samma ord. Se ovan avsnitt 1.3.

⁴⁷ Se t.ex. Hägerström (Moralpsykologi) s. 33: "Hästen springer" är ett omdöme.

lertid klart. Det kan ju vara fråga om en sats som inte alls uttrycker något påstående, därför att den är meningslös. I ett fall torde det emellertid vara på sin plats att tala om påståenden som är varken sanna eller falska, nämligen vid referentiellt nonsens, som beror på att ett refererande uttryck saknar referens ("Kungen av Frankrike är skallig").⁴⁸ Vidare kan en påståendesats förekomma i icke allvarligt tal, t.ex. i fiktivt tal (en påståendesats uttrycker då normalt ett påstående som är sant eller falskt bara inom den ram av fiktion som ifrågavarande roman, teaterpjäs, osv. uppställer) eller som exempel i undervisning. Regler, inklusive stipulativa definitioner, är varken sanna eller falska. Med påståendesatser kan man formulera regler (dvs. uppställa regler); med exakt samma satser kan dock påståenden göras som är sanna, om reglerna gäller. I det följande utgår jag från att ingen av nu upptagna invändningar mot att likställa yttrandet av en påståendesats och att framföra ett sant eller falskt påstående är aktuell.⁴⁹

Inom gruppen av T-satser, som sålunda kan sägas vara sanna eller falska, kan man urskilja fyra huvudgrupper:

(A) *gissningar*: att gissa är att välja ett alternativ utan att ha något skäl för att tro att just det alternativet är det rätta;⁵⁰

(B) *antaganden*, uppslag, "idéer": dessa framförs av pragmatiska skäl, men kan sedermera visa sig vara hållbara utifrån teoretiska skäl;

(C) *tillkännagivanden*: i viss mening ogrundade påståenden, som bygger på avgöranden och inte kräver teoretiska skäl som stöd, därför att misstag är otänkbara, om man bortser från möjligheten till språkliga misstag;⁵¹ och

(D) *utsagor*: grundade påståenden, dvs. sådana som är underbyggda av teoretiska skäl (skäl för att tro); ett sådant påstående kan vara mer eller mindre garderat. Omdömen hör hemma här.

⁴⁸ Se närmare Jareborg (Antydningar) s. 433–435 och där och ovan i avsnitt 2.10 angiven litteratur. Om meningslöshet, se ovan avsnitt 2.2.

⁴⁹ Beträffande s.k. performativa satser – se nedan avsnitt 9.1 – råder delade meningar i frågan om de skall tillskrivas sanningsvärden. Exempel på sådana satser är "Rätten dömer A till ett års fängelse", "Jag godkänner dig"; om 'godkänna', se för övrigt Urmson (Ethics) s. s. 52–53 och Kerner s. 204–206. Även om "Jag bedömer att p" skulle klassificeras som en performativ sats, så kan det inte förhindra att omdömet "p" är sant eller falskt.

⁵⁰ Se Fogelin s. 73–74.

⁵¹ Om sådana s.k. inkorrigerbara påståenden, se ovan avsnitt 7.2. Exempel: "Jag tänker på Amelia", "Jag ser något som ser ut som en katt".

En viktig gräns går mellan påståenden som man tror vara sanna och påståenden som man inte tror vara sanna (vilket inte är detsamma som påståenden som man tror inte vara sanna). Man kommer att tro att p genom att acceptera att p (att acceptera "p" som sant).

Just as we have to make choices and decisions about what to do, we have to make choices and decisions about what or whom to believe. Our lady on the jury was free to make up her mind (to use the conventional characterization), without paying any attention to the evidence, but she was not free to make the opinion so arrived at true or rational, though it is possible she might have persuaded her fellow jurors to her way of thinking.⁵²

Man tar ställning för att p. Under "acceptera" faller emellertid inte bara det fallet, att man kommer att tro att p efter ett beslut. Ett sätt att acceptera att p är nämligen att inte ta ställning mot att p. Detta är möjligt i de fall, där man har notoriskt prima facie tillräckliga skäl för att tro att p, vilket man har när man så att säga befinner sig nära den givna ram för rationell tro som skisserats i avsnitt 7.2. När det gäller t.ex. observationer av okomplicerade företeelser (föremål, egenskaper, relationer), avläsningar av instrument, upplysningar som ges av andra personer, m.m. kommer vi normalt att tro att p utan beslut, om vi saknar skäl att inte tro att p.⁵³ Sålunda skiljer jag bland utsagor (grundade påståenden) mellan:

(D1) påståenden som är uttryck för *uppfattanden* (innefattar inte ett beslut); och

(D2) påståenden som är uttryck för *konstateranden* (innefattar ett beslut utan föregående övervägande av skäl för och emot).

(D3) *omdömen*: påståenden som är uttryck för *bedömningar*, dvs. ställningstaganden som sker efter ett övervägande av skäl för och emot.⁵⁴

Ett beslut kan vara uttryckligt eller tyst. Om det är tyst behöver det inte bestå i att man säger något för sig själv, utan det kan vara helt formöst (enbart en "mental act"). Detta gör att det kan vara svårt att upprätt-

⁵² Singer s. 260.

⁵³ Se Jareborg s. 193–195 och Gauthier s. 7: "Resolution need not involve the making of a decision. We need not suppose that, to be decided ... we need have come consciously to a decision; it is usual to find oneself decided."

⁵⁴ Till det sagda, jämför Ross (Norms) s. 15–18; s. 16: "I am ... inclined to hold that a belief is established only when a proposition is formulated and accepted." (här finns således ingen anknytning till rationalitet, dvs. att man har skäl för att acceptera); s. 17: "A proposition which is accepted is a *judgment*."

hålla en gräns mellan beslut och icke-beslut. Både tysta beslut och relevanta icke-beslut kan indirekt komma till uttryck i vårt handlande. När ens handlande sålunda förutsätter att man tagit ställning i visst hänseende kan man tala om ett konkludent ställningstagande.⁵⁵

De distinktioner som gjorts är naturligtvis besvärliga att hålla i minnet. För den fortsatta framställningen är den begreppsbildning som anges i (D3) den viktigaste.

Ett övervägande består i att man – innan man bedömer huruvida det är sant att p – tar ställning till styrkan av skälen för och emot att p. Under beaktande av föreliggande data väger man skäl för och emot.⁵⁶ Det är inte uteslutet att man finner att inga skäl alls föreligger för respektive emot. Finner man att skälen för är tillräckliga för att tro att p, så har man därigenom accepterat att (det är sant att) p, dvs. kommit att tro att p. Finner man dem avgörande, slutgiltiga, är man viss om att p.

För att göra en bedömning måste man alltså först ha kommit att tro något annat, nämligen att q (att skälen för att p har en viss styrka). Nu är ofta också ”q” ett omdöme, dvs. i sin tur baserat på ett övervägande av skäl för och emot. Men så kan det inte fortsätta i oändlighet. Dels finns det praktiska hinder: vi skulle aldrig hinna göra något annat än att väga skäl för och emot, dels finns det en logisk invändning: en oändlig regress skulle uppkomma om varje bedömning sker på grundval av en annan bedömning. I botten måste ligga ett uppfattande eller konstaterande av att skälen för att tro något visst är tillräckliga eller avgörande.

Av det sagda följer, att en bedömning direkt kan uttryckas som en viss grad av tro eller icke-tro. Det är därför möjligt att i stället för personliga epistemiska verb använda opersonliga styrkeindikatorer: ’måste’, ’säkert’, ’sannolikt’, ’möjligt’, ’kanske’, osv. När man konstaterar att p är det där emot omöjligt att skilja mellan tro och visshet, om man inte tar för givet, dvs. uppfattar, att skälen är avgörande. Ty om man konstaterar detta senare är inte längre fråga om ett konstaterande av att p, utan en bedömning. Motsvarande gäller för uppfattanden. Man är därför – emedan vetenskap att p bl.a. förutsätter att man tror att skälen för att p är avgörande, slutgiltiga⁵⁷ – beträffande konstateranden och uppfattanden berättigad att säga att man vet att p, bara om man uppfattar skälen för att p som avgörande. Detta låter kanske märkligt, men är det ingalunda. Man måste nämligen

⁵⁵ Se Jareborg s. 193 och Taylor s. 52–53.

⁵⁶ Taylor s. 49–50, Emmet s. 118–119.

⁵⁷ Se Jareborg s. 196, 202.

beakta, att alla människor har stående trosföreställningar om vilka skäl som är avgörande. I det enskilda fallet aktualiseras dessa inte i medvetet tänkande i frånvaron av skäl mot att tro att de är relevanta.

Ett omdöme kan således alltid ges formen "Det är säkert (troligt, möjligt, osv.) att p" (eller eventuellt "Det är oklart huruvida p"). Påståendet kvalificeras då av en modal term, dvs. en term varmed man anger en relation mellan ett påstående och dess grunder (se vidare nedan avsnitten 15.1 och 15.2). Därmed är också alltid möjligt att ge omdömet formen "Jag tror, att det är säkert (osv.) att p".⁵⁸

Överväganden underlättas av att man kan utnyttja (åtminstone delvis på pragmatiska grunder) etablerade procedurer, metoder, kalkyler, osv. för att från vissa data nå ett tillförlitligt resultat. Användningen av sådana procedurer, osv. kan vi kalla *slutledning*. Resultaten kan kallas *slutsatser* i teknisk betydelse; normalt brukar varje bedömning också kallas "slutsats". Slutsatser, som tillkommer genom slutledning, är i och för sig varken sanna eller falska, utan riktiga eller felaktiga, beroende på om vederbörande procedurer följts i alla detaljer. En slutsats kan vara ett av skälen för att göra en viss bedömning. Men den kan också sammanfalla med bedömningen, om slutledningen är sista steget i ett övervägande.

Vi får här anledning att skilja mellan *kategoriska* och *hypotetiska* omdömen. De förra utsäger att något är fallet, utan att förbehåll görs (förbehåll skall inte förväxlas med att påståendet är garderat). De senare består av om/så-förbindelser ("Om p, så q"). Inget hindrar att ett sant hypotetiskt omdöme är kontrafaktiskt, dvs. det är givet att den första satsen är falsk: "Om attentatet mot Hitler den 20 juli 1944 hade lyckats, så hade Tyskland aldrig delats i två stater". När det gäller logiska procedurer kan man skilja mellan kategoriska och hypotetiska slutledningar. Exempel på den förra typen är:

Alla S är P – Alla R är S –Alltså: Alla R är P

⁵⁸ Att inom ramen för denna tro skilja mellan grader av tro synes inte vara möjligt, utom i en situation, som dock inte är "ren", därför att man då också kan göra epistemiska graderingar av lägre grad än tro. Det rör sig om fall där man i stället för "Jag tror, att det är säkert (osv.) att p" kan säga "Det är sannolikt, att det är säkert (osv.) att p". Den första bedömningen gör då inte anspråk på att ta samtliga föreliggande data i beaktande. Man kan t.ex. utgå från en generell sats, som säger "Alla S är sannolikt P" och därifrån sluta sig till "Sx är sannolikt P", men sedan modifiera sin bedömning med beaktande av hur säkerställd den generella satsen är: t.ex. "Det är sannolikt, att det är sannolikt att Sx är P" (= "Jag tror, att det är sannolikt, att det är sannolikt att Sx är P").

Exempel på den senare typen är:

Om p, så q – Men p – Alltså: q (modus ponens); och

Om p, så q – Men icke-q – Alltså: icke-p (modus tollens).

För att ifrågavarande slutsatser skall sammanfalla med en bedömning krävs naturligtvis – vid den kategoriska slutledningen – att det är klarlagt att det är sant att alla S är P och att alla R är S, respektive – vid de hypotetiska slutledningarna – att det är klarlagt att det är sant att om p, så q och att det är sant att p respektive att icke-q. En slutsats kan slutligen vara del i ett hypotetiskt omdöme, emedan det hypotetiska omdömet innefattar en slutledning (t.ex. "Om vi antar att Johan har tre äpplen och får fem och använder aritmetisk kalkyl, så finner vi att Johan sedan har åtta äpplen").⁵⁹

När någon påstår att p kan man inte av den yttrade satsen utläsa om den utgör ett omdöme. Det är empiriska frågor, som måste avgöras för sig, om vederbörande tror att p, om hon i så fall har kommit att tro att p utan eller med beslut och om hon i det senare fallet har accepterat att p efter övervägande eller ej. Ber man en person motivera varför hon tror att p, ber man om en bedömning i efterhand.⁶⁰

⁵⁹ Till de två sista styckena, se t.ex. Marc-Wogau s. 18, 24–25, 40, 45–46, 115 och Strawson s. 35–38, 89–92, 152–163.

⁶⁰ Den här framförda bestämningen av begreppen bedömning och omdöme skall konfronteras med Baiers. Denne inleder (s. 48–55) med att sälla bort (a) "verbal reproductions or pictures" ("verbal substitutes for witnessing"), såsom "observations, verbatim reports, meter readings, descriptions, narrative"; (b) "guesses, conjectures, hunches, hypotheses, assumptions, suppositions, and the like, which are verbal pictures from the imagination"; (c) "methods of working something out", "forms or outcomes of calculation, excogitation, or deduction"; (d) "responses to occurrences, to expressed or implied opinions or intentions", dvs. "expressions of satisfaction or dissatisfaction, appreciation or resentment, approval or disapproval, surprise, disappointment, and so forth"; (e) "statements, expressions of attitude, and so on" ("stand-making"); och (f) "verbal exercises of authority such as deciding, consenting, permitting, approving, acceding to, and agreeing or refusing, forbidding, declining, and so on" ("performatory utterances").

Man kan undra vad denna lista avses ge exempel på. Språkhandlingar är en möjlighet; men vad skall man då säga om (c)? Baier hävdar emellertid att det som inte faller under (a) – (f) är något som är sant eller falskt, nämligen "judgments". Det som indelas är då kanske påståenden. Att en del av det som finns med i förteckningen inte behöver eller kan vara påståenden är dock uppenbart.

Vad Baier än kan ha menat med sin indelning, gör han gällande (s. 55) att vad som blir kvar att klassificera som bedömningar eller omdömen har att göra med utövandet

7.6 JÄMFÖRELSE

En jämförelse kan vara ett uppfattande, ett konstaterande eller en bedömning (om vi håller oss till jämförelser som redovisas i utsagor). Ett påstående som innefattar en jämförelse kan innehålla relationstermer eller icke-elliptiska relativa termer. Påståendet kan också utgöras av en elliptisk sats.⁶¹

Utgångspunkten för en jämförelse är alltid en *jämförelseklass* och en *jämförelsebas*, dvs. en faktor med hänsyn till vilken jämförelsen sker.⁶² I enkla fall ser, hör, känner man direkt att A är längre än B, att den ena tonen är högre än den andra, att vattnet är kallt, osv.⁶³ "A är längre än B" kan därför vara ett påstående som bygger på ett uppfattande eller ett konstaterande, om man ser A och B stå eller ligga bredvid varandra. Det tillförlitligaste sättet att jämföra A och B i fråga om längd är att mäta dem. I så fall blir utsagan att A är längre än B ett omdöme.

av en förmåga att nå "correct results under *conditions other than optimum*, that is to say, when the pedestrian, reliable methods of verification have not yet been used, as when he has to judge distances without being allowed to use a tape measure, or speeds without a speedometer. Judgment, then, involves giving correct answers under difficult conditions. It involves being able to give correct answers more quickly, in bad light, or without instruments when reliable answers cannot be given *without a special skill*."

Baier måste här vara inne på fel väg. Det finns visserligen bedömningar som påminner om den typ han beskriver: vi talar då om *skattningar* eller *uppskattningar* ("Enligt min uppskattning var det minst 500 personer på matchen."). Att god förmåga att åstadkomma korrekta svar skulle vara inbyggt i begreppet skattning är emellertid svårt att förstå. Den avgörande invändningen är emellertid att även om man beaktar att en del av vad jag kallat bedömningar kan falla under (c), så synes det för Baier inte finnas plats för "bedömningar", såvida det inte finns en icke använd säker metod att nå fram till rätt svar. Varför skulle det nödvändigtvis finnas sådana metoder? Det visar sig också, att Baier inte kan hålla fast vid sin idé, när han gör en distinktion mellan teoretiska och praktiska omdömen. Praktiska omdömen är "judgments with a direct logical bearing on what should be done" (s. 55). Men vad betyder då "judgment" här? Varje påstående jämförligt med "Ricky Bruch är en bra diskuskastare" antas vara ett praktiskt omdöme (ett värdeomdöme), fastän det enligt Baiers egen begreppsbestämning bara skulle vara ett omdöme om det levererades under omständigheter där det är särskilt svårt att avgöra om Ricky Bruch är en bra diskuskastare, och den som påstår detta dessutom är särskilt skickad att avgöra frågan. Uppenbarligen är det så som Taylor (s. 49) säger: "A value judgment does not cease to be a value judgment when it is made *under optimum conditions*." Baiers distinktion och därmed hans förklaring av vad ett "judgment" är synes vara utan intresse.

⁶¹ Se ovan avsnitt 5.8.

⁶² Sloman s. 386, 389.

⁶³ Baier s. 60–61.

Vid en utsaga som t.ex. "Mitt hus är större än ditt" är jämförandet mer komplicerat än när man jämför två personers längd. I det senare fallet är jämförelsebasen en entydigt bestämd egenskap (relativt sett), medan det inte är lika klart vilka egenskaper hos husen man skall anse vara bestämmande för hur stora de är. Skall man utgå från längd eller bredd eller höjd eller rumsantal eller en kombination av några av dessa egenskaper? Det finns alltså ett antal olika tänkbara kriterier för användningen av T-uttrycket "större än" (i viss kontext), vilka kriterier i sin tur bygger på jämförelser. Fastän fallet är enkelt, eftersom de tänkbara kriterierna är få, kan avgörandet bli svårt om kriterierna är i konflikt: det ena huset är kanske längre, och det andra är bredare och har fler rum. Vi vet inte vad vi skall säga, förrän vi har stipulerat vilka kriterier vi skall använda. Stipulationen blir avgörande för om utsagan är sann eller falsk. En sådan stipulation – t.ex. att storleken i första hand skall avgöras av volymen (produkten av längd, bredd och höjd), i andra hand av ytan (produkten av längd och bredd) och i tredje hand av rumsantalet – kan göras av pragmatiska skäl, men kan också vara helt utan skäl. Grundlösa begreppsbestämningar kan vara en förutsättning för att nå den neutralitet och precision som många vetenskaper är betjänt av: tänk t.ex. på metermättet och termometern. Genom bruket av den senare infördes ett nytt begrepp, temperatur, som från vetenskaplig synpunkt är åtskilligt mer användbart än de personrelativa begreppen värme och kyla.⁶⁴

En jämförelse inom en klass med två eller flera individer leder till en *rangordning* eller rankning (dessa termer används dock sällan när det bara finns två individer i jämförelseklassen). Vid en rangordning ordnas de jämförda individerna i en serie av transitiva relationer (exempel: resultatlistan vid en idrottstävling).⁶⁵

Rangordning skall skiljas från *gradering*. En sådan följer visserligen också av en jämförelse, men jämförelsen avser inte ett antal individer i en klass, utan sker mellan en (eller flera) individ(er) och en måttstock eller *standard*.⁶⁶ I de enklaste fallen består standarden av normalfallet hos en jämförelseklass, och jämförelsen går alltså ut på att konfrontera minst en individ i klassen med denna standard. Graderingen kan då utfalla på åtminstone tre olika sätt: t.ex. stor, normal eller liten.

⁶⁴ Baier s. 58–59, 66–72.

⁶⁵ Rescher s. 65–66, Barry s. 28.

⁶⁶ Rescher s. 67, 70, Barry s. 28, Baier s. 59–61 – som här kallar gradering för "ranking"; så icke i Baier (Value) s. 38. Se även Taylor s. 5–9 (något oklar presentation).

Man kan säga, att en standard består av en rangordning av tänkbara fall. Den kan med lätthet byggas ut till en mer detaljerad skala: en person kan t.ex. graderas som mycket lång, lång, medellång, kort eller mycket kort, och en viss individ kan placeras i olika fack beroende på vilken jämförelseklassen är (män och kvinnor och barn, män och kvinnor över viss ålder, män över viss ålder, osv.). Standarden kan konstrueras så att den blir användbar för oändliga jämförelseklasser (t.ex. längdmätning i meter). En standard behöver inte vara bestämd av hur jämförelseklassens individer faktiskt är beskaffade, utan kan vara ideal, dvs. ge uttryck för ett krav eller annars vara uppställd på pragmatiska grunder. Också i detta fall kan man tänka sig en rangordning av många grader. Gränsfallet utgörs av att standarden är en norm: då finns bara två grader (normen uppfylld – normen icke uppfylld).⁶⁷

⁶⁷ Standarder har uppenbarligen en avgörande roll vid bildningen av och innehållet hos s.k. typbegrepp; se ovan avsnitt 4.7. Om standarder, se vidare nedan avsnitt 14.5, och om normer, nedan avsnitt 11.1.

8

KÄNSLOR OCH ATTITYDER

Under det senaste halvsekle har semantik och värdeteori länkats samman med hjälp av en lära om att en del ord, däribland 'god', 'vacker', osv., har en särskild sorts mening, s.k. *emotiv mening* (se vidare nedan kapitel 9). Att denna lära för så många framstått som plausibel eller t.o.m. övertygande är en väsentlig del av förklaringen till den framgång de emotivistiska värdeteorierna haft (se vidare nedan avsnitten 13.4 och 13.5). Egendomligt nog har man från både semantiskt och värdeteoretiskt håll synbarligen utgått från att de "känslor" och "attityder" man talar om är okomplicerade företeelser, som är bekanta för alla, och vars karakteristika man därför inte behöver gå in på närmare.¹ Känslor och attityder utgör emellertid en utomordentligt heterogen grupp. Ett beaktande härav gör genast emotivisternas teorier mindre trovärda. Den översikt som lämnas i förestående kapitel, vilket i förstone kan tyckas ligga helt vid sidan av den linje framställningen följer, ser jag som en förutsättning för såväl en kritik av semantisk och värdeteoretisk emotivism som uppbyggnaden av en alternativ värdeteori.

8.1 KÄNSLOR

Orden 'känna' och 'känsla' är ord som används för en lång rad av själsliga företeelser, som är fundamentalt olika. För mycket av det som går att "känna" finns det dessutom ingen motsvarande "känsla". I "Jag känner honom väl", "Jag känner till att det förhåller sig så" och "Jag känner igen honom" är 'känna' en *epistemisk* term av samma dignitet som 'veta' och

¹ Se t.ex. Hägerström (Moralpsykologi) s. 40–54.

'inse'. I "Jag känner att det är så" och "Jag känner på mig att det är så" är också fråga om något kognitivt, men känsloterminologin har här större spelrum. Det går ju att säga "Jag har en känsla av att det är så". Anledningen till att man inte nöjer sig med att säga "Jag tror (misstänker) att det är så" kan vara den att man inte är färdig att ta ställning, ens i försiktiga ordalag,

we are dealing either with something that is not susceptible to rigorous proof ... or with what we ourselves do not yet have such proof for²

– 'ana' torde då vara det närmast till hands liggande alternativet till 'känna'. En sådan distinktion är dock i allmänhet obefogad: vi säger helt enkelt "känner" i stället för "tror" eller "misstänker". Något som åtminstone liknar en känsla kan vara inblandad, nämligen en bøjelse att börja tro, misstänka, osv.³

Utanför vad som här är av intresse faller också användningen av 'känna' som perceptionsverb. Motsvarande begrepp är då inte känsla, utan *känsl*: "Känn efter!" (exploration), "Jag känner något" (oberoende av exploration), "Jag känner en nål" (= "Jag känner något som är en nål", dvs. satsen är sann bara om det faktiskt är en nål man känner), "Det känns som en nål" (det är alltså inte nödvändigt att man känner en nål för att satsen skall vara sann) och "Det känns som om det vore en nål" (fastän man vet eller tror att det inte är en nål).⁴ Ordet 'känna' uppträder dessutom som verb vid andra sinnesförnimmelser än *känsl*; 'lukta' och 'smaka' tar ju inte den förnimmande personen som subjekt, utom i explorationsfallen.

Med de nu nämnda fallen borttagna återstår likväl en rad av sinsemellan begreppslikt mycket olika företeelser, som kan betecknas som känslor. För att man överhuvudtaget skall kunna säga något om dessa krävs ett språkbruk som är åtskilligt mer stringent än det vi vanligen använder. Av naturliga skäl beskriver vi våra känslor huvudsakligen i figurativa vändningar. Vi använder samma ord för känslor av helt olika natur; tänk t.ex. på den variation av upplevelser som ordet 'älska' kan användas för. I det

² White s. 106.

³ White s. 107: "It is more like a felt inclination to believe. We feel that so and so is the case because we are affected in regard to it in ways that we may not be able to pin down." Se vidare s. 105–107, Ryle (Feelings) s. 59–60, 67–72, Alston (Feelings) s. 4 och Jareborg s. 188–189, 197, 203–204, 207–208. Om bøjelser, se nedan avsnitt 8.3.

⁴ Ryle (Feelings) s. 56–57, White s. 107–110, White (Attention) s. 104, Alston (Feelings) s. 4.

följande kommer jag att göra en distinktion mellan gruppen av känslor och gruppen av attityder, trots att ordinärt språkbruk knappast ger underlag för en sådan. Termerna 'känsla' och 'attityd' kommer emellertid att användas enbart som sammanhållande rubriker för att underlätta framställningen. Det väsentliga är inte att vissa fenomen kallas "känslor" och andra "attityder", utan de skillnader som finns mellan de olika underavdelningarna av "känslor" och "attityder".

Jag skall försöka redovisa särskiljande karakteristika för fem typer av känslor, nämligen sensationer, böjelser, allmäntillståndskänslor, upprördhet och emotioner. Jag är medveten om att det är möjligt att denna indelning är ofullständig, och att det utifrån andra utgångspunkter går att göra helt andra indelningar.⁵ Vidare bör beaktas att enskilda känslotillstånd ofta är kombinationer av olika sorters känslor.

8.2 SENSATIONER

En grupp känslor är nödvändigtvis *kroppsligt lokaliserade* på i princip samma sätt som ett perceptivt kännande. Skillnaden är att man inte känner något annat, ett perceptionsobjekt, utan det man känner är själva känslan, och denna känsla är inget perceptionsobjekt. Man kan således inte ha några bevis för att man har ont i en tand och därmed inte heller bättre bevis än någon annan. Men samtidigt är man förstås i en privilegierad position, ty man är den ende som kan känna smärtan. Dess existens är beroende av att man känner den. Man kan inte upptäcka att man har en sensation. Kroppsdelarna är inga medel för att ha sensationer på det sätt de är medel för sinnesförnimmelser. En bedövning gör inte att man inte längre märker smärtan, den gör att smärtan försvinner – vilket naturligtvis inte utesluter att orsaken till smärtan finns kvar. Vanligtvis är den fysiologiska orsaken till smärta eller andra sensationer (värk, kittling,

⁵ För olika försök genom tiderna av psykologer att klassificera och karakterisera känslor och attityder, se t.ex. The nature of emotion. I det följande kommer jag nästan helt att bortse från vad psykologer hävdar i ämnet, framför allt därför att även de författare som är mest givande är anmärkningsvärt okänsliga för distinktioner av den typ jag funnit nödvändiga för att förklara värdeutsagornas natur. Psykologer är tydligen mest intresserade av behaviouristiska tendenser och fysiologiska reaktioner förknippade med känslor och attityder. Även med sådana utgångspunkter tror jag dock mycket skulle vara vunnet, om man inte nöjer sig med så få kategorier och en så uppenbart missvisande terminologi, som man finner även hos de emotionspsykologer (se t.ex. Arnold & Gasson) som är mest medvetna om klassifikationsproblemen.

klåda, styng, knip, ”klump i halsen”, ”fjärilar i magen”, osv.) lokaliserad på samma ställe som sensationen, men inget hindrar att de har olika lokalisation. Man kan t.ex. ha ”ont i en fot” som är amputerad.

Den privilegierade kännedom man har om sina sensationer – därför att de är ens egna – inrymmer en rad filosofiska problem, bl.a. rörande hur man kan lära sig att tala om sensationer. Det går ju inte att direkt peka ut dem. Inläringen möjliggörs genom anknytningen till ett karaktéristiskt beteende och jämförelser med sinnesförnimmelser (känsl). En beskrivning av en sensation måste alltid ske i ”som om”-form, dvs. man kan karaktarisera den bara som vad man känner under vissa omständigheter, t.ex. när man skär sig med en kniv, sticker sig på en nål eller kittlas av en fjäder (utom när det just är en sådan kombination av känsel förnimmelse och sensation man upplever).⁶

Vad särskilt gäller smärtsensationer är det vanligt att ställa dem som motsats till lust och behag. I verkligheten är dock smärta en sensation sui generis, som endast till priset av begreppsförvirring kan likställas med olust eller obehag, vilka inte alls är sensationer. Inte heller är alla obehagliga sensationer smärtsensationer. Det är ett empiriskt faktum (inte ett begreppsligt) att de flesta människor i flertalet situationer känner olust vid eller ogillar smärta. Ytterligare ett skäl för att undvika att utsätta sig för smärtupplevelser är att smärta ofta är symptom på en organisk skada. På motsvarande sätt finns inga särskilda lustsensationer, utan bara sensationer som folk normalt finner lustfyllda (de oftast nämnda kandidaterna till lustsensationer är de sensationer man upplever vid sexualhandlingar och vid intagande av mat och dryck).⁷

⁶ Till det sagda, se Ryle (Feelings) s. 57, 62–66, White s. 110–114, Alston (Feelings) s. 4, 21, 30, Hamlyn s. 226–229, 243, och i synnerhet Trigg (Pain); se särskilt s. 63–66 om hur man lär sig använda ’smärta’ (jämför Baier s. 269–270) och s. 80–98 om ”samma sensation”. Se även Jareborg s. 306–314 och där angiven litteratur om vetenskap utan varseblivning samt ovan avsnitt 7.2.

⁷ Se närmare Trigg (Pain) – bl.a. s. 45: ”Because a pain’s increase in intensity is almost invariably a ground for our disliking it more, it is very easy to blur the distinction between the intensity of a sensation and our reaction to it.” – White (Attention) s. 104, Hare (Pain), von Wright s. 70–71. Jämför Baier s. 268–276, som menar att smärta är en ”smärtsam” (= olustfylld) sensation, men inte en sensation av en särskild sort; Trigg (bl.a. 64–66) visar, att Baiers skäl för denna ståndpunkt inte ger tillräckligt stöd.

8.3 BÖJELSER

En sensation uppträder ofta i förening med en annan sorts känsla, nämligen en böjelse (att göra något: t.ex. klia sig, skratta, springa sin väg, ta en huvudvärkstablett). Att ha en böjelse är att känna den. Den kan vara stark eller svag och upplevs nästan alltid som stark bara när impulsen, lusten, frestelsen att göra x inte blir tillfredsställd omedelbart, när den som känner böjelsen blir – eventuellt av sig själv – hindrad, förhindrad att eller försenad i att göra x eller målet uppnås långsamt eller bara partiellt. Som handlingsförklaring går en hänvisning till en böjelse ut på föga mer än att vad någon känner att hon kommer att göra kommer hon att göra, såvida hon inte blir hindrad eller förmås att avstå:

a felt inclination to do something does not explain the action by reference to an antecedent and separate happening, but by reference to the earlier state of the agent.⁸

Den som är böjd, frestad att göra x ("feels like doing x"), måste (begreppsligt) veta detta. Det skall observeras att det man är böjd att göra alltid är en konkret handling, en handlingsindivid i motsats till en handlingstyp. Detta är ett av de kännetecknen som skiljer böjelser från vad som också brukar kallas "böjelser" och som består i att man är disponerad att göra något (inklusive lyckas eller misslyckas med vissa saker), att undergå eller råka ut för något (inklusive att ha vissa känslor). En sådan "frekvensböjelse" är en del av en persons karaktär eller personlighet och innefattar en generalisering rörande personen i ett visst hänseende. I motsats till "känsloböjelser" kan man ha sådana "frekvensböjelser" eller tendenser (som är en typ av *benägenheter*; se också nedan avsnitten 8.7 och 8.11) utan att vara medveten därom. Man kan således korrekt beskrivas som t.ex. punktlig, artig, hederlig, taktlös eller anspråkslös, trots att man själv inte förstår att man har en sådan dispositionell egenskap. Det finns inget nödvändigt samband mellan benägenheter och böjelser, men det är givet att om man är benägen att göra x kan det vara så att man ofta är böjd att göra x. En tendens' styrka är en funktion av hur ofta den manifesteras. En böjelses styrka är en funktion av vad som behövs för att förhindra dess tillfredsställelse.⁹

⁸ White s. 159.

⁹ Till detta avsnitt, se White s. 114–115, 156–159, White (Attention) s. 89–94, Ryle (Feelings) s. 60, Alston (Feelings) s. 5, Jareborg s. 105–106, 111 och, rörande benägen-

8.4 SINNESSTÄMNINGAR OCH ANDRA ALLMÄNTILLSTÅNDSKÄNSLOR

Sensationer och böjelser är relativt enkla att klassificera och identifiera jämfört med de känslor, som berörs i detta och de två följande avsnitten. Det kan t.o.m. ifrågasättas, om sensationer och böjelser *är* känslor och inte bara komponenter i känslor, även om de naturligtvis kan uppträda utan att vara sådana komponenter. En teoretiskt viktig gräns har att göra med att sensationer och böjelser existerar endast om man är medveten om dem, medan det vid övriga känslor är möjligt att vara okunnig om vad det är man känner. Eftersom emotioner är de känslor som är begreppsligt mest komplicerade, är det antagligen beträffande dessa som personen i fråga lättast kan missta sig.

Bland allmäntillståndskänslorna – som i fortsättningen betecknas med förkortningen *AT-känslor* – går det att göra en principiell skillnad mellan dem som tillskrivs kroppen och dem som tillskrivs själen. Någon klar skillnad är dock i praktiken knappast möjlig att åstadkomma. Bortsett från svårigheten att avgöra vilka personlighetsyttringar som är själsliga och inte enbart kroppsliga, är det ju så att vi måste använda ungefär samma ord när vi beskriver kroppskänslor som när vi beskriver själskänslor.

Känslor av visst allmänt kroppstillstånd går inte att lokalisera till vare sig någon bestämd kroppsdel eller kroppen i sin helhet, fastän de nästan alltid involverar ett mönster av sensationer och böjelser (och därmed även handlingar). Att känna sig hungrig, mätt, sömning, matt, energisk, trött, klarvaken, kraftfull eller sjösjuk är exempel på AT-känslor av denna sort.

Exempel på *sinnesstämningar* är att känna sig deprimerad, irriterad, melankolisk, lycklig, glad, frivol, lugn eller rastlös. Det är svårt att säga något generellt om sinnesstämningar annat än i färgmetaforer – Sparshott karakteriserar sinnesstämningar som "the over-all feeling-tones which colour all our experiences for a while"¹⁰ – eller som "själens klimat". Sinnesstämningar har orsaker som mestadels är oss obekanta. De tar inga

heter, Mellor och Harré (Principles) s. 269–274. För att benägenheter skall anses som egenskaper och deras existens kunna åberopas som stöd för kontrafaktiska satser krävs ett antagande om att det finns en underliggande "mekanism" eller egenskap som förklarar regelbundenheten. Benägenheter kan (liksom andra dispositionella egenskaper, såsom förmåga) analyseras med hjälp av hypotetiska satser.

¹⁰ Sparshott s. 403.

intentionala objekt, dvs. de är inte ”riktade” mot något speciellt. Man är inte melankolisk över något visst, utan när man är melankolisk ser man allting på ett visst sätt, man är böjd att göra och gör vissa saker, är benägen att göra vissa saker, är offer för vissa känslor (av olika sorter, även emotioner). Att tillskriva någon en viss sinnesstämning är att sätta en etikett på ett komplext mönster. De etiketter vi har tillgång till kännetecknas av en påtaglig vaghet och öppenhet. Vi lär oss använda dem utifrån typfall, typiska tillstånd av melankoli, rastlöshet, osv. Det finns ingen fast terminologi, och termer och kriterier bygger på metaforer. Inga komponenter är nödvändiga för att en viss sinnesstämning skall föreligga, och en del komponenter kan knappast identifieras annat än som en del av mönstret. Om vi tar ett exempel som är enklare, eftersom det rör sig om en AT-känsla som inte är en sinnesstämning: det är knappast möjligt att identifiera de sensationer man har vid normal hunger annat än som typiska sensationer man har när man är hungrig.

AT-känslotermerna är sällan exklusiva. De kan alltså så att säga delvis täcka varandra. Olika termer kan vara mer eller mindre koncentrerade på vissa typer av komponenter. Sålunda utgår beteckningar såsom att känna sig ’generös’, ’äventyrligt sinnad’, ’flirtig’, ’pratsjuk’, osv. främst från de involverade handlingsbenägenheterna och böjelserna.¹¹

Att må väl, känna sig lugn, nöjd, tillfredsställd, uttråkad, likgiltig är att befinna sig i ett tillstånd som kännetecknas av *frånvaro av andra* AT-känslor i större eller mindre grad: t.ex. att känna sig dålig (må illa), bekymrad, missnöjd, otillfredsställd, intresserad. Man kan inte vara fullständigt missnöjd, men väl fullständigt nöjd: det finns ingen nedre gräns i skalan, men det finns en övre (fullständig frånvaro av missnöje).¹² – För säkerhets skull skall tilläggas att om man är (miss)nöjd med något, bekymrad över något, ointresserad av något visst, osv. så är inte längre fråga om AT-känslor, utan emotioner eller attityder eller kanske värderingar, som på något sätt kan vara komponenter i en sinnesstämning.

¹¹ Till det sagda, se Ryle (Feelings) s. 58–59, 61, 66–68, Alston (Feelings) s. 5, White s. 116–117, White (Attention) s. 104, Trigg (Pain) s. 6, 118. Se även Arnold & Gasson s. 211–212 (s. 211: en sinnesstämning är ”a feeling state which is not ascribed to a particular sensation, but which reflects the total inner state, the total functioning, and this feeling is protracted ...”).

¹² White s. 121 (bl.a.: ”Wretchedness has no bottom, but contentment can be reached.”).

8.5 EMOTIONELL UPPRÖRDHET

De känslor som faller under denna rubrik är på ett sätt motsatser till böjelser i det att de kännetecknas av att en genomgripande störning av personens normala aktivitet äger rum, vilken ofta tar sig uttryck i handlingsförlamning. Störningen, upprördheten, är vanligen av ganska kort varaktighet och upplevs som något som kommer över en plötsligt och intensivt, undanskymmande allt annat. Man blir ”fångad” av något man ser, hör eller inser, och som står i strid med ens förväntningar. Vokabulären återspeglar hur dominerande känslan är, hur man kastas in i ett tillstånd: man slås eller paralyseras av skräck, slås eller grips av sorg eller förvåning, grips eller fylls av spänning, man blir bestört, upprivs, blir mållös eller utom sig, man skälver, genombävas, överväldigas, rycks med, uppskakas eller baxnar.

I motsats till vad som är fallet vid sensationer och AT-känslor krävs en relation till en specifik företeelse, en händelse eller tanken på en verklig eller föreställd händelse. Man är sålunda alltid t.ex. upprörd över något eller vid tanken på något, chockad av (tanken på) något visst, som är orsak till det upprörda sinnestillståndet. Orsaken är känd av den som drabbas av upprördheten, men det är inte säkert att hon vet hur det emotionella tillståndet skall klassificeras.

Till väsentlig del avgörs huruvida en beteckning är adekvat av vad som sker: man kan inte bli skräckslagen när man får höra att en nära vän har dött, och man kan inte gripas av sorg vid tanken på sin egen förestående död. Detta beror på att beteckningarna härrör från de emotioner i vars tecken upprördheten uppträder. Vissa sorter av upprördhet upplevs av de flesta som fyllda av olust (att vara skräckslagen, uppriven av sorg), medan andra eftersträvas (att gripas av spänning, att överväldigas av glädje, extatiska upplevelser, ”betagande” estetiska upplevelser). Olika människor har olika grad av benägenhet att drabbas av den här sortens känslor; jämför uttrycket ”känslomänniska”.¹³

8.6 EMOTIONER

När det talas om känslor tänker man i första hand på emotioner: t.ex. rädsla, ilska, svartsjuka, medlidande, avsky, beundran, indignation, skam, kärlek, hat, hopp, ånger, avundsjuka, blygsel, stolthet, oro, ängs-

¹³ White s. 122–123, White (Attention) s. 104.

lan, besvikelse. De uppfattas som en "naturlig" inre (dvs. själslig) entitet. Men att identifiera en emotion är egentligen att känna igen ett mönster av faktorer, som har att göra med det sociala sammanhanget och personens beteende och uppfattningar lika mycket som med vad hon "känner". Tre typer av faktorer synes vara tillräckliga och nödvändiga för att en emotion skall föreligga: ett objekt, en trosföreställning och (en böjelse till) ett karakteristiskt beteende.

Emotioner har således *objekt*. De är riktade mot något – en person, en sak eller ett faktum. Man är rädd för att dö, arg på Gunnar Sträng, beundrar Roger Moore, avundsjuk på den som vunnit högsta vinsten, skäms för vad man själv gjorde, indignerad över vad den andre gjorde, osv. Objekten är intentionala, dvs. de behöver inte vara verkliga. Man kan skämmas över att ha gjort x, fastän man inte har gjort x utan bara tror att man har gjort x. Man kan vara rädd för att något skall hända, fastän det i verkligheten är otänkbart att så sker.

En emotions intentionala objekt är inte detsamma som någon av dess orsaker, även om det är möjligt att orsak och objekt sammanfaller. Relationen orsak–emotion är empirisk, relationen objekt–emotion är begreppslig. En okänd orsak till en emotion, som man vet att man har, är precis lika effektiv som en känd orsak. Ett okänt objekt för en emotion, som man vet att man har, är en begreppslig omöjlighet. I en del fall är det omöjligt för objekt och orsak att sammanfalla, t.ex. när objektet är något icke existerande eller när en orsaksförklaring utpekar företeelser som omöjliga kan vara objekt, såsom fysiologiska tillstånd (man kan inte vara indignerad på det fysiologiska tillstånd som är orsak till att man är indignerad).¹⁴

Om man frågar "Varför är du rädd (skamsen, arg)?" är det vanligtvis en fråga som avser objektet (inklusive vilka trosföreställningar vederbörande har om objektet), eftersom dessa emotioner ofta kan avläsas redan på

¹⁴ Till det sagda, se White s. 124, 127–130, Pitcher s. 326–328, Green s. 553–554, Green (Emotions) s. 35–39, Trigg (Pain) s. 5, 11, 17, 49, 98–99, Alston (Feelings) s. 5, Andersson & Furberg (Moral) s. 65–66.

Ibland kan det vara oklart om objektet är ett faktum (eventuellt föreställt) eller något annat: "Jag är arg på honom för att han gjorde x". Lösningen synes vara (med föregripande av återstoden av avsnittet) att som Green (Emotions) s. 33, säga: "the object of an emotion is what is mentioned in a complete specification of the objects of both the characteristic belief and desire which it involves." Se närmare s. 30–35 (och även s. 25–27, om att handlingens eller böjelsens objekt inte behöver vara identiskt med emotionens objekt).

ansiktsuttryck, kroppshållning och annat beteende, dvs. utifrån behaviouristiska kriterier. Om objektet redan är känt, gäller frågan orsaken till rädslan, skamkänslan eller ilskan. Andra emotioner – medlidande, förakt, beundran, ånger, hopp – kan inte på samma sätt ”be thought of as general states, inducible by various means. They are specific to each object.” Det är knappast möjligt att veta att någon har en sådan emotion, om objektet inte redan är känt (liksom de till objektet knutna trosföreställningar som den som har emotionen hyser). ”Varför är du hoppfull?” är därför en fråga som avser orsaken till emotionen (såvida inte vederbörande sagt, att han är hoppfull, men inte mer). Det förefaller vara så att det vid den förstnämnda typen av emotioner finns åtskilligt större utrymme för att orsak och objekt skall sammanfalla. En person som man känner sig arg på kan också vara orsak till ilskan, men en person som man hyser medlidande med kan inte vara orsak till att man känner medlidande.¹⁵

En andra typ av faktor som bildar underlag för identifikationen av en emotion är de *trosföreställningar* den innefattar och som hänför sig till objektet. Jag kan inte vara rädd för någon, om jag inte tror att han (kanske) kommer att göra något, som åtminstone innefattar en fara för ett resultat som jag värderar negativt. Jag kan inte vara svartsjuk utan att tro, att den älskade har från min synpunkt olämpliga sympatier. Jag kan inte känna ånger utan att tro, att jag gjort något som jag inte borde ha gjort. Med krav på allmängiltighet torde kunna sägas, att böjelser och upprördhet som är del i en emotion orsakas av att man tror, att emotionens objekt eller något hos objektet påverkar ens, ofta själviska och kort-siktiga, intressen eller annars något som man bryr sig om. Objektet måste värderas som bra eller dåligt i ett eller annat avseende, eller på annat sätt upplevas som attraherande eller repellerande. Begreppet emotion kan således inte användas för att förklara vad en värdering är.

Vad den som har en emotion tror om objektet brukar på ett något missvisande sätt kallas *skäl* för att ha emotionen; vad som avses är egentligen skäl för att göra något som är karakteristiskt för den som har emotionen i fråga. Det är på bl.a. denna grund som det är möjligt att – i motsats till vad som gäller beträffande andra känslor – tala om emotioner som berättigade och oberättigade, rimliga och orimliga. Man kan säga att någon bör ha en viss emotion: ”Du borde skämmas!”

¹⁵ Se White s. 130, varifrån citatet kommer (även: ”we usually seek the cause of an emotion only when we already know its object. We seek objects for unspecified emotions and causes for specified emotions.”).

Av det sagda följer att man genom argumentation kan påverka en persons emotioner. Man kan t.ex. få honom att inte längre tro att p, när en sådan tro är konstitutiv för en viss emotion (och tvärtom). Den som övertygas om att han inte gjort något, som han inte borde ha gjort, kan inte längre känna ånger. Trigg säger:

The presence of an emotion depends on our viewing the situation in a particular way. If we stop thinking about it, or come to see it in a different light (if, for example, we see that something wasn't really an insult), our emotion will leave us.¹⁶

En emotion är kontrollerbar på samma sätt som en tro kan hållas under kontroll. Det går inte att säga att man är "offer" för en emotion på samma sätt som beträffande andra känslor, ty oberoende av vad man känner gör ett frångående av den tidigare tron, t.ex. att hustrun varit otrogen, att det inte längre är (begreppsligt) möjligt att känna svartsjuka.

När man talar om en känsla som (o)grundad, (ir)rationell, vidskeplig, (o)rimlig eller (o)berättigad kan avses att den för en emotion karaktäristiska tron är att beteckna på sådant sätt. Men som redan nämnts kan dylika epitet lika väl knyta an till aktuell (brist på) rationalitet hos handlingar, som vederbörande utför eller är böjd att utföra. (Samma termer används på ett missvisande sätt när man talar om relationen mellan orsak och emotionell upprördhet, som utgör del av en emotion; en sådan reaktion kan vara mer eller mindre normal, men inte mer eller mindre rationell.)¹⁷

I handlingsförklaringar fungerar emotioner på det sättet, att handlingar genom att relateras till emotioner placeras in i ett naturligt eller åtminstone begripligt mönster, som bland sina komponenter också har skäl för handlingarna.¹⁸

En emotion kännetecknas för det tredje av en karakteristisk figuration av *böjelser och/eller handlingar samt annat beteende*, däribland fysiologiska

¹⁶ Trigg (Pain) s. 18.

¹⁷ Till det sagda se Bedford s. 90–93, Pitcher s. 329–331, 333–337, 339–340, 344–345, Trigg (Pain) s. 17–19, 49–50, 57, Andersson & Furberg (Moral) s. 63–65, 98–101, 185–199, 209–214, 247, Hamlyn s. 231, Williams s. 18–23, MacNiven s. 170–174, Green (Emotions) s. 28–30, 39–40, Scruton s. 32–41 (som har avvikande terminologi: han kallar det intentionala objektet "notional object", och vad vederbörande tror "intentional object"), Arnold & Gasson, Lazarus.

¹⁸ Om sådana tolkningsförklaringar (till skillnad från faktorförklaringar), se Jareborg s. 118–122.

reaktioner, såsom rodnad vid blygsel. Karakteristiskt beteende vid ilska – t.ex. rytande, svärande, gestikulerande, röd ansiktsfärg, aggressivitet, m.m. – är inte symptom eller tecken på ilska, utan den form vari ilskan manifesterar sig. Visserligen kan man känna ilska utan att manifestera den på något av dessa sätt eller att överhuvudtaget manifestera den (det räcker med böjelser i en viss riktning). Inte heller är beteendet ekvivalent med emotionen, så att man måste vara arg när man betar sig på detta sätt. Men normalt visar sig ilskan i våra ansikten, och beteendet orsakas inte av emotionen. Beteendet är ett kriterium för användningen av emotionstermen.

Till ofrivilligt beteende kan också räknas sensationer, böjelser (som redan nämnts) och upprördhet. Av dessa synes sensationer vara mest umbärliga. Det är dock vanligt att sådana förekommer ("klump i halsen", "torr i munnen", "fjärilar i magen"). Vad som betecknas som t.ex. ett hugg av medlidande eller en våg av glädje kan vara sensationer, men lika ofta talar man i sådana termer för att beskriva hur en plötslig insikt om att något är fallet så att säga sätter en i en emotion. I vart fall kan sådana sensationer inte identifieras annat än genom en hänvisning till den emotion vari de hör hemma. Utan böjelser att göra något visst är det uteslutet att tala om emotioner.

Vad gäller upprördhet menar Trigg, att en emotion måste innehålla ett emotionellt element: vi är inte längre lugna, samlade, och detta visar sig i vårt beteende och i våra ansikten. "Emotions are characteristically instances of excitement and disturbance."¹⁹ Han säger också, att rädsla inte alltid är en emotion.²⁰ Jag är inte alls säker på att Trigg har rätt, men även om så vore fallet kan emotionsorden vara på sin plats i fall där man inte är upprörd. Det finns nämligen ett par, varandra korsande, distinktioner att göra här.

Dels kan man skilja mellan – om vi tar ilska som exempel – att *vara* arg och att *känna sig* arg (på någon därför att han gjort något). När en handling förklaras genom en hänvisning till att den handlande var (men inte nödvändigtvis kände sig) arg, har man utpekat ett handlingsmotiv.²¹

Dels kan man skilja mellan *episodisk* ilska och *dispositionell* ilska, dvs. en benägenhet att vara episodiskt arg (på någon för att han gjort något).

¹⁹ Trigg (Pain) s. 42, se även s. 49. – Bouwsma s. 88: "the language of emotion is dominantly the language of water".

²⁰ Trigg (Pain) s. 51.

²¹ Termen 'motiv' kan användas på flera sätt; se Jareborg s. 115–122.

Man kan vara arg på någon i flera månader utan avbrott, man kan vara arg när man sover eller är medvetslös, bara man är benägen att manifestera (eller att vara böjd att manifestera) och/eller uppleva ilskan under denna period.

Distinktionen mellan att vara arg och att känna sig arg är intressant, därför att man lär sig hur det är att känna sig arg genom att uppleva hur det känns eller kan kännas att vara arg. För att kunna skilja mellan olika tillstånd såsom att vara blyg, arg, skamsen räcker det i och för sig med att kunna identifiera ett mönster av, låt oss säga, objekt, sociala fakta och beteende. Känslor – med undantag för böjelser – är överflödiga i det sammanhanget. Vad man känner (utom böjelser) är alltså inte avgörande för om ett emotionsord är korrekt använt. Men samtidigt – och häri ligger kärnan av sanning i vad Trigg säger – för att det skall vara korrekt att säga, att man *känner* att man är i ett sådant tillstånd måste man ha en känsla, förutom relevanta böjelser (vilken känsla naturligtvis inte är identisk med den ifrågavarande emotionen, eftersom denna inte är något som går att känna som en helhet).²²

8.7 ATTITYDER

Termen 'attityd' är lika problematisk som termen 'känsla'. Trigg säger att ordet är

a blanket word, which can cover all our thoughts and feelings in a situation (usually as revealed in our actions). Attitudes, so far from being contrasted with emotions, very often *are* emotions ... A considered attitude, however,

²² White s. 114, 118–120, 125, White (Attention) s. 91, Pitcher s. 331–333, 338, Bedford s. 77–90, Green s. 553–554, Tilghman s. 355–359, Trigg (Pain) s. 5, 97–98, Alston (Feelings) s. 6. – Andersson & Furberg (Moral) bl.a. s. 64–65 och 247, talar på ett något förvirrande sätt om känslors adekvans: en känsla ”och en därmed förbunden handling är *adekvat*, när agenten känner till kriterierna och *tror* att objektet uppfyller kriterierna.” De påpekar att det går att konstatera huruvida en känsla – de torde avse vad jag kallar emotioner – är på sin plats, utan att ”någon som helst emotion” föreligger. Av vad de fortsättningsvis säger följer emellertid att om man har en emotion, så är den alltid adekvat eller framstår åtminstone som adekvat för den som hyser den: dvs. är den inte adekvat (för honom) så kan han inte ha emotionen. Jag kan inte finna annat än att det är onödigt att blanda in detta adekvansbegrepp; det har ingen annan funktion än att påminna om att kriterierna för användningen av ett emotionsord skall vara uppfyllda för att det skall vara korrekt att använda det.

is one which is not clouded by emotion, but has been carefully thought out, and deliberately adopted.²³

Varje form av ställningstagande (aktivt eller passivt) kan kallas att inta en attityd. Varje värdering, varje trosföreställning kan kallas en attityd. Jag har emellertid behov av att använda 'attityd' som s.k. paraplyterm med mindre räckvidd; i vad mån en värdering är en "attityd" får bli en senare fråga.

Jag kommer att skilja mellan *episodiska attityder* (inställningar) och *dispositionella attityder* (hållningar), som båda förutsätts vara något som man inte har förmåga att välja (i kontrast till de attityder eller förhållningar som berörs nedan i avsnitt 8.12). Den följande framställningen har stipulativ karaktär inte bara på det sätt som nu påpekats. Språkbruket på det här området är så oprecist, att det knappast är möjligt att säga något hållbart utan att använda en terminologi som konsekvent knyter an till begreppsliga skillnader mellan olika sorters attityder. Här om någonsin gäller att annan terminologi kunnat användas och andra distinktioner kunnat göras. De distinktioner jag försöker genomföra är valda med tanke på att de skall vara ändamålsenliga för förståelsen av vad värderingar är.

Jag kommer att skilja mellan tre typer av inställningar: behag (obehag), intresse (ointresse) och gillande (ogillande).

8.8 BEHAG

Med "behag" avser jag att täcka även sådant som vanligen uttrycks med starkare uttryck, såsom 'lust' och 'njutning'. Behag är alltså inte bara en mild lust, det som man "har glädje av", "finner angenämt", det som "känns skönt". På motsvarande sätt innefattas olust, avsky, plåga och pina i obehag.²⁴ Trots den betydelse behag/obehag har för varje människa, och

²³ Trigg (Pain) s. 51–52. – Scruton s. 41–42 argumenterar för att 'attityder' skall användas för universella "mental states" (sådana som har till objekt företeelser i sin egenskap av att tillhöra en viss klass), medan 'emotioner' skulle hänföra sig till partikulära "mental states" (riktade mot individer såsom individer); möjligen kommer i så fall det mesta som kallas emotioner att räknas som attityder och tvärtom.

²⁴ På grund av det vacklande språkbruket (och skillnader mellan engelskt och svenskt språkbruk) även hos de mest noggranna filosofer är det svårt att ge detaljerade belägg för de synpunkter och förslag till begreppsbestämningar, som framförs i det följande, utan att gå in på utrymmeskrävande förklaringar. Jag nöjer mig därför med att hänvisa till

trots den roll begreppsparet i årtusenden spelat i filosofisk diskussion, har det ännu inte blivit föremål för någon verkligt ingående analys. Länges har man antagit, att behag är en sorts sensation, som helt enkelt är den positiva motsvarigheten till smärta. Men det går inte att urskilja en särskild "hedonisk" kvalitet, jämförd med smärtekvaliteten. Alla obehagliga sensationer är inte smärtsensationer. Sensationer som ger lust är inte lustsensationer, och lust eller behag kräver inte några sensationer. Det är möjligt att finna behag i smärtsensationer, ty även om smärtsensationer i regel ger obehag och är tecken på att något är på tok, kan de också vara tecken på något som uppfattas som värdefullt (t.ex. när man återfår känseln i ett förlamat ben), och då kan man mycket väl finna lust i en smärtupplevelse. Förvirrande faktorer är att 'smärta' används inte bara för sensationer utan också – på grund av den normala korrelationen – för olusten vid smärtan och vid s.k. själslig pina, t.ex. när man sörjer en närståendes bortgång.

Termen 'välbehållande' är kanske mer träffande än 'behag', men den är alltför klumpig språkligt sett.

Lust, njutning, behag är något man *känner*. Frågan är då om behag ändå inte kan anses falla under någon av de kategorier av känslor som tidigare berörts. Sensationer har redan avförts; behag kan inte lokaliseras till någon viss kroppsdel. En böjelse att göra x uttrycker man inte sällan i ord så att "man har lust eller känner lust att göra x", men därav följer inte att man känner lust eller behag.

En sinnesstämning eller annan AT-känsla kan vara sådan att det är otänkbart att den förenas med behag alternativt obehag. Att vara glad, lycklig eller helt tillfredsställd är stämningar som är oförenliga med obehag; att känna behag vid sjösjuka, depression eller missnöje synes lika omöjligt. För de nämnda exemplen kan man gå så långt som att säga, att AT-känslorna är oförenliga med annat än behag respektive obehag. Vi har här ytterligare en faktor som gör det svårt att hålla begreppen i sär, och den accentueras av att vi ibland inte kan karakterisera vårt tillstånd mer precist än att vi känner oss "(o)behagliga till mods". För flertalet AT-

arbeten som genom sin allmänna syn eller i enskildheter varit av betydelse för innehållet i hela detta och de två följande avsnitten: Trigg (Pain), särskilt s. 102–124, von Wright s. 63–72, 78, Ryle s. 54–67, Ryle (Pleasure) s. 195–198 (Ryles dispositionella analys kan jag dock inte godta; jämför t.ex. Penelhum, vars framställning dock ej heller synes mig helt övertygande), McCloskey (Pleasure), White (Attention) s. 110–113, Feinberg s. 5–7, Baier s. 272, Nowell-Smith s. 139–140, Sparshott s. 202–204.

känslor gäller dock, att det inte finns någon särskild koppling till behag eller obehag. Och generellt gäller att behag aldrig kan *vara* en AT-känsla, eftersom behag kräver ett intentionalt objekt: man njuter av något, finner behag i något.

Går vi vidare till emotionell upprördhet är att säga, att extrem lust och njutning mycket väl kan involvera sådan, men extrem lust är även förenlig med fullständigt lugn. Behag liknar då mer en emotion. Båda kräver ett intentionalt objekt. Objektet behöver inte vara orsak till att man känner behag. (För masochisten är smärtan orsak till att han känner lust, men inte lustens objekt.²⁵) En tro eller vetskap är nödvändig på det sättet att ett objekt är medvetet eller antaget. Men härav följer knappast att behag är en sorts emotion. Däremot kan vissa emotioner vara oskiljaktiga från behag respektive obehag, därför att de begreppsligt innehåller sådana komponenter, att en del av dessa faktiskt konstituerar behag eller obehag.

Inställningar är *pro* eller *anti* (eller neutrala). Det som framför allt kännetecknar behag är att personen *vill att det som (hon tror) händer med henne skall fortsätta*. En sådan förklaring är förstås i behov av en precisering. Ordet 'vill' kan fattas på flera olika sätt, av vilka de viktigaste berörs nedan i avsnitt 10.3. I den här avsedda bemärkelsen måste vara fråga om ett *arationellt* viljande, ett viljande utan skäl. Annars kommer vi in i ett snävt cirkelresonemang, ty avsikten är att förklara vad skäl (att göra) är med hjälp av begreppet behag. Detta arationella viljande kan förklaras på följande sätt: A vill att det hon upplever skall fortsätta, om och endast om (a) hon saknar alla böjelser att göra något, som hon tror skulle leda till att tillståndet upphör, och (b) är benägen att känna böjelse att undanröja allt, som hon tror hindrar att tillståndet fortsätter, och böjelse att förhindra att något inträffar, som enligt vad hon tror motverkar detta. Vid upplevt obehag är hon på motsvarande sätt böjd att göra vad hon tror leder till att tillståndet upphör (och därmed också benägen att känna böjelse att göra det som hon tror förhindrar att något inträffar som motverkar detta mål). Det är av intresse att notera den asymmetri som föreligger mellan behag och obehag därigenom att det förra karakteriseras av frånvaro av böjelser (utom när tillståndet uppfattas som hotat) och det senare av förhandenvaron av böjelser. Upplevt obehag är därför på något sätt påtagligare än upplevt behag.

²⁵ Trigg (Pain) s. 159.

Behag och obehag utgör positiva respektive negativa reaktioner; i behaviouristiska termer kan man tala om en respons i form av *attraktion* respektive *repulsion*. Emotioner är också pro eller anti, men inte på samma sätt som behag och obehag. De innefattar normalt värderingar av objektet. Men även om begreppet värdering i sista hand är beroende av begreppet behag, är de flesta värderingar rationella och inte kopplade till att man faktiskt känner behag. De flesta emotionsobjekt kan helt enkelt inte vara objekt för behag; detta gäller uppenbarligen personer, saker, att andra upplever eller gör något eller att omvärlden är beskaffad på visst sätt.

Låt oss i stället konstruera känslor som objekt för behag och obehag. Det är då uppenbart att sensationer och AT-känslor (inklusive sådana som karakteriseras av frånvaro av andra känslor) kan vara sådana objekt.²⁶ Detsamma synes gälla emotionell upprördhet. Böjelser att göra något torde däremot inte kunna vara föremål för vare sig behag eller obehag; en annan sak är att frustration av böjelser kan orsaka andra känslor, som upplevs som obehagliga eller undantagsvis som behagliga. Ett avbrott (eller det som framkallar avbrottet) i upplevelsen av det man njuter av kan bli objekt för en emotion (besvikelse, ilska, osv.) som i sin tur är objekt för obehag.

När en känsla är objekt för behag, är det behag man känner inget annat än den känsla man känner: man vill att känslan skall stanna kvar. En emotion kan inte heller kännas på annat sätt än att man känner de känslor av annan typ som den involverar. En emotion är ju ett komplext mönster av bl.a. känslor av annan typ. Skillnaden mellan att en emotion och att de känslor den innefattar var för sig är objekt för behag kan bara vara den att man vill – i det förra fallet – att just den aktuella konfigurationen av känslor skall stanna kvar.

Känslor kan alltså inte i sig sägas vara begreppsligt förbundna med behag eller obehag. Men det är ett empiriskt faktum, att de flesta människor finner behag i att äta, vara kära, osv. och obehag i att känna smärta, skräck, törst, osv. Denna faktiska förbindelse är för många så självklar, att

²⁶ Trigg (Pain) s. 38–41: kroppsligt respektive själsligt behag eller obehag kan skiljas åt bara genom objektet (kroppskänsla respektive själskänsla). – För att man skall kunna tala om lust, och inte bara behag, torde krävas att objektet är en känsla av påtaglig intensitet; en lustfylld sinnesstämning kan då inte vara en sinnesstämning som karakteriseras av frånvaro av andra känslor: att känna sig nöjd, tillfredsställd, välmående kan således vara behagligt men inte lustfyllt.

det blir svårt att upprätthålla skillnaden mellan känsla och inställning. En annan svårighet är att vi knappast skulle kunna ha begreppet obehag om vi inte hade känslor (men detta är kanske bara ett specialfall av att vi inte skulle ha några begrepp alls om vi inte hade känslor).

Eftersom emotionstermer, och i någon mån termer för sinnesstämningar, avser att täcka mönster av bl.a. känslor, finns inget hinder för att bland kriterierna för sådana termer medta som ett nödvändigt kriterium, att den som har emotionen eller sinnesstämningen finner behag eller obehag i det hon känner. I så fall är det omöjligt att skilja mellan känsla och inställning. Som tänkbara exempel på sådana förhållanden kan anföras 'glädje' och 'lycka'.²⁷ Att vara glad eller lycklig över något är en emotion. Att känna sig glad eller lycklig (utan särskilt objekt) är en sinnesstämning. Glädje och lycka torde som sinnesstämmningar kunna skiljas åt på att den som känner sig glad har en utpräglad benägenhet att (vara böjd att) le och skratta, medan lyckokänsla inte kräver detta. Lycka som emotion torde kunna skiljas från glädje utifrån objektet, som bör vara tillfredsställandet av särskilt viktiga behov eller mål, samtidigt som detta tillfredsställande uppfattas som någorlunda beständigt, eller med andra ord, att man anser att ens livsposition är bra (man tror att man är trygg, att man kan göra vad man tycker om att göra, osv.). När glädje och lycka är sinnesstämmningar synes behag vara begreppsligt förbundet med vad man känner. Däremot kan man t.ex. vara glad över att någon misslyckas och samtidigt avsky sig själv därför att man är glad, dvs. finna obehag häri. Om 'avsky' är en emotionsterm och inte bara en term för obehag, så har vi emellertid ett exempel på att emotion begreppsligt innefattar obehag. Om Trigg har rätt i att själslig smärta, pina, själsligt lidande eller betryck, är emotioner, har vi ytterligare exempel på detta.²⁸

Kan man tänka sig något annat som objekt för behag än känslor (utom böjelser)? Är det inte möjligt att finna behag i sinnesförmålor? En smekning, smaken av malörtsbrännvin, doften av en cigarr, slutackorden i Mahlers åttonde symfoni, betraktandet av ett åskväder: kan man inte finna behag häri utan att några känslor är inblandade som objekt?

Av förmålor står känsel-, smak- och luktförmålor i en grupp för sig, därför att de "känns". Vi upplever dem på samma sätt som sensa-

²⁷ Se t.ex. Kenny, särskilt s. 51, von Wright s. 87–99, Parker s. 131–141.

²⁸ Se Trigg (Pain) s. 19, 100–101, 153–157. Även om så är fallet torde det vara möjligt att samtidigt finna emotionen obehaglig och någon komponent av den behaglig. En manifestation av lidande (t.ex. gråt) kan framkalla en behaglig AT-känsla.

tioner, dvs. som något som vår organism drabbas av i en bestämd kroppsdel. Med lukt och smak kan vi särskilja olika kvaliteter, med känseln dessutom urskilja strukturer, men intrycken är alltid enkla. Förmannelsen har så att säga bara en kvalitet; en sötsur sås är t.ex. inte både söt och sur på en gång. När förmannelsen upphör kan man inte minnas själva förmannelsen, utan bara att man känt något visst. Detta hindrar inte att man kan känna igen förmannelsen om man råkar ut för en liknande, även om denna förmåga hos de flesta är långt mindre utvecklad än vi vanligen tror. I regel behöver man stöd av synen. Syn och hörsel strukturerar omvärlden på ett mer "intellektuellt" sätt. Tyngdpunkten ligger inte i vår kropp, utan hos det vi ser eller hör. En mycket viktig skillnad är att vi med syn och hörsel strukturerar omvärlden tidsmässigt: vad vi hört eller sett eller eventuellt räknar med att höra eller se bildar bakgrund till det vi nu hör eller ser. Känsel-, smak- och luktförmannelser kan inte organiskt ingå i ett förmannelskontinuum. Detta förklarar varför alla konstarter (inklusive gastronomin) bygger på syn och/eller hörselintryck. Ett konstverk kräver en organisation som inte kan åstadkommas via lukt, smak eller känsel. Av syn- och hörselförmannelserna är de förra överlägset mer kognitiva: att se något är nästan alltid att (tro att man) se(r) att något är fallet.

Känsel-, lukt- och smakförmannelser kan liksom sensationer direkt bereda behag; man vill att förmannelsen stannar kvar. Men deras roll är ofta indirekt på så sätt att de orsakar AT-känslor som upplevs som behagliga (detta gäller för övrigt också för sensationer). Sinnesstämningar kan ju bl.a. orsakas av att man tänker på vissa saker; en sinnesförmannelse kan associationsvis väcka minnet av något eller någon så att man försätts i en viss sinnesstämning.

Syn- och hörselförmannelser som är så enkla och akognitiva att de "känns" på ungefär samma sätt som (övriga) förmannelser och sensationer kan väl också direkt bereda behag, eller i varje fall obehag, men blott i sådan omfattning att man kan bortse därifrån. T.o.m. så enkla kvaliteter som en viss kulör eller klangfärg kan bereda behag enbart indirekt.

Syn- och hörselförmannelser är nästan alltid "genomskinliga". Vi är ointresserade av dem sådana de presenterar sig. Karakteristiskt för estetiskt betraktande är att vi delvis upplever förmannelserna som "ogenomskinliga": det vi förminner sätts inom en ram. Mest transparent av allt är tal och skrift. Vi hör eller ser inte själva ljuden respektive bokstäverna, utan vi hör och ser ord och satser med mening. Syn- och hörselförmannelserna organiseras i begripliga mönster, i en kognitiv struktur. Eftersom

olika människor har olika förutsättningar att förstå, olika erfarenheter, kunskaper och intressen, organiserar de automatiskt verkligheten på olika sätt, även om de har samma fysiologiska förutsättningar att förnimma. Syn- och hörselintryck bereder behag på samma sätt som tankar, uppkomsten av visshet, tro eller misstanke (att se att p och höra att p *är* att tänka, även om man inte säger något för sig själv): de kan orsaka känslor som är objekt för behag. Attraktionen hos konst – särskilt skönlitteratur, film och teater – ligger till en del i att man får möjlighet att finna behag i känsloupplevelser, som skulle ha varit obehagliga, om de orsakats av perceptionen av icke-fiktiva skeenden.²⁹

Men kan vi inte direkt känna behag inför bilder, naturscenerier, musik och annat som struktureras i och med att vi förnimmar det, utan att det är kognitiva faktorer som avgör? Även om s.k. abstrakt konst, s.k. absolut musik och en del lyrik saknar transparens (det är inget som bokstavligen behöver begripas), kvarstår dock en organisation, som mestadels är tämligen komplicerad och måste uppfattas på något sätt (begripas som en struktur). Alla konstverk kan ha fysionomier som förkroppsligar sinnesstämningar, upprördhet eller emotioner. Att de gör det är sällan tillräckligt för att betraktaren eller åhöraren skall "smittas" och komma i motsvarande känsloläge. Tvärtom torde det vara lättare att få någon att känna på visst sätt med mer kognitiva medel (framförallt film). Att musik kan framkalla känslor av alla typer (som kan bereda behag eller obehag) är inte märkvärdigare än att något annat kan framkalla känslor.³⁰

Anledningen till att syn- och hörselförnimmelser inte kan ställas i paritet med övriga sinnesförnimmelser som objekt för behag är att vi så gott som aldrig kan "känna" – direkt uppleva – vårt seende eller hörande. Vi kan därför inte heller arationellt vilja att upplevelsen fortsätter eller upphör. Vad vi kan vilja är att fortsätta att se eller höra på det vi ser eller

²⁹ Vissa av de här framförda synpunkterna återfinns hos Osborne s. 47–55. Se även Sparshott s. 144: "The arts of sight and hearing can therefore be bound up with our intellectual and spiritual life as the arts of the other senses cannot: the latter can only be beautiful, the former can be significant."

³⁰ Distinktionen mellan att ett konstverk förkroppsligar en känsla och att det orsakar en känsla finns i följande uttalande hos Bouwsma s. 86–87: "'The music is sad' is like 'The book is sad', where 'The book is sad' is like 'The face is sad'. But 'The music is sad' is sometimes also like 'The book is sad', where 'The book is sad' is like 'The news is sad'." (s. 83: "What makes you say her face is sad? Anyone can tell."). Se vidare nedan avsnitt 9.4.

hör, men detta innebär – om viljandet är arationellt – bara att vi är intresserade av något (se nästa avsnitt) och inte att vi känner behag.

von Wright skiljer mellan tre typer av behag.³¹ Som objekt för "passivt behag" nämner han alla medvetenhetstillstånd. Av det ovan anförda framgår, att enligt min mening endast vissa medvetenhetstillstånd kan vara objekt för behag. Mot passivt behag ställer han "aktivt behag", den lust eller njutning man erfar när man gör något (när man gör något man vill göra, tycker om att göra eller för tillfället är intresserad av att göra). Visserligen är det möjligt att säga, att man finner lust i eller njuter av att göra något, men jag kan inte finna annat än att detta är en sekundär språkanvändning (se nedan avsnitt 8.10). Vad som händer är att aktiviteten orsakar en känsla, som är objekt för behag. Som tredje form av behag nämner von Wright "tillfredsställelse" (som är att skilja från den objektlösa AT-känslan tillfredsställelse), men därmed synes han inte avse annat än en emotion, det må vara maktkänsla, lättnad, glädje eller något annat, som uppfyllandet av ett begär, en önskan eller ett krav kan föra med sig. Att varje sådant uppfyllande skulle upplevas som något behagligt har jag svårt att tro.³²

Det finns ingen skillnad mellan verkligt och skenbart behag. En sorts behag skiljer sig från en annan bara genom skillnaden i objekt och i styrkan hos viljan att ingen förändring skall äga rum. Att tala om "lustkänslor" ("thrills of pleasure", "sensations of pleasure", osv.) är missvisande, därför att i själva lusten ingår inga särskilda känslor; i den mån känslor förekommer är de objekt för lusten. Det finns inget gemensamt för lustfyllda förnimmelser, sensationer och andra känslor utom att de är lustobjekt. Här ligger den fundamentala skillnaden mellan behag och smärta, vilka länge tagits som varandras motsatser. Mary McCloskey säger:

A pain seems to have features of its own. This face and not another appears at the window, and then disappears; but pleasure, like a chameleon, takes colour only from that on which it rests.³³

³¹ von Wright s. 64–65.

³² Jämför von Wright s. 83. Se också Parker s. 149–155 om uppfyllandet av en standard, ett krav, som källa till tillfredsställelse.

³³ McCloskey (Pleasure) s. 549. Se även s. 551: smärta är en "invasion of one's body", medan lust är "very much our own".

8.9 INTRESSE

Att finna sig attraherad eller repellerad av något behöver inte innefatta behag eller obehag. Den som är intresserad av något blir attraherad av detta så, att hon känner sig böjd att ägna sin uppmärksamhet däråt. Det man känner är inget annat än böjelsen att

engage in some one or more perceptual, intellectual or practical activities appropriate to the particular object of interest.³⁴

Man är inte mer emotionell, ju mer intresserad man är av något; tvärtom kan koncentrationen störas av att man är upprörd. Att vara eller bli intresserad av något är inte något vi kan göra avsiktligt, utan något vi råkar ut för och inte kan hjälpa – jämför uttryck såsom att man blir ”fångslad”, ”absorberad”, ”uppslukad” av något, att man ”är blind och döv” för allt annat. Lika litet som vid känslor och behag kan man försöka, besluta eller vägra att vara intresserad.

Fascination är intresse som implicerar oförmåga att släppa uppmärksamheten. I synnerhet fascination är förenlig med frånvaro av behag. Motsatsen till att vara intresserad av något är att vara uttråkad av det, att vara oförmögen att hålla kvar uppmärksamheten på det. (Observera att att vara uttråkad också kan vara en sinnesstämning, som innefattar oförmåga att intressera sig för något överhuvudtaget.)³⁵

Men även om intresse kan förekomma skilt från behag är det vanligast att de uppträder tillsammans. Att göra något man finner intresse i att göra medför normalt en sinnesstämning som innefattar behag. Vid det mesta som går under beteckningen ”konstupplevelse” står kanske intresset i förgrunden – estetiska upplevelser har mer att göra med abstraktioner och ordning än direkt med känslor; uppskattning av konst är mer en intellektuell verksamhet än en fråga om emotionella reaktioner. Men om inte behag vore inblandat på något sätt skulle konsten inte ha någon ihållande lockelse.

³⁴ White (Attention) s. 106, White s. 85.

³⁵ Ryle (Pleasure) s. 202–205, White (Attention) s. 103–109, White s. 82–86.

8.10 GILLANDE

Att tycka om, uppskatta eller gilla något (episodiskt) har med behag att göra. Att känna gillande är detsamma som att känna behag.³⁶ Den avgörande skillnaden mellan gillande och behag är en skillnad i betoning. Om ett konstaterande av att en förnimmelse eller känsla innefattar behag är en *primärt hedonisk utsaga*, så är ”Jag tycker om X” en *sekundärt hedonisk utsaga*.³⁷ Det som man gillar är något som (man tror) orsakar eller har egenskaper som (man tror) orsakar ett tillstånd som innefattar behag. Objekten för behag och gillande blir därför nästan alltid olika; ibland kan dock förnimmelser och känslor också vara objekt för gillande (därför att de orsakar andra känslor som innefattar behag).

När vi känner behag är vi ofta ovetande om varför vi känner behag, ty ”Varför?” kan här endast åsyfta orsaker, t.ex. fysiologiska faktorer, karaktärsdrag, e.dyl. I fråga om gillande gäller frågan ”Varför?” i första hand inte orsaker, utan *skäl*. Det skall dock påpekas, att ”skäl” här inte har med rationalitet att göra på det sättet att det skulle vara rationellt att tycka om det man tycker om; skäl för att gilla är inte skäl för att göra något utan skäl för att tro något, nämligen att man tycker om något.

Rörande orsakerna till att vi ibland känner behag kan sällan varken vi själva eller fackpsykologer ge några bra svar. Betydligt bättre ställda är vi beträffande skäl för att (tro att) man gillar något. Ett påstående att man gillar X indicerar att man tror, att X eller något hos X orsakar det behag man känner.³⁸ Utpekandet av skälen kan till en början ske så att man så att säga skär ner objektet för gillande till vissa egenskaper eller beståndsdelar hos den sak, person, aktivitet eller händelse, som i förstone tas som objekt (”Jag tycker om äpplet därför att det är så saftigt och moget”). Nästa steg, som i allmänhet är underförstått, är att framhålla den kausal-

³⁶ Om gillande, se bl.a. Trigg (Pain) s. 26, 52–53, 56–57, 114–118, Siegler s. 166, 169, Baier s. 111–114, Sparshott s. 403.

³⁷ von Wright s. 65–68, 75–77. – I dagligt tal används samma termer för primärt och sekundärt hedoniska utsagor; man njuter av mat och dryck, av att göra vissa saker; teaterföreställningen behagar en, osv.

En sensation kan ju inte samtidigt innefatta smärta och icke smärta, men den kan samtidigt innefatta obehag och behag, nämligen om sensationen orsakar en annan känsla som upplevs med behag (exempel: masochisten eller den som upplever en kroppsbestraffning som ett medel till försoning).

³⁸ Andersson & Furberg s. 97–98. I en talsituation kan ett påstående att man tycker om något indicera att adressaten skulle reagera på samma sätt.

relation som måste råda mellan objektet och de förnimmelser eller känslor som är objekt för behag ("Äpplet smakar friskt och samtidigt sött och i dessa förnimmelser finner jag behag"). Säger man däremot bara, att man tycker om X därför att X skänker behag, har man inte givit någon förklaring, utan bara uttalat en tautologi, gjort ett begreppsligt påpekande, som kan uppfattas som att man avböjer att svara på frågan "Varför?", kanske därför att man inte är klar över vad det är hos objektet som man tycker om eller inte kan sätta fingret på de upplevelser objektet orsakar.

Jag har således skilt mellan två huvudtyper av episodiska attityder (pro- och antiinställningar):

- (1) (a) behag – obehag;
(b) gillande – ogillande;
- (2) intresse – ointresse (som inte är förenat med (1)).

Frågan är om dessa distinktioner räcker för att förklara vad en episodisk attityd kan vara. En genomgående svårighet är ju att vi använder samma ord för nästan hela spektret av känslor och attityder och för både episodiska och dispositionella varianter.

Ordet 'älska' används förutom som aktivitetsverb också för minst fyra sorters emotioner (förälskelse, partnerkärlek, föräldrakärlek och kärlek till människor eller djur), böjelsen att älska (som aktivitet), benägenheten att älska på något av dessa olika sätt, påtagligt gillande av något (episodiskt eller dispositionellt) och därtill för värderingar utan att någon av nämnda känslor eller attityder behöver vara aktuell. (Visserligen hänger värderingar i sista hand på något sätt samman med dispositionellt behag, men som vi skall se i avdelning III förutsätts inget samband med faktiska upplevelser hos den som värderar.)

I än högre grad används 'tycka om' inte bara för känslor och attityder utan även för värderingar. "Jag tycker om honom (därför att han är snäll)" behöver inte skilja sig från "Jag tycker om kniven (därför att den är vass)", men i enlighet med vad som sagts i avsnitt 8.6 om emotioner kan det att han är snäll vara ett skäl för en emotion (tycka om = någon sorts kärlek). Även det att talaren tycker om (= gillar) vederbörande kan vara ett sådant skäl. En synnerligen förvirrande faktor är att vi uttrycker vad som bara är värderingar med termer som indicerar eller direkt utsäger, att vi befinner oss i vissa tillstånd. Enligt rådande jargong säger vi oss vara eller känna oss bekymrade, skakade, oroad, irriterade, glada eller lyckliga över att p, fastän vi bara menar att det är dåligt eller bra att p.

Jag har inte kunnat finna att de angivna distinktionerna är otillräckliga. Sålunda torde t.ex. 'att ha nöje av (att göra) något' inte kunna skiljas från 'att gilla (att göra) något'.³⁹ Att vara nöjd med något, t.ex. ett resultat, livet, ett tillstånd, kan, liksom att vara nöjd med någon därför att denne har gjort något, vara en emotion (särskilt om man säger att man "känner sig nöjd"), men kan också vara enbart en värdering (även när man är nöjd med sig själv). Att vara eller känna sig nöjd är en sinnesstämning, som begreppsligt innefattar behag. Att förnöjas av något kan vara detsamma som att vara nöjd med något, men också att därav försättas i nyssnämnda sinnesstämning eller att roas (vilket i sin tur kan vara att försättas i en glad sinnesstämning eller att böjelser att le och skratta uppväcks eller t.o.m. enbart att ens intresse fångas). Att göra något med nöje är detsamma som att man har en proinställning eller prohållning till det man håller på att göra. Ett nöje är något som ger nöje. Något ger nöje om man gillar det.

På motsvarande sätt kan 'trivsel', 'att trivas' och 'trevnad' återföras på de distinktioner jag gjort. En vanlig kausal faktor till att man gillar något är att det är något som ingår i en miljö, som kan försätta en i en behaglig sinnesstämning.

8.11 HÅLLNINGAR

Jag har redan uppmärksammat distinktionen mellan episod och disposition, bl.a. i avsnitt 8.6 beträffande emotioner. Om A känner sig arg på B i en vecka därför att denne förtalat honom, så måste emotionen vara dispositionell. A är under denna tid benägen att känna episodisk ilska gentemot B på angiven grund. Om A i stället är benägen att vara arg på B (utan specificerad grund) eller att vara arg på vissa (typer av) personer, så är inte längre fråga om en dispositionell emotion utan en disposition att bli arg (dispositionellt eller episodiskt), en benägenhet som är en del av A:s karaktär eller personlighet. Först om en person är benägen att bli arg ovanligt ofta och på varierande och svaga grunder beskriver vi honom som argsint.⁴⁰

Beträffande andra känslor än emotioner går det inte att göra en distinktion som svarar mot den mellan en dispositionell emotion och en disposi-

³⁹ Se t.ex. Trigg (Pain) s. 106–107, White (Attention) s. 110, 113.

⁴⁰ Om benägenheter som handlingsförklaringar, se White s. 150–161, Jareborg s. 105–106, 116–118. Se även Mellor s. 172–177.

tion att ha en viss emotion, emedan inga trosföreställningar om ett objekt för känslan är konstitutiv för någon av dem. För varje episodisk känsla är emellertid möjligt att finna en benägenhet att drabbas av denna känsla. Om en sådan benägenhet gäller en "själslig" känsla och är någorlunda stabil och frekvensen av manifestationer är någorlunda hög, tillskrivs den vederbörande som ett karaktärsdrag, en generalisering rörande hennes känsloliv. Flertalet termer som betecknar karaktärsdrag är dock inte av så enkel typ, utan avser benägenheter i fråga om hela vidden av personlighetsyttringar. En karakteristik av någon som t.ex. blygsam, självsäker, dum, försiktig eller omtänksam tar sikte på såväl tankar, trosföreställningar, handlingar, reaktioner av olika slag som känslor och attityder.

Pro- och antihållningar är dispositionella attityder.⁴¹ Enligt den terminologi jag använder är de *benägenheter till pro- respektive antiinställningar*. Att vara dispositionellt intresserad av något är sålunda att vara benägen att vara episodiskt intresserad därav. Den som är intresserad (prohållning) av juridik måste då och då fångas (proinställning) av juridiska frågor och problem. Eftersom hållningar är benägenheter behöver den som har en viss hållning inte känna till dem.

Benägenheter att känna behag vid vissa förnimmelser eller känslor skulle kunna ha särskilda beteckningar, men så är inte fallet. Behovet därav är nästan obefintligt. Det rör sig ju om generaliseringar rörande å ena sidan vissa känslor och förnimmelser och å andra sidan behag. De flesta människor tenderar att finna behag i liknande upplevelser. Olikheter gäller främst vad som kan orsaka dessa upplevelser. Härtill kommer, att det är svårt och ibland omöjligt att identifiera upplevelserna annat än som orsakade på visst sätt. Betoningen kommer därför att ligga på det som orsakar de behagliga medvetenhetstillstånden. Uttalanden som avser behag sker här nästan alltid i sekundärt hedoniska utsagor – dvs. i form av utsagor om gillande – även om uttryck såsom 'njuta av' och 'behagas av' används.

Beträffande pro- och antihållningar kan man således nöja sig med att skilja mellan

- (1) gillande – ogillande; och
- (2) intresse – ointresse.

⁴¹ Av betydelse för utformningen av detta avsnitt har varit påpekanden hos Trigg (Pain) s. 52–53, 116, Siegler s. 165, 167–168, Nowell-Smith s. 111–112, 115, 128–129, White (Attention) s. 103, Emmet s. 115–118, Kemp s. 144–145, Williamson s. 357–359.

Eftersom den som har en hållning inte hela tiden behöver ha motsvarande inställning kan det vara lätt att också nyssnämnda distinktion förbises. Därmed är dock ingen större olycka skedd, eftersom dispositionellt intresse nästan alltid är förenat med gillande.

För att en hållning skall tillskrivas en person måste benägenheten vara långsiktig och någorlunda stabil. Även om det inte är ovanligt, att en viss person finner behag i något vari andra människor sällan eller aldrig finner behag, så är det som redan antytts ovanligt att hon brukar finna behag däri. En närmare analys av de flesta hållningar, som förefaller oss egendomliga, torde ge vid handen att vederbörande person tenderar att uppleva behag vid stimuli, som de flesta upplever ha en helt annan inverkan än att framkalla behag. En masochist har en prohållning till smärtsensationer framkallade av vissa personer i vissa situationer, inte därför att dessa sensationer tenderar att ge lust, utan därför att de ovanligt nog tenderar att hos honom framkalla AT-känslor, som det är normalt att finna lustfyllda. Den som har en prohållning till att se andra människor torteras eller att läsa om eller tänka på tortyrscener är inte avvikande därför att han finner behag i andra känslor än andra människor gör, utan därför att han är så beskaffad att ifrågavarande känslor framkallas av företeelser som hos andra tenderar att framkalla helt andra känslor.

En hållning existerar bara om den genom sin utspridning över en viss tid, sin mängd av manifestationer och dessas överensstämmelse i fråga om positiv eller negativ riktning ger underlag för en generalisering rörande personen. En hållning har skäl på samma sätt som en inställning. Men då inget faktiskt orsakande behöver föreligga, när man förklarar att man har en viss hållning, finns en tendens att lyfta blicken från de rums- och tidsmässigt näraliggande faktorer som normalt tas som objekt för inställningar och utvidga kretsen av objekt till att omfatta så gott som allting som kan vara en betingelse för upplevt behag. Jag kan t.ex. säga att jag (dispositionellt) tycker om en person, enbart därför att jag tycker om att läsa om honom, och aldrig haft tillfälle att konfronteras med honom på sådant sätt att jag skulle säga att jag (episodiskt) tycker om honom. Om inte allting som är objekt för en inställning är objekt för en motsvarande hållning, så brukar således omvänt inte allt som anges som objekt för en hållning anges som objekt för en inställning.⁴²

⁴² Ju längre man kommer från själva den behagliga upplevelsen, dvs. i ju högre grad rationella överväganden är inblandade, desto närmare till hands ligger att använda värderingsterminologi, t.ex. uttrycken 'uppskatta' och 'sätta värde på'. Vad särskilt gäller

En inställning har ju en behaviouristisk komponent (attraktion eller repulsion). Det har också hållningarna. Men här rör det sig om en strävan att försätta sig i sådana positioner att man upplever behag respektive obehag, vilket ju är något mer än en benägenhet att känna episodisk attraktion eller repulsion. Om A säger att han tycker om apelsiner, men aldrig gör något för att komma i besittning av och äta apelsiner, så är detta prima facie bevis för att han inte är uppriktig. Han är åtminstone skyldig att förklara hur det är möjligt att han tycker om apelsiner, trots att han aldrig äter några (han kan t.ex. vara allergisk mot apelsiner; han har då starkare skäl för att inte äta apelsiner).⁴³

Hållningar som personen tror att hon har fungerar som handlings-skäl. Att hon felaktigt tror att hon har en viss hållning hindrar inte att den antagna hållningens existens kan spela en viktig roll vid argumentation rörande vad hon skall göra. Omvänt kan existensen av en hållning, som hon felaktigt inte tror att hon har, inte ha någon inverkan vid sådan argumentation.

Ju oftare en hållning är handlingsskäl, och ju fler konkurrerande hållningar som den därvid gör överksamma, desto starkare är hållningen. En persons hållningar är utsatta för förändringar, inte bara på grund av nya erfarenheter, utan även på grund av att även de starkaste hållningar blir så att säga utslitna om de väldigt ofta är avgörande för en persons ställningstaganden rörande sitt handlande. Man tröttnar på ständig upprepning av likartade upplevelser. Hållningen försvinner därför att man inte längre erfar behag eller är intresserad. Trots detta utvecklas med tiden hos varje person ett mönster av *preferenser* som med tilltagande ålder och avtagande nyfikenhet tenderar att stabiliseras, att bli alltmer statiskt. Enligt detta språkbruk är inte varje fall av att föredra något en preferens – man kan t.ex. ha en proinställning utan motsvarande prohållning och man kan

'uppskatta' kan detta ord användas i stället för 'tycka om' och 'gilla', men då torde krävas dels att man kan anföra andra skäl för sitt gillande än att objektet orsakar en behaglig förnimmelse eller känsla, dels att objektet på något sätt är föremål för mänsklig kontroll (Kan man uppskatta Atlantiska oceanen?). Se Urmson (Ethics) s. 56–57, som bygger på en framställning av Pitcher, och jämför Ziff s. 223–227, Ayer s. 138 och Stevenson, t.ex. s. 22–26, 105. Se vidare nedan avsnitt 17.1.

⁴³ Om pro- och antihållningar och handlingsskäl, se nedan avsnitten 10.4 och 10.5. – Wittgenstein (Lectures) s. 12: "What are expressions of liking something? Is it only what we say or interjections we use or faces we make? Obviously not. It is, often, how often I read something or how often I wear a suit. Perhaps I won't even say: "It's fine", but wear it often and look at it."

föredra något bara därför att man värderar det positivt. En prohållning är en preferens, om den tämligen ofta aktualiseras som handlingsskäl och då är utslagsgivande (åtminstone i okomplicerade valsituationer, där det mindre är fråga om att väga skäl för och emot än att väga skäl för olika handlingsalternativ). En preferens måste dessutom "täcka" ett visst område av inbördes liknande företeelser (färger, musikinstrument, artister, mat, tidsfördriv, osv.); man kan t.ex. inte säga att man föredrar dragspelsmusik framför gula tapeter.

För mönstret av preferenser (med främst sinnlig anknytning) hos en person används ofta beteckningen '*smak*'. Preferenser och andra hållningar kan inte vara riktiga eller oriktiga, rimliga eller orimliga: därav uttrycken "Smaken är olika" och "Om tycke och smak skall man inte disputeras". Men de kan vara onormala, egendomliga eller perversa. Det onormala ligger i allmänhet – som redan framhållits – mer i att vissa yttre företeelser tenderar att hos vederbörande framkalla känslor som innefattar behag eller obehag än i att vissa känslor innefattar behag eller obehag. Skillnader i hållningar mellan olika personer, grupper, folkslag och kulturer är i första hand att tillskriva skillnader i erfarenheter, vanor och miljö, medan mycket litet tyder på att inte flertalet människor finner behag i samma typer av känsloupplevelser. Beträffande förnimmelser är variationen däremot ganska stor.

Av känslor står emotioner i en särställning genom det sätt varpå värderingar och andra trosföreställningar är inblandade: man kan ju t.ex. inte vara arg på någon bara därför att han har gjort något som man tycker är bra eller utan att överhuvudtaget ha något som uppfattas som skäl. Hållningar innehåller också trosföreställningar (rörande tendenser till orsakssamband och eventuellt om vad det är hos objektet som i så fall är orsak), men dessa är inte konstitutiva för hållningens existens på ett sätt som är jämförligt med trosföreställningarnas roll vid emotioner. Det är inte begreppsligt omöjligt att ha en viss attityd direkt i förhållande till ett visst objekt. Praktiskt taget allting kan komma att bli objekt för en attityd; allting som kan orsaka känslor och förnimmelser kan vara objekt för en inställning eller hållning.⁴⁴ Hur detta kan gå till är ett problem för

⁴⁴ Det är därför ett – för deras värdeteori katastrofalt – misstag att som Andersson & Furberg (Moral) – se t.ex. s. 63–64, 198, 219–220 – likställa "känslor" och "attityder" och säga att båda måste vara "adekvata" (åtminstone från hysarens synpunkt), dvs. att också attitydstermer inte är "korrekt använda" annat än i förhållande till vissa typer av objekt med vilka förknippas vissa typer av trosföreställningar. Men att det förhåller sig så att

psykologer, även om de ännu inte torde ha särskilt många tillförlitliga metoder för förutsägelse och förklaring av dessa fenomen.

Man brukar ibland tala om t.ex. moraliska, estetiska, politiska, m.fl. attityder. Oftast avses därmed en värdering från en viss synpunkt eller någon annan trosföreställning. Men det är möjligt att kalla en emotion estetisk eller moralisk därför att de relevanta trosföreställningarna och värderingarna hänför sig till en sådan dimension. Också en inställning eller hållning kan kallas estetisk eller moralisk därför att den relevanta kausala faktorn är relevant utifrån den estetiska respektive moraliska synpunkten. Inställningar och hållningar till generella och abstrakta tillstånd är jämförelsevis sällsynta (i stället rör det sig om värderingar i någon form). Men de är inte uteslutna. Man kan t.ex. ha en antihållning till överbefolkning därför att tanken på världens överbefolkning brukar framkalla ett medvetenhetstillstånd som man upplever som obehagligt.

8.12 FÖRHÅLLNINGAR

Känslor, inställningar och hållningar är arationella, med undantag för en dimension hos en del av dem. Man kan inte välja eller inta en känsla, inställning eller hållning. De kan behärskas, dels på så sätt att vi kan hindra oss själva, åtminstone ibland, från att visa att vi har dem, dels därigenom att vi utifrån vår kännedom om våra egna reaktioner kan försätta oss i sådana situationer att de uppkommer eller försvinner. Att existensen av en hållning kan fungera som handlingsskäl, vilket påverkar hållningens existens och styrka (antalet manifestationer), är beroende av att vi kan förutse hur vi sannolikt kommer att reagera.

ingen gillar kvadratroten ur fyra beror på att kvadratroten ur fyra är en sådan företeelse, att det är empiriskt så gott som otänkbart att den skulle ge upphov till en inställning, och alltså inte på begreppet attityd. Att använda 'pro- och conattityder' som paraplytermer för känslor och attityder (se s. 220) är att sudda över viktiga distinktioner. Se t.ex. Sumner s. 387, 395, om att attityder inte behöver vara "emotionella". Liksom förebilden Urmson (Ethics) s. 40–43, talar Andersson & Furberg om attityder som *en* sorts företeelse och går alltså förbi skillnaderna mellan inställningar, hållningar och förhållningar. De uppmärksammar (liksom Urmson) det utmärkande för förhållningar (se nedan avsnitt 8.12), nämligen förmågan att välja attityd, och tar detta som ett nödvändigt kriterium för användningen av 'attityd'. Varje försök att med hjälp av attitydbegreppet förklara vad en värdering är måste därefter misslyckas, eftersom en värdering alltid kan åberopas som skäl för att välja attityd. Se vidare nedan avsnitt 13.11.

Såsom antytts i avsnitt 8.7 används emellertid ordet 'attityd' bl.a. också för något som vi behärskar på samma sätt som en avsiktlig handling. Man kan *visa* eller *inta* en avvaktande, kylig, positiv eller negativ, vänlig, välvillig, osv. attityd. Det väsentliga hos sådana "förhållningar" är ett beteendemönster gentemot ett objekt. Detta beteendemönster består till god del av avsiktliga handlingar (eller passivitet), som kan men inte behöver bero på värderingar, hållningar eller inställningar. Vi kan välja förhållningar på rationella grunder. I och för sig är förhållningar inte del av vår personlighet på annat sätt än att man kan vara benägen att inta vissa förhållningar, liksom man kan vara benägen att göra vissa andra saker (i vissa sorters situationer). Inte sällan är en förhållning ett led i ett rollbeteende.

9

MYTEN OM EMOTIV MENING

9.1 DIKOTOMITÄNKANDET

I avsikt att belysa egenskaperna hos vissa kontroversiella typer av yttranden, särskilt sådana som har att göra med etik, estetik och religion, har under det senaste halvsekle presenterats en rad teorier som går ut på att påvisa kontrasten mellan två (eller flera) typer av satser: å ena sidan *deskriptiva* (teoretiska, konstativa), å andra sidan *emotiva* (eller normativa, preskriptiva, praktiska, persuasiva, evaluativa, performativa, osv.).¹ Olika dikotomier mellan deskriptiva satser och någon annan sorts satser tar sikte på olika egenskaper hos satser som inte är deskriptiva, men hela tiden synes klassen av deskriptiva satser tas som en konstant. Av denna anledning är det befogat att beteckna den bakomliggande tanken som en idé om "the Great Divide" mellan deskriptiva och andra satser. Saken ställs på sin spets vid satser i indikativ form. Det är ju tämligen ointressant att säga att "Stäng dörren!" är en preskriptiv sats; säger man däremot att "Ligeti är en synnerligen skicklig tonsättare" är en preskriptiv sats är läget annorlunda.

Distinktionen mellan deskriptiva och övriga satser brukar nästan alltid förklaras så att de förra, men inte de senare, kan vara sanna eller falska. Anledningen härtill brukar tillskrivas den omständigheten, att de senare innehåller ord, som inte är deskriptiva, inte refererar till verkligheten, och därför inte har deskriptiv mening. Till följd därav har inte heller

¹ Wellman s. 159–277 skiljer mellan deskriptiv, emotiv, evaluativ, direktiv och kritisk mening hos satser.

satsen enbart deskriptiv mening. Den är inget verkligt påstående. Kan det konstateras att t.ex. ett moraliskt "påstående" inte är deskriptivt – därför att det innehåller ord utan deskriptiv mening – är det bäddat för att hävda, att moraliska satser inte kan vara sanna eller falska, åtminstone inte på det sätt som vetenskapen förutsätter. De är overifierbara. Det är omöjligt att vetenskapligt uttala sig *i* moralfrågor. Det kan bara finnas en vetenskap *om* moral, vilken får bli en del av sociologi, antropologi eller psykologi. Nästan alla moderna värdeteoretiker utgår från att det finns en distinktion att göra mellan deskriptiv mening och en annan sorts eller flera andra sorters mening att göra, och att frågan om värdeomdömenas natur är löst om man kan placera in dem i rätt kategori av satser.

Åtskilliga av teorierna om särskild mening hos vissa typer av satser är bara ett missvisande uttryck för insikten om att olika T-satser har olika illokutionär innebörd (se ovan avsnitt 2.11). De förbigås här, med undantag för idén om preskriptiv mening, som kortfattat berörs i avsnitt 9.7. Jag kommer att koncentrera mig på idén om emotiv mening, därför att distinktionen mellan deskriptiv och emotiv mening är den som är äldst, vanligast och den enda som slagit rot hos den bildade allmänheten. I Sverige talar man på grund av uppsalaskolans inflytande ofta om teoretiska respektive praktiska satser i stället för deskriptiva och emotiva. I allt väsentligt torde det endast röra sig om en terminologisk skillnad.

Jag kommer att hävda, att det inte finns någon emotiv mening hos ord och satser. Det bör emellertid påpekas, att även om jag har fel häri, så är likväl antagandet om en dikotomi mellan deskriptiva och andra satser förfelat. Jag skall inte närmare gå in på frågan: den har närmast idéhistoriskt intresse. Som Toulmin & Baier påvisat,² saknas anledning att tro att de egenskaper som tillskrivs tyffallen av s.k. deskriptiva satser ger samma utslag som klassifikationskriterier. Det finns naturligtvis satser som är samtidigt "vetenskapliga", indikativa, "torra" i stilen, bevisbara, och som informerar om fakta, har sanningsvärde och påverkar enbart trosföreställningar. Att grammatiskt modus inte är ett pålitligt kriterium på förekomsten av sanningsvärde har man länge haft klart för sig, men inte att alla de övriga antydda distinktionerna kan ge helt olika utslag.

Med de definitioner som givits av "emotiv mening" finns det t.ex. inget hinder för att en emotiv sats skulle kunna vara sann eller falsk. I och för sig är det möjligt att använda beteckningen "emotiv sats" för varje sats som saknar sanningsvärde, alltså bara som en etikett. Men om

² Se Toulmin & Baier s. 213–219.

ambitionen är att visa att satsen saknar sanningsvärde, därför att vissa ord har s.k. emotiv mening, leker man bara med ord så länge man inte definierar "emotiv mening" självständigt och alltså inte bara som "det som gör att satsen saknar sanningsvärde". Vad man faktiskt har gjort är emellertid bara att konstatera att vissa satser saknar sanningsvärde, att dessa satser innehåller ord med emotiv mening (enligt vissa definitioner), okritiskt antagit att den emotiva meningen är förklaringen till avsaknaden av sanningsvärde och nästa gång man träffat på en sats, som kan tillskrivas emotiv mening, dragit slutsatsen, att den saknar sanningsvärde. En idé om en förklaring har förvandlats till en dogm. Till dogmens befastande har den valda terminologin bidragit. Det är helt riktigt att "A är en trevlig karl" inte är en beskrivning, en deskription (enligt vanligt språkbruk). Därifrån leds tanken lätt till att satsen därför "naturligtvis" inte är en deskriptiv sats (i teknisk betydelse) och alltså saknar sanningsvärde. Man förbiser att inte heller "Katten ligger på mattan" är en beskrivning (enligt vanligt språkbruk), fastän denna sats är ett tyfäll av en s.k. deskriptiv sats.³

Som en grupp av satser som inte är deskriptiva har uppförts s.k. *performativa satser*, som kan sägas kännetecknas av att de gör sig själva "sanna" genom att yttras ("Jag lovar att komma kl. 8"). Det har varit mycket omdiskuterat huruvida performativa satser överhuvudtaget har sanningsvärde, men enighet har inte nåtts i denna fråga eller rörande vilka typer av satser, som det finns anledning att klassificera som performativa. Det skulle leda för långt att här gå in på dessa frågor; personligen ser jag ingen anledning till varför de inte skall sägas vara sanna eller falska, men samtidigt är jag benägen att tro att det inte finns någon påtaglig anledning att operera med en särskild kategori av performativa satser.⁴ Ingen har veterligen hävdad, att det skulle finnas någon särskild performativ mening i analogi med emotiv, preskriptiv osv. mening.

³ Om 'beskrivning', se Toulmin & Baier s. 194–208 (och om framväxten av det tekniska bruket av 'deskriptiv', s. 209–213) och Runciman.

⁴ Jag nöjer mig med att hänvisa till Austin (Words) (som synbarligen övergav idén), Black (Margins) s. 209–221, Warnock s. 106–107, Furberg s. 192–218 och 279–290 (en ny idé om "archetypical performatives": inte språkliga utsagor, utan rituella "sound-patterns"; Furbergs argumentation är delvis föga övertygande), Hedenius (Villkor) s. 205–222 (delvis förbryllande) och Wertheimer s. 74 ("performative verbs are simply names of actions performable by uttering words") samt senast Danielsson.

9.2 VAD ÄR EMOTIV MENING?

Idén om en distinktion mellan deskriptiv och emotiv mening är inte utan plausibilitet. Fakultetspsykologiska tankegångar har satt djupa spår i vårt sätt att kategorisera själsfunktioner. Skillnaden mellan å ena sidan kognitiva, reflekterande, känslomässigt neutrala själsaktiviteter och å andra sidan känsloliv, attityder och viljeliv framstår som självklar för de flesta i västerlandet. Vad är då rimligare än att en del av vad folk säger är resultatet av intellektets verksamhet och att annat är sprunget ur känsla och vilja? Men även om denna (synnerligen abstrakta) bakgrund vore okontroversiell skulle det hela knappast bli begripligare, eftersom det ju inte är självklart om ett visst yttrande i påståendeform härrör från den ena eller den andra själsfunktionen. Det går ju inte att lita till vad talaren själv anser. Om han överhuvudtaget kan ge något svar är han antagligen influerad av någon filosofisk teori. Det faktum, att det skulle kunna gå att göra en teoretisk skillnad mellan deskriptiva och emotiva utsagor, ger en alltså i sig inte möjlighet att utnyttja distinktionen för syftet att klassificera utsagor. Härför behövs en teori om olika sorters mening, vilken ger kriterier för användningen av termen 'emotiv mening'.

Egendomligt nog har mycket litet sagts om vad deskriptiv mening är. Uppenbart deskriptiva är satser som, förutom konjunktioner och andra logiska element, innehåller ord som direkt hänför sig till den förnimbara verkligheten. Ursprunget till distinktionen mellan deskriptiv och emotiv mening är nämligen att finna i anammandet av en denotativ meningsteori i kombination med en anti-metafysisk attityd (förhållning; se ovan avsnitt 8.12). Man ville göra något av insikten att alla ord inte "står för" något som kan uppfattas med sinnena. Ogden & Richards förklarade, att ord kan ha *symbolisk funktion*, bara om de "stand for natural intrinsic properties", dvs. har en "referent". I den mån de inte gör det blir de, och de satser vari de förekommer, således utan symbolisk funktion. Vissa ord, såsom 'god' och 'vacker', skulle enligt Ogden & Richards helt sakna symbolisk funktion.⁵ Andra kanske kan ha sådan funktion i viss mån, vid sidan av andra funktioner, men Ogden & Richards är inte tydliga på denna punkt.

Det är intressant att vederläggandet av de denotativa meningsteorierna inte medfört att man släppt distinktionen mellan deskriptiv och emotiv

⁵ Ogden & Richards s. 124–125. Se även ovan avsnitt 2.4 om olika meningsteorier.

mening. En förklaring kan vara att man helt enkelt inte varit konsekvent, utan i denna konstellation hängt fast vid ett ytligt krav på s.k. semantisk referens. En annan förklaring är att man använder begreppet deskriptiv mening som en "excluder", ett blott skenbart positivt begrepp⁶. Dess innehåll är då bestämt genom vad som inte är deskriptiv mening: dvs. emotiv och eventuellt andra sorters mening.

Accepterandet av en kausal meningsteori kan inte leda till en lösning, utan bara till en förskjutning av problemet. Frågan blir för den typen av meningsteori, om en "verklig" eller blott skenbar trosföreställning är stimulus till eller respons på satsen, och detta kan inte avgöras med hjälp av en kausal meningsteori.

När Ogden & Richards väl kopplat samman symbolisk funktion och semantisk referens (denotation), tog de hand om resten av vokabulären genom att hävda att en mängd ord – "in hitherto quite unsuspected numbers" – tjänar

only as an emotive sign expressing our attitude ... and perhaps evoking similar attitudes in other persons, or inciting them to actions of one kind or another.⁷

Vi upplyses om att "Hurrah!", "Poetry is a spirit" och "Man is a worm" inte är påståenden, utan uttryck för eller tecken på känslor, sinnesstämningar, avsikter eller intressen.⁸ Hur otroligt det än kan låta, är detta kontentan av allt som sagts om emotiv mening.⁹

I förlängningen av vad Ogden & Richards säger ligger en kausal meningsteori. Men även de som framträtt som ivriga förespråkare för sådana har inte mycket att tillägga. Stevenson säger, att emotiv mening

is a tendency of a word, arising through the history of its usage, to produce (result from) *affective* responses in people. It is the immediate aura of feeling which hovers about a word. Such tendencies to produce affective responses cling to words very tenaciously.¹⁰

⁶ Se ovan avsnitt 4.6.

⁷ Ogden & Richards s. 124–125.

⁸ Se närmare Ogden & Richards s. 146–154, 199, 223–225, 238–241.

⁹ Rörande frågans behandling inom språkvetenskapen, se hänvisningarna hos Ullman s. 128–129.

¹⁰ Stevenson (Facts) s. 21, se vidare Stevenson s. 37–41.

Ordens stimulus eller respons är vid emotiv mening "a range of emotions".¹¹

Som synes är det primärt ord som anses ha emotiv mening. Satser har tydligen emotiv mening – om de överhuvudtaget tillskrivs sådan – bara om de innehåller ord med emotiv mening. Orden har emotiv mening därför att de har en viss funktion, antingen en *expressiv* (uttrycksfunktion) eller en *evokativ* (appellfunktion). Ansluter man sig till uppfattningen att ordens mening direkt har att göra med stimulus och/eller respons är detta kanske begripligt. S-ord med emotiv mening orsakas normalt av, eller orsakar normalt, vissa känslor eller attityder. Eftersom numera få människor tror på en kausal meningsteori blir sammanhangen svårare att förklara.

Ett vanligt sätt att ange vad emotiv mening är torde numera vara följande. Den expressiva funktionen innefattar att orden uttrycker eller är avsedda att uttrycka något om talaren (hennes egenskaper eller känslor eller attityder) eller låter oss veta hennes inställning eller vad hon känner. Den evokativa funktionen innefattar att orden uppväcker, eller är ämnade att uppväcka, en viss känsla eller attityd.¹² En sådan förklaring är otillfredsställande, bl.a. därför att den utnyttjar en tvetydighet hos "S uttrycker eller uppväcker ..." (se därom nedan avsnitt 9.4). Om vi för tillfället bortser härifrån, skulle enligt teorin ett T-ord ha emotiv mening om det faktiskt uttrycker eller är avsett att uttrycka respektive faktiskt framkallar eller är avsett att framkalla ifrågavarande känslor eller attityder, medan S-ord har emotiv mening om motsvarande T-ord normalt har emotiv mening. Följden härav är att det är teoretiskt möjligt att varje T-ord har emotiv mening, medan blott vissa, s.a.s. emotivt inarbetade, S-ord har det.

Enligt den jargong som etablerats kan ord *laddas* med känslor. (Bygger metaforen på en jämförelse med vapen eller med elementarpartiklar?)

¹¹ Stevenson s. 59–62; se även Stevenson (Facts) s. 163–169 och 204–210; på s. 165 gör han en inskränkande modifikation: ingenting har emotiv mening, såvida det inte också är "a sign of something else or is frequently used along with such a sign" och därjämte de attityder som "it tends to express and arouse are directed to whatever is thus signified"; avsikten är att undvika att en symfoni eller en krokodil eller Elizabeth Taylor tillskrivs emotiv mening.

¹² Se t.ex. Regnéll s. 22, Andersson & Furberg s. 90–96. Om "emotiv mening", se vidare t.ex. Robinson s. 136–140 (à la Stevenson), Urmson (Ethics) s. 24–26, Warnock (Contemporary) s. 26–27, Kerner s. 231, Williams (Language 1946) s. 387–388, 392–394, Ross s. 391, Ross (Norms) s. 74–75, Fredriksson s. 41–45.

Lika vanligt är att ord sägs vara ”värdeladdade”, varvid tydligen en emotiv värdeteori är förutsatt.¹³ Ett känslor- eller värdeladdat ord – ’skurk’, ’svar-ting’, ’hjälte’, ’stackare’ – anses kunna översättas till ett neutralt uttryck med ett tillägg av en term med renodlat emotiv mening, såsom ’god’, ’löjlig’ eller ’ful’. Vilket ord som helst kan enligt teorin genom uttryckssätt och annan kontext förlänas en värde- eller känsloraccent, medan andra har en permanent laddning, en konventionell känslorbetoning. Som exempel på de senare (dvs. S-ord med emotiv mening) nämns förolämpande ord, skällsord, artighetsuttryck och smeknamn.¹⁴ Max Black har hävdad, att nästan alla ord är färgade med en nyans av ”respect or contempt”¹⁵, och John Hospers talar om

the cluster of affective associations which gather around every word – the emotions they normally evoke, the images to which they give rise.¹⁶

Men uppenbarligen kan laddningen, koloreringen variera. Det ligger då nära till hands att som Ryding uppställa en skala med två ytterligheter: ”rena sakord” (som har enbart ”saklig referens”), såsom ’gul’ och ’bil’, och ”känsloladdade ord” (som har enbart ”känslomässig referens” och inte alls ger information), såsom ’underbar’ och ’älskling’. Mellan ytterligheterna finner vi sakord med en känslomässig överbyggnad (’hederlig’, ’lömsk’, ’asocial’, ’pålitlig’), ord med i lika mån saklig och känslomässig referens (’kräk’, ’äcklig’) och huvudsakligen känsloladdade ord, som dock har viss saklig överbyggnad (’trevlig’, ’skurk’).¹⁷ Andersson & Furberg är inne på något liknande, utan att lägga vikt vid ytterlighetsfall, när de talar om deskriptivt ”tjudrade” emotiva ord (’sjöbuse’, ’nigger’) och deskriptivt ”friströvande” emotiva ord (’modig’, ’tapper’, ’dumdristig’, ’våghalsig’, ’frikostig’, ’slösaktig’, ’god’ och ’dålig’).¹⁸

¹³ De emotiva värdeteorier kan indelas i två typer, primitiva (Hägerström, Ogden & Richards, Russell, Ayer, m.fl.) och sofistikerade (Stevenson och moderna varianter); de senare lägger betydande vikt vid ett ”deskriptivt” element hos s.k. värdetemer. Se vidare nedan avsnitten 13.4 och 13.5.

¹⁴ Regnéll s. 22, 50–52.

¹⁵ Black s. 156, se närmare s. 154–161.

¹⁶ Hospers s. 125, se även s. 157.

¹⁷ Ryding s. 90–98.

¹⁸ Andersson & Furberg s. 106–112; se även s. 112–115 om ”deskriptivisering” och ”emotivisering”, dvs. om hur ord vandrar inom skalan: t.ex. ’nazist’ har blivit alltmer känsloladdat, ’dygd’ alltmer deskriptivt.

S-ord har alltså, menar man, en viss laddning mellan 0 och 1 av "känslomässighet", som lagrats upp genom ordets förutvarande användning. Om ordet tenderar att användas utan laddning förbrukas lagret efter hand. Ju mindre mängd av emotiv mening, ju större utrymme finns för neutral, deskriptiv mening. På detta sätt kan man komprimerat, men korrekt, sammanfatta en av 1900-talets mest framgångsrika filosofiska teorier.

Föreläsarna för läran om emotiv mening har en historia att berätta. Men de har inte sett poängen i den.

9.3 EXPRESSIVA SPRÅKHANDLINGAR

Ett *första* sätt att uttrycka en känsla är att påstå (inte sällan med hjälp av kontexten) att man har den, eventuellt genom en beskrivning av vad man känner. "Jag har ont i magen", "Jag känner mig nedstämd" och "Jag älskar henne" innehåller emellertid ingen term med en särskild emotiv mening. Om så vore fallet, innehåller "Potatisen blir färdig ovanligt sent i år" en term med en särskild potatis-mening.

Ett *andra* sätt att uttrycka en känsla är att så att säga påstå utan att använda ord, dvs. genom gester och annat konventionellt beteende.

Ett *tredje* sätt är att säga eller annars göra något som – om man har känslan – avslöjar att man har den, på det sättet att "känslouttrycket" utgör del av det mönster som konstituerar känslan (detta gäller sinnesstämningar, upprördhet och emotioner). Praktiskt taget vilket yttrande som helst kan beroende på omständigheterna fungera som känslouttryck på detta sätt.

Ett *fjärde* sätt att uttrycka en känsla består i att framställa någonting så att det erhåller en för en emotion eller sinnesstämning karakteristisk struktur. Vad gäller språket kan detta ske bl.a. genom att använda metaforer och de tekniska grepp som förekommer i lyriken. Det kan tilläggas att känslor kan (i denna mening) uttryckas effektivare i musik eller bilder, eftersom att på detta sätt uttrycka en känsla är som att presentera ett "ansikte", att konstruera ett mönster som förkroppsligar känslan.¹⁹

¹⁹ I fråga om teorier om konst såsom känslouttryck, se t.ex. Sparshott s. 401–433, Bouwsma, Tilghman, Casey s. 61–72, 88–132, 153–165, Osborne s. 69–89, 93–124, 229–236, 269–271, Hospers s. 62–73 och Hospers (Expression). Det torde vara i det närmaste helt ointressant och en ren tillfällighet om ett konstverk är sprunget ur ett visst känsloläge hos konstnären, dvs. om en viss känsla är källa, orsak till att verket kommit till stånd. Det

Ett *femte* sätt att uttrycka en känsla är att antyda (indicera) att man har den: vad A säger eller annars gör indicerar att hon har känslan om det framstår som inte normalt eller vettigt av A att utföra handlingen i fråga och samtidigt förneka att hon har känslan.²⁰

De nu nämnda fem sätten att uttrycka en känsla är samtliga exempel på *kontrollerat* beteende. A gör något avsiktligt, nämligen uttrycker en känsla, som hon kanske har. Ibland måste hon ha den för att inte framstå som oärlig; ibland – fjärde sättet – förväntar sig ingen att hon har den. Vad beträffar attityder gäller detsamma som sagts om känslor; det torde inte vara påkallat att gå in på några detaljer. Eftersom både känslor och attityder är begreppsligt heterogena grupper av företeelser måste man räkna med att vissa sorters attityder, liksom vissa sorters känslor, inte kan uttryckas på alla sätt som nämnts.

Ett känslouttryck kan emellertid också bestå i *okontrollerat* beteende, inklusive språkhandlingar. Många känslor manifesterar sig på ett naturligt sätt i personers utseende och beteende, och dessa naturliga uttryck utgör väsentliga särskiljande faktorer vid klassificeringen av känslor. Också attityder kan manifesteras i okontrollerade reaktioner. Härvidlag torde manifestationer av negativa attityder vara vanligare än manifestationer av positiva attityder, därför att de förra är svårare att kontrollera. Ty även om ett beteende är okontrollerat, är det inte givet att det också är okontrollerbart. Tvärtom är det bara rent fysiologiska reaktioner som är alldeles okontrollerbara (rodnad, darrningar, i vissa fall gråt och skratt, osv.). Andra känslouttryck som kan vara okontrollerade (t.ex. gester, miner, interjektioner) kan förekomma som kontrollerat beteende, even-

överväldigande intresset vid konstanalys gäller i detta hänseende konstverket såsom ett förkroppsligande av en stämning eller emotion. Om vi kan se en emotion i en persons ansikte, så kan vi också se den i en bild, även en s.k. abstrakt bild, eller i ett musikstycke. Det synes vara mer rättvisande att säga att t.ex. ett musikstycke är t.ex. sorgset (Bouwsma s. 99: "Sad music has some of the characteristics of people who are sad."), än att säga att det uttrycker sorgsenhet; sorgsenheten är inget resultat av styckets konstruktion, utan dess struktur har sådana drag att det kan sägas exemplifiera sorgsenhet. Det är i stället kompositören som uttrycker (på det fjärde sättet) sorgsenhet genom att komponera stycket. Se även Wittgenstein (Lectures) s. 4: "If I say of a piece of Schubert's that it is melancholy, that is like giving it a face (I don't express approval or disapproval)." och s. 30–40. – Om möjligheterna att kommunicera (överföra) känslor genom konstverk, se Saw.

²⁰ Om pragmatiska implikationer, se ovan avsnitt 7.2.

tueellt utan att man har känslan eller attityden. Man kan vidare undertrycka böjelser att göra något som skulle ha varit ett känslouttryck.²¹

Vad gäller språkliga yttranden anses interjektioner – ”Aj!”, ”Usch!”, ”Hurra!”, ”Fy!” – ge de säkraste exemplen på ord med emotiv mening.²² Man tänker sig att språkhandlingar av denna typ står på gränsen till biologiska reaktioner. Ibland gör de det: de kan utgöra okontrollerade uttryck för känslor och attityder. Men de släpper aldrig sin konventionella prägel. De är aldrig naturliga på samma sätt som ett oartikulerat skrik, en grimas av avsmak eller ett leende. Dessa ord kan fylla sin funktion därför att de faktiskt har en betydelse. Det är uppenbart att de är förknippade med känslor och attityder – de ger helt enkelt konventionella medel att uttrycka känslor och attityder (på det tredje och på det femte sättet). Men finns det därmed anledning att tala om en särskild sorts mening?²³

Det går att hålla fast vid en dikotomi mellan symboliska och emotiva yttranden – detta var ju Ogdens & Richards' terminologi – om man avser att skilja mellan avsiktliga och ofrivilliga yttranden,²⁴ dvs. mellan yttranden som är kontrollerade språkhandlingar och yttranden som bara är symptom på ett tillstånd. I ena fallet ger man känslor och attityder ett uttryck, i det andra tar dessa sig uttryck (i båda fallen kan man emellertid säga att A uttrycker en känsla). Men härav följer ingenting om att det som yttras i de båda fallen har olika sorters mening.²⁵ Det blir tvärtom alldeles omöjligt att skilja mellan olika sorters S-mening och olika sorters T-mening beträffande ord. (Se ovan avsnitten 2.6 och 2.7.)

Det är emellertid inte alls denna distinktion, som vanligen åsyftas med termerna ”deskriptiv” och ”emotiv” mening, utan en distinktion som gäller ord som förekommer i avsiktliga yttranden. Jag kan inte finna annat än att denna önskade distinktion inte kan göras. Som vi har sett är att uttrycka en känsla någonting som kan ske på olika sätt, och om det sker i ord finns ingenting som säger att vissa (sorters) ord måste användas, eller att om dessa (sorters) ord används korrekt, så uttrycks en känsla. Man lär sig betydelsen av ord såsom ’usch’, ’fy’, ’aj’ och ’hurra’ på samma sätt som alla andra ord som saknar denotation. De kan således inte defi-

²¹ Om känslouttryck, se t.ex. Sparshott s. 403–404, Wollheim, Urmson (Ethics) s. 31–33, Ryding s. 83–85, Black s. 155, Gordon, Green.

²² Se t.ex. Ryding s. 91, Ross (Norms) s. 74–75.

²³ Se t.ex. Scruton s. 83–84 och Hudson (Moral) s. 141–143.

²⁴ Här bortses från oavsiktliga och samtidigt icke ofrivilliga yttranden, t.ex. felsägningar.

²⁵ Cohen s. 58–60, Dewey s. 6–13.

nieras ostensivt eller denotativt, ej heller enligt den analytiska metoden, och det är möjligt att synonymer saknas. Men härigenom skiljer de sig inte från en mängd andra ord, t.ex. 'om', 'varför' och 'eller' – och ingen har kommit på idén att tala om t.ex. konjunktionell eller interrogativ mening hos ord.

I den mån en distinktion finns att göra måste den beträffande interjektioner rimligen ligga på det illokutionära planet. T-satser, såsom "Usch!" och "Aj!", kan under vissa omständigheter ha en illokutionär innebörd som kan – om man vill ha en beteckning – kallas emotiv eller expressiv. Detsamma gäller satser såsom "A är ett svin", "B är en nigger", "C är ett kräk", "Detta är synnerligen behagligt", "Utmärkt", "Det är bra att göra x", osv. Men huruvida så är fallet är en empirisk fråga, som är oberoende av att vissa använda ord har någon speciell förmåga att kunna uttrycka känslor. Ingenting hindrar att känslor på ett mer effektivt sätt uttrycks med satser som helt saknar ord med föregivet emotiv mening.

9.4 EVOKATIVA SPRÅKHANDLINGAR

Den andra faktor som enligt teorin skulle kunna förläna ett ord emotiv mening är såsom nämnts ordets förmåga att framkalla känslor eller attityder hos åhöraren. Ett ord anses alltså ha emotiv mening, om det uppväcker eller tenderar att uppväcka en viss sorts känsla eller attityd hos den som hör ordet uttalas. I motsats till den föregående versionen av emotiv mening är denna sådan att det är helt klart att en kausal analys är äsyftad.²⁶

Det är uppenbart att vad A säger kan ha avgörande betydelse för vad B därefter känner i form av böjelser, stämningar, emotionell upprördhet eller emotioner. Men om man försöker förklara detta som en fråga om orsakssamband mellan det faktum att ett visst ord uttalas och att en viss känsla uppkommer, så är man hänvisad till undersökningar som hör hemma i empirisk sociologi eller psykologi (statistiska korrelationer). Med den terminologi som använts ovan rör det sig om ett studium av yttrandens perlokutionära effekter. Nöjer man sig med en sådan analys, kan man emellertid lika gärna låta bli att börja diskutera emotiv mening. Praktiskt taget allting och därmed alla ord kan i kontext korreleras med

²⁶ Vissa av de i det följande anförda synpunkterna återfinns hos Bouwsma s. 91–92, Urmson (Ethics) s. 28–30, 34–37, 117–120, Warnock s. 128–130, Cohen (Practicality) s. 536–537. Se även Andersson & Furberg (Moral) s. 204–209.

uppkomsten av känslor och attityder. Om ett yttrande uppväcker en känsla eller attityd, så sker det inte på grund av en särskild förmåga hos vissa ord att kunna uppväcka känslor eller attityder, lika litet som bruket av opium framkallar avslappning och sömn, därför att opium har en särskild sömnframkallande förmåga. Att på grund av empiriska korrelationer (perlokutionära effekter) tala om emotiv mening är lika litet befogat som att tillskriva vissa ord eller satser en gråtande mening därför att yttrandet av dem är korrelerat med att andra personer brister i gråt. Ett ords eller en sats' mening är inte en fråga om vilka effekter yttrandet av dem kan ha, utan en fråga om konventioner (i vidaste bemärkelse). Ingen konvention kan gå ut på att yttrandet av ett ord skall framkalla vissa känslor eller attityder.

"Claudia Cardinale håller på att klä om i rummet bredvid", "Jag ber om ursäkt, men det ser ut som om du just druckit ur den där koppen med vatten, i vilken jag hade löst upp rättgift": vad är det hos orden i dessa satser som framkallar känslor, attityder och handlingar? I vart fall inte någon emotiv mening.

Mot bakgrunden av det som sagts i det föregående är det inte svårt att ge en generell förklaring till hur det är möjligt att genom språkhandlingar framkalla känslor och attityder. Antag att någon säger till mig att jag är ett kapitalistiskt svin, som inte borde tillåtas få fortsätta att parasitera på de förtryckta massorna och som egentligen borde skjutas, varvid det vore en fördel om detta kunde ske utan dröjsmål. Beroende på olika omständigheter kan jag reagera på en rad olika sätt (om jag alls reagerar): jag kan få lust att slå till honom eller att avlägsna mig från platsen (böjelser), jag kan bli nedstämd eller irriterad (stämningar), jag kan bli chockad (upprördhet), jag kan bli arg på eller rädd för honom (emotioner, med involverade böjelser och tankar om honom), jag kan känna obehag, tycka illa om honom, jag kan bli intresserad av hans tänkesätt (inställningar, hållningar), jag kan inta en kylig, avvaktande eller försiktig attityd (förhållningar). Allt detta kan föranleda mig att göra något – slå honom, inlåta mig på diskussion med honom, be honom avlägsna sig, skänka bort mina pengar, försöka muta honom, osv. Men vad som än händer, och vad jag än gör (om något), är naturligtvis beroende på *meningen* hos det han säger, vad den uttalade satsen betyder och vilken illokutionär innebörd den har (en hotelse; ett uttryck för hans ogillande av mig, en exemplifiering av en politisk ideologi, osv.).

Min eventuella reaktion är avhängig av att jag tror något om omvärlden (exempelvis att han tror något om mig, har en viss attityd gentemot mig

eller avser att göra något eller att andra till följd av hans yttrande tror något om mig, osv.) och av att detta som jag tror vara fallet på ett eller annat sätt är sådant eller (säkert, sannolikt, möjligt) har sådana följder, att jag *bryr mig om* huruvida omvärlden är eller blir så beskaffad. Även om jag är en mördare, kommer jag att reagera negativt om jag blir kallad mördare, därför att om folk tror att jag är en mördare kommer de att – kanske på goda grunder – bemöta mig på ett helt annat sätt än om de inte tror det. Jag upplever inte olust vid att bli kallad mördare, därför att 'mördare' eller "mördare" har en särskild emotiv mening, en förmåga att framkalla olust, utan därför att de flesta människor, inklusive jag själv, har antihållningar (och ibland antiinställningar) till mördare och till följd därav behandlar mördare på ett för dessa obehagligt sätt.

Om någon mellan fyra ögon säger till mig att jag är ett svin, påstår han indirekt (i en metaforisk vändning) att jag har vissa egenskaper som varje normal människa ogillar. Spottar han mig i ansiktet gör han något som symboliserar förakt. Om jag reagerar känslomässigt eller känner obehag, beror det på att jag förstår meningen hos det han säger eller gör, och på att jag av någon anledning bryr mig om vad han tror om mig eller känner gentemot mig, eller kanske därför att jag ogillar att vara sådan som han tror mig vara. Av särskilt intresse är möjligheten att visa en känsla eller attityd genom att bryta mot etikettsregler; härigenom indiceras att man inte finner att den andre böra bemötas med normal respekt, artighet, osv. Sammanfattningsvis:

Even in a case where what someone says *causes* one to get angry, it is not the sounds he articulates themselves which have the effect, but the *content* of his utterance.²⁷

Med andra ord: om något kan uppväcka känslor eller attityder, så kan också språkhandlingar göra det. De kan i så fall vara operativa oberoende av meningen hos det sagda, i vilket fall de inte skiljer sig från vilken naturhändelse som helst. De kan också, och detta är det vanliga, vara operativa på grund av meningen (eller den uppfattade meningen) hos det sagda. (Motsvarande gäller för symboliska och rituella handlingar, som inte är språkhandlingar.) I ingetdera fallet är det någon särskild egenskap hos ord eller sats, som skulle kunna kallas "mening" – vid sidan av "mening" enligt kapitel 2 ovan – som är kausalt verksam. Att tala om emotiv mening är här dels obehövt, dels ägnat att skymma realiteterna.

²⁷ Barry s. 18.

(För övrigt kan man fråga varför just orsakandet av känslor skulle vara så viktigt att man för dessa fall talar om en särskild mening.)

Av det sagda följer att grunden för kriminalisering av s.k. ärekränkningar (förtal och förolämpning) i BrB kap. 5 inte står att finna i användningen av ord med särskild emotiv mening, dvs. ord som har en förmåga att framkalla ”negativa” känslor eller attityder. Alvar Nelson säger:

Enligt min mening äro den enskildes obehagliga förnimmelser av en ådaga-lagd fientlig attityd så starka och för hans verksamhet och attityd till omgivningen så betydelsefulla, att de i allmänhet utgöra grundvalen för hans reaktioner såväl vid angrepp på självkänslan som vid angrepp på anseendet. Det kan icke nog ofta omvittnas, att detta förhållande vanligen utgör grunden för den angräpnings våldsamma och långvariga indignation över ett mot honom ärerörigt angrepp, vare sig förtal eller förolämpning. Ur denna synpunkt är det icke oberättigat att, såsom ofta sker, uppfatta ärekränkning djupast som en *fredskränkning*.²⁸

9.5 SUGGESTIVT TAL

De närmast föregående avsnitten har haft till syfte att vederlägga teorin om att ord eller satser kan ha en särskild emotiv mening. En framgång i detta hänseende påverkar inte alls det faktum att yttranden kan vara mer eller mindre uttrycksfulla, expressiva (det som uttrycks är då känslor, attityder, värderingar) eller evokativa. Till väsentlig del rör det sig då om ting som studeras i stilistiken. De relevanta faktorerna kan vara fonetiska (t.ex. bruket av onomatopoetiska ord), lexikala (t.ex. användningen av liknelser, metaforer, hyperboler) eller syntaktiska (t.ex. ordföljd, rytm, betoning).²⁹

²⁸ Nelson s. 417; se närmare s. 409–420 (s. 412: kriminaliseringen av angrepp på anseendet innefattar ”förbud mot yttranden i ämnen, vilka påverka omgivningens attityd till den angräpnings” – s. 417: ”Det är uppenbart, att det inte är förändringarna i omgivningens attityd, utan manifestationen av en ofördelaktig attityd, som på motsvarande sätt utgör grunden till kriminalisation av angreppen på självkänslan.”).

²⁹ Ullman s. 128–140, Ullman (Language) s. 53–54, 100–116. Ullman talar dock om emotiva övertoner och emotiv mening utan att det behövs för hans syften. Se även Lyons s. 448–450 (s. 449: det finns anledning att tro att ”emotive” och ”affective” används som ”a catch-all term to refer to a number of quite distinct factors which may influence the selections of synonyms on particular occasions or in particular contexts”). – Stilistiska hänsyn behöver naturligtvis inte ha något att göra med emotioner eller attityder och inte heller med mening.

Av särskilt intresse i detta sammanhang är att många ord tillhör ett delspråk inom ett naturligt språk. Olika yrkesgrupper, samhällsklasser och andra befolkningsgrupper har olika vokabulär. Genom att blanda in arkaismer, slangord, dialektord, tekniska termer, aktuella slagord och även utländska ord kan man framkalla associationer i varjehand riktningar. Sådana inslag kan ofta vara en invitation till att se en företeelse från en annan synpunkt än texten i övrigt ger anledning till. De är en källa till skämt, ironi, satir och parodi. Om man använder ett ord som klart hör hemma i ett visst delspråk, och talet är allvarligt, så har åhöraren att utgå från att det finns ett skäl att använda just det ordet, att se företeelserna i fråga utifrån den synpunkt som ordvalet indicerar. För att ta det vanligaste av alla exempel: "nigger" – "negro" (varav det förra ordet antas ha negativ emotiv mening och det senare vara neutralt). Även om de två orden skulle kunna sägas ha samma betydelse,³⁰ är "nigger" ett ord som ursprungligen hörde hemma i det språk som användes av personer i deras egenskap av slavägare eller som annars var övertygade om att negrer på olika sätt är underlägsna vita människor eller som kanske bara tyckte illa om negrer. Att kalla en neger för "nigger" är därför associerat med idén om att man själv är överlägsen. Det är inte bara påståendet att någon är en "nigger" som är förkastligt, utan själva användningen av ordet. Mot "You are not a nigger" är inte mycket mindre att invända än mot "You are a nigger". Redan genom att ta ordet i sin mun associerar man sig med de uppfattningar som företräds av den befolkningsgrupp som normalt använder eller har använt det. Genom att kalla någon för "nigger" kan man uttrycka att man ogillar honom, men det är inte alls säkert att en åhörare därigenom kommer att ogilla negern; lika gärna kan yttrandet leda till att åhöraren ogillar talaren.³¹

På motsvarande sätt associeras helt olika synpunkter på sexualliv med användningen av s.k. obscena ord och deras kliniska motsvarigheter. Bakgrunden till att vissa ord är "fula" är väl framför allt att det enligt dominerande moraluppfattningar (särskilt bör kyrkans påverkan beaktas) är fel att överhuvudtaget betrakta och uppleva sexualitet som den, låt oss säga, självständiga och självtillräckliga källa till lustupplevelser, som representeras av det obscena språket. Synpunkten väcker anstöt. Det kan väl inte

³⁰ Jag är inte övertygad om att "negro" och "nigger" har samma betydelse; jämför Ryding s. 99.

³¹ Vissa synpunkter i det föregående och följande är influerade av Regnéll s. 51, Alston s. 45–48, Searle s. 155–156, Urmson (Ethics) s. 29–30, 122, Scruton s. 83.

uteslutas, att en ohämmad användning av ett språk som associerar till denna sfär i viss mån skulle leda till oordning, bristande koncentration på arbetsuppgifter, m.m. (jämför konventioner i fråga om klädedräkt: här tillkommer risken för ofredande, överfall, m.m.), men det är svårt att se hur ett sådant argument skulle ge skäl för ett tabu.

Ett ordval kan således indicera ett synpunktsurval och/eller associeras med föreställningar som omfattas av särskilda persongrupper; i marginalfallet består gruppen av endast en person. För att sådana associationer skall kunna verka expressivt eller evokativt måste man förutsätta en hållning eller en värdering (till det) varmed ordet förknippas. Som vi sett är det inte så att huvudfelet med att kalla någon för ”nigger” är att han inte är en ”nigger”, utan just användningen av detta ord. Ordet kan emellertid fungera som skällsord bara därför att de uppfattningar och hållningar som associeras med användningen av ordet är negativa (även om redan associationen med den slavägande klassen kan vara nog för att framkalla en emotionell reaktion). Episodiska känslor och attityder är i sammanhanget begreppsligt irrelevanta, fastän de i sin tur kan uttryckas med hjälp av ord som är associerade med sådant, vartill man har vissa hållningar eller värderingar.

Den förklaring jag nu skisserat är ett specialfall av den enligt min mening enda rimliga förklaringen till att ett ord överhuvudtaget kan tillskrivas en positiv eller negativ ”laddning”. Även om vi ibland måste gå utanför ordets betydelse och ta dess associationssfär i beaktande, räcker det i allmänhet med att ta hänsyn till vad ordet betyder. För enkelhets skull kan vi i detta sammanhang nöja oss med att tala om ordets denotation, dvs. klassen av företeelser varpå ordet är tillämpligt. Om det som ordet denoterar är sådant eller har sådana egenskaper att det är korrelerat med positiva eller negativa hållningar eller värderingar kan man genom användningen av ordet kommunicera eller tillskrivas en viss hållning eller värdering till vederbörande (typ av) företeelse. Själva ordet är ointressant. En annan sak är att det är möjligt att tycka om ord (särskilt namn) på samma sätt som färger och ljud, därför att en hållning ”färgar av sig”, dvs. associationsvis förs över från det man tycker (illa) om till det ord som betecknar det man tycker (illa) om.

Det finns inga ord som i sig är ”laddade” med eller ”färgade” av känslor, attityder eller värderingar, men användningen av ord kan således indicera attityder och värderingar mot den kända bakgrunden av empiriska korrelationer mellan det denoterade och attityder till och värderingar av det denoterade. Om ’P’ betecknar något som är allmänt omtyckt, kan

man med satsen "S är P" indicera att det finns skäl att tycka om S. Man utgår från att det finns en poäng i att använda beteckningen 'P'. Att tala om känsloladdning är helt olämpligt, emedan känslor i sig inte är vare sig positiva eller negativa. Existensen av känslor som tar intentionala objekt, dvs. emotioner, kan vara indicerad, eftersom en emotion innefattar en inställning, hållning eller värdering.³² Men det är inte vanligt att man från användningen av ett visst ord (i kontext) kan komma fram till att talaren har en viss emotion. Vanligare är att användningen av ordet indicerar en hållning eller värdering, och att denna faktor tillsammans med andra tas som en manifestation av en emotion. Men den omständigheten att också känslor kan uttryckas (indirekt) med ord ger inte anledning att beteckna de använda orden som känsloladdade.

Möjligheten att indicera attityder och värderingar beror på att ifrågasvarande ord har en viss betydelse (faktisk, avsedd eller tillskriven), att det denoterar något som är eller kan vara föremål för hållningar och värderingar. Man bygger då inte på språkliga konventioner, någon hos ordet inbyggd attityd- eller värdeladdning, utan på faktiska förhållanden (förefintliga eller beräknade hållningar eller värderingar). Man behöver inte själv ha den hållning eller ha gjort den värdering som antyds. Den evokativa funktionen framstår inte längre som ett mysterium. Nästan alla personer ogillar mördare; säger jag att A är mördare, ger jag åhöraren underlag för att ogilla A, förutom att jag indicerar att jag själv ogillar honom. Detta beror inte på några speciella egenskaper hos 'mördare', utan på speciella egenskaper hos mördare.

Ett ords denotation är beroende av dess konnotation (eller vid ord med öppen struktur: serien av uppsättningar av tillräckliga kriterier). Men att två ord har identisk denotation utesluter inte att de har olika konnotation och därmed olika betydelse. Låt oss se på några exempel som nämnts av Ryding: 'legoknekt'/'frivillig soldat', 'frihetskämpe'/'terrorist', 'alkoholskadad'/'försupen', 'flegmatisk'/'trög', 'personintresserad'/'skvallerlysten', 'koncentrerad'/'ensidig', 'hård'/'okänslig', 'slank'/'mager'.³³ De

³² Pitcher s. 343–344; omvänt kan emotionstermer indicera hållningar eller värderingar. – Om svårigheterna att skilja "kognitiva" och "emotiva" element i satser, se Williams s. 4–9.

³³ Ryding s. 101–107; här kunde också nämnas 'pragmatisk'/'opportunistisk', som Ryding på s. 99–100 påstår skilja sig åt bara i fråga om "laddning". Jag kan emellertid inte förstå annat än att de benägenheter till bedömningar som kännetecknar pragmatikern respektive opportunisten är delvis helt olika. Detta visar sig t.ex. i att en pragmatisk politiker inte byter parti i en situation där en opportunistisk politiker gör det.

båda termerna i dessa ordpar kan kanske korrekt användas för exakt samma personer. Men de centrala kriterierna för att kalla någon för t.ex. terrorist är annorlunda än kriterierna för att kalla honom frihetskämpe. Som Ryding framhåller kan valet av ord bero på från vilken synpunkt man ser företeelsen, i detta fall personen. Men härav följer inte, som Ryding synes mena, att orden kan skilja sig *bara* däri "att olika uttryck ... tar fasta på skilda sidor av samma företeelse" och alltså, trots detta, ha samma konnotation.³⁴ Vaghet och öppen struktur gör det dock lätt att i retoriskt syfte använda ett ord som indicerar t.ex. gillande för en företeelse som endast med tvekan faller under ordet, och mest rättvisande skulle betecknas med ord som inte indicerar gillande. För sådana fall säger man att talaren spelar på åhörarnas känslor, fastän det vore riktigare att säga att han utnyttjar förefintliga hållningar och värderingar.³⁵

Lagstiftare strävar efter att använda neutrala ord, men det finns gott om exempel på att man slår över i ena eller andra riktningen. Under senare tid har särskilt diskuterats den terminologi, som i och utanför lagstiftningen utbildats på straffverkställighetsplanet, med ord såsom "behandling", "vård" och "klient". Man ser i tilltagande utsträckning termer som associerar till läkare/patient-relationen, och därmed till en hjälpgivare/hjälpsökande-relation. Ordvalet indicerar att någon arbetar för en annans bästa och att ingen intressekonflikt föreligger.³⁶

Även i strafflagstiftningens brottsbeskrivningar kan finnas termer, som är missvisande däri att de ger uttryck för föräldrade värderingar, inte (längre) har sakligt underlag, inte ger uttryck för relevanta tankegångar eller annars har en betydelse som pekar i fel riktning.³⁷

Som förolämpning straffbeläggs i Brottsbalken kap.5 §3 bl.a. att man smädar någon "genom kränkande tillmäle eller beskyllning". En suggestiv språkhandling är här rättsfaktum, dvs. något som uppfyller ett brottsrekvisit.³⁸ Goda exempel på kränkande tillmälen erhålls genom att använda beteckningar för personer som utsätts för tvångsångripanden enligt sociallagstiftningen. Dessa personer är nämligen "farliga", "dåliga

³⁴ Ryding s. 104, 106; se även Andersson & Furberg s. 102–105.

³⁵ Om övertalningsdefinitioner, se ovan avsnitt 3.1.

³⁶ Se närmare Jareborg (Begrepp) s. 266–267.

³⁷ Se närmare Waaben, särskilt s. 582–590, och även Williams (Language) s. 392–395.

³⁸ Se t.ex. Nelson s. 197–206.

försörjare”, ”parasiter”, ”hjälplosa”, ”grovt störande”, ”asociala”, ”vagabonder”, ”vanartade” eller ”missbrukare”.³⁹

Sammanfattning: Jag kan inte se att det finns någon som helst anledning att tala om emotiv mening, dvs. att ett s.k. känsloladdat ord skulle kunna analyseras som bestående av en komponent deskriptiv mening (som undantagsvis skulle saknas) och en komponent emotiv mening.

9.6 OBJEKTIVERADE TERMER

Om någon säger ”Jag känner förfäran för ormar” och ”Ormar inger mig förfäran”, så har hon yttrat två satser med samma betydelse. Den enda skillnaden ligger i betoningen. I ena fallet riktas uppmärksamheten på den talande: vad är det hos henne som gör att hon känner förfäran för ormar? I det andra fallet riktas uppmärksamheten mot ormarna: vad är det hos dem som gör att hon känner förfäran? Säger hon i stället ”Ormar inger förfäran”, så har hon yttrat en elliptisk sats.⁴⁰ Ingenting är sagt om vilken eller vilka personer som känner förfäran; det kan vara den talande eller folk i allmänhet, eventuellt utom henne själv, osv. Fortfarande är klart att ormar är objekt för en faktisk (dispositionell) emotion. Men anknytningen till en eller flera hysare av emotionen kan helt tas bort: ”Ormar är förfärliga”.⁴¹

En analys av ett ord som ’förfärlig’ är en aning komplicerad. Eftersom en emotion innehåller en rationell komponent (man kan fråga huruvida det finns skäl att känna förfäran) kan en *gerundiv analys* vara befogad: ”Ormar är förfärliga” implicerar då ”Det finns goda skäl att känna förfäran för ormar” eller ”Ormar är värda att känna förfäran för”. Detta måste vi tills vidare gå förbi.⁴² Kvar står då en analys, som går ut på att ormar har sådana egenskaper att det är vanligt att man känner förfäran för ormar, dvs. att ormar är *objekt* för förfäran.

Tar vi i stället ord såsom ’smärtsam’, ’deprimerande’, ’härresande’, ’upprörande’, ’chockerande’, ’rolig’, så blir analysen enklare: ”S är P” implicerar att S har sådana egenskaper att (en del av) S tenderar att fram-

³⁹ Se Nelson (Frivillighet).

⁴⁰ Se ovan avsnitt 5.8.

⁴¹ Exemplet är hämtat från Andersson & Furberg (Moral) s. 216–219.

⁴² Se nedan avsnitt 15.3.

kalla eller framkallar (*kausalt*) den känsla eller attityd som svarar mot ”p”.

Allt som kan ge behag, lust eller nöje kan kallas behagligt, angenämt, nöjsamt eller roande. Behaglighet är inte en egenskap på annat sätt än att någons eller någras attityd är objektiverad och tillskriven dess objekt (primärt eller sekundärt). Behagliga sensationer, förnimmelser, händelser och föremål, personer, osv. är sådana som någon eller några – obestämt vilka – tycker om eller finner behag i.

Det som är intressant är det som tenderar att väcka intresse eller väcker intresse, dvs. förmår någon eller några att känna böjelse att rikta uppmärksamheten därpå.

En anledning till att vi utan större besvär kan använda termer som helt riktar blicken mot sådana objekt eller orsakande faktorer, trots att det förutsätts att någon eller några reagerar eller tenderar att reagera, är att folks reaktioner i långa stycken är ungefär likadana, åtminstone inom den grupp av personer som är kontextuellt relevant.

Allt efter vilken sorts reaktion som är objektiverad kan således användningen av en ”objektiverad term” implicera:

- (1) att det finns goda skäl att reagera (emotioner, ibland attityder), och/eller
- (2) att det finns ett normalt eller vanligt objekt för reaktionen (dito), eller
- (3) att det finns en normal eller vanlig orsak till reaktionen (övriga).

Reaktionen kan bestå i handlingar och händelser (t.ex. fysiologiska reaktioner) som är normalt, men inte nödvändigt, förknippade med ifrågasvarande känslor och attityder.

Eftersom åhöraren i frånvaro av tecken på motsatsen har att utgå från att också talaren reagerar normalt, indicerar den som säger ”Ormar är förfärliga” att också hon brukar känna förfäran inför ormar och (i viss kontext) även att hon har skäl att tro att åhöraren också skulle göra det, om denne konfronterades med sådana.

Objektiverade termer kan även användas för att uttrycka en känsla eller attityd, och de kan ge, om än ofullständiga, förklaringar till reaktioner och underlag för förutsägelser om reaktioner.⁴³

⁴³ Se vidare Nowell-Smith s. 70–74, 84–91 och därtill Warnock (Ethics) s. 93–95.

Satser som innehåller objektiverade termer är inte på denna grund elliptiska. Men de objektiverade termerna är självfallet (icke elliptiska) relativa termer.⁴⁴

Andersson & Furberg har framfört idén att uttryck med emotiv mening är just objektiverade termer (enligt deras terminologi: *bärrar-indifferentia uttryck*) knutna till agentsfären, och de försöker på denna grund bygga en värdeteori (se därom vidare nedan avsnitt 13.11).⁴⁵ De förbiser därvid, att bara emotioner har vissa rationella komponenter begreppsligt inbyggda, och att känslor och attityder inte kan behandlas som likvärda, eftersom känslor (med undantag för vissa emotioner) inte innefattar ett ställningstagande såsom en attityd gör. Vad de är ute efter är tydligen att

Emotiva uttryck ... är ... begreppsligt förbundna med ställningstaganden och därmed med agentsfären. Med dessa uttryck markerar avsändaren ett ställningstagande till uttryckens objekt.⁴⁶

Men i så fall är endast i undantagsfall ett ”emotivt uttryck” ett bärrarindifferent uttryck som är knutet till agentsfären. Och även om det inte vore så: varför säga att det som är pragmatiskt implicerat med användningen av ett uttryck tillhör uttryckets ”mening”?

9.7 PRESKRIPTIV MENING

Om teorin om emotiv mening väsentligen bygger på en kausal menings-teori, och vad gäller evokativ emotiv mening uppenbarligen håller sig på det perlokutionära planet, är en rad andra teorier om en särskild sorts mening i kontrast till deskriptiv mening koncentrerade till det illokutionära planet. Vi har redan sett hur en sådan tanke kan uppkomma. En interjektion – ”Aj!”, ”Usch!”, osv. – kan sägas ha en känslouttryckande illokutionär innebörd; ”aj” och ”usch” och ’aj’ och ’usch’ skulle därför kunna tillskrivas en emotiv mening. Vad som är plausibelt för sådana ord, som är föga mer än verbala gester, blir emellertid helt osannolikt för ord såsom ’bra’ och ’dålig’.

Det mest kända försöket i denna riktning utgör del av R.M. Hares ”preskriptivistiska” (föreskrifts-, imperativistiska) teori om värdeutsagor

⁴⁴ Se ovan avsnitt 5.8.

⁴⁵ Andersson & Furberg (Moral) s. 220–227.

⁴⁶ Andersson & Furberg (Moral) s. 226.

(se nedan avsnitt 13.6). På grund av det nära sambandet mellan hans värde teori och hans meningsteori skall jag här nöja mig med att nämna att Hare med preskriptiv mening hos ett ord menar att ordet utför ett anbefallande, föreskrivande arbete ("job"). Den som använder ordet uppmanar därigenom andra att göra något.⁴⁷ Exempel på ord som sägs ha sådan mening är just 'god'.

Det framstår emellertid som ett mysterium hur ett ord kan ha ett sådant anbefallande arbete. Språkhandlingar utförs med T-satser, inte med ord (annat än som komponenter i satser). Visserligen går det att förklara ett ords betydelse genom att visa hur det används i T-satser (genom att förklara T-satsens illokutionära innebörd), dvs. genom att förklara ordets funktion. Men dess funktion är inte identisk med någon mening hos det. Och det finns inget ord som är nödvändigt förbundet med en viss illokutionär innebörd, ens i de fall där en term betecknar en viss sorts språkhandling (såsom 'lova'). Härav följer att det går att osystematiskt, för enkelhets skull, karakterisera termer som *på grund av sin betydelse* är vanliga i T-satser med viss innebörd med beteckningar som anknyter till denna innebörd. Men det följer inte att ordet därför har en speciell sorts mening (preskriptiv, evaluativ, permissiv, osv.).⁴⁸ Orden utför inga "jobs":

words and sentences do not evaluate, describe, or emote – only a speaker can do such things

(och huruvida hon kan göra det är beroende av betydelsen hos de ord hon använder).⁴⁹

⁴⁷ Se t.ex. Hare s. 111–126 (här talas om evaluativ i stället för preskriptiv mening), Hare (Freedom) s. 26–27 (evaluativ mening tillskrivs här ett ord som har både preskriptiv och deskriptiv mening); se även Andersson & Furberg s. 96, som talar om anbefallande emotiv mening.

⁴⁸ Se ovan avsnitt 2.11 vid not 147 och där angiven litteratur samt Cohen s. 64 och Ross (Norms) s. 2.

⁴⁹ Wertheimer s. 76, se även s. 75: "The relationship between words and the illocutions is completely explicable in terms of our normal *beliefs* and *attitudes* toward brave men, degenerates, and right-handers. To import such matters into the meanings of words, is, in general, not only otiose, but disastrous for a proper understanding of language and human rationality." – Se även Wertheimer s. 18–27 för ytterligare kritik (bl.a: att säga till någon att han bör göra x är inte detsamma som att säga till honom att göra x; med Hares utgångspunkter skulle modala uttryck såsom 'bör' ibland ha preskriptiv mening, ibland inte).

10

SKÄL ATT GÖRA

10.1 HANDLINGSSKÄL OCH TEORETISKA SKÄL

Både vid tro och handlingar¹ kan man skilja mellan två frågor: "Vad skall jag göra (tro)?" och "Varför gör jag x (tror jag att p)?" Svaret på den senare frågan ger en *förklaring*, som utpekar orsaker eller skäl. I båda typerna av förklaringar anges faktorer som får just vederbörande person att göra x respektive tro att p.² En utförd handling är rationell, om det har funnits tillräckliga skäl för att utföra den. Personen var i så fall *berättigad* att utföra handlingen. Inget hindrar att den som gjorde x var berättigad därtill, trots att hennes skäl inte sammanföll med dem som faktiskt gjorde handlingen berättigad. Motsvarande gäller vid tro: A kan tro att p på otillräckliga grunder, samtidigt som det finns andra skäl som gör det berättigat att tro att p. (Om man vill, kan man skilja mellan att vara objektivt respektive subjektivt berättigad att tro eller göra något.) Om A är berättigad att göra x, så är det inte säkert att det visar sig vara eller är riktigt eller bäst att göra x, på motsvarande sätt som A kan vara berättigad att tro att p, fastän det inte kan uteslutas att det inte är sant att p.

¹ För enkelhets skull sägs i det följande ingenting om skäl för att inte göra något visst, däribland skäl för att underlåta att göra något. Handlingsskäl kan således vara skäl för eller emot att göra något, som egentligen inte är en handling. Om handlingsbegreppet, se Jareborg s. 76–86, 91–100.

² Om handlingsförklaringar, se närmare Jareborg s. 101–130 och där angiven litteratur samt White s. 131–166, Edgley s. 147–152, Winch s. 45–65, 75–83, Milligan.

I förevarande sammanhang är dock den första av de inledningsvis nämnda frågorna den mest intressanta, eller rättare: det som kan anföras som motivering till ett svar på denna fråga. Vi är ju ute efter vad rationalitet är, vad som kan anföras som skäl för och emot att göra något (respektive tro något). Motiveringen är emellertid densamma som skulle ges om A redan hade gjort x (kommit att tro att p) och handlingen (tron) skulle visas vara berättigad. I båda fallen är fråga om vilka skäl som finns eller fanns, inte vilka skäl en person har eller hade (och som kan åberopas till förklaring av att A gör eller gjorde x eller tror eller trodde att p).³

Det svar som ges på en fråga "Vad skall jag göra?" är personrelaterat i fråga om motiveringen på ett sätt som svaret på "Vad skall jag tro?" inte är. Finner jag att jag skall tro att p, så följer (principiellt) att jag anser att alla i min situation skall tro att p. Men om jag finner att jag skall göra x, så följer inte att jag menar att alla i min situation skall göra x. Föreliggande skäl för att göra något är knutna till en person, medan föreliggande teoretiska skäl (dvs. skäl för att tro något) inte är det. För tillfället är dock detta faktum av underordnad betydelse, eftersom min avsikt är att utvärdera vad som överhuvudtaget kan vara handlingsskäl, dvs. vad som till sin typ är ett handlingsskäl.

Både tro och handlingar kan ha följder – skadliga, nyttiga, osv. – och båda kan förklaras under hänvisning till orsaker (bl.a. som utslag av en persons karaktär eller känslor). Men en tro kan inte såsom en handling vara avsiktlig eller oavsiktlig, ofrivillig eller icke ofrivillig, frivillig eller icke frivillig.⁴ En tro kan sålunda t.ex. inte framtvingas med våld. En tro kan ha moraliskt relevanta följder, och språkhandlingar, varigenom en viss tro uttrycks, kan som alla handlingar vara moraliskt relevanta. Men tron i sig kan inte påverkas av moraliska skäl, eftersom frågan huruvida man skall tro att p är oskiljbar från frågan huruvida p. (Se ovan avsnitt 7.1.) En annan sak är att A kan ha skäl för att förmå sig själv att tro att p, men detta skäl är i så fall ett skäl för att göra något, inte ett teoretiskt skäl. Även s.k. önsketänkande måste bygga på skäl för att tro – eventuellt svaga eller dåliga skäl – trots att här tillkommer en kausal förklaring till att vissa fakta inte beaktas, eller kanske en handlingsförklaring som går ut på att

³ Baier s. 148–156, Nowell-Smith s. 105, Kemp s. 96–105, Gauthier s. 26–27, Woods s. 189–191.

⁴ Om dessa begrepp, se Jareborg s. 146–152, 169–172, 303–306, 314–320.

vederbörande har skäl att ignorera eller annars bortse från vissa ting, t.ex. därför att han inte vill bli upprörd, oroad, osv. Och även om A:s tro att han kommer att lyckas kan vara kausalt relevant för hans framgång, så kan det naturligtvis inte vara så att han tror detta för att kausalt påverka resultatet. Att A tror att han kommer att lyckas kan däremot vara ett skäl (bland flera) för någon annan att tro att A kommer att lyckas. (Jämför: en expert kan inte basera sin tro att p på att hon är expert, men en annan person kan vara berättigad att tro att p, därför att A tror att p och A är expert.)⁵

Ingen kan tro eller veta vad hon tror vara osant, men inget hindrar att man gör det man tror att man inte bör göra. Den som tror att p, när det inte är sant att p, har gjort ett misstag eller har fel på annat sätt. Särskilt påtagligt är felet, om man är inkonsekvent, dvs. tror att både p och q när att p och att q är oförenliga. Att handla inkonsekvent behöver däremot inte vara fel eller beroende av misstag.⁶

Om två alternativa trosföreställningar för en person framstår som lika väl motiverade, så vet hon ändå att minst en av dem är felaktig. Om två alternativa handlingar för en person framstår som lika väl motiverade, kan det helt enkelt vara så att båda är lika väl motiverade. Om A måste – av något skäl – välja ett handlingsalternativ, så kan lottning vara den mest rationella lösningen i ett sådant fall.⁷ Om sanningen kan man däremot inte spela tärning. Man är aldrig tvungen att tro något (inklusive tro att man skall eller bör göra x), så som man kan vara tvungen att besluta att göra något. Måste man utgå från att det är sant att p eller sant att q, osv. måste man i stället anta att någondera satsen är sann. Att tro att p eller q är vidare inte nödvändigtvis detsamma som att tro att p eller tro att q, men att göra x eller y är alltid detsamma som att göra x eller göra y. Det finns bara två sanningsvärden, men det finns grader av tro och grader av skäl för att tro och skäl för att göra.⁸

⁵ Se närmare Edgley s. 63–66, 92–101.

⁶ Se Edgley s. 121–122.

⁷ Om man inte behöver välja, är det rationellare att uppskjuta valet tills ytterligare klarhet nåtts i frågan (se Richards s. 29–30). Ett praktiskt problem behöver inte bestå i enbart ovisshet om *vad* man bör välja att göra, utan kan lika väl avse *när* man bör välja vad man skall göra.

⁸ Edgley s. 163–169, Kemp s. 182 (se även s. 54–55 rörande relationen mellan teoretiska skäl och handlingsskäl).

Om A tror att p, så måste hon – om vi bortser från s.k. arationell tro (se ovan avsnitt 7.1) – ha vissa skäl för att p. Om A gör x behöver hon inga skäl för att göra x. För mycket av vad vi gör har vi inga skäl, vi bara gör det. Detta gäller även om vi först beslutar att göra x. Handling är inte, som tro är, bunden till rationalitet.

Även om A har skäl för att göra x, så är det relativt sällan hon överväger huruvida hon skall göra x. Varje människa har stående uppfattningar, däribland sådana som rör relevanta handlingsskäl. Därtill kommer att även om vi gör en bedömning, så sätts därigenom kanske bara ett mål som sedan styr en del av vår aktivitet. Alla handlingar som är av betydelse för målets uppnående – rörelser som vi kanske utfört miljontals gånger – behöver då inte bli föremål för övervägande. Som Gauthier säger:

Most actions are neither deliberate nor reasoned, but belong to a context of deliberate and reasoned activity.⁹

'Rationell' och 'irrationell' används inte bara om tro och handlande, utan även om personer. I sådana fall har ordens tillämplighet att göra med personers benägenhet att tänka och handla rationellt. Benägenheter att ställa höga eller låga krav på styrkan hos skälen för det man accepterar som sant kan också vara personlighetsdrag ('misstänksam', 'godtrogen', 'lättlurad', 'naiv'). Stående trosuppfattningar i t.ex. religiösa och politiska frågor ger också möjlighet till klassificering av personer.

Rationalitet brukar ibland skiljas från rimlighet.¹⁰ En rationell tro eller handling är en sådan som antas respektive utförs på "goda" eller "tillräckliga" skäl. För att det skall vara rimligt att tro att p eller göra x torde räcka med att man har starkare skäl för än skäl emot, samtidigt som en bedömningssituation är förutsatt.

⁹ Gauthier s. 27. Se även Black s. 42.

¹⁰ Richards s. 75–78 menar att "rationella" handlingar är sådana som företas på skäl som är både "self-regarding" och "conclusive", medan rimliga handlingar är sådana som är berättigade från moralisk synpunkt. En rationell person (se s. 54) behöver inte handla "rationellt", det räcker med att hon handlar utifrån "goda" skäl (eftersom det inte är rationellt att alltid handla "rationellt": att alltid göra noggranna överväganden skulle "kosta" för mycket). Rescher s. 79 reserverar rationalitet för "formal issues of logical consistency", medan rimlighet skulle ha att göra med "material issues of appropriateness and correctness in application of substantive criteria and standards" (observera dock att han här talar om preferenser). Se vidare Kemp s. 127–147 och Baier s. 315–317 om dessa och besläktade termer.

Rationalitet är inte detsamma som intelligens: intelligens erfordras för att man skall kunna behärska ett språk; att ha ett språk är i sin tur en nödvändig förutsättning för att man skall kunna vara rationell.¹¹

10.2 PRAKTISKA OCH PRAGMATISKA BEDÖMNINGAR

Skillnaden mellan ett *praktiskt* och ett *teoretiskt* problem kan sägas bestå i att det förra är ett problem rörande vad man skall göra, medan det senare är ett problem rörande vad man skall tro. För att 'problem' skall vara rätt använt torde krävas att lösningen, svaret på frågan, inte är så uppenbar att svaret är uttryck för ett uppfattande eller konstaterande (i den tekniska mening som förklarats ovan i avsnitt 7.5). Svaret på ett teoretiskt problem är i så fall ett teoretiskt omdöme, och svaret på ett praktiskt problem ett *praktiskt omdöme*. Vid det förra beaktas endast teoretiska skäl, vid det senare även handlingsskäl. Ett praktiskt omdöme behöver inte ha, men torde alltid kunna ges, formen "Jag (man, du, osv.) skall eller bör göra x" eller "Det är bäst för mig (osv.) att göra x".¹²

Ett praktiskt problem är alltid relativt till ett sammanhang (en kontext). Ett praktiskt problem uppstår för en viss person eller viss grupp av personer, som har begränsad handlingsförmåga och insikt och som har stående mål och åtaganden, vilka sätter gränser för handlandet och därmed även för vilka skäl som är relevanta.¹³ Uppkomsten av ett teoretiskt problem är naturligtvis också beroende av sammanhanget, men lösningen är inte principiellt avhängig av utgångslägets beskaffenhet. Ett praktiskt

¹¹ Jag följer här Bennett (se särskilt s. 46–47 och 79–101). Bara i ett språk kan man ha teoretisk kunskap, endast ett språk kan "be related directly to that which is neither present nor particular" (s. 88). "Minimally, to possess a language is to have an intelligent grasp of patterns of behaviour which fall under rules correlating performances with empirical states of affairs." (s. 93) Ett språk är inte tillräckligt för rationalitet: man måste kunna uttrycka både påståenden om daterade specifika händelser och tillstånd och påståenden som är generaliserande (var för sig; ett djur kan inte ge uttryck för ett generaliserande påstående ensamt). Se också s. 43: "in so far as there is any clarity at all in the ordinary man's use of 'intelligent' outside the human sphere, his notion of intelligence is that of the possession of patterns of behaviour which involve complex relationships between behaviour and sensory intake, and which the behavior can modify if modification should become desirable in the light of the behavior's wants and needs."

¹² Om dessa uttryck, se vidare nedan avsnitten 15.1 och 15.2 och även avsnitt 14.8.

¹³ Gauthier s. 1–2, 9–12, 17.

problem kan uppkomma därför att A måste göra något, samtidigt som hon saknar uppenbar grund för att välja handlingsväg, eller därför att A måste välja mellan olika alternativ, men inte utan övervägande kan avgöra hur dessa påverkar hennes olika (ofta stående) mål. Det kan också vara så att A avser att nå ett visst mål och problemet gäller hur hon skall välja mellan olika sätt att nå detta. I så fall kan lösningen bli beroende av att handlandet också inverkar på andra mål (eventuellt stående), antingen så att det bidrar eller icke bidrar till dessas uppnående eller så att det förhindrar eller möjliggör att de uppnås på annat sätt.¹⁴

Ställd till en annan person är frågan ”Vad skall jag göra?” antingen en begäran om råd eller en begäran om order.

Att *ge råd*, rekommendera, ge förslag och ibland (när ett mål är givet) ge instruktioner eller direktiv är språkhandlingar som visserligen ger ett svar på frågan vad den andre skall göra, men de ger inte i sig skäl för att göra något. (Om den som ger rådet osv. är en auktoritet, någon man vet brukar veta och är att lita på, ger detta förhållande stöd för att det är sant att den som får rådet bör göra det som auktoriteten säger att hon bör göra. Men rådet ger henne fortfarande inga skäl för att göra detta.¹⁵) För att A skall ges skäl att göra x, när B råder honom att göra x, måste B också tala om varför han anser att A bör göra x.

Att *befalla*, ge order, kommendera, instruera och ge direktiv (när detta har samma innebörd som en befallning) är också språkhandlingar. De kan direkt ge en annan person skäl för att göra det som befallningen osv. anger – men bara om det är givet att den andre skall eller bör lyda den som befäller. (En befallning kan i motsats till en order eller ett kommando ges utan särskild kompetens att befälla.)

Om B befäller A att göra x, kommer en fråga från A, varför hon bör göra x, normalt att avse varför hon skall lyda B och inte varför hon – med bortseende från befallningen – bör göra x. ”Varför råder du mig att göra x?” är visserligen tveetydigt, men normalt gäller frågan skälen för att göra x och inte B:s skäl för att råda A att göra x. Om B bönfäller eller uppmanar A att göra x, kan detta innefatta ett råd. En begäran, hemställan, anmodan eller uppmaning kan ibland ha samma illokutionära innebörd som en befallning, nämligen om vederbörande har kompetens att begära, osv. Alla dessa språkhandlingar kan emellertid också förekomma utan inslag av vare sig råd eller befallning. En bön, osv. kan likväl ge A skäl

¹⁴ Gauthier s. 31.

¹⁵ Det kan även finnas andra skäl för att (alltid) följa B:s råd.

att göra x, t.ex. därför att A anser sig ha skäl att (inom vissa gränser) tillmötesgå B, oberoende vad det är B ber om.¹⁶

Ett råd, en order eller en bön ger således i sig aldrig tillräckliga skäl för att göra något, men kan likväl i kombination med andra skäl bli avgörande för vad A kommer att göra. Motsvarande gäller för en parts yrkande inför domstol; att B yrkar att domstolen skall göra x duger inte som grund för att domstolen skall göra x, men utan yrkandet har domstolen ingen anledning att göra x.

Som vi har sett ovan i avsnitt 7.5 är en *teoretisk bedömning* ett beslut, ett ställningstagande som sker efter vägande av skäl för och emot huruvida p. Bedömningen innefattar att A därefter tror att p (eventuellt med viss gardering) eller att icke-p, och att hon gör detta därför att hon har kommit att tro något annat, nämligen att skälen för att p har en viss styrka (en tro som oftast uppstår mot bakgrunden av stående trosföreställningar om styrkan hos olika typer av skäl).

En *praktisk bedömning* är ett ställningstagande till vad man skall eller bör göra. Det relevanta "p" kan ges formen "Jag (man, du, osv.) skall eller bör göra x" och avses ge lösningen på ett praktiskt problem. Skälen för att tro att p är i detta fall också skäl för någon att göra x. Att avgöra huruvida man skall göra x är precis detsamma som att avgöra huruvida man skall tro att man skall göra x.¹⁷ En *praktisk bedömning* är således bara ett *specialfall* av en *teoretisk bedömning*.¹⁸

Att ta ställning till hur eller vad man skall göra är ett specialfall av att ta ställning till vad man skall tro. Det kunde tänkas att det omvända vore fallet: att acceptera, ta ställning är att göra något, och att acceptera att det är sant att p är därför en handling – av detta skulle sedan följa att skäl för att tro att p är en underavdelning av skäl för att göra något.¹⁹ "Jag bör tro att p" blir då ett specialfall av "Jag bör göra x".²⁰ Men att säga att jag bör tro att p är detsamma som att säga att det finns goda skäl (för mig) att tro att p, dvs. att redan tro att p. Det går inte att skilja mellan insikten om att man bör tro att p, ett beslut att acceptera att det är sant att p och att

¹⁶ Se närmare Taylor s. 209–213, Gauthier s. 53–63, Baier s. 136–139, Nowell-Smith s. 145–149.

¹⁷ Se ovan avsnitt 7.1 om "transparensen" hos "Jag tror att jag bör göra X", som således inte kan skiljas från "Jag bör göra x". Se också Baier s. 143–147.

¹⁸ Edgley s. 19.

¹⁹ Se Edgley s. 39.

²⁰ Här bortses från att "bör" i den förra satsen kan avse skäl som inte är teoretiska, utan t.ex. sociala. Se också avsnitt 10.1 vid not 5.

acceptera att det är sant att p. Att komma att tro att p är något man kan sägas göra, men det är ingen handling²¹ sådan att det går att skilja mellan stadierna beslut att handla och utförandet av handlingen. Det är omöjligt att avse att tro att p. Vidare: när vi talar om handlingsskäl åsyftar vi fakta eller det vi tror vara fakta. Vi skulle inte kunna ha något medvetet skäl för att göra något utan att redan tro att något är fallet. Härtill kommer att bara en del av vad som uppfattas som fakta duger som handlingsskäl. Detta argument har dock inte avgörande betydelse. Som vi sett ovan i avsnitt 7.3 baseras teoretisk argumentation i sista hand på handlingsskäl. Vad som är avgörande är i stället, att begreppet skäl hör hemma i rationell argumentation (och logisk slutledning). Alla bedömningar och slutsatser måste vara påståenden, dvs. något som principiellt kan omfattas av tro. Varken ett beslut att handla eller själva handlingen kan vara resultatet av en argumentation eller slutledning. Den som tror, att hon bör göra x är fri att avstå från att besluta att göra x, och även om hon beslutar att göra x, så kanske hon inte har förmåga och tillfälle att göra x. Den som tror, att hon bör tro att p (!?), tror redan att p. *All argumentation är teoretisk*. Anledningen till att vi överhuvudtaget kan säga att handlingar är rationella eller irrationella är att de står respektive inte står i överensstämmelse med utsagor av typen "A bör göra x". Att något kan vara skäl för att göra x beror på att det är skäl för att tro att x bör göras.²²

Även om principerna för teoretisk argumentation förutsätter vindicer-
ing, dvs. en motivering genom handlingsskäl, kan denna inte ha någon
genomslagskraft, om den inte är teoretiskt övertygande. Resultatet blir
alltså en ständig växelverkan, en feed back-mekanism, mellan den teore-
tiska och den handlingsmässiga dimensionen. Men så snart vi argumen-
terar måste vi hålla oss inom den teoretiska dimensionen, och detta gäller
även om argumentationen avser skäl för och emot att göra något.

Ett övervägande av skäl för och emot att göra något innefattar åtmins-
tone två led: (a) ett *överblickande* av föreliggande fakta i kombination

²¹ Edgley s. 43–45, 55.

²² Edgley s. 123–124. – S.k. *praktiska syllogismer* är bara specialfall av teoretiska syllops-
mer. En imperativisk sats kan inte vara slutpunkt i logisk argumentation, även om det går
att upprätta logiska relationer mellan imperativiska satser och indikativa satser. Rörande
"praktisk argumentation" må här hänvisas till Edgley s. 22–36, 102–132, 137–147,
Gauthier s. 24–33, 42–49, von Wright s. 161–176, Rescher s. 29–48, Black s. 23–40,
Hudson (Moral) s. 195–201, 231–237; se även Hare, särskilt s. 32–55, och Hare (Free-
dom) s. 86–111; jämför Stevenson (Facts) s. 171: "I know of no sense of "practical rea-
son", half attitude and half belief, that I find intelligible."

med – i regel stående – uppfattningar om relevansen av dessa fakta (dvs. person-neutrala uppfattningar om vad som överhuvudtaget är handlings-skäl), och (b) en *vägning* av sålunda etablerade skäl för och emot, vilket i allmänhet kräver någon hjälp av principer härför (uppfattningar om en rangordning mellan typer av skäl).²³

Den som gör en teoretisk bedömning, och stannar för att p, måste först ha kommit att tro något om skälen för och emot att p. Likaså måste den, som bedömer att hon (eller någon annan) bör göra x, först ha kommit att tro något om skälen för och emot att göra x. Eftersom just denna sorts tro har en central roll vid förklaringen av vad värderingar är, så är det lämpligt att här använda en särskild term. Ett omdöme som säger att det finns skäl för eller emot en handling kommer i det följande att kallas *pragmatiskt omdöme*. Ett pragmatiskt omdöme är inte nödvändigtvis föranlett av ett praktiskt problem. Det behöver alltså inte utgöra (del av) ett svar på en fråga vad eller hur någon skall eller bör göra. Det sammanfattar en bedömning rörande existensen av handlingsskäl i många olika typer av kontext. *Ett pragmatiskt omdöme är också ett teoretiskt omdöme.*

Ett praktiskt omdöme som har formen "A skall (bör) göra x" är alltid ett pragmatiskt omdöme. Men ett praktiskt omdöme behöver inte vara ett pragmatiskt omdöme: det räcker med att säga t.ex. "Jag gör x" eller bara "x" för att svara på frågan "Vad skall jag göra?". "A skall (bör) göra x" kan vidare vara ett pragmatiskt omdöme, utan att vara ett praktiskt. I sådana fall är det tänkbart att både "Jag bör göra x" och "Jag bör göra y" är sanna satser, trots att x och y är oförenliga. Det rör sig då om förberedande stadier i en argumentation.²⁴

En utsaga som säger något om skäl för eller emot en handling behöver inte vara ett omdöme, dvs. man kan komma att tro vad som påstås utan att först ha gjort ett övervägande. Som sagts i avsnitt 7.5 kan tvärtom en bedömning inte i oändlighet föregås av andra bedömningar, och det är en empirisk fråga, om ett påstående som säger något om skäl för eller emot en handling är ett omdöme eller en utsaga av annan art. Från semantisk

²³ Se Baier s. 92–99. – Richards s. 58: "it seems absurd to suppose that acting for reasons always requires active prior deliberation. Many situations are recurrent, and our ends relatively constant, so that redeliberating each time is wasteful of valueable energies. Deliberation should be reserved for the novel and changing, where habitual decisions are inappropriate."

²⁴ Se Baier s. 102–103, om *prima facie* skäl och skäl "on balance". – Jämför Woods s. 192–194, som inte synes skilja mellan "tillräckligt (som) skäl" och "tillräckligt för att vara ett skäl".

och värdeteoretisk synpunkt finns därför större anledning att tala om klassen av *pragmatiska utsagor* som en enhet än klassen av pragmatiska omdömen.

Sammanfattning: I enlighet med den nu valda terminologin är ett *pragmatiskt skäl* detsamma som ett handlingsskäl (skäl för eller emot att göra något), och ett *teoretiskt skäl* är detsamma som ett skäl för eller emot att tro något. Ett *praktiskt skäl* är ett skäl som åberopas för lösningen av ett praktiskt problem.²⁵

Att ange skälen för en pragmatisk utsaga är att ange skälen för att tro att det finns vissa skäl för eller emot att göra något. Att ange ett sådant skäl är att påstå något (säga något man tror vara sant). All argumentation är teoretisk. Pragmatisk och praktisk argumentation kännetecknas av att de relevanta skälen för att tro något är begränsade till fakta som också är skäl för att göra något. Pragmatiska utsagor är specialfall av teoretiska utsagor.

10.3 VILJA OCH PRAGMATISKA SKÄL

Att A *vill göra x* är inget skäl för henne att göra x. ”Att vilja göra” kan emellertid avse flera olika saker:

(1) Ett fall är att A just nu känner lust att göra x; i så fall har vi att göra med vad jag ovan i avsnitt 8.3 kallat *böjelse* (impuls, frestelse). Att A är böjd att göra x hindrar inte att hon har skäl därför, men böjelsens existens kan inte åberopas som skäl, bl.a. därför att den sällan kan beaktas i en argumentation. Om A gör x därför att hon känner lust att göra x, är det inte ovanligt att hon saknar skäl för att göra x.²⁶

(2) Ett annat fall är att A faktiskt har skäl att göra x och just detta faktum uttrycks med att hon ”vill” göra x. Att säga att någon vill göra x

²⁵ Det kan förtjäna framhållas, att jag inte givit någon särskild beteckning för den grupp av utsagor som – med de pragmatiska utsagorna som en underavdelning – utsäger att det finns skäl för eller emot att tro något eller den grupp av utsagor som utsäger att det finns enbart teoretiska skäl för eller emot att tro något (för den senare gruppen kunde man använda termen ”teoretiska värderingar”).

²⁶ Edgley s. 159: ”The force of the explanation is precisely to reject the idea that there is something that was the agent’s reason, while allowing that the action, being intentional, was of a sort that there could have been something that was his reason for doing it.”; se närmare s. 158–159 och Gauthier s. 36–38, men även Kemp s. 138, Baier s. 292, Nowell-Smith s. 106.

indicerar då också att skälen inte är sådana att man vill att de inte finns (om "vill att", se nedan i detta avsnitt) – som utförd handling är x att beteckna som frivillig. Det är dock möjligt att undanröja denna implikation, i vilket fall varje avsiktlig handling som utförs på vissa skäl är något som vederbörande "vill göra", även om den t.ex. utförs under tvång. – I detta fall har A (i motsats till det förra) skäl att vilja göra x, men dessa skäl är exakt desamma som skälen för att göra x.

(3) Ett tredje fall är att A har en proattityd till att göra x, antingen en inställning eller hållning, vilka kan innefatta att A gillar att göra x eller att hon bara är intresserad av att göra x. I den mån existensen av en proattityd kan åberopas som handlingsskäl, vilken fråga en stor del av detta kapitel avses besvara, är (3) ett specialfall av (2).

(4) Ett fjärde fall är att A *känner begär eller längtan* efter att göra x (eller eventuellt: att fortsätta att göra x). Ett begär kan inte identifieras som annat än ett begär efter något visst, ett objekt. Objektet kan vara att göra något, att vara något, att uppleva något, att utsättas för något eller att ha något (ett begär att ha något är oftast ett begär att göra något med det man vill ha), att något händer, osv. Att känna begär efter att göra något är således bara ett sätt bland flera att känna begär. För tillfället tas sikte bara på denna sorts begär.

Ett begär är en komplex företeelse, som närmast kan karakteriseras som en hela personens orientering mot målet, dvs. att göra x. A behöver inte ha skäl för att göra x, men kan ha det. I begäret kan ingå böjelser att göra x eller böjelser att göra y, som tros vara kausalt relevant för x. Upplevt behag kan ingå på olika sätt; vid frustration upplevs obehag. Själva begäret kan upplevas som obehagligt, vilket gör att man har skäl att tillfredsställa begäret; själva begärets existens ger då upphov till ett skäl att göra x, fastän man samtidigt kanske vill att man inte hade begäret (jämför uttryck som "slav under lasten"). Inga av dessa företeelser är identiska med begäret. Ett begär och en emotion är på samma nivå i fråga om komplexitet, och det synes mig inte missriktat att direkt säga att ett begär är en emotion. Ett begärs styrka brukar bedömas utifrån hur kraftig reaktionen blir eller kan beräknas bli vid frustration. Som annars vid emotioner finns anledning att skilja mellan episodiskt begär och dispositionellt begär; de begär vi brukar känna tillskrivs oss som del av vår personlighet (karaktär). Men att någon känner eller brukar känna begär efter att göra något är i sig inte handlingsskäl. Att tillskriva någon ett episodiskt begär är inte mer än att säga att hon kommer att göra x, såvida hon inte är eller blir ur stånd att göra x eller ändrar sig (dvs. begäret försvinner). Som

redan sagts, hindrar detta inte att man har skäl att göra x, när man känner begär att göra x, t.ex. därför att man brukar tycka om att göra x.

Fäfängt, utsiktslöst viljande brukar kallas "önskan", och man brukar tala om "hopp", när man vill uppnå ett mål, men detta är oberoende av (ytterligare) egna ansträngningar, samtidigt som dess uppnående är mycket osäkert.²⁷

En längtan synes kunna skiljas från ett begär genom ett element av önskan (vilket inte är typiskt för begär): den som längtar efter att göra x, kan normalt inte göra x vid tidpunkten i fråga. Ett element av hopp är förenligt med både begär och längtan, men torde inte vara typiskt för någondera.

(5) Ett femte fall av att A vill göra x är att A *brukar vilja* göra x på något av de angivna sätten.²⁸

Objektet för viljande behöver inte vara en handling, det kan vara ett faktum. Man vill att något skall vara fallet. När A *vill att p* kan hon

(a) känna begär eller längta efter att p (att p är då alltid något som antas inte ha inträffat); vad nyss sagts under (4) är med vissa omformuleringar tillämpligt.

(b) anse att det finns skäl att åstadkomma att p eller, om det är så att p, förhindra att icke-p; denna situation kan sammanfalla med (a).

(c) känna *den attraktion som utgör kärnan i upplevt behag*. Detta innebär att p hänför sig till ett medvetenhetstillstånd, att A saknar böjelse att göra något, som hon tror skulle leda till att tillståndet upphör, och att A är både benägen att känna böjelse att undanröja det som hon tror kan få tillståndet att upphöra och benägen att känna böjelse att förhindra att något inträffar som enligt vad hon tror skulle motverka tillståndets fortvaro (se ovan avsnitt 8.8).

²⁷ Om dessa begrepp, se Radford, Hinton, Gauthier s. 40–42.

²⁸ I den filosofiska litteraturen är vanligt att man tar "önskan", "vilja", "begär" och besläktade termer som oproblematisks, vilket inte sällan leder till betydande oklarheter (t.ex. hos Gauthier och Woods). Det är ofta svårt att förstå vad engelskspråkiga författare menar med t.ex. "want" och "desire". Till det sagda, se dock White s. 146–150, White (Attention) s. 94–100, von Wright s. 78–79, 82–83, Hare (Pain) s. 37, 39, Baier s. 110–111, 113, 114–115, Nowell-Smith s. 106–111, Alston (Feelings) s. 33–34, Parker s. 90–91, 121, Richards s. 32–36, Emmet s. 115, Hinton s. 78–88, Radford s. 51–53, Edgley s. 157, Foot (Reasons) s. 204.

Min tes är att nyssnämnda arationella viljande (c) utgör *grunden för att vi överhuvudtaget har handlingsskäl*. Om A upplever behag har hon med nödvändighet skäl att göra det som hon tror medför att tillståndet kvarstår och skäl mot att göra det som hon tror för henne ur detta tillstånd. Om A omvänt upplever obehag har hon nödvändigtvis skäl att göra något som hon tror leder till att tillståndet upphör och skäl mot att göra något som hon tror är kausalt relevant för tillståndets fortvaro. Med andra ord: om A nu gillar att göra x (och gör x) har hon nödvändigtvis skäl att fortsätta att göra x, och om A nu ogillar att göra x (och gör x) har hon nödvändigtvis skäl att låta bli att göra x.

Som synes råder en viss asymmetri mellan behag och obehag. Vid behag har A inte med säkerhet några böjelser att göra något. Vid obehag har hon alltid böjelser att göra något. Detta gör att en person som upplever obehag alltid har skäl att göra något positivt, medan den som upplever behag inte alltid har det. Men fastän den som upplever obehag har skäl att generellt göra något som för henne ur tillståndet, är det inte säkert hon kan finna någon konkret lösning – tänk på den som vrider sig i plågor, ständigt söker efter utvägar att lindra smärtorna, men inte finner någon! En situation som den nyssnämnda leder bl.a. till en intensiv längtan efter att bli av med det obehagliga tillståndet.

Av de två mål som för en person med nödvändighet utgör handlings-skäl: fortsatt behag (episodiskt gillande) och undanröjt obehag (episodiskt ogillande), kan det senare betecknas som primärt. I en situation där någon samtidigt upplever behag och obehag är hon nödvändigtvis böjd att undanröja obehaget.

10.4 NÄRMARE OM PRAGMATISKA SKÄL

Ett första steg när det gäller att utifrån den angivna basen vidga kretsen av fakta som utgör handlingsskäl består i att peka på inslaget av teoretisk argumentation: A har skäl att göra det som leder till att t.ex. ett obehagligt tillstånd upphör, men denna (tänkta) kausalrelation kan vara komplicerad och uppdelad på olika led; varje mål på vägen kan då åberopas som skäl.

Vidare är att märka, att vid ett övervägande av vad man skall göra, eller när det annars aktualiseras huruvida skäl finns för eller emot en handling, är situationen ofta sådan, att man inte redan upplever behag eller obehag. Även om man gör det, vore det i det långa loppet förödande att inte beakta vad som kan beräknas ske i framtiden. I praktiken blir

därför hållningar en viktigare ingrediens än inställningar vid pragmatiska överväganden.²⁹ Härmed kommer ett nytt element av generalisering med i argumentationen. Det faktum att A brukar gilla att göra x är ett skäl för henne att göra x, såvida hon inte har skäl att tro att hon just denna gång inte kommer att (episodiskt) gilla att göra x. Om objektet för gillande är personer, saker, osv. är det faktum att A (dispositionellt) gillar personen, osv. skäl för henne att göra något som gör personen, osv. kausalt operativ på hennes medvetenhetstillstånd (att vara i personens sällskap, använda saken, lyssna på musikstycket, osv.). Den omständigheten att A tillfälligtvis inte gillar att göra x hindrar inte att hon fortfarande dispositionellt gillar att göra x (vilket kan fortsätta att fungera som handlingsskäl), under förutsättning att det finns en kausal förklaring till att hon vid tillfället i fråga inte upplever behag (t.ex. en störning, olämplig sinnesstämning) eller att det annars föreligger en undantagssituation. En benägenhet försvinner aldrig plötsligt.

Eftersom man på en fråga, varför man gillar något eller gillar att göra något, inte bara kan svara genom att utpeka en kausalrelation, utan också kan närmare ange vad det är hos objektet som man tror vara kausalt relevant, kan också det (uppfattade) faktum att objektet har viss beskaffenhet, vissa egenskaper, anföras som pragmatiskt skäl.

Ett skäl är en motiverande faktor. Det ger ledning. Att p är ett skäl för A att göra x, om A:s tro att p har förmågan att få henne att göra x.³⁰ (Detta är en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för att att p skall vara ett pragmatiskt skäl.) A:s tanke att hon kommer att känna böjelse att göra x i framtiden kan inte nu få henne att göra x (eller vilja göra x), men tanken att hon kommer att uppleva behag kan få henne att nu göra x (eller vilja göra x), om hon tror att x är kausalt relevant för denna upplevelse.³¹

Om inget funnes som vore skäl utan att i sin tur ha skäl, så skulle en oändlig regress uppkomma. Den eftersökta fundamentala faktorn måste ha med den mänskliga naturen att göra; den måste kunna utläsas av vad människor faktiskt gör. Det förefaller mig uppenbart att upplevt behag och obehag, och till följd därav också tanken på framtida behag och obe-

²⁹ Se Baier s. 108–113, Pitcher s. 241–242, Parker s. 13, White (Attention) s. 114. – Om inställningar och hållningar, se ovan avsnitten 8.8–8.11.

³⁰ Gauthier s. 91–92.

³¹ Om relationen mellan handlingsorsak och handlingsskäl, se Jareborg s. 114–115.

hag, är faktorer som faktiskt driver människor att göra något,³² samtidigt som dessa föreliggande eller som framtida beräknade fakta kan spela en roll vid argumentation.

Att A gillar att göra x är ett skäl för henne att göra x för vilket det inte finns något annat skäl än den redan förutsatta begreppsliga relationen till behag. (En annan sak är att man kan missta sig i frågan huruvida man gillar något, eftersom det är en empirisk fråga om den tillskrivna kausalrelationen råder.) Det kan därför sägas vara sant redan på begreppslig grund att om A tror att hon gillar att göra x, så vill hon göra x (*ceteris paribus*), och att om A tror att hon gillar att göra x, så har hon *ett* skäl för att göra x.³³ (Motsvarande gäller naturligtvis ogillande och skäl emot.)

Med denna utgångspunkt kan sedan den hypotesen framföras, att endast sådana fakta, som genom teoretisk argumentation kan visas vara kausalt relevanta för de nyssnämnda fundamentala skälen (att A gillar – episodiskt eller dispositionellt – att göra x), är icke-fundamentala handlingsskäl. Att p duger då inte som handlingsskäl, när detta krav inte är uppfyllt, även om det faktiskt skulle vara så att tanken på att p får vederbörande att göra x.

Det har gjorts gällande – framför allt av Nowell-Smith³⁴ – att man ger en ”logiskt komplett” handlingsförklaring, endast om man, i sista hand, kan ange en pro- eller antiattityd som förklarande faktor (även om det oftast är överflödigt att göra detta). Varje anført handlingsskäl är ett skäl bara i kraft av en påvisbar relation till en pro- eller antiattityd. Varje uppställt syfte är ett skäl bara därför att det går att visa att det finns ett slutmål, som är ett medvetenhetstillstånd som innefattar behag. Det förtjänar påpekas, att denna tes avviker från den här framförda på det sättet,

³² Baier s. 260.

³³ Edgley s. 160: ”This notion of wanting to do a certain thing, and its related notion of doing that thing ... are presupposed by the concept of a reason for doing something. The applicability of this concept requires in addition an agent capable of knowing, believing, thinking, or realising that this or that is the case, and of bearing in mind at one and the same time matters of such a sort that his consequent wants could be incompatible. ... In this situation of possible ... conflicts of wants, an agent's reason for doing x is that fact his belief in which entails that he wants to do x. At this basic level, that fact, if it is a fact, is not only his reason for doing x, it is also a reason for doing x: he may be mistaken about whether he would enjoy doing x, or is tired, or hungry; but he cannot be mistaken in regarding these facts, if they are facts, as reasons for doing x, or resting, or eating.” Se närmare s. 159–163.

³⁴ Nowell-Smith s. 113–121, 131 (ett pro-ord blockerar frågan ”Varför (vill du göra x)?”). Nowell-Smith har kritiserats av Williamson.

att den avser handlingsförklaringar och inte förklaring av när en handling är rationell. Det finns ingen anledning att hävda, att endast rationella handlingar är handlingar.³⁵ (En påvisad relation till en attityd ger för övrigt inte alltid underlag för ett omdöme, att handlingen är rationell.)

Av det sagda följer, att varje faktum som står i kausal relation till uppkomsten av framtida behag eller obehag är tänkbart som handlingsskäl. Ifrågavarande relation kan uttryckas med hjälp av modala termer ('nödvändigt', 'sannolikt', 'möjligt', osv.). Insikten om vad som måste, bör eller kanske bör åstadkommas för att uppnå respektive förhindra tillstånden av behag respektive obehag leder till att man uppställer *mål* (på vägen), till vilket eller vilka handlingen är medel. Ett mål (syfte, avsikt med vilken något görs) ger en teleologisk handlingsförklaring: A gör x för att nå syftet y. Men samma sak kan sägas med ett annat verb: A gör y (om hon lyckas) eller A försöker göra y (om hon misslyckas eller ej hunnit lyckas). När A skjuter för att döda B, dödar hon eller försöker hon döda B. Ett syfte kan kallas för ett "framåtsyftande skäl".³⁶

Om vi utgår från att ett mål är rationellt valt, kan ett praktiskt eller pragmatiskt övervägande helt enkelt gå ut på att göra ett rationellt val mellan olika medel att nå målet, varvid huvudvikten kommer att ligga på enbart teoretiska resonemang utifrån generella satser rörande orsakssammanhang. Oftast har man dock att ta hänsyn till den inverkan som sker på andra (eventuellt stående) mål. Omvänt har man vid argumentation för och emot uppställandet av olika mål att beakta konsekvenserna i andra riktningar av de medel som är tänkbara för uppnående av de olika alternativa målen.

Varje faktum är relevant som handlingsskäl – vare sig det rör sig om att något är fallet, var fallet eller kommer att bli fallet – om det har kausal relation till uppnåendet av ett rationellt valt mål. Ibland gör det förhållandet att något är eller var fallet eftersträvandet av ett visst mål begripligt för oss, genom att vi kan placera in handlingen i ett mönster, dvs. vi ser handlingen som företagen av ett visst motiv. A slår t.ex. B därför att B har slagit A:s mindre bror (hämd). Därmed är ingen avvikelse gjord från den teleologiska modellen: att en inträffad händelse eller ett tillstånd ger skäl att uppställa ett mål är förklarligt bara mot bakgrunden av ett annat,

³⁵ Se Jareborg s. 112.

³⁶ Om skillnaden mellan avsikt att göra något och avsikt med vilken något görs, se Jareborg s. 264–270 och White s. 164–166. – Om relationen mellan mål och medel som en konsekvens av vilket handlingsverb som är utgångspunkt, se Jareborg s. 91–95.

mer generellt och kanske stående, syfte, vilket tas för givet.³⁷ Alla människor finner t.ex. obehag i att vara hungriga och törstiga. I praktiken behöver vi därför inte tala om varför det finns skäl att äta och dricka, när vi är hungriga och törstiga: "Jag tänker stanna bilen där borta" – "Varför?" – "Där finns en restaurang" – "Varför är det ett skäl för att stanna bilen?" – "Jag är hungrig". Mer behöver inte sägas.

Om A vill nå ett mål, har hon starkare skäl att välja en väg till detta mål, som innefattar minsta möjliga ansträngning, kostnad, osv. – kort sagt: med minsta negativa inverkan på andra syften. Hon har också starkare skäl att välja en väg som med större sannolikhet än någon annan leder till målet. Förutom dessa principer om *effektivitet* och *större sannolikhet* kan som princip för rationellt val, när vissa mål är givna, uppställas en dessa överordnad *dominansprincip*: om man har flera mål, finns skäl att välja den väg som uppfyller flest av dessa. Om två vägar leder till samma mål, finns skäl att välja den som är säkrare eller mest effektiv. Om målen är graderade finns det starkast skäl att välja en plan som i första hand säkrar de viktigaste målen.³⁸ – De nämnda principerna har i ekonomi och spelteori preciserats i en utsträckning, som det är omöjligt att här ens ge en antydning om. En komplicerande faktor är att probabilitetskalkyl måste utnyttjas.

Det som nyss sagts förklarar i viss mån hur ett skäl kan vara starkare än ett annat, dvs. hur det kan finnas skäl att låta ett skäl ta över, bli avgörande framför ett annat. Men också behag har en kvantitativ aspekt. Kvantitativa överväganden är alltså inte relevanta enbart när ett eller flera mål är förutsatta. Man kan räkna med att en upplevelse är mer intensivt behaglig än en annan, men också med upplevt behag under längre eller kortare tid. Olika handlingsalternativ kan således jämföras och rangordnas utifrån det mått av behag de kan beräknas ge vid en viss tidpunkt eller under en viss tidsperiod.³⁹ Men observera att jämförelsen avser en viss person, och det kan inte bli tal om att använda en kardinalskala. Jämförelser mellan personers upplevelser är visserligen inte uteslutna. Om A tycker illa om a och B tycker om a, så tycker B uppenbarligen bättre om a än A gör. Men ofta är sådana jämförelser omöjliga att utföra, då det inte

³⁷ Om relationen mellan syften (och andra skäl) och motiv, se Jareborg s. 115–122.

³⁸ Se närmare t.ex. Richards s. 27–31, 40–48, 228–229, Edels s. 62–64, Rawls s. 411–424. Om preferenslogik, se Rescher s. 73–98, och om rationella val under osäkerhet också Richards s. 110–120 (han förordar maximiniprincipen: att låta det alternativ som har bästa sämsta resultat gå före t.ex. ett alternativ som har bästa bästa resultat).

³⁹ Se t.ex. Warnock s. 29–30, Gauthier s. 127–131.

finns någon tillämplig jämförelsebas. Och även när de är möjliga klargörs sällan jämförelsebasen på sådant sätt att det framgår varpå ett påstående om att B tycker bättre om a än A gör är grundat. Lättare att jämföra är i och för sig personers reaktioner (och därmed böjelsers styrka), men en sådan jämförelse blir missvisande om man inte samtidigt beaktar hur de jämförda personerna är beskaffade till sitt temperament.⁴⁰

10.5 ÄR HEDONISKA SKÄL PRIMÄRA PRAGMATISKA SKÄL?

Vad jag har sagt är följande: att A tror att hon kommer att uppleva behag om hon gör x är något som faktiskt kan få A att göra x; samtidigt kan det hon tror (dvs. att hon kommer att uppleva behag om hon gör x) utgöra en faktor vid argumentation – det (föreställda) faktum att A kommer att uppleva behag om hon gör x är då per definition ett skäl för henne att göra x. Alla andra handlingsskäl kan förklaras vara handlingsskäl genom att kausala relationer tros råda mellan ifrågavarande (föreställda) fakta och (föreställda) fakta som nödvändigtvis är handlingsskäl. Att observera är att diskussionen rör begreppet handlingsskäl, dvs. vad som är *ett* skäl, inte vad som är en *viss persons* (eller viss typ av persons) skäl, generellt eller i en viss situation. Det är således irrelevant att olika personer gillar (att göra) olika saker. Det relevanta är att begreppet gillande är tillämpligt. Vidare skall märkas, att ett skäl är ”tillräckligt” eller ”gott” som skäl bara om en *ceteris paribus*-klausul är förutsatt.⁴¹

Detta resonemang synes kunna vräkas över ända genom att man helt enkelt antar, att någon inte accepterar att ’handlingsskäl’ betyder vad jag har sagt att det betyder. Ett visst sätt att använda ord kan vindiceras (av pragmatiska skäl). Men möjligheten att göra detta är tämligen kring-skuren när det gäller ’handlingsskäl’, ’rationalitet’ och andra termer som måste förutsättas ha en viss betydelse för att vindikation skall kunna ske.

⁴⁰ Dvs. hur de brukar reagera, vad saken än gäller: om de är stabila, lättrorliga, entusiastiska, känsliga, osv. – Begär kan i styrka jämföras utifrån det maximumoffer personen är beredd att göra för att tillfredsställa begäret; men detta förutsätter att det som offras kan jämföras i fråga om hur mycket man tycker om det som offras. Och begär behöver ju inte vara rationellt grundade (dvs. att ett begär tar över ett annat behöver inte säga något om hur starka pragmatiska skäl som finns).

⁴¹ Richards s. 53.

Det är därför frågan "Varför bör jag vara rationell?" är så egendomlig. Hur skulle ett svar se ut, som inte utgår från att den som frågar vill ha ett svar, som ger rationella skäl? Frågan kan inte avse huruvida hon överhuvudtaget bör vara rationell, eftersom hon förutsätter att hon skall låta sig övertygas av de skäl som åberopas. En annan sak är att man kan fråga varför man bör hejda sig och överväga skäl för och emot. Här kan ett svar ges och detta kommer bl.a. att innehålla att det kan finnas praktiska skäl att inte överväga, t.ex. i vissa situationer där en snabb handling är mer motiverad än en väl övervägd eller där det är befogat att underkasta sig andras ledarskap. *Orsaken* till att vi inte alltid handlar som vi är böjda att göra och utan att närmare tänka oss för är att finna i att vi är uppfostrade, tränade att beakta skäl för och emot och, särskilt i arbetslivet, ständigt utsätts för påverkan i samma riktning. Föräldrar och andra som utövar denna påverkan har pragmatiska skäl för att göra det.⁴²

En invändning mot den här skisserade teorin är att hedoniska skäl visserligen är primära handlingsskäl, men att också andra finns. Bärigheten i denna invändning kommer att prövas under återstoden av detta kapitel och i de följande två kapitlen. Även om den skulle vara riktig föranleder den dock inte annat än kompletteringar av det sagda.

En mer ingripande invändning är att det är fel att välja just gillande och behag som arkimedespunkt för utvecklandet av pragmatisk rationalitet. Mitt svar härtill är helt enkelt att jag inte kan se någon annan möjlighet att konstruera en sammanhängande och begriplig teori om vad som är rationellt att göra. Att i platonsk anda hävda, att det finns ett särskilt organ eller en särskild fakultet – ett "själens öga" – som säger oss vad som är pragmatiskt förnuftigt, stöter på oöverstigliga svårigheter, både ontologiskt och kunskapsteoretiskt, var till kommer att det förblir oförklarat varför folk faktiskt handlar i enlighet med förnuftet.⁴³ Att åberopa naturlagar, Guds befallning, eller dylikt, reser genast svårigheten att inget svar står att finna på frågan "Varför skall jag följa dessa lagar, befallningar, osv.?". Om svaret är: annars går det illa för dig, du drabbas av Guds straff, osv., så är

⁴² Baier s. 147–148, 315–320, Frankena s. 98, Trigg s. 145–150; se även Taylor s. 178–186. Om varför vi följer de bästa skälen i varje *enskilt* fall, se Baier s. 142–143, 147 (vi vet att det normalt lönar sig att vara rationell). – Frågan varför folk handlar i enlighet med förnuftet besvarar Richards s. 63 med att "as a brute fact of human psychology, there is a widespread desire to be rational" (se närmare s. 63–71). Att tala om "desire" i detta sammanhang förefaller dock föga träffande.

⁴³ Se t.ex. Baier s. 89–91, 141.

vi tillbaka i min modell. Något svar kan inte heller ges på frågan ”Varför skall jag göra det som jag finner behag i att göra?”, men denna fråga skiljer sig från den föregående däri att ett svar skulle sakna funktion: alla kommer ändå att i sitt handlande göra så, att de strävar efter att uppleva behag eller åtminstone undanröja det som förorsakar obehag, eftersom alternativet är att gå under. Jag kan således inte ens föreställa mig hur det skulle kunna argumenteras mot att åtminstone en klass av handlingsskäl är sådana som jag har angett eller hur man skulle förstå varandra utan en sådan begreppslig utgångspunkt.⁴⁴ Kan man tänka sig en målinriktad varelse, som behärskar ett språk och kan resonera i teoretiska termer, men inte kan uppleva behag och obehag? Måste inte en sådan varelse vara *konstruerad* av en människa?

Den vikt jag lagt vid hedoniska skäl medför inte att jag accepterar *hedonismen*. Det faktum att behag och obehag är faktorer som utgör grunden för att vi kan ha begreppet handlingsskäl medför nämligen inte att behag utgör målet för allt rationellt handlande. I hedonistiska teorier, såväl psykologiska som etiska, har lust, behag uppfattats som ett mål, dvs. som något som kan skiljas från medlen att nå detta mål. På ett trivialt sätt går det naturligtvis att göra en distinktion mellan det tillstånd som innefattar behag och själva behaget. Men det går inte att orsaka behag på annat sätt än att orsaka det som innefattar behag. Mary McCloskey säger:

As pleasures considered independently of what gives them cannot be described as generically the same or similar, but are only so described by considering what gives them, we cannot say that the pleasure and what gives it stand in the relation of effect to cause. We can cause a pleasant sensation ... only by causing the sensation. ... You can get rid of your pleasure only by getting rid of its object, you cannot simply get rid of the pleasure itself.⁴⁵

⁴⁴ Något annat är att det kan vara på olika sätt obegripligt eller omöjligt att sätta sig in i hur en viss person kan finna behag i att göra något visst; se därom Watt. – Till Baiers egendomliga ”bevisning” av riktiga uppfattningar om vad som är handlingsskäl (s. 298–308), se Gauthier s. 104–106. Dennes eget förslag (s. 34–36, 46–48, 103–104) är dock lika ”question-begging” som Baiers.

⁴⁵ McCloskey (Pleasure) s. 549–550; se även Nowell-Smith s. 137, 139, 141, Baier s. 266–267, Parker s. 100, Sparshott s. 203–204, White (Attention) s. 114–115, Richards s. 35–36. – Motsvarande för begär: om jag har ett begär att göra x, handlar jag på ett sätt för att tillfredsställa begäret, men begärets tillfredsställande kan inte vara ett mål gemensamt för alla handlingar, eftersom begäret alltid är ett begär efter något visst; se t.ex. Kenny s. 45.

Behag framkallat på ett sätt är inte utbytbar mot behag framkallat på ett annat. ”Han gjorde det för nöjes skull”, t.ex., är alltså ingen teleologisk förklaring.

Som psykologisk teori är hedonismen dessutom uppenbart otillräcklig, redan därför att vi gör mycket utan att ha ens hedoniska skäl, t.ex. därför att vi får lust (känner böjelse) att göra det eller därför att intresset fångas (utan att behag är involverat). Även om tillfredsställandet av ens nyfikenhet skulle kunna sägas medföra behag – vilket inte alltid är fallet – så kan det inte vara så, att det faktum att tillfredsställandet av nyfikenheten innefattar behag är skäl för att vilja veta något. Ty då skulle A vilja veta huruvida p, därför att det är behagligt att få veta huruvida p, när man vill veta huruvida p. Jämför: A vill döda B, därför att det är behagligt att lyckas döda B, när man vill döda B.⁴⁶

Som hedonister kan man även beteckna dem som utan att begå nyss nämnda begreppsliga misstag uppställer en princip om att kortsiktiga hedoniska skäl går före andra. Men det är svårt för en rationell människa att annat än periodvis konsekvent följa en sådan lustprincip och än svårare att ge en rimlig motivering för att uppställa den (annat än i säregna undantagssituationer: t.ex. för en dödsdömd).

Bristande tid och förmåga gör det omöjligt för en att vara fullständigt rationell, även om man bortser från den begränsning som består i att den mänskliga kunskapen är en bräcklig grund att bygga på. Vad folk tror vara sant är synnerligen varierande och ofta motstridigt. Pragmatiska bedömningar baseras på förutsägelser, som lika ofta är osäkra som säkra. ”One must look before one leaps, but one must still leap.”⁴⁷

Bland de trosföreställningar vi ärver – främst genom uppfostran – eller annars kommer att omfatta utan att självständigt pröva deras rationalitet, intar föreställningar om eftersträfvansvärda mål (dvs. mål som det finns goda skäl att försöka uppnå) ett betydande utrymme. Våra stående, i fråga om rationalitet oprövade, mål präglar vårt beteende som samhällsmedlemmar i sådan grad att Humes tanke att förnuftet bara är en kalkyleringsmaskin, som anvisar medel till givna mål, nästan blir begriplig. Hume, som var hedonist, säger bl.a.:

⁴⁶ Se von Wright s. 79–83. För ytterligare kritik av hedonismen, se Frankena s. 67–75 och Rawls s. 554–560.

⁴⁷ Gauthier s. 49, se närmare s. 48–49.

Reason is, and ought only to be the slave of the passions, and can never pretend to any other office than to serve and obey them.⁴⁸

Våra "passions" skulle ge målen och rörande dessa går det inte att argumentera rationellt:

'Tis not contrary to reason to prefer the destruction of the whole world to the scratching of my finger.⁴⁹

Detta godtyckliga avvisande av rationell pragmatisk argumentation går i våra dagar igen i den formen att man som skäl godkänner varje (föreställt) faktum att p, som – om A tror att p – *orsakar* att A gör x (genom att orsaka en förändring i attityd, som utlöser handlingen, eller passa ihop med en föreliggande attityd, som utlöser handlingen). A handlar då irrationellt bara om hon skulle ha handlat annorlunda, om hon varit medveten om alla fakta.⁵⁰ Skillnaden mellan denna lära, vars ledande företrädare är Stevenson, och Humes är endast att begreppet rationalitet knys till ett dynamiskt perspektiv och inte ett statiskt.

Hos Alf Ross finner vi samma tanke som hos Hume och Stevenson:

Erkendelsens funktion i handlingslivet kan herefter anges således: den kan aldrig *motivere* en handling, men under *førudsætning* af et givet motiv (interesse, indstilling) *dirigere* den aktivitet der udløses.⁵¹

På ett sätt stämmer detta överens med vad jag hävdar: handlingsskäl har att göra med pro- och antiinställningar. Men en kausal analys à la Stevenson och Ross lämnar obeaktat det faktum att beräknade inställningar spelar en roll vid pragmatiska överväganden. En kausal analys må vara riktig på det sättet att man kan säga, att om A inte hade tänkt på att hon skulle komma att ha en viss attityd, så skulle hon inte ha gjort x. Men

⁴⁸ Hume s. 462, se närmare s. 460–465.

⁴⁹ Hume s. 463. Se t.ex. Baier s. 90, 91, 141, 258–266, Kemp s. 112–113.

⁵⁰ Se Stevenson, t.ex. s. 111–130, och därtill Baier s. 90–92, 141–142. Stevensons lära leder till att moraliska skäl sällan är rationella skäl: man kan inte göra något som strider mot ens egna attityder och samtidigt ha beaktat alla fakta, såvida man inte tillgriper ad hoc-förklaringar och urvattnar "attityd" till att bli identiskt med att man har skäl eller förklarar att vilka attityder man har följer av vad man gör (dvs. om man handlar i strid med en tidigare ådagalagd attityd så har man inte attityden längre). Inte heller skulle man medvetet kunna handla i strid mot vad som är rationellt.

⁵¹ Ross s. 388, se närmare s. 387–390.

precis samma sak gäller ju vad Ross kallar dirigerings av aktiviteten. Hela resonemanget faller därför att ingen förklaring lämnas till hur en person kan vara motiverad att göra det som hon finner vara ett lämpligt medel till målet. Om förnuftet kan dirigera, så kan det också motivera, då ett dirigerande av medelhandlingen just är ett motiverande i Ross' mening. A har att välja vad hon skall göra, inte bara att välja vilken väg hon skall ta för att nå det mål som hennes attityder orsakar henne att sträva efter. Kan A välja handlingsväg, så kan hon också välja handlingsmål; kan hon inte välja ett mål som står i överensstämmelse med hennes beräknade (framtida) attityder, så kan hon inte välja någonting. För övrigt är det svårt att förstå att det som bara kan karakteriseras som ett "uttryck för en vis handledisposition"⁵² skulle ha en så framträdande roll som handlingsutlösande faktor. Att inte säga mer som förklaring till varför någon gör något än att hon är så beskaffad att hon brukar göra det är föga övertygande som grund till påståendet att förnuftet saknar förmåga att motivera människors handlande. – Om vad Stevenson och Ross säger förefaller vara plausibelt, tror jag att det beror på att de lämnar termen "attitude" respektive "indstilling" så gott som oanalyserad.

Jag försöker nu ge teoretiska skäl för vad som är att betrakta som handlingsskäl. Som vi förut sett är enda möjligheten att ge skäl för systemet av teoretiska skäl att åberopa pragmatiska skäl (ovan avsnitt 7.3). Växelspelet mellan den teoretiska och den pragmatiska dimensionen kan synas än egendomligare genom att pragmatisk argumentation också *är* teoretisk argumentation. Med andra ord: principerna för teoretisk argumentation kan inte valideras, utan bara vindiceras pragmatiskt. Pragmatiska utsagor kan valideras bara som teoretiska utsagor. Grundvalen för pragmatisk argumentation kan inte vindiceras, men att existensen av pro- och antihållningar är grundläggande pragmatiska skäl kan valideras. – Det behöver väl knappast sägas att de begreppsliga sammanhang som här åsyftas är något annat än en historisk-genetisk förklaring av hur människan har blivit rationell.

10.6 INTRESSE OCH PRAGMATISKA SKÄL

I avsnitten 8.9 och 8.11 nämndes episodiskt intresse och dispositionellt intresse som proinställning respektive prohållning vid sidan av behag och gillande. Man kan vara intresserad av sådant som man inte gillar, vare sig

⁵² Ross 390.

det ger obehag eller varken behag eller obehag. Frågan är nu om existensen av en sådan prohållning utgör ett handlingsskäl. (Jag nämner i det följande inte särskilt det fallet att det finns en annan grund att tro att man kommer av vara episodiskt intresserad av något, däribland att man fortsätter att vara intresserad av det man nu är episodiskt intresserad av.)

Följande fall är irrelevanta:

(a) det man är intresserad av (att göra) är något man gillar (att göra); att göra x beräknas inte enbart fånga ens intresse utan också involvera behag;

(aa) en begreppsligt svårfångad situation är den att man gör x av intresse och detta försätter en i en sinnesstämning som bara kan definieras som frånvaron av känslor som kan innefatta obehag; man känner sig allmänt lugn, tillfredsställd, osv. Det som här är objekt för behag är nästan ogripbart, men det synes mig uteslutet att förneka att det relevanta skälet för fortsatt handlande har att göra med det tillstånd man befinner sig i och alltså inte direkt med att man är intresserad. (Att ha uppmärksamheten fångad av något kan naturligtvis också medföra mer turbulenta sinnesstämningar.) När man på detta sätt upplever behag när man är intresserad, kan utsikten därtill påverka ett rationellt övervägande även i förväg. Åtskilligt av intellektuell verksamhet, konstnjutande, m.m. innefattar behag på detta indirekta sätt;

(b) man har framåtsyftande skäl att göra det man brukar vara intresserad av att göra (jämfört med det man inte brukar vara intresserad av att göra); sålunda kan man kanske räkna med att tjäna mer pengar, vara mer framgångsrik i sitt yrke, osv., eftersom man är benägen att vara uppmärksam och koncentrerad på vad man sysslar med; och

(c) man har skäl att generellt vara intresserad (därför att man "klarar sig bättre i livet"), vilket är detsamma som att man har skäl att försöka förmå sig själv att vara intresserad.

Kvar har vi fallen där A brukar vara intresserad av något utan att hon försätts i en sinnesstämning som innefattar behag, däribland dem där intresset på något sätt är förknippat med obehag. Om intresse står mot ogillande, kanske intresset rent faktiskt tar överhanden. Men måste intresse därför anses vara en rationell faktor? Uppenbarligen inte: man kan säga att A handlar irrationellt när hon låter intresset överflygla de skäl hon har mot att göra x. Även om intresse skulle anses vara en rationell faktor, är det svårt att finna argument för att placera intresse på samma nivå som gillande. Om förhandenvaron av intresse utgör ett pragmatiskt skäl, så är det i allt fall ett svagare skäl än att man gillar (att göra) något.

Det finns emellertid vissa invändningar mot att överhuvudtaget betrakta ett intresse som en rationell faktor. Den åsyftade situationen är att A är neutralt intresserad (hållning eller inställning) – intresset innefattar varken behag eller obehag, ingen förnimmelse eller känsla som man vill ha kvar eller bort – och ingen annan faktor verkar som skäl. Det är då uppenbarligen korrekt att säga att A vill göra det som hon är intresserad av att göra. Men skulle vi i denna situation säga att A har skäl att göra det hon gör, kan jag inte se vad som skulle kunna invändas mot att uppföra alla fall där det är korrekt att säga att A vill göra x som exempel på handlingar utförda av rationella skäl. A skulle då ha skäl att göra x, när hon har lust att göra x, känner begär eller längtan efter att göra x, osv. (och ingen hedonisk faktor är att beakta). Resultatet blir att så gott som allt vad en person gör är rationellt. Detta är oacceptabelt; rationell pragmatisk argumentation skulle förvandlas till en absurditet: alla har lika rätt vad de än säger.

Jag kan således inte övertyga mig om nödvändigheten att ge intresse en självständig plats vid sidan av gillande som en faktor som förklarar när en handling är rationell. Intresset fungerar enbart som en förklaringsgrund (liksom böjelse och begär), inte som en berättigande faktor eller en omständighet att beakta vid övervägande av vad man skall göra (såvida inte intresset åtminstone på lång sikt för med sig behag eller obehag).

Åtskilliga handlingar förklaras som utslag av nyfikenhet.⁵³ A är t.ex. intresserad av att få veta svaret på en fråga. Enligt det sagda är det alltid så, att om A blir tillfrågad varför hon vill veta huruvida p och då säger att hon bara är nyfiken, så har hon inte givit något skäl för att ställa sin fråga, utan endast en förklaring till att hon frågar. Detta hindrar inte att hon ändå kan ha skäl för att fråga, då det ju kan finnas skäl för att vilja veta.

10.7 SJÄLVINTRESSE OCH PRAGMATISKA SKÄL

Vid ett praktiskt övervägande är vanligast att gillande beaktas i formen av en hållning (dispositionellt gillande). Den motiverande faktorn är då ett föreställt framtida episodiskt gillande. Denna tidsfaktor gör – tillsammans med det förhållandet att behag kan upplevas på oändligt många sätt – att i varje valsituation teoretiskt sett finns en oöverblickbar mängd

⁵³ Se t.ex. von Wright s. 81, 83.

av skäl för och emot olika handlingssätt. Det som utfört i dag medför behag ställs mot det som utfört i dag medför behag i morgon eller om tio år (men kanske obehag i dag). Generellt kan väl sägas att man är mer attraherad av att göra det som snabbt ger behag än det som ger behag på lång sikt. Men att konsekvent handla som man är böjd att handla försätter en snart i en situation, där man inte kan tillfredsställa sina enklaste önskemål. Ramen för framtida handlande är beroende av vad man gör i dag. Varje människa som vill överleva tvingas därför hålla sig med en rad tumregler för avvägningen mellan *kortsiktiga* och *långsiktiga* mål, vilka verkar som organiserande faktorer, stående handlingsskäl. Sådana personliga mål, handlingsprinciper och maximer kan sägas konstituera en "livsplan", även om det sällan eller aldrig blir tal om att anta en sådan plan i sin helhet och den ständigt är utsatt för revision. Om man skaffar sig personliga levnadsregler har de den för praktiska överväganden viktiga funktionen, att man i varje särskilt fall slipper beakta skäl för och emot att göra på ett visst sätt, ty genom att anta regeln har man skaffat sig ett stående skäl för att göra det som regeln säger att man bör göra. Undantag kan givetvis göras, antingen i onormala situationer eller så att man för tillfället helt bortser från regeln.

En del stående mål avser mänskliga *behov*. Det rör sig då främst om sådant som är nödvändigt för att man skall kunna fortsätta att leva eller leva utan att domineras av obehagliga upplevelser, t.ex. föda, bostad och mänsklig gemenskap. Att A behöver (göra) något är aldrig ett självständigt handlingsskäl för henne, utan är alltid relativt till ett syfte.⁵⁴

Långsiktiga skäl kan (tämligen oprecist) sägas karakteriseras av att man inte bara tar hänsyn till vad man vill göra, utan mer vad man beräknar komma att vilja göra.⁵⁵

Termen 'intresse' används inte bara för en attityd, utan också bl.a. när man talar om att *något är i någons intresse*. Härmed avses att vederbörande handling bidrar till att öka (eller förhindra minskning av) möjligheterna till förverkligande av relativt långsiktiga mål eller andra stående mål (särskilt behov). Något är i A:s intresse på grund av sina följder på lång sikt –

⁵⁴ Barry s. 48, Richards s. 37–38.

⁵⁵ Gauthier s. 38–40, Foot (Reasons) s. 203–205, Richards s. 40–41. – Till på lång sikt rationellt handlande hör även att man manipulerar med den egna viljan eller dess objekt, t.ex. så att man sätter sig i positioner där man (inte) kommer att vilja – i olika betydelser – göra något visst eller så att viljan (främst avses här begär och böjelser) kan eller inte kan tillfredsställas.

därför att det säkrar A:s framtida position att då kunna tillfredsställa sina behov och annars göra det hon gillar att göra. Även de relevanta följderna av vad det är i A:s intresse att göra brukar betecknas som (A:s) 'intressen'. Det är i denna betydelse man talar om 'gruppintressen', 'samhällsintressen', osv.⁵⁶

Under rubriken "självintresse" faller också lycka: man gör x därför att man tror att x leder till eller bidrar till att man blir lycklig.⁵⁷ Som handlingsmål är lycka tämligen intetsägande: ett långsiktigt mål med ospecificerat innehåll, kännetecknat av att man har möjlighet att göra det man finner behag i att göra. Men det är ju inte säkert att man blir lycklig, även om man uppnår allt man lagt i detta mål. – Psykologisk eudaimonism (lycka är det faktiska målet för allt handlande) är en ohållbar teori (av skäl som liknar dem som kan anföras mot den psykologiska hedonismen).⁵⁸

10.8 PERSONLIG VANA OCH PRAGMATISKA SKÄL

Kan det faktum att A brukar göra x vara ett skäl för henne att göra x och inte bara en sorts förklaring till att hon gör x?

Om A brukar göra x, därför att hon har vissa skäl för att bruka göra x, sammanfaller vanan med en personlig regel. Vanans existens i sig är då irrelevant som skäl. Om A brukar göra x, utan att det finns skäl att regelmässigt göra x, synes inte det faktum att A brukar göra x ha någon vikt vid ett övervägande. Vanan kan ju vara en "ovana". Men finns det varken skäl för eller skäl emot i det särskilda fallet, kunde man tänka sig att det vore rationellt att göra x, när x är det man brukar göra i en situation av ifrågavarande slag.

Ett försök att motivera en sådan standpunkt leder emellertid till att det rationella i att i ifrågavarande läge göra x har att göra med att det är effektivare att göra x än något annat, dvs. man kan uppställa en generell sats av innehåll att det är fysiskt och/eller psykiskt mest ekonomiskt att

⁵⁶ Gauthier s. 160–163, Baier s. 115–118, 124–125, Barry s. 173–186, Richards s. 37, Sesonke s. 64. – Om begreppet *välfärd*, som har nära samband med intressen i sistnämnda betydelse, se t.ex. Barry s. 187–189, Richards s. 38–39, von Wright s. 45–51, 61–62, 86–113.

⁵⁷ Se ovan avsnitt 8.8 efter not 27.

⁵⁸ Se t.ex. von Wright s. 87–99, Rawls s. 548–554. Psykologisk hedonism berördes i avsnitt 10.5.

göra det man brukar göra. Det finns med andra ord ett generellt utilistiskt skäl, som går ut på att man sparar kraft och energi för annat. (Något motsvarande torde inte kunna sägas om de företeelser som i det föregående befunnits inte konstituera självständiga handlingsskäl: intresse, böjelse, begär.) Detta skäl är detsamma som kan anföras till stöd för att skaffa sig vanor, lära sig handla automatiskt eller mekaniskt för att uppnå vissa ständigt återkommande syften. Att existensen av en vana kan citeras som handlingsskäl är således beroende på en presumtion att en generell sats av angiven art är sann. Men om det i det särskilda fallet saknas skäl att spara kraft, psykisk energi, osv., så finns heller inget skäl – *ceteris paribus* – att göra det man brukar göra.

10.9 EGOISM

Så långt ger min skiss av rationellt handlande vid handen, att en persons handling är rationell (åtminstone *prima facie*) om den kan teoretiskt förbindas med ett av personen inom en nära eller mer avlägsen framtid upplevt behag.⁵⁹ Om vi skulle stanna här, så vore den presenterade teorin om rationellt handlande att beteckna som en variant av egoismen.

Jag har tidigare avvisat de underarter av egoism som benämns ”psykologisk hedonism” och ”psykologisk eudaimonism”,⁶⁰ men bara på den grund att de spänner över för mycket. De är uppenbarligen osanna, bl.a. därför att allt mänskligt handlande inte är rationellt.

Den fråga vi nu möter avser emellertid huruvida det är riktigt att mänskligt handlande antingen är egoistiskt eller irrationellt, dvs. om egoismen är en sann teori om rationellt handlande. I så fall skulle en handling som åstadkommer att en annan person upplever behag vara rationell, endast om mitt utförande av handlingen är förknippat med behag för egen del.

Här finns två olika möjligheter. Den ena är att den andres upplevande av behag beräknas inträda som ett led i en kausalkedja, som så småningom leder till behagliga upplevelser för mig. Det andra är att den

⁵⁹ Eftersom situationen sällan är så enkel, att man kan välja mellan att åstadkomma något som innefattar behag och något som innefattar obehag, sker vid ett praktiskt eller pragmatiskt övervägande en vägning av skäl för och emot olika handlingssätt, vilken dock vanligen äger rum mot en bakgrund av stående uppfattningar om vad som det generellt finns skäl att göra.

⁶⁰ Se avsnitten 10.5 och 10.7.

andres upplevande av behag är i sig tillräckligt för att försätta mig i ett medvetenhetstillstånd som innefattar behag.

I det förra fallet råder ingen som helst skillnad från ett vanligt utilistiskt resonemang: det faktum att den andre gillar att jag gör x är ett skäl för mig att göra x, endast om det kan beräknas att den andre därigenom förmås att i sin tur göra något som är till min egen fördel eller avstå från att göra något som är till min nackdel (eller att någon tredje person skall reagera på motsvarande sätt); allt i analogi med att man reparerar en bil för att den skall kunna användas för att färdas dit man vill komma eller ger en hund mat för att den inte skall bita en. Man gör x därför att det ligger i ens intresse att göra x.

I det senare fallet är utförandet av vad den andre gillar att man gör också en sorts medel till upplevandet av behag, men på *exakt samma sätt som utförandet av det man själv gillar att göra* (med kortast tänkbara kausalkedja fram till upplevandet av behag). Det är ett faktum att de flesta människor är så beskaffade att de upplever behag (i form av glädje, tillfredsställelse, osv.) genom att göra vad en del andra människor gillar. Vi är sociala varelser, som upplever emotioner såsom sympati, vänskap, medlidande, respekt, kärlek i olika former, med andra människor som objekt. Dessa emotioner konstitueras bl.a. av våra böjelser eller t.o.m. begär och vårt nöje i att göra vad objektet för emotionen gillar att vi gör. Vi bryr oss om åtminstone en del andra människor, även om vi har en naturlig tendens att bry oss mer om oss själva.⁶¹

Det kan nu hävdas, att allt som behövs för den vardagliga distinktionen mellan egoism och altruism är att vi *inom* den psykologiska egoismen kan, som Andersson & Furberg säger,

skilja tillfredsställelser vid något som har med agenten att göra från tillfredsställelser vid något som inte har med agenten att göra.⁶²

I fråga om begär har vi en liknande situation: om någon har ett begär efter att tillfredsställa någon annans önskemål och lyckas med detta, så

⁶¹ Warnock s. 21. Se även Smart s. 156: "there is no reason why a philosophical materialist should not have a desire to make people happy, and ... this desire provides one possible basis for ethics."

⁶² Andersson & Furberg (Moral) s. 233, se närmare s. 232–236: den psykologiska egoismen är en lek med ord, en sofism, dess stoppunkt en blå dunst. – Om egoism, se vidare von Wright s. 183–186, 188, 205–206, Gauthier s. 81–85, 92, Frankena s. 16–21, Russell (Moral) s. 63–65, Margolis s. 172–173, 178–183, Downie s. 31–35.

blir också det egna begäret tillfredsställt, men tillfredsställandet av detta begär är inte handlingens mål.⁶³

Den möjlighet vi sålunda har att skilja mellan egoism och altruism med bibehållande av tanken, att bara det som på ett eller annat sätt innefattar behag för den handlande utgör handlingsskäl, är inte tillräcklig för att generellt etablera att det faktum att *andra gillar eller ogillar ens handling* utgör prima facie skäl för respektive emot handlingen.⁶⁴ Att A vill vara altruistisk är i sig inget skäl. Om hon blott är böjd, känner begär efter eller är intresserad av att vara altruistisk har hon inte heller något skäl. Om hon på annat sätt vill vara altruistisk måste det finnas något skäl för att vilja detta. En annans behovstillfredsställelse kan vara ett mål som man uppställer för sitt handlande, men handlandet kan likväl vara irrationellt, därför att det inte finns något skäl för att förverkliga just detta mål (man kan t.ex. ha blivit uppfostrad att göra något som det inte finns skäl att göra).

Jag har inte kunnat finna någon tillfredsställande motivering till ett påstående att andras gillande i sig skulle vara en självständig grund för rationellt handlande. För den skull behöver man emellertid inte välja mellan att avvisa andras gillande som en rationell faktor och att stipulera att det faktum att någon gillar att jag gör x är skäl för mig att göra x. Jag tror nämligen att den åsyftade situationen – andras gillande jämte inga skäl för eller emot – är ett marginalfall av det vanligaste av allt: att olika personers handlingsskäl står i konflikt. Utgår vi från att detta dilemma kan lösas på rationell väg – genom att uppställa rationellt underbyggda sociala regler och mål – synes vi också ha en lösning på förevarande problem, eftersom vi då får skäl att betrakta också andras gillande och ogillande som faktorer att beakta vid pragmatisk argumentation genom att de så att säga görs till rekvisit i regler, och efterlevnaden av dessa regler på ett eller annat sätt förbinds med behag eller frånvaron av obehag.

Kan det vara rationellt att offra sitt eget liv för att andra skall få vissa fördelar? Något utförligt svar kan inte ges här. Men det kan framhållas att de som i verkligheten offrar sig för sina barn, för fosterlandet, för "saken", för ett allt överskuggande mål, sällan offrar sitt liv så att säga kategoriskt, utan utsätter sig för en viss risk. Vidare har det en viss betydelse, om man

⁶³ Richards s. 35–36.

⁶⁴ Baier s. 118–121 hävdar, att om det inte "kostar" något, så är det faktum att B skulle gilla att A gör x alltid ett tillräckligt skäl för A att göra x, vilket skäl dock nästan alltid skulle överspelas av ett skäl som pekar i annan riktning.

tror på ett liv efter detta eller t.ex. betraktar sina barn som en del av sig själv. En kamikazepilot handlar rationellt givet ett visst mål, men detta mål är för honom irrationellt. En del personer kan offra sig på grundval av en nu upplevd sinnesro jämförd med en framtida ständig plåga (i praktiken ofta överdriven). Andra kan finna behag i att deras namn senare kommer att äras. Frågan har egentligen samma svar som frågan om det kan vara berättigat att begå självmord.⁶⁵

⁶⁵ Frågan berörs kortfattat av Gauthier s. 133–134 och Richards s. 57.

REGLER OCH RATIONELLT HANDLANDE

11.1 NORMER

'Norm' kommer av latinska 'norma', som betyder 'vinkelhake'. En norm är en måttstock, ett mönster, ett rättesnöre – kort sagt: vad som helst som används som förebild för något annat. En norm är inte en sats eller ett påstående och kan därför inte vara sann eller falsk. Om det finns goda skäl att acceptera eller använda en norm kan denna betecknas som "rationell" (om det finns mer att säga för normen än emot är den "rimlig"). Som "verkliga" normer betraktas ofta bara de som är rationella eller rimliga.

När man i juridiken talar om normer avses i allmänhet normer för mänskligt handlande (handlingsmönster, standarder för mänskligt beteende), vilka också är uppställda i förväg. Sådana normer kan vara givna genom regler eller vara "tillfälliga", dvs. uppställda för ett visst tillfälle, det må ske genom lagstiftning, domslut, order eller på annat sätt. Uppställandet av en tillfällig norm kan vara giltigt – dvs. ske i enlighet med gällande regler – men det går inte att i det sammanhanget finna något som "gäller" (eftersom frågan om något, t.ex. en regel, gäller har att göra med efterlevnad på lång sikt). Normer kan klassificeras på en rad olika sätt; ett av dem avser normgivare, ett annat normadressater.

Som synes skiljer jag mellan å ena sidan normen och å andra sidan det varigenom normen (mönstret för handling, osv.) ges, dvs. regeln, domslutet, osv. Det är inte vanligt att man gör denna distinktion. Man säger helt enkelt att en rättsregel *är* en norm, osv. Jag finner detta språkbruk vara missvisande, eftersom t.ex. deontiska operatorer ("skall", "får inte",

”kan”, osv.), som utgör del av en regel, inte tillhör det handlingsmönster som regeln uppställer.¹

I sociologin används normbegreppet för empiriska regelbundenheter i grupp beteende (konvergerande beteende). Därav avleds ’normal’; det normala är det vanliga, genomsnittliga, från majoriteten icke avvikande.²

Termen ’normativ’ används på ett tämligen oprecist sätt som synonym till ’(handlings)dirigerande’ eller ’(handlings)motiverande’. Försöker man precisera termens betydelse synes man finna följande huvudbetydelser:

S är *normativt* om

(1) S (a) är eller (b) bör vara en norm, eller

(2) S (a) står eller (b) bör stå i en viss relation till en norm.

Enligt den första tolkningen är alla normer normativa. Enligt den andra är något annat än normer normativt. Den relation till en norm som i så fall gör att S är normativt kan vara varierande; här skall blott några exempel ges. S kanske ger (uppställer) en norm; i så fall är regler, befallningar och definitioner (i synnerhet stipulativa) normativa – observera att personer som bokstavligen ger normer inte kan betecknas som normativa. S kanske innehåller en eller flera normer; i så fall är bibeln och lagboken normativa. S kanske är en del av en norm. S kanske kan härledas från en norm eller något som på annat sätt är normativt. En utsaga av innehåll att S är en norm eller att S är normativt kan redan på grund av innehållet sägas vara normativ. Vanligast är dock att som *normativa utsagor* beteckna utsagor, som är sanna därför att en regel gäller, jämte utsagor som kan härledas från sådana normativa utsagor.³ Ett begrepp brukar kallas normativt, därför att det är särskilt användbart när det gäller att uppställa normer; typexempel är de deontiska begreppen (böra, skola, få, osv.) och normativa predikat såsom ’att ha rättighet att ...’ och ’att ha skyldighet att ...’.

Verkligheten är normativ på det sättet att varje faktum är en norm för tro. Denna normativitet är en normativitet per definition. Begreppet tro är sådant, att en tro med logisk nödvändighet är rätt eller fel. Det måste då finnas något som tron kan jämföras med, något utifrån vilket

¹ Om normer, se t.ex. Ross (Norms) s. 78–112, Grimmer s. 49–52, Raz s. 122–127. Observera att Ross (Norms) s. 34–35, använder ”so it ought to be” som operator för s.k. direktiv och därmed för ”normer”, utan att ange vad ”ought” betyder.

² Se t.ex. Baier s. 125, Ross (Norms) s. 81–82, Grimmer s. 49, Fredriksson s. 102–103.

³ Raz s. 45–50.

man kan avgöra om den som tror att p har rätt eller fel. Denna norm är någon sorts verklighet (fakta). Det är en tautologi att säga, att det är rätt att tro att p, om p, och fel att tro att icke-p, om p. Detta gäller också för en tro som avser existensen av normer och värden (även om en del anser att det inte finns några normer eller värden).⁴ Att verkligheten på detta sätt är normativ är inte detsamma som att verkligheten genom sin beskaffenhet direkt ger normer för handlande.⁵ Huruvida att p är en norm för mänskligt handlande eller annars normativt för mänskligt handlande är en empirisk fråga. Det ligger aldrig någonting ”i sakens natur”.

Edgley har hävdat, att varje handlingsskäl är normativt (eller preskriptivt).⁶ Detta synes mig inte vara särskilt upplysande. Det är riktigt på det sättet, att om att p är ett skäl för att göra x, så uppställs x därigenom som en tänkbar norm för handlande. Men härigenom får vi ingen förklaring av hur handlingsskäl verkar. (Bakom påståendet kan ligga tanken att det som är normativt har en faktisk motiverande verkan eller en motiverande funktion.) Inte heller får vi någon träffande karakteristik av begreppet handlingsskäl, utan snarast ett exempel på hur ’normativ’ kan användas.

11.2 DOGMATISKA REGLER

En regel uppställer ett handlingsmönster. Handlingsmönstret gäller för ett obestämt antal fall. En regelformulering får inte innehålla bestämt singulära termer. En regel är *dogmatisk* (se vidare nedan avsnitt 11.5), om den är avsedd att alltid följas.⁷

Till handlingsmönstret är knuten en *deontisk operator*. Regeln utsäger att någon *skall* eller *får* eller *skall inte* (= får inte) göra x. Regeln ger uttryck för ett *påbud*, en *tillåtelse* respektive ett *förbud*. Från normlogisk synpunkt

⁴ Edgley s. 84–89, 93, Edgley (Hume’s Law) s. 111. Det är denna begreppsliga relation som gör att det är fel att tro vad som inte är sant, inte t.ex. det faktum att osann tro normalt medför obehagliga konsekvenser (detta är snarare ett skäl för att ha begreppet tro – ett sådant argument förutsätter dock att vi redan har detta begrepp).

⁵ Se därom för rättsteorins del, Grimmer.

⁶ Edgley (Hume’s Law) 109–110, 118.

⁷ Till det följande, se t.ex. Hart s. 27–41, Ross s. 188–205, Ross (Norms) s. 106–112, 130–133, Raz, särskilt s. 50–60, 121–186, Ekelöf, Strömberg, Taylor s. 33–35, 213–217, Kemp s. 113. Rörande deontisk logik, se t.ex. von Wright (Deontic) och Ross (Norms) s. 116–184.

räcker det med att ha en av dessa modaliteter som utgångspunkt. De två andra kan sedan definieras med hjälp av den valda. Väljer vi påbudet (att göra x) som grundläggande, är förbudet ett påbud att inte göra x, och tillåtelsen en konjunktion av icke-påbud att göra x och icke-påbud att inte göra x. Väljer vi tillåtelsen som grundläggande är förbudet en icke-tillåtelse att göra x och påbudet en icke-tillåtelse att inte göra x.

En regel kan vara antingen *kategorisk* (undantagsvis) eller *hypotetisk*. I det senare fallet aktualiseras handlingsmönstret under vissa villkor.

Av praktiska skäl måste man modifiera den normlogiska modell jag nu har antytt. Skulle man kräva, att varje regel uppställer ett handlingsmönster, skulle reglerna i t.ex. ett rättssystem bli alldeles för invecklade och ohanterliga. När vi talar om regler avser vi ofta bara sådant som ger ett fragment av en hypotetisk handlingsregel. Regelnheten bestäms av det sätt varpå normen presenteras språkligt. Ett system av regler blir mycket lättare att överblicka och hantera med en medveten begrepps-bildning inom ramen för systemet, där begreppen fungerar som knutpunkter, analogt med knutpunkterna i ett järnvägsnät.

För att minimalt göra rättvisa åt strukturen hos ett system av regler måste man åtminstone skilja mellan *förhållningsregler* och *definitoriska regler*. De senare kännetecknas av att de anger vad vissa ord betyder eller under vilka förutsättningar ett ord är tillämpligt när det förekommer i förhållningsregler. De definitoriska reglerna – eller en del av dem – kallas ibland *kvalifikationsregler*, emedan de anger förutsättningar för uppkomsten av rättsliga kvaliteter (här förutsätts alltså att regelsystemet är juridiskt; ett lands rättsordning består av ett synnerligen komplicerat system av förhållningsregler och definitoriska regler).

Inte heller denna indelning ansluter nödvändigtvis till det sätt varpå reglerna formuleras språkligt. Stipulativa definitioner i lagtext är en ganska vanlig företeelse. Men ännu vanligare är att en definitorisk regel måste konstrueras på ett underlag av ett komplex av regler som är formulerade som förhållningsregler.

Ett sammanhang av definitoriska regler och förhållningsregler, där de senare är knutna till de förra, kan kallas för ett institut (eller institution). Förhållningsreglerna är då begripliga bara mot bakgrunden av de definitoriska reglerna, vilka särskilt i spel kan verka artificiella och ofta är godtyckliga. I juridiken är särskilt av intresse de institut som kallas rättigheter.

Utifrån ett eller flera *givna* institut kan man skilja mellan ”nakna” och ”institutionella” fakta – de senare är relativa till genom instituten skapade begreppsvärldar. Att observera är emellertid att alla begreppsvärldar är

skapade eller som om de vore skapade. Det finns ingen verklighet som är mer "verklig" än någon annan. Den juridiska världen är lika verklig som den fysiska; sociala fakta är inte i mindre grad fakta därför att de är sociala. I dagligt tal skiljer vi ibland mellan verkligt och överkligt, allteftersom något är sinnligt fattbart eller ej. Men vad man ser, hör, osv. är avhängigt av vilka kunskaper man har och vilka begrepp man använder eller är van vid.⁸

Bland förhållningsreglerna finns en viktig distinktion att göra mellan de regler som konstituerar skyldigheter (påbud och förbud) – vi kan kalla dem *pliktregler* – och de som inte gör detta. Till de senare hör regler som anger att man får göra x (*permissiva regler*). I ett rättssystem är permissiva regler sällsynta annat än som undantag till pliktregler. Att det är tillåtet att göra något behöver inte utsägas, utan framgår indirekt av pliktreglerna.⁹

Vissa regler anger att någon *kan* göra något. Detta 'kan' skall inte förväxlas med 'får'. Regler som anger att någon kan göra något (*kompetensregler*) förlämnar personer – eventuellt med vissa kvaliteter – en förmåga att göra något som de annars inte kan göra. I ett rättssystem ger en kompetensregel en förmåga att åstadkomma att rättsliga kvaliteter uppkommer (vilket i sin tur kan ge – tack vare någon kompetensregel – en annan person viss rättslig kompetens).

Bl.a. Searle och Ross har försökt skilja mellan *regulativa* och *konstitutiva* regler, med utgångspunkt i att de förra reglerar ett beteende, som redan existerar eller på annat sätt är oberoende av reglernas existens, medan de senare skapar eller definierar nya former av beteende.¹⁰ Parkeeringsregler skulle sålunda vara regulativa, därför att bilparkering är en "naturlig" aktivitet, medan t.ex. schackregler skulle vara konstitutiva. Jag tror att denna distinktion är mer problematisk än upplysande, såvida det inte är just distinktionen mellan å ena sidan pliktregler och permissiva regler och å andra sidan kompetensregler och definitoriska regler

⁸ I frågan, se Searle s. 50–53, Anscombe s. 3–4, Margolis s. 130–150, Olthuis s. 114–117, Melden, Kovesi och Hudson s. 69–73.

⁹ Det skall dock framhållas, att det inte är ovanligt att *sanktionsregler* inte är formulerade som pliktregler utan som permissiva regler (dvs. de är fakultativa). Observera för övrigt att anförda distinktioner skär över indelningar i *primära* och *sekundära* (rätts)regler; se därom t.ex. Hart s. 77–96, Ross s. 253–256, Ross (Norms) s. 114–115, Ekelöf s. 168–170 och Raz s. 153–156, 162–167, 174, 197–200.

¹⁰ Searle s. 33–42, Ross (Norms) s. 53–57.

som avses. Men i så fall är distinktionen inte särskilt väl förklarad. Som Warnock framhåller,¹¹ är det dels så att

there is always some way of saying what a person acting as some rule requires would be doing, which makes no mention of that rule, and therefore there is always something that he could do, whether or not there were such a rule,

dels så att även om det finns regler som skapar nya möjligheter till meningsfullt handlande (t.ex. ”schacka”), så är det mer en tillfällighet om och när sådana skapas (det går alltid att skapa sådana möjligheter genom definitioner). För övrigt konstituerar uppställandet av parkeringsregler möjligheten till nya handlingar: t.ex. att parkera rätt och att parkera fel. Vidare måste den som vill parkera sin bil beakta vad ’parkera’ betyder (eller hur lagen definierar ”parkera”).¹²

11.3 SKÄL FÖR ATT HA REGLER

Varför har vi regler? Alternativet är att låta saker sköta sig själva eller att alltid – om man vill vara rationell – försöka noggrant överväga alla skäl för och emot när man ställs inför ett praktiskt problem. Ett skäl för att uppställa regler är därför generellt att man inte tolererar att saker sköter sig själva eller att det annars är önskvärt att ett visst beteende blir det normala. Ett annat skäl har att göra med vad som kan kallas *rationalitetens paradox*: att det sällan är rationellt att vara så rationell som det står i ens förmåga att vara, därför att man då aldrig skulle hinna göra något annat än att överväga vad man skall göra. Detta allmänna skäl har dock större relevans för tumregler (se nedan avsnitt 11.5) än för dogmatiska regler, och jag skall här därför något närmare beröra bara det förstnämnda skälet.

Dogmatiska regler uppställs alltså för att vissa mål skall nås, kanske för att förhindra att skador av olika slag inträffar eller för att undanröja olägenheter som följer av att människors beteenden i vissa hänseenden inte är likformiga, däribland dem som kan följa av att man inte kan beräkna sin framtid, emedan man är mycket osäker på hur andra människor kommer att handla. Egendomligt nog kan det också vara ett syfte

¹¹ Warnock s. 37–38.

¹² För annan kritik, se Holborow. Se vidare nedan avsnitt 11.3.

med att uppställa vissa regler att de skall försvåra utförandet av något (vissa spelregler, t.ex. vid tjuvfåktning och i åtskilliga idrottsgrenar).

Det finns särskild anledning att betona reglernas funktion som befordrare av social harmoni: de koordinerar en eller flera personers varierande syften, mål och intressen, de möjliggör samarbete och att tvister avgörs på ett oblodigt sätt, de förhindrar och undanröjer konflikter (bland annat därför att deras existens skapar förväntningar om hur människor skall handla, vilket leder till säkrare förutsägelser av vad som kommer att hända i samhället). Existensen av regler ger viss säkerhet beträffande bedömningar hur man kommer att bemötas av dem som har makt. Utan regler ingen rättvisa. Livet i ett samhälle utan regler (som gäller) skulle med all sannolikhet bli som Hobbess sate: "solitary, poor, nasty, brutish, and short".

Sådana allmänna skäl för att reglera kan motverkas av andra. Reglering kan vara obehövlig, därför att det man vill uppnå ändå kommer att inträffa. Reglering kan vara poänglös, därför att den kan beräknas bli ineffektiv. Reglering kan föra med sig nackdelar som väger tyngre än fördelarna. Även om det finns behov av reglering, och denna kan beräknas bli effektiv, kanske det tvång den kräver kommer att upplevas som så pressande att en dålig situation ersätts av en sämre.¹³

Skälen för att överhuvudtaget ha regler på ett visst område är således utilistiska: det måste finnas skäl att vilja styra människors beteenden eller att skapa en viss procedur för uppnåendet av vissa mål. Härunder faller även tävlingsformer och tidsfördriv som kan fänga folks intresse, bl.a. därför att de av en del personer kan utövas med skicklighet; att lyckas i något hänseende leder ofta till behagliga sinnesstämningar av tillfredsställelse, maktkänslor, osv. Här kan erinras om vad Rawls kallar "den aristotelianska principen":

other things equal, human beings enjoy the exercise of their realized capacities (their innate or trained abilities), and this enjoyment increases the more the capacity is realized, or the greater its complexity.¹⁴

¹³ Till det sagda, se Warnock s. 36–39, Nowell-Smith s. 227–230, Kovesi s. 84, Gauthier s. 163–168, Baier s. 132–133.

¹⁴ Rawls s. 426, se närmare s. 424–433. Denna "princip" är en empirisk generalisering och kan inte rimligen utnyttjas så som Rawls utnyttjar den; se därom Barry (Justice) s. 27–32.

Den väsentliga fördelen med att uppställa regler (t.ex. genom lagstiftning), jämfört med att låta regler växa fram genom social sed, ligger i den snabbhet varmed man kan möta förändrade förhållanden och den relativt säkrare uppfattning om regelns innehåll som man vinner genom att regeln fixeras språkligt.

En andra fråga är varför vi har just de regler vi har. Svaret kan vara historiskt-genetiskt eller på annat sätt kausalt: vi har dem av vana, tradition, som en konsekvens av maktförhållanden, osv. Men sådana förklaringar duger inte för att berättiga en regels existens. En viss regel är berättigad bara om det finns goda skäl att ha just den regeln. Ibland kan det dock vara så att inga särskilda skäl behövs utöver dem som kan anföras för att överhuvudtaget ha en regel: uniformitet är målet, sedan gör det detsamma vari uniformiteten består. (Sådana fall är sällsynta; t.o.m. när det gäller på vilken sida av vägen man skall färdas i ett visst land kan sakliga skäl anföras.)

Frågan ”Vilken regel skall vi ha?” indicerar ett praktiskt problem, vilket som alla praktiska problem bör lösas efter ett övervägande. När det gäller lagstiftning finns uppenbarligen stort utrymme för olika uppfattningar om vad man skall göra, dels på grund av att olika personer gör olika bedömningar, har olika (stående) uppfattningar om hur verkligheten är beskaffad och om vad som kommer att hända när man uppställt en viss regel, dels på grund av att olika människor kommer att påverkas olika (det ligger i vissas men inte i andras intresse att en viss ordning genomförs).¹⁵ Mycket av politisk teori består i försök att finna procedurer för lösningar av sociala problem med ett minimum av nackdelar. Det gemensamma bästa är inte lika med summan av de enskildas bästa.¹⁶ Samhällsintressen och nationella intressen behöver inte sammanfalla med det gemensamma bästa. I praktiken får gruppintressen en mycket större roll än vad som vore fallet om frågan, vilken regel vi skall ha, besvarades med beaktande av alla föreliggande skäl för och emot (därför att de politiska partiernas roll som maktfaktorer är beroende av att de företräder gruppintressen). Inte heller kan frågan alltid ställas så enkelt som vilken regel vi skall ha (om någon). I allmänhet står valet mellan att behålla en regel eller att ändra, ersätta eller avskaffa den, varvid är att beakta att varje förändring medför vissa nackdelar (just genom att en ändring sker).

¹⁵ Se t.ex. Warnock s. 39, Nowell-Smith s. 230–236.

¹⁶ Här skall blott hänvisas till Barry, särskilt s. 190–235, och Downie.

Den i slutet av föregående avsnitt omtalade distinktionen mellan regulativa och konstitutiva regler torde vara mer hållbar om den görs till en distinktion mellan regler med olika typer av motiveringar.¹⁷ Först genom förekomsten av straffrättsliga regler skapas möjlighet att begå brott, men det är inte avsikten med dessa regler att skapa denna möjlighet, utan syftet är att styra samhällsmedlemmar från eller mot visst beteende. Genom förekomsten av schackregler regleras det sätt på vilket figurer flyttas på ett rutat bräde, men syftet är att skapa en möjlighet till tävlan. Genom förekomsten av testamentsregler regleras det sätt på vilket egendom överlämnas till andra vid någons död, men syftet är att skapa en möjlighet att ge bort något fastän man inte längre lever. Det är givet att frågor om kompetens aktualiseras mycket oftare när syftet är att skapa en procedur, ett spel, en konventionell ordning för att nå ett visst mål, än när syftet är att dirigera människor i viss riktning. Det finns i det förra fallet alltid skäl att begränsa relevanta handlingar per definition till att kunna utföras endast av vissa typer av personer – vem bör kunna döma, skjuta mål, viga, göra testamente, schacka? – för att syftet inte skall motverkas eller omintetgöras eller annars oönskade konsekvenser uppträder. Frågor om kompetens är dock inte begränsade till regler med konstitutivt syfte: före 1965 kunde enligt svensk rätt en person under 15 år inte ”begå brott”, från och med 1965 kan hon det.

11.4 REGLERS EXISTENS SOM PRAGMATISKA SKÄL

Den i förevarande sammanhang mest intressanta frågan är i vad mån existensen av en regel kan utgöra handlingsskäl. Alla skäl är fakta (eller vad som uppfattas som fakta). Men regelformuleringar är inga påståenden. Regler är inga fakta. Regelformuleringar är varken sanna eller falska. De har vanligen indikativ form, men det är möjligt att översätta dem till imperativa satser, även om det skulle bli väldigt klumpigt att formulera en lagtext på detta sätt (”Gör x, alla!”, ”Gör x, domare, om p!”) i stället för att använda indikativa satser som innehåller deontiska termer. Formuleringar i imperativisk form har sin största roll vid råd, befallningar, böner och liknande.

¹⁷ Se Warnock s. 38.

Mot varje regelformulering står emellertid ett påstående, en *normativ utsaga*. Om en regel är formulerad i indikativ form är regelformuleringen och motsvarande normativa utsaga identiska till formen. Den normativa utsagan är elliptisk och kan utfyllas med en angivelse av det system vari regeln hör hemma eller en angivelse av för vilka regeln gäller: "enligt svensk rätt", "i vår förening", osv.¹⁸ Den normativa utsagan är sann, om motsvarande regel gäller. Vilka faktorer som avgör om en regel gäller varierar beroende på vilken sorts system som är aktuellt. Det gemensamma för regler som gäller är att de är till övervägande del accepterade av den grupp för vilken de är tillämpliga.¹⁹ I allmänhet uppkommer inga större svårigheter att bestämma om en regel gäller, när den är medvetet formulerad och uppställd att användas av en viss grupp (associationsregler, spelregler, lagregler, osv.), eftersom i så fall normalt vissa formella krav avseende dess tillkomst måste vara uppfyllda, dvs. regeln skall vara giltig. Att närmare bestämma förutsättningarna för att en regel skall anses gälla är dock ett komplicerat företag (jämför de oändliga diskussionerna om vad som menas med "gällande rätt"), som jag inte kan ge mig in på här. Det kan dock framhållas att höggradigt negligerande av regler, som en gång kommit att gälla, leder till att de upphör att gälla, de blir obsoleta.²⁰

En *normativ utsaga* kan vara *primär*: den svarar då direkt mot en regelformulering, eller *derivativ*, i vilket fall den utgör en precisering av en primär *normativ utsaga*.²¹ Rättsanvändning innefattar en övergång

¹⁸ Richards s. 17–20, Raz s. 45–50. I svensk litteratur har distinktionen för juridikens del särskilt betonats av Hedenius, s. 53–58, som talar om äkta och oäkta rättssatser; se därtill t.ex. Marc-Wogau (Studier) s. 170–178. Distinktionen spelar för övrigt en viktig roll i Kelsens rättsteori.

¹⁹ Se t.ex. Richards s. 13–14, Warnock s. 43–46, Ross (Norms) s. 82–105, Raz s. 60–69, 197–208, Hart s. 97–120, von Wright (Deontic) s. 70–71, Baier s. 123, 125–126, Kemp s. 115–117, Fredriksson s. 102.

²⁰ Raz s. 202: "It is characteristic of norms that the type of reasons for action which they constitute are in general weighty and important reasons for action. Hence the tendency to think that if a law has lost much of its importance as a reason for action, because of its general disregard, it is no longer a law. But where normative systems are concerned it seems reasonable to allow this consideration of the weight of individual norms as reasons for action to be overridden by consideration of the more systematic nature of the norms. Because they belong to a system characterized by the organized application of laws by specially appointed organs, even laws largely disregarded and neglected are laws so long as they are recognized by these organs."

²¹ Richards s. 20, 22.

från regelformuleringar till normativa utsagor, och därefter ett handlande i enlighet med ett omdöme, som är en derivativ normativ utsaga.

Det faktum, att det är *tillåtet* att göra x, är aldrig tillräckligt skäl för att göra x. Att A får plocka blåbär i grannens skog är inget skäl för henne att gå dit och plocka blåbär. En permissiv regel utövar inte något tryck i en *viss* riktning;²² av den följer inte mer än att det – *ceteris paribus* – inte finns något skäl mot att göra x.

Det faktum, att A *kan* (= har kompetens, rättslig förmåga, osv.) att göra x, är lika litet ett tillräckligt skäl för att göra x som det faktum att det är tillåtet att göra x. Att A har kompetens att upprätta ett testamente är inget skäl för henne att göra det. Men kompetensregler har dock en mer vägledande funktion än permissiva regler, eftersom de öppnar handlingsmöjligheter som annars inte skulle finnas.

Det faktum, att det är *förbjudet* eller *påbjudet* att göra x, är inte heller tillräckligt skäl för att göra x,²³ utom i en situation som har att göra med utövandet av konventionell kompetens. Om man t.ex. vill upprätta ett testamente, måste man göra vad som enligt de definitoriska reglerna rörande vad "testamente" betyder är logiskt nödvändigt för att ett testamente skall komma till stånd. Målet kan inte nås utan att följa vissa regler och dessa (definitoriska regler) kan formuleras som förbud och påbud, om det är förutsatt att målet skall nås. Man kan inte nå sitt mål att besegra B i schack utan att följa reglerna. I och för sig är detta inte egendomligare än att A inte kan nå sitt mål att döda B, om han inte åstadkommer ett resultat som faller under beskrivningen "B är död". (En annan sak är att man kan för vissa typer av regler – främst spelregler – efter överenskomme ändå ändra de regler som gäller, eventuellt bara tillfälligt.)

I nyssnämnda situation fungerar definitoriska regler som kanaliserande faktorer; de bestämmer vilka handlingar som skall utföras för att ett mål skall uppnås. Om man annars har skäl att göra det som är påbjudet eller inte göra det som är förbjudet har också att göra med vilka mål man har, men på ett mer indirekt sätt. Avgörande från rationell synpunkt är – om vi bortser från etiska skäl – vilka obehagliga konsekvenser man (med viss sannolikhet) riskerar vid en regelöverträdelse: straff, uteslutning ur en

²² Raz s. 170–172 anser därför permissiva regler inte vara normer (i motsats till pliktregler och kompetensregler).

²³ Warnock s. 39–41, Nowell-Smith s. 120, 226–227, Gauthier s. 90–91. – En pliktregel kan vara irrelevant helt enkelt därför att A inte är adressat (se t.ex. Warnock s. 41–42).

förening, förlorad anställning, omgivningens förakt, minskade förmåner, osv. Ibland är också att beakta att efterlevelse av en regel belönas.

Det faktum att det är förbjudet att göra x eller påbudet att göra x kan emellertid fungera som motiverande faktor på ett annat sätt: förbudet eller påbudet riktar uppmärksamheten på ett regelalternativ, och personen finner denna regel vara väl grundad. Men då är det inte det faktum att något är förbjudet eller påbudet som är avgörande skäl, utan skälen för att göra så som regeln föreskriver.

Man följer ofta regler av vana, därför att man blivit lärd eller konditionerad att följa dem. Detta innebär inte automatiskt att man handlar rationellt. Men det kan ju också vara så, att man "känner sig bunden" att följa en regel, man upplever obehag vid en överträdelse, känner sig böjd att inte överträda regeln, osv.²⁴ Räknar man med att uppleva obehag vid en överträdelse har man skäl att inte överträda regeln (men det kan ju finnas skäl som verkar i annan riktning).

En efterlevelse av en regel är inte heller nödvändigtvis rationell därför att man kan åberopa t.ex. "lagens auktoritet" eller att reglerna är givna av kompetenta personer, såvida man inte därutöver har skäl att tro att regeln är väl grundad, eller att "auktoriteterna" haft tillräckliga skäl för att uppställa regeln och att dessa är relevanta för en själv.²⁵ Här finns ingen skillnad mot vad som gäller beträffande auktoriteter²⁶ på ett rent teoretiskt område: man tror vad experten säger därför att man har skäl att tro att hon har särskild insikt och är uppriktig.

Envar människa har emellertid synnerligen begränsad möjlighet att utröna konsekvenser av olika handlingssätt, varför man i praktiken i stor utsträckning måste lita på att uppställda regler är välgrundade. Regler av alla slag kan ses som ackumulerad mänsklig visdom, som hjälpmedel för

²⁴ Ross (Norms) s. 84–85, 104. – Viss forskning tyder på att barn först efter 8 eller 9 års ålder kan förstå, att en regel inte bara är något som skall följas, utan också att det kan finnas skäl för och emot att följa eller acceptera den. Härmed sammanhänger oförmåga att skilja mellan regler och regelbundenheter, mellan sociala regler och naturlagar. Detta har uppenbarligen stor betydelse för inställningen till moralregler och konventionella regler. Se t.ex. Piaget s. 69–71, 80, Wertheimer s. 141–148 och Meynell (Euthyphro) s. 226.

²⁵ Inte ens en guds auktoritet (allsmäktighet) duger som skäl. Antingen lyder man därför att man är rädd att straffas eller hoppas på en belöning – men då är det ju inte säkert att guden har rätt – eller också därför att guden vet bäst, alltid har rätt – men då kan detta avgöras utan hänsyn till att det är guden som befäller (han har inte rätt *därför* att han är allsmäktig). Se Meynell (Euthyphro), Gauthier s. 139, 143–145, Baier s. 6–9.

²⁶ Om skillnaderna mellan att vara en auktoritet, ha auktoritet (berättigad makt och inflytande) och att ha auktoritet att (vara behörig att), se Downie s. 74–76.

att kompensera brister i erfarenhet, kunskaper, förstånd och tid. Dessa omständigheter medför att det kan vara mest rationellt att för egen del uppställa regler eller principer, som hänför sig till andra regler.²⁷ Om man gör till regel att t.ex. följa lagens regler har man därigenom för egen räkning skapat ett stående skäl för att följa lagens regler. Anledningen till att man gör detta kan vara densamma som anledningen till att man överhuvudtaget uppställer personliga levnadsregler: för att slippa ta ställning utifrån de skäl som råkar finnas i en konkret situation.²⁸ Ett beslut att ständigt vara laglydig skulle dock knappast vara rationellt om inte också beaktar sådana skäl som förut nämnts: risken för negativa reaktioner²⁹ eller att lagstiftarna besitter särskild insikt och bedömningsförmåga.

11.5 TUMREGLER

Dogmatiska regler är avsedda att alltid följas. Undantag är inte logiskt möjliga annat än som kvalificeringar eller specificeringar av reglerna. Undantag till en dogmatisk regel blir en del av regeln (eller en särskild regel).

Många uppställda regler har inte dessa egenskaper. De har tillkommit på precis motsatt sätt. Utifrån en rad pragmatiska bedömningar görs empiriska generaliseringar: de särskilda omdömena sammanfattas i ett generellt omdöme om att man bör göra si eller så i vissa typer av situationer. Som motsvarighet till ett sådant generellt omdöme kan sedan en regel med samma formulering uppställas. Regler som tillkommit på detta sätt brukar kallas *tumregler*.³⁰

²⁷ I lagstiftningen finns många regler som påbjuder att vissa andra regler skall följas.

²⁸ Warnock s. 65: "What the rule does ... is to *exclude* from practical consideration the particular merits of the particular cases, by specifying in advance what is to be done, whatever the circumstances of particular cases may be." Warnock är överdrivet kategorisk när han säger, att regeln är avsedd att följas utan hänsyn till huruvida det finns goda skäl att göra det i det enskilda fallet; se Ruben och nästa avsnitt. – Kovesi s. 94: "People do have reasons for adopting certain principles, but these are not based on the actual situations in which these acts are performed." (t.ex. principen att inte köpa sydafrikanska apelsiner). Se även s. 99, Baier s. 124–125 och Gauthier s. 160–163.

²⁹ Man uppställer alltså en regel för egen räkning delvis därför att man vill undvika att hamna i positioner där det finns risk för obehagliga sociala reaktioner.

³⁰ Distinktionen mellan dogmatiska regler och tumregler har särskilt betonats av Rawls (Rules) s. 158–167, som talar om "rules defining a practice" och "summary rules". Se även Downie s. 35–40.

I praktisk argumentation saknar själva tumregeln betydelse. I stället beaktas den generella pragmatiska utsagan. Denna är sann eller falsk, inte därför att en regel gäller, utan därför att de utsagor den bygger på är sanna eller falska. Tumregeln gäller inte därför att den är uppställd och accepterad, utan därför att motsvarande pragmatiska utsaga är eller antas vara sann.

Tumregler innefattar inte förbud, påbud eller tillåtelser. I motsats till de dogmatiska reglerna innehåller de oftast de deontiska termerna 'bör' och 'bör inte'. Det är sällsynt att lagregler är tumregler, men det förekommer. I så fall är de att uppfatta som rekommendationer: man kan av dem dra slutsatsen att lagstiftarna funnit att det normalt finns goda skäl att göra så som regeln anger. Detta är anledningen till att ordet 'bör' är så sällsynt i lagtext. Det är dock häpnadsväckande ofta som "bör" uppfattas som "skall" eller "måste".³¹

Den generella utsaga som motsvarar en tumregel ger en presumtion för att man skall göra så som där sägs. Det är rationellt att följa tumregeln, såvida man inte har något särskilt skäl att inte göra det.³²

Ett väsentligt kännetecken för tumregler är att de tillåter undantag, avsteg, utan att de behöver formuleras om. De bygger ju på ett generaliserande omdöme: att det i allmänhet finns goda skäl att göra x. Att någon bryter mot tumregeln gör inte denna utsaga mindre sann, och det är en öppen fråga om det avvikande beteendet i det särskilda fallet är rationellt eller ej.

Frågar vi oss nu om de personliga regler och principer som hänför sig till andra regler, vilka berördes i slutet av det föregående avsnittet, är dogmatiska regler eller tumregler, så kan svaret inte gärna bli annat än att de är tumregler. Tanken att man skulle kunna så att säga lagstifta för sig själv är egendomlig. Varför skulle man inte kunna avstå från att tillämpa en regel som man uppställt för sig själv, om det i ett visst fall finns skäl för ett avsteg?³³ Härav följer inte att man måste göra undantag då och då. Man har ju uppställt regeln för att i allmänhet slippa göra bedömningar i det enskilda fallet. Men om man finner skäl till undantag, behöver man inte för den skull frånga eller ändra regeln, eftersom det inte är regelns existens, som i så fall beaktas vid det praktiska övervägandet, utan andra skäl.

³¹ Se Wertheimer s. 116–120. Om 'bör', se nedan avsnitt 15.1.

³² Se t.ex. Gauthier s. 155–160.

³³ Warnock s. 42.

De allmänna skälen för att uppställa personliga regler kan synas tala emot att dessa skulle vara baserade på särskilda pragmatiska omdömen. Men så är inte fallet. Det är just därför att det inte brukar finnas skäl att överträda lagen, därför att det brukar finnas skäl att tro att lagstiftare är vederhäftiga, osv. som man kan dra konklusionen att man bör göra så som lagen säger.³⁴ (Detta leder till frågor om hur man skall ställa sig till folk som begår brott utifrån goda skäl, och om man kan tänka sig att en domare har övervägande skäl att döma i strid med lagen, men detta kan inte utvecklas här.)

Den här åsyftade möjligheten att göra undantag från en regel skall inte förväxlas med en annan. En del dogmatiska regler är tillkomna för att styra beteende mot ett visst mål, samtidigt som målet uppnås redan genom att flertalet människor rättar sig efter regeln. För att en gräsmatta skall förbli i gott skick krävs inte att alla avstår från att gå över den, det gör inget om man ibland går på den.³⁵ Man kan då säga, att det för varje enskilt fall inte är motiverat att man inte går över gräsmattan, fastän det är motiverat att uppställa en dogmatisk regel som förbjuder att man går över den.³⁶

³⁴ Det går givetvis att som personlig regel (tumregel) uppställa att man skall betrakta sina tumregler som dogmatiska regler – eller leva som om man hade gjort detta – men inte heller då finns något hinder mot att göra avsteg från sina regler utan att behöva formulera om dem.

³⁵ Warnock s. 43: "If so, why should I not, harmlessly, break that rule? Well, in such a case non-compliance can be argued against, and often effectively. Perhaps my example would undermine the desirable general practice of complying with the rule; perhaps it is not for me, or for any individual, to be judge in his own case as to whether or not to comply; perhaps, if I break this rule, my own character will thereby be nudged along the down-ward path; perhaps it is simply unfair for me not to do what other people, as I concede rightly, are required by the rule to do; or perhaps I cannot get away with it. But that such argument must always be effective seems excessively strong doctrine." Downie s. 38: "We undermine the institution if we raise the question of interest in every case; the rules of the institution must be applied to preserve the institution."

³⁶ Att 'acceptera en regel' är tveetydigt: härmed kan avses att man accepterar en dogmatisk regel som den lämpligaste för ett samhälle eller en grupp personer, dvs. man anser att det finns goda skäl för att regeln skall gälla, men också att man antar samma regel som personlig tumregel, dvs. man anser att det finns goda skäl för en själv att följa regeln. I det förra fallet anser man t.ex. att det är lämpligt att det är i lag förbjudet att stjäla, i det senare anser man att man (själv) inte bör stjäla. (Om man anser en tumregel tillämplig bara beträffande vissa andras handlande, torde det inte kunna sägas att man "accepterar" den.)

Tumregler är något annat än recept, knep, *bruksanvisningar* eller – som von Wright säger – ”tekniska normer”, även om sådana kan innehålla deontiska termer, såsom ’måste’, ’bör’, ’får inte’, osv.³⁷ Formen för en bruksanvisning är: ”Om man vill nå S, så måste, bör, osv. man göra x” eller ”För att nå S måste, bör, osv. man göra x”. Det rör sig här om satser som är sanna eller falska och alltså inga regler. Underlaget för att med skäl uppställa en bruksanvisning är erfarenhet rörande kausalsammanhang, låt vara att dessa kan innefatta ett rent konventionellt orsakande (utnyttjande av spelregler, procedurregler, ritualer, osv.). Bruksanvisningar har vid praktisk argumentation en viktig roll, därför att de är redan utförda pragmatiska bedömningar, som är färdiga att tas fram när ifrågavarande mål aktualiseras. Vill man nå målet har man tillräckligt skäl för att följa bedömningen, såvida man inte har något motstående skäl: man kanske tycker om att göra på ett annat, fastän krångligare sätt, eller tror att man når bättre resultat på en annan, generellt mindre lämplig väg, därför att man är van att göra så.

En bruksanvisning kan göras till objekt för en tumregel, och man kan uppställa dogmatiska regler med exakt samma lydelse som bruksanvisningar.

11.6 SOCIAL SED

Jag har hittills utgått från att sociala regler är uppställda eller i vart fall formulerade. Att så sker är emellertid inte nödvändigt. När regler inte är formulerade kan det vara svårt att skilja mellan vad som är regel och vad som är en regelbundenhet.³⁸

Existensen av *gruppvanor* kan liksom personliga vanor utgöra handlings-skäl. Det faktum att man brukar göra x är visserligen aldrig tillräckligt skäl för att göra x, men en tänkbar handlingsväg är utpekad, och om det inte finns något särskilt skäl mot att göra x, så har man – om man

³⁷ Man kan lika väl använda aletiska modala termer (’nödvändigt’, ’möjligt’, osv.) eller anankastiska termer (dvs. sådana som åsyftar praktiska nödvändigheter – ’måste’, ’behöver’, ’behöver inte’, ’kan inte’ – till skillnad från logiska och naturliga nödvändigheter). Se von Wright s. 157–158, 160–162, von Wright (Deontic) s. 70–71 och vidare Black s. 40–56, Ross (Norms) s. 84, Kemp s. 114–115, Gauthier s. 155–156, Baier s. 125, Fredriksson s. 102, Ofstad s. 259.

³⁸ Regelbundet beteende är inte nödvändigtvis beteende som är bundet av regler, utan beteende som är som om det vore bundet av regler (vilket det ju också kan vara).

skall göra något – ett generellt skäl att göra det man brukar, nämligen att det kräver minst resurser. Man kan därför som Perelman säga:

The principle of inertia transforms every habitual way of doing things into a norm.³⁹

Men en gruppvana är inte på denna grund skäl för A att göra x, om inte också A brukar göra x, t.ex. därför att hon har blivit lärd att man skall göra x. (Mycket av vad vi gör sker av vana, utan att vi bryr oss om att ens tänka på om det finns skäl att göra det.)

Ett skäl för att anpassa sig efter rådande gruppvanor är att man annars uppväcker andras antagonism,⁴⁰ men detta förutsätter dels att de som brukar göra x betraktar handlingsmönstret som en norm, dels att de betraktar det som en norm inte bara för sig själva utan också för andra, dvs. de måste anse att det finns skäl att en regel skall gälla (skälet får alltså inte enbart bestå i vanans existens).

Människan har en benägenhet att imitera, vilken är av stor betydelse för hennes livsduglighet. Anpassning till gruppvanor har en symbolfunktion: därmed uttrycks att man vill tillhöra eller betraktar sig som tillhörig gruppen. Det faktum att avvikelser väcker intresse och uppmärksamhet kan upplevas som obehagligt (men också som behagligt). Många människor vill vara konforma, därför att det medför en känsla av trygghet. T.o.m. så varierande företeelser som *moden* i kläder och beteende – varigenom tänkbara handlingsätt anvisas, vilka väcker intresse om de är nya eller upprepningar av det som är glömt – bygger på det behag som innefattas i att vara uppmärksammas och tillhöra en grupp eller i att vara uppmärksammas och tillhöra en grupp.⁴¹

En avvikelse från en gruppvana behöver inte föranleda annat än att man konstaterar avvikelsen, dvs. det följer ingen kritisk reaktion. Skillnaden mellan enbart konvergerande beteende (*social vana*) och beteende som styrs av icke uppställda regler (*social sed*) är emellertid svår att få grepp om. Övergången är flytande. Vad som blott är en vana, likgiltigt hur den kommit till stånd, kan med tiden komma att gradvis betraktas som reglerat av regler. Det tillstånd som kännetecknar en social sed kan troligtvis inte bestämmas på annat sätt än som att "tillräckligt" många (eller de "ledande") reagerar mot avvikelser på ett sätt som förutsätter att

³⁹ Perelman s. 9, se vidare s. 9–10.

⁴⁰ Mayberry s. 371.

⁴¹ Se Gauthier s. 92–94 och Nowell-Smith s. 213.

en regel gäller. Jämfört med en regelbundenhet, som är så att säga uttömd genom att betraktas utifrån (externt, sociologiskt), tillkommer en intern aspekt: det som förut bara var vanligt betraktas såsom norm. Normen existerar genom att avvikelser bemöts på ett sätt som är obehagligt för den som avviker.⁴²

Om man skall försöka sätta fingret på vad som gör att en vana kommer att betraktas som sed tycks mig ingen annan förklaring vara att tillgå än en som drar uppmärksamheten till hur rationalitetsgrundsatsen⁴³ verkar vid en social vana. En avvikelse från en social vana förutsätts ske av vissa skäl. Vanans existens skapar förväntningar om konformt beteende. När någon avviker frågar man "Varför?". Känner vederbörande inte till hur man brukar göra är en förklaring given. Men känner hon till den, finns det åtminstone en viss sannolikhet för att hon velat demonstrera ett avståndstagande (det kan också vara så att det finns särskilda "legitima" skäl för avvikelser, t.ex. i nödsituationer). Ett avståndstagande från en gemenskap leder naturligt till en negativ reaktion. Konformitet och avvikelse har alltså vissa pragmatiska implikationer. Särskilt påtagliga blir dessa vid konventionella sätt att *visa* vänlighet, respekt, kärlek, osv. Den som inte hälsar på en person som han känner kan därigenom uttrycka förakt eller dylikt, och den som blir utsatt för detta är berättigad att dra slutsatser om den andres attityder och uppfattningar.⁴⁴ Den kritiska reaktion som en avvikelse ger upphov till beror givetvis på till vad man inläser ett avståndstagande och hur högt man värderar det vartill någon tar avstånd.

Det är inte säkert att det finns skäl att ha en regel som överensstämmer med en social vana, när en social sed är etablerad, men i praktiken ifrågasätter vi relativt sällan rationaliteten hos de regler som anses gälla. Ofta finns t.o.m. starka skäl för att avstå från att ifrågasätta rationaliteten: bortsett från brist på tid och förmåga att överblicka olika konsekvenser, kan den beräknade reaktionen från andras sida medföra sådant obehag att det inte finns anledning att bry sig om saken. Mycken social sed har ett rationellt underlag endast däri att det finns skäl att ha en ordning, men inga speciella skäl för att ha en viss ordning, varför det finns starkast

⁴² Se Hart s. 9, 54–56, 244, Warnock s. 46–48, Ruben, Raz s. 147–150, Ross s. 75–78, Ross (Norms) s. 83–84, 93–94 och även Wertheimer s. 89–92, Teubner s. 68–79 och där angiven litteratur om sociala normer, samt Leiser.

⁴³ Se ovan avsnitt 7.2.

⁴⁴ Saken berörs av Crawford s. 359–361.

skäl att hålla sig till just den ordning som etablerats genom vana. Man talar då om rent konventionella regler, främst artighetsregler och etikettsregler.⁴⁵ Själva beteendemönstret kan då i sig vara helt arationellt, vilket klarast framgår vid handlingar som har karaktär av ritual eller är rituella.

Jag går inte här in på mer komplicerade skäl för att bryta med etablerade seder, såsom att sederna ses som förknippade med ett samhällssystem eller en samhälls- eller människosyn, som man inte accepterar. Det kan naturligtvis också finnas liknande skäl för att behålla vissa seder (traditioner); de kanske upplevs som föråldrade, men behålls ändå, t.ex. för att ge uttryck för en historisk kontinuitet och samhörighet.

En annan svårighet med social sed är att också skillnaden mellan dogmatiska regler och tumregler blir svår att upprätthålla. Åtskilligt talar dock för att det inte är rationellt att någonsin betrakta social sed som annat än som jämförlig med tumregler. Undantag måste alltid kunna göras om det finns goda skäl därför. När det gäller uppställda dogmatiska regler, kan undantag beaktas genom att själva regeln innehåller undantagsklausuler. En social sed med undantagsklausuler är däremot närmast en motsägelse: som beroende av en vana kan den inte innehålla något om situationer som sällan eller aldrig förekommit i praktiken. Att man ändå på något sätt utgår från att social sed är analog med uppställda dogmatiska regler torde ha att göra med att man som barn lär sig alla regler som om de vore dogmatiska, bl.a. därför att barn inte behärskar distinktionen mellan dogmatiska regler och tumregler eller distinktionen mellan sociala lagar och naturlagar. Detta leder till att folk i allmänhet kommer att betrakta alla regler som likartade. (Den egendomliga situationen kan då uppkomma, att det finns skäl att inte följa en tumregel, men så tillkommer att andra uppfattar regeln dogmatiskt, varvid ett nytt skäl att följa regeln uppstår.)

Sociala regler baserade på social sed kan göras till föremål för personliga regler eller gruppregler. Det normala är dock att vi följer dem av vana.⁴⁶

⁴⁵ Baier s. 123–124, Kemp s. 117–119, Crawford s. 356–358: det behöver inte ens finnas något skäl att ha en viss ordning, men en sådan är etablerad av vana.

⁴⁶ Jag kan inte här gå in på i vad mån sociala regler, som i sig inte är rättsliga – de må vara uppställda eller ej – kan direkt adopteras som rättsligt relevanta, eller på den därifrån skilda frågan om vad sedvanerätt är (i princip lagstiftning utförd av domstolar, vilken har olika genomslagskraft beroende på vilken prejudikatlära man har, dvs. vilka pliktregler eller tumregler man har för följandet av sådan sekundär regelgivning). Inte heller kan jag beröra i vad mån det finns anledning att anknyta lagstiftning till rådande sociala regler. Se t.ex. Ross s. 101–127, Ross (Norms) s. 97–98, Leiser, särskilt s. 99–153.

11.7 AVSLUTNING

Det mest magnifika uttrycket för mänskligt samarbete är existensen av för stora grupper gemensamma språk, som varje individ lär sig genom imitation. Nästan genomgående talar vi utan att följa några språkliga regler, även om alla definitioner (däribland de många ostensiva definitionerna) och rättelser vi får oss till del kan sägas medföra, att vi lär oss att handla i enlighet med språkets regler. Språkliga regler är ett typpall av hur regelbundenheter genom att betraktas som normer ger upphov till regler – låt vara att dessa inte kan formuleras på ett uttömmande sätt, är utsatta för ständiga ändringar och med fördel kan preciseras eller frångås ad hoc. Språkliga regler är inte dogmatiska regler; de bygger på social sed eller generaliseringar rörande lämpligheten av ett visst språkbruk. Finns det ett gott skäl att bryta mot en språklig regel står det en alltså fritt att göra det. Ju svårare det är att finna skäl för att bryta mot en språklig regel, ju lättare är det att missa den för en dogmatisk regel. Härvidlag har graden av konventionalitet en viss roll. Det är mycket svårare att argumentera för att en viss inarbetad ljudkombination är olämplig än för att en viss begreppsbildning är det. Likaså är det svårt att finna skäl för att inte anpassa sig efter syntaktiska normer.⁴⁷

Språklig kompetens består inte i att man medvetet följer regler, att man direkt är förtrogen med språkets regler. (Detta förhållande utesluter naturligtvis inte att det finns regler.)⁴⁸ Bara den som är medveten om en regel kan följa regeln. Den som av vana handlar i enlighet med en regel, följer den alltså inte. För att någon skall vara medveten om en regel krävs dock inte att hon kan formulera regeln; avgörande är om hon kan tillämpa den, dvs. har vissa kriterier som hon lärt sig använda.⁴⁹

Den som gör x enbart av vana, utan att någonsin ha beaktat skäl för eller emot, handlar inte rationellt, även om det objektivt sett *är* rationellt att i hennes situation göra x.

I detta kapitel har behandlats på vad sätt genom regler givna normer utgör rationella faktorer. Slutsatsen har blivit, att det finns skäl att göra det som en norm anvisar bara om det faktiskt finns ytterligare skäl att använda normen som handlingsmönster. Denna slutsats kan här utvidgas till att inte bara gälla genom regler givna normer, utan även s.k. tillfälliga

⁴⁷ Om språk och regler, se t.ex. Waismann s. 129–152 och ovan avsnitten 2.6 och 2.7.

⁴⁸ Se Warnock s. 48–49.

⁴⁹ Se Winch s. 57–62 och även Bennett s. 15–21.

normer (se ovan avsnitt 11.1): att någon befäller, beordrar, osv. någon annan att göra x är således aldrig i sig tillräckligt skäl för den andre att göra x.

Skäl för och emot handlingar pekar ofta i olika riktningar. Till vardags märks detta kanske inte så mycket, eftersom varje praktiskt problem uppställs inom en ganska snäv ram av stående mål och ambitioner. Den fundamentala skillnaden mellan pragmatisk och (rent) teoretisk argumentation får inte för den skull förbises. Av pragmatiska skäl finns ju en ram för den teoretiska argumentationen som är tänkt att få till följd att på varje fråga finns bara *ett* korrekt svar.⁵⁰ Vid pragmatisk argumentation är det annorlunda. Det finns inget som styr bedömningar så att de konvergerar. Det finns ingen sistahandsnorm att falla tillbaka på. Till någon del går det att konstruera regler – uppställa metanormer – avseende hur olika sorters skäl skall beaktas vid konkurrens. Sådana regler är personliga eller sociala tumregler. Det finns sålunda i allmänhet starkare skäl att följa lagens regler än gruppregler eller att göra vad som är i ens påtagliga intresse på längre sikt framför det som omedelbart leder till behag.⁵¹ På grundval av sådana generaliseringar kan regler av angivet slag uppställas.

⁵⁰ Motstridiga satser tillåts under förutsättning att de är elliptiska. En annan sak är att idén om endast ett korrekt svar är ett ideal, som inte kan nås därför att ramen för teoretisk argumentation är under ständig förändring.

⁵¹ Jämför Baier s. 99–102, 304–308, som hävdar att det är sant att vissa typer av skäl är bättre än andra. Hans argument övertygar inte. Se även avsnitt 10.5 not 44.

12

MORAL

12.1 DEN MORALISKA SYNPUNKTEN

Jag har hittills lämnat åt sidan en grupp av skäl som enligt många går före alla andra, nämligen moraliska (eller etiska) skäl. (Vid några tillfällen i det föregående, när det varit tal om att på rationella grunder acceptera regler, har måhända möjligheten att åberopa moraliska skäl förutsatts.) – Terminologiskt likställer jag 'moral' och 'etik'.

Hittills har inget avsteg gjorts från utgångspunkten att utsikten till fortsatt eller framtida behag eller frånvaro av obehag är den centrala faktorn vid pragmatiska skäl, även om i praktiken en argumentation ofta stannar på ett långt tidigare stadium, och då gärna vid den plattform som en accepterad regel ger. Frågan är nu om de moraliska skälen kommer att spränga bilden av enhetlighet. Vi får ju lära oss att moralregler inte bara är viktigare än andra regler, utan också att de – med Kants uttryckssätt – är kategoriska imperativer: vi har att rätta oss efter dem oberoende av vad vi själva vill.¹

Jag förutskickar att det står klart för var och en att ett försök att klargöra vad moral är kräver mycket större utrymme än som här ges. Som så mycket annat i denna framställning är de följande sidorna att uppfatta som en sammanfattning, en tämligen dogmatiskt formulerad skiss.

Vad moral än är, så är det någonting som har ett syfte för människor i en gemenskap. Detta syfte kan kort beskrivas som att bidra till att förbättra mänsklighetens besvärliga situation – "the human predicament" –

¹ Se t.ex. diskussionen hos Foot (Morality). – Med "etiska" och "moraliska" skäl avser jag motsatsen till amoraliska skäl (inte motsatsen till omoraliska skäl).

eller till att förhindra att denna situation försämrats. (Denna målbeskrivning förutsätter alltså andra värderingar än moraliska.) Varje människa har vissa biologiska behov (de som måste tillfredsställas för att man skall kunna överleva) och en rad andra behov (de som måste tillfredsställas för att man skall kunna leva ett liv som ger ett visst mått av behag eller frihet från obehag). Härtill kommer en ändlös variation av personliga begär och önskningar, som är olika beroende på bl.a. skillnader i miljö, kunskapsnivå och personlig karaktär. Det mänskliga predikamentet är helt enkelt att det inte finns utrymme för att tillfredsställa alla dessa mål, intressen eller ens alla behov. Begränsningarna av "tillgångarna" kan naturligtvis klassificeras på olika sätt. Här må räcka att som huvudpunkter framhålla:

- (a) begränsade materiella resurser;
- (b) begränsningar i intelligens, kunskap, information och skicklighet;
- (c) begränsad rationalitet (t.ex. benägenheter att handla på sätt som inte är i ens eget intresse); och
- (d) begränsad altruism (benägenhet att känna sympati, generositet gentemot ett begränsat antal personer och benägenhet att vara fientlig gentemot andra (grupper)).

Härtill kan läggas det som gör att det mänskliga predikamentet är en angelägenhet för alla:

- (e) människors fundamentala sårbarhet (behov av hjälp, samarbete och skydd för att kunna överleva); och
- (f) människors fundamentala jämlikhet i fråga om sårbarhet och förmåga att säkerställa sitt överlevande.²

Denna situation kan nu ses så att den uppställer ett praktiskt problem som bör lösas, därför att alla kan räkna med att komma i en från egen synpunkt bättre situation, om begränsningarna enligt (a)–(d) minskar. Det räcker inte med att bara öka tillgångarna i fråga om materiella resurser, intelligens, osv. och rationalitet, ty om man inte samtidigt gör något åt den begränsade altruismen finns inget som säger att envar (vem som helst) kan ha fördel därav. Samtidigt kan alla beräknas vinna på att denna begränsning motarbetas, även om inget åstadkoms på övriga punkter.

² Downie s. 28: "Even the strongest must sleep, and then he can be hit on the head."

Det är också på denna punkt man har störst utsikt att lyckas göra något med hjälp av att uppställa normer; vad beträffar begränsningarna under (a)–(c) har normer huvudsakligen betydelse för fördelningen av materiella resurser, utbildningstillfällen, o.dyl.

Moralens primära syfte kan i enlighet härmed sägas vara

to contribute to betterment – or non-deterioration – of the human predicament, primarily and essentially by seeking to countervail 'limited sympathies' and their potentially most damaging effects.³

Moralens syfte kan nås på olika vägar. I första hand har vi fyra huvudleder att uppmärksamma, fyra mycket allmänt beskrivna moraliska prima facie-skyldigheter:

- (1) att avstå från att skada andra;
- (2) att ömsesidigt hjälpa varandra;
- (3) att visa hänsyn mot andra; och
- (4) att ingripa i och leda

the actions of highly irrational or as yet non-rational persons (the insane and children), which can be reasonably expected to frustrate interests severely.⁴

Samhällsliv präglas emellertid inte av att individer handlar var för sig, utan av samarbete som tar sig uttryck i upprättandet av reglerade system eller institutioner, ofta med regler avseende fördelning av fördelar och nackdelar på dem som utnyttjar systemet eller institutionen. För alla system – från politiska konstitutioner över rättssystem och ekonomiska system till primärgrupper – gäller ett moraliskt krav på att systemet skall vara *rättvist*. Detta krav kan i detta sammanhang formuleras som en be-

³ Warnock s. 26. Det mänskliga predikamentet beskrivs redan av Hume s. 536–552 på ett i huvudsak giltigt sätt. Det mänskliga predikamentet kan uppfattas på annat sätt än som här skett; sålunda ansåg ju Nietzsche att det består i den överdrivna sympati människor visar och känner för varandra: övermåttet av altruism förhindrar perfektionsideologins förverkligande.

Vad jag hittills sagt ansluter nära till Warnock s. 12–26 (se därtill Narveson s. 290–292), Hart s. 189–195 och Downie s. 25–30. Se även Richards s. 108–110, Warnock (Contemporary) s. 48–61, Kemp s. 192–198, Olthuis s. 138–140, 142–144, Hudson s. 79–83 och Foot (Arguments) s. 184–187. Baier (Object) s. 271, missförstår Warnock, när han tror att moralens syfte anges vara "the expansion of limited sympathies" (det är ju inget som säger att detta skulle kunna ske genom att uppställa normer).

⁴ Richards s. 93–94, se närmare s. 176–195.

gäran om en garanti för "the greatest equal liberty and opportunity compatible with a like liberty and opportunity for all". Olikheter i fördelning av förmåner och bördor inom ramen för ett system leder dock säkrare till moralens mål, om de tillåts i de fall och i den mån de kan visas vara till fördel för "the interests of typical persons in all standard classes in the institution (as compared with equality)" och göra "the life expectation of desire satisfaction of the typical person in the least advantaged class as high as possible". Ett rättvist system kan kritiserars på den grund att det är onödigt ineffektivt, dvs. det är möjligt att ändra det så att det medför nya fördelar i vissa typer av situationer utan att nya nackdelar uppkommer i andra.⁵ – Att säga något ytterligare om rättvisa skulle i detta sammanhang leda för långt in på ett sidospår.⁶

För individuellt handlande leder detta krav på att system och institutioner skall vara rättvisa och effektiva till att ytterligare en huvudnorm för moraliskt handlande kan formuleras:

(5) att bidra till att system och institutioner blir eller förblir rättvisa och effektiva.⁷

Av största betydelse är ytterligare en huvudnorm, som har att göra med personers handlande inom ramen för system och institutioner:

(6) att fullgöra vad som enligt ett systems eller en institutions regler åligger en, om systemet eller institutionen är rättvis(t) och om man frivilligt utnyttjar systemet eller institutionen eller åtminstone drar fördel av att andra följer reglerna.

Härunder faller prima facie-skyldigheterna att hålla löften och att tala sanning och även att visa tacksamhet vid frivilligt utnyttjande av förmåner som man beretts av andra.⁸

⁵ Richards s. 92–93, 120–147 (citaten från s. 121).

⁶ Se t.ex. Rescher (Justice), Rawls, Barry, Barry (Justice) och Perelman.

⁷ Richards s. 157–158.

⁸ Se närmare Richards s. 148–175. Löftesinstitutet ger en möjlighet att binda sig (jämfört med att man annars bara skulle kunna tillkännage sin avsikt eller förutsäga sitt eget handlande). "Jag lovar" är en formel för att åstadkomma att ett löfte kommer till stånd. Löftesinstitutets praktiska betydelse ligger främst i att dess utnyttjande ger underlag för mycket säkrare bedömningar av vad folk kommer att göra än som annars vore möjliga.

Principen om att tala sanning borde kanske uppföras som en självständig moralnorm. Hur som helst skulle vi inte kunna ha ett språk som kommunikationsmedel, om inte denna princip presumeras vara efterlevd och i flertalet fall faktiskt efterlevs. Inte heller skulle vi kunna ha någon kumulativ vetenskap.

De angivna sex huvudprinciperna för moraliskt handlande torde alla ha sådan relevans för uppnåendet av moralens mål, att det kan anses befogat att använda tvång för att få dem att efterlevas. Uppenbarligen kan målet nås på andra vägar och det finns ingen svårighet att formulera ytterligare relevanta normer, vilka dock knappast är så viktiga, att det är motiverat att deras efterlevnad framtvingas med tvång:

- (7) att vara hövlig;
- (8) att visa ömsesidig respekt;
- (9) att visa sympati på grund av personlig moralisk karaktär och icke på grund av tillfälliga fysiska egenskaper; och
- (10) att göra gott, aktivt befordra andras intressen, visa välvilja.⁹

Alla dessa fundamentala normer är naturligtvis i behov av vidlyftig förklaring och precisering (också av de situationer där det kan vara befogat att utnyttja tvång för att genomdriva dem), som inte hör hemma i detta sammanhang. De har uppförts här främst för att ge en uppfattning om vidden och arten av moralens innehåll. Av särskilt intresse är att det förhållandet, att det sålunda finns en rad av varandra oberoende sätt att motverka nackdelarna med den begränsade altruismen, medför att moraliska skäl kan stå i konflikt med varandra. Både generella moraliska problem och aktuella praktiska problem kan vara olösliga på det sättet att det inte nödvändigtvis finns en lösning som har starkare skäl för sig än någon annan.¹⁰

Warnock s. 96–116 konstruerar principen att hålla löften som en precisering av en ”principle of non-deception”: orden kommer först och sätter en gräns för hur verkligheten skall se ut (och personen behärskar dennas framtida utseende). Se även Narveson s. 298. Mot denna idé är åtskilligt att anföra; jag nöjer mig med att hänvisa till vederläggningen hos Baier (Object) s. 272–273.

⁹ Se Richards s. 94, 196–211, och även Crawford, om hur etikettsregler och (annan) social sed kan bli av moralisk relevans.

¹⁰ Som framgått har jag i huvudsak följt Richards vid redovisningen av moraliska huvudnormer. En delvis liknande klassifikation finns hos Warnock. Till det sagda, se förutom Warnock s. 29, 71–93, även Warnock (Contemporary) s. 69–72, Strawson (Morality) s. 111, Kemp s. 146–147, 200–201, von Wright s. 197–214.

Den moraliska synpunkten kan karakteriseras på andra sätt än som här skett, utan att avvikelser blir påtagliga. En del talar om respekt för individen som moralens essens (se t.ex. Downie s. 30–31, 40–54 – principerna om utilism, jämlikhet, frihet och broderskap preciserar den moraliska synpunkten); se även Warnock s. 150, Andersson & Furberg (Moral) s. 238–240 (hänsynsprincipen), Russell (Moral) s. 120–129, Edel s. 293–339,

En personlig benägenhet att handla i enlighet med någon av moralens normer brukar betecknas som en moralisk *dygd*.¹¹

Filosofiska diskussioner om moral sker ofta i form av jämförelser med system av befallningar, spelregler, seder och bruk, ekonomiska institut och – kanske oftast – lagregler. Moraliska regler företer likheter med allt det nämnda, men är inte direkt analoga med någonting därav. Framför allt synes diskussionen ha kommit på sned genom att moralen uppfattats som analog med rätten. Denna idé kräver en gud som lagstiftar och de ”rättskälleproblem” detta skapar synes vara så stora – även för religiösa människor – att det är svårt att se hur man skall kunna nå konsekvens och trovärdighet. En annan sak är att religiösa åskådningar innefattar särskilda trosuppfattningar avseende verklighetens beskaffenhet (t.ex. om man tror på ett evigt liv), vilka är relevanta för bl.a. moraliska bedömningar och i grunden kan avgöra det bedömningsresultat som nås. Ytterligare en annan sak är att delaktighet i ett religiöst liv kan ha en avgörande kausal betydelse för tillägnandet av moraliska dygder.¹²

Moralregler motiveras från *den moraliska synpunkten*. De har karaktär av tumregler: de bygger på och motsvaras av generaliseringar av rader av särskilda bedömningar rörande vad man bör göra för att säkerställa moralens allmänna syfte. Dessa kan med fördel jämföras med vetenskapliga induktivt underbyggda generaliseringar, och det finns inget skäl varför det inte skulle kunna finnas en vetenskap i moral, lika väl som en vetenskap om moral. Trots allt som sagts i motsatt riktning finns det en vetenskap i moral, fastän den är utspridd över framförallt statsvetenskap, politisk filosofi, rättsvetenskap, rättsfilosofi och teologi.¹³

Frankena s. 35–42, MacNiven s. 176, Gauthier s. 86–90 (”All wants of all persons are to be included” i praktisk argumentation), Baier s. 200–204 (”Moral rules must be for the good of everyone alike.”). Andra talar om det övergripande målet som åstadkommande av social harmoni; se t.ex. Toulmin s. 158, Nowell-Smith s. 229. (Om Toulmins uppfattning om moralisk argumentation, se närmare s. 130–165; hans strävan att undvika naturalistiska idéer får honom att presentera sin teori som en fråga om logik, en generell moralisk princip förvandlas till en logisk slutledningsregel; för kritik av Toulmin, se Kerner s. 97–137, 226, Hare s. 45–55, Olthuis s. 117–123, 125.) Jämför Margolis s. 7–15, Smart s. 154–156 (för att kunna kommunicera i moraliska frågor måste man ha ”a community of interests”).

¹¹ Richards s. 283–285, se även von Wright s. 136–154 och Kelly (om att en dygdig person finner behag i att uppnå relevanta mål).

¹² Se närmare Warnock s. 138–142 och därtill Narveson s. 293 samt vidare Downie s. 15–23, Baier s. 133–134 och Mayberry.

¹³ Se t.ex. Richards och Warnock (särskilt s. 118–125).

Av det sagda följer, att en moralregel aldrig behöver åberopas för att redovisa ett moraliskt handlingsskäl. Regelns existens ger inga skäl utöver dem som den sammanfattar. Inte heller är det tillräckligt att stödja sig på en moralregel, bl.a. därför att det inte finns något som hindrar att andra starkare moraliska skäl verkar i motsatt riktning.

Warnock säger:

The question of moral right or wrong cannot, so to speak, *stop* at any made rule, since the further question in this case – as to the merit of the rule – is itself a question about moral right or wrong.¹⁴

Som synes talar Warnock här om uppställda regler: ingenting kan *bli* omoraliskt bara för att man inför en moralregel, och ingenting faller utanför moraliska bedömningar bara därför att det inte finns någon regel att åberopa. Den metamoraliska teori som kallas *regelutilism* – utilismen behöver bara visas vara hållbar för regler, institutioner, ”practices”, inte för enskilda handlingar – kan avvisas redan därför att moralen inte har några regler av förutsatt art. Regelutilismen avser dogmatiska regler och på de områden där sådana finns har den stor betydelse som en sammanfattning av en del stående skäl för och emot accepterandet av regler.¹⁵

12.2 KONSTRUKTIV MORAL OCH KONVENTIONELL MORAL

Den givna skissen av vad moral är bygger på vad ’moral’ kan tänkas betyda, och denna betydelse har förklarats med att moraliskt handlande har ett särskilt syfte. Det kunde nu hävdas, att detta sätt att bestämma vad

¹⁴ Warnock s. 52.

¹⁵ Till det sagda, se Warnock s. 50–70, Mayberry s. 365–373, Anscombe s. 5–6, Kemp s. 120–126, Gauthier s. 171. Regelutilismen (eller regelutilitarismen), som uppställs som alternativ till *aktutilismen*, har framgångsrikt kritiserats på en rad andra punkter än som upptas här (jag avstår från att citera relevanta arbeten). Generellt kan sägas, att det förefaller underligt att utilitistiska motiveringar skulle vara gångbara bara för regler; se t.ex. Smart (Utilitarianism) och Margolis s. 160–171. Rawls (Rules), som försvarar regelutilismen mot aktutilisters angrepp, utan att själv vara renodlad utilist, kritiseras effektivt av Smart; såsom Foot (Introduction) s. 15, framhåller i anslutning till Smart: ”an individual man who can break the rules without damaging the useful institution is irrational not to do so where the consequences would be good.”

'moral' betyder innefattar ett moraliskt ställningstagande.¹⁶ Det är givet att varje begreppsbestämning har vissa konsekvenser, men därför kan man ju inte avstå från att ta ställning till vilken betydelse 'moral' bör ges. "To be uninterested in the *word* is to be uninterested in the subject."¹⁷ För att moraliska skäl skall ha någon självständig betydelse och därtill ge uttryck för tanken att moralen är till fromma för mänskligheten i sin helhet, kan jag inte se någon annan möjlighet än att bestämma betydelsen av 'moral' på ungefär det sätt som jag anvisat. (Det är därför etisk hedonism, eudaimonism och annan egoism inte är att ta på allvar som metamoraliska teorier: de säger att det inte finns skäl att göra det som inte är i ens eget intresse eller som man själv gillar att göra; dvs. de förnekar det rationella i en moral.) Utilismen – som ju går ut på att en handling är moraliskt riktigt, om den bidrar till "the greatest happiness of the greatest number" – har som nackdel, förutom formuleringssvårigheter, att den uppställer *ett* moralens mål på en nivå där det finns även andra att beakta. Sålunda är t.ex. den distributiva aspekten obeaktad: envar har uppenbarligen mer vägande (personliga) skäl att acceptera en "moral" som också tar hänsyn till rättvisesynpunkter.¹⁸ Alternativet är att ha något vid sidan av "mora-

¹⁶ MacIntyre s. 37, Margolis s. 183–188. Men som Frankena (Defining) framhåller: varför skulle varje bestämmande av vad 'moral' betyder vara ett "moraliskt" ställningstagande? Förutsätter man inte redan en ungefärlig definition av 'moral'? Är det ett naturvetenskapligt ställningstagande att bestämma vad 'naturvetenskap' bör betyda?

¹⁷ Warnock (Contemporary) s. 75.

¹⁸ Se t.ex. Frankena s. 29–35, Rescher (Justice), Warnock s. 30, Margolis s. 174–175, Rawls s. 22–27. Om man bara avstår från den konstlade begränsningen till en del av moralens syfte, finns ingen anledning att inte acceptera aktutilismen. Som Narveson s. 293–298 visar, är Warnocks kritik (s. 30–34) inte bara missriktad; den leder också till inkonsekvenser i vad Warnock säger senare.

Åtskilligt tyder på att Mill med utilitetsprincipen endast avsåg att sammanfatta moralens innehåll på ett mycket ungefärligt sätt. Se t.ex. Mill s. 211: "The proposition that happiness is the end and aim of morality does not mean that no road ought to be laid down to that goal, or that persons going thither should not be advised to take one direction rather than another."; s. 246: "the highest abstract standard of social and distributive justice ... is involved in the very meaning of Utility, or the Greatest-Happiness Principle."; se närmare s. 226–248.

Mot utilismen brukar ställas *deontologismen* – se t.ex. Frankena s. 15–16, 21–28 – enligt vilken det avgörande inte är en handlingens konsekvenser utan huruvida den är rätt. Eftersom varje utilism förutsätter ett syfte som tas som utgångspunkt (det är då rätt att sträva efter detta mål) och varje deontologism innesluter en utilistisk motivering för att ha något visst som det rätta, blir det i praktiken svårt att skilja dem åt (jag förutsätter då, att man inte är intuitionist, dvs. antar att man vet vad som är rätt utan att behöva

len” som har samma styrka som handlingsskäl, men i så fall är tvisten inte längre saklig utan en tvist om etiketter.

En ”neutral” förhållning till vad ’moral’ betyder kan tänkas innebära, att man undersöker vad folk menar med ’moral’, på det sättet att man sociologiskt eller socialantropologiskt undersöker vad som betraktas som moraliskt och omoraliskt. Alla samhällen och grupper har moraliska idéer och begrepp. Variationen är ofantlig: det som på ett ställe är omoraliskt är godkänt och uppmuntrat på ett annat. Detta kan helt enkelt bero på tillfälligheter: att göra x är i en situation normalt förenligt, i en annan oförenligt, med ”the amelioration of the human predicament”. Men viktigare är att man lär sig det som går under beteckningen ’moral’ på samma sätt som alla sociala regler som inte är uppställda av därtill kompetenta personer. Detta ger oss anledning att skilja mellan *konstruktiv moral* (som motiveras utifrån den moraliska synpunkten) och *konventionell moral* (social, positiv, ”tribal”, ”closed” moral), som är en del av den sociala seden, fastän vanligtvis inte uppkommen enbart genom vana. Distinktionen kan också beskrivas i termer av ”kritisk” och ”rådande” moral.

En social seds karaktär av moral kan bestämmas utifrån sådana kriterier som att reglerna anses vara särskilt viktiga, att de inte kan ändras genom överenskommelser eller beslut, eller genom den särskilda form av social kritik som ansluter till dem och ett eventuellt krav på att överträdelser utan skuld skall anses ursäktade.¹⁹ Sådana regler kan naturligtvis ge handlingsskäl liksom alla sociala regler. Men att med hjälp av kriterier av sådan art utskilja det specifikt moraliska stöter på svårigheter. Vad beträffar den särskilda form av sanktioner (socialt tryck, skuldkänslor, osv.) som skulle anknyta till överträdelser av moralregler är att säga att det är en ren tillfällighet om sådana sanktioner kommer till stånd, även om det skulle gå att precisera dem (ingen har veterligen kunnat ge annat än mycket svävande angivelser av sanktionernas karaktär). Om det är så

ge någon motivering för att man vet). Likväl finns skäl att lägga mindre vikt vid ett deontologiskt argumentationssätt, därför att det närmast sammanfaller med regelutilismens (regelutilismen befanns ju vara av mindre intresse för moralens del än aktutilismen; se ovan not 15). Se t.ex. Margolis s. 151–160, 173–178, som dock drar den förhastade slutsatsen att eftersom utilism ”is ultimately concerned with overriding values” (s. 159), så är den direkt beroende av vad han kallar ”appreciative judgments”, dvs. rent hedoniska bedömningar och konstateranden; se därom vidare s. 207–212.

¹⁹ Så Hart s. 169–180. – Nyssnämnda distinktion är utförd med helt annan begrepps-bildning hos Wertheimer s. 161–164, 171–172. Se även Warnock s. 148–150 och Blumberg s. 348–349.

att moralregler *är* särskilt viktiga och tar över andra regler, uppkommer genast frågan, om detta är en empirisk karakteristik – i vilket fall den är oriktig – eller om det bör vara så att de är särskilt viktiga (men hur skall detta kunna motiveras, om ej utifrån den moraliska synpunkten?).²⁰

Jag utesluter inte att det är lämpligt att tala om konventionell moral eller om system av moralregler. Men också den konventionella moralen eller uppställda system av moralregler skall ses som ett svar på de krav som den moraliska synpunkten ställer. Det går inte att nöja sig med att konstatera, att vissa sociala regler är ”moraliska”, utan hänsyn till att de skall tjäna ett visst syfte. Därav följer att de också bör ha ett visst innehåll, som dock varierar beroende på olika samhällsförhållanden. Detta innehåll kan inte självständigt avgöra om en regel är en moralregel. Moraliska normer sammanfaller ofta med normer som ges genom rättsregler, och om man bara tänker på innehållet, går det inte alltid att skilja mellan moralregler och rättsregler.²¹ En annan sak är att det ofta finns utmärkta skäl att med lagens hjälp söka genomdriva vad som ter sig riktigt från moralisk synpunkt. Frågan är inte *om* lagstiftaren skall befatta sig med vad som är moraliskt relevant, utan *i vilken mån* det skall ske.²²

Konventionell moral kan kritiseras utifrån den moraliska synpunkten. En grupp eller klass’ eller nations eller religions moral kan mycket väl innebära att diskriminering och orättvisor tillåts eller åläggs. Sådan kritik vore verkningslös, om den inte vore underbyggd av argument som tillmäts moralisk relevans på ett annat sätt än en hänvisning till en annan konventionell moral kan göra (lika verkningslös som en kritik mot albansk rätt därför att den inte stämmer överens med svensk).

Något som gör det svårt att skilja mellan konventionell moral och konstruktiv moral är att man av praktiska skäl inte annat än undantagsvis kan genomföra en analys av skäl för och emot en viss handling utifrån den moraliska synpunkten. En konventionell moral är en grupp eller ett samhälles utkristalliserade, eftersläpande och ofullkomliga lösning av de uppgifter kravet från den moraliska synpunkten ställer. Det vore att begära för mycket av de flesta människor, att de bör ifrågasätta de sociala normer som vuxit fram under århundradens lopp och kommit att stabiliseras som

²⁰ Se Wallace & Walker s. 10–16.

²¹ Wallace & Walker s. 16–19.

²² I denna fråga hänvisas till fejden mellan Devlin och Hart, av vilka den förre med ”moral” avser endast ”konventionell moral”; se Devlin, Hart (Liberty), Mitchell, Downie s. 94–111, Nelson (Sedligheten), Richards s. 162–163.

självklar social sed. Detta hindrar ju inte att åtskilliga människor utbildar sitt eget, partiella, system av moralregler, uppställer individuella ideal,²³ som fungerar som stående handlingsskäl, med eller utan krav på att också andra skall acceptera detta system som det riktiga. Samtidigt är att märka hur en mängd skäl, som är i stort sett irrelevanta utifrån den moraliska synpunkten, i dagligt tal kallas "moraliska", kanske därför att 'moralisk' är ett ord med positiva associationer.²⁴ På lång sikt leder detta emellertid till att moralen får dåligt rykte. Särskilt betänkelig i detta hänseende har varit benägenheten att med "moral" avse "sexualmoral" och samtidigt under denna rubrik föra åtskilligt som är indifferent från moralisk synpunkt och av föga större intresse än ordinära etikettsregler.

I det föregående avsnittet har moralregler karakteriserats som tumregler. Om moral skulle bestå av ett system av dogmatiska regler, kan det inte finnas några moraliska skäl för att acceptera dessa regler.

Baier fastställer den moraliska synpunkten såsom bestående av en formell komponent – att man är beredd att behandla moralregler som dogmatiska regler och att reglerna är avsedda att gälla för alla – och en materiell komponent: "Moral rules must be for the good of everyone alike".²⁵ Dessa kriterier använder Baier för att testa moralsystem: passerar något testen har vi att göra med en sann eller riktig "moral code", och om det är sant för varje samhälle eller individ står vi inför en "absolute morality", vilken baseras direkt på den mänskliga naturens beskaffenhet.²⁶ Den moraliska synpunkten får alltså gälla som "defining principle" utan direkt betydelse för argumentation kring konkreta handlingar. Invändningarna mot ett sådant förfarelsesätt är desamma som invändningarna mot regelutilismen som metamoralisk teori; bl.a. sker en omotiverad begränsning av den moraliska sfären till regler och principer.²⁷ Först om man ser den moraliska synpunkten – och inte bara regler som passerat en test – som självständig källa till handlingsskäl, så kan man undvika Baiers egendomliga tal om "sann" moral och "sanna" regler, samtidigt

²³ Se t.ex. Strawson (Morality), Cooper, Kemp s. 185–186 och även Ross s. 75–80 och Ross (Norms) s. 57–59. Ross' och många andras uppfattning att vi bara har att göra med en auktoritär, härskande moral och personlig (samvets)moral är en anledning till att de ser det som uteslutet att vetenskapligt diskutera vad man bör göra från moralisk synpunkt.

²⁴ Baier s. 101.

²⁵ Baier s. 191–204.

²⁶ Baier s. 169–186, 204–213, 231–256. Frankena s. 5–8, 47–48, 96 ansluter sig till Baier.

²⁷ Gauthier s. 171–173. Se ovan avsnitt 12.1 vid och i not 15.

som man blir i stånd att meningsfullt säga att det finns moraliska skäl för att acceptera en regel (utan att behöva hänvisa till en annan regel, som passerat testen).

Svårigheterna blir än större för dem som betraktar moral som en fråga om ett system av regler och samtidigt uppställer rent formella kriterier för vad som skall tillåtas vara moralregler. Mycket omdiskuterad är Hares moralteori, enligt vilken moralregler kännetecknas av att vara preskriptiva och "universaliserbara".²⁸ Skälet för en moralisk bedömning är alltid existensen av en princip, varunder omdömet kan subsumeras; men denna princip behöver egendomligt nog inte vara tillgänglig i förväg: det synes räcka med att man är beredd att acceptera en princip varunder handlingen faller.²⁹ I motsats till vad Hare gör gällande, behöver principen alltså inte vara vägledande.³⁰ Hares lära är för vidlyftig för att kunna presenteras här, och detsamma gäller den omfattande kritik som den har blivit utsatt för. Det må vara nog att framhålla att den i sista hand innefattar att den enda *moraliska* kritik som kan framföras mot en person är att hon brister i logisk konsekvens.³¹

²⁸ Se särskilt Hare (Freedom).

²⁹ Hare s. 56–78, 157–158, 176.

³⁰ Gauthier s. 168–170.

³¹ Se nedan avsnitt 13.6 och t.ex. Wallace & Walker s. 8–10, MacIntyre, Frankena (Morality), Taylor (Notice), Anscombe s. 10–19, Hudson s. 74–79, Warnock (Contemporary) s. 42–47, Margolis s. 83–87.

Nowell-Smith s. 306–314 kommer fram till att en persons moraliska principer (en sorts proattityder) beror på hennes vision av "the Good Life", vilken hon inte kan ändra på, därför att alla val görs utifrån denna. (En moralprincip måste vara sådan att den är dominerande och avser viktiga ting samt att man är beredd att använda den universellt.) Nowell-Smiths position liknar Hares, men principerna måste tydligen finnas i förväg. Hur som helst har han fel: om vi har en vision av ett gott liv så beror det på överväganden bl.a. i moralfrågor; moralprinciperna etableras genom generaliseringar från särskilda bedömningar och kritiseras i ljuset av tänkta och verkliga nya situationer (se Gauthier s. 170–171). – Även Feigl s. 134–139 uppfattar moral som ett system av regler, som kan vindiceras på ett individuellt plan under beaktande av individens behov, intressen och aspirationer. Dessa syften är emellertid inte godtyckliga, utan "the resultants of age-long experience in the harmonization of intra- and interindividual needs and interests, of experience, personal and social, guided by the adaptive and integrative influence of intelligence." (s. 138).

För ytterligare moderna teorier om moral, se översikten hos Hudson (Moral) s. 304–329, som för egen del nöjer sig med att säga att det finns visst samband mellan moral och antropologi (uppfattningar om människans natur är relevanta för moraliska ståndpunkter); annars är Hudson i huvudsak positiv till Hares lära. Se även s. 151–154 om att både

12.3 MORAL OCH SKÄL

Enligt det föregående är varje faktum som står i orsaksrelation till förverkligandet av moralens syfte ett moraliskt skäl.³² Men ännu är inget sagt om varför den moraliska synpunkten skulle ge oss skäl för att göra något.

Varför är vi moraliska (om vi är det)? För många kanske ett nöjaktigt svar innehåller att vi har blivit lärda att handla på visst sätt, tar för givet att man skall göra si eller så. Detta är dock ingen förklaring som anger en rationell grund. Säger vi i stället att vi är moraliska därför att vi är rationella (på sätt som förut behandlats), så är det osant, eftersom moraliska bedömningar ofta står i strid med vad vi gillar att göra eller finner vara i vårt intresse att göra.³³ Om moral bara vore en fråga om att följa ett system av regler, vore det tänkbart att systemet kunde hållas vid liv på vanlig rationell grund (självintresse: rädsla för sanktioner och hämnd).³⁴ Men att handla i enlighet med bedömningar utifrån den moraliska synpunkten är inte i första hand en fråga om att följa regler.

Det har vidare gjorts gällande, att någon särskild motivering inte behövs till förklaring av att vi är moraliska. Vi är moraliska därför att vi har förmåga att överväga och handla i enlighet med de resultat vi når. Att

form och innehåll skulle ha betydelse för om ett omdöme är moraliskt. Se också Trigg s. 19–26, 66–72, 128–137.

För teorier om moral som ett idealkontrakt, se Rawls och Richards. Den senare säger på s. 80: "the concept of morality and moral principles is equivalent to the concept of those ultimate standards of conduct which, if publicly known and generally acted on, perfectly rational egoistic men (consisting of all persons), from a position of equal liberty, and in the absence of any knowledge of their own particular desires, nature, and circumstances, but with knowledge of all other circumstances of human life and desire, would agree to as the standards to be used in regulating their actual relations to one another, whether in their common institutions or apart from them." Även om en idealkontraktsteori skulle ge träffande resultat är det en öppen fråga varför den skulle vara relevant för mänskligt handlande. För kritiska synpunkter, se Nagel, Raphael och framförallt Barry (Justice).

³² Man kan säga att de moraliska skälen genereras av de moraliska huvudprinciperna, men bara om man håller fast vid att dessa är tumregler; Warnock s. 86, 152, synes inkonsekvent nog inte göra detta; se därtill Narveson s. 296–297.

³³ Baier s. 14–18, Richards s. 281–283.

³⁴ Se därtill von Wright s. 197–214.

vara moralisk är helt enkelt ett sätt att vara rationell.³⁵ Moralprinciper konstituerar handlings-skäl: därför är moraliska uppfattningar handlings-dirigerande.³⁶ Jag kan emellertid inte förstå hur vi skulle kunna slippa undan att förklara varför det är rationellt att vara moralisk och således nöja oss med att avvisa frågan som obehövt att besvara. Då behöver man väl inte heller motivera en uppfattning om vad som avses med 'moral'?³⁷

Den grundläggande svårigheten att finna skäl för att vara moralisk synes bestå i att det inte finns något icke-moraliskt skäl att åberopa. Det är helt enkelt inte sant, att det "måste vara lösnande" att vara moralisk eller att det medför större "lycka", osv. Att åberopa ett kategoriskt imperativ kan, som Baier visat, på sin höjd innefatta att självemotsägande och själv-frustrerande regler undanröjs.³⁸ Något moraliskt skäl för att den moraliska synpunkten ger skäl får givetvis inte anföras (cirkelresonemang).³⁹

³⁵ Baier s. 257–297. Om termen 'rationell', se ovan avsnitt 10.2 vid och i not 22. – Richards s. 242–278 talar om "the natural attitude of morality", vilket gör ett mycket egendomligt intryck särskilt mot bakgrunden av hans uppfattning av moralen såsom byggande på ett aldrig formulerat idealkontrakt. (Han knyter också här till en moralisk plikt att utsätta sig själv för sådan påverkan att man blir moralisk på det sättet att man får ett "desire to act on moral principles"!?)

³⁶ Cohen (Practicality) s. 548.

³⁷ Toulmin s. 160–165, 207–209, 218–219, finner tydligtvis frågan "Varför bör vi vara moraliska?" likvärdig med "Varför bör vi göra det rätta?", på vilken inget svar skulle kunna fås. Men i så fall gäller frågan just vad som är rätt. Se också Mayberry s. 373, 377, 378, som ser frågan som "a question on holiday"; det finns inget behov av att berättiga moralen. Gauthier s. 104–122, 173, synes mena, att moralen inte kräver ett berättigande, men dess rationalitet är likväl säkrad därför att en rationell agent annars skulle upphöra att vara rationell så snart han i en konflikt inte övergår till att utnyttja tvång (eventuellt indirekt genom att acceptera "some compromise as mutually preferable to force"). Var och en skulle i så fall handla rationellt, trots att de åstadkommer ett läge som inte kan lösas på rationell väg: "The relation between rational agents is thus determined physically and this is surely a practical denial of their rationality." (s. 121). Argumentet synes mig hållbart, endast om man utgår från att just moralen ger rationella lösningar (vilket skulle visas), ty annars kan väl vilken lösningsmetod som helst duga, t.ex. lottdragning. Andersson & Furberg (Moral) s. 241–247 jämför "Varför är det bättre att hjälpa än att skada människor?" med "Varför är meterprototypen i Paris exakt 1 m lång?". Det skulle på något sätt finnas ett språkligt skäl för att man inte behöver besvara frågan; moraliska skäl *måste* vara skäl. I deras resonemang synes man kunna finna en sammanblandning mellan frågan varför moraliska skäl är moraliska och frågan varför moraliska skäl är skäl. En liknande tankegång torde kunna utläsas hos Hudson (Moral) s. 272–276.

³⁸ Baier s. 6–14, 25–26, 196–197, Margolis s. 121–122.

³⁹ Taylor s. 143–144. – Andra positioner skulle kunna vara t.ex. (1) att moralens syfte är oppnåeligt; (2) att dess syfte inte är önskvärt att uppställa; (3) att moralen är ett bedrä-

Med hjälp av egoistiska skäl kan följande etableras. Om alla eller en stor majoritet människor handlar utifrån den moraliska synpunkten, dvs. inte är egoistiska när egoistiska skäl kommer i konflikt med moraliska, så kommer alla att leva bättre: de når större grad av behovstillfredsställelse, upplevt behag, osv. För ett samhälle eller mänskligheten som helhet erbjuder accepterandet av den moraliska synpunkten därför inga problem. Den ger riktlinjer för sådant handlande som är nödvändigt för att envar skall kunna föra ett någorlunda tillfredsställande liv. Teoretiskt sett ligger det i envars intresse att inte alltid handla i sitt eget intresse. Därav följer också att moraliska skäl dominerar över andra – de är ”over-riding”: poängen med dem är just att de skall sätta egoistiska skäl åt sidan. Det följer också, att moraliska skäl är skäl bara därför att utsikten till behagliga upplevelser och frånvaro av obehagliga upplevelser innefattar skäl, fastän sambandet är långt mer indirekt än t.ex. regelutilismen antar.

Däremot är det inte säkert, att envar person har skäl att för sin egen del uppställa handlande i enlighet med den moraliska synpunkten som personlig maxim. Det är tänkbart, att egoistiskt handlande för en del personer är till fördel även på lång sikt (jag bortser här från möjligheten till en yttersta dom). Och framförallt: det kan inte visas, att någon har skäl att beakta moraliska skäl vid varje eller något visst konkret praktiskt övervägande, där hon kanske inte ens behöver befara att andra reagerar negativt.⁴⁰

Rörande principen om uppriktighet är dock att säga att behovet av samarbete är så påtagligt, att de flesta för att kunna kommunicera och överleva oftast måste vara uppriktiga. Man är utlämnad till att lita på andra och kan knappast räkna med den erforderliga gemenskapen om

geri (t.ex. uttryck för klassförtryck – vilket en konventionell moral väl kan vara – eller en förskönande omskrivning av egoismen); eller (4) att det inte är psykologiskt möjligt att låta sig ledas av icke-egoistiska skäl. Fastän ingen av dessa ståndpunkter torde kunna visas vara begreppsligt irrationell, finns det dock goda skäl att tro att samtliga är falska. Se Warnock s. 152–157, 159–162 och även Kemp s. 142–145.

⁴⁰ Till det sagda, se Gauthier (Morality), särskilt s. 244–245, Gauthier s. 106–110, von Wright s. 214–216, Edgley s. 162–163, Downie s. 34–35, Taylor (Notice) s. 294 (”everyone has a reason for acting justly, since the state of affairs in which people in general act justly is the best way of ensuring the satisfaction of the wants which we are justified in assuming everyone to have.”), Baier s. 308–315 (han synes utgå från att svaret på ”Varför bör vi vara moraliska?” också är ett svar på ”Varför bör jag vara moralisk?”; se därtill Taylor s. 145–148), Hudson (Moral) s. 276–282 (liknar Baiers åsikt).

man inte själv i regel är att lita på (se också ovan avsnitt 7.2 om principen om talarens uppriktighet). Det blir därför en vana att vara uppriktig. Även hos storljugare är lögnen något sällsynt. (Om någon moralprincip för envar skulle kunna befinnas motiverad enligt regelutilistisk modell, så är det principen om uppriktighet.)⁴¹

Vi kan slå fast att moralen genererar skäl, men inte alltid skäl för att göra något visst i en viss situation.⁴² Det är givet att en person kan göra till personlig regel att handla så som moralen bjuder eller t.o.m. att göra mer än vad som kan begäras utifrån den moraliska synpunkten,⁴³ vare sig skälen för att anta sådana regler är moraliska eller ej. I sådant fall utgör regelns existens ett i sig tillräckligt stående skäl för att handla i enlighet med regeln i varje situation där saken aktualiseras. Men inte heller då finns något som hindrar att de moraliska skälen ibland övervägs av egoistiska. Det kan vidare inte visas vara irrationellt att inte uppställa någon sådan regel för egen del. En person kan vara moralisk av rädsla för sanktioner, inklusive rättsliga, eller hon kanske vill göra det som är moraliskt riktigt därför att hon känner sympati för andra och t.ex. är benägen att röras av lidande. Som vi har sett är emellertid sådana handlingar exempel på handlingar som är rationella oberoende av moraliska skäl, även om handlingarna skulle vara altruistiska och även om – vilket torde vara möjligt bara för ett fåtal – ens sympati omfattar hela mänskligheten (och kanske vissa djurarter).⁴⁴ Det torde vidare vara möjligt att så att säga in

⁴¹ Warnock s. 33, 84, Narveson s. 297.

⁴² Se vidare Foot s. 96–100, Foot (Introduction) s. 9, Foot (Reasons) s. 206–210, Foot (Morality), särskilt s. 312: "The conclusion we should draw is that moral judgments have no better claim to be categorical imperatives than do statements about etiquette. People may indeed follow either morality or etiquette without asking why they should do so, but equally well they may not. They may ask for reasons and may reasonably refuse to follow either if reasons are not to be found." Se även Gauthier s. 18–23 om att skillnaden mellan moraliska och andra bedömningar inte ligger i egenskapen av att vara kategorisk respektive hypotetisk, utan i arten av skäl. Det må erinras om att Kant var hedonist i allt utom i moral.

Woods synes mena att moraliska skäl är fristående (s. 199–201); han har rätt i att de inte är beroende av "desires", men det är ju inte heller "self-interest"; han beaktar inte någon motivering som liknar min. Se även Richards s. 279–280.

⁴³ Se t.ex. Urmson (Saints).

⁴⁴ Foot (Reasons) s. 209: "If a man has that basic sense of identification with others that makes him care whether or not they live wretched lives, has he not the best possible reason for charitable action?". Se ovan avsnitt 10.9.

abstracto känna sympati för mänskligheten, men inte heller då är det de moraliska skälen som gör handlandet rationellt.⁴⁵

Det faktum som gör att det ligger i vårt intresse att alla handlar moraliskt är att vi brister i altruism. Men samtidigt ligger häri kärnan till hur man skall få ekvationen att gå ihop. Även om vi brister, så är vi dock i någon mån förmögna att känna sympati för andra, att bry oss om dem, och vi gör det också faktiskt.⁴⁶ En väg till lösning av de problem som uppkommer genom den begränsade altruismen är att göra folk mer medkännande – inte mer rationella. Warnock säger:

Just as the *need* for morality, its having a point derives from very general facts about human beings and their predicament, so also it is a fact about human beings that they are capable of morality; the disease and its remedy, so to speak, have a common source. But the essence of the remedy is not in reason; it is in non-indifference.⁴⁷

Härav följer att varje person väldigt ofta har skäl – det ligger normalt i envars intresse – att bidra till att andra människor blir sådana till sin karaktär att de bryr sig om andra människor. Om att göra x kommer att bidra till att fler människor handlar i enlighet med vad den moraliska synpunkten bjuder har vi därför, *ceteris paribus*, tillräckligt skäl för att göra x. Men vidare:

the fact that we have reasons for wanting everyone to act in this way gives us reason for making sure that he does too.⁴⁸

Och då har också andra personer skäl att förse mig med skäl för att handla moraliskt i ett givet fall.

Det kan tyckas att ovanstående instabila konstruktion tilldelar moraliska skäl en alltför blygsam roll vid praktiska överväganden. Det är ju enligt den tänkbart och vanligt att ett moraliskt skäl inte är ett tillräckligt skäl i en viss situation. Men jag kan inte finna annat än att en sådan åsikt

⁴⁵ Se Foot (Morality) s. 313–314, Warnock s. 165. Den senare håller inte dessa distinktioner klara. Bl.a. på s. 71–72 säger han att moraliska argument inte kan hindra någon från att bete sig illa; den bristande effektiviteten skulle bero på samma sak som gör att andra rationella argument inte är effektiva: människor handlar inte alltid rationellt. På s. 157–159 ser han som möjligt att moraliska skäl inte anses vara särskilt viktiga; se även s. 162–164. Oklarheten berörs av Narveson s. 291 och Baier (Object) s. 271–272.

⁴⁶ Andersson & Furberg (Moral) s. 236–237, Gauthier s. 89–90.

⁴⁷ Warnock s. 166.

⁴⁸ Taylor (Notice) s. 297–298. Se även Richards s. 216–218.

beror på att man utgår från den moraliska synpunkten som nödvändigt dominerande. Den beskrivning som presenterats stämmer väl överens med den roll moraliska skäl faktiskt tilldelas av även de mest rationella människor. Den är mer realistisk än de teorier som bygger på auktoritär religiös budgivning. Den är mer hederlig än en "lösning" som innefattar att moraliska skäl självklart är skäl i det enskilda fallet och som avvisar den som frågar "Varför?" med att hävda att frågan inte kan ställas.

Jag har talat om moral som medel att motverka bristerna i altruism. Men det mänskliga predikamentet hade ju flera komponenter. Man kan därför fråga om motverkandet av dessa – genom att öka resurser, kunskap, osv. – också skall anses vara moraliska syften. Kan det vara ett moraliskt mål att t.ex. verka för inrättandet av institut (t.ex. institutet äganderätt) som befinner sig nödvändiga för att reglera ett tillstånd av bristande materiella resurser? Detta är främst en terminologisk fråga. Det är vanligare att för dessa fall tala om enbart politik, och inte om moral. Oberoende av vad skälen kallas, kan i långa stycken en parallell argumentation föras för etablerandet av skäl att bidra till att förbättra mänsklighetens situation.

Vad jag har sagt ger på sin höjd en skiss av strukturen för rationell argumentation i moraliska frågor, men inga lösningar av speciella problem. En alldeles obeaktad, men teoretiskt och praktiskt mycket betydelsefull, fråga är den hur man skall ställa sig vid konflikter mellan olika moraliska skäl. Vilka medel får man t.ex. använda för att få andra att handla moraliskt? Kan användandet av omoraliska medel motiveras moraliskt? (Hade det varit moraliskt riktigt att mörda Hitler?) I vilka situationer är det berättigat att använda våld i form av revolutioner? (Kan man lita på den som använder grovt våld för goda ändamål, som det är möjligt att nå på annat sätt: kommer han inte att fortsätta på samma sätt sedan målet är nått?) När kan det vara moraliskt riktigt att begå brott? Som synes finns här en lång rad utomordentligt invecklade och svårlösta problem, som det är omoraliskt att gå förbi genom att låta sig invaggas i tanken att det inte kan finnas någon vetenskap i moral.⁴⁹

⁴⁹ Se t.ex. Richards s. 141–144, 158–163, Singer (Democracy) och bidragen till *Philosophy & Political Action* samt Blomquist, som med påtaglig framgång argumenterar i etiska frågor, trots att han på det metaetiska planet bekänner sig till nonkognitivismen (s. 35, 39, 41, 47–48).

III

VÄRDEUTSAGOR OCH VÄRDERINGAR

13

TEORIER OM VÄRDEUTSAGOR

13.1 INLEDNING

Under 1900-talet har teorierna om värdeutsagornas natur alltmer kommit att ställa analysen av värden i skuggan av analysen av termer som används i satser som uttrycker värderingar. Med en viss överdrift kan sägas, att man nöjer sig med att som förklaring av vad en värdeutsaga är ge svar på frågorna "Vad betyder t.ex. 'god'?" och "Vad gör man när man hävdar att något är t.ex. gott?". Jag kan inte se att man enbart på denna väg kan nå resultat som påtagligt ökar förståelsen av vad värderingar är. Detta är ett skäl till att jag i detta sammanhang finner det vara obehövt att annat än i stora drag teckna den teoretiska utvecklingen under 1900-talet. Samtidigt är det givetvis så, att den ofantliga mängd arbete som kristalliserats i de olika teorierna om värdeutsagor så att säga röjt vägen för den uppfattning jag kommit fram till. Det är ju också så att en lära – värdenihilismen – som internationellt sett betraktas som sedan länge föråldrad, i Sverige av många fortfarande anses vara sista ordet i saken. Att sätta in värdenihilismen i sitt sammanhang är därför inte utan intresse. Det blir givetvis omöjligt att på så begränsat utrymme göra rättvisa åt den skarpsinnighet och i många avseenden övertygande argumentation man finner såväl hos de ledande företrädarna för samtliga här representerade läror som hos deras förnämsta kritiker.¹

¹ Det kan tilläggas att litteraturen i ämnet är så överväldigande att den som det kan förefalla (åtminstone i vissa delar) överlastade notapparaten till detta kapitel i själva verket är en produkt av ett mycket strängt urval. Den ledande tanken har varit att uppta

En ibland besvärande faktor är att en teori om värdeutsagor ofta också är en teori om moral (etik): analysen av värdeutsagor är en del av analysen av argumentation i moraliska frågor. Sambandet är så påtagligt att man använder samma beteckningar ("naturalism", "emotivism", osv.) för båda typerna av teorier. Den sorts teori om moral som nu är aktuell kan kallas *metaetisk*, dvs. den avser det etiska språkets och den etiska argumentationens beskaffenhet, och är att skilja från de *metamoraliska* teorier – utilism, egoism, osv. – som vi i förbigående mött i kapitel 12 ovan, och som utpekar ledande materiella principer, i enlighet med vilka etiska problem föreslås böra lösas och vilka anses böra vara vägledande för beteende och bedömningar av beteende.²

Det bör framhållas, att varken metamoral eller metaetik låter sig klart avgränsas från *normativ etik*, dvs. moralisk (etisk) argumentation "i arbete", eftersom denna liksom metaetiken gör bruk av begreppsanalys, och att argumentation baserad på metamoraliska teorier och argumentation för och emot metamoraliska teorier griper in i varandra är uppenbart. Det ligger nära till hands att erinra om hur lagstiftningsarbete och rättstillämpning inte alltid kan skiljas från rättsvetenskap, och i vart fall den senare flyter samman med allmän rättsteori och rättsfilosofi. Principiella distinktioner utesluts inte härav.³

Vad som däremot klart kan skiljas från metaetik, metamoral och normativ etik är ett studium av moral utifrån sociologiska, psykologiska eller antropologiska utgångspunkter. I motsats till t.ex. en begreppsanalys ger ett sådant studium inget bidrag till lösningen av problem, utan på sin höjd kunskap om problem och hur man försökt lösa dem. Att i sådana samhällsvetenskapliga discipliner se de enda vetenskaper som kan

lättillgängliga arbeten som kan utnyttjas av den som önskar få en närmare inblick i diskussionen. En följd härav är att många hänvisningar avser översikter och sammanfattningar, medan mängder av oftast äldre, relativt svårlästa och utförliga, men för utvecklingen betydelsefulla arbeten har förbigåtts.

² Se Taylor s. 298–299, Hare (Applications) s. 45–46, Margolis s. 183–188. Margolis menar att ingen av de två typerna av moralteori kan vara neutral, eftersom de båda ger utgångspunkter som reformerar eller deformerar de etiska data, som de avser att vara teorier om; det finns inget för alla acceptabelt sätt att i förväg demarkera relevanta etiska data. Även om Margolis har rätt här har jag svårt att se att detta är något unikt för moralteorier. Frågan synes gälla vad som (bör) menas med 'moral', och motsvarande fråga uppkommer för andra områden på jämförlig abstraktionsnivå, t.ex. för teorier om vad vetenskap är. Se även ovan avsnitt 12.2 not 16.

³ Se von Wright s. 2–6, om svårigheterna att skilja mellan normativ etik och neutral filosofisk etik, och även Hudson (Moral) s. 12–18.

behandla moral vetenskapligt är lika litet befogat som att i rättssociologin, rättspsykologin och rättsantropologin se de enda legitima formerna av rättsvetenskap, vilket ju bl.a. vore att bortse från den rationella faktorn i lagstiftningsarbete och rättstillämpning.

Först under 1960-talet har man börjat inse att kopplingen mellan språklig analys av 'god', 'rätt', 'bör', osv. och filosofisk etik inte är fruktbar. Etiska omdömen och etisk argumentation företer inga speciella språkliga kännetecken. Man finner där ingen särskild emotiv mening som utnyttjas, ingen särskild syntax, inga särskilda verifikationsmetoder. Man finner en liten speciell vokabulär, men termer såsom 'bra', 'god', 'dålig', 'ond', 'rätt', 'fel', 'böra', 'plikt', 'skyldighet', 'norm', vilka företrädesvis har varit föremål för moralfilosofernas intresse, är inte speciella för den moraliska domänen.⁴ Lika litet kännetecknas moraliskt tal av att särskilda språkhandlingar företas. Att råda, befalla, rekommendera, bedöma, ta ställning, klandra, berömma, ansluta sig till principer, utfärda regler, tillåta, förbjuda, instruera, överlåta ansvar, osv. förekommer även i andra sammanhang. Att avge ett etiskt omdöme kan identifieras som en särskild sorts språkhandling bara utifrån de skäl varpå omdömet bygger. Som Warnock säger: "moral discourse can be characterized in general only by saying that it must be about morals".⁵ Moralfilosofi kan inte reduceras till språkfilosofi.⁶

Det som nu sagts om moral är tänkt att förklara varför det i det följande inte alltid gått att undvika de metaetiska diskussioner som är kopplade till teorierna om värdeutsagor. Motsvarande gäller för estetiken, men den

⁴ Se t.ex. Warnock s. 125–138, Warnock (Contemporary) s. 24–29, Warnock (Ethics) s. 140–147, Kerner s. 2–3, 30–32, Margolis s. 45–48.

⁵ Warnock s. 131. Se vidare s. 135–137 (s. 137: "old-school moral philosophers, instead of being reproved for the errors which (I dare say) they actually made, were charged with a mistake not implied by what they actually said – that of attributing only one, and that the wrong, 'use' of language to moral discourse; this mistake was in turn denounced for the wrong reasons; and this led to the emergence of entirely the wrong 'solution' – the idea that there is some *other* 'use' of language, definable in terms of its purpose or 'force', in moral discourse as such."). Se även Bergström (rörande Stevenson).

⁶ Jämför Kerner s. 250: "A fully adequate ethical theory would analyse and systematize the whole variety of linguistic performances and commitments that are embedded in the use of moral language." Se därtill kritiken hos Warnock (Language) s. 205–209, som slutar: "influential and able moral philosophers have attached their shiny new philosophical tools to their feet, and then unwittingly have skated into another subject."

estetiska diskussionen har i väsentliga stycken varit en spegling av den moralfilosofiska, och för att göra framställningen mindre svårtillgänglig har jag hållit den utanför.

Som exempel på en värdeutsaga kommer jag att genomgående använda "S är god". Skälet härtill är det enkla att "S is good", "S ist gut" osv. allmänt uppfattas som den paradigmatiske värdeutsagan. En analys härav tas som nyckeln till förståelsen av hela kategorin. En del filosofer har visserligen lagt större vikt vid "x bör göras" eller "S är rätt", men för mina begränsade syften har det syntts obehövt att ägna detta någon uppmärksamhet. Jag bortser också från att "S är god" inte alltid duger som översättning av "S is good" eller "S ist gut". "S är god" bör läsas som "S är god eller bra". Jag kommer så småningom att hävda (se nedan avsnitt 17.2), att denna sats inte alltid är en värdeutsaga. Detta beror inte bara på den av de flesta förutsatta distinktionen mellan det som är gott i sig och det som är gott såsom medel (S har intrinsikalt respektive extrinsikalt värde).⁷ Som vi kommer att se i nästa kapitel är en sådan distinktion alldeles för enkel för att ge underlag för en klargörande analys av "S är god".⁸ Diskussionen om värdeutsagornas natur avser i första hand utsagor gällande det som är gott i sig, varvid inte beaktas att det i allmänhet är en terminologisk eller av kontexten beroende fråga om S betraktas som medel eller som mål.

13.2 DEFINITIONISM

De definitionistiska teorierna kännetecknas dels av att "S är god" antas kunna definieras genom att man uppställer en synonym sats, dels av att 'god' antas kunna definieras med hjälp av ett annat predikatsuttryck

⁷ Se t.ex. Wittgenstein (Ethics) 5–6 (absoluta och relativa värdeomdömen) och vidare nedan avsnitt 16.2(8) och (9).

Dewey's värdeteori utgör närmast en attack på denna distinktion; en huvudtes är att medel inte värderas bara som medel till ett mål utan hänsyn tas till konsekvenser i andra riktningar. Dewey hamnar emellertid i en oändlig regress ("ends-in-view" måste själva alltid värderas som medel) och det ges ingen klarhet i frågan om värderingar är (ir)rationella eller arationella. Se, förutom Dewey, Stevenson s. 253–264, Stevenson (Facts) s. 55–70, Warnock (Ethics) s. 76–80, Parker s. 48–51 och Rescher s. 53–54.

Det är inte ovanligt att vetenskapsmän och vetenskapsteoretiker har en värdeteoretisk uppfattning, av innehåll att utsagor som rör instrumentella värden kan prövas vetenskapligt, medan detta inte är möjligt beträffande "kategoriska" värdeutsagor. Se t.ex. Hempel s. 84–88 och Bergström (Objektivitet) s. 75–78.

⁸ Se även von Wright s. 11–12.

som hänför sig till mer gripbara företeelser. Motsvarande gäller för andra "värdestermer": enligt en teori kan sålunda "S är rätt" definieras som "S är befallt av Gud". Enligt de definitionistiska teorierna är värdeutsagor sanna eller falska (osanna). Kritiken mot dem har i allmänhet byggt på att de definierar "Value" med "Fact" eller "Ought" med "Is".⁹

På detta stadium kan vi skilja mellan tre typer av definitionistiska teorier:

(1) *Metafysiska teorier* (inklusive supernaturalistiska). Enligt dessa skall "S är god" definieras i termer som hänför sig till en översinnlig metafysisk verklighet, en given normordning eller en guds lagstiftning eller befallning, osv. Sådana teorier stupar – om de överhuvudtaget är begripliga – i första hand på de kunskapsmässiga problem de inrymmer.

We can never know whether the voice from the mountain is God's or the Devil's.¹⁰

(2) *Naturalistiska teorier*. Enligt dessa kan "S är god" definieras i termer som hänför sig till den "naturliga" verkligheten. Att vara god är att ha en naturlig, empiriskt fastställbar egenskap. Man utgår från att alla påståenden tillskriver något en egenskap. Eftersom det inte finns några icke-naturliga egenskaper, så måste godhet vara en naturlig egenskap, låt vara att det är fråga om någonting komplext, om man jämför med sådana egenskaper som att vara röd eller rund. Ordet 'god' tillhör helt enkelt en alternativ vokabulär för beskrivning av världen, och värdeutsagor har samma kunskapsteoretiska status som t.ex. vetenskapliga påståenden. Vi vet att S är god på samma sätt som vi vet allting annat, t.ex. att S är stor.¹¹

Strykpojken framför andra bland de naturalistiska teorierna har varit den som tillskrivits Mill: det som är gott är det som är eftersträvat ("desired"). Det finns en del som tyder på att Mill inte avsåg att säga något på det metaetiska planet, utan försökte besvara frågan "Vad är gott?" i stället

⁹ Frankena s. 80–81.

¹⁰ Baier s. 21, se närmare s. 18, 20–21, 178, Frankena s. 81–85, Andersson & Furberg (Moral) s. 141. Om Bradleys metafysiska etik, se översikten hos Warnock (Ethics) s. 1–10, och för ett modernt, men föga framgångsrikt försök i genren, Olthuis s. 182–204.

¹¹ Se Frankena s. 81–85, Baier s. 21, Fogelin s. 135–136, Andersson & Furberg (Moral) s. 140–141.

för "Vad betyder 'god'?". Han verkar bl.a. på ett ställe ha utpekats 'god' som ett (i vissa fall) odefinierbart ord:

Questions of ultimate ends are not amenable to direct proof. Whatever can be proved to be good must be so by being shown to be good without proof.¹²

Oberoende härav finns hos Mill så många oklarheter att han i dag inte kan konkurrera på den metaetiska marknaden.¹³

De naturalistiska teorierna har den fördelen att de tar på allvar att det kan finnas skäl för att tro att något är gott,¹⁴ och att två personer kan vara oeniga om huruvida något är gott. Deras huvudfel består i att de ger så enkla och ensidiga definitioner att de i praktiken förväxlar en definition av 'god' med ett skäl, bland många, för att anse något vara gott.¹⁵

(3) *Subjektivistiska teorier*. Enligt dessa är ett påstående om att S är god, liksom för de andra definitionistiska teorierna, sant eller falskt. Det särregna med dem är att ett sådant påstående inte antas säga något om S, utan om en person eller en grupp av personer (om personen är en gud sammanfaller subjektivismen med en metafysisk teori). "S är god" betyder "Jag (vi, de) gillar (eftersträvar e.dyl.) S" eller "Jag (osv.) skulle gilla (osv.) S, om ...". Sådana teorier har försvarats av bl.a. Westermarck, Meinong (tidigare) och von Ehrenfels. Kärnan av sanning hos dem ligger i att värderingar på något sätt har att göra med gillanden. Men i andra avseenden är de oacceptabla. De ges inget utrymme för argumentation i värdefrågor, eftersom det inte finns några skäl för eller emot S:s godhet. Oenighet och motsägelser kan inte förekomma, därför att om person säger att S är god och en annan person säger att S är dålig, har de ju inte sagt mer än att de gillar respektive ogillar S.¹⁶

¹² Mill s. 192; om Mills värdeteori, se Warnock (Ethics) s. 19–23 och Mitchell (Value).

¹³ Se Hudson (Moral) s. 74–79. – Om Perrys definition av 'good' som "being an object of favorable interest (desire)", se Frankena s. 81–85 och Frondizi s. 51–59. För ett senare försök i samma anda, se Pepper, vars monumentala framställning till väsentlig del bygger på motivationspsykologiska teorier (särskilt Tolmans teorier).

¹⁴ Toulmin s. 63.

¹⁵ Beträffande etisk naturalism, se t.ex. Margolis s. 115–117. – Estetisk "objektivism" har en företrädare i Jessop. För en kritik av olika objektivistiska teorier (inklusive intuitionismen, se därom nästa avsnitt), se Heyl s. 93–119. Se även diskussionen hos Casey (s. 75–84) av Osbornes estetiska naturalism.

¹⁶ Om subjektivismen, se t.ex. Toulmin s. 29–45, 63, Andersson & Furberg, Moral

Orsaken till att de definitionistiska teorierna förvisats till skamvrån är att finna i att G. E. Moore vid 1900-talets början framförde ett argument mot dem, vilket under rubriken *det naturalistiska misstaget* kom att etablera sig som en av den moderna filosofins mest inflytelserika dogmer. Det antogs länge, att Moore med sin kritik ryckte undan grunden för varje form av definitionistisk teori. Det är således inte helt adekvat att tala om det "naturalistiska" misstaget, eftersom "misstaget" också begås av metafysiker, supernaturalister och subjektivisterna.¹⁷

Vid närmare påseende synes Moores argumentation avse endast en av två aktuella frågor. Den ena frågan gäller huruvida man överhuvudtaget bör försöka definiera 'god'¹⁸ – vi kan här tala om det *definitionistiska misstaget*. Den andra frågan avser den speciella möjligheten att härleda etiska utsagor från icke-etiska (eller estetiska från icke-estetiska, osv.). Dessa två frågor skiljer sig från varandra bl.a. från logisk synpunkt på det sättet att den första avser identitet och den andra implikation.

Moores diskussion gäller den första frågan, och han argumenterar ungefär på följande sätt. Det är en sak att fråga vad 'god' betyder och en helt annan att fråga vad som är gott (i sig). Den senare frågan är tillåten, men inte den förra. Det naturalistiska misstaget består helt enkelt i en sammanblandning av de två frågorna. Anledningen till att det går att tala om vad som är gott, men inte att definiera 'god', är att 'god' hänför sig till en enkel och odefinierbar kvalitet. Att så är fallet menar Moore sig kunna visa genom att först avföra det ena alternativet – att 'god' saknar betydelse – som uppenbart oriktigt, och sedan ge dödsstöten åt det återstående alternativet – att 'god' står för "a complex, a given whole" – med hjälp av det berömda *OQ-argumentet* ("the open-question argument"). Vi uppmanas att ta vilken definition som helst av 'god' och sedan fråga, om det ändå inte "with significance" är möjligt att ifrågasätta godheten hos det som antas vara identiskt med det goda. Om vi t.ex. sätter 'god' lika med 'behaglig', kan vi då inte på ett meningsfullt sätt ifrågasätta, om det som ger behag verkligen är gott?¹⁹

Vad Moore har visat synes inte vara mer än att man resonerar felaktigt om man resonerar på följande sätt: av det faktum att det som är gott också

s. 133–138, Hare (Applications) s. 41–43, och även Moore (Studies) s. 329–339. – En företrädare för estetisk subjektivism är Ducasse, en kritiker därav Heyl s. 120–124.

¹⁷ Urmson (Ethics) s. 14–15, Andersson & Furberg (Moral) s. 143.

¹⁸ Margolis s. 19.

¹⁹ Se Moore, särskilt s. 8–10, 15, 38, 58–59, 77.

är t.ex. sådant som är behagligt följer att 'god' betyder 'behaglig'.²⁰ Men därmed är ju inte de definitionistiska teorierna vederlagda. Moore utgår, liksom de flesta filosofer som han kritiserar, från en denotativ menings-teori: ett predikat måste "stå för" något. OQ-argumentet förutsätter att 'god' står för något annat än en (komplex) naturlig kvalitet. Det naturalistiska misstaget innefattar bara att

*if 'good' designates a quality different from any other particular quality, then it would be a mistake to take the two as the same quality.*²¹

OQ-argumentet kan inte ensamt ta oss särskilt långt. Det kan ibland användas för att visa att en analytisk definition är felaktig, under förut-sättning att betydelsen hos både analysans (det som definierar) och ana-lyсандum (det som definieras) är någorlunda klar.²² Men det kan inte användas för att övertyga den, som har definierat ett ord på ett visst sätt, att definitionen är felaktig. Den som anklagas för att ha begått misstaget kan tryggt invända att det inte med "significance" går att ifrågasätta t.ex. att det som är behagligt är gott.

Det s.k. "misstaget" kan begås även beträffande s.k. rent deskriptiva termer. Om alla stenar som väger 100 kg är tunga, så kan det hävdas att 'tung' ibland betyder 'väger minst 100 kg'. Men om man resonerar som Moore är detta ett misstag, eftersom man meningsfullt kan sätta i fråga om det som väger 100 kg är tungt.²³ Det kan inte finnas många analytiska definitioner, vars riktighet inte "with significance" kan ifrågasättas.

Att Moores kritik inte leder till det avsedda resultatet har blivit allt klarare under 1960-talet.²⁴ Det har också blivit tydligare att åtskilliga s.k. naturalister aldrig varit intresserade av annat än den av Moore tillåtna frågan "Vad är gott?". Styrkan i Moores kritik ligger på ett helt annat plan än man vanligtvis antar. Vad han visar är nämligen inte, att det är fel att

²⁰ Fogelin s. 122–126.

²¹ Margolis s. 119, se även s. 19.

²² Andersson & Furberg (Moral) s. 142–143.

²³ Se Ziff s. 235.

²⁴ Redan Frankena (Naturalistic) påvisade att Moore var tvungen att utgå från att hans egen intuitionistiska teori var sann för att kunna vederlägga de definitionistiska teorierna på sitt sätt – vilken vederläggning skulle vara avgörande för accepterandet av intuitionis-men. Se vidare Warnock (Ethics) s. 13, 17–18, 96–97, Warnock (Contemporary) s. 62, Kerner s. 16–21, Frankena s. 82–85, MacIntyre s. 36, Wertheimer s. 1–5, 15–16, Olthuis s. 22–35, Hudson (Moral) s. 5–8, Foot (Introduction) s. 4–5, Caws s. 23–27, Richards s. 9–10, von Wright s. 85 (Moore anges ha förbisett att 'good' *ibland* betyder 'pleasant').

definiera 'god', utan att det är fel att analytiskt definiera 'god' och sedan behandla den uppkomna tautologin som något annat än en tautologi, t.ex. som en sats som ger saklig upplysning om vad som är gott och därför bör eftersträvas.²⁵ Men detta är inte ett definitionistiskt misstag.

OQ-argumentet har ingen direkt betydelse för frågan om etiska utsagor kan härledas från icke-etiska,²⁶ även om argumentet kan sägas ha tillkommit därför att man antagit att det finns olika sorters predikat (en del förekommande i värdeutsagor, andra i deskriptiva utsagor).²⁷ Argumentet och hela attacken på de definitionistiska teorierna har sålunda framstått som övertygande främst för dem som redan accepterat vad som brukar kallas *Humes lag*: en böra-sats kan inte härledas från en vara-sats.²⁸

Den famösa passagen hos David Hume lyder:

I cannot forbear adding to these reasonings an observation, which may, perhaps, be found of some importance. In every system of morality, which I have hitherto met with, I have always remark'd, that the author proceeds for some time in the ordinary way of reasoning, and establishes the being of a God, or makes observations concerning human affairs; when of a sudden I am surpriz'd to find, that instead of the usual copulations of propositions, *is* or *is not*, I meet with no proposition that is not connected with an *ought*, or an *ought not*. This change is imperceptible; but is, however, of the last consequence. For as this *ought*, or *ought not*, expresses some new relation or affirmation, 'tis necessary that it shou'd be observ'd and explain'd; and at the same time that a reason shou'd be given, for what seems altogether inconceivable, how this new relation can be a deduction from others, which are entirely different from it. But as authors do not commonly use this precaution, I shall presume to recommend it to the readers; and am persuaded, that this small attention wou'd subvert all the vulgar systems of morality, and let us see, that the distinction of vice and virtue is not founded merely on the relations of objects, nor is perceiv'd by reason.²⁹

Det har gjorts gällande att Hume, när han säger "seems altogether inconceivable", menar just detta och inte, som man alltid har trott, gör ett understatement. Det har också hävdats att Hume med "deduction" helt

²⁵ Moore s. 12; se därtill Hudson (Moral) s. 69–71, 84–87 (även om invändningen att 'god' förefaller vara ett odefinierbart ord därför att det denotativt har definierats på en oöverskådlig mängd sätt).

²⁶ Se Olthuis s. 32–33.

²⁷ Se Fogelin s. 126–129.

²⁸ Se t.ex. Taylor s. 240–251.

²⁹ Hume s. 521.

enkelt avser "inference", och alltså inte nödvändigtvis logisk deduktion. Dvs. Hume skulle inte ha uppställt Humes lag. Sådana exegetiska bemödanden framstår som tämligen fåfånga.³⁰ Även om man tolkar Hume på det traditionella sättet, gjorde han inget för att visa att Humes lag är sann.

Det citerade avsnittet har i allmänhet uppfattats som ett avslöjande av en klyfta mellan två världar, Varats värld och Börats värld. Många har sett ett överbryggande av denna klyfta som enda möjligheten att ge moral och estetik ett rationellt fundament, att få värdeutsagor att framstå som objektiva. Moderna försök att visa att böra-satser kan deduceras från vara-satser har gjorts av bl.a. Max Black³¹ och John Searle.³² Det är uppenbart att man inte nått det önskade resultatet, dvs. att ett moraliskt böra kan deduceras från "empiriska fakta".³³

Jag har inget att invända mot tesen, att en sats såsom "A bör göra x" inte kan härledas (deduceras) från premisser som inte säger något om vad man bör göra (eller något synonymt).³⁴ Det egendomliga är att man har krävt *logisk deduktion* som kunskapsmässig grund, när detta inte görs på andra områden.³⁵ Att ett krav på logisk deduktion inte kan uppställas utesluter på inget sätt att fakta – t.ex. att man har vissa attityder – har rationellt samband med vad man bör göra.³⁶ Allt som behövs är att fakta ger skäl för att acceptera böra-påståenden.³⁷ Att något är ett (antaget) faktum hindrar inte, utan är förutsättningen för, att man överhuvudtaget skall kunna tala om handlingsskäl, och därmed också för att man skall kunna bedöma vad man bör göra.³⁸

³⁰ Hudson (Moral) s. 249–264.

³¹ Black s. 23–40. Black försöker dock endast visa att "A bör göra x" kan härledas från "x är enda medlet att nå (undvika) y" och "A vill nå (undvika) y".

³² Searle s. 132–136, 154–155, 174–198. Searle bygger på existensen av s.k. institutionella fakta; se ovan avsnitt 11.2 vid not 8.

³³ Se t.ex. White (Obliged) s. 79–82, Cohen (Acts) s. 550–554, Cooper (Morality) s. 74–77, Foot (Introduction) s. 10–12, Margolis s. 87–90, 215–216, Hudson (Moral) s. 282–294, Blumberg.

³⁴ Se även t.ex. Hare s. 28–31, Smart s. 153–154, Nowell-Smith s. 36–38, Fogelin s. 173–179, Hudson (Moral) s. 265–270 och särskilt Wertheimer s. 148–174, som visar att semantiska relationer saknar nämnvärd betydelse för vad man bör göra.

³⁵ Se ovan avsnitt 7.3.

³⁶ Nowell-Smith s. 180–182.

³⁷ Se t.ex. Anscombe s. 2–7 och Margolis s. 67–70, 87–90.

³⁸ Se vidare Grice (Hume) och Edgley (Hume's Law). Om 'bör', se nedan avsnitt 15.1.

Vad har för övrigt 'god' med 'böra' att göra? Att något är gott kan naturligtvis på ett trivalt sätt härledas från premisser som bara innehåller vara-satser, eftersom "S är god" är en vara-sats. Transformerar man Humes lag, så att den kan tillämpas på satser av typen "S är god", kommer den att säga att det är omöjligt att en beskrivning av verkligheten strikt implicerar en värdering.³⁹ Men då gäller återigen att det vore att kräva mer än vad som behövs för rationell argumentation. Edel visar hur ofarlig Humes lag är för en rationell värdeteori:

No conclusions about what ought to be or what is good can be drawn from premises solely about what is. No conclusions about colors can be drawn from premises solely about light-waves. No conclusion that Socrates is mortal can be drawn simply from the premise that all men are mortal; you have to add that Socrates is a man ...⁴⁰

13.3 INTUITIONISM

Moores egen lösning till fyllande av det tomrum, som uppstod när han hade avfärdat alla definitionistiska teorier, är så egendomlig att det framstår som ett mysterium, att den kunnat få fotfäste som ett av alla tiders främsta bidrag till den filosofiska etiken. Warnock säger om Moores lära, att den

seems deliberately, almost perversely, to answer no questions, to throw no light on any problem.⁴¹

Godhet är enligt Moore "a simple notion", odefinierbar och oanalyserbar, en icke-naturlig kvalitet, som är helt oberoende av föreliggande naturliga kvaliteter.⁴² "Good is good, and that is the end of the matter."⁴³ Just idén om icke-naturliga kvaliteter, som är helt oberoende av naturliga kvaliteter, bidrar starkt till att göra Moores lära problematisk.⁴⁴ På äldre dagar fann Moore denna idé vara ohållbar, och vid ett tillfälle uttalade han att den medför "some difficulties which I must confess that I do not

³⁹ Warnock (Contemporary) s. 63–69.

⁴⁰ Edel s. 75, se vidare s. 74–76.

⁴¹ Warnock (Contemporary) s. 12–13.

⁴² Moore s. 7–9.

⁴³ Moore s. 6.

⁴⁴ Se t.ex. Fogelin s. 118–122, 129–130, Geach (Good) s. 66, Ziff s. 233.

know how to solve”.⁴⁵ Och en ”godhetens paradox” uppstår naturligtvis, om man håller fast vid Moores synsätt och samtidigt konstaterar, att det är

impossible that of two exactly similar things one should possess it [dvs. godhet] and the other not, or that one should possess it in one degree, and the other in a different one.⁴⁶

Den enda lösningen på problemet är den som Moore trodde sig ha vederlagt: godhet är avhängig av fakta – om X är bra och Y inte är bra, så måste det föreligga en ”naturalistisk” skillnad mellan dem.⁴⁷

Vid sidan av de ontologiska problemen uppkommer sådana som har att göra med lärans kunskapsteoretiska aspekt. Moores svar på frågan, hur vi vet att något är gott, är: genom intuition. Något annat svar är kanske inte möjligt, om kvaliteten godhet är icke-naturlig. Det är emellertid alldeles klart, att intuition inte kan fungera som kunskapskälla. Om det överhuvudtaget finns något åtkomligt fenomen intuition, så måste riktigheten av den föreställning som sålunda presenterar sig alltid säkerställas på annat sätt. Och det går ju inte, om enda sättet att veta huruvida S är god är genom intuition. Därtill kommer, att ingen skulle kunna lära sig att använda ordet ’god’, om det som är gott kan uppfattas som gott endast genom intuition.⁴⁸

Moore ger inget utrymme för argumentation i värdefrågor. Vi hänvisas till a priori sanna påståenden, som inte är analytiska. I praktiken leder hans lära till att var och en kan bestämma vad som är gott – inget finns att tillägga när någon har angett vad hon föredrar.⁴⁹ Den objektivistiska prägeln hos Moores lära är således skenbar.⁵⁰ Moore kom själv att

⁴⁵ Moore (Studies) s. 260, se närmare s. 253–275.

⁴⁶ Moore (Studies) s. 261. – Kovesi s. 7: ”It is equally impossible to say that two pieces of furniture are exactly the same in every respect except in this, that one is a table and the other not.”

⁴⁷ Kovesi s. 27–30.

⁴⁸ Se t.ex. Hudson s. 37–44, Hudson (Moral) s. 100–105, Kemp s. 167–176, Baier s. 19, 22–26, Andersson & Furberg (Moral) s. 142–147, Frankena s. 85–88.

⁴⁹ Margolis s. 115–118.

⁵⁰ Om Moores intuitionism, se vidare Hudson (Moral) s. 65–69, 79–84, Olthuis s. 18–48, 64–70, 85–86, 91–92, 154–164, Warnock (Ethics) s. 10–38, Toulmin s. 21–25, Warnock (Contemporary) s. 4–9, 12–17, Kerner s. 5–39, Foot (Introduction) s. 1–4, Kraus s. 205–214, Findlay (Ethics) s. 37–44, Parker s. 44–48, Nowell-Smith s. 23–60, Ayer s. 140–141, Ross (Norms) s. 64–65, Hare (Essays) s. 3–6, Andersson & Furberg (Moral) s. 156–184.

tvivla på att han hade haft något vettigt att säga och uttryckte sympati för emotivismen.⁵¹ Ett stilprov:

I must say again that I am inclined to think that 'right', in all ethical uses, and, of course, 'wrong', 'ought', 'duty' also, are, in this more radical sense, not the name of characteristics at all, that they have merely 'emotive meaning' and no 'cognitive meaning' at all: and, if this is true of them, it must also be true of 'good', in the sense I have been most concerned with. I am *inclined* to think that this is so, but I am also inclined to think that this is not so; and I do not know which way I am inclined most strongly. If these words, in their ethical uses, have only emotive meaning, or if Mr. Stevenson's view about them is true, then it would seem that all else I am going to say about them must be either nonsense or false (I don't know which). But it does not seem to me that what I am going to say is either nonsense or false; and this, I think, is an additional reason (though, of course, not a conclusive one) for supposing both that they have a 'cognitive meaning', and that Mr. Stevenson's view as to the nature of this cognitive meaning is false.⁵²

Moore's intuitionism utgår från 'god' som ett odefinierbart ord, medan 'rätt' och 'bör' antas kunna definieras med hjälp av 'god'. Den har därför kallats "ideal utilitarianism". Andra åter har sett 'rätt' och/eller 'bör' som odefinierbara termer (deontologisk intuitionism); från 1900-talet är främst W. D. Ross och Prichard att nämna. Även Moore har vid ett tillfälle använt ordalag som tyder på att han kunde tänka sig att även deontiska termer är odefinierbara. Den intuitionistiska sidan av dessa teorier var i och för sig inget nytt. Filosofins historia är späckad med intuitionister, alltifrån (troligen) Platon.⁵³

⁵¹ Se Moore (Reply), särskilt s. 38–41.

⁵² Moore (Reply) s. 48–49.

⁵³ Några namn: Price, Shaftesbury, Hutcheson, Cudworth, Butler, Sidgwick, Brentano, Meinong, Rashdall, Carritt, Ewing, Broad, Scheler och Hartmann. – Se t.ex. Hudson, Hudson (Moral) s. 72–74, 87–100, Frankena s. 85–88, Findlay (Ethics), Olthuis s. 93–98, Warnock (Ethics) s. 39–55, Warnock (Contemporary) s. 9–12, Hare (Essays) s. 1–9, Wertheimer s. 6–16.

13.4 PRIMITIV EMOTIVISM

Vi har ovan gjort en distinktion mellan definitionister och icke-definitionister. Emotivismen är liksom intuitionismen icke-definitionistisk. En annan distinktion avser huruvida värdeutsagor anses kunna vara sanna eller falska. Intuitionister och definitionister är kognitivist, medan emotivisterna är nonkognitivist.

Det finns ett nära samband mellan meningsteorierna och de olika läroarna om värdeutsagor. Sålunda har de hittills berörda kognitivistiska läroarna en gemensam bakgrund i denotativa meningsteorier. En ny fas i utvecklingen blev möjlig genom framväxten av nya meningsteorier, först verifikationsteorin, som förde med sig ett särskiljande av deskriptiv och emotiv mening, och sedan de kausala meningsteorierna.⁵⁴

Med naturalismen och andra definitionistiska teorier ansedda som vederlagda, och Moores lösning befunnen orimlig, fanns ändå ett antal andra vägar att pröva. Det måste sägas vara olyckligt, att man slog in på en väg som förutsätter att *värdeutsagor inte är påståenden*. Tanken var, att om de vore påståenden så måste de tillskriva något eller någon egenskaper – och det var ju visat att naturliga egenskaper inte kunde komma ifråga, samtidigt som ingen egentligen kunde förstå vad en icke-naturlig egenskap är. Det var ingen tillfällighet att denna lösning kom att behärska den filosofiska scenen. Den passade väl in i den logiska positivismens allmänna syn, särskilt med dess aversion mot allt som hade med "metafysik" att göra. Man trodde sig dessutom ha en från semantisk synpunkt tillfredsställande förklaring till att t.ex. etiska utsagor ändå har en funktion: de har emotiv mening, även om de inte är sanna eller falska, dvs. inga "verkliga omdömen".

En del av kritiken mot emotivismen sammanfaller med kritiken mot idén om en särskild emotiv mening (se ovan kapitel 9). En annan är att knappast någon av de tidiga emotivisterna var intresserad av etik och estetik. De brydde sig inte om att närmare undersöka värdeutsagorna, utan nöjde sig med att så att säga utmärka deras plats i det logiskt-positivistiska tankeschemat.⁵⁵ Ett undantag i detta hänseende var Axel Hägerström,

⁵⁴ Hudson (Moral) s. 31–32, 36–37, 43–44. Se även Wertheimer s. 6–16. – Om meningsteorier, se ovan kapitel 2.

⁵⁵ Urmson (Ethics) s. 12–22.

som dessutom brukar sägas vara den förste att utveckla en emotivistisk lära (1911): Hägerström

är, såvitt jag vet, den förste i filosofiens historia som påvisar, att värdet saknar all verklighetskaraktär, således icke heller kan vara givet i och genom en värdering, ungefär såsom en fantasibild kan vara verklig såsom given i fantasien. Men om värdet inte är verkligt, så kan heller icke värdeomdömet vara ett omdöme i egentlig mening.⁵⁶

Tanken lär dock ha diskuterats i sekelskiftets Wien, och i vilket fall som helst hade Hägerström inget nämnvärt inflytande på emotivismens utveckling. Han blev internationellt känd först när hans filosofi var föråldrad. Hans inflytande på svensk filosofi var inte heller särskilt påtagligt. Däremot blev han ”husfilosof” hos många nationalekonomer och jurister, och hans betydelse för skandinavisk rättsfilosofi – genom förmedling av främst Vilhelm Lundstedt, Karl Olivecrona och Alf Ross – har varit överväldigande och kvävande.

Internationellt sett är emotivismens källa identisk med den som var hela den logiska positivismens källa: Ludwig Wittgensteins *Tractatus* (1918). Detta arbetes slutord:

Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.⁵⁷

[What we cannot speak about we must consign to silence.]

föregås av en mer utförlig programförklaring:

Die richtige Methode der Philosophie wäre eigentlich die: Nichts zu sagen, als was sich sagen lässt, also Sätze der Naturwissenschaft – also etwas, was mit Philosophie nichts zu tun hat –, und dann immer, wenn ein anderer etwas Metaphysisches sagen wollte, ihm nachzuweisen, dass er gewissen Zeichen in seinen Sätzen keine Bedeutung gegeben hat.⁵⁸

[The correct method in philosophy would really be the following: to say nothing except what can be said, i.e. propositions of natural science – i.e. something that has nothing to do with philosophy – and then, whenever someone else wanted to say something metaphysical, to demonstrate to him that he has failed to give a meaning to certain signs in his propositions.]

⁵⁶ Fries s. 17.

⁵⁷ Wittgenstein (*Tractatus*) § 7.

⁵⁸ Wittgenstein (*Tractatus*) § 6.53.

Med etik och estetik görs processen kort:

Es ist klar, dass sich die Ethik nicht aussprechen lässt. Die Ethik ist transcendental. (Ethik und Ästhetik sind Eins.)⁵⁹

[It is clear that ethics cannot be put into words. Ethics is transcendental. (Ethics and aesthetics are one and the same.)]

Es gibt allerdings Unaussprechliches. Dies *zeigt* sich, es ist das Mystische.⁶⁰

[There are, indeed, things that cannot be put into words. They *make themselves manifest*. They are what is mystical.]

Här kan erinras om att Wittgenstein vid denna tid trodde på en denotativt orienterad meningsteori, den av honom själv utvecklade bildteorin. Men han vägrade alltså att välja Moores lösning.

Vad man inte hade klart för sig var att Wittgenstein personligen ansåg privat etik och privat religion vara viktigare än det man ”kan säga något om”. En skymt härav finner man i en uppsats från 1930: etiken

is a document of a tendency in the human mind which I personally cannot help respecting deeply and I would not for my life ridicule it.⁶¹

Implikationerna av Wittgensteins filosofi diskuterades i den s.k. Wienkretsen runt 1920.⁶² Den tändande gnistan blev emellertid att Ogden & Richards 1923 utpekade ’god’ som ett rent emotivt tecken, vars emotionella aura inte kan täckas av någon definition:

When so used the word stands for nothing whatever, and has no symbolic function ... it serves only as an emotive sign expressing our attitudes to *this*, and perhaps evoking similar attitudes in other persons, or inciting them to actions of one kind or another.⁶³

⁵⁹ Wittgenstein (Tractatus) §6.421, se även §§6.41, 6.42. Ännu 1930 vidhöll han denna uppfattning, se Wittgenstein (Ethics): s. 7: ”Ethics, if it is anything is supernatural and our words will only express facts ...” – s. 9: ”a certain characteristic misuse of our language runs through *all* ethical and religious expressions.” – s. 11: etiken ”wanted ... *to go beyond* the world and that is to say beyond significant language.”

⁶⁰ Wittgenstein (Tractatus) §6.522.

⁶¹ Wittgenstein (Ethics) s. 12.

⁶² Av deltagarna kom Schlick 1930 att identifiera värdeomdömen som regler, och Carnap 1935 att beteckna dem som befallningar; se t.ex. Kraus s. 433–441, Frondizi s. 65–67. För senare imperativteorier, se ansatserna hos Moore (Reply) s. 38–40 och Parker s. 62–63, 68–88, 203–207 (värdeutsagor är alltid personrelativa, dvs. elliptiska; praktiska satser är ”volitional propositions” och lyriska satser kommunicerar känslor).

⁶³ Ogden & Richards s. 125, se närmare s. 124–125.

Under det följande decenniet kom en rad filosofer att i förbigående ansluta sig till emotivismen (Russell, Braithwaite, Stebbing, Barnes, Duncan-Jones, m.fl.), men först 1935 kom Russell med den första någorlunda utförliga presentationen på engelska.⁶⁴

Moral är enligt Russell en fråga om träning och konditionering, inte en fråga om bevis. Var och en har att lita till sina egna känslor och använda tillgängliga retoriska medel för att uppväcka liknande känslor hos andra.

Every attempt to persuade people that something is good (or bad) in itself, and not merely in its effects, depends on the art of rousing feelings, not upon an appeal to evidence.⁶⁵

Alla värderingar är "a matter of taste".

Följande år utkom så Ayer med sin lättillgängliga presentation av den logiska positivismen, vilken bl.a. innehöll en i förhållande till Ogden & Richards och Russell helt osjälvständig redovisning av emotivismens budskap.⁶⁶ I efterhand har emellertid denna kommit att betraktas som den tidiga emotivismens huvudtext. – Hos många logiska positivisterna var verifikasjonsteorin en bestämmande faktor för behandlingen av värdeutsagor.⁶⁷

Går vi tillbaka till Hägerström och den s.k. Uppsalskolan med dess "värdenihilism", är till en början att säga, att Hägerströms utgångsläge var ett annat än Wienkretsens och de anglosachsiska filosofernas. Han var ursprungligen djupt influerad av tysk transcendentalfilosofi, och även om han så småningom ville framstå som en av metafysikens förnämsta bekämpare – hans valspråk var det Cato-influerade "Praeterea censeo metaphysicam esse delendam" – frigjorde han sig aldrig från det säreget

⁶⁴ Russell (Religion) s. 223–243.

⁶⁵ Russell (Religion) s. 235. Russell har senare med samma utgångspunkter försökt (synbarligen under inflytande av Stevenson) att komma fram till att etiken likväl kan innehålla sanna och falska satser. Detta skulle vara möjligt med en utilistisk teori, där fråga är om att nå mål som gillas och undvika verkningar som ogillas – det "objektivt rätta" följer av att olika människors önskningar sammanfaller. Godhet är detsamma som 'tillfredsställelse av önskningar' (subjektivism). Se Russell (Moral) s. 17–19, 49–59, 92–94, 120–129.

⁶⁶ Ayer s. 26–29, 136–151. Om Ayers utnyttjande av OQ-argumentet (s. 138–139), se Urmson (Ethics) s. 50.

⁶⁷ Påtagligt hos Ayer (se Wertheimer s. 17). – Till det sagda, se vidare Warnock (Ethics) s. 56–66, Olthuis s. 98–101, 105–106, Frankena s. 88–89, Fogelin s. 130–135, Stevenson s. 265–268, Urmson (Ethics) s. 15–18, Warnock (Contemporary) s. 18–20, Frondizi s. 59–84, Hudson (Moral) s. 107–114, Toulmin s. 46–60, Hare s. 12–15, Hare (Essays) s. 9–12, Baier s. 33–35, Sesonke s. 16–49.

tunga tyska sättet att presentera sina tankar. Man finner hos honom påtagliga inslag av en tämligen naiv fakultetspsykologi och en denotativ meningsteori. Hans emotivism var mer en följd av hans verklighetsteori än, som hos Wienkretsen, av vetenskapsteoretiska tankegångar.

Hägerströms verklighetsteori går ut på att inget är verkligt som inte är ett led i tid och rum. Huvudargumentet synes vara att medvetandet måste vara verkligt, och eftersom det till sitt begrepp är fullkomligt enkelt skulle olika medvetanden sammanfalla, om de inte vore givna i tid och rum. Denna bestämning av vad som är verkligt, och åtföljande begränsning av vad som kan vara ett ”verkligt omdöme”, dvs. något sant eller falskt, är naturligtvis möjlig som stipulativ definition. Men man kan fråga sig vad vi har för glädje av en verklighet som är så beskaffad. Det är i vart fall inte den verkligheten vi upplever som individer i ett samhälle. Relationer såsom att ett hus är större än ett annat godkänns, men inte t.ex. relationen att A äger ett hus, trots att i båda fallen konventionella procedurer måste tillgripas för att klarlägga relationens existens (det räcker inte med att använda sina sinnen).⁶⁸

I avgörande hänseenden intog ändå Hägerström samma position som de logiska positivisterna. Sålunda utgick han från Humes lag och från att en osinnlig verklighet är otänkbar.⁶⁹

Hägerström ägnade sig mer åt pliktbegreppet än åt värdebegreppet och värdeutsagor.⁷⁰ Hans uppfattning om värderingar framgår av följande:

Vid all värdering är uttrycket ett känslouttryck förbundet med ett jämsides givet uttryck för en föreställning om ett verkligt skeende.⁷¹

Värdeidéer förlorar för Hägerström ”all betydelse ... utan lust- eller olustkänslor”.⁷² Godhet är en positiv värdekänsla hos det värderande subjektet. Om godhet vore något verkligt, så vore det fråga om en översinnlig verklighet, men en sådan är ofattbar. Det hela kan förklaras endast så att

⁶⁸ Se t.ex. Baier s. 35–36.

⁶⁹ Se t.ex. Hägerström s. 35–57. Om likheter och olikheter mellan Uppsalaskolan och den logiska positivismen, se Marc-Wogau (Studier) s. 37–50.

⁷⁰ Beträffande pliktiden, se t.ex. Hägerström s. 47–48 (han menar att det finns särskilda ”pliktkänslor”), 58–76 (s. 61–62: en förnimmelse av en plikt är bara en ”förmimmelse av det imperativiska tecknet självt utan någon som helst därav framkallad föreställning, som kunde anses som tecknets betydelse.”) och Hägerström (Rätten) s. 2–14.

⁷¹ Hägerström (Moralpsykologi) s. 35; se närmare s. 35–54.

⁷² Hägerström (Rätten) s. 4.

godhet har med känslor, och inte med föreställningar, att göra.⁷³ Men vi ges ingen klarläggande analys av begreppet känsla, som tydligen tas som något enhetligt och tämligen självklart; vi får inte veta hur olika känslor identifieras eller hur olika värdeutsagor tänks ha sin motsvarighet i olika känslor.⁷⁴

Jag skall inte gå in på någon särskild kritik av den primitiva emotivismen. Det må vara nog att erinra om att dess utgångspunkter är oacceptabla: logisk positivism eller atomism, denotativ meningsteori eller verifikationsteori, i viss mån fakultetspsykologi, idén om emotiv mening, m.m.⁷⁵

Några ord skall dock sägas om den anklagelse, som inte sällan riktas mot emotivismen, nämligen att den leder till moralens upplösning, till att folk börjar tro att allting är och bör vara tillåtet. Det är tänkbart, att emotivismen faktiskt har sådan inverkan hos en del personer. Men som argument mot emotivismen är detta inte bättre än en invändning

⁷³ Se Hägerström (Moralpsykologi) s. 113–126 och Hägerström (Selbstdarstellung) s. 43–45.

⁷⁴ Om Hägerströms känsloteori, se t.ex. Marc-Wogau (Studier) s. 113–141.

Om Hägerströms emotivism, se vidare t.ex. Fries, särskilt s. 13–14, 19–20, Wedberg s. 378–387, Marc-Wogau (Studier) s. 22–31, 48–50, 134–141, Ryding (Historia) s. 122–131, Regnéll s. 52–55, Gustafsson, Andersson & Furberg (Moral) s. 150–151, 190–194, Stone (Ratiocination) s. 482.

Hedenius (s. 12–34) ansluter sig i huvudsak till Hägerströms teori, dock under erkännande av att den inte kan bevisas vara sann. Se även s. 139–143 om att accepterandet av teoretiska omdömen medför benägenheter att värdera på visst sätt. Hedenius intog sedan en ståndpunkt som liknar Nowell-Smiths (se nedan avsnitt 13.8), dock utan att erbjuda någon sammanhängande teori; han medger att hans ståndpunkt medför åtskilliga olösta komplikationer. Se Hedenius (Axiological), med åtföljande diskussion med andra nordiska filosofer – ett dokument över värdenihilismens dödsryckningar. Hedenius (Villkor) s. 8, har ”senare fått helt klart för” sig, ”att vi resolut bör överge Hägerströms med fleras idé, att moralfilosofien bara får vara en lära om moral och inte kan vara en lära i moral.”

⁷⁵ Viss kritik sammanfattas av Frondizi s. 123–134.

Om emotivistisk *estetik*, se t.ex. Ayer s. 150 (”Aesthetic terms are used in exactly the same way as ethical terms.”), Isenberg och även Brunius s. 66–81, 105, 115–129. Brunius uttrycker sig inte särskilt tydligt; man torde kunna spåra vissa inslag av stevensonsk typ, eller kanske hellre av den typ av relativism som förespråkas av Heyl s. 125–155. Heyl betonar att konstverk bedöms utifrån mer eller mindre systembundna grunder, vilka emellertid beror på psykologiska, sociala och kulturella faktorer och därför är olika hos olika människor, samhällen och kulturer. Resultatet blir en avvägning mellan objektivism och subjektivism; värde förblir en funktion av ”animalt intresse”. – För kritik av emotivistisk *estetik*, se Gibson s. 55–72.

mot t.ex. kristen etik att den leder till fanatism. Den väsentliga frågan är, om det är rationellt att anse att t.ex. allting är tillåtet, när man anser att emotivismen är sann. Emotivisterna har ett starkt argument häremot. Som Hägerström säger: emotivismen saknar betydelse för det praktiska omdömet viljesuggererande verkan.⁷⁶ Den emotiva teorin värderar inte, därför att den – om den är sann – inte kan värdera på det sätt som den anklagas för att göra. Av värdenihilismen följer inga maximer: mänskorna fortsätter att uttrycka sina och påverka andras känslor som de alltid gjort.⁷⁷ Metaetik är inte moral, och emotivismens existens är närmast ett tecken på moralens stora betydelse. Vad beträffar dess påstådda moralupplösande verkan: se på Lord Russells liv!

Mot detta försvar för emotivismen finns inget att invända. Ett påstående att det inte (begreppsligt) kan finnas några skäl för värderingar är inte detsamma som ett påstående att det inte finns några skäl för vissa värderingar. Till en del består anklagelsen i fråga endast i att man avvisar emotivismen. För den som inte är övertygad emotivist finns naturligtvis inget hinder mot att som förut skilja mellan skäl för och emot att hålla något för gott eller dåligt, eller mot att generellt argumentera (som man anser) pragmatiskt rationellt. Sådan argumentation kan väl gå ut på att emotivismen har skadliga effekter, men det är ju inte det saken egentligen gäller.⁷⁸

En sista fråga är emellertid om emotivisterna är villiga att leva som de lär. Beror inte intresset för Hägerströms filosofi bl.a. på att man trott att han menar vad han säger i sitt motto: att metafysiken bör avskaffas, dvs. att det finns goda skäl mot att anamma metafysiska teorier? Av någon anledning saknas ett tillägg om att det bara är fråga om ett känslouttryck. Är Hedenius' omfattande författarskap tillkommet utan önskan att övertyga läsarna på rationella grunder, dvs. tillkommet med syfte att påverka på annat sätt eller med syfte att bli berömd och tjäna pengar, osv.? När Fries säger, att tron på objektiva moraliska värden kan bli "till den största fara för det fredliga förhållandet mellan människor",⁷⁹ så är han givetvis uppenbart inkonsekvent. En emotivists värderingar kan enligt hans egen lära alltid slutgiltigt bemötas med att hans känslor inte intresserar oss.

⁷⁶ Hägerström (Selbstdarstellung) s. 45–46.

⁷⁷ Se vidare Fries s. 28–33, Hedenius s. 25–34, 144–151, Ross (Norms) s. 65–66, Hudson (Moral) s. 132–134, Hare (Applications) s. 32–39, Wertheimer s. 173–174.

⁷⁸ Se även t.ex. Toulmin s. 57–60.

⁷⁹ Fries s. 31.

Anders Wedberg (som fick sin första filosofiska skolning inom Uppsalafilosofin) karakteriserar Hägerström på följande sätt:

Hägerström själv torde ha betraktat sig som en sträng logiker, som *modo geometrico* bevisade sina åsikter. Såvitt jag förstår, var det en felsyn. Han var en visionär tänkare. Hans förkastande av metafysik och teologi, hans kritik av den kunskapsteoretiska subjektivismen och hans förnekande av objektiva värden var allt visioner snarare än teorier, som låter sig klädas i klara begrepp. Det invecklade nätverk av abstrusa resonemang, som Hägerström byggde upp kring sina centrala visioner, är enligt min åsikt ganska ointressant. Men visionerna själva är intressanta. [Nor:] I sin ungdoms religiösa utläggningar utvecklade Hägerström en sentimentalt vacker stil, som han senare kom att intensivt förakta. Den kantiga, nästan oläsliga prosa (av C.D. Broad karakteriserad som "glue thickened with sawdust"), som utmärker hans mandoms filosofiska skrifter, var i hög grad en tafatt reaktion mot det egna tidigare frasmakeriet.⁸⁰

Av de i denna bok behandlade riktningarna från 1900-talet är Uppsalaskolan egentligen den enda som icke kan räknas dit: Uppsalaskolans världsuppfattning sådan man möter den t.ex. hos Hägerström är alltför gammal hederlig, viktoriansk typ.⁸¹

13.5 STEVENSONS EMOTIVISM

Den förste som med emotivistiska utgångspunkter tog moral så mycket på allvar att han försökte framställa etisk argumentation som någorlunda meningsfull var Charles L. Stevenson. 1937 uppställde han tre krav på en teori om värdeutsagor: den måste kunna förklara

- (1) hur oenighet är möjlig;
- (2) hur godhet är "magnetisk", dvs. handlingsdirigerande; och
- (3) hur det samtidigt är så att inte enbart empiriskt fastställbara fakta är avgörande för huruvida något är gott.

Lösningens kärna består för Stevenson i att man skiljer mellan deskriptiv och dynamisk språkanvändning, beroende på vilka syften en talare har med sitt yttrande: å ena sidan kommunikation av föreställningar, förklaringar och rapporter, å andra sidan uttryckande av känslor, skapande av

⁸⁰ Wedberg s. 368.

⁸¹ Wedberg s. 24 (not).

stämningar, påverkan på handlingar och attityder. Dynamiskt bruk av språket har samband med ordens emotiva mening, och deskriptivt bruk har samband med deras begreppsliga eller deskriptiva mening. Nästa steg består i att man skiljer mellan enighet eller oenighet i fråga om tro och enighet eller oenighet i fråga om attityd.⁸² Endast oenighet av det förra slaget kan lösas med empiriska metoder. Men samtidigt kan oenighet i fråga om attityd bero enbart på oenighet i fråga om tro. Empiriska metoder är således relevanta för etiken, men de är otillräckliga för att lösa alla konflikter.⁸³

Som arbetsmodeller uppställde Stevenson två mönster för analys av 'god'. Enligt *det första analysmönstret* är "This is good" detsamma som "I (now) approve of this; do so as well". Avsikten var uppenbarligen att skilja deskriptiv och emotiv mening hos 'god' från varandra.⁸⁴ Själva ordet 'god' kan dock enligt Stevenson inte definieras, av samma skäl som 'hurra!' inte kan definieras. Rationell argumentation är möjlig i den mån enighet i tro orsakar enighet i attityd.⁸⁵ Att anföra skäl för "This is good" är att ge uttryck för trosföreställningar som har en sådan kausal roll. Oenighet måste i sista hand lösas – om det överhuvudtaget går – med arationella metoder att övertyga.⁸⁶

Stevenson kom sedermera fram till att det första analysmönstret inte gav uttryck för vad han hade velat säga. En subjektivistisk rapport om gillande hör helt enkelt inte hemma där. Han såg dock fortfarande en direkt översättning av en emotiv term som omöjlig. Nu ansåg han att "Let us approve of X" var det lämpligaste substitutet för "X is good" (enligt det första analysmönstret).⁸⁷

⁸² Ursprungligen talade Stevenson om intresse i stället för attityd.

⁸³ Se Stevenson (Facts) s. 1–31, Stevenson s. 1–19 och Urmson (Ethics) s. 22.

⁸⁴ Se närmare Stevenson s. 20–32, 81–138. Robinson (s. 139–140) har anmärkt, att "I approve of X" har en påtaglig deskriptiv mening, medan "This is good" knappast har någon alls. Stevenson (se s. 95–96) kan då säga, att det är möjligt att genomföra en helt emotiv analys av 'god' varvid 'Jag gillar' bara skulle antydast (impliceras pragmatiskt), men inte ingå i meningen hos 'god'. Omvänt har Urmson (Ethics) s. 51–61, anklagat Stevenson för att inte ha insett att "Jag gillar X" – som skulle klarlägga den deskriptiva meningen hos 'god' – måste ha emotiv mening enligt vad Stevenson säger i övrigt, eftersom oenighet i gillande ju är en oenighet i attityd. Se därtill Hudson (Moral) s. 137–139.

⁸⁵ Se närmare diskussionen hos Stevenson s. 152–173, Urmson (Ethics) s. 82–87, Hudson (Moral) s. 145–147.

⁸⁶ Se därom Stevenson s. 139–151 och t.ex. Hudson (Moral) s. 130–131.

⁸⁷ Se Stevenson (Facts) s. 210–216.

Med det första analysmönstret kom Stevenson inte långt längre än de primitiva emotivisterna. Med *det andra analysmönstret* gav han emellertid utgångspunkten för den diskussion som förts under de senaste trettio åren. Han anser de två mönstren vara komplementära – samma fenomen ses från olika håll. Det andra analysmönstret lyder:

”This is good” has the meaning of ”This has qualities or relations x, y, z ...”, except that ”good” has as well a laudatory emotive meaning which permits it to express the speaker’s approval, and tends to evoke the approval of the hearer.⁸⁸

Denna modell ger också formen för vad Stevenson kallar en *övertalningsdefinition*: man ändrar ett uttrycks deskriptiva mening, dvs. den som bestäms av egenskaperna x, y, z ..., samtidigt som man förlitar sig på dess vanliga emotiva mening. Ofta sker detta genom en precisering inom termens normala vaga betydelseområde,⁸⁹ men inte sällan går man utanför detta. En övertalningsdefinition kan därför vara ett retoriskt medel att få något med vissa egenskaper gillat eller ogillat.⁹⁰

Eftersom olika personer har olika attityder och därför ger olika definitioner, dvs. anger olika kännetecken i det andra mönstret, menar Stevenson att ’god’ är en flertydig term. Urmson invänder:

He treats the various criteria or standards for deciding whether members of different classes of things are good as what we mean by calling them good, which is analogous to treating criteria for a mountain’s being high as what we mean by calling it high.⁹¹

Lika litet som ’hög’ är en flertydig term därför att ett högt berg är 2 500 m och ett annat är 3 000 m, så är ’god’ en flertydig term därför att det är olika egenskaper hos olika ting som gör dem goda.

⁸⁸ Stevenson s. 207. Man kan fråga vad som skiljer ’god’ i mening från t.ex. ’vacker’, ’lämplig’, ’rätt’, ’fantastisk’, osv.; se Urmson (Ethics) s. 88–91.

⁸⁹ Kerner, s. 69–72, menar därför att varje uppställande av det andra analysmönstret innefattar en övertalningsdefinition.

⁹⁰ Om det andra analysmönstret, se närmare Stevenson (Facts) s. 32–54, Stevenson s. 206–242, 277–297 och Urmson (Ethics) s. 72–75, Hudson (Moral) s. 126–129.

Om övertalningsdefinitioner, se vidare ovan avsnitt 3.1 och Andersson & Furberg s. 120–124, Ryding s. 75–81, Fredriksson s. 49–63.

⁹¹ Urmson (Ethics) s. 77, se vidare s. 75–79 med ytterligare kritik och därtill Hudson (Moral) s. 137–140.

Anledningen till att Stevensons försök att konstruera en realistisk teori om värdeutsagor kom att misslyckas är att finna i att samtliga de tre fundament han hade för sin teori har visat sig vara ohållbara. Han litade för det första till en kausal meningsteori, och inom denna till distinktionen mellan deskriptiv och emotiv mening.⁹² Av en sådan följer bl.a. att ingen skillnad kan göras mellan välgrundade och icke välgrundade argument, relevanta och icke relevanta synpunkter (det hela är ju en fråga om kausal påverkan), att värdeutsagor är överflödiga på områden där enighet råder, och att ens egen bedömning av vad man bör göra endast är uttryck för ens redan existerande känslor och attityder.

För det andra: Stevenson skilde visserligen mellan känslor och attityder,⁹³ men han genomförde ingen analys av dessa begrepp eller av hur en attityd skiljer sig från en tro. Han likställde känsla och attityd på ett alldeles för enkelt sätt. Med hans utgångspunkter finns ingen anledning att beakta i vilka fall något blott kan orsakas och i vilka fall det kan finnas rationella skäl (t.ex. för en attityd). Enligt Stevenson är en attityd en komplicerad disposition att inta vissa själstillstånd; exempel på attityder är begär, önskningar och gillande. Detta är så föga upplysande, att man mycket väl kan tänka sig, att en intuitionist eller naturalist kan hålla med om att etisk oenighet är oenighet i attityd, eftersom en tro att det är bra att p på något sätt involverar en benägenhet att vara för (positiv till) att p.⁹⁴

För det tredje: Stevenson antog att etisk diskussion i grunden måste vara arationell, till priset av att han tvingades välja en analys av en begäran om råd, ledning och information i t.ex. etiska och estetiska frågor som är så egendomlig, att man tycker att något skäl borde ha framförts till dess stöd (annat än det systematiska, att den behövs för att teorin skall hänga samman): "For to ask whether it is good is to ask for influence."⁹⁵ Den grundläggande svagheten hos Stevenson är att han avvisar distinktionen mellan orsak och skäl. Hos honom är skäl reducerade till psykologiska orsaker.⁹⁶

⁹² Se Stevenson s. 37–80 och ovan kapitel 9.

⁹³ Stevenson s. 60.

⁹⁴ Detta förutsätter inte en dispositionell analys av begreppet tro; se Jareborg s. 182–187.

⁹⁵ Stevenson (Facts) s. 30.

⁹⁶ Till det sagda, se Urmson (Ethics) s. 38–48, Warnock (Contemporary) s. 21–29, Hudson (Moral) s. 114–125, 140–143, 147–150, 155–159, Bergström, Hertzberg

Enligt Stevensons ursprungliga uppfattning kan "X is good" inte vara en sann eller falsk utsaga, även om det är möjligt att replikera "Det är sant" (detta är detsamma som att själv säga "X is good").⁹⁷ Han ändrade sig formellt på denna punkt, men vid närmare påseende står han sakligt sett kvar vid sin ursprungliga uppfattning.⁹⁸

13.6 HARES PRESKRIPTIVISM

Mest känd av moderna teorier, näst Stevensons, är Richard M. Hares preskriptivism. Dennes huvudstyrka är, om man jämför med Stevensons emotivism, insikten om att en fråga om huruvida något är gott eller vad man bör göra inte är en begäran om påverkan eller påtryckning, utan en

s. 159–161, Gauthier s. 100–102, Baier s. 36–39, Margolis s. 36, Andersson & Furberg (Moral) s. 151–155, MacNiven s. 167–168.

Om Stevensons teori, se vidare t.ex. Kerner s. 40–96, Warnock (Ethics) s. 66–83 och även Warnock (Language) s. 198–200, Olthuis s. 101–104, 106–109, Frankena s. 89, Kemp s. 107–109, Edel s. 84–87. Stevenson själv utvecklar sin lära förutom på i övrigt angivna ställen även i Stevenson (Facts) s. 55–70, 79–93, 117–137 – om Moore, se därtill Moore (Reply) – och s. 186–232.

Vad gäller distinktionen mellan beroende och oberoende emotiv mening (den förra är villkorad av en viss deskriptiv mening), se Stevenson s. 78–79 och kritiken hos Kerner s. 54–64 och Olthuis s. 108–109.

Åtskilliga jurister har imponerats av Stevensons teori. Ross, s. 389–404, ger en helt stevensonsk analys av argumentation och påtryckning. Se även Persson s. 284–287, 290–292 och Williams (Language 1946) s. 387–401, som bl.a. drar slutsatsen att en del regler, t.ex. sådana som innehåller uttryck av typen "reasonable public policy", gör att emotionella attityder blir relevanta vid dömandet – vi tröstas med att "within limits human beings make similar emotional responses" (s. 401). Se också Stevenson s. 294–297 om övertalningsdefinitioner i samband med rättstillämpning.

Se vidare Fredriksson s. 90–119, vars framställning om moral och politik i mycket synes bygga på Stevenson, om än också på Hare och Nowell-Smith.

⁹⁷ Stevenson s. 169; se därtill Urmson (Ethics) s. 83–85 och Hudson (Moral) s. 143–144.

⁹⁸ Se närmare Stevenson (Facts) s. 214–220: värdeutsagor är deklarativa satser, inte imperativa, och eftersom rent syntaktiska regler avgör om 'sann' kan användas, och våra regler säger att ordet kan användas för deklarativa satser, så kan också värdeutsagor vara sanna. Men hur? Stevenson accepterar den föga förbindande sanningsteori som bl.a. Ramsey och Strawson framfört: att säga att något är sant är bara att upprepa, reaffirmera, lägga emfas på, "endorse", vad man själv eller någon annan sagt. Att yttra "Det är sant att X är god" blir därför bara att framhäva sin attityd. – Men även om 'sann' främst används i satser med sådan illokutionär innebörd, följer inte att "Det är sant att p" betyder "Jag affirmerar att p" e.dyl. Se Searle s. 137–139, 153–154, Taylor s. 75–76.

begäran om vägledning (enligt Hare dock i imperativisk form). I förhållande till den primitiva emotivismen innebar Stevensons emotivism ett avsevärt steg framåt. Den låter rationell argumentation få ett betydande utrymme, även om ramen ges av arationella känslor och attityder. Prima facie undviker Hare också den senare nackdelen. Han menar att etiska värderingar alltid kan underbyggas av skäl. Ytterligare ett framsteg är att den kausala meningsteorin avlöses av en mer realistisk användningsteori, även om den är mer förutsatt än utvecklad av Hare. Härigenom ersätts Stevensons tillit till perlokutionära effekter som förklaringsgrund till värdeutsagornas ”magnetism” av en analys som bygger på deras illokutionära innebörd. Emotivitet är för Hare bara ett otillförlitligt symptom på att en term används i värderingssyfte.⁹⁹

Att yttra en värdeutsaga är enligt Hare en föreskrivande, *preskriptiv* (i motsats till deskriptiv) språkanvändning. Värdeutsagor sidordnas med imperativer. Imperativa satser utgör typexempel på svar på frågan ”Vad skall jag göra?”. Värdeutsagornas speciella handlingsdirigerande förmåga beror på att de strikt implicerar imperativer (riktade till en själv). Varje handlande i enlighet med en värdeutsagas innehåll är ett handlande utifrån en princip. Ett imperativ ”Låt mig göra x” – och då också ett handlande i enlighet därmed – är rationellt grundat, om det kan logiskt härledas från en handlingsprincip och påståenden om fakta. Handlingsprincipen behöver inte vara medvetet formulerad. För att rättfärdiga ett värdeomdöme måste man således hänvisa till påståenden om effekter och principer. Men principerna själva måste också kunna rättfärdigas, vilket bara kan ske genom hänvisning till mer generella principer. Man kommer därför så småningom till en persons grundläggande principer, ”his way of life”. Om man frågar varför man bör leva i enlighet med dessa, så finns inget svar att ge – man har bara att besluta.¹⁰⁰

En värdering innefattar alltså ett principbeslut. Men – och här har vi en egendomlighet i Hares lära – hur kan det komma sig att varje beslut är rationellt bara om det ansluter till en princip, samtidigt som de yttersta principerna inte kan ha annan grund än ett beslut att handla i enlighet med dem (utan att det finns skäl för detta beslut)?¹⁰¹ Det synes ofrånkomligt att även Hares teori leder till att argumentation i värdefrågor i är grunden arationell. Det räcker med att en person är konsekvent i

⁹⁹ Hare s. 144.

¹⁰⁰ Se Hare, särskilt s. 3, 15, 56–78.

¹⁰¹ Se Kerner s. 169–170, 180–181.

sitt handlande för att hennes värderingar skall vara helt rationella enligt Hares språkbruk. Det skulle stå envar fritt att själv avgöra vad som skall räknas som skäl för och emot. På samma sätt som hos Stevenson tillåts konflikter vara principiellt olösliga.¹⁰² När argumentation är möjlig är den på ett sätt överflödig, eftersom den förutsätter en grundläggande enighet; när den behövs är den i sista hand omöjlig. Hare

ends up ensnared in the same quicksand of irrationality as Stevenson, albeit along more 'rational' roads.¹⁰³

Ett etiskt omdöme kännetecknas enligt Hare av formen, inte av innehållet. Sammanfattningsvis:

When we are trying, in a concrete case, to decide what we ought to do, what we are looking for ... is an action to which we can commit ourselves (prescriptivity) but which we are at the same time prepared to accept as exemplifying a principle of action to be prescribed for others in the like circumstances (universalizability).¹⁰⁴

Det kan inte förnekas att denna lära för in mycket mer av argumentation i moraliska frågor än emotivisternas läror tillåter. Man blir tvungen att tänka sig in i en rad hypotetiska fall och först därefter ta ställning. En nazistisk antisemit skulle enligt Hare vara tvungen att ställas inför hypotesen, att det kommer att visa sig att han själv har judiskt blod i sina ådror, och räkna med den möjligheten, när han avgör hur han skall bete sig gentemot judar. Men det skulle vara fullt rationellt att bestämma sig för att verka för judarnas utrotande, så snart han går med på att själv utrotas, om det skulle visa sig att han är jude. Det hela är en fråga om konsekvens.

Det är givetvis omöjligt att på några få sidor göra rättvisa åt ett så insiktsfullt, detaljerat och genomträngande filosofiskt författarskap som Hares. Han framstår väl här som en filosof utan resning, men ingen tvekan torde råda om att Hare är den som har uträttat mest på moralfilosofins

¹⁰² Se t.ex. Kerner s. 186–192, Warnock (Contemporary) s. 42–47.

¹⁰³ Olthuis s. 136.

¹⁰⁴ Hare (Freedom) s. 89–90; se även s. 30–50, Hare (Essays) s. 13–17, 98–135, Hare (Applications) s. 71–89 och ovan avsnitt 12.2 vid noterna 28–31. – För tillämpning av Hares teori på *estetiska* värdeutsagor, se Hare (Freedom) s. 139–145, 166–170, och för kritik av Hare och estetiker med samma synsätt t.ex. Casey s. 39–40, 43–44, 52–58, 132–139, 163–173.

område under det senaste kvartssektet. Reservationen gäller emellertid även den mycket omfattande litteratur som vuxit fram som kommentar – i mycket i opposition – till Hares lära. Här kan jag endast på några få punkter antyda vad kritiken går ut på.¹⁰⁵

Sålunda har på goda grunder invänts,

- att det inte finns något skäl varför just ”föreskrivande” skulle markera domänen för moraliskt relevanta språkhandlingar (Hare stipulerar ju att värdeutsagor är preskriptiva, att de strikt implicerar imperativer),

- att det enligt Hare inte skulle finnas några etiska argument mot den konsekvente fanatikern,

- att tesen om ”universalizability” är en omskrivning av ”the pressure of reason”,

- att det vid en argumentation skulle vara möjligt för de deltagande att efter hand modifiera sina principer så att diskussionen blir oändlig, och

- att Hares lära är psykologiskt egendomlig, bl.a. vid behandlingen av ”svag vilja” och den inlevelse i tänkta situationer som förutsätts vid rationella beslut.

Huvudinvändningen är dock att Hare inte ger tillräckligt utrymme för rationalitet i etiska frågor, vilket beror på att han inte ser någon plats för sanning vid etisk argumentation. Marcus Singer:

It by no means follows that we are free to form our own moral opinions in any sense other than or stronger than the sense in which we are free to form our own opinions about matters of fact. ... Opinions on moral matters are thus on a par with opinions on other matters – of fact, aesthetics, science,

¹⁰⁵ I första hand skall hänvisas till Hudson (Moral) s. 160–248, för en presentation av Hares filosofi och kritiken däremot. På åtskilliga punkter avvisar Hudson kritiken; i flera av dessa fall har Hudsons förklaringar inte övertygat mig. Hudson ser som möjligt att Hare har givit en i stort sett riktig karakteristik av etisk argumentation. Han säger bl.a. (s. 208): ”Why, then, should there not be a universe of discourse in which what counts as evidence is any reason which a speaker chooses to give for something being good or obligatory, the point of the discourse being to see how consistent he can adhere to that choice under cross-questioning? And why should not morality be such a discourse?”

För kritik av Hare, se t.ex. Kerner s. 138–196, Warnock (Ethics) s. 82–92, Warnock s. 129–131, Warnock (Contemporary) s. 30–47, Warnock (Language) s. 200–203, Baier s. 39–45, Gauthier, Edgley, Edgley (Hume’s Law), Taylor (Notice), Olthuis s. 123–138, Singer, Kovesi s. 72–91, Barry s. 295–296, Richards s. 83–85, 216, Margolis s. 39, 86–87, Silverstein, MacNiven s. 168–169, Hertzberg s. 161–163, Trigg s. 61–63.

religion, logic and philosophy. We have the same freedom of opinion in all areas, though foolish opinions are more easily found in some than in others.¹⁰⁶

Det är knappast logiskt möjligt att som Hare menar "want anything", och även om så vore fallet: "then it is possible to believe anything" – den olikhet mellan tro och vilja som Hare bygger på är inte påvisad.¹⁰⁷

Hares lära innefattar ett nytt försök att förklara värdeutsagornas handlingsdirigerande förmåga. Men liksom Stevenson hamnade fel, när han trodde att en värdeutsaga är ett svar på en begäran om påtryckning, hamnar Hare fel, när han tror att den är ett svar på en begäran om en befallning. "Vad skall jag göra?" besvaras normalt inte med "Gör x!", utan "x". Att säga vad någon bör eller skall göra är inte detsamma som att säga till någon, t.ex. en själv, att göra något.¹⁰⁸ För övrigt torde det vara klarlagt, att en värdeutsaga inte strikt implicerar ett imperativ,¹⁰⁹ och att det inte heller finns anledning att tro, att varje värdeutsaga är handlingsdirigerande (vilket den skulle vara om den strikt implicerar ett imperativ) – jämför t.ex. "Ungdomstiden är den bästa tiden".¹¹⁰

När vi nu går över till vad Hare säger om 'god', skall först hänvisas till vad som ovan i avsnitt 9.7 sagts om hans idé om preskriptiv mening. Hare menar att 'god' har ett anbefallande "job". Detta är dess preskriptiva mening. En värdeutsaga har emellertid också ett informerande "job". Detta är möjligt därför att värdeordet har en deskriptiv mening, som sammanfaller med en beskrivning av faktiska egenskaper hos det som anbefalls. Ett påstående att något är fallet kan sägas ge skäl för en värdeutsaga, om kriterierna för påståendet sammanfaller med kriterierna för värdeutsagan, dvs. om de faktiska omständigheterna utgör skäl för att anbefalla något.

¹⁰⁶ Singer s. 255–256.

¹⁰⁷ Singer s. 257.

¹⁰⁸ Se Baier s. 56–57, Baier (Value) s. 53, Gauthier s. 50–53, Taylor s. 59–62.

¹⁰⁹ Se Sumner s. 384–387, 391 och även Warnock (Contemporary) s. 36–39, Taylor s. 62–65.

¹¹⁰ Se Cohen (Practicality). – Hare har olika och oförenliga förklaringar av vad som egentligen utgör skillnaden mellan värdeutsagor och imperativer (se t.ex. Kerner s. 192–196), och han verkar mena olika saker med "universalizability" när han talar om faktautsagor och när han talar om värdeutsagor – se Hare (Freedom) s. 15–16, 23 och Hudson (Moral) s. 179–182.

Hare säger att 'god' har en konstant mening, som man förstår, även om man inte känner till de relevanta kriterierna för just den klass av goda ting som är aktuell.

To teach *what makes* a member of any class a good member of the class is indeed a new lesson for each class of objects; but nevertheless the word 'good' has a constant meaning which, once learnt, can be understood no matter what class of objects is being discussed.¹¹¹

Betydelsen hos 'god' anges vara oberoende av kriterierna för dess användning, medan det motsatta gäller för ord såsom 'röd'. Dessa två ord kan däremot inte skiljas utifrån "the exactness or looseness of their criteria".¹¹² Ordet 'god' sägs ha en mycket varierande grad av deskriptiv mening, beroende på sammanhanget. En värdeutsaga ger mer information, om det finns accepterade, normala eller annars gemensamma standarder som konstituerar den deskriptiva meningen. I undantagsfall kan 'god' sakna all preskriptiv mening. Ordet används då på ett sätt som påminner om citering; Hare talar bl.a. om "inverted-comma use". Den preskriptiva meningen är dock primär. Hos andra ord, t.ex. 'flitig', har den deskriptiva meningen tagit överhanden – ett tecken på att en standard har blivit konventionell.¹¹³ Något recept för hur vi skall känna igen att, eller hur, ett ord har preskriptiv mening får vi dock inte.¹¹⁴

Varför har 'god' denna egendomliga blandning av preskriptiv och deskriptiv mening? Hares svar är att ordets funktion är att tjäna till ledning i valsituationer genom att anbefalla en viss lösning. Alla värdeutsagor är (dolt) universella i och med att de förutsätter och uttrycker att en standard är accepterad också för andra liknande fall (dvs. en handlingsprincip som i det enskilda fallet implicerar ett imperativ). Att lära en person – eller att för egen räkning acceptera – en standard är att lära henne – respektive att besluta sig för – en princip för val av objekt inom en viss klass.¹¹⁵

¹¹¹ Hare s. 102.

¹¹² Hare s. 115.

¹¹³ Se närmare Hare s. 94–126 och Hare (Freedom) s. 1–29. – Om "inverted-comma use" ("alluding to the value-judgements of other people") och "conventional use" ("the speaker is merely paying lip-service to a convention"), se Hare s. 124–125.

¹¹⁴ Warnock (Ethics) s. 91.

¹¹⁵ Se närmare Hare s. 127–136.

- Ytterligare kritik mot Hare kan sammanfattas på följande sätt:
- om 'god' har en särskild preskriptiv mening kan den inte alltid karakteriseras som anbefallande,
 - vad Hare kallar kriterier för 'god' är inte dess (deskriptiva) mening (se vidare nedan avsnitt 14.5 om kriteriemisstaget), och
 - värdeutsagor är inte karakteristiskt preskriptiva, eftersom i så fall nästan alla typer av påståenden vore karakteristiskt preskriptiva.¹¹⁶

13.7 URMSONS LÄRA OM GRADERING

De teorier som presenteras i detta avsnitt och de följande tre avsnitten har det gemensamt att de bygger på Stevensons andra analysmönster. Det finns vissa naturliga egenskaper hos de objekt vi kallar goda, vilka är väsentliga för värderingen av objekten. Men dessa egenskaper ger inte hela meningen hos 'god', vilket ord således skiljer sig från termer som hänför sig enbart till fakta. Förklaringen till att vi på detta sätt kan skilja mellan kriterier och innebörd hos 'god' och många andra termer anses ligga i att de har ett eller flera speciella "job(s)", de används för särskilda syften.

Detta är den huvudsyn vi möter hos J. O. Urmson och P. H. Nowell-Smith och som vi redan har mött hos Hare. Denne anser ju att 'god' nästan alltid har en anbefallande innebörd och varierande deskriptiv mening beroende på sammanhanget (dvs. olika kriterier är relevanta i olika sammanhang). Det speciella hos Hare är hans ensidighet i fråga om vilket "job" 'god' har att utföra och att han insisterar på att de återopade kriterierna duger som underlag för en värdeutsaga, om de kan vidhållas med fullständig konsistens av den som står för värderingen.¹¹⁷

¹¹⁶ Se t.ex. Daniels, Cohen (Practicality), Conway och Margolis s. 40–45.

Här kan tilläggas att Hare har en egen variant av OQ-argumentet (se ovan avsnitt 13.2) – det måste vara möjligt att anbefalla med hjälp av "S är god", men det går inte om 'god' har enbart deskriptiv mening (se närmare Hare s. 86–93). Men som bl.a. Lange och Daniels (s. 139) har visat, är detta argument lika litet konklusivt som Moores. Analogt skulle "Jag lovar" inte kunna användas för att avge ett löfte utan att ha en "lovande" mening, och "Jag skall göra x" skulle inte kunna innefatta ett löfte att göra x. Trots vad Hare säger kan "S har egenskaperna a, b och c" ha en anbefallande illokutionär innebörd. Av två synonyma satser kan dessutom mycket väl bara den ena användas med en viss innebörd. "En valp är en ung hund" och "En valp är en valp" är synonyma, men endast den förra kan användas för att t.ex. ge en definition.

¹¹⁷ Margaret Macdonald har, med ringa utförlighet, pläderat för en nonkognitivistisk analys av "S är god", vilken liksom Hares analys lägger vikt vid värdeutsagornas illokutio-

Urmson införde beteckningen "grading label" (*graderingsetikett*) för 'god' och många andra termer som brukar kallas värdetermer (dock inte för 'rätt'). Hans tanke var helt enkelt att 'god' främst används för att gradera. Stevensons "emotive use" ersätts av "grading use". Även ord som normalt inte kan kallas graderande – 'tapper', 'feg', 'djärv', osv. – är graderande enligt Urmsons terminologi. Denna innebär i huvudsak en ometikettering: värderingar och värdetermer ersätts av graderingar och graderingsetiketter (för att det klarare skall framgå vad saken gäller).

Att göra en gradering är, enligt Urmson, en vanlig – själslig eller kroppslig – aktivitet, som dock förutsätter att vederbörande förstår att hon utför en gradering. Att gradera skiljer sig, vad gäller yttre form eller fällda yttranden, inte från andra aktiviteter, såsom städning eller vetenskaplig klassificering. Avgörande är i stället den handlande personens syften. Vissa ord är så att säga helgade för att användas vid graderingar ('god', 'bra', 'utmärkt', osv.), men en mycket vid krets av ord används i praktiken som graderingsetiketter, däribland konstgjorda ord och ord som huvudsakligen används för andra syften. "Ad hoc labels" har inga konventionellt etablerade kriterier och kan därför enligt Urmson användas med större objektivitet än "more professional labels", vilka gärna blir emotionellt laddade. En graderingsetikett kan ha en relativt fast position i en skala ('bra' är alltid placerat före 'medelmåttig'), men den absoluta positionen är inte given annat än undantagsvis (t.ex. 'bäst'). Ett inte ovanligt försäljningstrick är att sätta 'god kvalitet' långt ner på en kvalitetsskala för varor och stapla mer eller mindre fantasifulla uttryck ovanför. Ju mer begränsad den krets av objekt är varpå en graderingsetikett är tillämplig, desto lättare är det att förstå vilka kriterier som är förutsatta (jämför t.ex. 'god' och 'tapper'). Ibland kan det vara svårt att skilja mellan en gradering och en klassificering (t.ex. vid "Detta är nonsens"). Även de

nära innebörd. Den som försöker ta reda på vad som *är* rätt eller fel söker enligt henne inte information, utan försöker nå ett beslut. Det etiska omdömet är inte sant eller falskt, utan "a verdict": "It affirms a decision reached by a definitive procedure but unlike that of relating evidence to conclusion in deductive and inductive inferences." (Macdonald s. 120). Se även Macdonald (Ethics) s. 202–203, och s. 214–215: Etiska omdömen är "as it were impersonal verdicts of a common moral ritual ... They are the language of a rite in which we are all life-long performers." Se här till Urmson (Ethics) s. 83–85 och Olthuis s. 110–113. Även Hampshire har uttryckt liknande tankegångar, men det utförligaste försöket till analys i denna riktning finner man hos Toulmin (se därom Kerner s. 228–239), vilket dock pekar fram mot Baiers teori (se nedan avsnitt 13.9), vilken tillåter att värdeutsagor är sanna eller falska.

mest "professionella" graderingsetiketterna kan användas utan att man graderar. Omvänt kan man, när man avser att gradera, stanna vid ett skenbart värderingsfritt påstående (t.ex. "A är nykterist"); en avsikt att gradera framgår eventuellt av tonfall och kontexten i övrigt.¹¹⁸

Relationen mellan en graderingsetikett och kriterierna är inte logisk implikation (dvs. Urmson avvisar den etiska naturalismen). Intuitionismen finner han vara obegriplig. Emotivismen är oantagbar, eftersom man kan gradera utan någon som helst emotionell ingrediens.¹¹⁹ Graderingar kan inte reduceras till beskrivningar av (jämför subjektivismen!) eller uttryck för känslor. Det som närmast är analogt med att gradera i enlighet med kriterier är att välja i enlighet med en regel.¹²⁰

Ordet 'god' (eller 'bra') kan enligt Urmson enklast ses som ett ord med en betydelse, men med många olika, oftast öppna, grupper av tillräckliga kriterier. Kriterierna för 'bra' i 'bra snickare' och 'bra äpple' måste vara helt olika, och vi använder också helt olika grupper av kriterier för t.ex. 'bra äpple'. Ett kriterium för en graderingsetikett måste ofta uttryckas i ord som är vaga, har öppen struktur eller är obestämda på annat sätt. Själva gruppen av kriterier är oftast öppen. Men på ingen av dessa punkter skiljer sig graderingsetiketterna på något påtagligt sätt från andra termer. Bland kriterierna kan också finnas sådana som uttrycks med hjälp av andra graderingsetiketter. Urmson hävdar, att graderingsutsagor är "objectively decidable" och att det är uppenbart att de är "more important and impressive than mere indications of personal likes and dislikes". Detta skulle vara en anledning till att vi är benägna att använda dem även när vi endast är berättigade att ge uttryck för våra gillanden och ogillanden.¹²¹

Ofta råder en påtaglig enighet om de relevanta kriterierna. Skälen för att ha vissa kriterier varierar. Bland de vanligaste är sådana som hänför sig till existensen av pro- och antiattityder och till utilistiska resonemang.

¹¹⁸ Urmson (Grading) s. 160–167.

¹¹⁹ Se också Taylor s. 50–52, som påpekar att det inte är utmärkande för värdeutsagor att de är uttryck för attityder och att emotivisterna förbiser att det finns neutrala värderingar, dvs. sådana som är varken positiva eller negativa. Jämför Wellman s. 302–303: etiskt språk är oftast emotionellt.

¹²⁰ Urmson (Grading) s. 168–173.

¹²¹ Urmson (Grading) s. 174–178. Se även Urmson (Ethics) s. 75–79 om att det faktum att det finns olika standarder för 'god' inte gör att ordet har en betydelse för varje standard. Enligt Wellman s. 301 är 'god' inte ett flertydigt ord, men det används på ett "flexibelt" sätt.

Åtskilliga grunder för att acceptera kriterier skulle vid en granskning säkert visa sig vara föråldrade: man kan t.ex. undra

why a family is better if the names of more of its former members and their relationships are recorded.

De flesta filosofiska teorier om vad 'god' betyder kan enligt Urmson skrivas om till teorier om hur man kommer fram till relevanta kriterier för godhet.¹²²

Värdeutsagor kan med framgång användas för att ge information, bara man förstår vilka kriterier som förutsätts. Oenighet i värdering kan helt enkelt bero på oenighet om huruvida kriterierna är uppfyllda (varierande kännedom eller uppfattning om faktiska förhållanden eller olika klassificeringar och bedömning vid vaghet och annan språklig obestämdhet hos kriterierna). Men det är också möjligt att man är oenig om vilka kriterier som överhuvudtaget är relevanta, och man kanske själv uppställer nya kriterier. Ofta är det förhastat att utgå från att kriterierna är givna, vilket leder till att man talar förbi varandra. I andra fall används det retoriska tricket att tala som om ens egna (kanske nya) kriterier vore accepterade (jämför Stevensons övertalningsdefinitioner).¹²³

Ibland nöjer vi oss med att konstatera att olika kriterier accepteras. Detta gäller dock enligt Urmson inte moralfrågor.¹²⁴ Men vår enda möjlighet att fortsätta diskussionen består, menar han, i att fortsätta att gradera, varvid objektet nu är kriterier och regelsystem. När vi inte enighet är inget att göra åt saken. Särskilt att beakta är att man inte kan, "when debating what criteria to use for moral grading, grade the criteria morally".¹²⁵

Det finns en grundläggande oklarhet hos Urmson. Poängen i hans framställning är att visa att värdeutsagor är väldigt lika utsagor om "sakförhållanden", och att värdetemer är väldigt lika vanliga öppna och vaga termer. Men han gör knappast något för att förklara vari skillnaderna består. Han förutsätter med andra ord, att det utan vidare går att göra dessa distinktioner, och att det "naturalistiska misstaget" är ett misstag. Han har vidare inte mycket att säga om varifrån kriterierna kommer. Hans uppfattning om oenighet påminner starkt om vad som följer av

¹²² Urmson (Grading) s. 179–181.

¹²³ Urmson (Grading) s. 181–183.

¹²⁴ Hare s. 142–143 har samma uppfattning.

¹²⁵ Urmson (Grading) s. 184–185.

Stevensons andra analysmönster. Urmson har mot denne anfört att han inte klart skiljer mellan att använda och att uppställa en standard. Han finner Stevenson alltid mer övertygande om man föreställer sig att denne avser den situationen att "This is good" yttras för att uppställa en standard.¹²⁶

Urmsons uppfattning om moral synes innefatta att moralen är analog med ett rättsligt system. (Han har i andra sammanhang uttryckt sympati för regelutilismen.) På annat sätt är hans uppfattning om att kriterier för etiska bedömningar inte kan bli föremål för etiska bedömningar knappast förklarlig.¹²⁷

Urmson har i ett senare arbete i någon mån modifierat och kompletterat den framställning som nu refererats. Det tidigare misstaget (à la Hare) att så att säga magasinera den illokutionära innebörd som "This is good" kan ha (den må vara anbefallande, berömmande, graderande, osv.) i själva ordet 'good' repareras.¹²⁸ Han vidhåller att sådana språkhandlingar förutsätter accepterade kriterier för användningen av 'god', dvs. en standard. En standard kan helt enkelt bestämmas av karaktären hos det värderade objektet (en bra stol, ett bra äpple, osv.); i så fall är fråga om "good of a kind". Men när standarden uppställs utifrån en viss synpunkt – nu talar han om "good from a point of view" – är det nödvändigt att klarare skilja mellan att använda och att uppställa en standard.¹²⁹

Som kommer att framgå av nästa kapitel är det inte tillräckligt att skilja mellan endast dessa två slag av godhet. Härtill kommer att det förblir oklart vad som avses med "point of view"; jämför t.ex. de helt olika slags synpunkter som exemplifieras i "från moralisk synpunkt", "från säkerhetssynpunkt", "från arbetarklassens synpunkt" och "från min synpunkt". Inte heller blir klarlagt i vad mån en "point of view" avgränsar en viss jämförelseklass eller en viss jämförelseklass förutsätter en bedömning från en viss synpunkt.¹³⁰

Till sist skall nämnas att Urmson uppställt en test för värdetermer med utgångspunkt i att 'god' alltid är en värdeterm:

¹²⁶ Se Urmson (Ethics) s. 64–71, 79–81.

¹²⁷ Om Urmsons teori, se Warnock (Ethics) s. 85–89, Olthuis s. 113–117.

¹²⁸ Urmson (Ethics) s. 98–99.

¹²⁹ Urmson (Ethics) s. 100–116.

¹³⁰ Se för övrigt Urmson (Ethics) s. 115–116.

a term V is favourably evaluative if, and only if, it would be an abuse of language to deny that in so far as a thing is V it is better than a non-V thing.¹³¹

Exempel på värdetermer är 'rätt', 'tapper', 'rättvis' och 'barmhärtig'. Denna test synes mig dock ge upphov till fler problem än den löser.

Jag har svårt att förstå hur språkliga regler kan avgöra vad som är gott, bra, dåligt eller ont, utom för en liten grupp ord vars betydelse måste förklaras med hjälp av 'god', osv. I praktiken är det svårt att skilja mellan (1) sådant som är gott, därför att det är uppenbart att det är gott, och (2) sådant som är gott, (a) därför att 'god' ingår i en definition av ifrågakvarande ord eller (b) definitionerna av 'god' och ett annat ord delvis sammanfaller eller liknar varandra. Vidare ger termen "abuse" upphov till problem: förutsätts inte här en negativ värdering? Inte heller beaktas skillnaden mellan att ett ord är en värdeterm i språket (S-ord) och att den är det i talet (T-ord).

Hur som helst krävs en definition av 'god'. Urmsons förslag är att 'är god' betyder:

satisfies a description such that no one can correctly dissent from a favourable evaluation (as of some kind or from some point of view) of a object that satisfies that description.¹³²

Härav blir vi inte hjälpta. Ordet "correctly" gör att vi rör oss i en cirkel eftersom en ny värdering förutsätts.¹³³ I någon mån dämpas denna invändning av att Urmson menar, att all användning av värdetermer förutsätter enighet i fråga om standarder, då i annat fall ingen kommunikation skulle kunna äga rum. Men detta antagande är överdrivet intill gränsen av en karikatyr.¹³⁴ Ofta finns ingen standard alls. Personer, som omfattar olika standarder och som vet detta, kan mycket väl tala med varandra och föra en meningsfull diskussion. De kan argumentera om

¹³¹ Urmson (Ethics) s. 123, se närmare s. 120–129.

¹³² Urmson (Ethics) s. 142.

¹³³ Se Scruton s. 86.

¹³⁴ Detsamma gäller Hertzberg (se särskilt s. 163–166). Se också – från estetiken – Knight, som menar att 'god' i estetiska sammanhang alltid bygger på kriterier eller standarder, som är alternativa och till stor del bestäms av konstnärerna själva (eller en skolbildning). För att något skall vara ett kriterium räcker det med att det används som kriterium. Vid oenighet får man nöja sig med att konstatera att 'god' används på olika sätt. Se därtill Macdonald s. 125.

vilken standard som bör användas. Ordet 'god' kan användas i formuleringen av en standard. De enda fall där det är aktuellt att tala om korrekta standarder – i motsats till lämpliga, välgrundade, icke motsägende, osv. – är när man kommit överens om att använda en viss standard eller där någon (myndighet) har kompetens att fastställa en viss standard och har gjort det.¹³⁵ Sammanfattningsvis kan därför sägas, att Urmson lämnar oss i sticket när vi vill veta varför vissa standarder är riktiga och andra inte – vilket hänger ihop med den fundamentala oklarheten hos honom: vi får aldrig veta vad en värdering är eller antas vara.¹³⁶

13.8 NOWELL-SMITHS GODHETSKRITERIER

Nowell-Smiths uppfattning om värdeutsagornas natur anknyter till Hares och Urmsons, men han förefaller att inte vara nöjd med deras ensidiga syn på det "job" som ordet 'god' utför. Han säger:

'Good' is *the* Janus-word par excellence; it is often used to do more than one job on one occasion and the logical connexions between the various jobs are what they are because the facts are what they are. ... The contextual implications of any use of 'good' are many, and varied and, on occasion, any of them can be withdrawn, a point that should make us suspicious of counter-examples. ... But there is one element which seems to be common to all cases. Although a man need have no comparison in mind when he calls something 'good', such comparisons are always implied.¹³⁷

'God' kan sålunda användas för att uttrycka eller förklara en preferens, ett gillande (detta är fundamentalt), men också för att berömma, prisa, anbefalla, rekommendera, ge uttryck för bedömningar (specialfall: bedömningar rörande skicklighet, effektivitet, nytta), ge råd, ge skäl för en handling, för att uttrycka överensstämmelse i gillande, osv., som känslouttryck, känslokriterium, för att påverka andras känslor och attityder, för att instruera, befalla, dirigera och (sekundär användning:) för

¹³⁵ Se t.ex. Altham s. 147–152.

¹³⁶ Urmson (Ethics) s. 138–146 har också en annan test för värdestermer, vilken han anser ger samma utfall som den ovan redovisade: en värdesterm ger ett yttrande en central (i motsats till perifer) "evaluative illocutionary force". De svårigheter detta uppslag för med sig är betydande och delvis identiska med de som uppkommer vid den första testen.

¹³⁷ Nowell-Smith s. 167. Om huruvida 'god' alltid innefattar en jämförelse, se nedan avsnitt 14.3(8).

att informera om fakta, rapportera faktiskt förekommande attityder och värderingar, och för att förutsäga andras attityder och värderingar.¹³⁸

När 'god' används i (värde)omdömen förutsätts, enligt Nowell-Smith, kriterier eller standarder.¹³⁹ Liksom Hare och Urmson menar han, att man kan förstå vad 'god' betyder utan att känna till vilka kriterier som är aktuella: om jag vet att en hund är bra, så vet jag också att den har

in a fairly high degree those properties which are mentioned in the list of criteria for judging dogs, although I do not know what these properties are or to what degree a dog must have them to rate as 'good'.¹⁴⁰

Det är inte alls nödvändigt att den som gör en värdering själv har en pro-attityd till det hon finner vara gott. Men även om hon bara utnyttjar en standard, som hon inte har ställt upp själv, är användningen av 'god' inte rent deskriptiv, dvs. satsen ger inte bara information om fakta. Våra standarder är alltid på något sätt beroende av pro- och antiattityder. I en värld utan preferenser finns ingen plats för värden. Eftersom 'god' används för att ange att sådana kriterier är uppfyllda som vi har på grund av beskaffenheten hos våra attityder, kan vi, menar Nowell-Smith, sekundärt bli benägna att föredra vad som räknas som gott enligt accepterade kriterier, även om det skulle vara så att den ursprungliga förbindelsen mellan kriterier och attityder inte längre finns kvar. Inte sällan vilar standarder på historisk tradition, vana eller social konvention. Vi har glömt varför vi har dem. På detta sätt kan man kanske förklara hur det kommer sig att modet kan diktera smaken (i stället för det omvända). Ibland är kriterierna helt "objektiva" i det att de kan härledas från empirisk erfarenhet och ett givet syfte, såsom när värderingar avser lämplighet, skicklighet, förmåga, effektivitet och nytta.¹⁴¹

Oenighet rörande kriteriers relevans kan uppstå helt enkelt därför att olika personer har olika attityder. Men det är också möjligt att värdera standarder, vilket dock förutsätter att man har standarder för bedömning av standarder. Standarder kan ifrågasättas i oändlighet, men Nowell-Smith menar, att denna regressmöjlighet inte kullkastar hans teori, eftersom det

¹³⁸ Nowell-Smith s. 80, 89–90, 145–159, 163–167. Se även Wellman s. 187–200, 279–284.

¹³⁹ Nowell-Smith s. 164.

¹⁴⁰ Nowell-Smith s. 165.

¹⁴¹ Nowell-Smith s. 170–177, 180–181.

är varken praktiskt eller logiskt nödvändigt att fortsätta att ifrågasätta standarderna.¹⁴²

Det finns i detta sammanhang ingen anledning att gå in närmare på Nowell-Smiths i stora delar insiktsfulla diskussion eller att utsätta den för en detaljkritik. Det räcker med att peka på likheten med Hares och Urmsons läror. Vi finner hos Nowell-Smith samma oklarhet rörande vad 'god' betyder och vad en värdering är. Alla tre nöjer sig med att hänvisa till de "jobs" ordet kan utföra, och de försöker påvisa en relation mellan ord och kriterier som dels undviker det naturalistiska misstaget, dels ger rättvisa åt att värderingar är beroende av faktiska förhållanden. Det är symptomatiskt att Nowell-Smith säger att objektivisterna har rätt i att den faktiska bakgrunden möjliggör opersonliga omdömen, men fel i att denna inkluderas i ordets betydelse, och att subjektivisterna har rätt i att förneka att 'god' står för några särskilda faktiska egenskaper och i att förbinda ordet med attityder, intressen, osv., men fel i att ignorera det faktiska underlaget (kriterierna).¹⁴³

Om de tre nämnda författarna kunnat ge en rimlig förklaring av enighet och oenighet i värderingsfrågor, så hade deras teorier varit åtskilligt mer plausibla. Men det utrymme de ger rationell argumentation, när vi väl kommit att ifrågasätta standarder, är så ringa att i vart fall etiska värderingar med deras teorier framstår som orealistiskt arationella (även om de når längre än Stevenson, som ju ansåg att sådana frågor bara kan lösas "by exhortation"). Till viss del beror detta på att de uppfattar moral som en fråga om regler och principer i analogi med ett rättssystem. Som vi kommer att märka är dock Nowell-Smiths bärande tes, att alla värderingar har sin grund i attityder, en i princip riktig tanke.¹⁴⁴

13.9 BAIERS KOGNITIVISM

Med Kurt Baier tar vi steget tillbaka in i det kognitivistiska lägret. En väsentlig del av Baiers program är att visa att värdeutsagor kan verifieras på samma sätt som utsagor om sakförhållanden. Värdeutsagor är sanna

¹⁴² Nowell-Smith s. 175. Som framgår ovan av avsnitt 12.2 not 31 betraktar Nowell-Smith en persons moraliska principer – "his vision of a Good Life" – som en sorts pro-attityder.

¹⁴³ Nowell-Smith s. 178–180.

¹⁴⁴ Om Nowell-Smith, se Warnock (Ethics) s. 93–99 och Olthuis s. 138–139. Jämför Kerner s. 207–216, 228–239, som ger betydligt mindre utrymme för rationella överväganden i fråga om kriterier.

eller falska, även om det inte alltid går att med visshet avgöra vilketdera som är fallet, men så är det ju med alla påståenden.¹⁴⁵ Värdeutsagor kan motsäga varandra, de kan vara vägledande för den som t.ex. söker efter vad som är moraliskt rätt att göra, och vi *vet* ofta att en handling är rätt eller fel (fastän det inte går att *se* detta eller på annat sätt uppfatta det genom sinnena).¹⁴⁶

Värderingar skiljer sig, enligt Baier, inte från andra jämförelser eller rangordningar (se ovan avsnitt 7.5). Värderangordningar förutsätter liksom alla rangordningar en standard. Värdejämförelser förutsätter ett syfte, en funktion, en "poäng", på vars grund kriterier, en standard, kan uppställas. Sålunda är kriterierna för 'bättre' avhängiga av syftet med jämförelsen, på ett sätt som inte är fallet vid en s.k. faktisk jämförelse (som uttrycks med t.ex. 'snabbare', 'högre' och 'tjockare'). Med denna bakgrund av kriterier kan värdeutsagor verifieras. Det finns fall som är "matters of opinion": det är helt enkelt omöjligt att ge ett säkert svar. Det finns också fall som är "matters of taste": vi nöjer oss med att ha olika uppfattningar t.ex. om vad som smakar gott. Men även utsagor om sakförhållanden kan vara "matters of opinion", och det vore absurt att hävda att alla värdeutsagor (särskilt etiska) är "matters of taste".¹⁴⁷ Värderingar kan ske med "vetenskaplig precision", om man inför ett kvantitativt beräkningssätt och använder "merit-units" (såsom vid en biltest).¹⁴⁸

Som nämnts ovan i avsnitt 7.5 skiljer Baier mellan teoretiska och praktiska omdömen. Ett värdeomdöme är ett praktiskt omdöme; dess syfte är att ge rationell vägledning.¹⁴⁹ Syftet med ett omdöme om sakförhållanden är däremot att ge en beskrivning. Detta är allt som Baier låter oss få veta om värdeomdömenas status. En skillnad som han finner vara väsentlig är följande. Det har ingen betydelse om vi ändrar kriterierna för för de ord som används i ett omdöme rörande sakförhållanden – det kan uppstå missförstånd om vad vi menar, men undanröjs dessa så uppstår inte med nödvändighet någon motsägelse mellan två personer som använder olika kriterier. För värdeomdömen uppstår däremot en

¹⁴⁵ Baier s. 54–55, 57–58.

¹⁴⁶ Baier s. v.

¹⁴⁷ Baier s. 61–66.

¹⁴⁸ Baier s. 70–71.

¹⁴⁹ Detsamma gäller för Hares teori (se ovan avsnitt 13.6). Taylor s. 62–65 ser däremot inget skäl för att värdeutsagor skulle vara enbart praktiska, dvs. ha till funktion att tjäna som vägledning för den som skall göra något (råd, rekommendationer, instruktioner, osv.).

motsägelse i motsvarande situation. Om olika kriterier används, så ges ju olika råd genom en viss utsaga. Det finns därför beträffande värdeutsagor en fråga att ställa, som är onödig beträffande utsagor om sakförhållanden: Är de använda kriterierna de rätta? Vad som är korrekta kriterier för utsagor om sakförhållanden är bara en fråga om (gängse) språkbruk. Men kriterier för värdeutsagor är, med Baiers terminologi, i behov av *validering* (vilket således kriterier för utsagor om sakförhållanden inte är). Det är på denna punkt, och inte i fråga om möjligheterna till verifikation, som värdeutsagor skiljer sig från andra utsagor. Är man bara ense om kriterierna (standarderna) så kan värdeutsagor verifieras på samma sätt som vilket annat påstående som helst.¹⁵⁰

Baier menar, att en sådan validering inte erbjuder några problem när poängen med värderingen framgår av ett visst syfte eller en viss funktion.¹⁵¹ Vad gäller andra fall koncentrerar han sig helt på frågan vad som är handlingsskäl och vilken inbördes vikt sådana har. Han finner därvid att moraliska skäl tar över alla andra. Han är övertygad om att

Practical reasoning is, roughly speaking, answering the value question "Which is the best course open to me?".¹⁵²

I denna del har hans åsikter berörts ovan i kapitlen 10 och 12. Etiska standarder valideras utifrån den moraliska synpunkten. Han försöker med liten framgång visa att hans uppfattning om en "hierarchy of reasons" är sann. Baier går inte in på t.ex. estetiska värderingar, men han är övertygad om att alla värderingar opererar med standarder och att det går att visa vilka kriterier som är bäst att använda. Denna position är inte fullt så utsatt som kan tyckas, då ju Baier lämnar möjligheten öppen att låta något vara en smakfråga, som inte ens behöver bli föremål för verifikation.

Sammanfattningsvis kan sägas, att Baier strävar efter att på ett annat sätt än Hare få värdeutsagor att framstå som rationella. Han gör det genom att försöka fylla ut vad Urmson lämnat i skugga och försöka stoppa den oändliga regress som Nowell-Smith ser som tänkbar men ofarlig.¹⁵³

¹⁵⁰ Baier s. 72–77.

¹⁵¹ Baier s. 80–84.

¹⁵² Baier s. 84.

¹⁵³ Margolis s. 19–29 redovisar en syn på värdeutsagor som i vissa hänseenden sammanfaller med Baiers. Han gör en skillnad mellan "findings" och "appreciative judgments". Denna distinktion är inte identisk med distinktionen mellan instrumentella värden och egenvärden; se därom ovan avsnitt 13.1 not 7 och nedan avsnitt 16.2(8) och t.ex. Emmet s. 119–145.

13.10 TAYLORS KONSTRUKTION

Baiers program har förts vidare av Paul Taylor i ett innehållsrikt arbete om "normative discourse". Taylor skiljer mellan värderingar i enlighet med standarder och värderingar i enlighet med regler (som ger normer för korrekt beteende). Både standarder och regler ger normer för värderingar, men bara de förra kan ge underlag för rangordningar (dvs. en jämförelse och ett ordnande av alla objekt i jämförelseklassen; i detta fall är 'god' = 'jämförelsevis god'). Både standarder och regler kan däremot användas som underlag för graderingar, varvid gradering utifrån regler tydligtvis är ett gränsfall, där det bara finns två positioner att välja mellan: antingen uppfyller beteendet regelns krav eller också gör det inte det.

Taylors distinktion framstår som konstlad. En regel ger också en standard, och standarder kan ge upphov till regler. Det finns en skillnad mellan skalära och icke-skalära standarder, men varför man ständigt skall behöva beakta den är oförklarad. Såvida det inte har saklig betydelse, nämner jag inte regler särskilt i den fortsatta redogörelsen för Taylors teori.¹⁵⁴

Enligt Taylor skiljer sig klassificeringar och jämförelser från värderingar genom den roll positiva, neutrala och negativa attityder har vid antagandet av standarder, vilka är nödvändiga vid värderingar, och däri att vi intar sådana attityder till det som värderas, men inte nödvändigtvis till det som klassificeras eller blir föremål för en jämförelse. Taylor menar, att en gradering alltid sker med stöd av en norm som förkroppsligar en pro- eller antiattityd. En positiv rangordning skulle däremot inte behöva implicera en positiv attityd, eftersom det är möjligt att samtidigt ha en negativ attityd till jämförelseklassen som helhet.

Taylor förklarar inte vad han menar med pro- och antiattityder. Han kan läsas så att man gillar något därför att man värderar det positivt, men också så att man på något sätt är positiv till det som man värderar positivt, utan att för den skull gilla det. Han säger att attityder, val, beslut och handlingar berättigas genom värderingsprocessen och tappar därvid bort den roll attityder har för uppställandet av standarder.

Stegen i en värderingsprocess är enligt Taylor följande:

- (1) antagandet av en eller flera normer;
- (2) precisering av normerna (t.ex.: om S har egenskapen P uppfyller S standarden till en viss angiven grad);

¹⁵⁴ Se t.ex. Urmson (Ethics) s. 92–94 och, om rangordningar och graderingar, ovan avsnitt 7.5.

- (3) specifikation av jämförelseklassen (dvs. fastställande av värderingens objekt; detta är oklart endast vid rangordningar);
- (4) fastställande av relevanta egenskaper hos objektet eller objekten; och
- (5) deduktion av resultatet: om eller i vilken grad objektet eller objekten uppfyller normen.

Förfarandet är enklare om normen ges genom en regel. Det räcker då med att avgöra huruvida beteendet i fråga faller under regeln, och om det i så fall uppfyller regeln eller strider mot den. Om normen ges genom en annan standard är denna i sin tur beroende, men inte bestämd, av vilken synpunkt – moralisk, estetisk, ekonomisk, osv. – som anläggs, eftersom denna ger ramen för värderingsprocessen. Helhetsbedömningar kräver värderingar av standarder som används för värderingar från vissa synpunkter.¹⁵⁵

Att värdera är för Taylor att överväga, bedöma med hjälp av standarder. Produkten av förfarandet är ett värdeomdöme.¹⁵⁶ Yttrandet av ett värdeomdöme implicerar pragmatiskt såväl en attityd (pro-, anti- eller neutral) som existensen av vissa empiriskt fastställbara egenskaper – jämför Nowell-Smith, ovan avsnitt 13.8. Härav följer att "good-of-its-kind use" – t.ex. "bra tortyrinstrument" – inte behöver innefatta att ett värdeomdöme avges. Motsvarande gäller för s.k. konventionell användning av 'god'. Det finns således inga ord som med nödvändighet gör att ett omdöme är ett värdeomdöme. Det finns inte heller några ord som är nödvändiga för att ge uttryck för värderingar. Påståenden om rena sakförhållanden, rapporter om talarens attityder, utrop och uttryck för hopp och önskan kan med hjälp av kontexten mycket väl användas för detta syfte.¹⁵⁷

Det är alltid berättigat att ifrågasätta om ett värdeomdöme är riktigt. (Ett berättigande av ett värdeomdöme får dock inte förväxlas med ett berättigande av den språkhandling varigenom värdeomdömet presenteras.) Ett värdeomdöme kan vara föremål för tro, och då uppkommer frågan om det kan vara sant eller falskt. Taylor anser liksom Baier att värdeomdömen kan *verifieras*, när vissa normer är förutsatta. Verifikationsprocessen är identisk med motsvarande värderingsprocess, med den skillnaden att den förutsatta normen inte behöver vara accepterad. Men

¹⁵⁵ Till det sagda, se Taylor s. 4–19, 21, 32–41.

¹⁵⁶ Taylor s. 41–47.

¹⁵⁷ Taylor s. 53–59, 241.

Taylor är i motsats till Baier inte beredd att tillåta, att värdeomdömen sägs vara sanna eller falska. Han anser att det är missvisande att låta likheterna med faktaomdömen föranleda att värdeomdömen och faktaomdömen helt likställs. För att faktaomdömen skall godtas räcker det med att de är verifierade. För att värdeomdömen skall godtas krävs mer. Empirisk verifikation är bara ett steg på vägen att visa att de är berättigade, och denna verifikation är som sagt egenartad för värdeomdömena.¹⁵⁸

Ett verifierat värdeomdöme måste enligt Taylor *valideras* för att vara godtagbart. Valideringsprocessen går ut på att visa

Steg 1: att den använda normen är relevant, varigenom visas att det som värderas tillhör den klass av objekt som det är korrekt att bedöma med normen;

Steg 2: att det inte finns några särskilda omständigheter som föranleder att ett undantag görs, varigenom visas att objektet är ett objekt som det är korrekt att bedöma med normen; och

Steg 3: att ingen norm är i konflikt med den använda normen eller, om konflikt råder, att den använda normen tar över den eller dem varmed den är i konflikt.

Denna validering sker enligt Taylor genom att man återoppar andra normer, dels sådana som är mer generella och från vilka den använda normen kan deduceras (steg 1), dels sådana som används för att bedöma konsekvenserna av att använda ifrågavarande norm (också steg 1), dels sådana som används för att avgöra om det är bättre att göra undantag (steg 2), och dels sådana som är avgörande för normernas "relative precedence" (steg 3). Som synes kommer normer om normer in på steg 3. Alla dessa normer är i sin tur i behov av validering, men man kommer snart till en punkt där en sådan inte längre går att genomföra. Vi har då nått fram till en "general outlook on life". I praktiken är dock en i så hög grad organiserad syn på livet mycket ovanlig. De flesta för ett tämligen inkonsekvent liv i vad gäller lösningar av normkonflikter.¹⁵⁹

Stannar vi här kommer det hela att hänga i luften. Vi kan inte utgå från att de grundläggande normerna är axiom eller intuitivt sanna.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Taylor s. 65–80; se även s. 252–255 om vetenskapens roll.

¹⁵⁹ Taylor s. 80–103 (utförlig presentation av valideringsprocessen).

¹⁶⁰ Taylor s. 103–106.

Räddningen undan dilemmat ligger enligt Taylor i att de fundamentala normerna för olika värdesystem kan *vindiceras*.¹⁶¹ Han ställer frågan: "Vad är det som gör att dessa normer är fundamentala ("supreme")?", och svarar: "Simply the fact that the person *accepts* them as supreme whenever he is asked to justify the standards and rules he has adopted."¹⁶² Detta antagande av normer kan emellertid visa sig vara pragmatiskt berättigat utifrån en bedömning av det instrumentella eller kontributiva värdet¹⁶³ hos systemet som helhet. Sammanfattningsvis:

All we can do to justify anyone's adopting a value system as a whole is to ask (invite) him to adopt it. We then ask him, first, whether the consequences of his doing so do not further certain ideals which, on reflection, he really wants to see realized in the world, and second whether living in accordance with that system is not part of a whole way of life which, on reflection, he really wants to live.¹⁶⁴

Antagandet av ett värdesystem vindiceras alltså genom att det visas leda till förverkligandet av eller utgöra del av ett visst *levnadsideal* ("a way of life"). För *någons* del är ett värdesystem vindicerat redan om det leder till förverkligandet av eller utgör del av dennes levnadsideal.

Så långt framstår vindicering som inget annat än ett krav på viss konsekvens. Vi kan t.ex. inte säga varför ett system bör ta över ett annat eller vilka skäl som bör vara relevanta inom systemet. Vi bara beslutar att det skall vara på ett visst sätt. Men Taylor bryter nu in med en fjärde nivå: ett värdesystem är vindicerat för *envar*, om det leder till förverkligandet av eller utgör del av ett levnadsideal som är "rationally chosen".¹⁶⁵ Ett val mellan levnadsideal är rationellt, om och i den mån det *fritt*, dvs. inte på ett avgörande sätt är bestämt av omedvetna motiv och inte alls

¹⁶¹ Om vindicering, se ovan avsnitt 7.3. Feigl, från vilken distinktionen mellan validering och vindicering stammar, anser den vara tillämplig också i etiken (se s. 134–139). Men som Taylor (s. 125–129) visar, blandar Feigl samman värdesystem med regler som "define a point of view". Taylor vill inte tala om vindicering av annat än värdesystem.

¹⁶² Taylor s. 128.

¹⁶³ Om dessa termer, se nedan avsnitt 16.2(8).

¹⁶⁴ Taylor s. 132, se närmare s. 129–138 och även s. 151–158. Han definierar (s. 135) "a way of life" som "a set of value systems each of which belongs to a different point of view and all of which are arranged in an order of relative precedence". Vidare: "A way of life may include a moral system, an aesthetic system, a political system, a system of etiquette and so on. Each system is made up of standards and rules arranged hierarchically, and all the systems together are arranged hierarchically."

¹⁶⁵ Taylor s. 137.

är bestämt av inre eller yttre tvång, men på ett avgörande sätt är bestämt av personens preferenser, *upplyst*, dvs. personen känner väl till aktuella levnadsideal, följderna av att följa vart och ett och vad som krävs för att förverkliga dem, och *opartiskt*, dvs. det är ”disinterested”, ”unbiased” och ”detached or objective” (sålunda får man vid valet inte ta med det ”way of life” vari man själv vuxit upp).¹⁶⁶

Det besvärar inte Taylor att han inser att det i praktiken aldrig kan vara möjligt att veta vilket levnadsideal, som det är mest rationellt att välja, och att även om alla kunde välja rationellt (på denna nivå) så är det inte säkert att de skulle nå samma resultat. Hela idén om ett rationellt val av ett alltomfattande levnadsideal är en fantasiprodukt. De krav Taylor ställer för ett sådant val är visserligen inte gripna ur luften. De är hämtade från våra erfarenheter av vad som underlättar eller förhindrar ett rationellt val, när vi samtidigt kan veta, åtminstone i efterhand, vilket alternativ som är det rätta. Men att sådana krav är uppfyllda garanterar inte att valet blir rationellt, och ett rationellt val är inte uteslutet av att de inte är uppfyllda.

Taylors försök att visa att värdeutsagor är rationella leder till en återvändsgränd. Hans prydliga system är en ideal konstruktion, som är oanvändbar och saknar påtaglig verklighetsanknytning. Ingen har någonsin haft en så klar och alltomfattande uppfattning om sitt levnadsideal som Taylor förutsätter.¹⁶⁷ Vi har sällan några värdesystem efter rättslig modell, vi har inga hierarkier av regler och standarder att ta till för att validera andra regler och standarder. Det är tänkbart att vi skulle kunna ha det, om vår intellektuella kapacitet vore större. Som det nu är, ger Taylor ingen rättvisande bild av hur de värderingar kommer till stånd som vi har förmåga att utföra. Grunden till hela hans projekt ligger i – det enligt min mening felaktiga – postulatet om ”the autonomy of normative discourse”.¹⁶⁸

Värdepredikat är enligt Taylor de ord vars kriterier är de standarder vi ”appeal to in evaluating things”. Skillnaden mellan t.ex. moralisk och estetisk godhet ligger inte i att ’god’ har olika betydelser – denna är alltid ”its use as a term expressive of a pro-attitude” – utan i att olika sorters kriterier åberopas.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Taylor s. 164–175.

¹⁶⁷ Se t.ex. Kemp s. 198–201: ingen kan välja ett helt nytt ”way of life”, man växer in i det gradvis och det är aldrig sammanhängande och ordnat i kategorier.

¹⁶⁸ Se därom Taylor s. 255–259.

¹⁶⁹ Taylor s. 308–310.

13.11 FLER TEORIER

(1) Frågan om värdeutsagornas natur upphör inte att fascinera. Hyllmeter efter hyllmeter produceras i ämnet. Men nyare förslag karaktäriseras i allmänhet av att vara variationer på gamla teman. Framförallt kan detta sägas om den *neoemotivism*, som dragit nytta av kritiken mot Stevenson (och därför avvisar dennes kausala meningsteori) och filosofins landvinningar i övrigt under det senaste kvartssekket, men som håller fast vid att en värdeutsaga uttrycker en attityd, och att en etisk utsaga uttrycker en moralisk attityd.¹⁷⁰ Vid närmare påseende finns inte mycket kvar av emotivismen, och det är inte alltid lätt att se varför man hamnat i nonkognitivism i stället för kognitivism.

Sålunda kräver Scruton att betydelsen av 'god' förklaras som sådan

that *if* used assertorically *then* it must be used by someone who has a certain attitude, and this is the meaning it has even when it is not used assertorically.¹⁷¹

Altham är mindre dogmatisk:

According to emotivism, an evaluative sentence has, as part of its point in language, the function of being a suitable vehicle for the *expression* of the speaker's attitudes or feelings.¹⁷²

Den senare formuleringen kan accepteras av många som inte kan godta emotivismens övriga ingredienser, t.ex. att en värdeutsaga inte kan vara sann eller falsk.¹⁷³ Den förra formuleringen är oacceptabel. Ingen måste utföra en viss sorts språkhandling när hon använder ett visst ord med en viss betydelse i ett påstående, även om ordet är synnerligen väl ägnat för att användas när man vill uttrycka en attityd. En förtjänst hos Scruton är dock att han betonar möjligheten till argumentation i etiska frågor och att argumentationen bygger på pragmatiska skäl.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Se t.ex. Scruton, Blackburn, Altham. Om moraliska attityder, se Scruton s. 46–54.

¹⁷¹ Scruton s. 85.

¹⁷² Altham s. 129.

¹⁷³ Utom när den används för "endorsement"; se ovan avsnitt 13.5 not 98 och Blackburn s. 124. Scruton (s. 97) förnekar, att det skulle gå att tala om sanning eller objektivitet vid värdeutsagor, och finner "suspended subjectivity" vara mer träffande än "objectivity".

¹⁷⁴ Se Scruton, t.ex. s. 79–80. – Se Williams s. 9–18 om att förekomsten av vissa emotioner och attityder ibland har betydelse för bedömningen av en persons ärlighet när hon faller ett etiskt omdöme.

Emotivism, preskriptivism och annan nonkognitivism finner stöd i tanken om en oöverbryggbar klyfta mellan fakta och värde. Som Scruton säger:

The meaning rules of the term 'good' do not give truth-conditions for the assertion that a thing is good.¹⁷⁵

I en tolkning är detta alldeles riktigt. Man lär sig inte vad 'god' betyder genom att lära sig vilka egenskaper det som är gott har. Inte desto mindre vore det ett misstag att tro att inte mer är att säga. Man förbiser då distinktionen mellan kriterierna för 'god' och vad som gör att något är gott. Man utgår från att "den deskriptiva basen" måste ange kriterier för 'god', om några finns. Men den deskriptiva basen ger inte kriterier för användningen av 'god'. Följaktligen ser man ingen annan utväg än en nonkognitivistisk teori, som tar sin utgångspunkt i vilka språkhandlingar som kan utföras med hjälp av termen i fråga. Det framstår emellertid som oförklarligt hur dessa språkhandlingar kan utföras, om man inte förutsätter att 'god' har en viss betydelse.

(2) De moderna nonkognitivisterna har övertygande argument mot vad som brukar kallas "sträng naturalism" – enligt vilken det som gör att S är god är kriterium för 'god' – men ingen modern filosof av betydenhet håller fast vid en sådan lära. Det som går under beteckningen *neonaturalism* (eller "deskriptivism") är nästan helt en moralfilosofisk ståndpunkt, till vilken jag själv anslutit mig ovan i avsnitt 12.1. Dess huvudtanke är att moralisk argumentation är bunden av materiella och inte enbart formella skäl, och att dessa skäl inte kan bestämmas godtyckligt av envar utan är avhängiga av moralens syfte. Förklaringen till detta nyväckta intresse för moralens innehåll ligger till del i – som Mary Warnock säger – att

the concentration upon the most general kind of evaluative language, combined with the fear of committing the naturalistic fallacy, has led too often to discussions of grading fruit, or choosing fictitious games equipment, and ethics as a serious subject has been left further and further behind.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Scruton s. 96.

¹⁷⁶ Warnock (Ethics) s. 145.

Den som vid sidan av G. J. Warnock¹⁷⁷ i första hand skall nämnas som exponent för en neonaturalism är Philippa Foot.¹⁷⁸ Ingen av dem är särskilt utförlig, och åtminstone Foot kan lätt förstås som om hon accepterar en sträng naturalism (vilket jag inte tror att hon gör). Hon säger t.ex.:

Criteria for the goodness of each and every kind of thing ... are always determined, and not a matter of decision.¹⁷⁹

På vad sätt kriterierna är bestämda återkommer jag till i nästa kapitel. Här behöver blott sägas, att om Foot med "criteria" avser egenskaper hos det som är gott, så är det inte enbart dessa som avgör huruvida något är gott.

(3) Jan Andersson & Mats Furberg har en teori (som avser egenvärden i motsats till instrumentella värden) som har stora likheter med Urmsons och Nowell-Smiths.¹⁸⁰ Ett värdeord har en s.k. s-betydelse ("lokutionär meningsaspekt") som skiftar och anges av utsagor om de drag, egenskaper, förmåga att åstadkomma effekter, osv. som gör att något är gott, osv. Men ett värdeord har också en s.k. b-betydelse ("illokutionär meningsaspekt") som är fast för varje värdeterm och som generellt kan uttryckas på följande sätt: "X har sådana drag att det är adekvat att ha den (av värdeordet) implicerade känslan eller attityden mot X och handla i enlighet därmed". Om värdeordet är 'god' blir b-betydelsen: "X har sådana drag att det är adekvat att hysa proattityd till X och handla i överensstämmelse med den proattityden". Enligt denna uppfattning är "X är god" en "bärrarindifferent" motsvarighet till "Jag har proattityd till X", dvs. ha "emotiv mening" (se ovan kapitel 9). Till följd av principen om adressat-relevans får en värdeutsaga praktisk funktion.

Teorin har en kärna av sanning: 'god' har sådan betydelse att skälen för att anse något vara gott kan ha att göra med attityder. Men författarnas idé om adekvans är plausibel bara beträffande emotioner (ehuru den är onödig), men inte ens där duger den för att nå det avsedda resultatet:

¹⁷⁷ Se t.ex. Warnock s. 118–125 om moralisk kunskap.

¹⁷⁸ Se t.ex. Foot, Foot (Arguments) s. 177–185 och Foot (Introduction) s. 8–9 (där hon delvis modifierar tidigare ståndpunkter).

¹⁷⁹ Citerat av Hudson (Moral) s. 301. Se vidare s. 294–304 samt MacNiven och Casey s. 44–46, vilken visar att Foot skjuter över målet när hon säger att beskrivningar "entail" (logiskt implicerar) värderingar.

¹⁸⁰ Se Andersson & Furberg (Moral) s. 132–133, 172–174, 219–227.

”Det är adekvat att känna förfäran” är detsamma som att det finns goda skäl för att känna förfäran, men av en sådan bedömning följer inte att man tagit ställning för eller emot objektet. Vad gäller emotioner är det tvärtom så, att de inte kan förklaras om man inte redan vet vad värderingar är. Således: attityder är inte ”adekvata”, och känslor är inte relevanta i sammanhanget. Teorin beaktar inte skillnader mellan känslor, attityder och handlingar, och den beaktar inte att det inte är nödvändigt att särskilda, identifierbara, attityder är knutna till de enskilda värdeorden.¹⁸¹

(4) Den teori om värdeutsagor som mest liknar den som kommer att framföras i det följande har presenterats av Robert Fogelin.¹⁸² Han menar att värdeutsagor är påståenden, som inte tillskriver referenten någon materiell egenskap, utan säger något om ”the status of the grounds on behalf of some expression concerning it”.¹⁸³ Eftersom värdeutsagor ibland har preskriptiv innebörd, dvs. de ger svar på en begäran om ledning och ger inte bara information, ser han det vara naturligt att anta, att en värdeutsaga anger ”the status of the grounds” för en ”prescription”. Värdeutsagor är alltså ”assertions concerning the status of the grounds on behalf of a prescription”.¹⁸⁴ När man säger att S är gott, så säger man att det finns adekvata skäl för föreskriften ”Välj S!”, och när man säger att S är bättre än T, så säger man att det finns adekvata skäl för föreskriften ”Välj S före T!”.¹⁸⁵ Med ”välja” avser Fogelin ”all those modes of action that are *for* a thing”.¹⁸⁶

En av fördelarna med Fogelins lösning, jämförd med en nonkognitivistisk teori, är att den gör det möjligt att förklara användningen av ’god’ i andra tempus än presens och i (kontrafaktiska och andra) hypotetiska satser.¹⁸⁷ (Potentiella val är lika relevanta som aktuella val.) Fogelin säger också bl.a. att man vid yttrandet av en värdeutsaga ofta förutsätter standardgrunder, som kan avvika från personens egna, och att värdeutsagor kan vara rent deskriptiva, nämligen när de relevanta grunderna är välkända.

¹⁸¹ Se därom Sumner s. 395.

¹⁸² Fogelin s. 136–166, 171–172.

¹⁸³ Fogelin s. 140.

¹⁸⁴ Fogelin s. 146.

¹⁸⁵ Påståenden som anger grader av värde måste enligt Fogelin s. 169–170 översättas till komparativa påståenden: ”Mycket bra” = ”Bättre än de flesta”.

¹⁸⁶ Fogelin s. 152.

¹⁸⁷ Fogelin s. 158–160.

Fogelins teori är en vidareutveckling av idéer hos Urmson, Hare och Nowell-Smith. Inflytandet från Hare är särskilt märkbart genom den roll en föreskrift ges i analysen. Anledningen till detta synes emellertid främst vara att Fogelin vill uppnå kongruens mellan analysen av modala termer och analysen av värdetermer (grunder för påstående – grunder för föreskrift). Ingenting går förlorat och åtskilligt vinnas i klarhet, om man avstår från allt tal om föreskrifter och i stället säger att 'S är god' betyder 'Det finns skäl att välja S' och 'S är bättre än T' betyder 'Det finns starkare skäl att välja S än att välja T'.

För att bilden inte skall bli alltför enkel ger Fogelin plats för två variabler i sin analysformel.¹⁸⁸ Med det förenklade skrivsättet får vi:

(a) "Det finns (adekvata) *skäl av visst slag* för att välja S" – det substantiv som 'god' modifierar kan ge ledning för specifikationen av vilka skäl som är relevanta, liksom angivelser om på vad sätt S är bra eller god: bra såsom T, bra på att göra x, bra för A, osv.

(b) "Det finns (adekvata) skäl för att välja S *på visst sätt*" – medan 'god' är "topic-neutral", så är t.ex. 'välsmakande' inte det: en specifikation av sättet att välja (att smaka på) är förutsatt.

Värdeteori blir för Fogelin läran om vad det finns skäl att välja, dvs. det väsentliga blir frågan "Vad är gott?" och inte "Vad betyder 'god'?".

There will always be as many kinds of value as there are kinds of reasons that can be brought forward on behalf of a prescription.¹⁸⁹

Styrkan hos naturalisterna är att de sysslat med vad som är gott och inte med 'gott' – utan att de kanske var helt klara däröver. Styrkan hos Fogelin är insikten om att värderingar har att göra med pragmatiska skäl, även om denna tanke förblir tämligen outvecklad. Som vi skall se i nästa kapitel är hans teori alltför enkel.

Jag har redan nämnt att han drar in begreppet föreskrift i analysen. Här till kan ytterligare sägas, att S kan vara bra eller god, trots att det inte finns något skäl för en föreskrift att välja S. Det kan finnas skäl för att välja S, utan att det behöver finnas skäl för ett val av S, nämligen om det

¹⁸⁸ Fogelin s. 162–165. Han har inte mycket att säga om vad som är skäl för att välja eller vad som menas med att skälen skall vara adekvata. Som "spekulativ hypotes" framför han tanken, att om en person "desires" att göra något så har hon prima facie skäl för att göra det (dvs. om hon "desires" en sak, så anser hon att den är bra eller god); se s. 179–180.

¹⁸⁹ Fogelin s. 182, se närmare s. 180–183.

finns starkare skäl att välja något annat. S är bra, men T är bättre. En första modifikation är därför befogad till i linje med vad jag funnit hos C. C. W. Taylor, som säger att "a good x" är "an x which one would have a reason to choose in the appropriate circumstances".¹⁹⁰

Denna modifikation är dock otillräcklig: allting som kan vara bra eller gott kan inte väljas (även om man ger 'välja' en så vid betydelse som Fogelin gör). Jag kommer därför i nästa kapitel att tillgripa en mer generell formel, som utnyttjar uttrycket "skäl för att vilja". I denna explikation finns en åtminstone ytlig likhet med John Rawls' teori om "goodness as rationality", som inledningsvis presenteras på följande sätt:

A is a good X if and only if A has the properties (to a higher degree than the average or standard X) which it is rational to want in an X, given what X's are used for, or expected to do, and the like ...¹⁹¹

(5) Det finns också vissa likheter mellan vad som sägs i nästa kapitel och Paul Ziffs teori om 'good'. Enligt Ziff betyder 'good' "answering to certain interests". Han framhåller, att någons "interest" inte behöver vara korrelerat med dennes behov, begär, mål, syften, gillanden, önskningar, osv. – detsamma gäller för övrigt för skäl att vilja eller välja – men Ziff gör inte ens något försök att klargöra vad han menar med "interest".¹⁹² Ziffs detaljanalyser är emellertid utomordentligt givande.

(6) Såsom har framgått kan jag inte finna någon av de anförda teorierna vara övertygande i sin helhet. I de närmast följande kapitlen skall jag därför försöka komma litet längre. Målet är därvid att uppfylla följande common sense-betonade krav (om vi fortfarande använder "S är god" som typexempel på en värdeutsaga): en acceptabel teori skall

- (1) beakta, att om A säger att S är god, så säger hon något om S;
- (2) kunna förklara hur motsägelse är möjlig;

¹⁹⁰ Taylor (Notice) s. 294.

¹⁹¹ Rawls s. 399, se närmare s. 395–452, 567–577. Rawls' framställning är svårtillgänglig och oklar. Se även Richards s. 286–288.

I Hare (Good) s. 79 finner man en annan förklaring av vad 'god' betyder än den som Hare brukar framföra. Han säger att 'god' betyder ungefär "having the characteristic qualities (whatever they are) which are commendable in the kind of object in question"; observera här den vanliga betoningen på egenskaper hos objektet och att problemet skjuts framför: "commendable" betyder ju 'värd att anbefalla'.

¹⁹² Se Ziff t.ex. s. 210–213, 218–227 och 247.

- (3) kunna förklara hur rationell argumentation är möjlig;
- (4) kunna förklara hur yttrandet kan ha en särskild förmåga att påverka och framkalla känslor, attityder och handlingar; och
- (5) kunna förklara hur yttrandet kan vara särskilt ägnat för att uttrycka känslor och attityder.¹⁹³

¹⁹³ Se t.ex. Frankena s. 89–92, 94–96, Margolis s. 122–129 och främst Andersson & Furberg (Moral) s. 203–204, som upptar de fyra första kraven, men i stället för det femte kräver att teorin skall kunna förklara hur det kommer sig att ”X är god” används korrekt, endast ”om en viss attityd, känsla eller handlingsbenägenhet inför X är adekvat i en given situation”; av skäl som anges i avsnitten 8.6 not 22, 8.11 not 44 och 13.11 är ett sådant krav missriktat.

TERMEN 'GOD'

'God' och 'bra' har samma betydelse, fastän deras användningsområden bara delvis täcker varandra. Jag ser det i detta sammanhang som ointressant varför vi har två ord för ett begrepp – det ena med germanskt och det andra med romanskt ursprung – och erinrar bara om att 'god' synes ha företräde vid moraliska bedömningar och i hedoniska utsagor. Jag ser inte heller någon anledning att ständigt skriva ut båda orden. 'S är god' och 'S är bra' skall därför på många ställen i det följande läsas som 'S är god eller bra'.

14.1 INDIVIDGODHET OCH FAKTUMGODHET

Den ledande tanken i Fogelins analys av värdeutsagor (se avsnitt 13.11(4)) är att ett påstående att något är gott kan ersättas av ett påstående att det finns skäl att välja detta något. Jag tror att denna tanke är riktig i så måtto att vi genom att utveckla den kommer ett långt stycke på vägen att förklara vad 'god' betyder. Att den inte duger för att förklara alla fall är alldeles tydligt. Sålunda faller det genast i ögonen att fakta är logiskt omöjliga att välja. Om subjekttermen i "S är god" är ett nominaliserat påstående (exempel: "Det var bra att du tog med dig en pizza"), så måste således en annan analys tillgripas.

Att någon vill att p är bl.a. detsamma som att hon anser att det finns skäl att åstadkomma ett p eller, om det är så att p, förhindra att det blir så att icke-p. (Se ovan avsnitt 10.3.) För att skilja denna form av viljande från andra kommer jag att något oegentligt säga att den karakteriseras av

att vederbörande har skäl att vilja att p (mer korrekt vore att säga att hon har skäl att vilja åstadkomma att p eller förhindra att icke-p; skälen för att vilja göra något är desamma som skälen för att göra detta).

När subjekttermen i 'S är god' är ett nominaliserat påstående – det som är bra är då faktiskt utförda handlingar, faktiska tillstånd, händelser, osv., – kan vi tala om *faktumgodhet*, och vi kan uppställa följande analysmönster:

'Att p är bra' (= 'Det är bra att p') = 'Det finns skäl att vilja att p'.

Att det är bra att p är, med andra ord, detsamma som att det finns skäl att åstadkomma att p (det nominaliserade påståendet avser då att något blir fallet: det är bra nu att något blir fallet senare) eller att det finns skäl att förhindra att icke-p (det nominaliserade påståendet avser då att något är fallet: det är bra nu att något är fallet nu). 'Det blir bra att p' blir lika med 'Det kommer att finnas skäl att vilja att p' och 'Det var bra att p' detsamma som 'Det fanns skäl att vilja att p'. Det är möjligt att säga att det *är* bra att något hände, men då avses ändå ett samtida faktum: att något har hänt, är gjort, osv.

Det som är bra är vid faktumgodhet föreliggande och med visshet beräknade fakta. Det handlande vartill de relevanta skälen är knutna behöver däremot inte vara något "faktiskt". Det är likgiltigt om någon människa kan åstadkomma att p respektive förhindra att icke-p. Allt som sägs är att det finns skäl att åstadkomma att p respektive förhindra att icke-p (oberoende av hur detta skulle gå till och oberoende av om det står i mänsklig makt).

Vad beträffar *individgodhet* kan vi i enlighet med Fogelins analys välja detta mönster:

'S är god' = 'S är sådan, att det finns skäl att välja S' = 'Det finns skäl att välja S'.

'S' kan här ersättas av namn eller beskrivningar av personer, saker, djur, handlingar, tillstånd, händelser, osv., som är utpekade som individer eller som medlemmar i en viss klass av individer. Det skall betonas, att "välja" här inte behöver hänföra sig till ett val i en klass av individer. Ordet "välja" har närmast rollen av en generell verbfras (en precisering av "göra x" till enbart transitiva verb). Om sålunda en jämförelse mellan individer inte är nödvändig, så sker dock alltid en jämförelse mellan att S har de egenskaper, vars existens konstituerar pragmatiska skäl, och att S inte har

dessa egenskaper. S är med andra ord alltid bättre än S skulle ha varit utan vissa egenskaper. (En följd härav är att det är bättre att välja S än att inte välja S, när inga andra individer än S är aktuella.) Se vidare avsnitt 14.3.

Har då 'god' (minst) två olika betydelser? Jag tror inte det. Som vi kommer att se i de närmast följande avsnitten finns det fall av individgodhet som inte låter sig förklaras med nyss anförda analysmönster. Om vi skall ha en gemensam formel för alla fall av individgodhet, får vi därför tillgripa en mer generell:

'S är god' = 'S är sådan, att det finns skäl att vilja att S fortsätter att vara sådan'.

Härav följer att 'S är god' alltid, alltså även vid individgodhet, betyder 'Det finns skäl att vilja att p'. Men vi har förstås ingen för alla fall gemensam formel om inte innehållet i 'p' anges.

Om det är sant att p, så är det ett faktum att p, och något större våld på vanligt språkbruk synes inte äga rum, om vi säger att ett faktum då existerar. I detta föga upplysande ord: 'existera', har vi i så fall nyckeln till en gemensam formel. Om det finns skäl att vilja att S fortsätter att vara sådan som S är, så kan man lika gärna säga, att det finns skäl att vilja att S existerar. Som generell formel får vi sålunda:

'S är god' = 'Det finns skäl att vilja att S existerar'.

Om vi sätter in 'att p' som subjekt, så skall alltså 'Att p är bra' översättas till 'Det finns skäl att vilja att att p existerar', vilket inte gärna kan tolkas på annat sätt än som just 'Det finns skäl att vilja att p'.

Om 'S' hänför sig till en individ och en individ som kan väljas – vilket de flesta kan – är skälen för att vilja åstadkomma att S fortsätter att existera också skäl för att välja S. En analys i Fogelins anda blir därför inte onödig, utan skänker en viss konkretion åt vad som är skäl för att vilja att S existerar, utom i de fall där individen inte kan väljas. I dessa senare fall torde man dock kunna finna ett annat gemensamt drag. Skälen för att vilja att S existerar kan sammanfattas i uttrycket "S gör gott", dvs. S har sådana verkningar att dessa är att tillskriva faktumgodhet eller till sin art är sådana att de på annan grund kan sägas vara goda.

'S är god' är en obestämd sats. Den säger att det finns pragmatiska skäl i en viss riktning, men den säger ingenting om vem som har skälen. Men handlingsskäl är alltid personers handlingsskäl. I motsats till teoretiska skäl är de beroende av individers och grupperns gillanden och belägenhet,

inklusive behov, förmåga och handlingsmöjligheter i övrigt. Utan motsägelse kan det finnas skäl för A att välja S utan att det finns skäl för B att göra det. Härav följer, att det alltid är möjligt att precisera 'Det finns skäl att ...' till 'Det finns skäl för A att ...'. Vad som då sker är att den eller de som har skäl att vilja att S existerar anges. *Referensgruppen* bestäms. Men observera att detta inte går att göra med bibehållande av formuleringen 'S är god'. 'S är god' betyder bara 'Det finns skäl för vem det än må vara att vilja att S existerar'. Anger man referensgruppen, så har man preciserat 'S är god' och en precisering har alltid en annan betydelse än det som preciseras.¹

En metamoralisk tes av innehåll att man skall maximera godhet är utan informativ funktion: den säger bara att vi skall göra det som det finns (mest) skäl att göra.²

Jag kommer i det följande inte att säga något särskilt om motsatsen till 'S är god eller bra', dvs. 'S är dålig eller ond'. S är dålig om och endast om det finns skäl att vilja att S inte existerar. Jag erinrar dock om vad som sagts i avsnitt 10.3 om att negativa handlingsskäl är i grunden primära: undanröjt obehag går före fortsatt behag. Detta beror på att upplevt obehag i motsats till upplevt behag med nödvändighet innefattar böjelser till vissa handlingar. Det dåliga är därför generellt mer gripbart än det goda. Det är ingen tillfällighet att Dante Alighieri lyckades göra Helvetet åtskilligt mer åskådligt än Himlen.

14.2 HEDONISK GODHET

Vi kan nu klara ut varför proattityder så ofta förknippas med 'god'.³ Som vi har sett⁴ är typfallet av att A har skäl att göra x att hon tror, att hon kommer att uppleva behag om hon gör x, dvs. hon tror att hon har en probållning till att göra x. I denna situation kan hon lika gärna säga att hon tror att det är bra att göra x. Hon har ju skäl att välja att göra x. Härav följer inte att subjektivisterna har rätt.⁵ 'S är bra' betyder aldrig 'Jag gillar S'. 'S är bra' innebär bara att det finns skäl att (t.ex.) välja S. Skälet att välja S (dvs. att göra x) råkar i detta fallet vara att den som säger

¹ Se ovan avsnitt 6.2 och även Ziff s. 232–236.

² Se Margolis s. 102–103.

³ Se Margolis s. 110–111. von Wright s. 85 kallar det hedoniskt goda för "a form of goodness".

⁴ Se ovan avsnitten 10.4 och 10.5.

⁵ Om subjektivismen, se ovan avsnitt 13.2.

att S är bra gillar S. För att A med "S är bra" skall kunna uttrycka en pro-hållning krävs endast att det av sammanhanget framgår att det relevanta skälet för att välja S är att vederbörande gillar S. Man kan tala om att man gillar S utan att uttryckligen säga att man gillar S, om en åhörare förstår att "S är bra" avses uttrycka detsamma som "Jag har skäl (nämligen: Jag gillar S) för att välja S". Ingenting behöver vara antytt om varför A gillar S, dvs. om vad det är hos S som gör att hon gillar S. Hon kanske inte själv har någon uppfattning därom.

"Om jag gillar S, så är S bra" kan således sägas vara en nödvändigt sann sats. Men det omvända gäller inte: jag behöver inte gilla det som är bra. Hedoniska skäl tar sikte på bara en del av pragmatisk argumentation.

Vidare kan sägas, att "Att uppleva behag är gott" är en nödvändigt sann sats. Men detta är inte ett utslag av naturalism. I så fall vore det tänkbart att påståendet är osant. Av explikationen av begreppet handlingsskäl följer emellertid att det är en tautologi, att man har skäl att åstadkomma att man upplever behag. Däremot är det tänkbart, att ett påstående om att ett visst specificerat medvetenhetstillstånd innefattar behag är osant. Man kan därför informera om att ett sådant medvetenhetstillstånd innefattar behag genom att säga "Att uppleva detta är gott". Påståenden som bygger på primärt hedoniska utsagor är dock tämligen ovanliga. Hedoniska skäl för att säga att något är gott är vanligen sekundära, dvs. det som är gott är något som orsakar eller tenderar att orsaka medvetenhetstillstånd som innefattar behag (eller frånvaro av obehag).⁶ Att skälen är primärt hedoniska torde vara mest vanligt när 'god' används adverbialt i kombination med 'luktar', 'smakar' och 'känns', t.ex. i "Vinet smakar gott". Men observera, att samma sak kan sägas så att skälen blir sekundärt hedoniska: "Vinets smak är god" eller "Att dricka detta vin är gott". Den sista av dessa formuleringar har fördelen att det framgår att gillandet är dispositionellt.

"Vinet smakar gott" och "Vinets smak är god" kan läsas så att antingen episodiskt eller dispositionellt behag eller gillande är relevant. När existensen av en inställning (en episodisk attityd) utgör det relevanta skälet är tanken på ett val främmande. Vi har här att göra med ett av de fall av individgodhet, där det inte duger att säga att 'S är god' betyder 'Det finns skäl att välja S'. Att jag upplever behag av att känna smaken av vinet (nu) kan vara ett skäl för att välja vinet (om jag tror att vinet fortsättningsvis, oftast eller alltid har den smaken och att jag framgent kommer att uppleva behag vid smaken). Men den behagliga upplevelsen kan inte ge

⁶ Om primärt och sekundärt hedoniska utsagor, se avsnitt 8.10 vid och i not 39.

ett skäl för att välja smaken eller vinet såsom episodisk ”producent” av smaken. Om ett val är aktuellt så har det redan ägt rum, kanske därför att jag trodde att vinet skulle smaka gott. Gillandet ger emellertid ett skäl för att vilja att vinet är sådant det är, för att vilja att det skall fortsätta att smaka som det gör, emedan det ju åstadkommer att något händer som är (nödvändigtvis) gott, nämligen att jag upplever behag.

En annan sak är att det endast undantagsvis finns anledning att skilja mellan inställningar och hållningar som rationella faktorer. Normalt är det så att om S ger behag nu, så kan man förutskicka att S brukar ge behag. Men motsatsen är tänkbar – t.ex.: ”Jag tycker inte om att dansa (hållning), men jag tycker om att dansa nu (inställning)”.

Om vi som skäl för att S är god i stället för en attityd hänvisar till de egenskaper hos S som är kausalt relevanta för att ett behagligt medvetenhetstillstånd skall åstadkommas, så flyttar vi bara blickpunkten från själva gillandet till vad som – en smula oegentligt – brukar kallas skälen för att gilla. Förekomsten av dessa egenskaper har ingen särskild ställning som skäl för att hålla något för gott. Man kan lika väl lägga tyngdpunkten på orsaksrelationen.

Som vi såg i föregående avsnitt är ’S är god’ ett opersonligt uttryck. Satsen anger inte vem som har skälen i fråga. Det finns ingen nödvändig relation till den som yttrar satsen, men det finns nödvändigtvis en relation till en eller flera personer. Säger A att något är gott, så menar hon ofta att hon själv har skäl att välja det, t.ex. därför att hon tycker att det smakar gott, men lika gärna kan en helt annan referensgrupp vara förutsatt (t.ex. ”enligt de flesta”, ”enligt gängse smak”).⁷

Om ”S är god” bygger på primärt hedoniska skäl och dessa är relaterade till den egna personen är satsen inkorrigerbar, om man bortser från oärlighet och språkliga misstag; det är ju logiskt omöjligt att skilja mellan verkligt och skenbart behag.⁸

Att jag här har uppehållit mig vid hedoniska skäl skall inte tas som ett uttryck för att dessa skulle vara de vanligaste eller viktigaste, när det gäller att motivera varför något är bra eller gott – låt vara att de på sätt som jag försökt utreda i kapitlen 10–12 har ett visst samband med allt som kan vara handlingsskäl (vilket ju inte är detsamma som att alla handlingsskäl är hedoniska skäl).

⁷ Se nedan avsnitt 14.6 vid not 53 att tillägg såsom ”enligt de flesta”, ”enligt A”, osv. också kan gälla vem som anser att S är god på något sätt.

⁸ Se ovan avsnitt 8.8 (slutet) och von Wright s. 75–77.

14.3 PRECISERINGAR AV "S ÄR GOD"

Den förklaring av vad 'S är god' betyder som givits i avsnitt 14.1 må vara riktig: vi är ändå föga hjälpta därav. Satsen är så obestämd att den sällan skulle ha någon funktion vid språklig kommunikation. T-satsen "S är god" är praktiskt taget alltid elliptisk. Den kan kompletteras på en rad olika sätt. Flera typer av kompletteringar är möjliga samtidigt. Den närmaste uppgiften blir att försöka ange de viktigaste sätten att komplettera "S är god". Det kommer därvid att visa sig att ett sätt kan innefatta eller delvis sammanfalla med ett annat. (Rörande elliptiska satser hänvisas till avsnitt 5.8.)

För individgodhet och faktumgodhet gemensamma kompletteringar

De i detta underavsnitt upptagna kompletteringarna är gemensamma för individ- och faktumgodhet. I nästa underavsnitt redovisas några som bara gäller för individgodhet. Anledningen till att det går att göra en sådan skillnad kan kort anges som att individer, men inte fakta, kan vara bra av sitt slag. (Ibland kan det dock vara tillfälligheter i formuleringar som avgör om vi har ett fall av individgodhet eller faktumgodhet: t.ex. "Det var bra att du gjorde x" kan i vissa situationer vara detsamma som "Att göra x, som du gjorde, var bra".)

Samtliga kompletteringar i detta underavsnitt hänför sig till predikatsuttrycket ("är god").

(1) "S är god" = "S är god *för A*" = "S är god *från A:s synpunkt*".

Kompletteringen "för A" begränsar de relevanta skälen för att välja S eller vilja att S existerar. Att S är bra för A är inte detsamma som att just A har skäl att vilja att S existerar; det är inte referensgruppen (se ovan avsnitt 14.1) som anges genom "för A", även om det naturligtvis ofta är så att skälen är rent egoistiska. (Om altruistiska skäl, se ovan avsnitt 10.9.) S kan emellertid också sägas vara bra för sådant som inte kan ha några skäl – bilen, Sverige, djurlivet, osv. Att S är bra för min bil hindrar ju inte att S också är bra för mig; tvärtom är det bra för mig genom att vara bra för min bil. Någon kontrast med "för mig" är inte åsyftad såsom fallet är när en persons skäl är altruistiska eller moraliska.⁹

⁹ Se t.ex. Barry s. 11–15, som skiljer mellan värderingar som är "privately-oriented" och sådana som är "publicly-oriented".

(2) "S är god" = "S är god *från en viss sorts synpunkt* (aspekt, perspektiv)".

De relevanta skälen är lika varierande som det finns olika sorters syften och normer för mänskligt handlande. Ett vanligt sätt att avgränsa aktuella mål, inklusive uppfyllandet av normer, är att ange *intresseområdet*: S är bra eller god från politisk, moralisk, estetisk, militär, idrottslig, medicinsk, stilistisk, teknologisk, juridisk, ekonomisk, osv. synpunkt.¹⁰

(3) "S är god" = "S är god *under vissa omständigheter*".

Denna komplettering lappar i hög grad över dem som anges under (4)–(7), eftersom det går att få med begränsningar som avser omständigheterna i formuleringen av vad man vill göra eller vill skall hända. I stället för "S är bra att skriva med när det regnar (om man vill skriva)" säger vi hellre "S är bra att skriva med, om man vill skriva när det regnar". – Ett exempel på att något är gott under vissa omständigheter, vilket inte tillåter någon omskrivning till andra kompletteringssätt är dock lätt att finna på sinnesintryckens område: "S smakar gott, när man är väldigt törstig".

(4) "S är god" = "S är god, *om man vill göra x*".

(5) "S är god" = "S är god, *om man vill att p*".

Vi har här två formuleringar av *utilistisk godhet*, av vilka den senare omsluter den förra. (5) är för övrigt så vitt formulerad att den i sig rymmer alla kompletteringar av predikatsuttrycket "är god". Att även (4) till stor del sammanfaller med andra kompletteringar framstår som särskilt tydligt om man betänker att "att vilja nå ett visst mål" är ett sätt "att vilja göra x".

Att S är bra betyder i detta fall, att det finns skäl att vilja att S existerar, om man vill nå det resultat som utpekats genom verbfrasen "göra x" (däribland att man håller på att göra något) eller om man annars vill att det skall vara eller bli fallet som anges i satsen "att p". S är utilistiskt god om S är kausalt relevant för utförandet av x eller för att p skall bli eller fortfara att vara fallet. S kan vara kausalt relevant antingen positivt – genom att bidra till förverkligandet eller bibehållandet av något – eller negativt – genom att förhindra att ett mål nås eller ett tillstånd bibehålls. Det som är kausalt relevant kan medföra faktiska förändringar som blott

¹⁰ Se t.ex. Barry s. 11.

så att säga ändrar klimatet för handlingars utförande, t.ex. genom att stärka en persons förmåga att göra något, ge skydd mot sådant som skulle kunna förhindra ett måls uppnående, öka förutsebarhet, trygghet, pålitlighet och höja kvaliteten hos saker och tjänster som är av betydelse i sammanhanget.

S kan således allt efter omständigheterna vara positivt kausalt relevant för x, kausalt irrelevant för x och negativt kausalt relevant för x. I det första fallet är S bra, om man vill göra x, i de andra fallen är S dålig. Men man kan lika väl säga, att S i det första fallet är *nyttig*, i det andra fallet onyttig, men oskadlig, och i det sista fallet skadlig. När vi säger att något är nyttigt eller utilistiskt bra är bakgrunden ofta den att också målet förutsätts vara bra eller gott, fastän inte enbart utilistiskt. Kroppslig och själslig hälsa, en persons välfärd och ett samhälles välfärd är exempel på sådana (generellt formulerade) mål. Det är med dylik bakgrund vi talar om goda vanor, seder, lagar, gärningar och egenskaper.¹¹

För att det faktiskt skall finnas skäl att välja S är inte nödvändigt att man redan har ett mål; det är nog om det är möjligt att man kommer att vilja göra x. Detta återspeglas i satsen "S är bra att ha (i beredskap, till hands)", som närmast kan översättas till "S är bra, om man vill göra x, och det är tänkbart att något händer som gör att man vill göra x".

När de relevanta skälen är hedoniska, blir "om man vill göra x" eller "om man vill att p" överflödiga tillägg, eftersom det är logiskt nödvändigt att man vill uppleva behag.

För individgodhet särskilda kompletteringar

(6) "S är god" = "S är *särskilt* bra *att göra x med*, om man vill göra x".

Vad som här avses kan sammanfattas med att S är bra som *instrument*. S är inte bara utilistiskt bra utan därtill på något sätt särskilt bra. Det som är instrumentellt dåligt måste nämligen vara utilistiskt bra. Ett instrument är alltid ett medel för att nå ett mål. Det som inte är ett medel, dvs. är dåligt utilistiskt sett, är varken bra eller dåligt instrumentellt sett (utan odugligt). Det går fortfarande att skriva med en dålig penna.

Om 'bra' är satt i attributiv position ("S är en bra penna"), så är inte givet att 'bra' ger uttryck för instrumentell godhet, men det är mycket vanligt att så är fallet när den modifierade termen betecknar en artefakt

¹¹ Se närmare von Wright s. 41–51, 116–118 och även Baier (Value) s. 45–46.

eller något som annars förutsätts tjäna ett eller flera syften. Tillverkade saker är i allmänhet tillverkade i syfte att kunna användas på ett visst sätt: en kniv för att skära och sticka med, en laxkniv för att skära rökt, gravad och rimmad lax med, en brödkniv för att skära bröd med, en scoutkniv skall kunna användas för att tälja med, fjälla fisk, m.m. Det skulle knappast finnas anledning att skilja mellan (4) och (6), om vi inte hade saker tillverkade för att tjäna bestämda syften. Det går nämligen alltid att ändra verbfrasen: det som är instrumentellt bra, om man vill göra x, är utilistiskt bra, om man vill göra x på ett visst sätt.

I stället för att säga "Pennan är bra att skriva med (om man vill skriva)" säger vi helt enkelt "Pennan är en bra penna". Eftersom vi känner det normala syftet med att använda pennor (poängen med att tillverka pennor) förstår vi genast vilket verb som är relevant. Det ligger därför en kärna av sanning i påståenden som "Att veta vad ett bord är, är att känna till dess funktion" (även om man kanske kan identifiera t.ex. ett bord utan att behöva känna till vad det skall användas till). Den med sådana yttranden kopplade tesen om att man vid "funktionella termer" skulle kunna härleda vad som konstituerar en bra S från vad 'S' betyder är felaktig, eftersom man inte vet hur väl S måste fungera för att vara en instrumentellt bra S – ehuru man vet att den är utilistiskt bra om den överhuvudtaget fungerar (men det är inte denna form av godhet som är intressant: en penna blir inte en bra penna bara för att den duger att skriva med).¹²

Ett annat sätt att ge uttryck för instrumentell godhet är att säga t.ex. "S är bra såsom penna". På samma sätt som tidigare får vi fram det relevanta verbet genom att vi känner till hur pennor skall användas. Men i detta fall har vi inte bara den möjligheten att S är en penna – och som sådan bra – utan också att S inte är en penna (utan t.ex. ett läppstift), men likväl är bra att skriva med, dvs. använda på samma sätt som en penna. S behöver således inte vara bra av sitt slag för att vara instrumentellt bra. En bra penna kan vara sämre som penna än något som inte är en penna.¹³

Om S är instrumentellt bra, måste S besitta egenskaper som är kausalt relevanta för uppnående av målet (att göra x). Som vanligt kan förefintligheten av dessa egenskaper åberopas som skäl för att välja S. Men det

¹² Jämför Conway s. 590–592. Om begreppet *funktion*, se Wright. Y är en funktion hos X, om X finns någonstans för att X åstadkommer Y och Y är en följd av att X finns där.

¹³ Till det sagda, se von Wright s. 19–24, 163, Stevenson (Facts) s. 228–230, Hare s. 99–103, Gauthier s. 76–80.

väsentliga är ändå (de framtida) resultaten av att använda S och det är inte säkert att man alltid vet vilka egenskaper hos S som är kausalt relevanta.¹⁴

Ett instrument är något som används av någon, även om ett sådant påstående får ges en mycket vid tolkning när "instrumentet" bara är att man gör x på ett visst sätt. Instrumentets grad av brukbarhet kan vara olika beroende på vem som använder det. En *personrelatering* av den sort som anges under (1) i föregående underavsnitt kan därför vara befogad: t.ex. "S är bra för mig (för barn, för lekmän, för handikappade, osv.) att göra x med, om man vill göra X".¹⁵

Att A t.ex. tycker om att hålla en viss kniv i handen kan ha betydelse för dess användbarhet, den grad av nytta den gör. Att den är bra att skära med kan alltså kausalt bero på att A har en prohållning till (att hålla i) den. Varje prohållning kan emellertid inte ha sådan verkan: det kan inte påverka dess användbarhet som kniv att A tycker om den därför att den tillhörde hans farfar.¹⁶

(7) "S är god" = "S är god, *om man vill ha någon eller något som gör x bra*".

"S" hänför sig här inte till någon eller något som man kan göra något med, utan till någon eller något som själv(t) kan göra något, dvs. till människor, företag och andra juridiska personer, djur, maskiner, m.m. Också här kan vi använda formlerna "S är bra såsom ..." och "S är en bra S". S kan sålunda vara bra såsom t.ex. schackspelare, general, löpare, president eller affärsman och S kan vara en bra schackspelare, general, osv. Om S är bra som general är han sådan att det finns skäl att vilja att han är sådan (= skäl att välja honom), om man vill ha en general. Men det räcker inte. S är inte bra som general bara därför att han kan göra det som en general skall göra. Han måste kunna och – eftersom det rör sig om människor – vilja göra det han skall göra på ett bra sätt. Detta framgår klarare, om vi tar en term av vilken det genast framgår vad man vill att S skall göra, t.ex. 'löpare'. S är en bra löpare, inte bara om han kan löpa, utan först

¹⁴ von Wright s. 26–27.

¹⁵ von Wright s. 27–28.

¹⁶ von Wright s. 28–29. – Man kan teoretiskt tänka sig att S är instrumentellt bra fastän skälen för att välja S är enbart hedoniska. S är då bra att åstadkomma behagliga medvetenhetstillstånd med. Men i praktiken förutsätts att man har behov att säga att S är instrumentellt dålig, fastän man gillar S (dock mindre än om S vore instrumentellt bra).

om han därjämte löper bra, dvs. kan och vill löpa på ett sätt som är bra. (Att löpa bra är inte detsamma som att någon löper och detta är bra – på något sätt.)

Huruvida S gör x bra beror på syftet eller syftena med att göra x. Avgörande blir därför dels huruvida S kan göra det som är instrumentellt bra för syftets eller syftenas uppnående, dels om han kan åstadkomma resultat som är bra (inom ramen för syftet eller syftena). Huruvida ett resultat är bra får avgöras genom en jämförelse – se under (8); utgångspunkten är att vissa resultat skall åstadkommas.

Vad en person skall kunna och vilja göra för att på detta sätt räknas som *tekniskt god* beror naturligtvis på vad man vill att han skall kunna och vilja göra. Saken är relativt enkel, när syftet är så entydigt bestämt som i det fallet att S är bra såsom löpare: det gäller att springa en viss sträcka på relativt kortaste tid. Det är svårare att säga vad man vill att S skall göra, när han bedöms såsom uppfyllande en roll, utövande ett yrke eller en befattning, e.dyl., eftersom han då i regel har ett brett spektrum av uppgifter och det sällan är entydigt bestämt vad han måste göra för att fylla rollen, utöva yrket, osv. Härtill kommer att tillhörighet i den relevanta klassen ibland är konventionell – om någon är president beror det på att han eller hon i laglig ordning utnämnts till president – och ibland naturlig – om någon är sångare beror det på att han eller hon sjunger relativt bra. I det senare fallet måste S kunna göra något relativt bra för att överhuvudtaget räknas till jämförelseklassen: den som sjunger dåligt är ingen sångare, medan även den odugligaste president är president.

För att tillskrivas teknisk godhet behöver man inte vara bra av sitt slag och således tillhöra en viss klass. S kan vara bra, om man vill ha någon som sköter presidentsysslan på ett bra sätt, men på grund av det konventionella villkoret för att bli president kan vi inte säga att S är bra som president, utan får nöja oss med att säga att han vore bra som president (om han bleve utnämnd i laga ordning).

Teknisk godhet, skicklighet, förmåga att åstadkomma det som är instrumentellt bra för ett syftes förverkligande och förmåga att åstadkomma bra resultat kan testas genom tävlingar och jämförelser. Alla tester behöver inte ge svar som utvisar att personen (osv.) har en relevant förmåga, även om man beaktar att en förmåga alltid måste tillskrivas någon eller något genom extrapoleringar från vad han (osv.) gör under olika omständigheter. En del testresultat är bara att betrakta som symptom eller tecken på att han har förmågan; vad man kan fastställa är att han har sådana egenskaper eller har gjort något som med viss sannolikhet

är korrelerat med ifrågavarande förmåga. (Tänk t.ex. på relationen mellan att ha goda betyg i juris kandidatexamen och att ha goda kunskaper i juridik – dvs. ha förmåga att ge riktiga svar i juridiska frågor – eller mellan att ha goda betyg och att vara en god jurist.)

Man kan för sådana fall tala om symptomtester. Idrottstävlingar ger typexempel på den andra typen av tester: kriterietester. Den som springer 100 m på 10,0 sekunder har med nödvändighet åtminstone tillfälligt förmåga att göra detta. Många roller, funktioner, befattningar, osv. är som sagts sådana, att det inte i förväg eller kanske ens någonsin går att precisera vad man skall kunna göra för att fylla rollen, osv. I så fall är kriterietestning utesluten. Helt omöjligt är att kriterietesta skapande förmåga hos t.ex. artister och vetenskapsmän.¹⁷

Som nämnts kan även maskiner vara tekniskt goda. Att de gör x bra är detsamma som att de fungerar bra, åstadkommer bra resultat. Även om man inte kan tillskriva dem handlingar, så kan man tillskriva dem aktivitet. Det vill dock synas, som om en maskin som är tekniskt bra lika gärna kan sägas vara instrumentellt bra: den är bra att göra x med, om man vill göra x.

Kroppsorgan (t.ex. hjärtat, ögonen) och själsfakulteter (t.ex. minnet) kan liksom maskiner fungera bra eller dåligt. Det ligger nära till hands att tillskriva dem en autonom aktivitet. Det är svårare att se dem som instrument än fallet är beträffande maskiner: det går visserligen att säga att ögonen är bra att se med, men inte att hjärtat är bra att pumpa blod med eller att minnet är bra att minnas med. Beträffande kroppsorgan finns det anledning att enbart tala om teknisk godhet, vilket är så mycket lättare som det i regel är klart vilka funktioner de olika organen har och att de fungerar bra är nödvändigt (utilistisk faktumgodhet) för ett gott liv, dvs. ett liv som är rikt på upplevelser som innefattar behag och som det därför, om det beskrivs som ett levnadssätt, finns skäl att välja eller, om det beskrivs som vad som faktiskt är eller blir fallet, det finns skäl att vilja att det är respektive blir fallet. (För övrigt är det ju det normala att organ fungerar bra. Endast undantagsvis, t.ex. vid läkarundersökningar, har vi anledning att säga att hjärtat är bra.) Beträffande själsliga förmågor (och aspekter av en persons karaktär) är det emellertid så att det egentligen inte finns någon entitet som skulle kunna tillskrivas teknisk godhet. Att någons minne är bra är liktydigt med att hennes förmåga att minnas är bra. Själva förmågan kan knappast tillskrivas vare sig teknisk eller

¹⁷ Till det sagda, se närmare von Wright s. 19, 32–39, 115, Kemp s. 160–161.

instrumentell godhet – men väl utilitisk – medan däremot den person som har förmågan på grund därav kan vara tekniskt god.

Vi har inte valt de kroppsorgan vi har och kan inte heller välja dem,¹⁸ låt vara att denna omöjlighet är empirisk och genom transplantationskirurgins framsteg kan förvandlas till en svårighet. Det är möjligt att hålla fast vid formeln ”skäl att välja” om vi säger att ”Mitt hjärta är bra” betyder ”Det finns skäl (eventuellt: för mig) att välja mitt hjärta, om man vill ha ett hjärta som fungerar bra och om det vore möjligt att välja”. Men det är enklare att använda den mer generella formel, enligt vilken ”Mitt hjärta är bra” betyder ”Det finns skäl att vilja att mitt hjärta är (fortsätter att vara) som det är, om man vill ha ett hjärta som fungerar bra”. Skälet för att vilja detta är att det är nödvändigt eller åtminstone av nytta för ett gott liv. Den generella formeln är att föredra även beträffande förmågor och karaktärsdrag.

Det sätt att använda termerna ’utilitisk’, ’instrumentell’ och ’teknisk’ som jag här – under (4)–(7) – gjort till mitt ansluter till von Wrights terminologi. Det kan knappast hävdas att denna terminologi är allmänt accepterad. Tvärtom torde det t.ex. vara vanligast att vad jag kallar ”utilitisk godhet” kallas ”instrumentell”.¹⁹

Vi kommer nu till en komplettering som i motsats till de övriga hänför sig till subjekttermen:

(8) ”S är god” = ”S är, *såsom tillhörig klassen K*, god”.

Denna komplettering är förutsatt i alla fall där ett påstående att någon eller något är bra innefattar en *jämförelse*. Säger vi t.ex. att S är en bra simmare kan vi avse alla i världen, alla i Sverige, alla i Uppsala, alla i Uppsala under en viss ålder, osv. Som synes har redan anförda kompletteringar en viss betydelse för angivandet av den relevanta jämförelseklassen: om S är en bra simmare, så är jämförelsesubjekten begränsade till alla som kan simma eller t.o.m. till alla som kan simma relativt bra.

Om S är bra såsom tillhörig K, är S bättre än en del andra individer i K, och om S kan väljas, så finns det således vissa skäl att välja S framför andra individer i K.

¹⁸ Se diskussionen hos von Wright s. 51–62.

¹⁹ Se nedan avsnitt 16.2, och om utilitiska termer, abilitetstermer och instrumentella termer, nedan avsnitt 15.4.

Det har gjorts gällande, att all användning av 'god' och 'bra' innefattar jämförelser.²⁰ I så fall skulle dessa ord vara icke-elliptiska relativa termer (se ovan avsnitt 5.8). Att säga att S är bra vore då nödvändigtvis att säga att S är bättre än något annat. Jag tror inte att detta är riktigt. När något befinner sig bra räcker det med att man förstår att det finns skäl att välja det; det är alltså inte nödvändigt att man föreställer sig något annat alternativ än en negation av det faktiska förhållandet, dvs. att S inte har de egenskaper som gör att det finns skäl att välja S. (Man kan säga att om det är bra att p, så är det nödvändigtvis så att det är på samma sätt bättre att p än att icke-p. Men det är inte detta som rimligen kan avses när man säger att yttrandet av "S är god" innefattar en jämförelse. Vanligen åsyftas en jämförelse med en standard.²¹) Även om det faktiskt föreligger en valsituation följer inte av att S är bra eller dålig med nödvändighet att S är bättre eller sämre än något annat; S kan vara sämst i jämförelseklassen men ändå vara bra. – Men ibland innefattar "S är bra" en jämförelse.

'God' kan förekomma både i attributiv och i predikativ position: "God K" respektive "S är god". I det förra fallet modifierar 'god' en klassterm (värdtermen), i det senare det syntaktiska subjektet.²² Det har hävdats, att 'god' alltid modifierar en klassterm, dvs. alltid befinner sig i attributiv position. Ordet skulle, som en del säger, vara "substantivhungrigt". "S är god" skall i så fall alltid läsas som "S är en god K", och den senare satsen får inte uppfattas som "S är en K och S är god".²³ Också denna tes är oriktig. "S är en god människa" betyder faktiskt "S är en människa och S är god (företrädesvis: från moralisk synpunkt)".²⁴ En modifikation av värdtermen "K" behöver inte innebära att en jämförelse sker inom den klass som denna denoterar. Men den kan göra det. För att så skall vara fallet måste "god K" kunna ersättas med "god såsom K".

Som vi tidigare har sett kan både instrumentell och teknisk godhet uttryckas med 'god såsom K'. Dessa typer av godhet kan således tillskrivas en individ bara efter en jämförelse av individerna i en klass. När "S är god" är lika med "S är god såsom K", och fråga är om instrumentell eller teknisk godhet, har klasstermen 'K' en dubbel funktion: att utpeka jäm-

²⁰ Se t.ex. Nowell-Smith s. 167–168, Kovesi s. 151–156, Osborne (Introduction) s. 17.

²¹ Se därom avsnitten 7.6 och 14.5.

²² Ziff s. 201.

²³ Se t.ex. Geach (Good) och Vendler s. 176, 190.

²⁴ Se närmare Hare (Good) s. 78–79 (och därtill Hare s. 100), Urmson (Ethics) s. 112–113, Patton & Ziff s. 529–530, 536.

förelseklassen och att utpeka relevanta syften (relevanta verb) och därmed relevanta handlingsskäl. Som sagts kan S antingen vara en K eller utan att vara en K ändå vara bra såsom K. Beroende på vilketdera som är fallet blir jämförelseklasserna olika; i det förra fallet K, i det andra fallet K jämte det som kan fylla samma funktion som individerna i K. Om S är bra såsom K och tillhör K, då är S *bra av sitt slag*.

När "S är god" är lika med "S är god såsom K", men det inte rör sig om instrumentell eller teknisk godhet, dvs. 'K' ger ingen ledning beträffande syften och funktioner, då är S alltid bra av sitt slag. Det som är bra såsom simhopp måste vara ett simhopp. Av kontexten kan dock ibland framgå att även en naturlig kategori tänks tjäna visst syfte. Hästar kan t.ex. tilläggas funktionen att tjäna som riddjur; en mula kan då sägas vara bra såsom häst.

Det är visserligen möjligt att säga att S är god såsom människa, men i vart fall är inte fråga om instrumentell eller teknisk godhet. I motsats till vad Aristoteles trodde och till vad bl.a. Geach och Vendler i våra dagar hävdar, så har människan ingen speciell funktion att fylla eller roll att spela.²⁵ En god människa tillskrivs inte godhet på grund av vad man kan göra med henne eller vad hon kan och vill göra, utan på grund av vad hon faktiskt gör. Hon är god därför att hon faktiskt åstadkommer något vi finner vara gott. Underlaget för att tillskriva A godhet är således faktumgodhet: "Att A gjorde x var bra", vilket också kan sägas med "Det var bra av A att göra x".²⁶ Tanken på att välja A är då främmande. 'A är god' betyder 'Det finns skäl att vilja att S är sådan hon är', och detta skäl är att hon gör vad som är gott eller bra.

När S är bra av sitt slag är S bättre än en del individer som tillhör klassen. Alla typer av skäl är tänkbara som relevanta, utom vid instrumentell och teknisk godhet, där ju skälen bestäms av syftena.

Vi kan som sista typ av komplettering av "S är god" uppföra:

(9) "S är god" = "S är god *såsom K*" = "S är god, *om man vill ha en K*".

En sådan komplettering har dock ingen självständig funktion. Den täcks av de föregående. Tveksamhet huruvida så är fallet kan visserligen råda beträffande t.ex. "Parthenon är ett bra (fint) doriskt tempel". Skälen för att

²⁵ Se Vendler s. 194–195, Geach (Good) och kritiken hos Hare (Good) s. 81–82, Patton & Ziff s. 535–536, von Wright s. 133–135, Margolis s. 107–111.

²⁶ Se Vendler s. 191.

anse att något är ett bra doriskt tempel verkar framgå redan av definitionen – som kan vara bl.a. denotativ eller ostensiv – av 'doriskt tempel'. Jag tror dock att vi här bara har med instrumentell godhet att göra: "Parthenon är bra att se på, studera, osv., om man vill se, få veta, osv. hur ett doriskt tempel skall se ut (ser ut)". Alla fall av att S är ett *bra exemplar* av K eller ett bra exempel på en K (t.ex. ett bra exempel på att göra x) torde vara förklarliga med denna modell. Den relevanta jämförelseklassen framgår ovanligt tydligt. Skälen för att välja inom denna har att göra med hur pass kausalt relevant S är för syftets uppnående. Parthenon kanske är ett bra doriskt tempel, därför att det särskilt tydligt framgår vad som kännetecknar ett doriskt tempel, alla karakteristika finns där, det är välbevarat, osv.

Ett exempel på att något är ett bra exemplar av K är när en handling utförs "tekniskt skickligt", vilket närmast är detsamma som att den är symptom på att den utförande personen är tekniskt bra.²⁷ När man säger att något är bra gjort, och har denna tekniska aspekt i tankarna,²⁸ är jämförelseklassen i allmänhet begränsad till en mindre del av alla utföranden av handlingen, t.ex. till alla ens egna, alla på en viss arbetsplats, alla i det egna landet, osv.

Jämförelser är omöjliga utan en gemensam jämförelsegrund. Det går inte att ta en kinesisk, en fransk och en rysk kock och säga vem av dem som är bäst bara med utgångspunkt i hur den mat smakar som de lagar, eftersom de inte lagar samma sorts mat.²⁹ Det går inte att säga vem av Borzov och Virén som är bäste löparen, men det går att säga vem som är den bäste sprintern och vem som är den bäste långdistanslöparen.³⁰

²⁷ Jämför von Wright s. 114–115.

²⁸ Det kan finnas normer för eller typfall av hur handlingen skall utföras; tänk t.ex. på en viss sorts simhopp (mollbergare i pik med dubbel skruv).

²⁹ Se Kemp s. 163–164.

³⁰ Till vad som sagts i detta avsnitt, se vidare Ziff s. 202, 210–218, Stevenson (Facts) s. 226–228, Kovesi s. 152, Fogelin s. 163, Rescher s. 57, Sparshott s. 119, Margolis s. 32–35, 106–107, Rawls s. 401–404. Jag har haft nytta av Vendler s. 189–194, som dock har en överdrivet optimistisk uppfattning om möjligheterna att dra fram relevanta syften (verb) ur värdertermerna för 'god'; se därtill Patton & Ziff s. 530–532. Av ovanstående framgår att distinktionen hos Urmson (Ethics) s. 99–116 mellan "good of a kind" (jänte "good in a role") och "good from a point of view" är för enkel för att göra rättvisa åt alla de sätt varpå ellipsen "S är god" kan fyllas ut. Motsvarande gäller distinktionen mellan det som är bra som medel och bra som mål (eller är gott i sig).

14.4 YTTERLIGARE OM VAD 'GOD' BETYDER

En kontroll av om den i det föregående utvecklade teorin om vad 'god' betyder är heltäckande kräver naturligtvis en omfattande analys av en stor mängd olikartade exempel, ett företag som är ogenomförbart i förevarande sammanhang och som knappast är avgörande för teorins hållbarhet. Även om en del fall kanske inte med lätthet kan passas in i de angivna analysmönstren, torde ändå de flesta utan större svårigheter kunna härledas från klara fall, och detta är mer än man kan säga om de flesta teorier.

Den konventionella hälsningen "God morgon (dag, osv.)!" har sålunda ett begripligt innehåll som ellips av "Ha en god morgon (osv.)!" eller "Jag önskar, att ni har (får) en god morgon (osv.)".³¹ En morgon är god, om den är sådan att det finns skäl att vilja att den är sådan. Responsiva yttranden såsom "Gott!" och "Bra!" är ellipser för "Det är bra att p".³² I "Den gode Johansson hade fel" eller "Min goda fru, var vänlig säg mig var Stadshotellet är beläget!" är skälen för godhet inte desamma som när man säger "Johansson är god" eller vid användningen av det för lekmän numera underligt klingande juridiska uttrycket 'god man'.³³ Utan att ha forskat i saken vågar jag en gissning på att 'god' i de anförda exemplen härrör från den tid då herrar, husbönder, husfruar eller fria män var "goda", eftersom det fanns skäl att välja att vara en sådan (eller åtminstone vilja vara det), på grund av den "goda" position vari de i olika hänseenden befann sig.³⁴ Betydelsen hos ett uttryck som "Var så god och gör x!" klarläggs enklast genom en översättning till ungefär "Ni är god mot mig (genom att vara artig eller annars efterkomma mina önskningar), om ni gör x". (A är god mot B, om hon gör något som är bra för B.)

Man måste vidare räkna med sammandragningar, som för med sig att 'god' skenbart modifierar andra termer än som verkligen är fallet. Sålunda är 'goda avsikter' enklast att analysera som 'avsikter att göra vad

³¹ Ziff s. 209. Observera att vi på ett motsvarande sätt har tappat betydelsen hos "Adjö!", dvs. "À dieu!" = "Åt Gud (anbefaller jag dig)!".

³² Ziff s. 207.

³³ En enligt juridiskt språkbruk god man (som ju måste förordnas) är sådan som hon bör vara enligt min teori, dvs. en person som det finns skäl att välja om man vill ha någon att utföra vissa ting.

³⁴ Se Ziff s. 208–209 för något liknande i engelskan.

som är gott'.³⁵ Den som gör ett gott intryck gör intryck av att vara bra på något sätt. Den som har gott samvete har ett samvete som säger honom att han gjort något som är gott eller i vart fall inte gjort något som är ont (vilket utgör skäl för att vilja att samvetet är så beskaffat som det är, eftersom ånger som regel är plågsam).

Vidare kan 'god' förekomma i liknelser – "Han är god som guld" – eller i metaforer – "Gott och väl en timme", "En bra stund". De senare uttrycken torde härröra från en analogi med "gott mått" – i motsats till "dåligt (knappt) mått" – dvs. sådant mått som är gott från köparens synpunkt.

Ordet 'god' är således inte odefinierbart. Det är inte heller outhärligt. Man kan säga allt som går att säga med det utan att använda det. Men det är behändigt, därför att det är så kort och generellt. Man vinner åtskilligt i språklig ekonomi genom att bruka det.³⁶ En del av dess höga användbarhetsgrad ligger i att så mycket överlämnas till att utläsas ur kontexten.

Godhet är ett abstrakt begrepp och ett av språkets mest generella. Inget hindrar att man säger att det är ett slutet begrepp, men som i de flesta fall då detta låter sig sägas har det ingen större betydelse. Åtminstone förklaringar av vad 'handlingsskäl' betyder måste utnyttja öppna begrepp. Att begreppet handlingsskäl och därmed även begreppet godhet är synnerligen vagt är tydligt; gränsfallen är många.³⁷

Om vi frågar "Varför är S god?" kan vi få en rad olika sorters svar. Allting som kan vara handlingsskäl kan ju åberopas. Exempel på svar är "Jag gillar S" och "S orsakar F". Sådana påståenden är sanna eller falska och de är teoretiska utsagor. Vad som konstituerar handlingsskäl har så utförligt som i detta arbete är möjligt behandlats i kapitlen 10–12.

Frågar vi vidare: "Varför är det ett skäl för att S är god?", kan svaret bestå i att den elliptiska satsen "S är god" kompletteras. Härigenom förklaras på vad sätt det åberopade skälet är relevant. Det sker också en precisering av "S är god"; det är inte längre denna sats som skall verifieras, utan t.ex. "S är god från moralisk synpunkt".

³⁵ Se von Wright s. 125–126. – Att vara god för något (t.ex. ett belopp) är att vara sådan att det finns skäl att välja vederbörande om man vill ha någon som har förmåga att göra x (t.ex. betala eller stå i borgen för en viss summa pengar).

³⁶ Ziff s. 1.

³⁷ Se även von Wright s. 14, 26–27, 35.

Frågar vi sedan: "Varför är det ett skäl för att vilja göra x?", så är också svaret på denna fråga ett sant eller falskt påstående. Huruvida något är ett handlingsskäl är en teoretisk fråga, dvs. den avgörs på vanliga empiriska³⁸ och semantiska grunder (den är således beroende av vad 'handlingsskäl' betyder). Huruvida någon *har* (ett) skäl är också en teoretisk fråga, som förutsätter att den föregående är avgjord. T.ex. "Jag har skäl att göra x" skiljer sig i fråga om möjlighet till verifikation inte från andra empiriska påståenden.³⁹ Men denna utsaga är ju också en *pragmatisk* utsaga. (Om att alla pragmatiska utsagor också är teoretiska, se ovan avsnitt 10.2.) Härav följer att "S är god" är en pragmatisk utsaga, men också en teoretisk. Ett påstående om att något är gott är således sant eller falskt. Min teori kan därför betecknas som *kognitivistisk*, utan att därför vara naturalistisk eller intuitionistisk eller förutsätta enighet i fråga om måttstockar för godhet.⁴⁰

Ordet 'god' är inte särskilt problematiskt, utom däri att dess höga grad av generalitet gör det föga ägnat för information när kontexten inte har så mycket att ge (jämför 'någon' och lika generella termer); det lämnas öppet vems handlingsskäl som är aktuella, och det finns möjlighet att lita till vilket skäl som helst. Problem uppstår, dels därför att praktiskt taget allting kan i kontext vara ett handlingsskäl, dels därför att "S är god"-satser är elliptiska och det finns många olika kompletteringar och kombinationer därav att välja mellan. Härtill kommer den faktor som ställer till så stor förvirring när det gäller att avgöra om två personer motsäger varandra: man kan ha tillräckliga skäl för att göra x samtidigt som man har tillräckliga skäl för att göra icke-x. Begreppet skäl för att tro är däremot – av pragmatiska skäl – så konstruerat, att man inte kan ha tillräckliga skäl för att tro att p och samtidigt ha tillräckliga skäl för att tro att icke-p).

³⁸ Detta skall inte förväxlas med det förhållandet att metoderna för att finna något vara sant eller falskt i sin tur bygger på pragmatiska överväganden, se ovan avsnitt 7.3.

³⁹ Se t.ex. Grice (Hume) s. 95–100.

⁴⁰ Med det sist nämnda avses den typ av teorier som Urmson och Baier företräder; se ovan avsnitten 13.7 och 13.9.

14.5 KRITERIEMISSTAGET OCH STANDARDS

Ordet 'god' har inte många olika betydelser,⁴¹ såsom ofta hävdats. Det vanligaste skälet för att hålla 'god' för flertydigt är att de egenskaper hos personer, djur, saker, osv. som gör att de är goda är så skiftande. En bra kniv är skarp, en god jordgubbe är söt, men en bra kniv är inte söt och en god jordgubbe är inte skarp. Alla ledande moralfilosofier har under senare decennier opponerat sig mot att detta förhållande skulle ge anledning att säga att 'god' är ett flertydigt ord. I stället har vi rekommenderats att skilja mellan mening och kriterier. Som redan upprepade gånger framhållits, har meningen därvid hämtats från den illokutionära eller den perlokutionära nivån och kriterierna från "fakta". Ofta har man likväl låtit kriterierna konstituera en särskild sorts mening (den deskriptiva). Härav följer att den deskriptiva meningen hos 'god' skulle vara utomordentligt varierande.

Hela detta betraktelsesätt bygger på vad jag kallat *kriteriemisstaget* (se ovan avsnitt 4.3). Detta består i en sammanblandning av (*menings*)*kriterier* och vad som – om man skall vara tillmötesgående – kan kallas *sanningskriterier*. Mer rättvisande är dock att tala om *kvalitetskriterier*.⁴²

Meningskriterier anger förutsättningarna för ords eller begrepps användning. Relationen mellan kriterier och begrepp är semantisk eller – som en del säger – logisk. Meningskriterier ger också ramen för vilka omständigheter som faktiskt behöver föreligga för att ett påstående skall vara sant. Om a, b och c är tillräckliga och nödvändiga kriterier för användningen av ett visst ord 'P', så sätter de alltså ramen för de omständigheter varunder "S är P" kan vara sant.

Kvalitetskriterier är de faktiska förhållanden, t.ex. existensen av vissa egenskaper hos ett existerande objekt, som gör att meningskriterierna i det särskilda fallet är uppfyllda. För många ord är meningskriterierna så enkla att det för ett visst påstående inte finns anledning att beakta den påtalade distinktionen. Men även för så vanliga ord som, låt oss säga, 'tung' och 'lätt' finns en påtaglig skillnad: om vi säger att en bil som väger 3 000 kg är tung och att en penna som väger 1 hg är tung, så använder vi samma meningskriterier, medan kvalitetskriterierna är helt olika (en bil som väger 1 hg kan inte vara tung).

⁴¹ Se Ziff s. 202–203, von Wright s. 14–15.

⁴² Distinktionen är uppmärksammas av bl.a. Hubbeling s. 58–61 och Barry s. 193.

Med kvalitetskriterierna startar vi så att säga från verkligheten. Vi utgår från vissa sanna satser rörande faktiska förhållanden. Med meningskriterier startar vi från den begreppsliga nivån. När de inte omedelbart sammanfaller finns utrymme för argumentation: Bilen väger 3 000 kg, men är den tung? Jordgubben är söt, men är den god? Vid all verifikation som bygger på argumentation spelas en väsentlig roll av den semantiska process, som består i att man, genom precisering i riktning mot det faktiska förhållande som är aktuellt, ändrar betydelsen hos den sats som skall verifieras.

Alltså: de faktiska omständigheter som gör att det är sant att S är god är inte identiska med (menings)kriterierna för 'god' eller "god", såvida inte de faktiska förhållandena beskrivs så generellt som t.ex. att "det finns skäl att välja S".

Att observera är nu att verifierandet av att ett handlingsskäl föreligger ofta innesluter verifikation av en sats rörande ett orsakssammanhang. I väldigt många fall blir detta orsakssammanhang känt eller annars oproblematiskt, så snart man får veta vad det är hos objektet som är orsaken, dvs. hur objektet är beskaffat. I andra fall vet vi kanske att det finns skäl att välja något, men vi vet inte varför, dvs. vi vet inte vad det är hos objektet som är kausalt relevant. Vidare säger oss erfarenheten ofta, att om S är så och så beskaffat, så finns det skäl att välja S (eller annars att vilja att S existerar), emedan man eller vi själva gjort upprepade bedömningar som lett till detta resultat. Vi kan därför göra *empiriska generaliseringar* av innehåll att om S är så och så beskaffat, så är S bra eller gott. Vi underlättar framtida bedömningar genom att uppställa sammanfattande normer: standarder eller måttstockar. Slutligen och kanske viktigast: vi lär oss vad 'god' betyder på samma sätt som de flesta andra ord, nämligen genom att exempel utpekats för oss, dvs. genom ostensiva och denotativa definitioner.⁴³

⁴³ Wittgenstein §77: "Wie haben wir denn die Bedeutung dieses Wortes ("gut" z.B.) *gelernt*? An was für Beispielen; in welchen Sprachspielen? Du wirst dann leichter sehen, dass das Wort eine Familie von Bedeutungen haben muss." ["How did you *learn* the meaning of this word ("good" for instance)? From what sort of examples? in what language-games? Then it will be easier for you to see that the word must have a family of meanings."] Men det är dock föga träffande att tala om en familj av betydelser, om man inte med "Bedeutung" avser "denotation"; och i så fall har man inte sagt mycket: praktiskt taget allting kan ju denoteras av 'god'. von Wright s. 16–17 finner det vara obefogat att i detta sammanhang tala om en familj av betydelser.

Allt detta för med sig en koncentration på egenskaperna hos det som tillskrivs godhet, på vad som kännetecknar det som kallas ”bra” och ”gott”. Den verkliga roll dessa egenskaper har är emellertid begränsad. Verifierandet av deras förekomst är en del av ett påstående om att det finns skäl att välja S eller vilja att p. De har inget direkt att göra med vad ’god’ betyder. Även om det vore så att man kunde precisera alla (menings) kriterier för ’god’ så att de täckte alla tänkbara fall, skulle vi inte finna någon överensstämmelse mellan dessa och egenskaperna och andra kännetecken hos det som är gott, eftersom verifierandet av de senares existens fortfarande utgör bara en del av verifikationen av ”S är god”.

Samtidigt är det naturligtvis av pragmatiska skäl inte sällan befogat att underlätta bedömningar, vilket sker just genom att man formulerar tumregler för hur en S skall vara beskaffad för att vara god, dvs. genom att uppställa *standards*. En sådan standard är således en sorts norm, måttstock, modell, en sammanfattning av krav man ställer på saker, personer, osv. för att det skall finnas skäl att välja dem, osv. – Man använder också ’standard’ som beteckning för det odiskutabla, familjära, vanliga (’standardsvar’, ’standardmått’, osv.).⁴⁴

Även om standarder är resultat av sammanfattningar, dvs. logiskt sekundära i förhållande till företagna bedömningar, blir de alltså av praktiska skäl omvandlade till normer som är logiskt primära i förhållande till bedömningar. Poängen med att ha dem är att man skall slippa att ständigt ifrågasätta om de är riktiga.⁴⁵ För att viss verksamhet skall kunna bedrivas kan det krävas att man beslutar att vissa normer skall användas, eftersom det skulle vara alltför betungande att ständigt utföra omfattande bedömningar. Sådana normer behöver inte ens ge uttryck för en pålitlig sammanfattning av vad som kännetecknar en bra S. Det kan vara be-

Enligt Searle s. 152 skulle ’god’ emellertid ha en familj av betydelser, varur han nämner (1) ”meets the criteria or standards of assessment or evaluation”, (2) tillfredsställer vissa intressen eller (3) behov; och (4) uppfyller vissa syften. (2)–(4) ger exempel på tänkbara handlingsskäl. (1) är än mindre upplysande: egentligen sägs inte mer än att ’god’ är tillämpligt när något uppfyller kriterierna för bedömning av godhet. – Även Casey s. 46–52 finner en familjelikhet, nämligen mellan ”criteria of application” för ’god’, som dock inte kan definieras med hjälp av dessa kriterier.

⁴⁴ ’Typfall’ och ’typisk’ torde täcka ’standard(-)’ i båda betydelserna. Se Margolis s. 105 och, om typbegrepp, ovan avsnitt 4.7.

⁴⁵ Jämför bedömningar utifrån den moraliska synpunkten och bedömningar utifrån accepterade moralregler; se därom ovan avsnitt 12.2 (också – avsnitt 12.1 vid not 15 – om regelutilism).

fogat att ha enklare normer. (Se ovan avsnitt 14.3 om symptomtest och kriterietest av teknisk godhet; i båda fallen används standarder.) Det kan också finnas skäl att bibehålla en norm som inte längre är rimlig som standard. Men generellt kan sägas att ett regelsystem inte i längden kan fungera med stora avvikelser mellan normer och rimliga standarder.

När det inte är 'god' som definieras, utan 'god S', så ger en standard en syntetisk definition (se ovan avsnitt 3.2), vilken dock lätt kan bli felaktig på grund av ändrade förhållanden. Vidare kan "god S" definieras stipulativt (analytiskt eller denotativt) med hjälp av en standard; en sådan definition måste dock vara ad hoc om kontakten med vad 'god' betyder inte skall släppas.

Att uppställa en standard är att ge uttryck för ett krav på hur något skall vara beskaffat för att vara bra. Relaterad till en viss person eller en viss grupp personer kan en standard betecknas som *empirisk*. Man får reda på vad standarden innehåller genom att undersöka vilka krav personerna ställer. Härifrån kan skiljas *ideala* standarder, dvs. sådana som ger uttryck för krav som man finner böra ställas på något för att det skall vara bra. Att märka är att denna distinktion fortfarande avser standarder såsom empiriska generaliseringar av när något är bra, sammanfattningar av företagna bedömningar. Detta innebär att både empiriska och ideala standarder är utsatta för ständiga förändringar vid nya insikter rörande under vilka omständigheter något är bra. De nya insikterna beror främst på att ändrade förhållanden har gjort att något som förut var bra nu är mindre bra eller dåligt, medan det som förut var dåligt kan ha blivit bra.

Inom ramen för vad som är bra kan finnas stora variationer. Om det finns skäl att välja S, så kan dessa uppvisa en betydande gradskillnad i fråga om styrka. En standard kan därför formuleras olika beroende på hur goda man vill att de ting skall vara som standarden hänför sig till. En formulering av en standard innefattar ett val, som delvis baseras på annat än en sammanfattning av när S är bra (det kan från olika synpunkter vara lämpligt med vissa formuleringar och inte med andra). Ibland är valet arationellt, t.ex. när man inför kvantitativa element i en standard (att kvantitativa element överhuvudtaget finns med kan däremot vara väl motiverat). Att godhet är en gradfråga – beroende på att handlingsskäl kan ha olika styrka – återspeglas även i att en standard kan innehålla skalära element och att godheten kan vara beroende på hur många av i en standard upptagna element som är uppfyllda.

Inom samhällen och samhällsgrupper är ganska vanligt med förut fattade eller förutfattade meningar och därmed långtgående enighet om

vad som skall krävas för att någon eller något skall vara bra eller god (gott) från någon synpunkt och på något sätt.⁴⁶

Åtskilligt av vad folk finner vara bra eller dåligt att göra är sammanfattat som juridiska normer. Brottsbalken kan i stor utsträckning sägas ge uttryck för krav på hur personer skall handla för att deras handlingar inte skall räknas som dåliga eller onda. Från samhällets synpunkt ligger det närmare till hands att se brottsbeskrivningar som standarder för straffvärdhet och inte för godhet (eller frånvaron därav). Man kan föreställa sig ett straffrättsligt system, som går ut på att varje person, som gör något som det finns skäl för staten att ingripa mot, skall bli föremål för den åtgärd, som man i det särskilda fallet finner vara befogad. Men detta skulle aldrig kunna fungera i ett så komplext samhälle som vårt. Utan normer skulle det bli kaos. Men dessa normer kan inte heller vara standarder, som är beroende av relativt ofta fullständigt genomförda bedömningar om vad som är dåligt för samhället och dess medborgare. Bestraffning på grund av bristande efterlevnad griper så djupt in i medborgarnas liv att rätts-säkerheten kräver att straffrättsliga normer är fastställda i förväg. Skall de betraktas som standarder för straffvärdhet, så måste tilläggas att de inte är rättsligt relevanta därför att de är standarder utan därför att de uppställts genom lagstiftning. Trots detta finns stort utrymme för standarder inom straffrätten på områden där man inte velat eller kunnat lagstifta, utan överlätit till ”praxis” att besvara frågorna. Det klaraste exemplet är att finna i de standarder som utbildas i straffmättningsfrågor och som avser under vilka omständigheter en person som begått brott är värd att få ett visst preciserat straff.⁴⁷

14.6 ”S ÄR GOD” OCH ILLOKUTIONÄR INNEBÖRD

En godtagbar teori om vad ’god’ betyder måste kunna förklara hur yttrandet av ”S är god” kan innebära att man anbefaller, prisar, rekommenderar S, att man ger råd i en fråga, att man gratulerar någon, m.m. Jag kan inte se att detta krav erbjuder några svårigheter för den i det föregående framförda teorin.

⁴⁶ Barry s. 29–30 talar om ”social mening” hos ’god’ (i kontext).

⁴⁷ Om standardbegreppet i juridiken, se Jareborg (Begrepp) s. 199–202 och där angiven litteratur.

Den som för en annan talar om, att det finns skäl att t.ex. välja S, kan uppenbarligen, allt efter talsituationens beskaffenhet, anbefalla S, ge råd rörande vad den andre skall välja, osv. Som C. C. W. Taylor säger:

the best possible way of guiding someone's conduct is to show him that he has good reasons for acting in a certain way.⁴⁸

När A säger till B, att S är bra, är det inte i och för sig säkert att B faktiskt har skäl att välja S. "S är bra" betyder ju bara "Det finns skäl ... (eventuellt: om ...)". Anledningen till att "S är bra" ändå fungerar vägledande är att finna i att när någon t.ex. ber om ett råd i en fråga och får veta att S är bra, så är hon enligt principen om adressatrelevans⁴⁹ berättigad att dra slutsatsen, att den andre anser att just hon har skäl att välja S. Vad hon blir vägledad att göra varierar med sammanhanget; om S är något annat än en handling kan generellt inte sägas mer än att hon blir vägledad att göra något som involverar S.⁵⁰

För att t.ex. ett anbefallande (denna något artificiella språkhandling har ju aktualiserats genom den centrala roll Hare ger den vid förklaringen av vad 'god' betyder) skall äga rum, är det inte tillräckligt, att man säger att S är bra. Kompletteringen av ellipsen är kanske sådan att denna tolkning är orimlig (man kanske är ironisk). Inte heller är det nödvändigt. Det går att anbefalla S utan att säga att S är bra. Motsvarande gäller för alla andra illokutionära innebörder hos "S är god". Denna T-sats har ingen egen eller egenartad illokutionär innebörd.⁵¹

Vi kan också förklara varför, som Urmson säger,

there is obviously a great deal of oddity in a person's saying that something is good but he does not approve of it.⁵²

(Jag fattar "approve of" som ungefär detsamma som att "vara för", "vara positiv till" och inte nödvändigtvis "gilla" i den betydelse som avses ovan

⁴⁸ Taylor (Notice) s. 296.

⁴⁹ Här antas att principerna om uppriktighet och vederhäftighet också verkar. Se ovan avsnitt 7.2 om de tre principerna för språklig kommunikation.

⁵⁰ Edgley s. 58–60.

⁵¹ Se närmare Urmson (Ethics) s. 98–99, 132–134, 145, Ziff s. 227–232, Searle s. 138–140, 152–153, Rawls s. 404–407, Richards s. 341. – Jämför Baier s. 77–79, som säger att värdeutsagor inte är "commendations", emedan ett anbefallande är en rituell aktivitet, en använd sats är performativ, och Margolis s. 48–52, som tydligt menar ungefär detsamma. Ståndpunkten framstår som alltför kategorisk.

⁵² Urmson (Ethics) s. 51, se närmare s. 51–61.

i avsnitten 8.10 och 8.11.) Inget hindrar emellertid att man säger detta och att det är sant. Men det behövs en förklaring, vilken dock kan framgå indirekt ur kontexten. Bara man gör klart vad man menar så är det inte ens något egendomligt i att säga ”S är bra, men S är inte bra”. S kan vara bra från moralisk synpunkt, men den som yttrar satsen kanske inte gillar S. S kan vara bra för mig, men inte för dig, bra från en synpunkt, dålig från en annan. I de nämnda exemplen anser talaren själv att S är bra (men också att S inte är bra). Av principen om talarens uppriktighet (se ovan avsnitt 7.2) följer, att den som säger att S är bra själv anser att S är bra, såvida det inte finns något som tyder på motsatsen.⁵³ A kan dock säga att S är bra och att han inte uppskattar S (inte är för S), utan att själv anse att S är bra. Alternativt kan han markera att det inte är hans skäl som avgör att S är bra, dvs. han tillhör inte referensgruppen (se ovan avsnitt 14.1). Om A inte själv anser att S är bra kan missförstånd förebyggas om den av principen om talarens uppriktighet givna presumptionen undanröjs genom ett tillägg, såsom ”enligt gängse mening”, ”enligt C”, osv.

Vi har vidare att förklara, varför

‘Good’ is the most general grading term that we have – suitable for every evaluative occasion.⁵⁴

Att säga att något är bra behöver inte, som vi har sett i avsnitt 14.3, innebära att en jämförelse äger rum inom en klass eller mot en standard. Att gradera är att jämföra med en måttstock eller serie av måttstockar eller att sätta in något i fack, som är i förväg upprättade i rangordning.⁵⁵

Hur kan vi nu säga, att ”S är bra” innefattar en gradering, utan att behöva innefatta en jämförelse? Jag tror inte att detta är ett problem. Att klassificera S som bra är inte bara att inte klassificera S som inte bra, utan också att sätta S i en klass som med nödvändighet står före eller över en annan. Det som är bra är pragmatiskt relevant på ett annat sätt än det som inte är bra. Eftersom det är en tautologi, att det som är bra är bättre än det som inte är bra, så synes klassificeringen med nödvändighet innefatta en sorts gradering.

⁵³ Se även Ziff s. 223–227; s. 224: ”the honest assertion of [”George is a good father”] indicates that it is unlikely that I disapprove of George as a father.”

⁵⁴ Margolis s. 102.

⁵⁵ Om gradering och rangordning, se ovan avsnitt 7.6.

Då det går att ange hur starka skälen för att vilja att S existerar är, kan godhet principiellt alltid graderas i flera klasser: mycket god, god, medelmåttig, dålig eller första, andra, tredje klass, osv. Men denna form av gradering förutsätter i motsats till den nyss nämnda alltid en jämförelse.

Att säga att något är bra eller gott är aldrig att rangordna, utom när samtidigt en gradering sker och det sätts en individ i varje grad (eller flera individer i varje grad vilka då inte kan rangordnas inbördes). Rangordning av det som är bra kräver användning av komparativa termer: A är bättre än B, B är bättre än C, osv. – Bäst, näst bäst ... näst sämst, sämst.⁵⁶

Vad slutligen gäller möjligheterna att med ”S är god” uttrycka proattityder och känslor, synes inte heller detta erbjuda några problem. Skälen för att hålla S för god är ofta hedoniska, varför att säga att S är god kan vara ett sätt att tala om att man har en inställning eller hållning. Förhållningar, som man ju kan inta eller visa och som ibland är positiva eller negativa, kan uppenbarligen demonstreras med hjälp av ”S är god”. Om man säger att S är god är man ”för” S. Emotioner bygger på värderingar av objekten och kan därför i kontext uttryckas genom att värderingarna framhävs. Vissa sinnesstämningar karakteriseras av ens benägenhet att för egen del finna att skäl för eller emot något föreligger. Den som är deprimerad har sålunda svårt att finna att något är bra. Att A säger att något är bra eller dåligt kan därför utgöra del av det mönster, som gör andra berättigade att säga att A befinner sig i en viss stämning.

⁵⁶ Om ’god’ som graderingsetikett, se ovan avsnitt 13.7 och främst Urmson (Grading). För viss träffande kritik av Urmson, se Browning. Urmson skiljer inte alltid mellan att gradera och att sortera (att gradera är ju inte en fråga om att enbart använda kvalitetskriterier; se även Kovesi s. 98). Den som sorterar i grader, graderar i och för sig inte – någon annan eller han själv har tidigare gjort en gradering. Browning har emellertid en egendomlig uppfattning om vad en gradering är: något som är graderat är ”valueable in itself”, goda skäl är logiskt sekundära till graderingen; detta resonemang förutsätter en nonkognitivistisk värdeteori. Se även s. Barry 28 och Rescher s. 67.

Som Searle s. 151–152 anmärker, är en del språkhandlingar, t.ex. att ge uttryck för en gradering, värdering eller rangordning eller att rösta, positiva eller negativa, medan andra, t.ex. att anbefalla, prisa, rekommendera eller uttrycka tillfredsställelse, alltid är positiva. Termer som kan fungera som graderingsetiketter måste vara antingen positiva eller negativa, inte ibland det ena och ibland det andra. Man kan sålunda inte använda ’god’ när man vill ge motsatsen till en rekommendation.

14.7 ”S ÄR GOD” OCH PERLOKUTIONÄR EFFEKT

Vi måste också kunna förklara hur yttrandet av ”S är god” kan ha en handlingdirigerande funktion, den ”magnetism” som Stevenson talar om. Inte heller på denna punkt uppkommer några särskilda svårigheter. På grund av principerna för språklig kommunikation är adressaten i en talsituation berättigad att av ”S är god” sluta sig till att hon har skäl att välja S (eventuellt: om ...), att vilja att p (eventuellt: om ...), osv. Den motivationella sidan är helt enkelt en del av den vidare frågan: varför gör folk vad de anser att de har skäl att göra, dvs. varför handlar människor rationellt?⁵⁷

Om t.ex. en hammare är instrumentellt bra, och A behöver en hammare, så har han – *ceteris paribus* – större anledning (det är mer rationellt) att välja den än en som är sämre, och normalt kommer han att välja den. Det är mer rationellt – *ceteris paribus* – att anlita en läkare som är tekniskt bra än en som är mindre bra. Det är också – *ceteris paribus* – mer rationellt att själv försöka bli tekniskt bättre i att göra något man är intresserad av att göra än att inte bry sig om saken.⁵⁸ Exempelen kan mångfaldigas i oändlighet.

Det är emellertid inte centralt för ett yttrande såsom ”S är god” att det är handlingsdirigerande. Ingen speciell handling behöver framstå som aktuell, vilket är särskilt tydligt beträffande satser i imperfektum (”Gaius Julius Caesar var en bra karl”). Även om så är fallet, behöver inte just adressaten ha skäl för att göra något, trots att det är sant att S är bra och att andra faktiskt har skäl (kategoriskt) att göra något. A kan mycket väl gå med på att S är en god ost, men A kanske inte tycker om ost person-

⁵⁷ Se ovan avsnitten 10.5 och 12.3, Richards s. 341, Taylor (Notice) s. 294: ”it is at least generally true that people choose the things which they have reasons for choosing”, Sesonske s. 48–49, 66–67 (s. 66: mot emotivisterna kan sägas att ”we often do not feel motivated by the judgment unless we *believe* the goal to be good as asserted ... the functioning of judgments of evaluation as normative depends, in many instances, upon their being accepted as true ...”). När Margolis s. 119 invänder mot Ziffs analys (se ovan avsnitt 13.11(5)), att den inte är ”responsive, in the sense that it does not accommodate the distinctively normative feature of moral judgments”, är det alltså inte träffande. Om att mänsklig påverkan inte är en fråga om kausalitet av den typ som förutsätter invariabla sekvenser, se Jareborg s. 122–123 och där angiven litteratur.

⁵⁸ Se t.ex. Foot (Reasons) s. 206, von Wright s. 30–32, 38–40 och ovan avsnitt 11.3 vid not 14 (om den s.k. aristotelianska principen).

ligen eller hon kanske av någon anledning aldrig köper ost eller inte har några pengar. I många fall är således yttrandet av "S är god" utan all handlingsdirigerande verkan. Alla pragmatiska utsagor är inte praktiska, dvs. de ger inget svar på frågan "Vad skall jag göra?", och alla praktiska utsagor är inte faktiskt handlingsdirigerande.⁵⁹

Som handlingsförklaring är "S är god" föga upplysande. Man får inte veta varför A väljer S, vill åstadkomma att p, osv., utan bara att hon anser sig ha skäl därför (detta kan vi sluta oss till tack vare principerna om språklig kommunikation).⁶⁰ Men A undanröjer likväl, genom att säga att S är god, en eventuell misstanke om att hon inte hade något skäl eller att skälen inte hade med S (eller att p) att göra – hon kunde t.ex. ha valt S för att göra någon annan till viljes.

Vad gäller förmågan hos ett yttrande av "S är god" att hos en annan person uppväcka känslor och attityder gäller precis detsamma som för alla andra påståenden.⁶¹

14.8 GODA SKÄL

Om A är bättre än B, så finns det t.ex. bättre skäl att välja A än att välja B. Om A är bäst, så finns det bäst skäl att välja A inom jämförelseklassen. Sådana jämförelser kan ske med begränsningar till en viss sorts skäl, men även helhetsbedömningar är möjliga. Men det är inte alltid säkert, att det går att göra helhetsbedömningar helt rationella. Olika handlings-skäl drar så att säga i olika riktningar, och det går inte alltid att rationellt avgöra i vilken ordning olika skäl skall beaktas, vilken relativ vikt de skall tillmätas.

Håller man sig inom en viss typ av skäl är det i allmänhet ganska lätt att avgöra när man har bättre skäl för det ena än för det andra. För att man skall tro eller göra något *rationellt* måste man emellertid ha *goda* skäl. Goda skäl kan nu i enlighet med den i detta kapitel framförda teorin sägas vara skäl som är sådana att det finns skäl att välja dem, om man vill rationellt motivera varför man tror att p eller vill göra x. Men måste det inte, enligt vad nyss sagts, finnas goda skäl för att välja dessa skäl, om ...?

⁵⁹ Se närmare Sumner s. 384–395, von Wright s. 155–157, 176–177, Baier (Value) s. 53.

⁶⁰ Se t.ex. Nowell-Smith s. 161.

⁶¹ Om suggestivt tal, se ovan avsnitt 9.5.

Kommer man inte in i en oändlig regress, om man definierar 'god' som jag har gjort ovan?

Goda skäl för att tro att p eller göra x är med en annan formulering sådana som är "tillräckliga" för att det skall vara rationellt att tro att p eller att göra x. Vad som in concreto är tillräckliga skäl är beroende av vad som är tillräckliga skäl in abstracto, dvs. vad som är tillräckliga skäl enligt principerna för rationell argumentation – teoretisk och pragmatisk. Att dessa typer av argumentation är invävd i varandra har betonats bl.a. i avsnitt 10.4.

Vad som sätter stopp för en oändlig regress är nu att det in abstracto inte går att skilja mellan ett skäl som är tillräckligt och ett skäl som är otillräckligt, dvs. mellan goda och dåliga skäl. Ett skäl är något som har förmåga att verka i riktning för eller emot en tro; att på denna nivå säga att ett skäl är dåligt är detsamma som att ett föregivet skäl inte är något skäl. Det är alltså först när det gäller en viss tro eller en viss handling som man kan skilja mellan skäl, som är tillräckliga eller otillräckliga, goda eller dåliga. Anser man sig i en viss situation ha skäl som är dåliga, så är de alltså otillräckliga för att man rationellt skall tro att p eller göra x, men de är likafullt skäl. Inga skäl är nu inte detsamma som dåliga skäl.

Ett in abstracto gott skäl är således ett skäl som är sådant att det finns skäl att välja det, om man enligt principerna för rationell argumentation vill motivera en tro eller en handling, eller helt enkelt: ett skäl.

Ett in concreto gott skäl är ett skäl som är sådant att det finns in abstracto goda skäl (= ett skäl) att välja, om man vill motivera en tro eller en handling i en konkret situation, dvs. motiveringen står i enlighet med principerna för rationell argumentation. Dessa principer måste i sista hand åberopas när man skall motivera att skälen i det aktuella fallet är tillräckliga (goda). Vad som enligt dessa principer är ett skäl är – ceteris paribus – ett gott skäl.

Ett in concreto gott skäl kan också sägas vara ett skäl, som det är särskilt bra att motivera en viss tro eller handling med, om man vill göra det. *Ett in concreto gott skäl tillskrivs alltså instrumentell godhet, medan ett in abstracto gott skäl är utilistiskt gott.* Eftersom instrumentell godhet förutsätter en jämförelse inom en klass finns utrymme för att gradera skäl för att tro att p eller att göra x som t.ex. vissa skäl – goda skäl – mycket starka skäl – avgörande skäl – överväldigande skäl.

Ytterligare en faktor bidrar till att förhindra en oändlig regress. När det gäller vad man själv tror (däribland vad som är bra eller bäst att göra), kan man inte i oändlighet ha någon uppfattning om graden av styrka hos

skälen för att tro något; se ovan avsnitt 7.1. Och även om man gör en sådan bedömning, så är det inte möjligt att säga att ens skäl för att tro att p är dåliga, när man faktiskt tror att p . Man kan göra detta beträffande någon annans tro att p , men i så fall säger man detsamma som att man inte själv tror att p . Finner man skälen för att p vara tillräckliga tror man redan därigenom att p .

Vad jag nu har försökt säga är svårt att formulera och kanske ännu svårare att förstå. Poängen är ungefär denna: systemet för rationell argumentation är som vi sett på visst sätt cirkulärt eller, som en del hellre skulle säga, dialektiskt; men härav följer inte att den här framförda analysen av 'god' är cirkulär eller ger upphov till en oändlig regress. Förr eller senare kommer vi nämligen till ett led i argumentationen för "goda skäl att välja", där "goda skäl" är detsamma som "skäl". Sedan är det en annan sak att det kan anföras goda skäl för att använda 'skäl' på det sätt vi gör.

ANDRA VÄRDETERMER

Vid sidan av 'god' och 'bra' är 'böra' och 'rätt' de ord som i första hand förknippas med positiva värderingar. De olika teorierna om värdeutsagor antas vara tillämpliga även på satser såsom "Du bör göra x" och "Det är rätt att göra x", även om olika uppfattningar framförts rörande det inbördes förhållandet mellan utsagor om vad som är gott, rätt och bör göras. En del intuitionister har sålunda sett 'god' som den grundläggande odefinierbara term, med vars hjälp 'böra' och 'rätt' kan definieras, medan andra har haft den rakt motsatta uppfattningen.

Det ges inte här utrymme för att behandla 'böra' och andra s.k. värde-termer lika ingående som skett med 'god'. Det torde inte heller vara lika påkallat att – relativt sett – gå in på detaljer, eftersom mycket av det som kunde sägas skulle bli parallellt till det som sagts i kapitel 14.

15.1 TERMEN 'BÖRA'

Skillnaderna mellan 'god' och 'böra' är delvis betingade av att 'god' är ett adjektiv och 'böra' ett modalt hjälpverb (jämfte 'måste', 'skall', 'kan', osv.; se därom nästa avsnitt). 'Böra' tar som huvudverb sådana verb, som anger någonting en person kan "göra", dvs. 'tro', 'veta', osv., 'känna (sig)', 'se', 'höra' och alla verb som hänför sig till val och handlingar, men också verben 'vara', 'bli', osv. (vilka har med existens att göra). 'Böra' kan kort sagt användas i alla fall där det kan finnas skäl för eller emot. Detta följer redan av att 'böra' är ett modalt verb. En modal term är ju en sådan som används just för att sammanfatta styrkan hos skälen för eller emot något (se ovan avsnitt 7.5). Vad som här behöver påpekas vid en jämförelse mellan 'god' och 'böra' är, som sagts, delvis beroende av att 'god' inte är

ett modalt uttryck: 'god' säger ingenting om styrkan av förefintliga skäl, medan 'böra' är förbundet med en viss styrka, nämligen *goda skäl*.¹ Godhet har vidare att göra med förefintligheten av pragmatiska skäl, medan en böra-utsaga, som vi skall se, lika gärna kan motiveras utifrån enbart teoretiska skäl.

I filosofin har man ofta oreflekterat utgått från att böra-utsagor kan motiveras endast pragmatiskt eller t.o.m. bara praktiskt. "Du bör göra x" har alltså antagits ha en illokutionär innebörd av typen råd,² instruktion, vägledning. Att säga till någon, att hon bör göra x, har onekligen ofta sådan innebörd. "Du bör göra x" betyder ibland "Du har goda pragmatiska (praktiska) skäl för att göra x". Men "Du bör göra x" kan lika väl ha en innebörd av typen befallning, påtryckning, order. I Hares preskriptivism – se ovan avsnitt 13.6 – är distinktionen mellan dessa två grupper åtminstone delvis utsuddad genom att Hare insisterar på att en böra-utsaga implicerar ett imperativ, låt vara att detta antas vara riktat till den som yttrar satsen. Detta imperativ skulle alltså ha formen "Låt mig göra x (i samma situation)".³ Även om vi tillåter oss att bortse från det egendomliga i ett imperativ riktat till en själv, lider denna lära av svagheten, att ett adekvat svar på "Vad skall jag göra?" inte (om vi bortser från underlydandes frågor till överordnade) består av en imperativisk sats "Gör x!" (en befallning eller liknande), utan av "x" eller "Jag (du) bör göra x" eller "Jag (du) måste göra x", osv.⁴ Enligt Hare skiljer sig en böra-utsaga från ett imperativ bara genom att den förra involverar generella principer eller regler, närmare bestämt principer eller regler för val mellan olika handlingsalternativ. Dessa antas fylla samma funktion för 'böra' som standarderna gör för 'god': de är kriterier. Hare kan därför vidhålla, att 'böra' liksom 'god' har blott en (preskriptiv) betydelse, fastän de relevanta principerna och reglerna växlar, att korrekt användning av 'böra' inte logiskt impliceras av vissa kriterier och att 'böra' i vissa sammanhang har övervägande deskriptiv betydelse (t.ex. vissa allmänt accepterade principer är förutsatta).⁵

Håller vi oss till första personen presens – "Jag bör göra x" – torde Hares uppfattning, att ett till en själv riktat imperativ är implicerat, till

¹ Jämför Richards s. 52–54, 219–221, som menar att 'böra' har att göra med konklusiva skäl (han talar emellertid om goda skäl bara såsom "generally sufficient", inte som tillräckliga enligt en bedömning i det konkreta fallet).

² Att ge råd *vad* (i motsats till att ge råd i en fråga); se Richards s. 60–61.

³ Se närmare Hare s. 163–179.

⁴ Se Baier s. 56–57, 86, Baier (Value) s. 53, Gauthier s. 50–53, Taylor s. 59–62.

⁵ Se Hare s. 158–160 och även s. 152–155 och ovan avsnitt 13.6.

resultatet vara likvärdig med Nowell-Smiths uppfattning att "Jag bör göra x" är uttryck för ett *beslut* att göra x.⁶ Att det är möjligt att ge uttryck för ett beslut, en avsikt att göra x, genom att yttra en sådan sats skall inte förnekas. Men det är gripet ur luften att denna innebörd är primär eller att det skulle vara något egendomligt med att yttra denna sats, utan att ha beslutat eller vara beredd att göra x. Det finns inget egendomligt i ett påstående som "Jag bör göra x, men jag avser inte att göra x" eller "Jag bör göra x, men jag kommer med visshet inte att göra x".⁷

"Jag (du, hon) bör göra x" betyder ibland (dvs. kan ibland preciseras till) "Jag (du, hon) har goda skäl för att göra x". Med denna utgångspunkt blir det inte svårt att förklara hur böra-satser kan ha de olika illokutionära innebörder som nämnts och ibland vara handlingsdirigerande. Förklaringen blir parallell till den som redovisats i avsnitt 14.6.⁸

Som redan nämnts, är de relevanta skälen inte begränsade till handlingsskäl. Detta förhållande går alldeles förlorat i t.ex. Hares lära. Det är inte en del av betydelsen hos 'böra' att skälen skall vara pragmatiska eller praktiska, så att en böra-utsaga måste bli en pragmatisk eller praktisk utsaga.⁹ "Jag (du, hon) bör göra x" kan t.ex. preciseras till "Jag (du, hon)

⁶ Vad beträffar utsagor i övriga personer är skillnaderna mellan Hare och Nowell-Smith också i praktiken obetydliga. Den senare betonar dock, att det alltid måste finnas skäl att anföras för en böra-utsaga, medan motsvarande inte gäller för en befallning, vars adekvans i stället bygger på den befallandes auktoritet (eventuellt: legitima auktoritet); se Nowell-Smith s. 185–186, 190–195. Han menar också, att "Du bör göra x" inte i sig utpekar ett skäl för att göra x, utan bara indicerar, att det finns skäl och indicerar en proattityd att följa en regel eller en befallning – så också Taylor s. 209–213. De har rätt i så måtto som att "Du bör göra x" inte säger mer än (t.ex.) "Det finns goda skäl för dig att göra x", men inte anger vilka skälen är. Se även Nowell-Smith s. 261–262: "Jag bör" behöver inte alltid användas för att uttrycka ett beslut: så är inte fallet vid tvekan mellan två "Jag bör" eller mellan "Jag bör" och "Jag vill" ("desire"). Men i så fall skulle "Jag bör" närmast fungera som ett internt "Du bör" eller som samvetets röst mot begärets; det är två advokater som talar, inte en domare; se även Taylor s. 201–202.

⁷ Nowell-Smith s. 268 har tydligtvis inget att invända mot den senare satsen, men han förbiser, att det inte är logiskt möjligt att samtidigt avse att göra x (ha beslutat att göra x) och vara säker på att man inte kommer att göra x. – För kritik av Hare och Nowell-Smith, se Gauthier s. 13–17 och MacIntyre, vilken betonar att "Jag bör göra x" kan användas för att uttrycka ens egna principer och att främst tredje personen (och första personen imperfektum) används för att uttrycka indignation och andra emotioner; "Jag borde ha gjort x" kan t.ex. vara uttryck för ånger.

⁸ Om handlingsdirigering, se t.ex. Margolis s. 65–67 och Sumner s. 397–399.

⁹ Sloman s. 390.

bör tro att p", som betyder "Jag (du, hon) har goda skäl att tro att p".¹⁰ Om jag bör tro att p är därmed inte givet, att jag faktiskt tror att p, men det är det normala underlaget för en bedömning att p. Bara i andra och tredje personen (jämfte första personen imperfektum) är "A bör (borde) tro att p, men det är inte sant att p" användbart. A kan ha goda skäl för att tro något samtidigt som hon tror att det inte är sant (ty att säga att man har goda skäl för att tro att p är ju detsamma som att säga att man inte har goda skäl för att inte tro att p, och för att kunna tro att det inte är sant att p måste man tro sig ha goda skäl för (att tro) att det inte är sant att p).¹¹

Inte nog med detta. "Jag (du, hon) bör göra x" kan bygga på rent teoretiska skäl, även när "göra x" inte är preciserat till "tro att p". T-satsens illokutionära innebörd är då ibland att sammanfatta som en *förutsägelse* – här inräknas uttryck för förväntan – rörande vad subjektet kommer att göra eller just nu gör. (I det senare fallet förutsätts att man bygger sin bedömning på skäl som hänför sig till förfluten tid, dvs. man kan inte självständigt avgöra om subjektet just nu faktiskt gör x.¹²) När "A bör göra x" utläses som en förutsägelse betyder satsen detsamma som "Det finns goda skäl att tro att A gör x".¹³

"A bör göra x" kan således betyda antingen "A har goda skäl att göra x" eller "Det finns goda skäl att A gör x". "A bör göra x" kan med andra ord ibland ersättas med "Det bör vara fallet, att A gör x", vilket är en precisering av "Det bör vara fallet att p". Skälen för att p (eller att A gör x) kan vara pragmatiska eller enbart teoretiska. Vi kan därför skilja mellan att det finns goda skäl att vilja att p och att det finns goda skäl att tro att p. "Det bör ges tillfälle till frågor" kan betyda att det finns goda pragmatiska skäl att ge tillfälle till att ställa frågor, men också att det sannolikt kommer att ges tillfälle att ställa frågor. Förutom till "A har goda skäl att göra x" kan "A bör göra x" således preciseras till "Det finns goda skäl att tro att A gör x" och "Det finns goda skäl att vilja att A gör x".

¹⁰ I viss kontext kan skälen för att tro att p visserligen vara pragmatiska (t.ex. när "Du bör tro att p" är en hotelse), men normalt är skälen teoretiska, dvs. skäl för att tro.

¹¹ Se ovan avsnitten 7.1, 7.5 och 14.8.

¹² "A bör bli arg, när han får veta att p" och "A bör vara arg, eftersom han fått veta att p" är båda förutsägelser; det senare yttrandet dock endast om man inte kan se eller höra A eller om A inte visar vad han känner.

¹³ Här skall alltså "gör" läsas som "kommer att göra" eller (under vissa förutsättningar) "gör nu".

Om "A gör x" ersätts med "A tror att p" finner vi att "A bör tro att p" kan betyda antingen "A har goda skäl att tro att p" eller "Det finns goda skäl att tro att A tror att p" eller "Det finns goda skäl att vilja att A tror att p". "A har goda skäl att tro att p" är nästan alltid detsamma som "A har goda teoretiska skäl att tro att p", men kan undantagsvis betyda "A har goda pragmatiska skäl att tro att p" (t.ex. vid åsiktsföljelse).

I "Det bör vara så, att p" kan "att p" avse något framtida ("att det blir fallet att p"). Samma sak kan då uttryckas med "Det bör bli så att p". Sist anförda sats innehåller fortfarande 'böra' i presens; 'böra' i futurum måste uttryckas på följande sätt: "Det kommer att bli så att det bör vara fallet att p" eller "A kommer att böra göra x".

Imperfektum av 'böra' anges med 'borde': "A borde ha gjort x" eller "Det borde ha varit fallet att p". 'Borde' kan emellertid också vara konditionalis: "A borde ha gjort x" är då lika med "A skulle ha gjort x, om hon hade gjort vad hon borde göra" och "A borde göra x" är lika med "A skulle göra x, om hon gör vad hon bör göra". Är det klart, att villkoret inte är uppfyllt kan "A borde göra x" lika gärna sägas vara optativ, dvs. lika med "A bör göra x, men A gör inte x" (och "Det borde vara så att p" är lika med "Det bör vara så att p, men det är det inte"). Optativ används också för att uttrycka indirekt anföring.

Av det sagda framgår, att det knappast finns anledning att påstå att ordet 'böra' har flera betydelser. Men det har också framgått, att det är väsentligt att skilja mellan vilka sorters skäl som är aktuella. Om skälen är enbart teoretiska anger 'böra' en *aletisk modalitet* (se också ovan avsnitt 7.5), varvid ordet har samma dignitet som 'sannolikt' och 'torde'. Om skälen är pragmatiska anger 'böra' en *deontisk modalitet*.¹⁴

¹⁴ Den här skisserade förklaringen av vad 'böra' betyder härrör till avsevärda delar från synpunkter framförda av Edgley s. 133–134, Edgley (Hume's Law) s. 112–118, Sloman s. 386, 394, White (Obliged) s. 79, Taylor (Notice) s. 294, som dock talar om "overriding reason", Grice (Hume) s. 92 och även Taylor s. 192–194. Här kan vidare för alla modala termer del hänvisas till Wertheimer s. 77–132, vars framställning dock är så speciell terminologiskt sett, att det är omöjligt att kommentera den i detta sammanhang. Det skall dock nämnas, att Wertheimers huvudtes är att 'böra' och andra modala termer inte är flertydiga. Mot hans definition av 'böra' finns en del att invända, som synes ha att göra med att han inte håller isär 'bör' och 'borde' (båda återges ju med 'ought' i engelskan). Här kan också nämnas att Wertheimers kritik (s. 132–134) av bl.a. Margolis' (s. 62–63) uppslag att använda 'böra' som predikat, t.ex. i formen "oughtful", framstår som föga övertygande.

Analysen kan emellertid drivas längre. En använd böra-sats är oftast elliptisk. Ibland förutsätter den sålunda, att det finns flera alternativ att välja mellan, och i så fall kan påståendet kompletteras med att jämförelseklassen utpekas. Finner man att det finns goda skäl för ett av alternativen, så är detta det bästa i jämförelseklassen (undantagsvis kan det finnas flera alternativ som är lika bra, om grunderna är pragmatiska, dvs. det kan finnas goda skäl för fler än ett alternativ). Klassen av alternativ kan naturligtvis vara mycket varierande. Om vi håller oss till handlingar kan den t.ex. vara helt arbiträr, vara begränsad till handlingar som en viss person eller en tänkt normalperson har förmåga och/eller tillfälle att utföra, eller till handlingar som är generellt sett fysiskt, ekonomiskt, socialt, eller från någon annan synpunkt möjliga att utföra. En aletisk böra-sats innefattar alltid en jämförelse, eftersom om det finns goda skäl för att p så kan det inte finnas goda skäl för att icke-p. En deontisk böra-utsaga innefattar en jämförelse på samma skäl som en utsaga om godhet gör det (om den gör det).¹⁵

Om man finner, att det finns avgörande (konklusiva, slutgiltiga) skäl för ett alternativ i en jämförelseklass, är övriga alternativ uteslutna. Den adekvata termen är då inte 'bör', utan 'måste' eller någon likvärdig modal term.¹⁶

En deontisk böra-sats kan vara elliptisk på samma sätt som en sats av typen "S är god". De relevanta pragmatiska skälen kan alltså begränsas genom en rad olika tillägg, varav en del samtidigt medför begränsningar av en jämförelseklass.¹⁷ Eftersom hedoniska skäl är pragmatiska skäl kan "Jag bör göra x" helt enkelt vara ett konstaterande av att jag har goda skäl att göra x, emedan jag gillar att göra x.

Om man beaktar att "Jag (du, hon) bör göra x" (när "bör göra x" är lika med "har goda pragmatiska skäl att göra x") i allmänhet är en elliptisk sats, blir det begripligt att man kan böra göra konträra saker: "Jag bör göra x (från moralisk synpunkt) och jag bör göra y (från rättslig synpunkt), men vad bör jag göra (t.ex. av x och y)?"

¹⁵ Se ovan avsnitten 14.1, 14.3 och 14.6. – Till detta stycke, se Sloman s. 387–388, Margolis s. 63 och jämför Wertheimer s. 134.

¹⁶ Se t.ex. White (Obliged) s. 78–79.

¹⁷ Se även Sloman s. 389, 391–393. Skillnaden mellan kategoriska och hypotetiska böra-utsagor kan ses som en fråga om vilka kompletteringar som är tänkta; se Edgley s. 137–147, Hare 34–37, 160–162 och jämför Taylor s. 236–239.

När skälen är enbart teoretiska är man vanligen mindre uppmärksam på ellipser. Men det kan lätt uppstå missförstånd, om man inte är klar över vilken utfyllnad som är förutsatt. Vad gäller just "Det bör vara så att p" (som motsvarighet till "Det är sannolik(as)t att p") är att nämna, förutom hänsynstagandet till jämförelseklasser, den utfyllnad som anger begränsningar som hänför sig till syftet med att yttra satsen (t.ex. "om man skall ta ställning i frågan på förefintligt underlag", "om vi skall uttrycka oss populärt eller begripligt för lekmän") eller vissa givna omständigheter (t.ex. "med bortseende från ...").

En väsentlig skillnad mellan deontiska och aletiska böra-satser ligger däri att det vid de förra alltid är relevant att fråga, vem som har de goda skälen, medan det vid de senare ju är så, att det som är skäl för en person alltid också förutsätts vara skäl för andra. Det torde vara detta som gör att vi i "A bör göra x" är benägna att läsa "böra" som en deontisk term; en person är ju utpekad och en anledning till att göra detta är att det är denne som har de goda skälen. Omvänt är vi mer benägna att i ett personligt uttryck – t.ex. "Det bör vara så att p" – se en aletisk utsaga.¹⁸

Om det är bra att göra x eller bäst att göra x, så är detta ibland detsamma som att man bör göra x.¹⁹ Satsernas betydelser kan täcka varandra. Existensen av pragmatiska skäl, vilka gör det befogat att säga att A bör göra x, uttrycks inte sällan med hjälp av satser som innehåller 'god' och andra s.k. värdetermer. Det kan vara bra att göra x, därför att handlingen uppfyller en norm eller därför att man från någon synpunkt bör göra x.

Så långt har diskussionen gällt böra-satser som inte bara är indikativa utan också sanna eller falska, vilket de är oberoende av om de goda skälen är pragmatiska eller ej.²⁰

¹⁸ Visserligen är typer av handlingsskäl skäl för alla (t.ex. att man gillar att göra x är för alla skäl att göra x), men vad som är ett skäl för att tro att p är inte bara till sin typ utan in concreto skäl för alla att tro att p; här bortses då från att ett visst faktum kan vara skäl för A men inte för B mot bakgrunden av att A tror något som B inte tror, t.ex. att Gud existerar.

¹⁹ Se Sesonske s. 8–11.

²⁰ Se ovan avsnitt 14.4 angående motsvarande förhållande beträffande "S är god" och vidare Margolis s. 62, Sloman s. 390 och jämför Nowell-Smith s. 195–197, som medger att man använder "Det är sant att man bör göra x", men bara på följande grund (s. 197): "Just as the logic of discourse about objective properties is intelligible only against a background of empirical agreement, so the logic of practical discourse is intelligible only against a background of agreement on moral principles. It is this similarity that leads us to use the same words 'true' and 'false' in both cases; but the background – what has to obtain to make the logic of our talk intelligible – is different in each case." Jag hoppas,

Som vi har sett i kapitel 11 förekommer 'bör' också i indikativa satser som är varken sanna eller falska, nämligen sådana vari normer görs explicita eller uppställs. Det rör sig då framför allt om regelformuleringar. En regel av innehåll att något bör göras är i allmänhet antingen baserad på en generell utsaga av motsvarande innehåll – i detta fall talar vi om tumregler – eller uttryck för en social sed. Regelns existens beror då på att en generell böra-sats är sann respektive att en viss social sed råder.

När 'bör' förekommer i en regelformulering går det inte att säga, att ordet har den betydelse som förklarats ovan i detta avsnitt. Det fungerar då som en *deontisk operator*, ett konventionellt tecken, som dock impliceras av att det finns goda skäl (tumregler) eller implicerar att det finns goda skäl (regler som uttryck för social sed).

Böra-regler är ganska sällsynta som uppställda regler, regler i slutna system, t.ex. juridiska. När de förekommer är de likväl att fatta som tumregler, t.ex. av lagstiftaren uppställda rekommendationer, som baseras på generella böra-utsagor. Men samtidigt kan man ju av regelns existens dra slutsatsen att man bör göra det som regeln utsäger (en normativ utsaga som är identisk med den generella böra-sats som ligger till grund för tumregeln). Vid tumregler finns det ju annars ingen anledning att tala om normativa utsagor. I en uppställd regel kan "bör göras" ersättas av "påbjuds som huvudregel (om ej särskilda skäl talar emot, e.dyl.)". Skillnaden mellan en vanlig tumregel och en tumregel som inlemmas i ett system av dogmatiska regler är att den senare blir relevant vid pragmatisk och praktisk argumentation, även om det skulle vara så att underliggande generella böra-utsaga är falsk.

Det är vanligt att regler tas som konstitutiva för tillämpligheten av en böra-utsaga. T.ex. Nowell-Smith säger: "Deontological sentences ... almost always contextually imply the presence of rules."²¹ Vad beträffar böra-satser är detta en grov överdrift, som delvis kan förklaras av att 'bör' alltför ofta uppfattas som synonymt med 'skall' eller 'måste'.²² I verkligheten är de flesta böra-regler antingen tumregler eller analoga med tumregler (uttryck för social sed).

Även tillfälliga normer kan uppställas genom böra-satser. Råd, instruktioner och befallningar, osv. kan ges genom att yttra sanna (eller falska)

att den nonkognitivism som här kommer till uttryck uppfattas som vederlagd vid det här laget.

²¹ Nowell-Smith s. 223.

²² Se Wertheimer s. 82.

böra-satser. Men en order eller rekommendation kan också ges i en böra-sats som är varken sann eller falsk, i vilken 'bör' är en deontisk operator på samma sätt som i en lagregel.

En annan sak som får regler att skenbart framstå som det normala underlaget för böra-utsagor är antagandet att deontiska modaliteter bara skulle hänföra sig till handlingar eller handlingstyper.²³ Men lika väl som det är bra att något händer eller är fallet, kan det finnas goda pragmatiska skäl att vilja att något händer eller är fallet ("Det borde råda fred i världen"). Ett annat uttryck för en tänkt bindning av ett deontiskt böra till handlande är den gamla idén om att böra implicerar kunna, dvs. att det inte kan sägas att någon bör göra x om hon inte kan göra x.²⁴ Denna idé är emellertid utan giltighet och kan inte fattas som mer än ett uttryck för att ett råd inte är adressatrelevant, om adressaten saknar förmåga eller tillfälle att efterleva rådet.

Hela diskussionen om relationen mellan vara och böra (se ovan avsnitt 13.2 om Humes lag) framstår vidare som egendomlig i belysningen av det sagda. Om det faktum att p *är* ett gott skäl för A att göra x, så *bör* A göra x – därför att 'bör' här just betyder att det finns goda skäl för att göra x.²⁵ Om jag tror att jag har goda skäl för att göra x, måste (logiskt) jag tro att jag bör göra x.

15.2 ANDRA MODALA TERMER

Som aletiska modaliteter brukar räknas nödvändighet, möjlighet och omöjlighet, men också – så snart man inte bara har logisk nödvändighet, osv. i tankarna – sannolikhet i olika grader.²⁶ De motsvarande generella deontiska modaliteterna är, som vi redan sett, påbud, tillåtelse, förbud och det som bör göras.²⁷

²³ Se t.ex. Fogelin s. 166–169.

²⁴ Sloman s. 388–389, Margolis s. 74–83, Jareborg s. 373; jämför Taylor s. 208–209.

²⁵ Se t.ex. Grice (Hume) s. 93.

²⁶ Den fjärde modaliteten kan också anges med termen 'eventualitet' ("contingency") varmed avses att det inte bara skall kunna vara sant att p, utan också att det finns vissa skäl därför, dock utan att dessa är konklusiva.

Det vore förhastat att anta, att modaliteterna alltid är komplementära så som fallet är beträffande de logiska modaliteterna (nödvändighet, möjlighet och omöjlighet); se därom Harré (Modal), vilken också bl.a. redovisar en klassificering av olika modaliteter, vilken jag inte finner anledning att gå in på här.

²⁷ Se ovan avsnitt 11.2. Jämför von Wright s. 157–158 och von Wright (Deontic) s. 13–14, som genomgående inte skiljer mellan 'måste' och 'bör'.

Jag skall inte här gå in på olika typer av modaliteter, utan begränsa mig till att mycket kortfattat beröra de viktigaste återstående modala verben: 'måste', 'skall', 'kan' och alternativ till dessa. Det som i sammanhanget är viktigast att framhålla är att dessa i likhet med 'böra' är entydiga oberoende av att de förekommer i både aletiska och deontiska utsagor.²⁸

"Det måste vara fallet att p" och "Det är nödvändigt att p" betyder detsamma som "Det finns inget alternativ till att p". Skälen kan vara antingen pragmatiska (eller praktiska) eller enbart teoretiska: "Du måste göra x, eftersom det är påbudet i lagen" eller "Du måste göra x för att nå y". Observera att satserna är elliptiska. Det är förutsatt att lagen skall följas respektive att målet skall nås. Nödvändighet förutsätter nämligen logisk deduktion. Det finns inga empiriska nödvändigheter, såvida man inte antar vissa generella lagar som utgångspunkt för en deduktion.²⁹ Det finns inga deontiska nödvändigheter såvida det inte är givet att vissa regler, befallningar, osv. skall följas. Säger någon att det är nödvändigt att göra x, måste hon kunna svara på frågan "För vad?" (s.k. prospektiv nödvändighet) eller frågan "På grund av vad?" (s.k. retrospektiv nödvändighet, som dock i sista hand måste kunna motiveras prospektivt, teleologiskt). En praktisk bedömning att A måste göra x, är tvungen att göra x, är – i motsats till en bedömning att A är skyldig att göra x – oftast deducerad utifrån både fysiska och sociala lagar. Om A måste tro att p (är tvungen att tro att p) kan detta vara fallet på pragmatiska grunder,³⁰ men normalt är sådana bedömningar resultatet av en rent teoretisk deduktion.

Förhållandena blir något mer komplicerade när vi kommer till begreppsparet möjlighet/omöjlighet. Omöjlighet kan helt enkelt vara motsatsen till nödvändighet, dvs. "det är omöjligt att p" är detsamma som "det är nödvändigt att icke-p". Omdömet "Det kan inte vara fallet att p" – eller "A kan inte göra x", "Jag kan inte tro att p", osv. – är då nått genom deduktion; att icke-p är det enda alternativet. Utgår man från att en uppställd dogmatisk regel skall följas, så leder ett förbud till omdömet "Jag kan inte göra x" (liktydigt med "Jag är tvungen att inte göra x"). Om

²⁸ Se t.ex. Fogelin s. 170, Edgley s. 133–134, Sloman s. 390–391.

²⁹ Harré (Modal) s. 54–55, Rescher (Explanation) s. 10–14. Å andra sidan finns det överväldigande skäl för distinktionen mellan lagar som ger uttryck för nödvändiga sammanhang och andra empiriska generaliseringar; se Harré (Principles) s. 92–129, 203–209, Rescher (Explanation) s. 105–121, Achinstein s. 39–60, Harré (Necessity).

³⁰ Enligt 1809 års Regeringsform § 2 skulle konungen alltid vara av den rena evangeliska läran; svenske kungen var alltså skyldig att bekänna sig till denna lära och han måste bekänna sig till den (dvs. tro på dess lärosatser), om han ville fortsätta att vara kung.

den relevanta regeln är en kompetensregel (se ovan avsnitt 11.2) återspeglar "A kan inte göra x" det förhållandet, att det enligt regeln är logiskt omöjligt för A att göra x (A saknar kompetens). – Jag antar, att det inte är erforderligt att ge exempel på möjlighet som grundar sig på deduktion.

Det finns emellertid fler varianter av möjlighet och omöjlighet. "Det kan vara fallet att p" är ibland detsamma som "Det finns vissa skäl för att p". Motsvarigheten till "Det kan inte vara fallet att p" blir då "Det finns inga skäl för att p", dvs. alternativet att p är uteslutet. När fråga är om teoretiska omdömen kan man helt enkelt säga "Kanske p" respektive "Säkert att icke-p". Det rör sig här i motsats till i det föregående fallet om möjligheter som tillåter gradering (eftersom en bedömning inte förutsätts bygga på en deduktion). "Jag kan göra x" betyder i detta fall, om "kan" är en deontisk term, "Det finns vissa pragmatiska skäl (för mig) att göra x", och "Jag kan inte göra x" betyder "Det finns inga pragmatiska skäl (för mig) att göra x".³¹ Ett skäl för att sluta sig till att man på detta sätt kan göra x kan vara att det är tillåtet att göra x, dvs. det är möjligt att göra x enligt den första tolkningen av 'möjlig' (det förutsätts då att ett villkor av typen att man vill följa lagen är uppfyllt). På motsvarande sätt kan ett skäl för att sluta sig till att man inte kan göra x vara att det är förbjudet att göra x, dvs. att det är omöjligt att göra x enligt den första tolkningen av 'möjlig'.

För att skilja mellan den form av möjlighet som inte tillåter gradering och den som tillåter gradering kan följande skrivsätt användas: 'kan₁' respektive 'kan₂', 'möjlig₁' respektive 'möjlig₂', osv.³²

Om möjlig₁ är knuten till begreppet nödvändighet, så är möjlig₂ knuten till begreppet visshet eller säkerhet. Om det är säkert att p, så är andra alternativ uteslutna, dvs. det är omöjligt₂ att icke-p. Det kan₁ vara

³¹ Här kan erinras om att 'kunde' kan vara både imperfektum av 'kan' och en konditional form: "Det kunde vara så att p" = "Det skulle (kanske) ha varit så att p, om ...". 'Kunde' används också i konjunktiva och optativa satser.

³² En tredje variant skulle vara denna: det är möjligt₁ att p och det finns inga skäl mot att p (men inte heller några för). I förevarande sammanhang kan denna form betraktas som ett specialfall av möjlig₂. Det egendomliga med denna tredje form är att det inte synes gå att som motsvarande omöjlighet uppföra annat än: det är möjligt₁ att p, men det finns skäl mot att p och inga för, vilket ju är möjlighet₂ beträffande icke-p. I praktiken är det inte alltid lätt att skilja mellan skäl för att p, frånvaro av skäl mot att p och skäl mot att icke-p.

Om aletiska modaliteter, se även Jareborg s. 223–229, även om vad som där sägs om innebörd och kriterier är i behov av en terminologisk revision (se ovan avsnitt 14.5 om kriteriemisstaget).

säkert att p, därför att det är nödvändigt att p (nödvändigtvis sant att p); men inte tvärtom.³³ Det kan₁ vara säkert att p, fastän det är möjligt₁ att icke-p.

'Säkert' används nästan aldrig som deontisk term. "Det är på pragmatiska grunder säkert att A gör x" skulle betyda detsamma som "Det finns konklusiva pragmatiska skäl för A att göra x", men den förra satsen låter egendomlig och används aldrig. Till vardags brukas 'bör' (eller 'bör absolut') också för det fall att de pragmatiska skälen är konklusiva. Mer träffande är dock att använda 'skall'. "Jag skall göra x" kan betyda "Det finns konklusiva pragmatiska skäl (för mig) att göra x". Ett problem är dock att "Jag skall göra x" kan tolkas på flera andra sätt. Ordet 'skall' kan vara en aletisk term; yttrandet blir då en förutsägelse, som ibland kan fungera som ett löfte. Lika vanligt är att det i stället rör sig om ett avsiktsuttryck, dvs. en sats som varken är sann eller falsk och som inte behöver ett underlag av konklusiva skäl, vilket också kan fungera som ett löfte och närmast självt utgör underlag för en förutsägelse från någon annan ("A skall göra x"). – Det vore dock förhastat att av denna mångsidiga användning dra slutsatsen, att 'skall' har flera olika betydelser.³⁴

Alla indikativa modala satser kan vara sanna eller falska, alltså även de som säger något om förekomsten av pragmatiska skäl. Detta är bara en tillämpning av vad som ovan i avsnitt 10.2 sagts om hur pragmatiska skäl utgör teoretiska skäl, när det gäller att verifiera ett påstående av innehåll att det finns vissa skäl för att göra något. Som Edgley säger:

Since the practical judgment that Smith ought, should, or must hang [tavlän] there expresses the pressure of reason in favour of Smith's hanging it there, any fact that is a reason for Smith to hang it there will also be a reason for thinking that he ought to, should, or must hang it there.³⁵

Rörande användningen av de i detta avsnitt berörda modala termerna som deontiska operatorer i regelformuleringar (t.ex. lagar) och giltiga befallningar (t.ex. militära order, domslut, m.m.) hänvisas till vad som sagts i avsnitt 11.2. Av intresse är t.ex. att 'måste' och 'skall' här kan användas utan att behöva särskiljas, eftersom en uppställd pliktregel ger underlag både för omdömet "A måste göra x" (om hon vill följa regeln, vilket är

³³ Om förhållandet mellan visshet och nödvändighet, se närmare White (Certainty) s. 4–5, 6–8 och även Harré (Modal) s. 52–53.

³⁴ Se t.ex. Wertheimer s. 28–32.

³⁵ Edgley s. 136–137.

antaget) och för omdömet "A skall göra x" (från t.ex. rättslig synpunkt finns konklusiva skäl för att göra x, redan därför att det är påbjudet att göra x). Vidare kan erinras om att vi, när det gäller 'kan₁', 'får' och 'må' i rättsliga sammanhang har att göra med två olika begrepp. Det ena – som lämpligen uttrycks med 'får' – utmärker tillåtelse och är en negation av 'måste' ('får inte' uttrycker omvänt ett förbud i likhet med 'måste'). Det andra – som lämpligen uttrycks med 'kan' – utmärker kompetens och är liktydlig med 'har rättslig (e.dyl.) förmåga att'. Skillnaden mellan de två begreppen framgår klarast i negativ form: 'får inte göra x' är liktydigt med 'måste göra icke-x', medan 'kan inte göra x' betyder 'saknar rättslig (e.dyl.) förmåga att göra x' och inte kan förklaras med hjälp av 'måste'.

Existensen av uppställda regler, som innehåller modala termer, gör att en motsvarande utsaga är sann. Fastän råd, befallningar och andra "föreskrivande" yttranden inte behöver ges i form av sanna eller falska satser, finns inget hinder för att så sker, även om satserna innehåller deontiska termer.³⁶

15.3 GERUNDIVA TERMER

Efter mönster från latinet (t.ex. 'amandus' = 'värd att älska') avses med gerundiva termer ord som innehåller suffixet '-värd' (eller '-värdig') och sammansatta termer som följer mallen 'värd att ...'. Exempel: 'prisivärd' (har ett pris som är värt att betala), 'anmärkningsvärt' (värt att anmärka (på) eller uppmärksamma), 'beaktansvärt' (värt att beakta, ta med i beräkningen), 'berömvärd' (värt att berömma), 'beundransvärt' (värt att beundra), 'klandervärd' (värt att klandra), 'trovärdigt (vittne)' (värt att tro på), 'älskvärd (person)' (gör något som är värt att tycka om), 'sjövärdigt (fartyg)' (värt att använda i sjötrafik), 'aktningsvärd' (värd att visa aktning mot), 'avsevärd' (värd att fästa avseende vid), 'värdigt (liv)' (värt att föra eller leva)³⁷ och mer specifika termer såsom 'värd 100 kr' (jämför det

³⁶ Se Wertheimer s. 107–109, 119.

³⁷ Med ett liv som är värt att leva avses kanske i första hand ett liv som det för personen i fråga finns goda skäl att vilja ha, medan ett värdigt liv närmast syftar på ett liv som det finns goda skäl att föra utifrån moraliska synpunkter (eller religiösa), med andra ord ett liv som det finns goda skäl för andra att tillse att man lever. I båda fallen rör det sig om värdet hos ett liv, inte värdet av ett liv. Se Baier (Value) s. 43–44, och om värden, nedan avsnitt 16.1.

generellare 'prisvärd'). Exempelen kan mångfaldigas; det ger sig ju självt att mängder av verb kan sättas in i formeln 'värd att göra x'.³⁸

Vad betyder då 'värd att ...'? Om S är värd att göra x (med), så är det detsamma som att det faktiskt finns *goda skäl* att göra x med S. Ett trovärdigt vittne är sådant att det finns goda skäl att tro vad hon säger. En klandervärd person är sådan att det finns goda skäl att klandra henne. Detta innebär att de gerundiva termerna är knutna till 'bör'. Om det finns goda skäl för att göra x, så bör man ju göra x. "S är klandervärd" betyder alltså "Man bör klandra S". Det är att observera, att "man" lämnar öppet vem som bör göra x. Det behöver inte vara den som använder den gerundiva termen. Om vi utvidgar begreppet *objektiverad term* (se ovan avsnitt 9.7) till att avse inte bara den emotionella sfären, så är de gerundiva termerna objektiverade. Vid behov kan den eller de som anser att de själva (eller kanske någon annan) bör göra x utmärkas genom att man tillägger t.ex. "A tycker" ("Jag tycker, att S är klandervärd").

De aktuella skälen är i allmänhet pragmatiska, eftersom det rör sig om skäl för att göra x. Men de kan också vara rent teoretiska, nämligen när det man "gör" är att tro att p ('trovärdig').

Om de goda skälen för att göra något innefattar att det finns skäl att vilja att något är fallet eller att välja någon eller något för dennes eller dess egenskapers skull, så är också termen 'god' tillämplig. Det kan vara bra att ett vittne är trovärdigt, och en vara kan vara bra därför att den är prisvärd.

15.4 UTILISTISKA TERMER OCH ABILITETSTERMER

Om de gerundiva termerna anknyter till modaliteten böra så har de *utilistiska termerna* att göra med modaliteten (empirisk) möjlighet. Exempel på utilistiska termer är 'användbar', 'brukbar', 'duglig', 'duger', 'tjänlig', 'ägnad', '(kausalt) tillräcklig'.³⁹ Dessa elliptiska termer – de krä-

³⁸ Se t.ex. Nowell-Smith s.72–73, Fogelin s.166, Barry s.28 och Toulmin s.70–72 (dennes analyser av 'vacker', 'god', 'sann' och 'rätt' som gerundiva termer är dock föga lyckade; han menar att de kan ersättas med 'värd att beundra', 'värd att uppskatta', 'värd att tro' och 'värd att välja': inget av förslagen synes träffande – analysen av 'rätt' passar dock delvis för 'god').

³⁹ Se ovan avsnitt 14.8 om tillräckliga skäl.

ver tillägget 'för uppnående av målet F' – används mer om saker som man gör något med än om saker som man gör. T.ex. "S är användbar" skall läsas som "Det är möjligt att använda S för att nå F". Om S är en handling, såsom i "Att göra x är ägnat att leda till F" får vi i stället "Det är möjligt att åstadkomma F genom att göra x".

Huruvida en utilistisk term är tillämplig är beroende av generaliseringar om kausalsammanhang under vissa eller normala omständigheter.⁴⁰ Det gör därvid ingenting om kausalsambandet delvis bygger på konventionella (icke empiriska) metoder att nå ett mål, t.ex. via uppfyllandet av krav som ställs i rättsliga kompetens- och kvalifikationsregler (se ovan avsnitt 11.2).

Modaliteten möjlighet är involverad i en mängd andra termer, som dock inte kan betecknas som "utilistiska", eftersom de inte har något med utilistisk godhet att göra. Exempel härpå är 'tillgänglig' och 'uppnåelig', och om vi lämnar de empiriska möjligheterna: t.ex. 'antaglig', 'förenlig', 'tillämplig' och 'valbar'.

För en rad utilistiska termer är förutsatt att det syfte, vars förverkligande S gör möjligt eller bidrar till, är gott på något sätt. Detta gäller t.ex. 'fördelaktig', 'välgörande', 'nyttig', 'förmånlig' och 'hälsosam' – allt från någon eller någons synpunkt.⁴¹ (Målet kan naturligtvis också värderas negativt, såsom t.ex. vid 'farlig' och 'ofördelaktig'.) Här kan observeras, att även tillstånd och händelser (inklusive faktiska handlingar) kan vara fördelaktiga eller ofördelaktiga, ehuru de inte kan vara t.ex. användbara eller oanvändbara.

Jämförelser i fråga om användbarhet, fördelaktighet, osv. sker på pragmatiska grunder. S är mer användbar än Z, om det är möjligt att nå fler eller vidare mål eller högre grad av måluppfyllelse genom att använda S i stället för Z, om S med större sannolikhet leder till målet, om det är effektivare att använda S än Z eller om man med S och Z når olika mål och det genom S uppnådda sätts före det andra.⁴²

En handling är effektivare än en annan, om den snabbare, billigare, lättare, på kortare väg, med mindre använd energi leder till målet. Ett effektivt handlingssätt är således ett handlingssätt, som det finns särskilda skäl att välja bland de möjliga sätten att nå ett mål. Ett effektivt handlingssätt, en effektiv metod har därför instrumentell godhet (se ovan

⁴⁰ Se ovan avsnitt 11.5 om bruksanvisningar ("tekniska normer").

⁴¹ Distinktionen finns i annan terminologi hos Ofstad s. 259.

⁴² Se avsnitt 10.4 vid not 38.

avsnitt 14.3) och 'effektiv' kan i detta sammanhang sägas vara en *instrumentell term* (beträffande effektiva personer, se nedan).

Även *abilitetstermer* har med modaliteter att göra. Den grundläggande abilitetstermen är 'kunna' (att ha förmåga att göra x, att vara kapabel att göra x). A kan göra x, om hon med stor sannolikhet lyckas göra x, om hon försöker (eventuellt under vissa förutsättningar).⁴³

Exempel på abilitetstermer är 'skicklig', 'kunnig', 'habil', 'effektiv', 'duglig', m.fl., alla med tänkta tillägg "som T" eller "när det gäller att göra x". Om A är skicklig, osv. när det gäller att göra x, så kan hon göra x och gör x på ett bra sätt (bra på ett sätt vid skicklighet, ett annat vid kunnighet, osv.). Det rör sig alltså här om teknisk godhet (se ovan avsnitt 14.3). Termer som avser teknisk godhet gör att en sats vari de förekommer blir elliptisk på det sättet att en jämförelseklass är förutsatt.

Om A är skicklig som fotbollsspelare påverkas detta faktum inte av några sidoeffekter av hans verksamhet som fotbollsspelare, t.ex. att han försummar hustru och barn.⁴⁴ Utilistisk och instrumentell godhet påverkas inte heller av sidoeffekter. Det finns emellertid en utilistisk term – 'lämplig' – att använda när man vill ge uttryck för att hänsyn tas till andra mål än det som i sammanhanget står i fokus. S kanske t.o.m. är instrumentellt bra, men väljs ändå inte på grund av negativa effekter i andra riktningar.⁴⁵ (S är då inte dåligt som instrument, utan ett dåligt instrument, därför att det är olämpligt.)

"Det är lämpligt att göra x, om man vill nå F" är detsamma som "Det är rationellt med hänsyn till sidoeffekter och andra följder att göra x, om man vill nå F". Om att göra x är lämpligt från en synpunkt, men olämpligt från en annan, blir det olämpligt att göra x vid ett beaktande av båda synpunkterna (vilket inte hindrar att handlingen är lämpligare än någon annan). En sidoeffekt eller framför målet F liggande följd får betydelse för lämplighetsbedömningen, om den är beaktansvärd, dvs. om det finns goda skäl att ta den med i beräkningen. En terminologi kan vara olämplig, därför att den leder till missförstånd. Men likväl kan en terminologi vara lämplig, trots att den leder till missförstånd genom att

⁴³ Vi kan emellertid skilja mellan aktuell förmåga (är kapabel), latent förmåga (har kapacitet), dvs. vederbörande kan lära sig att kunna göra x, och potentiell förmåga (latent kapacitet), dvs. vederbörande kommer att kunna lära sig att kunna göra x. Se vidare Jareborg s. 140–144 och även Harré (Principles) s. 270, 277–279 och, generellt om "power" som grundläggande metafysiskt begrepp, s. 266–284.

⁴⁴ von Wright s. 35.

⁴⁵ von Wright s. 31–32.

den inte stämmer överens med det etablerade språkbruket. Missförstånd av denna typ är nämligen inte alltid värda att beakta, eftersom annars varje ny terminologi ju skulle vara olämplig redan därför att den är ny.

Lämplighet är inte en sorts instrumentell godhet – ingen höggradig användbarhet – utan en kvalificerad utilistisk godhet (användbarhet utan i sammanhanget beaktansvärda nackdelar). Motsvarande gäller för personer. En person är lämplig i en befattning, om det går att använda henne för att göra det som skall göras av den som innehar befattningen (personen kan göra vissa saker och är kanske t.o.m. tekniskt god), och om hennes sätt att utöva befattningen eller hennes innehav av befattningen inte har några beaktansvärda negativa effekter (t.ex. därigenom att hennes utnämning ger upphov till anklagelser för nepotism).

Behovet av att för undvikande av missförstånd och oklarheter utfylla elliptiska satser framstår som särskilt påtagligt beträffande satser som innehåller sådana termer som berörts i detta avsnitt.

15.5 TERMEN 'RÄTT'

Till att börja med skall från diskussionen föras några sätt att använda 'rätt', som inte hör hemma i detta kapitel, nämligen dels "Det är rätt" som förkortning av "Det är rättvist", dels 'rätt' såsom substantiv (synonym till både 'rättighet', 'rättsordning' och 'domstol'), och dels 'rätt' i "A har rätt" i betydelsen "A säger (eller annars gör) vad som är rätt". Med den sistnämnda satsen är vi emellertid inne på 'rätt' i den betydelse som kortfattat skall behandlas i detta avsnitt.

'S är rätt' kan analyseras på två helt olika sätt. Vi kan skilja dem åt genom att säga, att 'rätt' används attributivt respektive predikativt.⁴⁶

När 'rätt' används *attributivt* skall det finnas en värddterm för 'rätt', vilken normalt är kontextuellt införstådd: "S är rätt T". "S" och "T" kan vara samma ord, men "T" kan inte användas referentiellt. "S är rätt T" kan utvecklas till antingen "S är den rätta T" eller "S är en rätt T" – jag bortser här från formerna "S är det rätta" och "S är ett rätt T" och att det inte är lika vanligt att man säger "en rätt" som "en riktig". Om vi ser "S är en rätt T" som en förkortning av "S är en av de rätta T", så erhåller vi dock bestämd form på "T", även när fler subjekt än S är rätt. Detta gör

⁴⁶ En del av de i den följande analysen utnyttjade idéerna är hämtade från Wertheimer s. 181–201.

att vi kan nöja oss med att tala om satsen "S är den rätta T", eftersom de resultat som nås lätt kan tillämpas på "S är en av de rätta T". Jag uppehåller mig inte heller särskilt vid negationer av 'rätt', dvs. 'fel', 'felaktig' och 'orätt'.

"S är den rätta T" är en elliptisk sats, som kan utfyllas på flera sätt. Viktig är en utfyllnad med en verbfras "att göra x (med)", varvid ett tillägg, som klargör för vem S är den rätta T att göra x (med), kan vara befogat. Viktig är också en utfyllnad med en adverbial eller prepositionell fras: "nu", "på X", "till Y", osv. Exempel: "S är den rätta kvinnan att gifta sig med", "S är den rätta satsen att svara med" (dvs. "S är det rätta svaret på frågan"), "S är det rätta för dig att göra nu" och "S är den rätta tiden nu" (dvs. "S är rätt tid nu").

Jämför vi nu t.ex. följande satser:

"S är den rätta saken för dig att göra";

"Det är sant, att S är den rätta saken för dig att göra";

"S är saken för dig att göra"; och

"Det är sant, att S är saken för dig att göra",

finner vi att de är sanna under precis samma omständigheter, även om de inte betyder precis detsamma. Liksom "Det är sant att p" inte säger mer om verkligheten än "p", säger "S är den rätta saken för dig att göra" inte mer än "S är saken för dig att göra". "S är det rätta svaret på frågan" är sant under precis de omständigheter varunder "S är svaret på frågan" är sant. När 'rätt' används attributivt kan ordet således elimineras, om "T"-frasen är så utbyggd att en begriplig sats blir kvar.

Att denna eliminering är möjlig skall inte uppfattas så att 'rätt' saknar betydelse, utan så att S är rätt på ett speciellt sätt som framgår just genom att "T"-frasen görs explicit. S är rätt därför att S faller under den bestämda beskrivning som "T"-frasen utgör. När S är den rätta T, är S ensam om att falla under beskrivningen; när S är en (av de) rätt(a) T, finns det alltså fler än S som faller därunder. Med andra ord: anledningen till att S är rätt är att "S är den T ..." eller "S är en av de T ..." är en sann sats.

Ställer vi sedan frågan, varför "S är den T ..." är en sann sats, så finner vi att motiveringen alltefter omständigheterna kan involvera både teoretiska och pragmatiska (och praktiska) skäl. "S är den rätta kvinnan för dig att gifta dig med" är liktydigt med "S är kvinnan för dig att gifta dig med", som kan preciseras till t.ex. "S är kvinnan som du bör gifta dig med (dvs. som du har goda pragmatiska skäl för att gifta dig med)". "S är

det rätta för mig att göra” kan ersättas med ”S är den handling som jag måste, skall, bör eller får utföra”.

S kan således vara rätt på alla tänkbara grunder. Kompletteringar och preciseringar av olika slag kan vara nödvändiga för att ifrågavarande sats skall kunna fylla en funktion vid språklig kommunikation. Särskilt bör observeras, att S kan vara rätt från olika sorters synpunkter. Handlingen x kan vara den rätta för A att utföra, t.ex. därför att hon är av domstol ålagd att göra x, därför att hon på moraliska grunder bör göra x, därför att det är bra för hennes hälsa att göra x eller därför att det är bäst för fosterlandet att göra x.

När ’rätt’ används *predikativt*, kan ordet inte placeras som attribut till ett substantiv eller en nominalisering. Så är fallet när subjekttermen utgörs av ett nominaliserat påstående – ”Att Nixon är president i USA är rätt” – däribland sådana som anger att A gör, har gjort eller kommer att göra något – ”Att A gjorde så var rätt (riktigt)”. ”Att p är rätt” kan översättas till ”Det är rätt, att p”.

Det är en vanlig iakttagelse, att ”Det är rätt, att p” i många fall kan ersättas av ”Det är sant, att p”. ”Det rätta förhållandet är att p” betyder detsamma som ”Det är sant, att p”. Tidigare såg vi ju att S var rätt, därför att ”S är den T ...” var en sann sats. Samtidigt är helt klart, att ’rätt’ och ’sant’ inte är synonymer. Satser och påståenden är sanna, men mycket annat kan vara rätt (man kallar ju för övrigt inte satser och påståenden för ”rätta” utan ”riktiga”: ett riktigt påstående är sant, en riktig sats är (vanligen) grammatiskt välformad).

Förklaringen, som får det sagda att bli begripligt, är att ”S är rätt” betyder ”S stämmer överens med N”. ’Rätt’ är med andra ord en icke-elliptisk relativ term (se ovan avsnitt 5.8). Att något är rätt förutsätter således en jämförelse (en gradering, inte en rangordning)⁴⁷ av detta något med något annat (N), och vad detta andra är har lämnats utsagt. I likhet med ’god’ är ’rätt’ en av språkets mest generella termer. För att en sats ”S är rätt” skall ha någon kommunikativ funktion måste av kontexten framgå varmed S jämförs. Det är ju utomordentligt litet upplysande att få veta att S stämmer överens med något annat.

Riktighet är inte som godhet en skalär kvalitet: antingen är något rätt eller också är det inte rätt (även om det kan vara helt rätt, nästan rätt, delvis rätt, osv.). Däremot kan det faktum att något är rätt vara beroende

⁴⁷ Margolis s. 98.

av om skalära kvaliteter är uppfyllda i viss grad, nämligen den grad som i det särskilda fallet konstituerar (en del av) N.⁴⁸

Anledningen till att "Det är sant, att p" och "Det är rätt, att p" kan bytas ut mot varandra är att det som S, dvs. att p, stämmer överens med kan vara verkligheten. "S är rätt" kan alltså preciseras till "S stämmer överens med verkligheten". (Jag behöver inte gå in på att det kan finnas olika sorters verkligheter.)

När 'rätt' används attributivt, är som vi sett S rätt på det sättet att en bestämd beskrivning är tillämplig på S. Den aktuella överensstämmelsen utgörs av identitet mellan S och det som den bestämda beskrivningen passar på. För övrigt kan "S är rätt" översättas till "S stämmer överens med N" även när 'rätt' används attributivt. Fördelen med den mer invecklade analysen är att man med bibehållande av "rätt" i satsen kan ange vilken norm för jämförelsen som är aktuell. Som vi redan sett kan den bestämda beskrivningen ställa krav på en pragmatisk eller praktisk bedömning eller på att pragmatiska skäl på annat sätt beaktas.⁴⁹

S är rätt, när S stämmer överens med något annat. Principen om adressatrelevans kräver emellertid, att A säger att S är rätt, bara om det finns någon poäng med att framhålla överensstämmelsen med N. Det är därför det ofta är så, att det som är rätt är det som stämmer överens med en, på pragmatiska grunder uppställd, norm – det må ske genom regler, instruktioner, befallningar eller order – eller vad man annars på pragmatiska grunder vill se förverkligat. Varje mönster, förebild, vision, ideal, standard eller måttstock kan ge anledning till ett yttrande att S är rätt eller fel.

Eftersom främst moralfilosofer har diskuterat saken, har 'rätt' i den filosofiska litteraturen vanligen behandlats med den utgångspunkten att något är rätt om det stämmer överens med en (giltig) regel.⁵⁰ Men som Warnock framhåller:

⁴⁸ Se t.ex. Urmson s. 92–96, Taylor s. 33.

⁴⁹ Hare (Applications) s. 43–45, menar att man kan säga "Det är rätt" om t.ex. "S är bra" därför att den förra satsen är en upprepning av den senare; likaså kan man använda "Det är rätt" som en upprepning av en befallning såsom "Stäng dörren!". Hare vill härmed förklara, hur man kan tala om värdeutsagor som om de vore sanna eller falska: man kan lika väl säga "Det är sant" som "Det är rätt", utan att behöva medge att de är sanna eller falska. Av detta och föregående kapitel framgår att en sådan förklaring är obehövlig.

⁵⁰ Se t.ex. Hare s. 151–155, Urmson (Ethics) s. 92–96, Hudson s. 64–66 och Nowell-Smith s. 185–190, vilken dock säger, att "Det är rätt" ibland betyder "Det är bäst" och att överensstämmelse med en regel inte räcker för att konstituera ett skäl: därutöver krävs en

it is not in general the case that what is 'right' is right in virtue of its conformity to some rule.⁵¹

Lika grundad är uppfattningen att det som är "rätt" alltid har att göra med "human action and expectation".⁵²

Det är en öppen fråga, om 'rätt' passar in där 'bör' och/eller 'god' gör det. Det finns ingen bestämd begreppslik relation mellan det rätta och det goda eller det som bör göras. Finner man att man bör göra x, så kan man också säga, att det är rätt att göra x, därför att x är (den rätta) handlingen att utföra. Omvänt kanske man finner, att man bör göra x, därför att det är rätt att göra x (att göra x stämmer t.ex. överens med en i lag given norm).⁵³ Bra eller goda handlingar kan vara orätta (jämfört med vissa regler), och dåliga eller onda handlingar kan vara rätta. Men en handling kan också vara bra, därför att den är rätt, och den kan vara rätt, därför att den är bra (normen är då: bra handling) på något sätt. Att något är fallet kan vara rätt, inte bara därför att det är sant, utan därför att det är bra att det är sant.⁵⁴ Om alla handlingsalternativ är dåliga, bör A göra det som är minst dåligt, och det är också rätt att göra detta (om normen är: den under omständigheterna bästa handlingen). Om i samma situation två lika dåliga handlingar båda är rätt, bör A utföra endera av dem.⁵⁵

Eftersom det är möjligt att avgöra huruvida S stämmer överens med N, är – som redan framgått – utsagor, som innehåller "rätt", sanna eller falska. Särskilt tydligt är ju detta i de fall, där "rätt" kan elimineras eller ersättas av "sant". Härvidlag saknar det naturligtvis betydelse, om det inte går att säga huruvida något är rätt förrän vissa pragmatiska skäl befinns föreligga.

proattityd till att följa regeln; i praktiken skulle det dock vara så, att vi ofta önskar göra vad andra gör – det operativa är då att vi vill "be a member of the herd".

⁵¹ Warnock s. 49.

⁵² Jämför Margolis s. 96–103.

⁵³ Insikten om att det är rätt att göra x medför inte – såsom enligt Hares preskriptivism – att man måste göra det man finner vara rätt, om man inte är oärlig eller oförmögen att göra x. Man behöver inte alls bry sig om saken, man kan vara ointresserad av att göra det rätta (utan att detta är irrationellt; jämför med att det är irrationellt att tro det man finner vara fel). Se Sumner s. 397–398.

⁵⁴ Jämför Moore s. 146–148: som "right" definieras det som är "good as means", dvs. det som är orsak till resultat som är goda i sig. – Se t.ex. Sesonske s. 8–11, om hur 'god', 'bör' och 'rätt' används om varandra.

⁵⁵ Taylor s. 44–45, Margolis s. 103. Exempel: nödsituationer, regelkonflikter.

Det finns knappast anledning att här behandla alla de termer, som i likhet med 'rätt' är icke-elliptiska relativa termer och som är tillämpliga vid överensstämmelse med en norm. Exempel: 'perfekt', 'korrekt', 'verklig', 'genuin'⁵⁶ samt 'nöjaktig' (stämmer överens med det man skall, bör eller får vara nöjd med), 'konsekvent' (normen följer av logiska regler), 'fullständig' och 'komplett'.

⁵⁶ Se ovan avsnitt 3.1 om den roll dessa ord har som "anpassarord".

VÄRDE

När vi nu övergår till att behandla värdebegrepp och därmed sammanhängande begrepp, står vi inför en betydande svårighet. Dessa begrepp är centrala i många vetenskaper: filosofi, empirisk samhällsvetenskap, psykologi, rättsvetenskap, ekonomi, matematik, osv. En följd härav är att de blivit föremål för en oöverskådlig mängd stipulativa definitioner.¹ De har vidare en central roll i all praktisk argumentation, inklusive politisk. Orden 'värde', 'värdering', 'värdeomdöme', osv. har med andra ord använts och fortsätter att användas på ett synnerligen varierande sätt. Att redovisa olika sådana användningssätt och försöka ta ställning till det ändamålsenliga i olika språkbruk är måhända en intressant uppgift, men den är föga fruktbar för förståelsen av värdeteoretiska frågor. Som alltid, när språkbruket är infekterat av många och ofta föråldrade teorier eller annars uppvisar en oklar bild, måste de (empiriska) terminologiska frågorna ges en perifer ställning, även om man för att inte bli vilseledande måste hålla en viss kontakt med det allmänna språkbruket, hur oklart detta än är. Det väsentliga blir i stället att göra de distinktioner som man finner sig ha nytta av för att lösa de problem som kan aktualiseras, här på det område som traditionellt täcks av den filosofiska värdeteorin.

¹ Se t.ex. den oerhörda variationen i de definitioner som citeras av Baier (Value) s. 35–36 och Rescher s. 2.

16.1 BEGREPPSFÖRKLARING

Existensen av värden har att göra med att människor är målinriktade varelser i det att de handlar teleologiskt och ofta rationellt. Principiellt strävar de efter att uppleva behag och att undvika obehag. Mot varje värde – t.ex. hälsa, jämlikhet, rättvisa, artighet, skönhet – svarar ett tänkt tillstånd i eller hos verkligheten som så att säga representerar värdets fullständiga förverkligande.² Det som kännetecknar ett sådant tillstånd är att det är, *ceteris paribus*, bättre att detta tillstånd råder än att det inte råder, dvs. det finns skäl att vilja att tillståndet förverkligas. Det finns därför också skäl att göra x, om x bidrar härtill. Värdet utpekar med andra ord ett stående handlingsskäl, som i allmänhet är tämligen generellt (det finns sällan anledning att ha stående skäl som inte är tämligen generella).

Ett värde är *kategoriskt* på det sättet att dess funktion som handlings-skäl inte får göras (hypotetiskt) beroende av huruvida någon vill nå ett visst mål. Om något är ett värde relativt till andra mål, så måste dessa mål faktiskt vara uppställda. Om ett värde är rationellt, så måste det således vara relaterat till faktiska mål, som är uppställda enligt principerna för rationell pragmatisk argumentation, och då också i sista hand relaterat till framkallandet av upplevelser som innefattar behag eller frånvaro av obehag.

Nicholas Rescher har givit en mycket lyckad karakteristik av ett värde:

A value represents a slogan capable of providing for the rationalization of action by encapsulating a positive attitude toward a purportedly beneficial state of affairs.³

Ett värde är naturligtvis något abstrakt: en idé eller ett ideal. Beteckningar på värden är mycket generella – i den mån det finns några beteckningar – även om de naturligtvis varierar i fråga om grad av generalitet. Det finns anledning att betona ordet "slogan" i Reschers karakteristik. Beteckningar för värden utmärks mer av att vara rubriker för argument än att ange grunder för detaljerade, preciserade argument. Att vi överhuvudtaget finner anledning att tala om värden torde bero på vårt behov av förenklingar och ungefärliga uttryckssätt. Det finns också skäl att betona sambandet mellan värde och handlingsskäl, och därmed också

² Caws s. 61: "A value is a future fact"; se även s. 53–55.

³ Rescher s. 9.

sambandet med godhet. En beteckning för ett värde sammanfattar en klass av handlingsskäl som – *ceteris paribus* – alltid *är* (eller uppfattas vara) handlingsskäl. Ett värde förkroppsligar därför något som är (eller uppfattas vara) kategoriskt gott.⁴

Ett värde är principiellt någons eller någras värde, liksom ett handlingsskäl principiellt är relaterat till en eller flera personer. Vilka värden, som en person omfattar, får vi veta genom att beakta vad hon säger eller annars gör. Det finns anledning att påstå att en person omfattar ett visst värde, bara om hon är benägen (disponerad) att utföra handlingar på de skäl, som sammanfattas av värdebeteckningen, och också är benägen att själv motivera sina handlingar med sådana skäl eller själv åberopa värdet som grund för sitt handlande. Att omfatta ett värde är därför inte identiskt med att föredra vissa särskilda saker eller att ha vissa särskilda mål, men ens preferenser och syften reflekterar ens värden och utgör underlag för värdeimputationer (dvs. att värden tillskrivs en). Till underlaget hör också vad som brukar kallas ”budgetanalys”, dvs. utredningar av hur folk faktiskt fördelar sina resurser. Verbala och rent behaviouristiska kriterier kan komma i strid med varandra (däribland fallen av hyckleri), och oärlighet är möjlig både i tal och handling (simulation).

Att påstå att någon omfattar ett visst värde V är naturligtvis i sig värdeneutralt. En värdeimputation kan bygga på en manifesterad värdesubskription (dvs. att någon talar om att V är ett av hennes värden). Huruvida ett sådant ”värdepartiskt” uttalande är sant, är emellertid också en empirisk fråga. I båda fallen är utsagan sann, om V faktiskt är ett av de värden som personen omfattar.

En benägenhet att handla på vissa skäl kräver som alla benägenheter en viss stabilitet.⁵ Att A omfattar V kan därför jämföras med att A har ett visst karaktärsdrag och på liknande sätt åberopas som handlingsförklarande faktor.⁶ Caws säger:

⁴ Till det sagda, se Rescher s. 4–5, 8–10. Caws s. 148: ”*Mattering* is the phenomenological clue to value ...”.

⁵ Rescher s. 3: ”When we impute to the person N subscription to the value x, we underwrite the grounds for expecting from N a reasonable degree of conformity with the characteristic manifestation patterns of subscription to x both in discourse and in action.” Se vidare Baier (Value) s. 62–64.

⁶ Se närmare Rescher s. 20–28; s. 28: ”the subscription to certain values is among the most significant features definitive of a man’s character.” Se även Taylor s. 297–298.

A value once chosen and habitually pursued will gradually assume the character of the given, but it will remain a matter of habit (of "second nature") nevertheless. The same thing happens with facts: we become habituated to certain configurations, ensembles, sequences, and so forth which then appear given as wholes even when what is actually perceived is only a fragment of the whole. And there is nothing wrong with the process in either case – on the contrary it is a necessary simplification of the complexity of experience – provided that we are aware that it takes place.⁷

I egenskap av generella stående handlingsskäl fungerar värden som handlingsmotiverande faktorer. Om A omfattar V, så anser hon att motsvarande tänkta tillstånd är kategoriskt gott eller bra. Ett värde är därför inte något som kan sägas tillhöra världen, utan är närmast del i en eller flera personers ideala värld.⁸

Värden kan sekundärt tillskrivas grupper av personer, nationer och folkslag. Oberoende av huruvida sociologiska metoder används vid en kartläggning av vilka värden folk omfattar, är det tydligt att en beskrivning härav kan ske i statiska eller *dynamiska* termer. Ett omfattat värde kan överges, och vad som förut inte var ett värde kan bli ett värde. Värdeförändringar är dock, om vi håller oss på det sociologiska planet, föga drastiska. Gruppen av personer som omfattar ett visst värde ökar eller minskar, värdet uppfattas som viktigare eller mindre viktigt än förut, standarder ställer högre eller lägre krav (tänk t.ex. på värdet "tillfredsställande levnadsstandard"), andra mål för värdets förverkligande uppställs än förut, osv. Bland kausala faktorer av betydelse för värdeförändringar kan följande nämnas: ny information och kunskap, förändringar i ideologiskt eller politiskt hänseende (indoktrinering), "erosion" genom att man tröttnar på vissa saker, blir desillusionerad, osv. (redan tidens lopp

⁷ Caws s.76. – För en uppfattning om värden såsom gestalter (i gestaltpsykologisk mening), se Frondizi s.7–10, 143–165, vars framställning dock förbryllar på åtskilliga punkter. Bl.a. framgår inte alls vilka konsekvenser en sådan lära skulle ha. Frondizi har bara estetiska exempel; skulle vi varje gång vi uppfattar ett värde, *se* eller *höra* en gestalt? Jag tror att också denna tankegång är genererad av kriteriemisstaget (se ovan avsnitt 14.5). Att detta begås av Strache s.69–75 förefaller vara klart. Han framställer värdebegrepp som typbegrepp, vilka kan förtydligas bara i mönsterbilder. Han säger bl.a. (s.74): "Die Wertbegriffe sind Bezeichnungen für dynamische Typen mit fließenden Übergängen, die nicht vollständig und endgültig in Allgemeinbegriffen umgeformt werden können." (Jämför Larenz s.266.)

⁸ Till det sagda, se Rescher s.2–5, 7, 9–11, Caws s.72–76, Baier (Value) s.40–41, 54–57.

gör att vi förväntar utveckling eller åtminstone förändring) och ekonomiska, tekniska, sociala och demografiska förändringar (däribland ändrade "kostnader" i vidaste mening för att bibehålla ett värdes grad av förverkligande).⁹

Värden är inga fakta. Men att V är ett värde är ett faktum, om det är sant att V är ett värde. Huruvida V *är* ett värde avser något annat än en fråga huruvida V *omfattas* som ett värde. Att verifiera ett påstående om att V omfattas som ett värde är att påvisa en viss benägenhet. Att verifiera ett påstående om att V är ett värde är att visa, att det är rationellt att handla utifrån de skäl som sammanfattas genom att något betecknas som ett värde. En demonstration av att V är ett värde sker på samma sätt som när man genom rationell argumentation visar att det är bra att p, men med den skillnaden att man inte kan stanna vid ett givet mål eller syfte, utan också detta måste visas vara bra eller gott, i sista hand genom att det är kausalt relevant för upplevelser som innefattar behag eller frånvaro av obehag.

En personrelatering är fortfarande nödvändig, eftersom inget hindrar att V faktiskt är ett värde för A, men inte för B. En annan åsikt förutsätter att man kan relatera alla värden till ett högsta universellt värde. Sålunda menar Rescher, att det inte kan vara så att V är ett värde för A, men inte för B, därför att det går att basera V på "objective standards", "revolving about the concept of human welfare"; ett "authentic value" är "one to which men *ought* to subscribe"; "values are founded upon a vision of how life ought to be lived".¹⁰ "The whole structure of value rests ultimately on what is beneficial to man."¹¹

Problemet med en så generell formulering av det högsta värdet – "människans välfärd" – är att det inte går att på något entydigt sätt fastställa vad som är människans, i motsats till människors, välfärd. Som mål är välfärd synnerligen obestämt: någons välfärd konstitueras av det som råkar vara i vederbörandes intresse, dvs. ett tillstånd där hon har möjlig-

⁹ Om värdeförändringar, se Rescher s. 111–121, Rescher (Value Change) s. 68–78. Rörande förutsebara förändringar i omfattade US-amerikanska värden, se Rescher s. 121–127, Rescher (Value Change) s. 81–89, 96–109 och övriga bidrag till Values and the Future.

¹⁰ Rescher s. 10–11.

¹¹ Rescher s. 133, se närmare s. 110–111 och 129–140 (bl.a. om hur de av en person omfattade värdena kan kritiseras mot bakgrunden av en rationell "värdeekonomi"; denna analys synes ha relevans även om Reschers grundidé avvisas), Rescher (Value Change) s. 76–81.

het till behovstillfredsställelse, till att göra vad hon gillar att göra, osv.¹² Vad som framställs som ett mål är praktiskt sett en rubrik för mängder av olika mål (eftersom människor är olika), låt vara att dessa mål i mycket täcker varandra (eftersom människor också är eller blir lika).¹³

Det är inte heller möjligt, att som högsta universella värde uppställa behag och frånvaro av obehag, eftersom man då endast definierat vad som menas med att något har värde i sig (yttrat en tautologi) och naturligtvis än mindre än beträffande välfärd visat på några konkreta mål.

Det är alltid en empirisk fråga vad som är ett värde, och det är också en empirisk fråga om ett värde är universellt. Människans välfärd kan väl sägas vara ett universellt värde, men det är som sagt mycket obestämt: det är alltid en öppen fråga vad som konstituerar en persons välfärd. Inom ramen för människors välfärd finner man dock lättast exempel på mer preciserade värden som är universella: t.ex. hälsa, trygghet till liv, tillgång till föda.

Huruvida V är ett värde beror således på om det är rationellt för åtminstone en person att omfatta V som ett värde. Om så är fallet, kan inte andra personer på rationell grund förneka, att V är ett värde. De kan bara förneka att V är ett värde för dem själva eller ytterligare andra. Ett värde är med andra ord personrelaterat, men att något är ett värde är inte personrelaterat, helt enkelt därför att upplevelser av behag eller frånvaro av obehag inte är begreppsligt förbundna med sanning.

Om man utgår från ett visst värde, kan detta tänkas realiserat (hos något eller någon) i högre eller lägre grad. Med anledning härav kan *värdeskalor* upprättas. Dessa är antingen *ordinala*, dvs. de bygger på ordinär gradering (se ovan avsnitt 7.5), eller *kardinala* (graderingen är då representerad i siffror, skalan är kvantitativ). Att ange värde i en viss valuta är ett exempel på att utnyttja en kardinal skala.¹⁴ Värdet rikedom kan representeras i en kardinal skala (omräknat i hur mycket pengar en person äger). Men graden av rikedom kan också återföras till en ordinal skala: utfattig – fattig – varken fattig eller rik – välbärgad – rik – förmögen – omåttligt rik (observera att dessa termer är icke-elliptiska relativa termer).

¹² Om välfärd, se ovan i avsnitt 10.7 not 56 angiven litteratur.

¹³ Frankena s. 75–77 framhåller, att den mänskliga naturen är alltför varierande för att man skall kunna fastställa vad som är ”the good life”.

¹⁴ Om pekuniärt värde, se nedan avsnitt 17.1(5).

Värdeskalor kan vidare vara antingen *monopolära* eller *bipolära*. De förra börjar så att säga vid noll och fortsätter i antingen positiv eller negativ riktning. Exempel: intelligens och fantasi. De senare innehåller en positiv och en negativ pol. För att komma från den ena till den andra måste man passera ett neutralt läge. Exempel: en skala med polerna skada och nytta. Beroende på om det vid den ena och/eller andra polen finns ett naturligt slut eller ej är värdeskalor antingen *terminala* eller *icke-terminala*. Rättvisa ger en terminal skala vid den positiva polen och en icke-terminal vid den negativa. Skalan för rikedom är monopolär och icke-terminal: det finns inget maximum som inte kan överskridas. Skalan för hälsa är bipolär och terminal vid båda polerna.¹⁵

Att något *är* ett värde skall skiljas från att något *har* värde eller är *av värde* (se nedan avsnitt 17.2).

Den här berörda betydelsen av 'värde' är givetvis en helt annan än den som avses bl.a. i 'sanningsvärde', dvs. 'bestämning av en variabel'; de två sanningsvärdena är sanning och osanning (falskhet). Sanning är också ett moraliskt värde, men då avses inte sanningen hos en viss sats.

16.2 KLASSIFICERINGAR AV VÄRDEN

(1) Värden kan indelas efter vem som omfattar dem: t.ex. enskilda personer eller grupper. Med denna utgångspunkt kan vi skilja mellan personliga och gemensamma värden, och vi kan tala om kulturvärden, panhumana värden, nationella värden, osv. Indelningen kan också ske efter vem som borde omfatta värdena. För värdeutsagor kan vi på motsvarande sätt ange en *referensgrupp*: klassen av dem som faktiskt har de pragmatiska skälen.¹⁶

(2) En annan indelning avser *för vem* något är värdefullt eller något är ett värde, vilket inte är vare sig detsamma som vem som har skälen eller detsamma som vem som anser skälen finnas. Det rör sig här om en begränsning av relevanta syften (intressen). Huvudindelningen är mellan självorienterade och helt eller delvis mot andra orienterade skäl. Till egocentriska värden hör bl.a. egen framgång, bekvämlighet och hälsa. Till icke (helt) egocentriska värden hör såväl sådana som är orienterade mot alla (främst vissa moraliska värden) och sådana som är orienterade

¹⁵ Se närmare Rescher s. 63–68.

¹⁶ Se Rescher s. 14 och även Taylor s. 313–315.

mot särskilda grupper, såsom familjen, yrkeskårer, nationer och samhällsgrupper (lojalitet kan t.ex. vara lojalitet mot familjen, mot kolleger, mot fosterlandet eller mot arbetarklassen).¹⁷

I stället för ”För vem?” kan man fråga ”För *vad*?”. Något kan vara värdefullt för djur och saker, särskilt maskiner, såsom bilar och båtar, men också t.ex. för juridiska personer och andra abstrakta entiteter, som existerar på grund av konventionella relationer till personer. Det som är värdefullt för ett aktiebolag behöver inte vara lika eller på samma sätt värdefullt för några fysiska personer.

(3) En tredje indelning bygger på frågan ”*Hos* vem eller vad är värdet (alternativt: bör vara) realiserat respektive föreligger värdefullheten?”. Ett värdes *domän* kan klarläggas genom att man anger vem eller vad som är bärare av värdet. Om ett värde är individuellt (t.ex. flit), kan man själv tillhöra dess domän.¹⁸ Exempel på indelning av värden utifrån *värdebärare*: värden hos saker (renhet hos ädla stenar), värden hos djur (snabbhet hos hästar), värden hos omgivningen (skönhet, omväxling hos landskap eller stadsbild), värden hos personer (mod, intelligens), värden hos grupper (ömsesidigt förtroende och ömsesidig respekt), värden hos samhällen, institutioner och nationer (ekonomisk rättvisa, jämlikhet inför lagen).¹⁹ Vi kan här tala om värden som motsvarigheter till standarder (se ovan avsnitt 14.5). Värdena framhäver de egenskaper hos värdebärarna som befunnits önskvärda på någon grund.

(4) En värdebärare kan sammanfalla med den för vilken något är värdefullt. Vid en jämförelse mellan indelningar enligt (2) och (3) kan man med utgångspunkt i för vem något är värdefullt eller ett värde tala om domäninterna, domäntranscendenta och domänexterna värden. Beträffande domäninterna värden kan man sedan skilja mellan reflexiva och distributiva värden, beroende på om var och en i domänen som är värdebärare också har fördel (nackdel) därav (oberoende av om de andra

¹⁷ Rescher s. 17–18, Baier (Value) s. 66–67.

¹⁸ Se närmare Baier (Value) s. 59–60 (även om värdebärare som är ”in-group” och ”out-group”, vilken indelning beror på om A karakteriserar värdebärarna på sådant sätt att hon själv tillhör samma klass).

¹⁹ Exemplet är hämtade från Rescher s. 14–15. Se även Rescher (Value Change) s. 92–95 för ”A tentative register of American values”. Det rör sig här alltså om ”värdeegenskaper”, värden hos något, inte värdet av något; se Baier (Value) s. 38–40.

faktiskt är värdebärare), eller om andra än en viss faktisk värdebärare har fördel (nackdel) därav (oberoende av om de själva är värdebärare). Ett värde kan samtidigt vara reflexivt och distributivt.²⁰

(5) Värden kan klassificeras med angivande av från vilken sorts *synpunkt* skälen föreligger: t.ex. materiell (hälsa, bekvämlighet), ekonomisk (lönsamhet, produktivitet), moralisk (ärlighet, rättvisa), social (artighet, smidighet), politisk (frihet, jämlikhet), estetisk (harmoni, symmetri), religiös (fromhet), intellektuell (intelligens, precision, klarhet), yrkesmässig (framgång), osv.²¹ En synpunkt begränsar relevanta syften. Om V är ett värde från politisk synpunkt, vet vi därmed att ett eller flera politiska syften befordras. Till syftena kan höra att normer uppfylls. Ytterligare exempel på synpunkter: militär, teknologisk, idrottslig, kommersiell, pedagogisk, vetenskaplig. En indelning med hänsyn till intressen – se under (2) ovan – kan sammanfalla med en indelning utifrån en viss synpunkt, t.ex. ”S är värdefullt för armén” och ”S är värdefullt från militär synpunkt”. Detta gäller särskilt om grupper, organisationer, institutioner har till uppgift att bevaka intressen från en viss sorts synpunkt.

(6) När S är utilitistiskt, instrumentellt eller tekniskt värdefullt, finns möjligheter till ytterligare klassificeringar, nu av ting, som tillskrivs viss sorts värdefullhet, med hänsyn till det syfte man vill nå eller vad man vill att S skall göra. Man säger då att S har en viss sorts värde, t.ex. underhållningsvärde, upplysningsvärde, informationsvärde, preventivt, profylaktiskt eller kurativt värde, näringsvärde, förklaringsvärde, överraskningsvärde eller funktionsvärde.²² S har saluvärde eller marknadsvärde (i motsats till affektionsvärde eller inte ens det), om folk generellt är villiga att betala pengar för S, dvs. S är av värde (generellt) när man vill skaffa pengar. Marknadsvärde förutsätter principiellt, att S har värde på något annat sätt, eftersom folk annars inte skulle vara villiga att betala något.²³

²⁰ Se närmare Baier (Value) s. 65–66.

²¹ Exemplet är hämtade från Rescher s. 16. Taylor urskiljer åtta ”basic points of view” – ”basic” därför att de ”pervade a culture” och är ”dominant” – nämligen de moraliska, estetiska, rättsliga, intellektuella, religiösa, ekonomiska, politiska och etikettsmässiga synpunkterna. Se närmare Taylor s. 299–308 och om ”point of view” i allmänhet s. 107–124.

²² Några exempel finns hos Baier (Value) s. 49–50.

²³ Se här till Persson s. 292–295 och även Rescher s. 17. Om pekuniärt värde (t.ex. i visst belopp angivet marknadsvärde), se nedan avsnitt 17.1(5).

(7) Varje synpunkt inrymmer syften. För varje syfte kan man finna en synpunkt att föra in det under. Ett specifikt syfte kan beskrivas så generellt, att det sammanfaller med ett helt intresseområde. Det finns alltså stort utrymme för alternativa analyser, vilket blir än större om man beaktar att en relevant *jämförelseklass* (S är värdefull som något, i en viss roll, av alla i K, osv.)²⁴ framgår vid instrumentell och ofta vid teknisk värdefullhet. S har nyhetsvärde, om S är av värde som nyhet (jämförelseklassen: aktuella nyheter), vilket också är en instrumentell värdefullhet och värdefullhet från nyhetssynpunkt. Motsvarande gäller t.ex. för det som är av dokumentariskt, artistiskt, litterärt och konstnärligt värde.

(8) Den mest kända av alla klassificeringar av värdefulla ting och värdefullhet utgår från distinktionen mellan det som har *intrinsikalt värde* (primärt värde, *egenvärde*) och det som har *extrinsikalt värde* (sekundärt värde). Om S har extrinsikalt värde kan efter mönster av C. I. Lewis ytterligare distinktioner genomföras:

- (a) S har *inherent värde*, om S har omedelbar förmåga att framkalla det som har egenvärde;
- (b) S har *instrumentellt värde*, om S är kausalt relevant för existensen av något som har inherent värde; och
- (c) S har *kontributivt värde*, om S utgör del av något som har inherent, instrumentellt eller intrinsikalt värde.²⁵

Att S har intrinsikalt värde är detsamma som att S är ett medvetenhets-tillstånd som innefattar behag.²⁶ Det finns inte något annat sätt att karakterisera egenvärde så, att egenvärde tillskrivs det som nödvändigtvis har värde. Det är på begreppen behag och obehag hela värdeterminologin är upphängd (se ovan kapitel 10 och avsnitt 14.2). Ingenting som enligt min terminologi har utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt värde kan således ha egenvärde.

Indelningen i olika sorters extrinsikal värdefullhet ger en vink om olika sätt att argumentera för att något har värde eller är av värde: S är på olika sätt kausalt relevant för något som har egenvärde.

²⁴ Se t.ex. Baier (Value) s. 50.

²⁵ Se närmare Taylor s. 26–32, Frankena s. 65–67, Sesonske s. 44.

²⁶ Se t.ex. Taylor s. 21–26, Frankena s. 67–75, Sesonske s. 39–44 och även Parker s. 3–29, Russell (Moral) s. 49–59, 124–125, Ziff s. 236–239.

(9) Termen '*egenvärde*' används emellertid också på annat sätt. Baier nämner det fallet, att

we want to contrast the value of a thing in its characteristic or most important role with its value in other secondary roles.

En tavla kan ha litet egenvärde i denna mening, dvs. värde såsom konstverk, men stort turistvärde.²⁷ Ännu vanligare är kanske att något som uppställs som mål eller som man gillar anges ha egenvärde. Distinktionen mellan det som har värde som mål och det som har värde som medel är emellertid helt godtycklig, om man inte förutsätter en viss kontext. Att antyda något annat är ett retoriskt trick.²⁸

Det förekommer även att något som är ett värde kallas '*egenvärde*' ("self-sufficient values" eller "end values") till skillnad från s.k. instrumentella värden,²⁹ vilka är underordnade de förra (t.ex. hälsa respektive motion). Också denna distinktion saknar sakligt underlag utanför en viss kontext.

(10) S kan sägas vara av omedelbart eller medelbart värde, av värde på kort sikt eller på lång sikt.³⁰

Värden kan omfattas med olika djup eller intensitet. Värden kan rangordnas i den ordning man borde omfatta dem och efter deras relativa kausala betydelse i något hänseende.³¹

16.3 AXIOLOGI

Den filosofiska (till skillnad från den ekonomiska) värdeteorin i ursprunglig mening har i modern filosofi en undanskymd plats. Dess objekt är inte så mycket värdeutsagor och värderingar som värden, eller rättare: Värden till skillnad från Fakta. Bl.a. för att skilja denna typ av värdeteori från den semantiskt inriktade värdeteorin brukar man använda beteckningen '*axiologi*'.³²

²⁷ Baier (Value) s. 50.

²⁸ Om medel, se von Wright s. 163–166 och Baier s. 263.

²⁹ Rescher s. 18–19 (beträffande instrumentella värden: "their realization conduces to the realization of other values that are regarded as more fundamental") och även s. 62–63.

³⁰ Rescher s. 19.

³¹ Taylor s. 315–325.

³² Rörande värdeteorins historia, se Kraus, Frondizi s. 39–119 och anteckningarna hos Rescher s. 49–53.

Axiologin sysselsätter sig till väsentlig del med ontologiska frågor. Den har sina rötter i antik grekisk filosofi, hos både Platon, Aristoteles (hos denne finns bl.a. distinktionen mellan intrinsikalt och extrinsikalt värde) och åtskilliga andra. Gemensamt för många axiologer är syftet att finna ett Värde, till vilket alla andra värden står i medel-målrelation och vilket således utgör spetsen i en pyramidal struktur. Lust (cyrenaikerna), lycka (Aristoteles), kunskap (Platon) och dygd (stoikerna) framfördes redan under antiken som kandidater till att betraktas som Det Högsta Värdet. Listan har senare väsentligt utökats. Försöken att konstruera en värdeontologi har blivit alltmer utförliga och svårbegripliga.

Axiologin kan sägas ha blivit en självständig filosofisk disciplin först i mitten av 1800-talet genom Lotze. Den hos Lotze så påtagliga dubbelvärldsideologin – en värld av fakta skiljs noga från en värld av värden³³ – går med stor styrka igen i den neokantianska s.k. sydvästtyska skolan (Badenskolan), som genom Rickert starkt påverkade bl.a. tyska straffrättsteoretiker fram till mitten av 1930-talet.³⁴ Denna ideologi – att den faktiska verkligheten är ”sinn- und wertfrei” – är mindre påtaglig hos den s.k. andra österrikiska skolan (Brentano och hans lärjungar; den första österrikiska skolan sysslade med ekonomisk värdeteori), vilken kom att lämna de tyngst vägande bidragen till axiologin. Utanför den europeiska kontinenten hade Moore i England och Perry och Urban i USA stort inflytande.

Det är emellertid svårt att ens hos värdeteorins giganter, Brentano³⁵ och dennes lärjunge Alexius Meinong,³⁶ finna något som duger för att lägga till grund för en hållbar teori. Brentano såg värderingar som baserade på människors känslor; men han ansåg dem likväl vara riktiga eller oriktiga, därför att det på något sätt skulle vara självklart vilken värdering som är riktig (en ”inre”, inkorrigibel upplevelse av riktighet). Efter att först ha varit renodlad subjektivist eller ”relativist” – något har värde om det behagar oss – utvecklade Meinong denna lära i en objektivistisk anda, som blev alltmer markerad. Det centrala i läran är att en värdeupplevelse kännetecknas av att ett subjekt upplever en värdekänsla, som är

³³ Jämför Humes lag, se ovan avsnitt 13.2.

³⁴ Här må hänvisas till Larenz s. 99–100, 102–107 och Kraus s. 281–293. Om inflytandet på tyska straffrättsteoretiker, se Jareborg (Begrepp) s. 170–182.

³⁵ Om denne, se Kraus s. 165–198, Rescher s. 51, 57–58, Findlay (Ethics) s. 16–24.

³⁶ Om denne, se Kraus s. 220–234, Findlay (Meinong) s. 264–321, Findlay (Ethics) s. 24–35, Frondizi s. 42–47 och Rescher s. 51–52.

riktad mot ett intentionalt värdeobjekt, vilket tas som existerande, och att denna värdekänsla på något sätt både ger (självevident) kunskap och är känsla. Härav följer att upplevelser av behag, inklusive estetiska upplevelser, inte är värderingar, eftersom de inte nödvändigtvis innefattar ett "omdöme" om att något är verkligt.³⁷ En annan representant för samma skola – Oskar Kraus – sammanfattar:

Protagoras behält recht insofern, als vom Subjekte ausgegangen werden muss, und als ohne *gedankliche Bezugnahme* auf einen Wertenden nicht sinnvoll von Wert und Gut gesprochen werden kann. Plato aber behält recht, insofern er von einer Objektivität oder Absolutheit der Werte überzeugt war. Denn damit von irgendetwas gesagt werden dürfe, es sei an sich gut oder wertvoll, ist es nicht erforderlich, dass es oder ein es positiv Wertender existiere, sondern bloss, dass es eine als richtig charakterisierte Bewertung dieses Gegenstandes nicht geben könne, die es nicht positiv wertet und liebt. Nicht der wertenden Mensch schlechthin, wie die Protogoreer wollten, sondern der mit als richtig charakterisierter Bewertung Wertende ist der Wertmass aller Dinge. ... Ingleich ist die Kopernikanische Wendung vollendet und das Bewusstsein, allerdings *das in sich gerechtfertigte Bewusstsein*, zum absoluten Bezugspunkt erhoben.³⁸

Om man som *värdeobjektivister* betecknar dem som anser att värden existerar oberoende av att det finns värderande subjekt, så har värdeobjektivismen dominerat axiologin. Mot "objektivism" brukar ställas "subjektivism" eller "relativism", men alla dessa termer har använts på en sådan mängd olika sätt, att det vore en påtaglig fördel att helt sluta använda dem.³⁹ *Värderelativism* kan naturligtvis bestämmas till att avse den positionen, att man anser att värden existerar, men blott som relationer mellan objekt och subjekt. En företrädare för den Brentano-Meinongska skolan, Christian von Ehrenfels, hade denna uppfattning:

Wert ist eine Beziehung zwischen einem Objekte und einem Subjekte, welche ausdrückt, dass das Subjekt das Objekt entweder tatsächlich begehrt oder doch begehren würde, falls es von dessen Existenz überzeugt wäre.⁴⁰

³⁷ Om Hägerströms kritik av denna tankegång, se Fries s. 17–19.

³⁸ Kraus s. 494.

³⁹ Hare (Applications) s. 39–41 (bl.a. om att skillnaden mellan att värden är objektiva och subjektiva är rent terminologisk, ej saklig).

⁴⁰ Citerat av Kraus s. 418. Av citatet framgår, att von Ehrenfels såg begär och icke känsla – som Meinong gjorde – som det grundläggande elementet i en värdering; se därtill Frondizi s. 43–47, Findlay (Ethics) s. 35–36, Rescher s. 52–53. von Ehrenfels är också

En tredje ståndpunkt är *värdenihilismen*, som är särskilt förknippad med Uppsalskolan. Enligt denna existerar inga värden.

Om man skall ta ställning i denna ontologiska fråga, får värderelativismen företräde. Det förefaller poänglöst att säga, att det inte finns några värden, såvida man inte bara är ute efter att vederlägga en viss uppfattning om vad som kännetecknar det som är "verkligt". Men samtidigt finns inget underlag för att hävda, att värden och sådant som avses med andra sociala begrepp skulle existera oberoende av värderande subjekt eller – för att använda ett annat uttryckssätt – att värden finns som egenskaper hos objekt.⁴¹ Med den uppfattning rörande värdenas natur som redovisats i avsnitt 16.1 synes frågan knappast innefatta ett problem. Skall ett svar ändå ges på den ontologiska frågan, kan det väl inte gå ut på att värden *är* relationer, även om värden uppstår genom relationer mellan människor och omvärlden.⁴²

Det är inte lätt att skilja de ontologiska positionerna från en rad andra, som uttrycks med samma eller liknande termer. Utan att närmare komma in på olika -ismer skall jag framhäva några distinktioner som är av intresse. Vi har bl.a. en som avser värdeutsagor. Enligt *värdeobjektivisterna* säger en värdeutsaga något om ett objekt (föremålet för värderingen), och enligt *värdesubjektivisterna* säger den något om ett subjekt (den som värderar). Enligt båda är en värdeutsaga kognitiv, dvs. sann eller falsk. (Se ovan avsnitt 13.2) Det finns ingen nödvändig korrelation mellan ontologisk värdeobjektivism och värdeobjektivism som avser värdeutsagor. En sådan korrelation är dock vanlig. Den teori jag själv pläderat för kan väl kallas värdeobjektivistisk på det senare sättet, men inte på det förra.

Det är också vanligt att man utpekar två grupper av värdeteorier – värdeobjektivism och värdesubjektivism – varvid man under den senare termen för in värderelativism, värdenihilism, värdesubjektivism och all nonkognitivism.⁴³ Underlaget för en subjektivism är i allmänhet iakttagelsen, att relevanta faktorer, "känslor", "attityder", osv. är subjektiva, bundna till ett subjekt. Man förbiser att också minne och perception i så fall är "subjektiva".⁴⁴

känd för sin intressanta iakttagelse om "värderörelse": det finns en tendens att tillskriva allt avlägsnare mål och allt mindre närastående medel värdekaraktär, liksom attityder till objekt och inte bara objekt samt aktiviteter och inte bara objekt för aktiviteter.

⁴¹ Se t.ex. Toulmin s. 43–45.

⁴² Rescher s. 55–56.

⁴³ Se t.ex. Henkel s. 243–246.

⁴⁴ Se t.ex. Regnéll (Objektivitet) och Edel s. 30.

Man kan vidare skilja mellan en annan sorts värdeobjektivism och värderelativism inom ramen för både värdeobjektivism och värderelativism; det kan här vara terminologiskt lämpligt att tala om *värdeabsolutism* och *värdekontextualism*. Den avgörande skillnaden är huruvida värdeordningen, systemet av värden, är allmängiltigt och tidlöst eller är olika under olika förhållanden och därmed under olika tider, i olika kulturer, för olika (grupper av) personer. Det är svårt att ta värdeabsolutismen på allvar. Värdekontextualismen är ett uppenbart faktum, vetenskapligt belagt genom sociologiska och antropologiska undersökningar. Även om det medges, att sådana undersökningar inte beaktar de felkällor som ligger i att olika trosföreställningar och begreppsbildningar ger upphov till skillnader i värderingar, som annars inte skulle uppkomma, och i att värderingar tillkommer under olika grad av rationalitet,⁴⁵ så är det en öppen fråga hur stor enighet som kunde nås under optimala omständigheter. Någon högre grad av enighet är inte att förvänta, annat än i fråga om mycket generellt formulerade värden, och vi har inte heller anledning att tro att värdesystemen skulle organiseras på ett likartat sätt. Åtskilliga värdeobjektivister skiljer också mellan personliga värden och sådana som gäller för alla.⁴⁶

Anser man att en värdering är ett känslouttryck, är man i regel värdenihilist. En del av dem som har en sådan uppfattning är emellertid värderelativister och samtidigt värdekontextualister, i det att de anser att värden existerar, men inte objektivt, och att de inte kan fattas på rationell väg utan bara "upplevas" genom "värdekänslan" (dessa "känslorakter" konstituerar samtidigt värdena). Denna åsikt möter man hos åtskilliga tyska jurister, om jag har uppfattat dem rätt.⁴⁷ En del av dessa tar sedan steget till vad Henkel kallar "objektiv värderelativism": värderingarna resulterar i *kollektiva värdeordningar*, som inte är absoluta, men likväl är realfaktorer i mänsklig samlevnad. De utgör ett överindividuellt "geistiges Sein". De ger måttstockar för värderingar, och de kan fungera som sådana på grund av uppfostran och andra suggestiva krafter som i ett samhälle verkar i

⁴⁵ Se t.ex. Frankena s. 92–94, Edel s. 205–219 och, för en översikt av äldre, delvis i olika betydelse, relativistiska läror, Kraus s. 405–424. – Den relativism som består i att sanningen är relativ till vad personer tycker vederläggs av Trigg.

⁴⁶ Parker s. 266: "The demands of uniformity in morals has no more justification than would the demand that everyone wear ready-made clothes or hats of the same size. So far as there are identical elements in human nature, codes will, of course, approximate uniformity; but so far as men and groups differ, they will and should be different."

⁴⁷ Se t.ex. Larenz s. 133, 260–262, Henkel s. 238.

konformerande riktning.⁴⁸ Larenz talar i samma anda om en "relativ naturrätt", som består i en positiv värdeordning, vars giltighet är relativ till "vorherrschenden Wertbewusstsein einer Geschichtsepoche",⁴⁹ varav i sin tur följer att man kan tala om värderingar som riktiga i den mån de står i överensstämmelse med på angivet sätt existerande värden.⁵⁰

Det nyss skisserade sättet att beskriva världens samhälleliga roll kännetecknas av att värden är på en gång arationella och "giltiga" (inte bara "gällande" sociologiskt sett). Jag tror det är fruktlöst att på denna väg söka komma till rätta med värderingarnas natur. Likheter med äldre tiders auktoritetsbundna, naturrättsliga betraktelsesätt är betydande. "Härskande värdeuppfattning" och "det allmänna rättsmedvetandet" är mycket abstrakta och svårfångade fenomen, som ibland saknar innehåll. Även om de vore åtkomliga, finns ingen anledning – utom rädsla för makten – att avstå från att ifrågasätta riktigheten hos de härskande uppfattningarna.

Här må inskjutas, att tyska författare är svåra att förstå, därför att man sällan får klart för sig, om de talar om värden eller om värderingar (i form av ståndpunktstaganden till huruvida något är bra, bör göras, osv.). Vad folk anser i vissa bestämda frågor är givetvis lättare att utröna än vilken värdeordning de omfattar. Men båda sakerna är väsentligen beroende av trosuppfattningar i andra hänseenden. Att som Henkel uppta existerande "värdestrukturer" som en "Vorgegebenheit des Rechts"⁵¹ är i vart fall delvis en kapitulation inför existerande okunnighet och fördomar. Han säger:

Es gehört ... zu den wesentlichen Integrationsbedingungen des Rechts, sich an diejenigen Wertungen zu halten, die als in der Sozietät gültig, d.h. ganz überwiegend anerkannt und befolgt, anzusehen sind. Im Hinblick auf den hervorragend wichtigen Bereich der sittlichen Werte bedeutet dies, dass für das Recht nicht das Wertsystem einer religiösen oder profanen Hochethik, sondern die von der Rechtsgemeinschaft in inneren Aufeinandersetzung um die sittlichen Werte gebildete Werttafel, die Wertordnung der "einfachen Sittlichkeit", massgebend ist.⁵²

⁴⁸ Henkel s. 246–249.

⁴⁹ Larenz s. 133–135.

⁵⁰ Larenz s. 262.

⁵¹ Henkel s. 237.

⁵² Henkel s. 257, se närmare s. 249–260.

Vad folk ”tycker” är i sig lika litet värt att beakta som vad enskilda domare eller diktatorer tycker: att de tycker något visst är ointressant vid sidan av huruvida det finns rationella grunder för deras uppfattningar.⁵³

Flertalet framstående axiologer har varit intuitionister. Intuitionism är visserligen förenlig med långtgående kontextualism,⁵⁴ men den är attraktiv för många just därför att den ger utrymme för en värdeabsolutistisk uppfattning, inte bara som hos Rickert en uppfattning att värden är tidlösa och överallt existerande, utan även – som i nyplatonikerna Schelers och Hartmanns extrema värdeontologier – en uppfattning att värdena är ordnade i en viss ordning, som är lika absolut som värdenas existens. Värden är enligt Hartmann ”gegenständlich und an sich seiend”.⁵⁵ Han säger också: ”Nicht der Wert, wohl aber der Wertblick ist variabel”,⁵⁶ vilket kunde vara en förklaring till att Scheler och Hartmann har så olika uppfattningar om den intuitivt givna enda riktiga värdeordningen.⁵⁷ Med utgångspunkt i Schelers och Hartmanns läror har rättsfilosoferna Coing och Hubmann försökt lägga grunden till en rättsfilosofi, s.k. emotional naturrätt, varvid rättskänslan tilldelas rollen som ”Erkenntnismittel”.⁵⁸

Värdepluralism

Olika personer, grupper, samhällsskikt, samhällen, kulturer och nationer omfattar olika värden och omfattar samma värden i olika ordning. Denna kontextualism tar sig bl.a. uttryck i att olika människor har olika

⁵³ Att individuella preferenser och värden inte nödvändigtvis har att göra med gemensamma intressen och samhällelig välfärd är uppenbart. Majoritetsbeslut ger sällan rationella lösningar. Mot folkomröstningar som generell metod att göra samhälleliga val finns avgörande teoretiska invändningar (bortsett från mycket enkla valsituationer); se Rescher s. 69, 99–110 och där angiven litteratur.

⁵⁴ Stevenson (Facts) s. 78. – För kritik av tanken att intuition är en kunskapskälla, se t.ex. Hudson s. 37–44, Hudson (Moral) s. 100–105.

⁵⁵ Citerat av Larenz s. 133.

⁵⁶ Citerat av Henkel s. 242.

⁵⁷ Se vidare Findlay (Ethics) s. 57–77, Kraus s. 387–402, Larenz s. 133, Henkel s. 240–243, Strache s. 77, Frondizi s. 89–119 (om Scheler), 134–143 (kritik av Scheler) och Jareborg (Begrepp) s. 185, 191–192.

⁵⁸ Se därom Matz, som på goda grunder har svårt att finna företaget meningsfullt och når slutsatsen ”dass das Rechtsgefühl – seiner Objektivität mangels eines objektiven Wertes beraubt – potentiell ein Element der Ungerechtigkeit ist” (s. 142). – Findlay (Ethics) s. 56, 78–91 tror på möjligheten att på rationell väg, alltså inte genom intuition, men väl genom ”transcendental deduktion” (!?), nå fram till en absolut värdeordning.

smak, olika system av preferenser (se ovan avsnitt 8.11), även om man kanske inte använder termen 'värde' i någon större utsträckning när det gäller tycke och smak. Ens benägenheter att episodiskt gilla vissa ting är en funktion av bl.a. vad som finns tillgängligt (vad man konfronteras med) och en rad sådana saker som diskriminationsförmåga (sensitivitet, skicklighet i att skilja mellan olika sensationer), förtrogenhet med och vana vid olika ting, relativ "erosion" ("Jag har tröttnat på S"), sociala och mänskliga associationer och att vissa saker appellerar till vissa personlighetstyper. I allmänhet gjuts olja på vågorna genom att *gängse konventioner* utbildas: dessa reglerar enskildas tycken och smak genom att de reglerar utbudet av objekt och därmed vad folk faktiskt kan tycka om. Detta förhållande utgör hinder för annat än ganska långsamma förändringar i gängse smak. Det sker inga snabba omkastningar, men de som sker är ett resultat av trycket från nya idéer, uppslag, typer av objekt, vars genomslagskraft till väsentlig del beror inte bara på den tillfredsställelse det nya förmår att ge, utan också på i vilken mån det man är van vid är uttömt (eventuellt: för tillfället). Kort sagt: människor tenderar att vilja se, känna och göra det de är vana vid, men de tenderar också att känna leda vid upprepning.⁵⁹ Dessa motstridiga benägenheter kan bäst studeras i de konstnärliga stilarnas och klädedräktens historia.

Dylika iakttagelser kan leda till att man tror att man har att nöja sig med denna sorts deskriptiva relativism eller kontextualism. Det vore förödande för moralens rationalitet, om man måste erkänna att det moraliskt riktiga är avhängigt av vad varje person för sig anser vara rätt för henne. Resultatet skulle ju bli att moraliska frågor varken kan eller bör diskuteras.⁶⁰ Sedvanor är olika. Man ser ständigt exempel på egoism hos individer och grupper. Man ser åtskilliga exempel på maktsträvan som den avgörande politiska faktorn. Man vet, att allting ändrar sig och att moralen är en mänsklig produkt. En del kanske influeras av mekanistisk psykologisk teori, andra av filosofiska läror om emotivism och annan nonkognitivism.⁶¹ Folk övertygas om att vad som är bra från moralisk synpunkt är en lika personlig ("subjektiv") fråga som den, om man tycker om grisfötter i aladåb.

⁵⁹ Se t.ex. Sparshott s. 271–284, Ryding s. 87, Brunius s. 105, 107, 110.

⁶⁰ Se främst Trigg s. 19–26, 66–72, 128–137 och t.ex. Hare (Applications) s. 45–46, Hudson (Moral) s. 136–137.

⁶¹ Se t.ex. Edel s. 19–28.

En sociologisk relativism, som nöjer sig med en beskrivning av hur värden faktiskt omfattas och vilka tycken som faktiskt existerar, och som gör fakta till norm, är inte den enda sorts contextualism som är möjlig. Liksom en konventionell moral kan kritiseras från moralisk synpunkt (se ovan avsnitt 12.2) kan omfattade ”värden” kritiseras därför att de inte är värden. Ett värde behöver inte omfattas av någon, och det som folk uppfattar som värden kan blott skenbart vara värden. Sålunda upphör inte ett konstnärligt värde att vara ett värde, därför att ledande konstnärliga riktningar inte omfattar det som ett värde, eller därför att det finns en påtaglig tendens i gängse smakuppfattning att bortse därifrån. (Om skillnaden mellan att något omfattas som ett värde och att något är ett värde, se ovan avsnitt 16.1.)

Ett värde är relativt till de handlingsskäl som finns, men det är inte personrelaterat så som ett episodiskt gillande är. Existensen av ett värde påvisas genom rationell pragmatisk argumentation avseende en klass av handlingsskäl. Det går inte att säga något generellt, om när ett värde bör vara vägledande – hänsyn till de specifika omständigheterna får avgöra detta. Därför utesluts inte heller, att motstridiga värden på rationell grund omfattas av samma person. Det är således träffande att beteckna en realistisk axiologi som *värdepluralistisk*. Att den måste vara värdecontextualistisk följer redan av att ståndpunkter i pragmatiska frågor är rationella, bara om hänsyn tas till kontextuella faktorer, inklusive hur de som bör omfatta värdet är beskaffade.

Thomas Reid ställde den retoriska frågan:

Whole nations by the force of prejudice are brought to believe the grossest absurdities; and why should it be thought that the taste is less capable of being perverted than the judgement?⁶²

Lika väl som det går att visa att en generell sats om, låt oss säga, sambandet mellan intelligens och hudfärg är osann, går det att visa att vad som antas vara ett värde (t.ex. att ha en viss hudfärg) inte är ett värde – åtminstone inte av den sort som antagits. Men hur går det med de värden som konstitueras av ens tycken och smak? Kan de kritiseras? Går det att rationellt skilja mellan god och dålig smak? Till denna fråga återkommer jag i avsnitt 17.5.

⁶² Citerat av Sparshott s. 272.

VÄRDERINGAR

17.1 BEGREPPSFÖRKLARING

(1) En värdering är bl.a. detsamma som att en person omfattar ett värde. Om lojalitet är ett av A:s värden, så värderar A lojalitet, hon *sätter värde på* lojalitet, *uppskattar*¹ lojalitet. En av hennes värderingar är att man skall vara lojal (generellt).

Att tillskriva A en värdering i denna mening är således att tillskriva henne en *benägenhet* (se ovan avsnitt 8.11) att företa vissa handlingar utifrån vissa skäl. Den för oss mest intressanta formen av värdering är en annan – se nedan under (2). Värdering som benägenhet kommer att ha liten betydelse för den fortsatta diskussionen. När det finns risk för missförstånd kommer jag att tala om *värderingsbenägenhet*.

I exemplet sammanfaller värderingen med en värdeimputation. Existensen av den här sortens värdering är emellertid inte beroende av att man kan hänvisa till en viss abstrakt entitet, dvs. ett värde med en viss beteckning. Inte heller behöver objektet för värderingen vara generellt.² Även enstaka saker och personer kan vara föremål för värderingsbenägenheter. Fakta, dvs. att något händer eller är fallet, är däremot endast undantagsvis objekt för en värderingsbenägenhet. Vad som gör att man kan skilja den här sortens värderingar från andra benägenheter är att de är *benägenheter att beakta något som handlingsskäl*. Eftersom en benägenhet

¹ Om uppskattningar i en annan bemärkelse, se ovan avsnitt 7.5.

² Vänskap med Johansson kan inte anses vara ett värde – jämfört med vänskap eller vänskap med personer med vissa egenskaper – trots att A uppskattar vänskap med Johansson. Anledningen synes vara att det inte går att motivera att vänskap enbart med en given person är principiellt relevant som handlingsskäl. Se Baier (Value) s. 61–62.

inte kan utbildas rörande val av sådant som är utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt bra (se ovan avsnitt 14.3), utan att vederbörande villkor faktiskt är uppfyllda, kan inte en värderingsbenägenhet föreligga i alla fall, där en person är beredd att uppriktigt säga, att något är bra.

Att V är ett av A:s värden är alltså ett specialfall av att A har en viss värderingsbenägenhet. En sådan värdering är alltid en persons eller en persongrupps värdering. Att verifiera att den existerar är att verifiera existensen av en benägenhet att göra saker på vissa grunder.

(2) Det är inte ovanligt, att 'värdering' används så att varje bedömning betraktas som en värdering. Men i så fall har ju all kontakt släppts med begreppet värde. Riktigare synes vara att betrakta värderingar som en grupp av bedömningar, nämligen värdebedömningar. Därmed är dock inte förhindrat att vi stöter på samma process/produkt-tvetydigheter, som ovan i avsnitt 7.5 har påtalats beträffande 'bedömning':

- (a) Värdeöverbäggande (= värdebedömningsaktivitet);
- (b) Värdebedömning (= ställningstagande efter överbäggande);
- (c) Värdebedömningspråkshandling (vanligen = "uttryck för värdering");
- (d) Värdeomdöme (= det som påstås);
- (e) Värdeomdöme (= den yttrade påståendesatsen).

Allt detta kan kallas 'värdering'. Men inte nog härmed. Värdepåståenden behöver inte vara uttryck för bedömningar, utan kan lika gärna vara uttryck för uppfattanden eller konstateranden (i de tekniska betydelser som anges i avsnitt 7.5). Som värdering kan då uppföras inte bara det påstådda eller den yttrade satsen, utan även själva språkhandlingen och framförallt accepterandet av påståendet. Det senare är parallellt till värdebedömningen, dvs. (b). Ytterligare kan vi – om vi håller oss till yttrade påståendesatser – skilja mellan följande olika sorters värderingar: värdegissningar, värdeantaganden, värdetillkännagivanden och värdeutsagor (se ovan avsnitt 7.5). Värdeomdömen (e) utgör en grupp av värdeutsagor.

Av alla dessa företeelser, som kan kallas 'värdering', visar filosofins historia att det finns särskild anledning att uppehålla sig vid *värdeutsagorna* (se nästa avsnitt). Jag kommer i fortsättningen att använda 'värdering' som en med 'värdeutsaga' korrelerad term. En *värdering* är enligt denna terminologi ett *ställningstagande*, antingen en värdebedömning, ett värdekonstaterande eller ett värdeuppfattande. Skillnaden mellan dessa olika värderingar ligger ju i hur ställningstagandet kommer till stånd (med eller utan beslut, beslut med eller utan överbäggande. Se ovan avsnitt 7.5. De

värderingar som motsvarar de värdeutsagor, som är värdeomdömen (d) eller (e), är värdebedömningar (b).

Allt detta låter väldigt komplicerat. För att hantera terminologin är det enklast att, om inte annat är påkallat, tänka på det praktiskt viktigaste. En *värdering* är då detsamma som en värdebedömning (b), och en *värdeutsaga* är detsamma som ett värdeomdöme (d) eller (e).

En värdering i här avsedd bemärkelse kan preliminärt karakteriseras som ett ställningstagande till huruvida något är värdefullt. Detta något kan vara praktiskt taget vad som helst: en handlingstyp, en viss handling i ett visst ögonblick, en händelse, ett tillstånd, en person, ett föreställt generellt tillstånd (t.ex. att alla människor är lojala), osv.

Om man vet att V är ett av A:s värden, så kan man dra vissa slutsatser om vad A sätter värde på (värderingsbenägenhet).³ Man kan också dra slutsatser om vad hon finner eller kan förväntas finna vara värdefullt. Men man vet inte varför hon gör detta. Frågar man "Varför tror du att V är ett värde?" vill man ha ett svar som hänvisar till handlingsskäl. Vi kommer över till den pragmatiskt rationella dimensionen och lämnar allt som har att göra med att påvisa existerande benägenheter.⁴

Värderingsbenägenheter är rationella eller irrationella i den mån motsvarande värderingar är rationella eller irrationella. En värderingsbenägenhet behöver dock inte faktiskt motsvaras av någon värdering, och vice versa. Bakgrunden till att A har V som ett av sina värden, eller sätter värde på S eller på att p, kan således vara den, att hon tror att V är ett värde eller att S är värdefull eller att det är värdefullt att p, men en sådan tro är inte nödvändig för förhandenvaron av en värderingsbenägenhet.

En persons värderingar är inte som hennes värderingsbenägenheter del av hennes karaktär eller personlighet, utan utgör en del av hennes trosuppfattningar. Värderingsbenägenheter är stabila, värderingar kan skifta från sekund till sekund. Värderingsbenägenheter och värderingar kan lätt blandas samman, därför att de brukar uttryckas i samma termer.⁵

Om A anser att S är värdefull (värdering), kan man kanske säga, att A har värderat S, men inte att A värderar S, såvida inte också en värde-

³ Rescher s. 57.

⁴ Såvida inte det faktum att A eller någon annan är benägen att göra något, gilla något, osv. åberopas som handlingsskäl.

⁵ Skillnaden mellan värderingsbenägenhet och värdering kan på engelska reflekteras i verben "value" och "evaluate"; om olika sätt att använda dessa termer, se t.ex. Barry s. 9–10, Dewey s. 5, Taylor s. 3, 19–21, Edel s. 122–123.

ringsbenägenhet föreligger. 'Värdera' kan här inte ersätta 'bedöma', 'konstatera', osv. Man kan således inte säga "Jag värderar, att S eller att p är värdefull".

(3) Under (2) nämndes värdetillkännagivande som en tänkbar form av värdering. På accepterandeplanet – dvs. plan (b) i serien (a)–(e) – motsvaras ett värdetillkännagivande av ett *värdeavgörande*. Skillnaden mellan värdeavgöranden och värderingar (i den nyss bestämda betydelsen) är att det inte finns några skäl för de förra (därför att det inte kan finnas några; jag bortser då från språkliga skäl), medan värderingar alltid bygger på skäl. Ett värdeavgörande kan alltid uttryckas i ett tillkännagivande av formen "Detta (denna upplevelse) innefattar episodiskt (o)behag".

(4) Värderingar likställs ofta med pro- och antiattityder. Om någon gillar att göra x, så är hon normalt benägen att göra x. Om A gillar S, så är hon normalt benägen att göra något med S, och om hon gillar att det är fallet att p, så är hon benägen att försöka se till att det förblir fallet att p. A:s benägenheter till episodiskt gillande eller ogillande (*preferenser*, hållningar) är specialfall av värderingsbenägenheter. Att A gillar S implicerar att hon sätter värde på S. Det speciella är att benägenheten att episodiskt gilla S (osv.) under normala omständigheter logiskt implicerar en benägenhet att behandla den förra benägenheten som ett handlingsskäl, samtidigt som hållningens existens utgör fullgott skäl för en värdering.

(5) Till sist skall nämnas den sorts värderingar, som är av ekonomisk natur och som skenbart anknyter till föremål, men i verkligheten går ut på att bestämma vilken kvantitet av resurser det finns goda skäl att avstå från för att man skall få kontroll över föremålet, dvs. i praktiken bedömningar av *pekuniärt värde* (vad något är värt i pengar räknat – termen härrör dock från den tid då man räknade förmögenhet i antalet får).⁶ Sådana värderingar är specialfall av den typ av värderingar som behandlas ovan under (2).

Att avgöra vad en sak är värd i pengar, dvs. vad det finns goda skäl att betala för den i pengar, har inte bara att göra med vad folk är villiga att betala. Ibland måste först ske en bedömning av något annat värde som

⁶ Det är dock möjligt att göra sådana värderingar även om det inte finns några konventionella betalningsmedel. Pekuniärt värde kan representeras i en monopolär icke-terminal skala; se Rescher s. 64–65 ("worth", inte "value").

föremålet har, t.ex. det konstnärliga och estetiska värdet hos en tavla, och efter en gradering inom klassen kan ett mått i pengar sättas genom att man jämför med skalan av vad som brukar betalas för föremål som tillhör jämförelseklassen.⁷ En saks pekuniära värde behöver inte sammanfalla med priset på saken, dvs. vad man är tvungen att betala för att få kontroll över den.⁸ Att bedöma vad en sak är värd i pengar involverar ibland komplicerade kalkyler och/eller förutsägelser (jämför en saks försäljningsvärde, återanskaffningsvärde eller avkastningsvärde, vilket förutsätter att man beaktar och t.o.m. gör prognoser rörande räntenivåer). Ibland ges normer för beräkning av pekuniärt värde (t.ex. taxeringsvärde).⁹

17.2 VÄRDEUTSAGOR

En värdering kan karakteriseras som

a determination of the relative extent to which something represents or embodies a certain value.¹⁰ ... Evaluation can in effect therefore be viewed as a mode of classification, viz. as classification in point of value consideration.¹¹

Om S är värdefull, så är det därför att S är ”fylld av ett värde” eller underlättar realiserandet av ett värde.¹² S kan bokstavligen inte vara ”av värde”, utan att det finns ett underliggande värde.¹³

⁷ Se Grönfors, om hur konstnärliga och estetiska värden från skadestands- och försäkringsrättslig synpunkt måste taxeras i pengar; när det gäller konstverk underlättas sådana värderingar av att det finns en konstbörs, dvs. konstverk har marknadsvärde (se särskilt s. 165–167).

⁸ Huruvida en sak är värd sitt pris kan enligt Baier (Value) s. 51, utredas ”on the basis of whether alternative resource allocations would yield greater benefits.” Se även s. 36–37.

⁹ Se närmare t.ex. Persson s. 294–300.

¹⁰ Rescher s. 61.

¹¹ Rescher s. 72.

¹² Se Rescher s. 62–63.

¹³ Rescher s. 8 skiljer mellan värdeobjekt, underliggande värde och ”locus of value”. Med sistnämnda uttryck synes han avse syften för vilka värdeobjektet är kausalt relevant (exempel: ”the advancement of one’s career”) och som i sin tur är relevanta av skäl som sammanfattas i värdetermen (motsvarande exempel: ”financial security”). – Rescher s. 72 (se även s. 10–11, 55–56) menar, att vid värderingar krävs ett ”criterion of evaluation that embodies the standards in terms of which the standing of the object within the valuation framework is determined”. Som vi har sett i avsnitt 14.5 är detta inte riktigt beträffande ’god’; det är inte heller riktigt för andra termer.

Typexempel på värdeutsagor är "S är av värde", "S har värde" och "S är värdefull".

Om "S" är ett nominaliserat påstående är frasen "har värde" knappast användbar. "Att p är av värde eller är värdefullt" går bra att säga, men inte "Att p har värde". Detsamma gäller för handlingstyper ("Att göra x har värde") och handlingsindivider ("Den där handlingen har värde"). Saker, personer och djur har värde. Det inte så vanligt att man säger att saker, personer och djur är av värde, men det är möjligt att göra det. Abstrakta ting – rättsväsendet, kungamakten – har snarare värde än är av värde. Skillnaden mellan att något har värde och att något är av värde torde ligga i att det senare uttryckssättet förutsätter att subjektet är kausalt relevant för mål som är, håller på att eller skall realiseras (aktuella förändringar), medan det förra inte gör det (det som har värde kan t.ex. öka möjligheterna för en person att själv åstadkomma förändringar).¹⁴

Både det som har värde och det som är av värde är värdefullt. Dessutom kan en del saker (osv.) vara värdefulla, fastän de varken kan sägas ha värde eller vara av värde. En god människa är varken av värde eller har värde, men är måhända värdefull (full av värde). 'Värdefull' bör således uppföras som det primära av de nämnda predikaten.

Ytterligare exempel på värdeutsagor är "V är ett värde" – om något är ett värde, så är det nödvändigtvis värdefullt; det går för övrigt lika bra att säga "Det är värdefullt att vara lojal" som "Lojalitet är ett värde". En manifesterad värdesubskription – "V är ett av mina värden" – sker också genom en värdeutsaga, eftersom man inte uppriktigt kan påstå att man omfattar ett visst värde, utan att tro att detta något är ett värde. ("V är ett av mina värden" behöver inte vara en sann sats, fastän den som yttrar den är uppriktigt; hon kan ju missa sig rörande sina benägenheter.)

Fastän en värdeutsaga är en värdeutsaga på grund av den begreppsliga relationen till värden, kan vi säga allt vad vi vill säga med en värdeutsaga, utan att tala om värden eller värdefullhet.¹⁵ Det är egentligen *förvillande att blanda in värden*. Vi har ju funnit, att ett värde bara är en ytlig abstraktion: en beteckning för ett värde symboliserar en klass av handlingsskäl och sammanfattar därmed pragmatiska argument. S representerar eller

¹⁴ Se Baier (Value) s. 41–42 och även s. 45–46.

¹⁵ Här avses inte att det saknas anledning att *säga* att något är värdefullt eller ett värde, därför att det vore alltför högtidligt att göra det eller det värdefulla är lågt prioriterat eller det är svårt att konstruera ett underliggande värde.

förkroppsligar ett värde ("är fullt eller fyllt av värde"), när det föreligger ett exempel på ifrågavarande handlingsskäl och dessa involverar S. Det representerade värdet behöver inte ha någon viss beteckning; det är nog om det skulle kunna konstrueras ett underliggande värde. Att observera är vidare, att om S är av eller har en viss sorts värde, så är därmed inte angivet vilket värde som "ligger under" eller S har del i, utan bara att S är värdefull från en viss synpunkt, dvs. att de relevanta skälen är av viss art, och om S är t.ex. estetiskt värdefull vet vi bara att de värden varav S är full är estetiska, men ej vilka de är.

"S är värdefull" implicerar "S är god". Härav följer emellertid inte, att "S är god" alltid är en värdeutsaga eller betyder detsamma som "S är värdefull" (eller "S är ett värde"). Om så är fallet beror på hur ellipsen "S är god" kompletteras. "S är värdefull" kan aldrig betyda "S är god, om ...". (Här bortses från att "S är värdefull" är en förkortning av "S är värdefull, om ...".) *Värdeutsagor är kategoriska* på det sättet att det faktiskt måste finnas skäl att vilja att p eller välja S.

Som vi sett i avsnitt 14.3 är S utilistiskt bra, om S är bra om man vill att F inträffar eller göra x, tekniskt bra, om S är bra, om man vill ha någon som gör x bra, och instrumentellt bra, om S är särskilt bra, om man vill göra x. *En utilistisk, teknisk eller instrumentell utsaga är en värdeutsaga, bara om de angivna villkoren är uppfyllda.* S är sålunda utilistiskt värdefull, bara om man faktiskt vill att F inträffar eller vill göra x. S:s värdefullhet hänger samman med *att* man vill göra x och inte med om man vill göra x. "S är utilistiskt värdefull" betyder således närmast "Det finns skäl att välja S (vilja att p), *eftersom* man vill göra x eller vill att F inträffar". På motsvarande sätt ersätter ett "eftersom" ordet "om" vid teknisk och instrumentell värdefullhet.¹⁶ Vidare: om S är bra under vissa omständigheter, så är S värdefull "under förevarande omständigheter", dvs. endast om omständigheterna föreligger. Och om S är något annat

¹⁶ Man tror alltså, att det är åtminstone möjligt att förverkliga syftet (dvs. att S eller att p är kausalt relevant); se t.ex. Baier (Value) s. 61. – Principen om adressatrelevans gör att det inte så ofta finns anledning att säga att något är bra (om ...), när det inte är aktuellt att vilja göra x, osv.

Värderingar är sällan *synoptiska*, dvs. totalvärderingar med hänsyn tagen till alla synpunkter. Det normala är att värderingar sker från en viss synpunkt, med beaktande av en viss jämförelseklass, osv. Se Rescher s. 62. Om skäl "prima facie" och skäl "on balance", se Baier s. 102–103.

än ett faktum och ändå något som inte kan väljas, så blir "S är värdefull" lika med "Det finns skäl att vilja att S är som S är, därför att S gör det som är värdefullt".

Sammanfattningsvis: det som är bra, emedan det är bra under vissa förutsättningar, är värdefullt, endast om dessa förutsättningar är uppfyllda. I annat fall kan det bara bli värdefullt, nämligen om dessa förutsättningar uppfylls.

Kravet på att värdeutsagor kategoriskt skall utsäga, att det finns pragmatiska skäl på ett eller annat sätt, utesluter inte att värdeutsagor kan vara hypotetiska enligt mönstret: om det är så att p, så är S värdefull.

Är S värdefull, när S är bra, om man vill göra x, och man vill göra x, fastän man inte har goda skäl för att göra x? Jag tror, att det är riktigast att svara jakande. Om jag vill göra något, bara därför att jag får lust att göra det, synes det likväl vara träffande att beteckna S som värdefull *för mig*, om S har kausal betydelse för utförandet av vad jag vill göra. (Saken är emellertid diskutabel.) I så fall föreligger en skillnad mellan att något är ett värde och att något är värdefullt: ett värde måste så att säga vara (åtminstone föreställt som) i grunden rationellt. (Om en skillnad föreligger, beror denna på att beteckningar för värden hänför sig till klasser av principiella handlingsskäl, och skäl som är avhängiga av att man vill göra något som är arationellt eller irrationellt kan inte hänföras till en klass av principiella handlingsskäl.)

Det finns ingen anledning att begränsa värdeutsagorna till att omfatta bara dem som säger, att det finns pragmatiska skäl för eller emot något visst. Lika stort krav på att höra hemma inom värdedimensionen har utsagor, som säger att det finns pragmatiska skäl av viss styrka för eller emot något visst. Därmed blir många böra-utsagor och andra modala utsagor, liksom de flesta som innehåller gerundiva termer, att beteckna som värdeutsagor (se ovan kapitel 15). Men inte alla pragmatiska utsagor är värdeutsagor, som vi har sett beträffande "S är god", och inte alla praktiska utsagor är värdeutsagor, redan därför att inte alla praktiska utsagor är pragmatiska utsagor.¹⁷ "S är behaglig" är ingen värdeutsaga, men implicerar en värdeutsaga.

¹⁷ Se ovan avsnitt 10.2 vid not 24.

17.3 FAKTA OCH VÄRDEUTSAGOR

Värdeutsagor och utsagor om fakta (sakförhållanden) antas vara väsensskilda på något sätt – vilket sätt är den fråga, som funnit olika svar i de olika teorierna om värdeutsagor, varav de viktigaste berörs i kapitel 13. Själv har jag inte kunnat finna någon av dessa teorier vara helt rättvisande.

Tanken bakom idén att skilja mellan värdeutsagor och utsagor om fakta synes i verkligheten ha att göra med arten av motiveringarna för att acceptera en utsaga av respektive typ: vid de förra är existensen av pragmatiska skäl avgörande. Som redan framhållits åtskilliga gånger, skiljer sig pragmatiska skäl inte från teoretiska skäl däri att de inte är (föregivna) fakta. Inte heller är det så, att påståenden om att det finns pragmatiska skäl skiljer sig från andra påståenden så att de inte är sanna eller falska. Den väsentliga olikheten mellan pragmatiska och enbart teoretiska skäl är att de förra, bl.a. på grund av att människor är olika, kan peka i olika riktningar och samtidigt vara tillräckliga i varje riktning, medan de senare förutsätts samverka: det går (begreppsligt) inte att samtidigt ha tillräckliga skäl för att tro att p och för att tro att icke-p.

En dikotomi mellan teoretiska och pragmatiska skäl, och därmed också mellan teoretiska och pragmatiska utsagor, är under alla omständigheter omöjlig att upprätthålla. Ett pragmatiskt skäl är ju också ett teoretiskt skäl, och en pragmatisk utsaga är också en teoretisk utsaga. Det beror helt på sammanhanget, om det faktum att p är ett pragmatiskt skäl eller enbart ett teoretiskt skäl eller inget skäl alls. Det blir inte aktuellt att skilja mellan värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden, utan blott att inom den senare klassen urskilja en klass av värdeutsagor.

Begrepp som normalt betraktas som "normativa" eller "värderande", hör vidare lika väl hemma i den teoretiska sfären som i den pragmatiska. För att ta blott ett exempel: om p implicerar q och man vet att p, så är man *berättigad* att dra slutsatsen att q.¹⁸

Att de i kapitel 13 nämnda teorierna om värdeutsagor befunnits innehålla riktiga lösningar synes för flera av dem bero på att resonemangen förts på ett alldeles för enkelt plan: man ställer satser som "Apelsinen är gul" och "Apelsinen är god" vid sidan av varandra och finner oerhörda skillnader mellan dem. Dessa skillnader har sedan av en del filosofer sammanfattats i att 'gul' och 'god' har olika sorters mening: deskriptiv

¹⁸ Se t.ex. Edgley s. 85–89, Searle s. 175–176 och ovan avsnitt 11.1.

respektive emotiv (eller preskriptiv, normativ, evaluativ, osv.) mening. Dikotomier av denna typ har jag kritiserat ovan i kapitel 9, och inget ytterligare skall här sägas om dem.

Som särskilt Kovesi har utvecklat, är jämförelsen med färgord helt missvisande.¹⁹ Nästan alla s.k. deskriptiva termer är inte som färgorden beteckningar på enkla, för sinnena direkt uppfattbara kvaliteter. Tar vi en så enkel "deskriptiv" sats som "Det där är ett bord", finner vi att likheterna med "Det där är bra" är minst lika stora som med "Det där är gult". Det finns ingen klar skillnad mellan vad som är givet för sinnena och vad vi bedömer eller konstaterar en sak (handling, osv.) vara, bl.a. därför att våra termer är öppna. Verkligheten, som vi upplever den genom språket, är inte atomistiskt uppbyggd. Det är klart att det skulle gå att använda ett språk som är annorlunda än vårt, ett språk som tar fasta bara på vissa sinnliga kvaliteter och vari begreppsbildningen är fristående från mänskliga syften. Men också denna begreppsvärld vore skapad och frågan är då, varför vi skall tala på det sättet. I det språket skulle vi inte kunna säga särskilt mycket. Det skulle inte finnas några bord, mördare, vårdslösa handlingar eller kausalsammanhang. Det finns ju t.ex. ingen synbar egenskap "att vara ett bord", jämförlik med "att vara röd". Moores "open question argument" (se ovan avsnitt 13.2) duger lika väl för definitioner av 'bord' som för definitioner av 'god'.

Vad som är fakta är avhängigt av de begrepp vi använder. Våra begreppssystem är tillkomna av pragmatiska skäl (sådana skäl konstitueras ju av fakta; vilka dessa är beror på de begrepp vi använder, osv. i den kunskapsteoretiska spiralen). Sociala, politiska, ekonomiska, etiska, rättsliga, m.fl. fakta kan uppenbarligen inte beskrivas eller annars utpekats utan en bakgrund av varandra delvis täckande begreppssystem, vilka är utsatta för ständiga förändringar. Men detsamma gäller – mindre uppenbart – för fysiska, kemiska och andra vetenskapliga fakta, som avser den "icke levande världen" och djur och människor som del i denna värld. Också de begrepp varpå dessa fakta vilar är formade utifrån vissa syften. Det finns ingen helt oengagerad, "deskriptiv" synpunkt. Vi kan inte komma fram till någon kunskap utan begreppsliga verktyg; och med

¹⁹ Kovesi s. 1–36. – När fakta kontrasteras med värde, kan 'fakta' helt enkelt användas i betydelsen 'icke-värde'. Jämför det straffrättsliga uttrycket "faktisk villfarelse" som betyder antingen "villfarelse om något icke rättsligt" eller "villfarelse som inte är eller beror på villfarelse rörande innehållet i rättsregler"; se därtill Jareborg s. 254–259.

godtyckligt²⁰ valda verktyg (ungefär som metersystemet) kommer vi inte särskilt långt.

Eftersom människor inte bara registrerar, utan också handlar, har vi behov av begreppsbildningar som strukturerar världen på ett sätt som står i överensstämmelse med våra syften, och vi har också behov av begrepp som sammanfattar pragmatiska skäl (utifrån olika synpunkter). Låt oss förutskicka, att vi vet vad som menas med att något är moraliskt rätt eller orätt. Vad är då naturligare än att vi har begrepp som är formade just utifrån denna synpunkt: t.ex. mord, grymhet, hänsynslöshet. Det är definitionsmässigt orätt från moralisk synpunkt att mörda, vara grym eller hänsynslös. Som Kovesi säger: sådana – från en synpunkt ”kompletta” – termer ”do not evaluate the world of description but describe the world of evaluation.”²¹

When a notion is not formed completely from the moral point of view (e.g. 'killing') then it includes both morally right and wrong acts and in these cases the words 'right', 'wrong' are used for selecting from a mixed class the types of acts that are different from the moral point of view. When a type of act selected completely from the moral point of view receives its own term (e.g. 'murder') then the words 'right', 'wrong' are used only as reminders, they remind us what was the point of forming such notions.²²

Med utgångspunkt i (från en viss synpunkt) kompletta termer duger nästan vilken värdeutsageteori som helst: intuitionisten kan omedelbart se att mord är något ont, den logiske positivisten kan säga att 'god' och 'rätt' inte säger något ytterligare om verkligheten, man kan deducera 'orätt' ur påståenden som inte innehåller någon ”värde-term” (via definitionen av 'mord'), osv. Men då har man glömt frågan ”Varför har vi detta begrepp?”.²³

En värdeutsaga är enligt vad som sagts i avsnitt 17.2 en utsaga av innehåll att det finns skäl att vilja att något är fallet. Samma sak kan uttryckas med hjälp av termer såsom 'värdefull', 'av värde', 'har värde' och 'är ett värde'. En sådan karakteristik tillfredsställer inte dem som – utan

²⁰ Observera att 'godtycklig' snarare betyder 'slumpmässig' än 'i enlighet med vad man anser vara bra'.

²¹ Kovesi s. 119.

²² Kovesi s. 109. Se även Gauthier s. 140–142.

²³ Se vidare Kovesi s. 42–65, 134–135, 144–160 och även Olthuis s. 115–117, 167–173. Om institutionella fakta, se ovan avsnitt 11.2 vid not 8.

att falla in i resonemang om särskilda sorters mening – anser att en värdeutsaga kännetecknas av att vissa termer förekommer däri. Vanligast är då att man säger, att utsagor som innehåller ord såsom 'värde', 'god', 'dålig', 'dygd', 'förtjänstfull' är värdesatser, medan utsagor som innehåller t.ex. 'bör', 'skall', 'måste', 'rätt' och 'plikt' är normativa satser.²⁴ Denna distinktion faller i min analys, bl.a. därför att också typiskt "normativa" utsagor, såsom "Du bör göra x", är värdeutsagor, om de relevanta skälen är pragmatiska. Men viktigare är att min bestämning av begreppet värdeutsaga skär tvärs över alla indikativa satser, som innehåller vissa ord, såsom 'god', 'dålig', 'bör' och andra modala verb. Särskilt vid de senare är alldeles tydligt att så är fallet, eftersom de kan ingå även i rent teoretiska utsagor. Varför skall vi ha en bestämning av begreppet värdeutsaga som inte knyter an till begreppet värde? Värdeutsagor är kategoriska pragmatiska utsagor, eftersom beteckningar för värden sammanfattar existerande handlingsskäl.

Margolis hör till dem som anser, att en värdeutsaga skiljer sig från en utsaga om sakförhållanden beroende på vilka predikat som förekommer i utsagan. Den avgörande faktorn anger han vara, huruvida påståendet är relativt till en "valuational norm", dvs. en norm som uppställts utifrån mänskliga syften och intressen. Han inser, att

in a sense all concepts are what they are, relative to human purposes and interests

men ser ändå en skillnad: om

the measure of merit of things of particular kinds supposes that the kinds themselves have a function or purpose or role assigned by men

²⁴ Se t.ex. Ofstad s. 252–255, von Wright (Deontic) s. 12, och även Sumner s. 396–397 (normativa och icke normativa moralomdömen; på s. 395 avvisar Sumner en enkel dikotomi mellan värdeutsagor och utsagor om fakta: "The distinction between facts and values has long been discredited and only those with an obsession for simplicity continue to cling to it. Value judgments, if this phrase has a clear referent at all, are simply too diverse to be collected under one definition; there is no one way, simple or otherwise, of distinguishing *all* value judgments from *all* statements of fact."). Enligt Baier (Value) s. 53 är normativa utsagor "all those particular and general statements purporting to give guidance to those trying to solve practical problems"; de har i och för sig inte att göra med om något är värdefullt, men varje normativ utsaga "requires some appraisal as its backing, and value assessments can and typically do function in this way." – Om olika betydelser av 'normativ', se ovan avsnitt 11.1.

så är ifrågavarande term en värdeterm.²⁵ 'Kniv', 'cancer' och 'mord' blir således värde-termer. Bortsett från att det är överdrivet att säga, att värderingar förutsätter "valuational norms" (standarder), ligger det någonting i vad Margolis säger. Skälen för att bestämma ett begrepp på ett visst sätt kan ha att göra med skälen för eller emot att vilja att det som faller under begreppet existerar. Vi har redan berört hur begrepp kan formas utifrån en viss synpunkt och förkroppsliga värderingar utifrån den synpunkten. Den begrepps- bildning som sker inom straffrätten, när olika brottstyper definieras, har uppenbarligen att göra med vad man vill inte skall få före- komma. Men även termer såsom 'kniv' och 'elektron' bestäms till sin betydelse av till vad knivar och elektroner skall användas.

Margolis synes avse en distinktion som bygger på om skälen för begreppsbestämningen är sociala eller "naturliga". Måhända skulle då de flesta begrepp bli värdebegrepp, utan att någon anknytning till begreppet värde skulle föreligga. T.ex. 'vetenskap' skulle vara en värdeterm. Även så "naturliga" företeelser som djurarter skulle vara betecknade med värde- termer, om indelningen har skett med hänsyn till hur djuren kan använ- das; jämför t.ex. hundraser. "Det där är en katt" skulle vara en utsaga om sakförhållanden, "Det där är en tax" skulle vara en värdeutsaga. Motsva- rande skulle gälla "Det där är en sten" och "Det där är en kulstöttnings- kula". Jag har svårt att se några påtagliga skäl för att göra en sådan distink- tion. Om man vill göra den, så finns det i vart fall ingen anledning att i det sammanhanget använda rubriken 'värdeterm' eller 'värdebegrepp'.

17.4 OBJEKTIVITET OCH VÄRDEUTSAGOR

Distinktionen mellan värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden görs av många utifrån antagandet att de förra i motsats till de senare är varken sanna eller falska.²⁶ Med att värdeutsagor inte är objektiva, utan subjek- tiva, avses oftast just detta: värdeutsagor är varken sanna eller falska. För emotivister och andra nonkognitivister är sålunda självklart att värdeutsa- gor är subjektiva.²⁷ I det föregående har jag upprepade gånger hävdad, att värdeutsagor är pragmatiska utsagor och liksom alla sådana också teore-

²⁵ Margolis s. 33, se vidare s. 22–23, 30, 33–35.

²⁶ Kopplad här till är tanken att de ger olika sorters illokutionär innebörd. Men det finns inget hinder för att med en viss sats samtidigt påstå något, beskriva något och uttrycka en värdering av något.

²⁷ Se ovan kapitel 13 och t.ex. Emmet s. 108–113.

tiska utsagor. De har sanningsvärde.²⁸ Jag kan därför här gå förbi denna fråga. (En annan sak är att verifikationsmöjligheterna kan vara olika. Men att generellt säga att värdeutsagor i praktiken skulle vara svårare att verifiera än andra utsagor vore förhastat.)

Ett påpekande skall dock göras. von Wright finner alla värdeutsagor vara sanna eller falska, utom sådana där misstag är uteslutna, nämligen primärt hedoniska utsagor ("Detta innefattar behag" – enligt min terminologi är detta inte en värdeutsaga, utan ett värdetillkännagivande, se ovan 17.1(3)), och andra utsagor, som förutsätter en, som han säger, "axiologisk komponent". Sådana utsagor uttrycker enligt von Wright "pleasure"; ingenting påstås vara fallet.²⁹ von Wright ansluter sig här till Wittgensteins uppfattning att inkorrigerbara påståenden egentligen inte är några påståenden. Denna åsikt är i och för sig synnerligen diskutabel; beaktar man därutöver den roll språket har, finner man att det inte finns några inkorrigerbara påståenden (se ovan avsnitten 7.2 och 7.4). Men vidare: att tala om att man gillar S är att säga, att man har en prohållning eller proinställning till S, men man *säger* inte uttryckligen att det finns skäl att välja S och yttrar således inte en värdeutsaga. Man säger att något är fallet, som faktiskt konstituerar ett handlingsskäl och därför ett tänkbart skäl för en värdeutsaga. Beträffande primärt hedoniska utsagor är läget detsamma, med den skillnaden att den som upplever behag med logisk nödvändighet måste finna detta gott. "Detta innefattar behag" och "Jag gillar S" implicerar värdeutsagor, men är inga värdeutsagor.

Frågan om värdeutsagors objektivitet tas alltså ofta som liktydig med frågan om värdeutsagor har sanningsvärde.³⁰ Men det finns åtskilligt annat att diskutera under rubriken till detta avsnitt. Termerna 'objektiv' och 'subjektiv' kan användas för att upprätta distinktioner på så många områden och på så många olika sätt, att det är vilseledande att säga, att något är objektivt eller subjektivt utan att mer preciserat klargöra vad som avses.³¹

²⁸ Mot dikotomin utsagor om sakförhållanden–värdeutsagor, se även Searle s. 187. Om hur värdeutsagor kan vara sanna eller falska, se även Baier (Value) s. 46–47 och Sesonske s. 14, 23–24, 47–65, 116–117 (s. 117: "The difficulty is not that ethical judgments are nonempirical, but that they require more empirical knowledge than we usually have.").

²⁹ Se von Wright s. 24–30, 37–39, 48–49, 60–61, 72–75, 99, 110–112.

³⁰ Om denna tolkning av 'objektiv', se även Bergström (Objektivitet) s. 95–97.

³¹ Om olika tolkningar av 'objektivitet' (även som predikat till personer, processer och metoder, m.m.), se Hermerén s. 78–80 och Bergström (Objektivitet) s. 121–122.

En distinktion mellan objektivt och subjektivt anknyter till teorier om värdeabsolutism och värderelativism. Som vi sett i avsnitten 16.5 och 17.2 är alla värdeutsagor relativa i det att de säger, att det finns handlings-skäl, och handlingsskäl är alltid relaterade till personer. Utsagor, som inte är värdeutsagor, men ändå är av samma sort på grund av att de anger att det finns handlingsskäl, dock endast under vissa omständigheter, är dessutom relativa på ett annat sätt. Utsagor, som säger att det finns (enbart) teoretiska skäl, är däremot inte relativa på det sätt som värdeutsagor alltid är. Ett visst rent teoretiskt skäl är (begreppsligt) ett skäl för vem som helst att tro något. Ett visst handlingsskäl behöver blott vara en enda persons skäl. (En annan sak är att vissa typer av handlingsskäl är handlingsskäl för vem som helst.) Det finns således anledning att framhäva, att värdeutsagor är relativa på ett visst sätt, men också att detta inte är exklusivt för värdeutsagor. För övrigt skulle själva poängen med att yttra värdeutsagor gå förlorad, om de inte hade denna relativitet, som ju beror på att handlingsskäl är relativa på angivet sätt.

När man sålunda medger, att värdeutsagor är relativa eller ”subjektiva”, är det av vikt att betona att man därmed inte gått med på att den som yttrar en värdeutsaga skulle ha någon särskild kompetens att avgöra vad som är t.ex. bra eller värdefullt (ens för henne själv) eller att någon hos henne förefintlig attityd är den avgörande faktorn. Även om de relevanta skälen hänför sig till den som yttrar värdeutsagan är hon inte med nödvändighet i bättre position än andra att avgöra om utsagan är sann (utom i vad gäller faktiskt upplevt behag – men värdeutsagor baserar sig sällan direkt på ett sådant faktum; vidare är t.ex. ”Jag har ont i tanden” en utsaga som yttras av någon som befinner sig i en privilegierad position att avgöra om den är sann, men det kan inte redan därför hävdas att utsagan är en ”värdeutsaga” eller en mindre objektiv utsaga än t.ex. ”Han har ont i tanden”). Värdeutsagor är lika *bedömarneutrala* som andra utsagor.³²

Det är framförallt två former av subjektivitet som det är oriktigt att tillskriva värdeutsagor:

³² Termen ”bedömarneutral” kommer från Andersson & Furberg (Moral) s. 129–130. – Ross (Norms) s. 62 säger: ”The ‘objectivity’ of cognition consists in the fact that whether a proposition is true or false depends on what it says and not on any attitude which some individual may take toward it. The possibility of this objectivity rests on the existence of procedures for testing the truth of the propositions which are independent of the subjective peculiarities of any individuals.” Ross säger sig dock ha beskrivit ett ideal och inte verkliga förhållanden. Hur som helst finns här inget underlag för att säga att värdeutsagor är subjektiva och andra utsagor objektiva.

(a) den som har sin bakgrund i en värdeutsagesubjektivistisk uppfattning, enligt vilken t.ex. "S är god" betyder "Jag gillar S" – en värdeutsaga är subjektiv helt enkelt därför att den säger något om subjektet och olika människor gillar olika saker (se ovan avsnitt 13.2); och

(b) den som har sin bakgrund i en värderelativistisk uppfattning enligt vilken "S är god" betyder "A finner S vara god" – en värdeutsaga är subjektiv därför att olika människor finner olika saker vara goda. Mot en sådan deskriptiv värderelativism kan invändas, att den inte skiljer mellan direkt och indirekt tal,³³ och att den lämnar hela frågan vad 'god' betyder olöst.³⁴ Ingenting kan bli värdefullt bara därför att folk säger att det är värdefullt.

Av det sagda följer att jag avvisar en tudelning av värdeutsagor i objektiva och subjektiva, i grundade och ogrundade.³⁵ Enligt denna uppfattning ger en del värdeutsagor endast uttryck för pro- eller antiattityder. Det är naturligtvis av vikt att beakta vilken sorts skäl som i det särskilda fallet är relevanta. Men "Jag tycker om S" är inte någonsin liktydigt med "S är bra", även om det faktum att jag tycker om S kan utgöra ett tillräckligt skäl för att tillskriva S godhet. I en sådan situation är "S är bra" lika litet en ogrundad utsaga som när skälet är att S är till stor nytta för mänsklighetens välfärd. Som synes kommer vi åter tillbaka till behovet att komplettera "S är bra" och andra värdeutsagor för att vi skall kunna kommunicera med varandra och veta vad som behövs för att visa att en värdeutsaga är sann.³⁶

En annan distinktion mellan subjektivitet och objektivitet kan göras just utifrån vilka handlingsskäl som är relevanta för verifierandet av en viss värdeutsaga. Det föreligger ju en anknytning till behag upplevt av ett

³³ Se kritiken hos Stevenson (Facts) s. 90–93.

³⁴ För exempel på en deskriptiv värderelativistisk uppfattning, se Downie s. 176–178 (s. 176: "Moral judgements on a relativist account can be true or false in so far as they reflect the values of the community.") och Blomquist s. 60 ("Rätt är det som av majoriteten av psykiskt friska och verkligt sakkunniga bedömare anses vara rätt."). Mot själva idén om att det är sant som folk anser vara sant, se Trigg.

³⁵ Se t.ex. Margolis s. 19–29, Downie s. 172, Rescher s. 56, Ziff s. 245–247.

³⁶ Rescher s. 68: "Individual evaluations ... cannot be compared interpersonally; we cannot compare the evaluations of individuals nor get an intersubjective utility measure to compare X's preference for oranges over apples with Y's preference for peaches over apricots." Se även ovan avsnitt 10.4 (slutet); om jämförelser mellan vissa skäl är omöjliga, är därmed inte sagt, att vissa värdeutsagor är ogrundade.

visst subjekt, om skälen t.ex. är hedoniska, medan detta är per definition uteslutet om skälen är t.ex. moraliska. Detta skall jämföras med att man säger, att alla värdeutsagor är subjektiva, därför att handlingsskäl måste vara ett subjekts handlingsskäl, eller att värdeutsagor alltid är subjektiva, därför att alla handlingsskäl har en logisk förbindelse med hedoniska skäl (trots att de flesta handlingsskäl inte är hedoniska skäl).

Värdeutsagor kan vidare sägas alltid vara objektiva – liksom andra utsagor – därför att de är formulerade i ett språk; subjektivitet är då det samma som att man avstänger sig från en språkgemenskap och slutar använda ord och satser i enlighet med vanliga regler.³⁷

Värdeutsagor kan också sägas alltid vara subjektiva – liksom andra utsagor – därför att de härrör från ett subjekt; de existerar inte oberoende av de personer som yttrar dem.

En vanlig invändning mot att värdeutsagor tillskrivs objektivitet är att det inte går att nå *enighet* om vad som är värdefullt, osv. Till en början måste följande fall av oenighet avskiljas:³⁸

(1) Oenighet i värdering på grund av att man inte gjort klart vad man är oenig om (skenbar oenighet). Om A säger, att S är bra, och B säger, att S inte är bra, så kan båda ha rätt. En eller båda kan ha orätt, när A och B är eniga om att S är bra. Vilketdera som är fallet beror bl.a. på vad som menas med att S är bra, vilka kompletteringar som är tänkta (dvs. t.ex. vilka syften som är förutsatta) och vems skäl som tänks vara relevanta. Oenigheten härrör från att man egentligen ställer olika frågor, tänker på olika saker. Härunder faller även den situationen att ingen egentlig motsägelse förefinns emedan A och B talar med olika grad av förenkling.³⁹

(2) Oenighet i värdering på grund av att man använder samma ord för olika begrepp. (Specialfall av (1).)

(3) Oenighet i värdering på grund av att man har olika information eller saknar viss information, dvs. de som är oeniga har olika teoretiskt underlag. A och B tror olika saker och gör därför olika värderingar. Uppfatt-

³⁷ Se t.ex. Kovesi s. 54, 57. – Om 'objektivitet' som liktydig med 'materialism', se Bergström (Objektivitet) s. 103–108 (objektiva utsagor handlar om "yttre" saker).

³⁸ Se Warnock s. 3–4, 121–122, 138–142, Kemp s. 182–183, Russell (Moral) s. 57, 108–119, Edel s. 96–100, Toulmin s. 28, Ziff s. 239–247.

³⁹ Passmore (Objectivity) s. 109–110.

ningar om vad som kommer att hända, om man gör vissa saker, är härvidlag särskilt viktiga, men hit hör också sådana som har religiös grund. Sesonske säger:

Any accurate survey of the human scene, past or present, will reveal, I believe, that by far the majority of issues over which individuals and groups bitterly and often violently disagree are those concerning the means to commonly acknowledged general ends.⁴⁰

Edel framhåller:

The illustration sometimes found of abandoning parents (or killing them) before the advent of physical decline – on the ground that a person forever remains in the hereafter in the state in which he departs this life – clearly is no evidence against filial piety; it may even be the strongest evidence for it.⁴¹

Och Russell säger:

På ett visst utvecklingsstadium gillade primitiva samhällen kannibalism och människooffer. Spartanerna gillade homosexualitet, som för judar och kristna var någonting avskyvärt. Fram till slutet av 1600-talet gillade nästan alla att man brände kvinnor som troddes vara häxor, vilket vi nu betraktar som en meningslös grymhet. Men dessa olikheter hade sin rot i olika uppfattningar om handlingarnas verkningar. Människooffer troddes befrämja fruktbarheten. Spartanerna trodde att homosexualitet befrämjade tapperhet i krig. Vi kanske fortfarande skulle gilla att man avrättade häxor, om vi trodde att de hade den makt att skada som man tillskrev dem på medeltiden.⁴²

(4) Oenighet i värdering på grund av att man – till följd av olika erfarenheter, genetisk konstitution, osv. – har olika förmåga att göra de distinktioner som ligger till grund för värderingar. Relativt få behärskar att diskriminera på det sätt som behövs för att man skall kunna bli en professionell vinbedömare, men principiellt skiljer sig denna bedömarelit inte från den i ofantlig majoritet varande elit som har förmåga att diskriminera mellan olika färger på ett sätt som de färgblinda inte kan.⁴³

⁴⁰ Sesonske s. 63. Se även Bergström (Objektivitet) s. 119–120.

⁴¹ Edel s. 216. Se även Parker s. 209–210, Richards s. 225.

⁴² Russell (Moral) s. 127–128.

⁴³ Se Sibley s. 46 (även mot uppfattningen att egenskaper inte kan vara objektiva, dvs. inte kunna tillskrivas objekt, därför att de är relativa till ett subjekts organism eller till att

(5) Oenighet i värdering på grund av att skälen för eller emot att p inte är konklusiva. I många fall måste ju pro- och kontraargument balanseras, och det är inte säkert att A tar steget över till att acceptera att det är sant att p, fastän B gör det. Alla är fria att ta ställning på detta sätt, och det finns alltid ett visst utrymme för att på samma underlag komma till olika åsikter huruvida skälen för en viss ståndpunkt är tillräckliga. Det finns ingen anledning att förvänta enighet i allvarliga, komplicerade frågor. Komplikationsgraden är särskilt påtaglig i politiska, etiska och estetiska frågor.

De angivna källorna⁴⁴ till oenighet beträffande värderingar måste avföras från diskussionen om värdeutsagornas objektivitet och subjektivitet, redan därför att de inte har någon särskild betydelse för värdeutsagor. Det är poänglöst att säga att värdeutsagor är subjektiva, därför att folk är oeniga på sådana grunder, eftersom precis detsamma gäller för (andra) utsagor om sakförhållanden. Det kan inte påvisas, att värdeutsagor i motsats till enbart teoretiska utsagor skulle vara sådana, att det är logiskt omöjligt att nå enighet om huruvida de är sanna.

De som skiljer mellan grundade och ogrundade värdeutsagor menar, att det inte finns någon möjlighet att lösa oenighet om vad som är ”gott i sig” och smakfrågor. Men oenigheten torde i allmänhet vara lätt åtkomlig genom kompletteringar av ”S är god (osv.)” och preciseringar därav (t.ex. till ”S är sådan att det finns skäl för A att ...”).

Andra hävdar, att när två ”ways of life” går i sär, så finns det inte plats för ytterligare argumentation.⁴⁵ Det är naturligtvis så, att värdeutsagornas relativitet (handlingsskäl är någon eller någras skäl) omöjliggör att man försöker bli enig om vad det finns skäl att vilja oberoende av att någon har skälen. För att kunna göra detta måste man ju uppfatta värdeutsagor som absoluta (t.ex. så att de kan härledas från en guds befallningar eller att de har del i begreppet värde i en platonsk idévärld) – en uppfattning som har oöverstigliga svårigheter att göra sig gällande.⁴⁶ Av att värdeutsagor är relativa följer dock varken att man inte kan argumentera om innehållet

ett subjekt har vissa kunskaper och erfarenheter; i sådant fall vore t.ex. färger hos objekt och att ord har viss betydelse inte något ”objektivt”).

⁴⁴ Andra kunde anges; se Passmore (Objectivity) s. 108–110.

⁴⁵ Kemp s. 204–205.

⁴⁶ Se t.ex. Downie s. 174–176.

i ett "way of life" eller att värdeutsagor på något plan skulle vara mindre "objektiva" än andra utsagor.⁴⁷

Att folk är oeniga om huruvida S är värdefull ger enligt det sagda inget skäl för att finna värdeutsagor vara subjektiva och andra utsagor objektiva. Oenighetsproblematiken kräver ingen lösning, som är säregen för värdeutsagor. När vi har tagit bort de sätt varpå oenighet kan uppkomma som är gemensamma för alla utsagor, finns inget sätt kvar varpå man kan vara oenig, utom det att man gillar olika saker. Men jag upprepar: oenighet om huruvida det är sant, att t.ex. whisky smakar gott, är skenbar och försvinner så snart utsagan kompletterats och preciserats. Det är missvisande att, såsom är brukligt, för denna situation säga att man kommer överens om att inte komma överens ("Om smaken skall man inte disputerat!"). Det finns nämligen inget att komma överens om utom det varom man redan är överens: att whisky smakar gott, när A dricker det, men inte när B gör det. Detta är inte märkligare än att vissa personer tycker att en viss behandling gör ont, medan andra inte gör det. Det finns inget som smakar gott i sig, oberoende av att det finns människor som gillar smaken, lika litet som det finns något som gör ont i sig, oberoende av att människor upplever smärtsensationer.

DeWitt Parker menar, att man vid "värdeopposition", förutom att komma överens om att inte komma överens, kan välja mellan bl.a. följande: att försöka uppföstra eller övertyga opponenter med alla tänkbara medel, inklusive att tvinga henne till underkastelse med våld, att förstöra henne, att kompromissa, att försöka integrera de olika uppfattningarna och att underkasta sig opponentens uppfattning.⁴⁸ Envar inser säkert vilken betydande roll dessa metoder att "lösa" fall av oenighet haft och har vid teoretiska frågor, både i ordinär skolundervisning och när sanningen syns så uppenbar att ett korståg eller en vistelse i koncentrationsläger framstått som det lämpligaste sättet att få alla att bli eniga.

⁴⁷ Såsom Baier (Value) s. 47 säger, är det inget hinder för verklig kunskap, att värdeutsagor baserar sig på "people's tastes" och därför ger "truths which are person-relative". Intelligenskvoter och ögonfärg är också personrelativa företeelser, men påståenden härom har aldrig därför ansetts vara "subjektiva". Inte heller skall olikheterna överdrivas: "lovers' and torturers' handbooks have a remarkable universality of application" och människornas grundläggande behov är gemensamma (näring, skydd mot kyla, osv.).

⁴⁸ Parker s. 210–238. – Ziff s. 247: "But not everything that puts an end to a question counts as an answer", däribland ej "all the pressures that can be brought to bear on individuals to put an end to their individuality when as often happens it becomes intolerable."

'Subjektiv' används ofta pejorativt. Det framgår då av kontexten att subjektivitet anses vara en defekt. Det objektiva saknar brister, är ett ideal. Det subjektiva är behäftat med brister inom en vid ram. Den som handlar subjektivt låter sitt handlande och tänkande ledas av "känslor" och kort-siktiga intressen i stället för av rationella skäl, hon handlar impulsivt, tar ställning utan att ha övervägt skäl för och emot i den utsträckning som krävs av en rationell människa. Det subjektiva är det som är dåligt (otillräckligt) grundat.⁴⁹ Denna subjektivitet har inget särskilt med värdeutsagor att göra, vilket bl.a. framgår av att man tillskriver något subjektivitet genom att använda värdeutsagor: det som är subjektivt når inte upp till de krav som det finns anledning att ställa.

Anklagelser om subjektivitet på nu skisserad grund torde vara vanliga-re för framställningar än för utsagor. Sålunda kan vetenskapliga framställningar sägas vara subjektiva, när de har brister såsom att de är osakliga (dvs. innehåller osakliga argument),⁵⁰ ytliga, oinitierade, metodologiskt undermåliga, partiska, vilseledande (t.ex. genom ensidigt urval) eller innehåller en påtaglig mängd osanna påståenden, missförstånd, gör felaktiga analogier, ställer fel frågor, överförenklar, osv. Att dessa förhållanden är att beteckna som brister följer delvis redan av de använda ordens betydelser, men framgår förnämligast genom en logisk eller empirisk korrelation med företeelser som det finns mycket starka pragmatiska skäl att vilja slippa se i vetenskapliga sammanhang: felaktiga premisser, obevisade premisser, felaktiga slutsatser, otillräcklig eller felaktig materialbearbetning, inkonsekvenser, oförenlighet med kända fakta, ogrundade hypoteser och ofullständighet (relevanta fakta ej beaktade).⁵¹

⁴⁹ Se t.ex. Kemp s. 201–203, Regnéll (Objektivitet).

⁵⁰ Se ovan avsnitt 7.1 (slutet).

⁵¹ Se närmare Hermerén s. 89–99, 109–111, 139–173. Rörande orimliga eller oklara objektivitetskrav på vetenskaper och vetenskapliga framställningar, se t.ex. Passmore (Objectivity) och Hermerén s. 105–109, 112–113: exempelvis att framställningen skall ligga utanför medvetandet eller vara oberoende av forskarens medvetande eller vara oberoende av subjektiva faktorer, att den skall redovisa alla förutsättningar, att deduktion är den enda legitima formen för rationell argumentation, att framställningen skall direkt bygga på tillgängliga data, däribland "objektiva experiment" (om ett objektivitetskrav på observationer och experiment som bl.a. går ut på att de kan upprepas och att samma resultat skall nås av andra personer som upprepar dem, se Hermerén s. 80–84; ett sådant krav skulle underminera t.ex. de historiska vetenskaperna), att den inte bygger på vittnesmål, att den innehåller uttryck som har samma betydelse för alla, att den håller sig till

Till sist några ord om ett objektivitetskrav, som till del kan hänföra sig till värdeutsagor, nämligen kravet på *intersubjektivitet*. Det är förstås tämligen oklart, vad de som talar om intersubjektivitet avser. I många fall torde man mena just detsamma som att enighet råder eller är tänkbar – men som vi sett är brist på enighet det normala och innehållet i värdeutsagor är inget som man är mer oenig om än innehållet i andra utsagor. För övrigt: hur många eller vilka måste vara eniga för att "intersubjektivitet" skall råda? Kollektiva villfarelser, politisk anpassning, slarv och inkompetens leder lätt till förfärande hög grad av enighet om ting som vid närmare påseende visar sig vara falska. Det torde dock kunna hävdas, att det är vanligare att det varom de flesta är eniga är sant än att det är falskt. Ett sätt att bestämma intersubjektivitet är att säga, att endast de utsagor är intersubjektiva från vilka man kan härleda satser som kan verifieras upprepade gånger, men ett sådant krav kan ställas bara i de experimentella vetenskaperna. Popper karakteriserar kravet på intersubjektivitet som ett krav på principiell testbarhet; testimplikationer skall kunna härledas.⁵² Detta krav är rimligt eftersom att det annars inte går att avgöra om en utsaga är sann.⁵³ Men härav följer inget särskilt för värdeutsagor.⁵⁴

En annan sak är att det låter sig sägas att det inte kan finnas något mer objektivt än intersubjektivitet. Vad som då avses är att det är människor som avgör vad som är sant, inte en avläsbar Verklighet.⁵⁵

atomistiska fakta, att den inte väljer bland materialet eller att den anvisar metoder för att välja mellan hypoteser i konflikt.

Rörande idén om "fullständiga" beskrivningar, se Runciman; beträffande ett krav på redovisning av "alla relevanta faktorer" säger han (s. 386): "no more can be said than that as in the context of a value-judgment you must not fail to report anything which, if you had reported it, would have modified my approval or disapproval, so in the context of a description you must not fail to report anything which would have modified my recognition of the state of affairs described." Se även Bergström (Objektivitet) s. 98–103.

Om olika "objektivitetsproblem" (generella, speciella och praktiska), se Hermerén s. 187–199.

⁵² Popper s. 44–48, 280. Se i övrigt Hermerén s. 114–132 och Bergström (Objektivitet) s. 60–65 (i vetenskaplig verksamhet), 108–118 (hos vetenskapliga resultat).

⁵³ Om att (principiell respektive faktisk) testbarhet är nödvändig för att man (principiellt eller faktiskt) skall kunna avgöra om en framställning är "objektiv" (i t.ex. betydelserna 'saklig', 'opartisk', 'ej missvisande'), se Hermerén s. 135–139.

⁵⁴ Bergström (Objektivitet) s. 118–120.

⁵⁵ Se t.ex. Sparkes.

17.5 ESTETISKA OCH KONSTNÄRLIGA VÄRDERINGAR

Etik och estetik brukar sidoordnas som värdeteoretiskt problematiska områden. Samtidigt är det vanligt att de tas som fundamentalt olika: i moraliska frågor har man inte sista ordet själv, medan man på något sätt har det i estetiska frågor. Det ligger en riktig iakttagelse bakom denna tanke. Det är inte givet att moraliska skäl verkligen är skäl, men om de är skäl, så har de inte direkt med en persons gillanden att göra. Estetiska skäl har uppenbarligen en mycket starkare anknytning till gillanden, och man behöver inte tveka om att estetiska skäl är skäl. Problemet blir ett annat, nämligen att förklara varför vissa skäl med klar hedonisk bakgrund utgör en särskild kategori. Jag är inte säker på hur detta lämpligast skall göras och inte heller på om det är av någon vikt att kategorin preciseras. Estetisk teori har en benägenhet att koncentrera sig på konst, men det finns ingen anledning att begränsa bedömning och diskussion av konst till vad som har att göra med en specifikt estetisk synpunkt.

Att säga något närmare om den estetiska synpunkten skulle helt falla utom ramen för denna framställning, även om jag vore kompetent att göra det. Några sidor skall dock ägnas åt ett försök att ange vilka typer av skäl som rimligen kan kallas 'estetiska' eller 'konstnärliga'.

Till en början skall sägas att estetiska skäl är pragmatiska skäl, alltså skäl för och emot att göra något, och detta något är i grunden begränsat till "passiva" aktiviteter. Estetiska skäl är skäl för och emot att se på något eller lyssna på något. (Estetiska skäl kan naturligtvis verka som skäl för att göra andra saker. A kanske köper en matta som hon finner vara estetiskt tillfredsställande, och detta är ett av skälen till att hon köper den – men det förutsätter att hon vill ha mattan bl.a. för att se på den, eller låta någon annan se på den.)

Härmed är dock ingen tillfredsställande karakteristik given av vad som är estetiska skäl. Av olika lösningar, som föreslagits för att ytterligare avgränsa den estetiska dimensionen, går en ut på att det avgörande är huruvida en särskild *estetisk känsla* uppkommer. Problemet med denna idé är att man inte synes kunna identifiera känslan som annat än just en på estetiska grunder uppkommen känsla, varför man är lika ovetande som förut om vad som kännetecknar det specifikt estetiska.⁵⁶ Nästan lika

⁵⁶ Se t.ex. Kemp (Generalization) s. 153, Casey s. 72–75 och även Osborne s. 117–119, 204–208, Osborne (Introduction) s. 12.

problematiskt är att åberopa en *estetisk attityd*. Hur skulle denna karakteriseras? Man ser inte eller hör inte på något annat sätt än annars, när man är uppmärksam på ett estetiskt objekt.⁵⁷ Eftersom 'attityd' är ett problematiskt ord, talar en del hellre om *estetiska upplevelser*. Gemensamt för de olika försöken att ringa in dessa är att man använder uttryck såsom "psykisk distans", "höggradig uppmärksamhet på objektet", "tendens till absorption och kontemplation" och "bortseende från praktiska angelägenheter". Osborne sammanfattar "the tendency of recent writing":

The aesthetic attitude is commonly represented as a mode of awareness in which a thing is apprehended for its own sake. Expansion of awareness for its own sake rather than the lure of pleasure or the extension of theoretical understanding is regarded as the proper goal of aesthetic activity.⁵⁸

Men vilka handlingsskäl döljer sig i frasen "for its own sake"? Det får vi aldrig veta. Jag tror, att det är omöjligt att få klarhet i vad som kännetecknar den estetiska dimensionen utan en betoning av vad som kännetecknar objekten för upplevelser i stället för personer som upplever.

Det som kännetecknar objekt som estetiska synes vara två saker:

- (1) en "ram", som så att säga gör omgivningen i tid och rum irrelevant;
- (2) de mer eller mindre avlägset hedoniska skäl som är relevanta anknyter till relationer inom denna ram, dvs. interna relationer i motsats till externa, och dessa relationer är snarare formella än materiella.

Härav följer bl.a. detta: det finns ingen särskild anledning att betona graden av upplevd lust hos en viss person som ett avgörande kriterium för styrkan hos de estetiska skälen. Koncentrationen ligger inte på hur man själv reagerar utan i främsta rummet på hur objektet är beskaffat. Det är inte ens gillande – om man själv gillar objektet – som är betydelsefullt utan varför man gör det; ett mot objektet riktat intresse som hänför sig till de interna relationerna kan väl vara det väsentliga i upplevelsen, medan hedoniska komponenter kommer i bakgrunden. Det finns ingen anledning att skilja mellan det estetiska objektets verkliga och skenbara beskaffenhet. Genetiska frågor, t.ex. vem som har gjort en tavla, saknar betydelse, liksom t.ex. huruvida en tavla är en kopia av en annan (under förutsättning att de är praktiskt taget likadana).

⁵⁷ Se t.ex. Dickie.

⁵⁸ Osborne (Introduction) s. 14, se närmare s. 11–15 och Wollheim (Art) s. 109–119.

De interna relationer som är avgörande från estetisk synpunkt kan sammanfattas under rubriker, varav de viktigaste rör *enhetlighet* (sammanslag, harmoni, symmetri, osv.), *komplexitet* (kontrastriktedom, subtilitet, fantasiriktedom), vilka båda kan sägas falla under *organisation* eller struktur (härunder kan också föras t.ex. stilighet). Ett estetiskt fullödigt objekt kännetecknas av enhet och variation, inget är överflödigt och inget saknas. Av betydelse för det estetiska värdet är vidare graden av *intensitet* (vitalitet, livlighet, behaglighet, osv.).

Med denna förklaring förblir den estetiska dimensionen tämligen oklar i sin avgränsning. Men detta är av underordnad betydelse. Estetiska skäl kännetecknas ju av att de inte ensam motiverar andra aktiviteter än perceptiva.⁵⁹

Estetiska bedömningar är inte förbehållna konstverk. Allting kan ses från den estetiska synpunkten. Men konst är naturligtvis särskilt förknippad härmed. Osborne säger:

Works of art are objects specially designed to evoke aesthetic experience and to sustain prolonged aesthetic attention at a high level of concentration.⁶⁰

Konstverk skiljer sig från naturliga estetiska objekt däri att de är producerade,⁶¹ men det torde inte kunna sägas, att de exklusivt eller alltid är producerade i syfte att ge tillfredsställelse från estetisk synpunkt. Konsten har en rad andra funktioner och syften.⁶² Det går inte att definiera 'konstverk' som "något som är producerat för att ge estetisk tillfredsställelse". I så fall hade medeltidens människor ingen konst. Det måste också vara oriktigt att i definitionen göra tillägget "eller faktiskt ger, har givit eller kommer att ge estetisk tillfredsställelse". Visserligen är estetiska bedömningar på ett särskilt sätt relevanta för konstverk, och utvidgningar av och förändringar inom konstarterna kan knappast motiveras på annat

⁵⁹ Till det sagda, se t.ex. Passmore (Aesthetics) s. 52–55, Findlay (Aesthetic), Beardsley s. 245–253, 312–315, Casey s. 25–28, 191, 193, Sparshott s. 84–86, 202–205, 218–220, 264–266, Osborne s. 16–56, 201–202, Peacock s. 107–114, Wollheim (Art) s. 156–158, Hedenius (Villkor) s. 278–301 (som dock bygger på ett otillräckligt förklarat fenomen "skönhetsupplevelse" som central faktor). Se även Ekman s. 160–169 om den "estetiska lusten" och Wittgenstein (Lectures) s. 13–15 (om den estetiska missnöjesreaktion som kännetecknas av ett visst obehag förenat med vetskap om vad som är fel hos objektet).

⁶⁰ Osborne s. 202.

⁶¹ Gibson s. 39.

⁶² Se närmare Sparshott s. 198–311, Osborne s. 126–165, Peacock 22–44.

sätt än från estetisk synpunkt, men den föreslagna definitionen blir naturligtvis alldeles för vid.

Anledningen till att estetiska bedömningar är särskilt relevanta för konstverk synes vara att centrala, uppenbara fall av konstverk är sådana som både är avsedda att ge och faktiskt ger estetisk tillfredsställelse. Det som är bra såsom konst måste vara bra från estetisk synpunkt. Övriga konstverk grupperar sig runt typfallen främst genom att objekten har samma form (t.ex. tavlor) eller annars är tillkomna i enlighet med de sociala konventioner som i en viss historisk miljö är rådande för det samhälleliga institutet konstska-pande.⁶³

Pragmatiska skäl för att på något sätt välja ett visst konstverk behöver således inte inskränka sig till estetiska skäl, vilka som sagts har att göra med verkets organisation (enhet och variation) och hur levande och intressant denna organisation är. Skälen kan lika väl vara moraliska eller religiösa. Sådana skäl kan emellertid samverka med de estetiska: de kan göra konstverket mer levande, upplevelsen av det kan bli intensivare, organisationen blir kanske inte begriplig, om inte t.ex. den religiösa bakgrunden är känd.⁶⁴

Från estetiska skäl bör vi skilja artistiska och konstnärliga skäl. *Artistiska* skäl har att göra med hur väl konstverket är utfört från, låt oss säga, hantverksmässig, ”teknisk”, synpunkt.⁶⁵ Här förutsätts ett åskådligt ideal som mönster. Intressantare är de *konstnärliga* skälen: skälen för och emot att välja något som ett bidrag till konsten – vilka indirekt utgör underlag för att tillskriva konstnären teknisk godhet som skapande konstnär, inte bara som artist, ”tekniker”.

Från konstnärlig synpunkt är bl.a. att beakta graden av *originalitet* hos ett konstverk. Anledningen till att detta – att ett konstverk är originellt – inte kan sägas vara ett estetiskt skäl är delvis att finna i att normalt endast sådan originalitet som är relevant från estetisk synpunkt gör att det finns skäl att välja ett originellt verk. I vart fall kan inte allt som är nytt vara av betydelse från estetisk synpunkt, och det synes inte möjligt att avgränsa de relevanta fallen utan att förutsätta den estetiska synpunk-

⁶³ Om begreppen konst och konstverk, se Sparshott s. 91–197, Wollheim (Art), Osborne s. 166–200, Osborne (Introduction) s. 6–11, 22–23 och Hedenius (Villkor) s. 288–295 (han skiljer mellan äkta och oäkta konst: syftet och förmågan att ge ”skönhetsupplevelse” är perifer hos den oäkta konsten, men denna har påtagliga yttre likheter med den äkta).

⁶⁴ Se t.ex. Casey s. 179–197, Peacock s. 58–65, 132–138.

⁶⁵ Passmore (Aesthetics) s. 51–52.

ten som given.⁶⁶ Men dessutom: såsom det specifikt estetiska bestämts kan det inte ha någon betydelse om ett konstverk är originellt eller ej. Originalitet är ju relativ till en viss historisk situation, och det finns inget nödvändigt samband mellan upplevelser av ett konstverk och när eller hur det har tillkommit.

Ännu viktigare som konstnärliga skäl (för och emot att på lång sikt välja ett konstverk) är de som har att göra med *verkets förmåga att hålla intresset för det vid liv*. Denna förmåga har ibland att göra med graden av originalitet. Det finns vidare ett samband med de estetiska kvaliteterna. Ju mer komplext ett verk är, desto större är möjligheterna att ständigt upptäcka nya ting i det. Inget konstverk är ett mästerverk, om det inte tål upprepade konfrontationer, så att intresset bibehålls eller ökar, eller inte kan fortfara att fånga människors intresse generation efter generation.⁶⁷ I denna förmåga har vi ett kriterium för att skilja mellan ”verklig” konst och ”enbart” underhållning. God underhållning kan väl vara dålig från estetisk och/eller konstnärlig synpunkt, men god konst måste vara bra från både estetisk och konstnärlig synpunkt (om den är bra såsom konst). Sparshott säger:

Esoteric arts are subtle and complex; they are esoteric because these qualities make them impossible to appreciate fully, and sometimes hard to enjoy at all, without long training. Conversely, these qualities make the satisfaction they yield not only rich but long-lasting. Popular arts, on the other hand, are simple and obvious; one enjoys them readily, but tires of them rather soon. This high fatigue rate may seem to be characteristic of entertainment as opposed to art ... because it is essential to the entertainment industries.⁶⁸

⁶⁶ Se Osborne s. 217; se även Peacock s. 115–122.

⁶⁷ Osborne s. 36: ”Years of study and experience, half a lifetime of growing familiarity, may contribute to the full appreciation of a great work of art ...”. Se även Peacock s. 72–73 och 86–106.

⁶⁸ Sparshott s. 139, se även s. 86–89, 129, Meynell s. 22 och även Ekman s. 203–204 och Osborne s. 205. Tanner s. 72: ”in adopting capacity for survival as a test of the value of a work, we aren’t making a merely formal requirement, but also a substantive one, to the effect that it is certain kinds of properties which a work may possess that are responsible for its value, namely those properties which express, or find a response in, certain permanent tendencies in human nature.” Osborne s. 37: ”When a work no longer holds anything new for us aesthetic boredom inevitably sets in and for the time being at any rate we have ‘out-grown’ that particular work or artist.”

De estetiska och konstnärliga synpunkterna hör samman med syn och hörsel.⁶⁹ Behag upplevs emellertid i lika hög grad via känsel, lukt och smak, och vi talar ju också om konst i t.ex. gastronomiska sammanhang ("kokkonst"). Uppenbart är att också på detta plan finns stort utrymme för variationer i förmåga att skapa och diskriminera. En viss maträtt kan bedömas från artistisk synpunkt, ett recept ibland från konstnärlig (dvs. som bidrag till kokkonsten). Det finns mästare bland kockar, vinframställare och parfymblandare. Likheten mellan sådan (kvasi)konst och "egentlig" konst ligger främst i elementet av kreativitet, eftersom den förra inte anknyter till den estetiska synpunkten, annat än rudimentärt (jämför t.ex. balans, harmoni, rikedom i smak- och luktsensationer).

Estetiska skäl har större vikt i konstformer där form, organisation och struktur är framträdande komponenter – t.ex. i bildande konst, poesi, balett och musik – och mindre i konstformer, där det är innehållet som i första hand fångslar. Litteraturkritik tar i ganska liten utsträckning sikte på estetiska skäl. En romans förmåga att överleva beror på helt andra saker än en tavlas. En bra bok behöver inte alls vara bra som konst, medan det är sällsynt att vi har skäl att säga att en tavla är bra, fastän den inte är bra såsom konst. En bra författare behöver inte vara en god konstnär, men en bra tavelmålare måste nästan alltid förutsättas vara en god konstnär.

Den estetiska aspekten på konst är alltså bara en av flera, även om den är central för begreppet konst. Estetisk godhet är bara en av flera sorters godhet hos konstverk. Vad som menas med att något är bra har behandlats ovan i kapitel 14 och det finns inget principiellt att tillägga, som är av särskilt intresse för konst. Genom kompletteringar såsom "från estetisk synpunkt" och "från konstnärlig synpunkt" begränsas de relevanta skälen. Som alltid kan olika personer i samma situation ha skäl för eller emot olika saker. Men såsom framgått av karakteristiken av estetiska och konstnärliga skäl duger det inte att säga, att S är bra från estetisk eller konstnärlig synpunkt, endast därför att någon tycker om S.

Det finns stort utrymme för argumentation, men också stort utrymme för oenighet, eftersom konstverk som är bra konstnärligt och/eller estetiskt i allmänhet är mycket komplicerade och kan uppfattas och tolkas på många olika sätt,⁷⁰ och eftersom man inte kan komma förbi att olika per-

⁶⁹ Se ovan avsnitt 8.8 vid noterna 29 och 30.

⁷⁰ Macdonald s. 125: "In art, the dead are never finally buried": det tillkommer ständigt nya tolkningar och värderingar; "resurrection of forgotten works" är ett vanligt fenomen.

soner reagerar olika på estetiska stimuli. Till väsentlig del hänger oenigheten samman med att olika personer har mycket varierande förmåga att göra estetiskt relevanta diskrimineringar, vare sig detta beror på olikheter i erfarenheter och intresse eller är genetiskt betingat. Sådan oenighet är emellertid lätt att tolerera, jämfört med t.ex. oenighet i moraliska frågor, eftersom den inte har några påtagliga praktiska konsekvenser, utom när det gäller stadsplanering o.dyl. Estetiskt inriktad perception är så att säga en privatsak.⁷¹ Vi är därför mindre intresserade av jämförelser (inom klasser) än av om något är bra eller dåligt. Behovet av konkurrens är inte så stort, beroende på svårigheterna att finna "naturliga" jämförelseklasser och på att varje konstverk i princip är unikt – två lika goda konstverk är inte alternativ till varandra, de kan normalt inte ersätta varandra på det sättet att det kvittar vilket man väljer.⁷² Jämförelser är dock vanliga i estetiskt relevanta beskrivningar (bl.a. därför att sådana ofta sker i icke-elliptiska relativa termer) och i konstkritik.

Estetiskt eller konstnärligt värde föreligger hos S, om det faktiskt finns skäl att välja S utifrån den estetiska eller den konstnärliga synpunkten. Ett konstverks estetiska värde kan utilistiskt eller instrumentellt stå i relation till det specifikt "estetiska" behaget. I det senare fallet måste alltså även det som är instrumentellt dåligt från estetisk synpunkt vara något som ändå är utilistiskt bra, dvs. ha förmåga att framkalla estetiskt behag.⁷³

Estetiska och konstnärliga standarder och normer avviker inte från andra standarder för godhet; se ovan avsnitt 14.5. Sådana normer är empiriska generaliseringar rörande under vilka omständigheter något är bra.

⁷¹ Talmor s. 114.

⁷² Se t.ex. Kemp (Generalization) s. 134, Macdonald s. 124–125, Harré (Appraisals) s. 137. – Hampshire överbetonar konstverkens karaktär av unikum, när han hävdar, att estetiska värderingar och jämförelser egentligen är moraliska: att vissa saker bör läsas, ses, höras, osv. hänger samman med "the whole economy of human needs and purposes" (s. 169). Han synes mena, att estetik bara har att göra med frågan "What is the peculiar arrangement of elements here and what are the effects of this arrangement?". Värderingar skulle alltså inte kunna ske från någon estetisk synpunkt, och det skulle för estetiken vara ointressant, om och varför någon är intresserad av konst. Se kritik hos Casey s. 37–39 och Gibson s. 19–22, vilken bl.a. framhåller, att man för att visa att ett konstverk är unikt eller vad som är originellt i ett "arrangement of elements" måste göra jämförelser (s. 21: "No particular case can be properly studied as a particular case except in the light of other particular cases."). Hampshire håller i verkligheten inte fast vid sina egna krav. Se numera även Sibley (Art).

⁷³ Se också ovan avsnitt 14.3 not 16.

Particular judgements are not deduced from these general standards, and true in virtue of being so deduced, for the general standards are corrigible by particular judgements.⁷⁴

Det som gör att något är bra från estetisk eller konstnärlig synpunkt är synnerligen varierande, bl.a. därför att olika slags konstverk har helt olika "naturliga" kvaliteter. Det är inte heller säkert att det går att finna några tumregler för hur man skall göra för att skapa god konst.⁷⁵ Uppenbart är att man inte kan ge några regler för hur man är konstnärligt originell.⁷⁶ Vidare finns ingen garanti för att den konstnär som följer de estetiska och konstnärliga regler som kan formuleras lyckas åstadkomma något bra. Det som i ett fall gör att en tavla är bra, kan i ett annat göra att den är dålig.⁷⁷ (Detsamma gäller för moralen: vad som är värdefullt under vissa omständigheter kan sakna värde under andra.) Genom att man bryter mot normer kan nya effekter nås, vilket med tiden kan leda till att nya normer formuleras.⁷⁸

⁷⁴ Casey s. 136, se även Brunius s. 117, Talmor s. 112 ("The aesthetic standards are derived from the particular objects, the works of art, in which laymen, critics and artists find qualities which they value."), Gibson s. 94. – Siegler s. 172: "that reasons based on laws do not support verdicts does not entail that reasons which are not based on but which conform to laws do not support verdicts." Siegler kritiserar emotivisten Isenberg, som menar att estetiska skäl (som skulle vara skäl baserade på estetiska normer) inte kan påverka att vi finner ett konstverk vara bra eller dåligt. – Jämför också Osborne (Introduction) s. 17 – se även Osborne s. 218 – som hävdar att "evaluation" av ett konstverk kräver jämförelse med en standard, vilket skulle göra att värderingar har en mindre framträdande roll i konstkritik än man i allmänhet tror, eftersom i den mån ett verk är unikt det inte finns någon standard att tillgripa. Osborne har här låtit sig lockas av idén att "S är god" alltid betyder att S är god av sitt eller något slag (se därtill ovan avsnitt 14.3).

⁷⁵ Talmor s. 104–107, Meynell s. 28, Passmore (Aesthetics) s. 54, Gibson s. 24. – Standarderna blir givetvis olika inte bara för olika konstformer utan också för olika slag av konstverk inom dessa, t.ex. för olika genrer, varvid tydligtvis stor frihet råder när det gäller att ange den klass som normen hänför sig till. Se Talmor.

⁷⁶ Hare (Freedom) s. 145.

⁷⁷ Osborne s. 217: "Balance and symmetry may in some cases be out of key; a too exactly proportioned composition may be frigid and uninspired for that reason; even harmony between form and content may be out of place in works whose general effect is achieved through the poignancy of contrast." Jämför Brunius s. 115.

⁷⁸ Brunius s. 115. – Om estetiskt värde, se vidare t.ex. Beardsley s. 308–318, Meynell (bl.a. s. 32: om att man inte personligen behöver uppleva något för att finna att ett konstverk är bra), Osborne s. 214 (bl.a.: ett konstverks "raison d'être is to evoke and sustain appreciation and it has aesthetic value in so far as it is adapted to do this in a competent observer."), Edgley s. 59, Foot (Reasons) s. 206. – Om rättsskydd för konstnärliga

Olika sätt att vara estetiskt och konstnärligt bra får olika betoning under olika tider, av olika personer och i olika kulturer. Konsternas förändringar sker åtminstone i ett större perspektiv tämligen kontinuerligt, utan abrupta språng, under inverkan av vad som "ligger i tiden": när folk har blivit vana vid vissa uttrycksformer, stilar och stildrag, osv., är det en tidsfråga när man börjar tröttna, och det finns utrymme för nya uttrycksformer, osv.⁷⁹ Modeartade svängningar i betoningen av vissa uttryck för estetisk och konstnärlig godhet gör naturligtvis inte att bara det nya, det som fångar uppmärksamheten hos ledande grupper av konstnärer, kritiker, osv., egentligen är bra. Estetisk och konstnärlig godhet försvinner inte av att den för tillfället inte "utnyttjas" särskilt mycket. Verket har sitt värde kvar så länge det har förmåga att ge estetisk tillfredsställelse, och det konstnärliga värdet är ju för övrigt också beroende av under vilka omständigheter det tillkommit.⁸⁰

En förutsättning för att med framgång kunna bedöma ett konstverk kan vara, att man ser det som tillhörigt en viss kategori. Detta kan kräva särskild träning och särskilda kunskaper. Även historiska fakta är av be-

och estetiska värden, se Grönfors (också om existensen av en konstbörs: konstverk åsätts värden i pengar räknat, som är mer beroende av det konstnärliga än det estetiska värdet hos verket).

⁷⁹ Wittgenstein (Lectures) s. 6: "You can say that every composer changed the rules, but the variation was very slight; not all the rules were changed. The music was still good by a great many of the old rules." Se vidare s. 3, 5–10: Wittgenstein såg konst som relaterad till regler och normer; vokabulären i estetiken är 'rätt', 'precis', 'passar', osv.; reglerna konstituerar olika språkspel i olika samhällen och kulturer, och de kan ses som uttryck för "what certain people want". Med den emotivistiska grundsynen och den starka betoningen av självtillräckliga livsformer (se därtill befogad kritik av Trigg, främst s. 27–42, 64–72) ser han ingen anledning att ställa frågan av vilka skäl just de normerna finns.

⁸⁰ Se närmare Gibson s. 73–100, bl.a. s. 80: "the excellences are plural, mounting to unity only in the outstanding paradigm cases." – Se Ekman s. 169–206 för en översikt av olika uppfattningar om betingelserna för ett konstverks värde. Själv stannar han för en etiskt beroende estetik, som kan sammanfattas i att argument inom följande dimensioner är relevanta: (1) fiktivitet, dvs. förmåga att suggerera känslor eller att träffande och karakteristiskt återge situationer, händelser, personer och miljöer; denna förmåga tas som sammanhängande med och beroende av verkets koherens eller konsekvens (enheten i mångfalden); (2) originalitet; och (3) ett "formistiskt" kriterium: innehållet skall vara av självhygieniskt ideal art, bejaka tillvaron, ge uttryck för inre jämvikt och frihet; härunder förs också sådant som komplexitet hos verket och upplevelsens intensitet. Som synes för Ekman samman skäl för att vilja att ett verk skall vara som det är som kan sägas höra hemma inom fyra olika synpunkter: den moraliska, den estetiska, den konstnärliga och den artistiska.

tydelse för avgörandet av vilka egenskaper som är estetiskt och konstnärligt relevanta, eftersom de inverkar på hur verket betraktas. Det finns skäl att säga, att en del sätt att betrakta konstverk är bättre än andra (bl.a. därför att man annars kan avskära sig från möjligheten att få någon behållning av verket).⁸¹

Härmed är vi inne på ett annat stort kapitel: *konstkritik*. Till väsentlig del består den i att ge information kring verket för att möjliggöra ett adekvat betraktande (osv.). En viktig uppgift för konstkritikern är att visa på olika tolkningar av verket(s innehåll): organisera det, få andra att se vad de förut inte såg, att peka på den bästa läsarten, osv. Kort sagt: att fungera som vägledare i vad gäller hur man bör nalkas verket. En konstkritiker bör också säga något om vad som på olika sätt är bra eller dåligt hos verket (eller ett framförande därav när fråga är om t.ex. musik, balett, teater), varvid jämförelser med andra verk och med andra framföranden av samma verk har en viktig roll. Kritikens värderingar är dock tämligen överflödiga, om inte skälen för värderingarna är redovisade. Argumentationen för värderingarna är det intressanta. Härmed är givet, att de olika momenten i konstkritik flyter samman; skälen för att hålla något för bra eller dåligt framgår till del av den beskrivning och strukturering av verket som görs: man "cannot describe a work of art without showing what one thinks important in it".⁸²

Sammanfattningsvis kan vi med Osborne säga, att konstkritik har en väsentlig funktion, därför att

Knowledge, reasoning, analysis, comparison, classification, conceptualization have a function to illumine the object in understanding as a logical preliminary to more adequate and penetrating apprehension in direct awareness.⁸³

⁸¹ Se närmare Walton och även Peacock s. 126–131. – Om betydelsen av konstnärers och artisters avsikter, se t.ex. Savile och Osborne (Introduction) s. 21–23.

⁸² Sparshott s. 13. Han fortsätter: "Thus even a description presupposes a system of evaluation, and such a system when articulated and defended is an aesthetic theory." Detta är naturligtvis överdrivet. Värderingar förutsätter inget system för värderingar. Överdriven är också den rakt motsatta ståndpunkten, att enighet i värdering är en logisk följd av enighet i beskrivning: t.ex. Casey s. 52 säger: "Critical persuasion consists overwhelmingly in inducing people to 'see' in a particular way, and little meaning can be given to the notion of 'seeing the same facts but valuing them differently'." (se även s. 56–57); se därtill Osborne s. 219 och Osborne (Introduction) s. 16.

⁸³ Osborne s. 202; se vidare rörande kritikerns roll, Osborne s. 171–186, 218–220, 237–268, Osborne (Introduction) s. 15–16, Peacock, Isenberg, Siegler, Hermerén

Det är emellertid att märka, att

a great masterpiece of art is susceptible of supporting an indefinite number of valid 'concretions'. It is not always a choice of this or that. The more of these we can make our own, the deeper and more comprehensive will be our percipience of the work. But there is no one hard and fast rule for discriminating valid from invalid concretions.⁸⁴

Kritikers beskrivningar och bedömningar är ofta "subjektiva" på det sättet, att man koncentrerar sig på den tolkning man själv finner vara mest givande och utgår från den egna upplevelsen av verket. Detta gör inte värdeutsagorna mindre "objektiva" eller förtar dem sanningsvärde; som alltid måste man i värdeutsagor inläsa kompletteringar av olika slag. Det går inte att kräva av en professionell kritiker, att hon skall sakna eller undertrycka sympatier och antipatier. Men som sagt, dessa är i sig ointressanta, vilket gör det så väsentligt, att kritikern är utförlig i att säga varför hon finner något vara bra eller dåligt, bättre eller sämre.

Vad man kan begära av en kritiker är däremot att hon är en kännare: hon bör vara initierad och "känslig", dvs. ha förmåga att diskriminera, upptäcka skillnader, där kanske majoriteten inte gör det (aldrig eller inte utan ledning).⁸⁵ Att vara kännare på ett område implicerar, som vi skall se, inte att ens smak är "bättre" än andras. Den som är taveexpert eller vinkännare behöver inte personligen tycka bäst om de tavlor eller viner som hon klassificerar som bäst. (Det finns vissa standarder för bedömning av viner, vilka dock har uppställts av kännare, eftersom inga andra har förmåga att diskriminera på det sätt som förutsätts.) Osborne säger att

the cultivation of appreciative skill is not a matter of training ourselves to enjoy things we did not enjoy before – although this may result as an additional bonus. It is not as if we learned to acquire a new taste for quinces, persimmons, and Giotto. It is more like acquiring new powers of percep-

(Tolkningssatsernas), Brunius s. 116–118, 124–128, Sparshott s. 11–14, 316–317, 347–358.

⁸⁴ Osborne s. 220. Se även Casey s. 174, som säger att "If a man insists on describing something as being like *this*, despite all the evidence we bring it is like *that*, there may be little we can do – but this would be the position in science as well as aesthetics." (se även s. 176); på s. 17–22 framhåller han att det inte finns någon klar distinktion mellan (nakna) fakta och tolkningar av fakta; se därom också ovan avsnitt 4.1.

⁸⁵ Brunius s. 106 säger, att amatörmässiga, spontana tyckanden ej alltid, men ofta, är "sämre" än erfarnas övervägda tyckanden. Hur går detta ihop med Brunius' emotivistiska syn på värdeutsagor?

tion, like the awakening of a sense that was dulled. By acquiring skill in appreciation we acquire power to perceive features of the world around us which had hitherto passed unnoticed and unremarked and to hold clearly and deliberately in attention aspects which without this skill had impinged only casually and incidentally upon our awareness.⁸⁶

Även om det inte finns något nödvändigt samband mellan värderingsars riktighet och vem som gör dem, är det ofrånkomligt att det finns människor som är bättre skickade än andra i att göra estetiska och konstnärliga – liksom för övrigt etiska – värderingar. En del är mer tekniskt goda än andra som bedömare. På vilket område det än gäller måste vi räkna med en elit av bedömare. Det finns normalt bättre skäl att välja det som kännare finner vara bra än det som andra finner vara bra.⁸⁷ Detta är inte egendomligare än att det finns experter på rent ”teoretiska” områden. Att detta förhållande ofta förnekas, när det gäller estetiska och konstnärliga frågor, har delvis att göra med att det för oss saknar betydelse vad andra tycker: det är alltid det estetiska behag vi själva upplever som är av betydelse för oss. En annan faktor är att det på detta område är svårare att testa bedömningsförmåga än på de flesta andra.

Det finns en benägenhet att också likställa god smak med kännares smak (deskriptiv relativism eller kontekstualism).⁸⁸ Detta är förhastat, om inte annat därför att en kännares preferenser inte behöver sammanfalla med det som hon finner vara bra eller bäst från estetisk eller konstnärlig synpunkt. Lika ensidig är den subjektorienterade ståndpunkten: bara den egna smaken är god, och om andras smak är god beror det på hur väl den sammanfaller med den egna.

Som vi har sett i avsnitt 8.11 avses med ’smak’ i nu aktuell betydelse en persons eller en grupp personers mönster eller system av preferenser (hållningar) med främst sinnlig anknytning. Ens smak är ständigt utsatt för förändringar, allteftersom nya kunskaper, erfarenheter och förmågor att diskriminera tillkommer eller försvinner.

Evolving aesthetic preferences is something like being led unsuspectedly into a trap which closes behind one; one cannot just turn around and walk out again.⁸⁹

⁸⁶ Osborne s. 15; se vidare s. 1–15, Sibley s. 46 och Wittgenstein (Lectures) s. 7.

⁸⁷ Meynell s. 26.

⁸⁸ T.ex. Brunius s. 117.

⁸⁹ Casey s. 24.

Ens smak behöver som sagt inte alls sammanfalla med vad man finner vara bra eller bäst: man kanske helt enkelt inte finner behag i att t.ex. lyssna på den musik som är bäst från t.ex. konstnärlig synpunkt, och detta oberoende av om man finner den vara bra på hedoniska grunder. Man kanske helt enkelt är trött på Mozart för tillfället.⁹⁰ En annan sak att beakta är att man inte utvecklar ”rena” preferenser, t.ex. preferenser från den estetiska synpunkten och preferenser från den konstnärliga synpunkten, dvs. underlaget för ens preferenser är så att säga hämtat från olika synpunkter.

Med att någons smak är god kan helt enkelt avses att hennes smak är sådan att det finns skäl att vilja att den är sådan. I så fall kommer estetiska och konstnärliga skäl att bli relevanta främst beträffande konstnärer och andra som skapar något, medan i övrigt t.ex. moraliska skäl skulle få betydligt större relevans.⁹¹ Med att en person har god smak kan emellertid också avses något jämförligt med att hon har gott omdöme: hon är tekniskt god när det gäller att göra t.ex. estetiska val.⁹² Det finns alltså skäl att välja personen, om man vill ha någon som gör estetiska val bra. (Ofta rör det sig i praktiken om sådant som val av färgkombinationer, möbler och kläder.) Uppenbarligen finns en viss empirisk korrelation mellan en sådan förmåga och en kännares förmåga att diskriminera mellan estetiskt relevanta kvaliteter. Det är därför det finns visst fog för att associera just kännares preferenser med god smak. Den som inte kan diskriminera har ju dålig smak.⁹³

Estetisk terminologi

Beskrivningar av från estetisk synpunkt relevanta objekt sker ofta i en vokabulär som i och för sig kan uppfattas som ”värderande”. Där förekommer termer som hänför sig till s.k. tertiära kvaliteter, såsom ’glad’,

⁹⁰ Se Gibson s. 96–97.

⁹¹ Osborne s. 215 menar, att påståenden om god eller dålig smak aldrig är estetiska ut-sagor, men väl moraliska (eller ”snob reactions”).

⁹² Om ’omdöme’, se ovan avsnitt 7.5. – Observera att ”ingen smak” kan användas i stället för ”dålig smak” och enbart ”smak” i stället för ”god smak”; motsvarande gäller för ”omdöme” och ”konst”. Sådant språkbruk föregås av en kvasikrympning av ordens tillämpningsområde: ”konst” är ”verklig konst”, dvs. ”god konst”.

⁹³ Sparshott s. 144: ”But preferences in wines and cigars are intersubjective: palates can be educated and ruined, and both processes can readily be detected. Nor is it clear how increased faculty of discrimination among tobaccos is inherently less intelligible than a similar advance in poetic sensibility ...” (den involverar dock ”less verbalization”).

'dyster', 'dekorativ', 'bombastisk', 'majestätisk', 'glittrande', 'graciös', 'mjuk', 'högtidlig', 'seren', 'pompös', 'balanserad', 'harmonisk', osv. Under senare år har förts en diskussion i syfte att förklara, vad som är speciellt estetiskt hos de kvaliteter som dessa termer hänför sig till.⁹⁴ Bland förslag som framförts är att de skulle kräva en speciell sensibilitet hos betraktaren eller åhöraren för att kunna uppfattas och att de är sådana, att det inte är meningsfullt att skilja mellan det som är och det som synes vara (om A ser graciös ut, så är det irrelevant om hon ser graciös ut en annan gång under andra omständigheter: det intresserar inte om hon verkligen *är* graciös). Båda dessa synpunkter hänger väl samman med vad som ovan sagts om den estetiska synpunkten. Denna är sådan, att beskrivningar i termer av exemplifierat slag blir särskilt passande. De hänför sig vidare till kvaliteter, som inte alla kan uppfatta, och estetiskt intryck har att göra med upplevelser av objekt, inte nödvändigtvis med någon entydig beskaffenhet hos objektet.

Men härav följer inte, att man skulle kunna skilja mellan några speciellt estetiska ("deskriptiva") termer och andra. Att en matematisk lösning är "elegant" och att en klädnad är "elegant" betyder precis detsamma, nämligen att ett visst mål – som kan, men inte behöver, vara estetiskt – är nått på ett enkelt, fyndigt och ekonomiskt sätt. Inte heller är de exemplifierade termerna "värderande"; en annan sak är att folk är benägna att tycka om det som har vissa egenskaper. I många fall rör det sig om termer som används metaforiskt eller hänför sig till "gestalt"-kvaliteter. Detta gör att typfall blir än mer betydelsefulla än annars. Man kan knappast lära sig vad 'graciös', 'klumpig', osv. betyder utan jämförelser och ostensiva definitioner. Detta gör i sin tur att det blir svårare att nå enighet i gränsfall: man har ju lärt sig att använda orden under kanske helt olika omständigheter, helt olika typfall kan ha blivit utpekade. Mycken oenighet torde dock vara åtkomlig genom att man klarlägger, huruvida termerna är (icke-elliptiskt) relativa och huruvida olika personer organiserar komplexa verk på olika sätt, t.ex. ser olika saker i en tavla.

Till termer som är av särskilt intresse i estetiska beskrivningar hör också objektiverade termer (se ovan avsnitt 9.7), såsom 'rörande', 'stimulerande', 'deprimerande' och 'intressant'. För sitt förtydligande kräver ju dessa preciseringar, eftersom de är icke-elliptiska relativa termer.

⁹⁴ I frågan, se Sibley, Tanner, Hungerland, Osborne s. 57–92, 187–200, Osborne (Introduction) s. 7–10, Harré (Appraisals), Sparshott s. 75–76, 132–133.

”S är vacker” torde av de flesta uppfattas som ett typexempel på en värdeutsaga.⁹⁵ Så kan vara fallet om S är vacker, endast därför att det på något sätt finns skäl att vilja att S är som S är. Det synes uppenbart, att skönhet har att göra med den estetiska synpunkten. Det kan därför antas, att ”S är vacker” betyder ”Det finns från estetisk synpunkt skäl att vilja att S är som S är”. *Skönhet* är då helt enkelt *estetisk godhet*. Ett alternativ är att ”S är vacker” betyder ”Det finns från estetisk synpunkt *goda* skäl att vilja att S är som S är”. Jag tror dock, att detta stämmer mindre väl överens med allmänt språkbruk. Vi säger att något är vackert, om det på det specifikt estetiska sättet har förmåga att framkalla behag (t.ex. ”vackra färger” är sådana som är klara och intensiva). Det torde inte krävas, att skälen för att välja S är tillräckliga för att välja S.⁹⁶

Skönhet har således ingenting att göra med den konstnärliga synpunkten (och inte heller med den artistiska). Det finns inget nödvändigt samband mellan skönhet och gillande (eller smak). Man kan tycka om det man finner vara fult och tycka illa om det man anser vara vackert.

Det är emellertid ofrånkomligt, att ’vacker’ och ’skön’ i dagligt tal används för annat än estetisk godhet; ’skön’ framförallt tillsammans med ’kännas’. Det som känns skönt är det som känns behagligt. Däremot kan inget kännas vackert (även om en lukt- eller smaksensation kan vara (kvasi)estetiskt tilltalande genom sin organisation och intensitet). Det som är vackert måste antingen se vackert ut eller låta vackert.⁹⁷ Det finns kvar något av detta också i de fall där ’vacker’ används som synonym till ’behaglig, eller ’mycket behaglig’, nämligen i uttrycket ”vackert väder”.⁹⁸ Vackert väder har inte så mycket med estetiska kvaliteter att göra – jämför ett ”vackert åskväder” – som med behaglighet, att det känns skönt.

⁹⁵ Om skönhet som ett estetikernas tekniska begrepp (avseende estetisk, konstnärlig och t.o.m. artistisk och etisk godhet), ”a philosophers’ dummy”, se Sparshott s. 59–90.

⁹⁶ Denna förklaring av vad ”S är vacker” betyder kanske i sak stämmer hyggligt överens med vad Hedenius (Villkor) s. 278 säger: skönhet är förmåga att uppväcka skönhetsupplevelse (men se s. 300: där tilläggs: ”hos de sensibla”). För en emotivistisk uppfattning, se Wittgenstein (Lectures) s. 2–3, 11–12. – Om ”goda skäl”, se ovan avsnitt 14.8.

⁹⁷ Jämför ”låter gott” (låter som om det skulle smaka gott att äta eller dricka) och ”låter skönt” (det förefaller som om det skulle kännas skönt att göra x). Till vardags används ’vackert’ i viss utsträckning i stället för ’bra’.

⁹⁸ Se Sparshott s. 82–84.

En behaglig människa är inte nödvändigtvis vacker. Vackra människor har alltid estetiska kvaliteter.⁹⁹ En "söt" ("pretty", inte "sweet") flicka eller en "snygg" karl behöver inte vara vacker, men måste dock genom sitt utseende skänka behag; dock knappast genom att i någon högre grad fånga intresset: i så fall vore kanske "underbar" mer passande.¹⁰⁰ 'Behaglig' är en objektiverad term, liksom t.ex. 'trevlig', 'charmerande' och 'förtjusande'.¹⁰¹ 'Söt', 'snygg' och 'underbar' har sålunda ett nödvändigt kriterium som måste uttryckas med en objektiverad term. "S är behaglig" är i motsats till "S är vacker" inte en värdeutsaga, men implicerar logiskt en värdeutsaga.

Vid värdeutsagor kan man skilja mellan "Vem har skäl?" (referensgruppen), "Vem anser att S är P?" och "För vem är S P?". Vid estetiska skäl, liksom generellt för hedoniska skäl, är svaren på den första och den tredje frågan identiska.

17.6 VETENSKAP OCH VÄRDERINGAR

Vi har under 1900-talet fått lära oss att vetenskap och värderingar noggrant skall hållas i sär. För naturvetenskaperna har saken antagits inte bereda några problem, men för humaniora och samhällsvetenskaperna har frågan länge stått i centrum för den vetenskapsteoretiska diskussionen. Till väsentlig del ligger logiskt-positivistisk filosofi, värdeutsage-
emotivism och accepterandet av Humes lag till grund för att man insisterar på att man skall skilja mellan vetenskap och värderingar, mellan fakta och värde.¹⁰²

I Sverige har i synnerhet Gunnar Myrdal ägnat sig åt problemet. Influerad av Max Weber, som var en av de första som med kraft ställde

⁹⁹ "S är en vacker flicka" implicerar enligt Ryding (Vacker) pragmatiskt "S har sådant utseende (sådana egenskaper), att S enligt gängse smak kallas 'vacker'" (Ryding har en något annorlunda formulering). Det skall inte uteslutas att principen om adressatrelevans i viss kontext kan ha sådana konsekvenser. I vilket fall som helst har vi inte fått veta vad 'vacker' betyder.

¹⁰⁰ Se Sparshott s. 72–75.

¹⁰¹ Se Harré (Appraisals) s. 134–135.

¹⁰² Rörande Torstendahls försök att lösa problemet genom att säga, att eftersom värdesatser varken är sanna eller falska, så kan de inte påverka sanningsvärdet hos historiska påståenden, och problemet blir ett skenproblem, se Hermerén s. 199–203. Bl.a. förutsätts att det finns en skarp skillnad mellan värdeutsagor och utsagor om fakta, vilken förutsättning helt bortser från att de teoretiska och pragmatiska dimensionerna går i varandra.

kravet på att vetenskapen skall hållas fri från värderingar,¹⁰³ och Uppsalaskolan¹⁰⁴ har han i en rad skrifter teoretiskt och praktiskt brottats med frågan, hur man skall komma till rätta med värderingarnas roll inom samhällsvetenskaperna. Att de har en roll går inte att förneka. Sedan han påvisat att nationalekonomiska framställningar innehåller värderingar och att ekonomisk begrepps- och teoribildning är beroende av värderingar, även politiska, har Myrdal efter varierande betoning på olika typer av problem – från främst empiriskt-semantic till metodologiska – hamnat i en position, som kan betecknas som resignerad: all kunskap är bestämd av värderingar och därför bara giltig i relation till dessa.¹⁰⁵ Denna position innefattar både ett erkännande av utgångspunkterna för det logiskt-positivistiska vetenskapsidealet och ett underkännande av tanken att detta ideal är realistiskt att uppställa. Till saken hör att Myrdal aldrig riktigt gör klart vad han menar att värderingar är för något.

Om man inser att också värderingar kan vara rationella blir bilden en annan: de utgör en del av kunskapen. Problemen är då närmast att uppfatta som en serie av vetenskapsteoretiska problem: Vilka typer av värderingar är oundgängliga eller t.o.m. önskvärda för olika vetenskaper på olika stadier av forskningsprocessen?, Vilka typer av värderingar är relevanta eller irrelevanta för olika vetenskaper?, Vilka typer av värderingar kan utgöra vetenskapliga resultat i olika vetenskaper? Vetenskaplig metodologi består själv delvis av resultat av pragmatiska överväganden, och den innehåller och bygger på värderingar.

Det är givetvis uteslutet att i detta sammanhang försöka besvara de ställda frågorna. De följande sidorna är därför att uppfatta som en, tentativt och svepande uttryckt, fingervisning om vissa elementära sätt, varpå värderingar är oundvikliga eller på annat sätt relevanta för vetenskapen.

(1) Beträffande alla vetenskaper kan sägas, att värderingar, men även värderingsbenägenheter, personliga intressen och gillanden, är på ett harmlöst sätt kausalt involverade i en forskares *val av ämne eller problem*. I detta hänseende är "opartisk" forskning inget ideal, utan snarare en dumhet.¹⁰⁶

¹⁰³ Se t.ex. översikten hos Kraus s. 450–454.

¹⁰⁴ Se Myrdal s. 250–251.

¹⁰⁵ Se Myrdal, särskilt s. 48–54, 119–164, 231–236, och därtill Hermerén s. 204–209.

¹⁰⁶ Bergström (Objektivitet) s. 50–56.

(2) För de vetenskaper som sysselsätter sig med människan (som något annat än en del av djurlivet eller materian) är värderingar – fortfarande harmlöst – av betydelse för det innehåll som ges uppställda (*arbets*)*hypoteser*. Detta gäller således samhällsvetenskaper och humaniora – i naturvetenskaperna kan t.ex. moraliska och politiska värderingar inte direkt synas i hypoteserna, därför att dessa inte har människor som objekt. För alla vetenskaper gäller dock att värderingar kan ha kausalt inflytande på vilka hypoteser som uppställs, på samma sätt som avses under (1).

För (1) och (2) kan man begära rationella argument för det val vetenskaparen har gjort. I så fall kan även t.ex. politiska skäl komma in i motiveringen på ett oangripligt sätt. Forskning är en aktivitet i paritet med andra som bara kan motiveras pragmatiskt. Om olika personer har olika uppfattningar om vad som är viktigt eller intressant, så följer inte redan därav att de är oeniga: det som är viktigt är alltid viktigt *för* någon eller något, och oenighet kring vad som är intressant är ofta en oenighet som beror på att olika personer eller grupper är intresserade av olika saker.

(3) Uppställandet och användandet av *definitioner, begreppssystem och begrepp, metoder och modeller* är alltid beroende av värderingar. Kausalt sett kan dessa vara hurudana som helst. Men samtidigt finns här ett krav på metodologisk rationalitet, som kan sammanfattas i att metoderna, osv. skall vara *fruktbara* – inte för vissa speciella syften, t.ex. för bevisandet av de värderingar utifrån vilka de uppställts¹⁰⁷ – utan för ”vetenskapens mål”: ökad förståelse av världen, ökade möjligheter att förklara vad som händer i världen, kontrollera utvecklingen i riktning mot mål som uppställts av olika skäl (däribland politiska¹⁰⁸), förklara varför förändringar bör åstadkommas och organisera ett pålitligt system av information (med hög grad av generalitet).

Med olika begrepp, definitioner och modeller organiseras verkligheten på olika sätt. Men eftersom det inte finns något sätt som är det enda riktiga,

¹⁰⁷ Att t.ex. använda ett marxistiskt begreppssystem är fruktbart på det sättet att det tenderar att visa att de politiska värderingar som ligger bakom marxismen är riktiga, vilket är svårare att visa med ett annat begreppssystem. – Vad som avses i texten är att en begreppsbyggnad inte får väljas därför att den är fruktbar för ett specificerat mål; en oklar eller vilseledande begreppsbyggnad kan vara av betydelse för uppnåendet av ett visst, t.ex. politiskt mål, men den saknar förtjänster när det gäller att förklara hur målet skall nås eller varför det bör eftersträvas.

¹⁰⁸ Politiska värderingar skall inte fattas som något aprioristiskt; också de kan vara rationella.

kan man inte på grund av bristande fruktbarhet hos begrepp, osv. generellt anmärka mot att vetenskapare lägger olika *perspektiv* på verkligheten, vilket när det gäller generella utgångspunkter kan sammanfattas i att man t.ex. har olika vetenskapsideal, olika historieuppfattning, olika människo- eller samhällsuppfattning.¹⁰⁹ Myrdal uttrycker saken på följande sätt:

We know even better than the politician and the ordinary citizen that the facts are much too complicated to speak an intelligible language by themselves. They must be organized for practical purposes, that is, under relevant value premises. And no one can do this more adequately than we ourselves.¹¹⁰ ... This, indeed, is the crux of all science: We can never get away from the a priori. The large, unordered, mass of crude facts does not fall into order by itself. Without a principle of organization scientific observation is impossible. Naive empiricists ... attempt the impossible: to gaze at reality without preconceptions, hoping that things will fall into place, and thus give rise to scientific laws.¹¹¹

Om man håller sig inom en viss vetenskaplig tradition eller skola, som behärskas av vissa vetenskapsideal och har en viss metodpraxis (som förutsätts ha pragmatiskt rationell grund), så finns i allmänhet ingen anledning att ifrågasätta dess metodik, medan alla metodologiska nygrepp måste kunna motiveras. Konflikter mellan olika vetenskapstraditioner är oftast konflikter rörande utgångspunkter som normalt inte ifrågasätts. De pragmatiska skälens egenart gör att flera metoder, som ger olika resultat, kan vara lika väl grundade och ha goda skäl för sig. Det finns inga entydiga svar på frågor som avser vilka vetenskapliga metoder som är de riktiga. Men att härifrån ta steget – som Myrdal synes göra – till att all vetenskap är giltig bara i relation till värderingar är förhastat, åtminstone om man inte preciserar vilka sorters värderingar som är aktuella (annars blir tesen knappast begriplig), och framförallt om man inte skiljer mellan (rationella) värderingar och (personrelativa) gillanden.

Antag att man väljer begreppssystem, metoder, modeller, osv. med tanke på att de skall vara fruktbara för uppnåendet av ett specifikt syfte: att ge en politisk propagandacentral ideologiskt användbara argument. Jämfört med ett mål som anges bestå i att leverera ”kunskap och sanning”

¹⁰⁹ Till det sagda, se Hermerén s. 11–32, 56–77, Bergström (Objektivitet) s. 20–29, Söderfeldt s. 17–21, 39, 60–61, 198 (som dock är emotivist och tror att värderings-avhängighet är detsamma som godtycke).

¹¹⁰ Myrdal s. 133.

¹¹¹ Myrdal s. 228.

har ett sådant syfte en påtaglig förtjänst: det är begripligt. Ett mål som består i att leverera sanning är tämligen intetsägande, eftersom vad som visar sig vara sanning är delvis beroende av vilka begrepp och metoder man använder. Men det torde bli förfärligt brydsamt att nå det förra målet. Om det visar sig att begreppsbildning, osv. konsekvent och logiskt använd inte fyller sin tilltänkta funktion, så skall den tydligen överges och ersättas av en annan. Man vill ju välja begrepp, osv. efter de resultat man vill nå. Men för att ens kunna beskriva vad man vill nå måste man använda ett begreppssystem. Vissa utgångspunkter måste alltid tas för givna; det kan aldrig bli tal om en total begreppsförändring på en gång. Vidare: vilket begreppssystem man än väljer, så finns ingen anledning att räkna med att alla resultat man kommer fram till skall ha den önskade funktionen. I verkligheten synes syftet i fråga inte kunna fungera som annat än en kanalisator av intressen och arbetshypoteser, under förutsättning att man konsekvent använder de begrepp man uppställer – framför allt därför att det ju alltid finns andra syften som kommer att motverkas om begreppsbildningen inriktas på bara ett mål, och att man knappast har råd att låta alla andra syften underordnas det valda politiska. Dessutom är detta så pass generellt att alla olika speciella syften inom dess ram knappast kan beräknas befordras av en viss begreppsbildning (osv.). Alternativet är att vara inkonsekvent, skifta begrepp efter situation, ständigt arbeta med ad hoc-hypoteser. Men då har man lämnat vetenskapen, inte därför att man inte strävar mot vetenskapliga mål, utan därför att man inte längre håller sig inom ramen för rationell argumentation. Metoden kan inte ständigt anpassas efter resultaten (jämför med att man ständigt ändrar betydelsen hos de ord man använder),¹¹² om man vill vara begriplig och övertyga andra.

Även om begreppsbildning, val av metoder och modeller styrs av t.ex. politiska värderingar, är alltså därmed inte givet vilka resultaten skall bli, ty verkligheten anpassar sig inte. Att säga att all begreppsbildning osv. i t.ex. samhällsvetenskaperna är styrd av politiska och sociala värderingar är emellertid inte bara osant – eftersom de flesta värderingar som styr begreppsbildning, osv. bygger på andra skäl – utan själva detta påstående är sådant, att man i så fall tvingas ställa frågan utifrån vilken socialt eller politiskt färgad begreppsbildning det är giltigt (ett fall av självreferens).¹¹³

¹¹² Om övertalningsdefinitioner, se ovan avsnitt 3.1.

¹¹³ Om här berörda frågor, se Hermerén s. 173–183.

(4) Hypoteser, begreppsbildning och modeller sätter gränser för vilka fakta som är *relevanta* vid en viss vetenskaplig undersökning eller inom en viss vetenskap. För att ett vetenskapligt resultat skall vara hållbart krävs att argumenten för detta är sakliga. Varje framställning, varje redovisning av fakta förutsätter ett urval. Urvalet är ofullständigt eller skevt om det sker så, att de resultat som nås efter saklig argumentation skulle vara annorlunda, om andra fakta hade beaktats (inom den ram som sätts av begreppsbildning, hypoteser, osv.). Det är ingen tillfällighet att anmärkningar mot t.ex. marxistisk samhällsvetenskap, när den uppfattas som politiskt styrd, i allmänhet består i anklagelser för ensidighet (och vilseledande terminologi). Men vad är det då för fel att vara ensidig i urvalet av fakta, om målet är t.ex. att ge ideologiskt användbara argument? Svaret är att det helt enkelt är oklokt. Argumenten kan genomskådas. De kan inte användas, så snart det befinnns att framförda påståenden är falska (bygger på ett skevt urval av fakta). Den egna trovärdigheten sjunker.

”Irrationell vetenskap” är en självmotsägelse. En vetenskaplig förhållning kännetecknas av en öppenhet för att ändra uppfattning i ljuset av nya erfarenheter; och detta gäller även uppfattningar i värdefrågor.¹¹⁴

(5) En del vetenskapliga teorier accepteras (bland flera alternativa hypoteser) på rent pragmatiska skäl. De läggs ut som hållpunkter för vetenskaplig argumentation, och kan knappast sägas vara sanna eller falska, även om de kan sägas vara del av den mänskliga kunskapen.

De flesta hypoteser, teorier och lagar baseras dock på något sätt på teoretiska skäl, även om de alltid går längre än vad som deduktivt följer ur vad som tas som fakta.¹¹⁵ Alla hypoteser, teorier och lagar är utgångspunkter för vidare forskning, och *skälen för och emot att acceptera en teori eller lag är alltid delvis pragmatiska*. I all korthet kan nämnas sådana faktorer som relativ enkelhet, begriplighet, prövbarhet, vidden av användbarhet, koherens med andra teorier, säkerhet och styrka (som har att göra med graden av avvikelse från undersökta fall), möjligheterna till presentation i verbal och symboliserad form, och elegans.¹¹⁶

¹¹⁴ Om relevans, se t.ex. Hermerén s. 168–173 och Passmore (Objectivity) s. 103–105. Om ensidigt urval, se Ryding s. 12–37.

¹¹⁵ Sparshott s. 194: ”But civilized discussion cannot be restricted to the enumeration of facts, and perhaps a little civilization might sometimes be allowed to ooze into our scholarship once we safely have our doctorates.”

¹¹⁶ Se t.ex. Goodman, Achinstein s. 10–18, Halldén s. 115–123, Popper s. 106–109 (på s. 136–145 föreslår han ”simplicity” i betydelsen ”relativ grad av falsifierbarhet” som

Teorier och lagar kan också vara beroende av värderingar, om hypoteser, begrepp, osv. är det. Men kan en teori eller lag accepteras på politiska grunder? Det är väl tänkbart att så sker, men på rationella grunder kan det ske blott i försumbar utsträckning: endast om valet av teori eller lag inte kan avgöras på redan nämnda skäl. Om politiska (och t.ex. etiska) skäl tillmättes större vikt, skulle det nämligen leda till att teorier accepteras som på flera sätt vore mindre användbara än andra.¹¹⁷

Den företagna översikten ger vid handen, att tanken om en värderingsfri vetenskap måste avvisas, helt enkelt därför att vetenskap inte kan bedrivas genom att man registrerar neutrala fakta (om det finns några). Vi kan på sin höjd skilja mellan relevanta och irrelevanta värderingar på olika nivåer i forskningsprocessen. Vilketdera som är fallet beror i sista hand på vilka mål vi ställer för vetenskapen eller en viss vetenskap. I västerlandet avvisas i allmänhet en vetenskapskonception, som tillåter att etiska, politiska och andra sociala värderingar beaktas, när det gäller val av begrepp, metoder och modeller, och när det gäller att acceptera eller avvisa en teori, lag eller hypotes. Detta torde dock vara mindre motiverat av att vetenskapen icke skall tjäna etiska, politiska och andra sociala syften – eftersom det kan den göra och gör ändå – utan därför att styrning utifrån sådana synpunkter har en benägenhet att sänka forskningens effektivitet, den blir mindre konkurrenskraftig t.ex. när det gäller att förklara vad som händer eller har hänt och förutsäga vad som kommer att hända.

Större vetenskapliga framsteg har alltid skett genom försök att se gamla saker på ett nytt sätt. Caws säger, att vetenskapens historia har varit "the history of *imagination controlled by evidence*".¹¹⁸ Politisk styrning av vetenskapen fungerar bara om den kväver möjligheterna för denna fantasi att komma till uttryck, och för att detta helt skall lyckas krävs en stats eller kyrkas hänsynslösa diktatur, stödd av en framgångsrik propagandaapparat. Annan konformism har dock liknande konserverande konsekvenser. Uniformitet i vetenskapen kan vara nästan lika hämmande när den påläggs av en vetenskapsteori, som en gång för alla fastlagt hur vetenskap skall bedrivas (uppställt det "riktiga" vetenskapsidealet), som

kriterium för vilken teori som skall accepteras tentativt) och även Toulmin s. 101 och, beträffande elegans, Harré (Appraisals) s. 134–137.

¹¹⁷ Se även Hempel s. 88–96 och Leach s. 357–362 för påpekanden om att "värderingar" ligger bakom att teorier accepteras som sanna (för alla typer av vetenskapare).

¹¹⁸ Caws s. 37, se närmare s. 36–38, 41–58.

när den beror på politisk styrning. Epokgörande vetenskapliga framsteg har alltid ägt rum efter strider mellan *alternativa teorier*. Strävar man inte ständigt efter att finna nya teorier som alternativ till mer etablerade, så kommer man – åtminstone i vissa vetenskaper – att hamna i dogmatiska, petrifierade metafysiska system. Nya hypoteser kan vara förutsättningen för att vissa fakta överhuvudtaget skall upptäckas (eftersom begrepp och teorier organiserar verkligheten).¹¹⁹

I samhällsvetenskaperna och humaniora antas det vara svårare att hålla moraliska och politiska värderingar utanför än i t.ex. naturvetenskaperna. Anledningen skulle bl.a. vara, dels att vetenskaperna själva är, som man säger, "känslomässigt engagerade", dels att målsättningarna skulle vara mindre klara i dessa vetenskaper, varför vetenskaperna skulle få en särskild roll som vägledare i fråga om själva målsättningarna.¹²⁰

Det är ofrånkomligt, att de vetenskapliga resultaten i samhällsvetenskaperna påverkar det praktiska livet på ett mer påtagligt sätt än resultaten i andra vetenskaper: de kan strida mot vad som ligger i vissa personers intressen, vad de finner vara befogat från politisk synpunkt, riktigt från religiös synpunkt, osv. Vetenskapliga resultat kanske inte kommer att beaktas av sådana orsaker, oberoende av hur väl grundade de är. Förefintliga sociala värderingsbenägenheter förhindrar att enighet nås.¹²¹ (Det rör sig dock bara om gradskillnader jämfört med resultat i andra vetenskaper.)

Jag tror att de som hävdar, att samhällsvetenskaperna är mer beroende av värderingar än naturvetenskaperna, på åtskilliga punkter har överbetonat naturvetenskapernas "värdefrihet". Man tror att enigheten, intersubjektiviteten, är mycket större än vad den är och att de olika sorters värderingar, som jag ovan pekat på som förekommande i alla vetenskaper, är en speciell defekt hos samhällsvetenskaper och humaniora.¹²² Man är

¹¹⁹ Se t.ex. Feyerabend, Kuhn och Lakatos s. 154–159.

¹²⁰ Se t.ex. Ross s. 405–412. Myrdal (s. 164) säger att "Scientific terms become value-loaded because society is made up of human beings following purposes. A 'disinterested social science' is, from this viewpoint, pure nonsense." Härav kan inte följa mer än att samhällsvetenskaperna bl.a. har att utgå från institutionella fakta och använda institutionernas terminologi så att säga internt (kanske framför allt i historia); se Winch, MacKenzie och Nicholson. Som den senare framhåller, har detta förhållande litet att göra med frågan om värderingars betydelse för vetenskapen och mer med värderingar som faktiskt görs eller kunde göras av andra.

¹²¹ Se Passmore (Objectivity) s. 109.

¹²² Se därtill Leach s. 349–356. – Se Rescher (Explanation) s. 164–167, om den härmed förbundna, men lika felaktiga tanken, att bara naturvetenskaperna är "exakta" och att bara samhällsvetenskaperna och humaniora är "inexakta".

rädd för att politiska och etiska värderingar smyger sig in i vetenskaperna, så att de blir avgörande för de resultat som nås. Det kan väl inte förnekas, att det är lättare för sådana värderingar att via begreppsbildning, ämnesval och val av hypoteser göra sig gällande i samhällsvetenskaperna än annars, men problemet synes mig överdimensionerat. Även om t.ex. en viss begreppsbildning kan ses som utslag för att en forskare eller en skola av forskare har en viss politisk åsikt, kan det ju vara andra skäl som i verkligheten är avgörande.¹²³ Men därmed må vara hur som helst: om man som nonkognitivisterna antar att alla värderingar är arationella, kommer man under alla omständigheter till det läget, att det enda recept som finns att tillgå för att råda bot på den beklagliga, men oundvikliga, bristen på rationalitet är det som Myrdal så energiskt pläderat för:

There is no other device for excluding biases in the social sciences than to face the valuations and to introduce them as explicitly stated, specific, and sufficiently concretized value premises.¹²⁴

Vetenskaparen skall alltså ta reda på vilka premisser hon utgår från och klargöra detta och ta reda på hur dessa påverkat resultaten och tala om detta – ett företag som innefattar ofantliga svårigheter, bl.a. därför att det bakom varje begreppsbildning på något sätt ligger värderingar. Hela vårt språk förkroppsligar distinktioner som det funnits och finns pragmatiska skäl att göra.¹²⁵ Härtill kommer att många olika värdepremisser kan vara förenliga med en viss begreppsbildning, viss hypotes, osv. Myrdal ställer emellertid ytterligare krav, dels på hur värdepremisserna skall vara beskaffade i fråga om rimlighet, specifikation och konsistens (inbördes förenlighet),¹²⁶ dels på att vetenskaparen skall välja sådana premisser som

correspond to the real valuations of existing groups in society, large enough or for other reasons having power enough to make it realistic.¹²⁷

I Myrdal har vi alltså en anhängare av deskriptiv relativism (se ovan avsnitt 16.3). Någon motivering till att antalet anhängare eller makt-

¹²³ Att utgå från att bara vissa sorters faktorer konstituerar ”verkliga skäl” – t.ex. politiska, ekonomiska och sociala förhållanden – är självdestruktivt (eftersom då också endast sådana skäl kan anföras för att endast dessa sorters faktorer är ”verkliga skäl”).

¹²⁴ Myrdal s. 132.

¹²⁵ Austin (Papers) s. 130.

¹²⁶ Man frestas fråga, i vilken mån dessa krav enligt Myrdals utgångspunkter förutsätter arationella värderingar.

¹²⁷ Myrdal s. 50.

fördelningen skulle vara avgörande för en vetenskapares värdepremisser har dock inte givits. Varför medför ett beaktande av de mäktigas eller de mångas värderingar mer realism?

Även om man följer Myrdals recept, finns vidare inget som hindrar, att vetenskaparna – kanske utan att veta om det – faktiskt utgår från andra värderingar, och att dessa och inte de öppet redovisade i viss mån bestämmer forskningsresultaten. Allmänt hållna självdeklarationer om vilka värden man bekänner sig till kan inte ha annat än marginell betydelse som indikator på vilka värderingar som är relevanta på olika stadier i forskningsprocessen. Den viktigaste anmärkningen mot Myrdals program är emellertid att värdepremisser inte har någon säregen betydelse för forskningens objektivitet: viktigare än att redovisa sådana är att bekämpa ensidighet i urval och andra tendentiösa drag, osaklig argumentation, utnyttjande av osanna påståenden och dogmatism.¹²⁸

Så länge värdeutsagor tas som arationella – helt eller delvis – och värderingars inflytande i vetenskaperna som ett nödvändigt ont, ett hinder för fullständig rationalitet, kanske en resignerad attityd är begriplig. Men om också värderingar är rationella och irrationella, vilket jag hävdar i det föregående, kommer värderingarna på samma nivå som det som hävdas ”teoretiskt” i en vetenskaplig framställning. (Ämnes-, problem- och hypotesval kan fortfarande ske på personliga grunder, t.ex. utifrån vad man gillar att syssla med, är intresserad av eller hur man vill att verkligheten skall vara beskaffad.) Konsekvenserna är djupgående i åtminstone två hänseenden:

För det första: politiska, etiska och andra sociala värderingar kommer att få det mycket svårare att göra sig gällande vid hypotes-, begrepps- och teoribildning. Det går ju inte längre att bara acceptera att vissa värderingar finns, utan dessa måste också motiveras rationellt. En forskning med politiska mål blir nästan otänkbar. Hur skulle det rationellt kunna motiveras att forskningen skall bedrivas i detalj på sådant sätt att vissa politiska syften befordras? (Dessa syften är inte längre aprioristiska.) Politiska ståndpunkter bygger till väsentlig del på värderingar utifrån särskilda gruppers intressen, och det är dessa som måste motiveras med

¹²⁸ Se t.ex. Hedenius s. 37–47 och till Myrdals värdepremisteori, Bergström (Objektivitet) s. 36–40, 46–47, 49–50, Hermerén s. 209–220; se vidare s. 99–105: Hermerén kan inte finna att en framställning som innehåller eller implicerar eller baseras på värderingar brister i objektivitet, ens om de är etiska eller politiska (tydligtvis under förutsättning att de hänför sig till val av ämne, problem och hypoteser).

hjälp av kunskaper som nås på vetenskaplig väg, i stället för att politiska ståndpunkter påverkar de vetenskapliga resultaten.

För det andra: värderingar i vetenskapliga framställningar, vetenskapliga resultat, lösningar och teorier som har formen av värdeutsagor är inte längre bannlysta. I verkligheten har de aldrig varit det. Påtaglig är den roll värderingar av personer och skeenden har i de historiska vetenskaperna,¹²⁹ men i än högre grad präglar de rättsvetenskapen, som ju i väsentlig utsträckning sysselsätter sig med argumentation för och emot olika juridiska lösningar av verkliga eller tänkta problem. Man finner dock värdeutsagor som en naturlig beståndsdel i alla humanistiska vetenskaper, samhällsvetenskaperna och t.ex. de medicinska vetenskaperna, låt vara att de relevanta skälen varierar med de frågor som avhandlas.¹³⁰

De vetenskapsgrenar, som farit mest illa av förvisningen av värderingar till den arationella sfären, etik och estetik,¹³¹ kan ges nytt liv. På det vardagliga planet har rationell argumentation utifrån de moraliska och estetiska synpunkterna aldrig upphört, men tiden är mogen för en långt mer systematisk behandling av de många svåra, komplicerade, väsentliga eller t.o.m. livsviktiga frågor och problem som dessa ämnen inrymmer än man hittills vågat göra. Att skylla på att det inte går att vara vetenskaplig när det gäller moral och estetik är att inte våga se verkligheten i ögonen. Det finns inget gemensamt för det som i dag går under beteckningen "vetenskap" – ingen särskild enhetlig metodik, ingen särskild förmåga att presteras sanna satser – utom kanske en strävan till intellektuell hederlighet: att ständigt vara beredd att ändra uppfattning på rationella grunder. Bridgman säger:

The scientific method, as far as it is a method, is nothing more than doing one's damndest with one's mind, no holds barred. What primarily distinguishes science from other intellectual enterprises in which the right answer has to be obtained is not method but the matter.¹³²

Och Popper:

The empirical basis of objective science has thus nothing 'absolute' about it. Science does not rest upon solid bedrock. The bold structure of its theories

¹²⁹ Se därtill Hermerén s. 33–55.

¹³⁰ Om värderingar i olika vetenskaper, se t.ex. Bergström (Objektivitet) s. 67–78, Edel s. 242–246 (samhällsvetenskaper), 282–289 (historia) och 106–109 (rättsvetenskap).

¹³¹ Om likheter mellan vetenskap och konstkritik, se Gibson s. 129–135.

¹³² Citerat av Nidditch s. 8. Se även ovan kapitel 7 not 38.

rises, as it were, above a swamp. It is like a building erected on piles. The piles are driven down from above in the swamp, but not down to any natural 'given' base; and if we stop driving the piles deeper, it is not because we have reached firm ground. We simply stop when we are satisfied that the piles are firm enough to carry the structure, at least for the time being.¹³³

Rättsdogmatik och vetenskaplighet

Avslutningsvis skall något sägas om den traditionella, normativa rättsvetenskapen (rättsdogmatik, juridisk doktrin).

I kölvattnet av Uppsalaskolans värdenihilism uppstod runt 1950 en debatt i frågan om juridisk doktrin är en vetenskap eller en teknik. Åtskilliga rättsvetenskapare ansåg att rättsvetenskapen inte – om den skall göra sig förtjänt av titeln ”vetenskap” – får ägna sig åt något så icke-teoretiskt och därmed ovetenskapligt som att ge rekommendationer rörande juridiska lösningar. I rättstillämpningsfrågor skulle man inte sträcka sig längre än till påståenden om domstolarnas (eventuellt förutsedda) beteende.¹³⁴ Andra (t.ex. Per Olof Ekelöf) fann det orimligt, att vetenskapligt verksamma jurister skall avstå från att ge rekommendationer. Men detta medför att juridisk doktrin till väsentlig del är en ”teknik” och inte en vetenskap.¹³⁵

De skäl som anfördes för att rättsvetenskaparen skall ge rekommendationer var bl.a. att hon är bäst insatt i frågorna, att undersökningar beträffande faktiska verkningar är av betydelse för rättsliga avgöranden och rättsvetenskaparen har större överblick än en domare, och att den förre har bättre möjligheter att i komplicerade frågor dra upp riktlinjer, eftersom hon kan behandla ett ämne med större utförlighet.¹³⁶

En huvudperson i debatten var Alf Ross. Ross bekände sig till en emotivistisk värdeutsageteori, och han var imponerad av Myrdals recept. Rättsvetenskaparen skall i princip (hypotetiskt) acceptera de värderingar som finns i de makthavande kretsarna i samhället. Men detta är inte

¹³³ Popper s. 111.

¹³⁴ Här skall blott hänvisas till översikten hos Ekelöf (s. 39–44).

¹³⁵ Se särskilt Ekelöf; av s. 6–7 framgår att han med en ”teknisk” framställning avser en framställning som innehåller rekommendationer och sålunda utgör ”tillämpad vetenskap”.

¹³⁶ Se Ekelöf s. 45–47 (bl.a. om Lundstedts idé om en konstruktiv rättsvetenskap). Nelson (Rättsvetenskapen) s. 463, 472–474: konstruktiv rättsvetenskap har lagstiftningspolitisk karaktär.

alltid särskilt enkelt. Det är inte givet att det finns "färdiga" premisser, givna målsättningar, och det är inte alltid möjligt att ge entydiga lösningar. "Objektivitetsidealismen" låter sig inte helt genomföras. Det är t.ex. oundvikligt att dolda attityder påverkar begreppsbildning och val av problem och metoder att lösa dessa. Även om den kunde genomföras, så är det inte alldeles säkert att vi skulle vilja göra det, eftersom vi skulle gå miste om det fruktbara samarbetet mellan teori och praxis. Ross har alltså inget emot att vetenskaparen tar "det irrationelle spring og serverer resultatet i form af en anvisning til praktikerens".¹³⁷ Det blir inte helt klargjort, i vilken mån denna anvisning skall avse hur domare och lagstiftare faktiskt kan antas handla mot bakgrunden av vissa attityder och under förutsättning av att de accepterar de operativa utsagor om sakförhållanden som framläggs, och i vilken mån de därutöver får vara "udtryk for en personlig reaktion af besluttende karakter".¹³⁸

Ross når alltså i huvudsak samma slut som Ekelöf, dock utan att godta dennes argument. Ekelöf gör tydligen den juridiska doktrinen icke vetenskaplig i alltför hög grad. Idén om vetenskapens renhet kränks enligt Ross inte av att vetenskaparen ger rekommendationer, om man bara håller gränsen mellan vetenskap och politik klar för sig. Liksom Myrdal finner Ross det vara viktigt att värderingar görs medvetna och dras fram som uttryckliga förutsättningar.¹³⁹

Ovan har framhållits, att vetenskapliga resultat kan ha formen av värdeutsagor. Det är därför inget egendomligt i att rättsvetenskapare ger rekommendationer till lösningar av juridiska problem. Tvärtom ligger det nära till hands, eftersom ifrågavarande tolkningar och bedömningar kan vara mycket komplicerade, och det kan kräva mycket tid och arbete att komma till rätta med dem. Att man instämmer i Ekelöfs slutsats, att juridisk doktrin bl.a. har till uppgift att ge förslag till lösningar i rättstillämpningsfrågor, medför alltså inte att juridisk doktrin förvandlas till en "teknik" eller att sådan verksamhet är enbart "tillämpad" vetenskap. Vetenskap kännetecknas mer av *vad* folk sysslar än *hur* de gör det, även om det finns vissa begränsningar i fråga om hur vetenskap får bedrivas.

Beträffande skillnaden mellan vetenskap och teknologi säger Popper, att den inte ligger däri att den förra har tillgång till en viss metod och att

¹³⁷ Ross s. 413; se närmare s. 405–415, 428–431. Eckhoff (Vurderinger) synes ha en liknande uppfattning.

¹³⁸ Se Ross s. 428–429.

¹³⁹ Ross s. 430–431.

den senare utnyttjar de resultat som har nåtts med hjälp av denna. I stället är "the technologist and the engineer" liksom vetenskaparen

constantly faced with *problems to be solved*. These problems are of various degree of abstraction, but are usually, at least in part, of a theoretical character; and in trying to solve them, the technologist and the engineer uses, [liksom vetenskaparen], the method of conjecture, or trial, and testing, or refutation, or error elimination.¹⁴⁰

Motsvarande gäller för förhållandet mellan rättsdogmatik, rättstillämpning och förberedelser för lagstiftning. Mycket av det som en domare, och framför allt en utredning i ett lagstiftningsärende, gör är i metodologiskt hänseende av samma natur som det som en rättsvetenskapare gör. Perspektivet är ofta snävare, ramar är satta som på olika sätt begränsar verksamhetens inriktning. Men även en rättsvetenskapare måste ha ramar och oprövade premisser. Ingenting garanterar att just han eller hon är särskilt förutsättningslös; det kan tvärtom vara befogat att röra sig inom ett snävt utmätt perspektiv.¹⁴¹

Det är naturligtvis en fördel att en vetenskapare är klar över och redovisar sina i sammanhanget operativa värderingar. Men det är ju först när värderingarna är motiverade som de bör ges något inflytande, och de utgör då en fullvärdig del av vetenskapliga framställningar. Detta hindrar inte att vetenskap som bedrivs med deskriptivt-relativistiska utgångspunkter är värdefull, men den löper ju en risk av att ha utgått från värderingar som vid närmare påseende inte kan försvaras på rationella grunder.

Det faktum att rättsvetenskap i särskilt hög grad avser värdefrågor beror väsentligen på att sådana har en stor roll i rättstillämpning och lagstiftning. Detta är inte underligare än att olika behandlingsmetoder blir föremål för värderingar i medicinsk litteratur, därför att läkare sysslar med att försöka bota sjukdomar och förhindra uppkomsten av sjukdomar.

¹⁴⁰ Popper (Objective) s. 353.

¹⁴¹ Se vidare t.ex. Hellner, Nelson (Rättsvetenskapen), Eriksson och Aarnio.

BEDÖMNING AV VETENSKAPLIG KVALITET I RÄTTSDOGMATIKEN

Ikke kun straf: Festschrift til Vagn Greve (2008) s. 255–266

1. Jag har för några år sedan i ett föredrag i allmänna ordalag försökt klargöra när något bör kallas vetenskapligt.¹ Nyckelord är kunskap, insikt, förståelse och verklighetsrekonstruktion, men också i många fall förutsebarhet, kontroll, problemhantering och verklighetsförankrad spekulativitet. Det finns ingen allmän vetenskaplig metod. All vetenskap bedrivs i en mer eller mindre snäv kontext, sakligt, metodologiskt och institutionellt. Metodologisk frihet är nyckeln till framgång, och man gör ofta bruk av bilder, analogier, metaforer och strukturella idéer. Det som är gemensamt för all vetenskap är den vetenskapliga inställningen: att inte sluta att fråga ”Varför?” förrän man för tillfället är nöjd eller inte har tid eller möjlighet att hålla på längre.

Vetenskap är i grunden ett välfärdsprojekt, även om den i praktiken ofta är ett maktprojekt. Vetenskap är naturligtvis också ett enormt komplext kollektivt projekt. Enskilda personers bidrag är inte mer än små fragment i en oöverskådlig massa av i huvudsak osammanhängande tankegodis.

Rättsdogmatikens plats i detta andliga universum bestäms av syftet att rekonstruera rättssystem.

¹ Nils Jareborg, ”Rättsdogmatik som vetenskap”, Svensk Juristtidning 2004 s. 1–10, omtryckt i Nils Jareborg, Inkast i straffområdet (Uppsala 2006) s. 168–179.

2. En bedömning av vetenskapligt värde, vetenskaplig godhet, förutsätter att man relaterar en vetenskaplig produkt till vetenskapens mål, metoder och syften, men också till vad som är påkallat vad gäller möjligheter till kontroll, både i förhållande till vad andra har uträttat på området och i förhållande till det verklighetsunderlag (i vid mening) som framställningen bygger på. Detta kan uttryckas så att prestationen skall bedömas *från vetenskapens/vetenskaplig synpunkt* eller *som bidrag till vetenskapen*. Triviala forskningsämnen, verklighetsfrämmande eller banala frågeställningar, lösa spekulationer, plagiat, ohederlig materialredovisning och fördomsfull eller partisk argumentation utesluter vetenskapligt värde.

Det behöver knappast nämnas att bedömningen måste anknyta till tidpunkten för prestationen. Vetenskapliga alster är inte sällan en färskvara.

Vetenskapligt värde tillskrivs något som härrör från en eller flera personer. En objektiv bedömning förutsätter att ingen vikt läggs vid vetenskaparens person – t.ex. att en viss vetenskapare är berömd får i sig inte ges betydelse. Detsamma gäller naturligtvis också rent kvantitativa omständigheter, såsom mängden skrivna sidor eller i vilken omfattning ett arbete omnämnts av andra vetenskapare. Det är också i sig irrelevant att ett arbete är ”tvärvetenskapligt” eller har publicerats utomlands eller i en viss tidskrift (”merit by association” är lika suspekt som ”guilt by association”).

Det sagda utesluter inte att förståelsen och i viss mån även kvalitetsbedömningen påverkas av vem som är upphovsperson. Ett vetenskapligt arbete har alltid en mångfacetterad kontext, och en del av denna kontext är författarens tidigare produktion.²

3. Det finns anledning att skilja mellan formell (se nedan punkt 8) och informell bedömning av vetenskapliga produkter (vetenskapliga berättelser). *Informell* bedömning kommer till uttryck i den vetenskapliga världens bemötande. Sådan granskning och analys, sådant avståndstagande eller accepterande går sällan ut på att göra en helhetsbedömning. Så sker dock ibland i recensioner, och det förekommer att man skriver en bok om en annan bok. Det bör noteras att det kan ta lång tid innan värdet

² Ole Hasselbalch framhåller vetenskaparens forskningsprofil som en underprioriterad kvalitetsfaktor; se ”Kvalitetskriterier i retvidenskapen – en dansk profil på problemställningen”, Arbetsrätt 1999 (red. Kent Källström & Jonas Malmberg, Uppsala 1999) s. 83–98 (s. 96–98).

och betydelsen av en teori, idé, begreppsapparat, osv. klarläggs. Många Nobelpris delas ut för upptäckter som gjorts flera decennier tidigare. De tongivande på ett vetenskapsområde tillhör av naturliga skäl en äldre generation, och de är inte alltid entusiastiska över att se sin forskning ifrågasatt. Vetenskapshistorien är full av exempel på vetenskapare som är "före sin tid". Ibland blir de helt bortglömda, och det vetenskapliga framsteget tillskrivs en efterföljare.

4. Framställningar (*berättelser*) med vetenskapligt innehåll har varierande inriktning, dvs. de kan sorteras i olika *genrer*. Det kan röra sig om monografier, handböcker, läroböcker, artiklar i vetenskapliga tidskrifter, populärvetenskapliga artiklar, expertkommentarer eller utlåtanden, rättsfallskommentarer, lagstiftningskommentarer, m.m. En del monografier är doktors- eller licentiatavhandlingar, andra framläggs utan anknytning till en akademisk examen. En indelning i genrer är i bedömningshänseende av betydelse endast om bedömningen av ett arbete avser "genregodhet". En monografi kan exempelvis bedömas *såsom* doktorsavhandling. En bedömning kan eventuellt utfalla i att avhandlingen är dålig såsom avhandling, men bra såsom handbok.

5. Berättelser kan bedömas från olika *synpunkter*. Den ovan skisserade vetenskapliga synpunkten är endast en bland flera som kan vara relevanta vid bedömning av berättelser med vetenskapligt innehåll. Det kan vara lämpligt att använda termen *bedömningsaspekt* i detta sammanhang. Exempel på andra bedömningsaspekter än den vetenskapliga är bedömning från pedagogisk synpunkt, informativ synpunkt, stilistisk eller litterär synpunkt, framställningsteknisk synpunkt och inte minst "extern" nytto synpunkt – bedömningen avser då berättelsens betydelse och användbarhet för juridikens praktiker (lagstiftare, departementsanställda, domare, advokater, åklagare, administratörer, osv.).

6. Berättelser är skapade produkter. De kan därför bedömas både från *hantverksmässig synpunkt* och från *kreativitetssynpunkt*. Varje godtagbar hantverksprodukt, bortsett från elementära kopieringar, ger på något sätt uttryck för kreativitet, originalitet, självständighet. För att skilja dessa synpunkter från bedömningsaspekter kallar jag dem *bedömningsdimensioner*.

Berättelser med vetenskapligt innehåll kan jämföras med konsthantverk, men också med verk inom skönlitteratur, bildande konst, musik,

film, arkitektur, trädgårdskonst, gastronomi, osv. Inte därför att berättelserna kan bedömas *såsom* konsthantverk osv., utan därför att de alltid kan ses både ur ett hantverksmässigt perspektiv och ur ett originalitets- eller kreativitetsperspektiv.

Denna distinktion är av grundläggande betydelse, därför att den har att göra med möjligheten att uppställa *regler* för bedömning av berättelsers värde. När det gäller hantverksskicklighet är det möjligt att ge ganska detaljerade föreskrifter eller råd, eller i vart fall att relativt konkret utpeka relevanta bedömningsgrunder, t.ex. vad gäller framställningssätt, berättelsens disposition, hanteringen av det genom forskning inhämtade materialet, utformning av register och hänvisningar, krav på redovisning av tidigare forskning, krav på historiska och komparativa utblickar, osv.

Vad gäller kreativitet kan inga regler uppställas. Kreativ förnyelse och t.ex. vetenskapliga framsteg förutsätter ofta frigörelse från etablerade mönster och tankevanor.

7. Det nyss sagda har betydelse för frågan om uppställande av s.k. *kvalitetskriterier* inom rättsvetenskapen (rättsdogmatiken). Med "kriterier" kan man bland annat avse faktorer som är tillräckliga för förklaring av vad ett ord betyder. Här rör det sig i stället om faktorer som utgör skäl för att tillskriva något en viss kvalitet. Kriterier för vetenskaplig godhet förklarar inte vad "vetenskaplig godhet" betyder, utan de utgör argument för en bedömning av godhet, dvs. de utgör det sakliga underlaget för en värdering. Påståenden om godhet är emellertid begripliga och försvarbara endast inom en individualiserad, oftast implicit kontext som tydliggör det relevanta argumentationsmönstret. Ovan finner man några exempel på att påståenden om godhet är elliptiska ("god såsom ...", "god från ... synpunkt").³

Berättelser med vetenskapligt innehåll är komplexa skapelser som kan bygga på många års arbete. Man kan därför inte förvänta sig att det skall vara särskilt lätt att avläsa kvaliteten. Även om man håller sig till den hantverksmässiga sidan innebär en artikulering av skälen för att tillskriva en berättelse en viss (grad av) kvalitet att man åberopar andra bedömningar (av godhet från någon aspekt). Dessa bedömningar bygger i sin tur ofta på värderingar utifrån snävare perspektiv. Vad som anges vara kvalitetskriterier formuleras därför ofta inte bara i allmänna termer, utan också

³ Se närmare Nils Jareborg, *Värderingar* (Stockholm 1985) kapitel 7 [ovan kapitel 14].

i värderingstermer: ”god noggrannhet”, ”tillräckliga verklighetsstudier”, ”förmåga att uttrycka sig väl i skrift”, ”adekvat uttryck för författarens tankar”, ”ordentligt preciserade frågeställningar”, ”bra uppdelning i avsnitt”, osv.

Mellan tämligen enkla och lätt igenkännbara förhållanden eller omständigheter och det som uppförs som kvalitetskriterium kan det således behövas en lång argumentationskedja. I praktiken redovisas den aldrig – det skulle ta för lång tid och för stort utrymme. Men det finns därför också en risk att bedömningen blir ytlig och eventuellt förhastad.

Vad gäller bedömningsdimensionen kreativitet finns det än mindre anledning att allmänt tala om kvalitetskriterier, eftersom kriterier måste kunna formuleras i regler. Det viktiga är att värdera berättelsen från vetenskaplig synpunkt. En sådan värdering innebär att vissa faktorer eller egenskaper identifieras som avgörande. Men dessa har ingen självständig betydelse som kvalitetskriterier. De förklarar bedömningen, men de styr den inte. En annan sak är att de har stor betydelse för hur man lär sig att bli en skicklig bedömare.

8. Formell bedömning är *institutionaliserad*. Den kan avse bedömning av en avhandling för en akademisk examen, en bedömning av vem som är mest meriterad för en anställning som professor eller lektor, en bedömning av kompetens som docent eller professor eller en bedömning av värdighet att tilldelas ett pris.

Den som åtar sig ett uppdrag som bedömare underkastas ett regelverk. (Sakkunniga bedömare är ofta rådgivare och inte beslutsfattare, men det har ingen principiell betydelse.) En del av dessa regler är nationella rättsregler eller lokalt utfärdade riktlinjer. Andra regler är oskrivna, de må vara lokala sedvänjor eller svara mot rådande uppfattning inom (delar av) vetenskapskollektivet. Vad gäller priser är regler normalt formulerade i donationsurkunder.

Formella bedömningar är ofta ett led i en rättstillämpning, och de innebär alltid regeltillämpning (låt vara att reglerna kan ge stor frihet). Ibland kan det vara öppet (t.ex. på grund av delegation) för bedömare/beslutsfattare att på egen hand anta riktlinjer för bedömningen.

Vad som är relevant och irrelevant, viktigt eller oviktigt, beror således i första hand på vilka regler som gäller. Endast sekundärt kan allmänna uppfattningar om kvalitet i vetenskapen ha betydelse. Man kan därför inte utgå från att endast bedömningsaspekten vetenskaplig godhet är relevant i en viss bedömningssituation. Man kan inte heller t.ex. utgå

från att bedömningsdimensionen kreativitet är viktigare än bedömningsdimensionen hantverksmässighet.⁴

Ett exempel.⁵ Juridiska fakultetens i Uppsala riktlinjer för antagning som docent säger följande i fråga om vetenskaplig meritering (det finns också pedagogiska bedömningsgrunder och vissa villkor om anknytning till fakulteten):

Utöver doktorsavhandlingen bör den sökande ha breddat sin vetenskapliga kompetens genom att publicera arbeten i monografi- eller uppsatsform. Kraven på tilläggsmeritering varierar med hänsyn till doktorsavhandlingens kvalitet. Merparten av de arbeten som åberopas skall vara publicerade eller antagna för publicering.

De viktigaste kriterierna för att bedöma vetenskaplig skicklighet skall vara metodisk och teoretisk medvetenhet, analytisk förmåga, ämnets svårighetsgrad, förmåga till nytänkande och självständighet i förhållande till tidigare forskning, metodsäkerhet samt resultatens räckvidd.

Vi möter här en stark betoning av bedömningsdimensionen kreativitet, och andra stycket kan ses som ett försök att i regelform karakterisera kreativitet.

Till undvikande av missförstånd skall understrykas att jag i denna uppsats inte berör sådant som peer review (för publicering eller utvärdering) och andra bedömningar av institutioners vetenskapliga verksamhet, inklusive sådana som avser forsknings- och publiceringspolitik. I sådana sammanhang är vetenskaplig kvalitet en bedömningsgrund bland flera, och i den mån kvaliteten bedöms sker det sällan med stöd av en utförlig argumentation.

9. Utfallet av en bedömning beror inte bara på det bedömda utan även på bedömaren. Eftersom bedömningsobjektet ofta är utomordentligt komplext och vad som sägs kan vara synnerligen kontroversiellt, är det inte särskilt märkligt att bedömare är oeniga. För övrigt bortser man ofta från att utbredd oenighet är det normala inom vetenskapen (och bland

⁴ Se Hasselbalch (not 2) s. 85 om vad som gäller för dansk doktorsgrad respektive dansk Ph D-grad.

⁵ Jubilaren har tillhandahållit två exemplariska och innehållsrika dokument: Forskellige spørgsmål om retsvidenskabelige afhandlinger. Udarbejdet af arbejdsgruppen om akademiske afhandlinger. 29 sidor. (Det Juridiske Fakultet 2005) och Vejledning vedr. besættelse af faste videnskabelige stillinger ved Det Juridiske Fakultet. 8 sidor. (Utfärdad av dekanus Vagn Greve den 15 december 2005.)

människor i allmänhet). Exempelvis uppfattningar om och bedömningar av orsakssamband torde generellt vara betydligt mer kontroversiella än bedömningar av vetenskaplig godhet.

Sakkunniga bedömare skiljer sig från varandra vad gäller kunskap, erfarenhet, tolerans och förmåga att göra relevanta distinktioner. Vissa bedömare är inte ens sakkunniga. De kan vara slarviga eller lata. Bedömning av vetenskaplig kreativitet kräver omsorg, fantasi och öppenhet, delvis därför att den vetenskapliga kvaliteten aldrig är uppenbar utan måste motiveras.

10. Det finns ingen värderingsfri vetenskap. Juristers primära uppgift är att göra värderingar. Rättsdogmatiken är en normativ argumentationsvetenskap, vilket gör värderingar mer centrala inom rättsdogmatiken än inom andra vetenskaper. Inom filosofin har emotivistiska värdeteorier sedan länge spelat ut sin roll, men de kastar fortfarande en slagskugga över kulturvetenskaperna och särskilt rättsvetenskapen. Enligt ett beklagligt språkbruk sägs värderingar vara "subjektiva", vilket leder tanken till att de är partiska eller hör hemma inom området tycke och smak eller ger uttryck för personligt gillande och ogillande. Inom forskningsbyråkratin möter man en förhoppning om att kunna skapa metoder för mekaniska ("värderingsfria") värderingar. Det blir viktigare *att* och *var* man publicerar än *vad* man publicerar. Detta verkar hänga ihop med en önskan om att slippa ta ansvar.⁶

Värdeutsagor skiljer sig emellertid inte från andra utsagor i fråga om "objektivitet". I detta sammanhang kan inte mer sägas om detta.⁷ Det finns emellertid anledning att notera att en del bedömare är värderingsskygga eller värderingspryda. Detta kan visa sig i retoriska (eller "narrativa") tendenser att dölja värderingar bakom ord som framstår som

⁶ Se t.ex. Claes Sandgren, "Att mäta rättsvetenskaplig forskning", Juridisk Tidskrift 2006/2007 s. 106–113. Ett ambitiöst och nyanserat projekt redovisas i Wolfgang Hartenstein, Margarete Boos & Walter Bertl, "Entwicklung und Erprobung von Kriterien für die Bewertung der Ergebnisse sozialwissenschaftliche Forschungsprojekte", Evaluation von Forschung: Methoden – Ergebnisse – Stellungnahmen (red. Hans-Dieter Daniel & Rudolf Fisch, Konstanz 1988) s. 397 ff.

⁷ Se närmare Jareborg (not 3) kapitel 10 [ovan kapitel 17] och t.ex. Hilary Putnam, The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays (Cambridge, Mass. & London 2002) och Neil MacCormick, Institutions of Law: An Essay in Legal Theory (Oxford 2007).

åsyftande något "faktiskt" eller genom att undertrycka vad som förklarar övergången från redovisning av "fakta" till värderingen ("narrativt underskott").⁸

11. Utfallet av en bedömning beror också på hur mycket tid som står till förfogande och vilken arbetsinsats som bedömaren gör. Vissa bedömningar, t.ex. huruvida en doktorsavhandling uppfyller minimikraven, är ofta tämligen enkla och föga tidskrävande. Andra är så komplexa att det är uteslutet att uppdragsgivaren kan betala för den arbetsinsats som är motiverad.

Oenighet inom en grupp av sakkunniga kan mycket väl vara skenbar och skulle kanske kunna undanröjas genom en ingående intern diskussion.

12. Det är inte särskilt mycket publicerat som direkt tar sikte på kvalitetskriterier i rättsdogmatiken.⁹ Utanför Norden har jag inte kunnat finna något användbart; brittiska och tyska kolleger har aldrig hört talas om sådana texter. Det som finns härrör nästan helt från forskarseminarier i arbetsrätt! De viktigaste texterna finner man i den elektroniska antologin *Juridisk Forskning* (2002, 106 sidor), utgiven av Ole Hasselbalch.¹⁰ Denna förträffliga publikation innehåller följande:

Karl Olivecrona: Docentbetyg eller icke? (1963)¹¹

Jan Hellner: Kvalitetskriterier i rättsvetenskapen (1985)¹²

Stig Jørgensen: Kvalitetskriterier i retsvidenskaben (1985)

Antti Suviranta: Om kvalitetskriterier i rättsvetenskapen (1985, uppdaterad 2001)

⁸ Se närmare Håkan Andersson, "Rättens narratologiska dimensioner – interaktion och konstruktion", *Interaktiv rättsvetenskap: En antologi* (red. Minna Gräns & Staffan Westerlund, Uppsala 2006) s. 11–46, särskilt s. 29–32 och 38–41.

⁹ Däremot är det ingen brist på litteratur som ger synpunkter och råd rörande hur vetenskap bör bedrivas. Diskussionen om kvalitetskriterier ger däremot synpunkter och råd rörande hur vetenskap bör värderas. En viss överlappning föreligger naturligtvis, främst vad gäller den hantverksmässiga bedömningsdimensionen. Det finns här anledning att erinra om *Om afhandlingar og akribi*. Oplæg på V. Nordisk Workshop För Straffrättsforskare 2001. Af Vagn Greve. (14 sidor)

¹⁰ Enklast är att ta vägen över Google: rättsdogmatik kvalitetskriterier Hasselbalch.

¹¹ Svensk Juristtidning 1963 s. 528–532.

¹² Bidragen från Hellner, Jørgensen, Suviranta och Kjønstad har publicerats i *Arbejdsretligt Tidsskrift* 1985 respektive s. 241–245, s. 246–250, s. 251–255 och s. 256–263.

Ole Hasselbalch: Kvalitetskriterier i retsvidenskaben – perspektiv på problemstillingen (1999)¹³
Asbjørn Kjønsstad: Noen synspunkter på rettsdogmatisk forskning (1985)
Ole Hasselbalch: Typiske evalueringskriterier for rettsdogmatiske arbejder – en oversigt (2001)
Ole Hasselbalch: Praktisk forskningsarbejde (1988)
Jørgen Dalberg-Larsen, Retssociologiske indslag i afhandlinger med andet primært sigte (1988)
Ole Lando, Komparativ ret i juridiske afhandlinger (2001)
Ditlev Tamm, Retshistoriske indslag i afhandlinger med andet primært sigte (1988)

Av intresse i detta sammanhang är främst bidragen från Olivecrona, Hellner, Suviranta och Hasselbalch (2001). Ytterligare bör nämnas en artikel av Kent Källström (1999),¹⁴ som kan betecknas som en kommentar till Olivecrona.

13. Om innehållet i dessa texter skall endast följande sägas. Olivecrona (och Källström) behandlar i olika avsnitt dispositionen, framställnings sättet, materialet och bearbetningen. Hellner skiljer mellan strategin för forskningen och det tekniska utförandet av forskningen. (Distinktionen är inte identisk med distinktionen mellan kreativitet och hantverksmässighet.) Suviranta diskuterar dokumentation och argumentation. Hasselbalch (2001) är en nyttig katalog (utan kommentar) som delvis sammanfattar vad som sägs i äldre texter. 78 frågor ställs under följande rubriker: allmän utgångspunkt, författaren, ämnesvalet, strategin för arbetets genomförande, dispositionen av materialet, framställningssättet, materialanvändningen, uppställda problemställningar, svaren på uppställda frågor, vetenskaplig hederlighet, nyhetsvärdet, avhandlingens bestående värde.

¹³ Samma som Hasselbalch (not 2).

¹⁴ "Kvalitetskriterier inom rättsvetenskapen", Arbetsrätt 1999 (not 2) s.75–82. Något finner man också i Utvärdering av svensk arbetsrättslig forskning. Mars 2003 (131 sidor), s. 21–23. Ansvariga för utvärderingen är Peter Hanau och Michael Gotthardt. Den kan hämtas via Google: rättsdogmatik kvalitetskriterier Hanau.

14. Litteraturvetenskaparen Torsten Pettersson har tecknat en annan bild av hur man bedömer vetenskapligt värde.¹⁵ Sex bedömningsskalor utpekade som kriterier på vetenskapligt värde:

– forskningsämnet:	väsentligt – betydelselöst
– framförd uppfattning:	väl underbyggd – spekulativ
– framförd uppfattning:	innovativ – osjälvständig
– forskningsuppgiften:	svår – lätt
– behärskning av relevant material:	fullständig – otillräcklig
– framställningen:	sammanhängande – splittrad

De två första kriterierna anges vara viktigast, och det tredje kriteriet anges vara viktigare än de tre sista.

15. Liksom texterna om kvalitetskriterier vinglar sig mina anteckningar fram mellan det triviala och det beskäftiga. Det är inte lätt att skriva om det här. Utan hjälp av framförallt Hellner skulle jag inte ha kommit så här långt,¹⁶ och det är angeläget att texterna läses. Man måste emellertid fråga vilken status de har. De flesta riktar sig primärt till forskarstuderande och handlar om hur doktorsavhandlingar bör bedömas. Består de av något mer än erfarna vetenskapers råd, synpunkter och privata funderingar?

Olivecrona hänvisar till ”allmänt erkända kriterier på vetenskapligt arbete”, hans skisserade schema ”utgör ett försök att systematisera de frågor man ställer och bör ställa beträffande ett vetenskapligt arbete”. Källström ansluter sig till Olivecrona och förklarar att det är fråga om sociala normer inom vetenskapssamhället – ”och som sådana är de föränderliga, vaga och många gånger svåra att identifiera”: ”mönster och värderingar som omfattas av en stor del av de etablerade rättsvetenskapliga forskarna”. Samtidigt anges Olivecrona ha haft stor betydelse som normgivare.¹⁷ Hanau & Gotthardt hänvisar till ”kriterier som anses som allmänt godtagna för bedömning av samhällsvetenskaplig forskning”. Suviranta avviker inte. Pettersson söker ”de ofta outtalade gemensam-

¹⁵ ”Om kriterier för vetenskapligt värde”, Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1995 (Uppsala 1996) s. 23–29.

¹⁶ Jag har också haft nytta av ett föredrag om kvalitetskriterier i rättsvetenskaplig forskning, hållet av Thomas Wilhelmsson vid Juridiska fakulteten i Uppsala den 31 januari 2006.

¹⁷ Källström (not 14) s. 76.

ma värderingar ... som humanistisk forskning såvitt jag kan se försöker följa". Hellner är den ende som inte hänvisar till något annat än sin egen motiverade mening. Man kan föreställa sig att han skulle ha varit beredd att beakta vetenskapskollektivets allmänna eller dominerande mening och sedvanor, endast om det hade funnits empiriskt underlag för att ha en uppfattning därom. En annan fråga är om han skulle ha brytt sig om dem.

16. Alla texterna är "fragmentariska" på det sättet att de innehåller uppräkningsräkningar av faktorer som anges vara mer eller mindre viktiga kvalitetskriterier. Om vi inte vill låta oss nöja med en luftig hänvisning till att så gör man, är det inget som ger innehållet ett inre sammanhang. I narratologin skiljer man mellan berättelse (textens innehåll) och intrig (innehållet behandlat som en sammanhangskedja).¹⁸ Texterna om kvalitetskriterier framstår som *berättelser utan intrig*.

Jag hänvisar till punkt 8 ovan. Vi talar om institutionaliserad kvalitetsbedömning, och det är de tillämpliga (rätts)reglerna som i första hand avgör vad som är ett kvalitetskriterium, inte någon (fingerad) allmän mening hos ett heterogent kollektiv av vetenskapare. En annan sak är naturligtvis att välöverbäddade texter om kvalitetskriterier är till stor nytta för dem som uppställer regler (inklusive riktlinjer).

Texterna strukturerar innehållet på olika sätt, men med ett undantag utan att struktureringen ges en "intrig". Jag tycker det är ganska anmärkningsvärt att ingen skiljer mellan bedömning av *kvalitet från vetenskaplig synpunkt* (dvs. bedömning av något som bidrag till vetenskapen) och bedömning av *kvalitet inom vetenskapen*. I det förra fallet håller man sig till *en* bedömningsaspekt (se punkt 5 ovan). I det senare fallet är det inte givet att andra inte skall beaktas – och vad som skall beaktas beror på vilka regler som gäller. Vid anställningar är det ofta angeläget att lägga vikt även vid pedagogisk förmåga.

Om ett arbete håller hög kvalitet från vetenskaplig synpunkt, så är det i allmänhet också till *nytta* från vetenskaplig synpunkt, t.ex. så att det kan läggas till grund för andra undersökningar eller visar vägen till djupare insikt. (Det som är nyttigt för vetenskapen behöver emellertid inte vara något som har kvalitet från vetenskaplig synpunkt. Detta gäller t.ex. rena sammanställningar av material.) Vad gäller praktisk nytta (nytta för lagstiftare, domare, osv.) är det säkerligen så att rättsdogma-

¹⁸ Se Andersson (not 8) s. 17–18, 27–28.

tiken (såsom vetenskapsområde) inte kan legitimeras utan hänvisning till dess praktiska nytta. Men om man vill göra praktisk nytta till ett kvalitetskriterium vid bedömning av enskilda arbeten, så har man lämnat bedömningsaspekten vetenskaplig synpunkt.¹⁹ Jag menar därför att man bör reglera frågan, om man vill använda (omedelbar) praktisk nytta som en sekundär kvalitetsfaktor.

17. Olivecrona börjar med dispositionen och slutar med nyhetsvärdet. Hellner börjar med nyhetsvärdet och slutar med teknisk noggrannhet (akribi) och krav på vetenskaplig hederlighet. Källström är klok nog att avvika från Olivecrona genom att sätta nyhetsvärdet först, men Hellner är den ende som tydligt ser att bedömning av disposition, material, analysmetoder, strukturer (som kan avse dels texten, dels materialet och dels det rekonstruerade rättssystemfragmentet), osv. måste ske inom den ram som ges av det projekt som har realiserats, av ämnet och ”strategin”.

18. Olivecrona: ”Viktigast av allt är naturligtvis om avhandlingen bringar något nytt. ... nyhetsjakt för dess egen skull är av ondo.”²⁰ För forskarstuderande brukar framhållas att nyhetskravet inte bör ges en snäv innebörd (t.ex. så att man förväntas framföra en egen tes, teori eller begreppsbildning).²¹

Alla skriver väl under på detta? Jag har aldrig sett någon invändning, men nu är det dags: Att leta efter nyheter i rättsdogmatiska berättelser är dumt.

Att något är nytt är relativt till vad som fanns tidigare. Varje berättelse innehåller mycket som på något (huvudsakligen trivialt) sätt är nytt. Spännvidden hos det som kan sägas vara nytt är enorm, t.ex. från en ny ordsammansättning till en komplex teoribildning. Vidare är det som är nytt för den ene inte nytt för den andre. Slutligen är det som är nytt värdemässigt neutralt. Ingenting är i sig bra eller dåligt *därför* att det är nytt (såvida det inte kontextuellt är förutsatt att endast något nytt upp-

¹⁹ Göran Lambertz, ”Nyttig och onyttig rättsvetenskap”, Svensk Juristtidning 2002 s. 261–278, präglas av beundransvärd virtuositet och häpnadsväckande ensidighet (till förmån för statsmakten i tillfällig skepnad). Se vidare Bert Lehrberg, ”Rättsvetenskap i praktikens tjänst? Tankar rörande civilrättsforskningens arbetsuppgifter”, Svensk Juristtidning 1991 s. 753–768.

²⁰ Olivecrona (not 11) s. 532.

²¹ Se t.ex. Källström (not 14) s. 77.

fyller ett kvalitetskrav). Det som är nytt är värdefullt endast om det på annan grund (än att vara något nytt) bedöms vara värdefullt.²²

Jag hänvisar till punkterna 6 och 7 ovan, där en distinktion görs mellan två bedömningsdimensioner – hantverksmässighet och kreativitet – och där det framhålls att möjligheterna att uppställa regler rörande kvalitetskriterier är rätt stora när det gäller den första dimensionen, men närmast obefintliga när det gäller den andra. När det gäller synpunkten kreativitet, fruktbar självständighet eller originalitet kommer man inte ifrån att så att säga direkt göra en bedömning från vetenskaplig synpunkt, dvs. att med öppet sinne utreda och värdera på vad sätt berättelsen utgör ett bidrag till vetenskapen. Det blir då ingen överraskning att det som är vetenskapligt värdefullt och fruktbart för vidare forskning kan sägas vara nytt (så mycket annat kan ju också sägas vara nytt). Att något är nytt är här inte ett kvalitetskriterium, utan endast en vanlig egenskap hos det som bedöms ha vetenskapligt värde.

Vi kan se det hela som ytterligare ett exempel på hur man döljer en värdering bakom ett ord som hänför sig till något "faktiskt" (se punkt 10 ovan).

19. Av de två bedömningsdimensionerna hantverksmässighet och kreativitet är den sistnämnda uppenbart den viktigaste ur vetenskaplig synvinkel, under förutsättning att tillämpliga regler inte säger något annat. Men har hantverket överhuvudtaget någon vetenskaplig relevans? Hantverksmässig kvalitet upp till en viss nivå måste sägas vara nödvändig för att en berättelse skall tas på allvar som vetenskaplig produkt. Vetenskaparen förutsätts *kommunicera* med andra, och det kräver en viss omsorg om hur man framför sitt vetenskapliga budskap. Förmågan att övertyga är ett kvalitetskriterium. Om en berättelse är osammanhängande, formellt inkonsekvent, slarvigt presenterad, språkligt undermålig, påtagligt bristfällig vad gäller kontrollerbarhet, utan respekt för den rättsvetenskapliga traditionen, osv., så ligger det nära till hands att tro att berättelsen är bristfällig även i andra, viktigare hänseenden (särskilt om man dessutom lägger märke till sakliga missförstånd och ologiska resonemang). Det handlar om trovärdighet.

²² Här kan hänvisas till första stycket i Hellner (not 12).

20. Till sist skall något sägas om hur man bäst gör en helhetsvärdering (en synoptisk värdering). En vanlig metod är att konstruera ett poängsystem, där olika bedömningsgrunder kan ges olika vikt (dvs. fler eller färre poäng). Helhetsvärderingen framgår av den poängsumma som uppnås. Denna metod duger i allmänhet bra för bedömning av vin, restauranger, bilar och annat som utbjuds för konsumtion i vid mening. Den bör emellertid inte användas t.ex. vid bedömning av konstnärligt eller vetenskapligt värde.

Som bekant är det lättast att se brister i det tekniska utförandet och i detaljer. En kritisk bedömare kan lätt bli överdrivet negativ. För att motverka detta bör en motiverad bedömning ta sin utgångspunkt i en preliminär bedömning av det vetenskapliga värdet hos projektet (det genomförda projektet, inte det planerade²³). Det från vetenskaplig synpunkt viktigaste är – såvida inte annat är föreskrivet – sådant som valet av forskningsämne, valet av metod och argumentationsform, projektets svårighetsgrad och vetenskapliga fruktbarhet, samt graden av kreativitet, uppfinnings- och idériedom och självständighet. En preliminär bedömning härav kan sammanfattas i en formulering av *projektets vetenskapliga ambitionsnivå*. Efter en kontroll av att den hantverksmässiga sidan uppfyller de minimikrav som ställs (se punkt 19) kan man sedan justera och nyansera bedömningen med hänsyn till brister och (inte redan beaktade) särskilda förtjänster hos arbetet. Vilken roll hantverksmässig briljans skall ges i detta skede bör i första hand avgöras med hänvisning till tillämpliga regler (punkt 8). De skiktningar av vetenskapliga arbeten som följer av denna bedömningsmetod kan naturligtvis endast beskrivas i tämligen oprecisa termer. Men vad kan man mer begära?

²³ Bedömning av projektansökningar skiljer sig från bedömning av färdiga arbeten bl.a. däri att man måste göra en prognos rörande vetenskaparens förmåga att genomföra den planerade undersökningen på ett optimalt sätt.

LITTERATUR

Nedanstående arbeten citeras med angivande av författarens efternamn eller, där så är erforderligt, med arbetets titel eller författarens efternamn jämte det inom parentes angivna uttrycket.

Aarnio, Aulis, "Om rättsvetenskapens satser." Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland, årg. 105, 1969, s. 554–572.

Aaron, Richard I., "Wittgenstein's Theory of Universals." *Mind*, vol. 74, 1965, s. 249–251.

Achinstein, Peter, *Law and Explanation. An Essay in the Philosophy of Science*. Oxford 1971.

Agge, Ivar, *Straffrättens allmänna del. Föreläsningar. Andra häftet*. Stockholm 1961.

Ahlander, Björn, *Om rätt och rättstillämpning. Studier i juridikens idéhistoria och rättstillämpningens teori*. Uppsala 1952.

Albritton, Rogers, "On Wittgenstein's Use of the Term 'Criterion'." *The Journal of Philosophy*, vol. 56, 1959, s. 845–857.

Alston, William P., *Philosophy of Language*. Englewood Cliffs, N.J. 1964.

– (Feelings) "Feelings." *The Philosophical Review*, vol. 78, 1969, s. 3–34.

– (Meaning), "Meaning and Use." Omtryckt i *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 141–165.

Altham, J. E. J., "Evaluation and Speech." *Morality and Moral Reasoning. Five Essays in Ethics*, ed. by John Casey, London 1971, s. 125–154.

Andersson, Jan & Furberg, Mats, *Språk och påverkan. Om argumentationens semantik. Andra omarbetade och utökade upplagan*. Lund 1967.

- (Moral), *Moral. En bok om ord, känsla och handling*. Stockholm 1971.
- Anscombe, G. E. M., "Modern Moral Philosophy." *Philosophy*, vol. 33, 1958, s. 1–19.
- Armstrong, D. M., "Meaning and Communication." *The Philosophical Review*, vol. 81, 1972, s. 427–447.
- Arnold, M. B. & Gasson, J. A., "Feelings and Emotions as Dynamic Factors in Personality Integration." Omtryckt i *The Nature of Emotion* (se nedan) s. 203–221.
- Austin, John, *The Province of Jurisprudence Determined and The Uses of the Study of Jurisprudence*. With an introduction by H. L. A. Hart. London 1954.
- Austin (Papers), J. L., *Philosophical Papers*. [Ed. by J. O. Urmson and G. J. Warnock.] London 1961.
- (Sense), *Sense and Sensibilia*. Reconstructed from the manuscript notes by G. J. Warnock. London 1962.
- (Words), *How to Do Things with Words*. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. [Ed. by J. O. Urmson.] London 1962.
- Ayer, A. J., *Language, Truth and Logic*. Harmondsworth 1971. (Penguin ed.)
- (Basic), "Basic Propositions." *Philosophical Analysis. A Collection of Essays*, ed. by Max Black, Englewood Cliffs, N. J. 1963, s. 57–70.
- Bacon, John, "Do Generic Descriptions Denote?" *Mind*, vol. 82, 1973, s. 331–347.
- Baier, Kurt, *The Moral Point of View. A Rational Basis of Ethics*. Ithaca, N. Y. 1958.
- (Object), "[Review of] *The Object of Morality* by G. J. Warnock." *The Philosophical Review*, vol. 82, 1973, s. 269–273.
- (Value), "What is Value? An Analysis of the Concept." *Values and the Future* (se nedan) s. 33–67.
- Baier, Kurt – Se: Toulmin & Baier.
- Bambrough, Renford, "Universals and Family Resemblances." *Proceedings of the Aristotelian Society. New Series*, vol. 61, 1961, s. 207–222.
- Barry, Brian, *Political Argument*. London 1965.
- (Justice), *The Liberal Theory of Justice. A Critical Examination of the Principles in 'A Theory of Justice' by John Rawls*. Oxford 1973.

- Beardsley, Monroe, *Aesthetics*. Delvis omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, s. 245–253, 308–318.
- Bedford, Errol, "Emotions." Omtryckt i *Essays in Philosophical Psychology*, ed. by Donald F. Gustafson, New York 1964, s. 77–98.
- Bennett, Jonathan, *Rationality. An Essay Towards an Analysis*. London 1964.
- Bergström, Lars, "Några kommentarer till C. L. Stevensons teori om etisk oenighet." *Logik, rätt och moral. Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz*, Lund 1969, s. 35–42.
- (Objektivitet), *Objektivitet. En undersökning av innebörden, möjligheten och önskvärdheten av objektivitet i samhällsvetenskapen*. Stockholm 1972.
- Berlin, Isaiah, "Verification." Omtryckt i *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 15–34.
- Black, Max, *Critical Thinking. An Introduction to Logic and Scientific Method*. New York 1946.
- (Language), *Language and Philosophy. Studies in Method*. Ithaca, N. Y. 1949.
- (Margins), *Margins of Precision. Essays in Logic and Language*. Ithaca, N. Y. 1970.
- (Models), *Models and Metaphors. Studies in Language and Philosophy*. Ithaca, N. Y. 1962.
- (Problems), *Problems of Analysis. Philosophical Essays*. London 1954.
- Blackburn, S. W., "Moral Realism." *Morality and Moral Reasoning. Five Essays in Ethics*, ed. by John Casey, London 1971, s. 101–124.
- Blomquist, Clarence, *Medicinsk etik*. Stockholm 1971.
- Blumberg, David, "Description, Evaluation, and Obligation." *Mind*, vol. 82, 1973, s. 348–357.
- Boer, Steven E., "Reference and Identifying Descriptions." *The Philosophical Review*, vol. 81, 1972, s. 208–228.
- Bouwsma, O. K., "The Expression Theory of Art." Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, s. 73–99.
- Brown, Harold, "Perception and Meaning." *Studies in the Philosophy of Mind (American Philosophical Quarterly. Monograph Series. No. 6)*, Oxford 1972, s. 1–9.

- Browning, Douglas, "Sorting and Grading." *The Australasian Journal of Philosophy*, vol. 38, 1960, s. 234–245.
- Brunius, Teddy, *Estetik. En inledande diskussion*. Stockholm 1961.
- Brusiin, Otto, *Über das juristische Denken*. Helsingfors 1951.
- Buck, R. C., "Non-Other Minds." *Analytical Philosophy*, ed. by R.J. Butler, Oxford 1962, s. 187–210.
- Cameron, J. R., "Sentence-Meaning and Speech Acts." *The Philosophical Quarterly*, vol. 20, 1970, s. 97–117.
- Campbell, A. H., "Fascism and Legality." *The Law Quarterly Review*, vol. 62, 1946, s. 141–151.
- Campbell (Names), Richard, "Proper Names." *Mind*, vol. 77, 1968, s. 326–350.
- Canfield, John V., "Criteria and Rules of Language", *The Philosophical Review*, vol. 83, 1974, s. 70–87.
- Cardozo, Benjamin, *The Nature of the Judicial Process*. New Haven & London 1921.
- Carroll, John B., *Language and Thought*. Second printing. Englewood Cliffs, N.J. 1965.
- Cartwright, R., "Propositions." *Analytical Philosophy*, ed. by R. J. Butler, Oxford 1962, s. 81–103.
- Casey, John, *The Language of Criticism*. London 1966.
- Caton, Charles E., "Introduction." *Philosophy and Ordinary Language*, ed. by Charles E. Caton, Urbana 1963, s. v–xii.
- Cavell, Stanley, "The Availability of Wittgenstein's Later Philosophy." *The Philosophical Review*, vol. 71, 1962, s. 67–93.
- (Criticism), "Austin at Criticism." *The Philosophical Review*, vol. 74, 1965, s. 204–219.
- Caws, Peter, *Science and the Theory of Value*. New York 1967.
- Chafee Jr, Zechariah, "The Disorderly Conduct of Words." *Columbia Law Review*, vol. 41, 1941, s. 381–404.
- Chase, Stuart, *The Tyranny of Words*. London 1938.
- Chomsky, Noam, *Language and the Mind*. New York osv. 1968.
- Christensen, Niels Egmont, *On the Nature of Meanings. A Philosophical Analysis*. Copenhagen 1961.
- Cohen, L. Jonathan, *The Diversity of Meaning*. Second edition. London 1966.
- (Acts), "Searle's Theory of Speech Acts." *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, s. 545–557.

- (Illocutionary), "Do Illocutionary Forces Exist?" *The Philosophical Quarterly*, vol. 14, 1964, s. 118–137.
- (Jurisprudence), "Theory and Definition in Jurisprudence." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 29*, London 1955, s. 213–238.
- Cohen (Practicality), Mendel F., "The Practicality of Moral Reasoning." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 534–549.
- Collinridge, D. G., "Confirmationism." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 92–96.
- Conway, David, "Description and Evaluation." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 590–594.
- Cooper, David E., "Definitions and 'Clusters'." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 495–503.
- (Innateness), "Innateness: Old and New." *The Philosophical Review*, vol. 81, 1972, s. 465–483.
- Cooper (Morality), Neil, "Two Concepts of Morality". *Omtryckt i The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 72–90.
- Coval, S. & Forrest, Terry, "Which Word Wears the Trousers?" *Mind*, vol. 76, 1967, s. 73–82.
- Crawford, Donald W., "Conforming to Custom." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 354–364.
- Criticism and the Growth of Knowledge. Ed. by Imre Lakatos and Alan Musgrove. London 1970.
- Daitz, E., "The Picture Theory of Meaning." *Omtryckt i Essays in Conceptual Analysis*, ed. by Antony Flew, London 1963, s. 53–74.
- Daniels, Charles, "Hare on the Meaning of 'good'". *Mind*, vol. 79, 1970, s. 139–141.
- Danielsson, Sven, *Some Conceptions of Performativity*. Uppsala 1973. (*Filosofiska studier ... nr 19*. Stencil.)
- Devlin, Patrick, *The Enforcement of Morals*. London 1965.
- Dewey, John, *Theory of Valuation*. Chicago 1939. (*International Encyclopedia of Unified Science*. Vol. II. No. 4.)
- Dickie, George, "The Myth of the Aesthetic Attitude." *Omtryckt i Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, s. 28–44.
- Donnellan, Keith S., "Reference and Definite Descriptions." *The Philosophical Review*, vol. 75, 1966, s. 281–304.

- (Humpty Dumpty), "Putting Humpty Dumpty Together Again." *The Philosophical Review*, vol. 77, 1968, s. 203–215.
- Doorbar, Roger, "Meaning Rules and Behaviour." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 29–40.
- Downie, R. S., *Roles and Values. An Introduction to Social Ethics.* London 1971.
- Dray, William, *Law and Explanation in History.* London 1957.
- Dretske, Fred I., "Contrastive Statements." *The Philosophical Review*, vol. 81, 1972, s. 411–437.
- Ducasse, Curt J., *The Philosophy of Art.* Delvis omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, s. 282–307.
- Dummett, Michael, "Truth." Omtryckt i *Philosophical Logic*, ed. by P. F. Strawson, London 1967, s. 49–68.

- Eckhoff, Torstein, *Rettskildelære.* Oslo 1971.
- (Vurderinger), "Rettslige vurderinger." *Festskrift till Ivar Agge*, Stockholm 1970, s. 78–88.
- Edel, Abraham, *Ethical Judgment. The Use of Science in Ethics.* Glencoe, Illinois 1955.
- Edgley, Roy, *Reason in Theory and Practice.* London 1969.
- (Hume's Law), "Hume's Law." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 44*, London 1970, s. 105–119.
- Ekelöf, Per Olof, *Är den juridiska doktrinen en teknik eller en vetenskap?* Lund 1951.
- (Regler), "Förhållningsregler och domsregler." *Festskrift tillägnad Karl Olivecrona*, Stockholm 1964, s. 166–186.
- (Semantik), "Semantik och juridik." *Svensk Juristtidning*, årg. 51, 1966, s. 497–505.
- (Teleological), "Teleological Construction." *Scandinavian Studies in Law*, vol. 2, Stockholm 1958, s. 75–117.
- Ekman, Rolf, *Estetiska problem. Andra, omarbetade upplagan.* Lund 1960.
- Elwin, Göran, *Häleribrottet. De objektiva rekvisiten i Brottsbalken 9 kap. 6 § i komparativ belysning.* Stockholm 1969.
- Emmet, E. R., *Learning to Philosophize.* Harmondsworth 1968. (Penguin ed.)
- Engisch, Karl, *Einführung in das juristische Denken. 2. Auflage.* Stuttgart 1959.

- (Konkretisierung), Die Idee der Konkretisierung in Recht und Rechtswissenschaft unserer Zeit. Heidelberg 1953.
 - (Logische), Logische Studien zur Gesetzesanwendung. Dritte, ergänzte Auflage. Heidelberg 1963.
- Eriksson, Lars D., "Värderingar, fakta och juridik." Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland, årg. 105, 1969, s. 414–430.
- Esser, Josef, Vorverständnis und Methodenwahl in der Rechtsfindung. Rationalitätsgarantien der richterlichen Entscheidungspraxis. Frankfurt am Main 1970.
- Faber, Richard N., "Alston's Theory of Meaning." The Philosophical Quarterly, vol. 19, 1969, s. 62–68.
- Feigl, Herbert, "De Principiis Non Disputandum ...? On the Meaning and the Limits of Justification." Philosophical Analysis. A Collection of Essays, ed. by Max Black, Englewood Cliffs, N. J. 1963, s. 113–147.
- Feinberg, Joel, "Introduction." Moral Concepts, ed. by Joel Feinberg, London 1969, s. 1–17.
- Feyerabend, P. K., "How to Be a Good Empiricist – A Plea for Tolerance in Matters Epistemological." Omtryckt i The Philosophy of Science, ed. by P. H. Nidditch, London 1968, s. 12–39.
- (Consolations), "Consolations for the Specialist." Criticism and the Growth of Knowledge (se ovan) s. 197–230.
- Findlay, J. N., "Use, Usage and Meaning." Omtryckt i The Theory of Meaning, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 116–127.
- (Aesthetic), "The Perspicuous and the Poignant: Two Aesthetic Fundamentals." Omtryckt i Aesthetics, ed. by Harold Osborne, London 1972, s. 89–105.
- (Ethics), Axiological Ethics. London 1970.
- (Meinong), Meinong's Theory of Objects and Values. Second edition. London 1963.
- Fitzgerald, P. J. – Se: Salmond & Fitzgerald.
- Flew, Antony, "Philosophy and Language." Omtryckt i Essays in Conceptual Analysis, ed. by Antony Flew, London 1963, s. 1–20.
- Fogelin, Robert J., Evidence and Meaning. Studies in Analytical Philosophy. London 1967.
- Foot, Philippa, "Moral Beliefs." Omtryckt i Theories of Ethics, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 83–100.
- (Arguments), "Moral Arguments." Omtryckt i The Definition of

- Morality, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 174–187.
- (Introduction), "Introduction." Theories of Ethics, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 1–15.
 - (Morality), "Morality as a System of Hypothetical Imperatives." The Philosophical Review, vol. 81, 1972, s. 305–316.
 - (Reasons), "Reasons for Action and Desires." The Aristotelian Society. Supplementary Volume 46, London 1972, s. 203–210.
- Forrest, Terry – Se: Coval & Forrest.
- Frankena, William K., Ethics. Englewood Cliffs, N.J. 1963.
- (Defining), "MacIntyre on Defining Morality." Omtryckt i The Definition of Morality, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 40–46.
 - (Morality), "The Concept of Morality." Omtryckt i The Definition of Morality, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 146–173.
 - (Naturalistic), "The Naturalistic Fallacy." Omtryckt i Theories of Ethics, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 50–63.
- Fredriksson, Gunnar, Det politiska språket. Fjärde utökade upplagan. Uddevalla 1969.
- Fries, Martin, "Inledning." Socialfilosofiska uppsatser av Axel Hägerström (se nedan) s. 9–33.
- Frondizi, Risieri, What Is Value? An Introduction to Axiology. Second edition. La Salle, Illinois 1971.
- Fuller, Lon L., "Positivism and Fidelity to Law. A Reply to Professor Hart." Harvard Law Review, vol. 71, 1957–1958, s. 630–672.
- Furberg, Mats, Saying and Meaning. A Main Theme in J. L. Austin's Philosophy. Oxford 1971.
- (Handling), "Vardagens handlingsbegrepp och juridikens." Tidsskrift for Rettsvitenskap, årg. 82, 1969, s. 604–612.
 - (Tankar), Tankar om döden. Stockholm 1970.
 - Se: Andersson & Furberg.
- Garner, Richard T., "On the Use of Proper Names and Definite Descriptions." The Philosophical Quarterly, vol. 9, 1969, s. 231–238.
- Garver, Newton, "Wittgenstein on Criteria." Knowledge and Experience, ed. by C. D. Rollins, Pittsburgh [1964], s. 55–71, 86–87. – Comments by Carl Ginet (s. 72–76), F. A. Siegler (s. 77–80) and Paul Ziff (s. 81–85).

- Gasking, Douglas, "Clusters." *The Australasian Journal of Philosophy*, vol. 38, 1960, s. 1–36.
- Gasson, J. A. – Se: Arnold & Gasson.
- Gauthier, David P., *Practical Reasoning. The Structure and Foundations of Prudential and Moral Arguments and their Exemplification in Discourse*. Oxford 1963.
- (Morality), "Morality and Advantage." Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 235–250.
- Geach, Peter, *Mental Acts. Their Conduct and their Objects*. London 1957.
- (Good), "Good and Evil." Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 64–73.
- Gellner, Ernest, *Words and Things*. Harmondsworth 1968. (Penguin ed.)
- Gibson, A. Boyce, *Muse and Thinker*. Harmondsworth 1972. (Penguin ed.)
- Ginet, Carl – Se: Garver.
- Goodman, Nelson, "Safety, Strength, Simplicity." Omtryckt i *The Philosophy of Science*, ed. by P. H. Nidditch, London 1968, s. 121–123.
- Gordon, Lorene M., "Conventional Expressions of Emotion." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 35–44.
- Green, O. H., "The Expression of Emotion." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 551–568.
- (Emotions), "Emotions and Belief." *Studies in the Philosophy of Mind (American Philosophical Quarterly. Monograph Series. No. 6.)*, Oxford 1972, s. 24–40.
- Grice (Hume), G. R., "Hume's Law." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 44*, London 1970, s. 89–103.
- Grice, H. P., "Meaning." Omtryckt i *Philosophical Logic*, ed. by P. F. Strawson, London 1967, s. 39–48.
- (Utterer), "Utterer's Meaning and Intentions." *The Philosophical Review*, vol. 78, 1969, s. 147–177.
- Griffiths, Leslie, "The Logic of Austin's Locutionary Subdivision." *Theoria*, vol. 35, 1970, s. 204–214.
- Grimmer, Klaus, *Die Rechtsfiguren einer "Normativität des Faktischen". Untersuchungen zur Verhältnis von Norm und Faktum und zur Funktion der Rechtsgestaltungsorgane*. Berlin 1971.

- Grönfors, Kurt, "Om rätt[s]skydd för skönhetsvärden." *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, årg. 109, 1973, s. 155–167.
- Gustafsson, Lars, "Kritik av värdenihilismen." *Häften för kritiska studier*, årg. 2, 1969, s. 17–22.
- Gyllensten, Lars, *Nihilistiskt credo. Estetiskt, moraliskt, politiskt m.m.* Stockholm 1964.
- Götlind, Erik, "Stimulus Meaning. Some Problems in Connection with a Definition by Quine." *Theoria*, vol. 29, 1963, s. 93–114.
- Haack, R. J. & Haack, Susan, "Token-Sentences, Translation and Truth-Value." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 40–57.
- Haas, W., "The Theory of Translation." Omtryckt i *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 86–108.
- Hacker, P. M. S., "Definition in Jurisprudence." *The Philosophical Quarterly*, vol. 19, 1969, s. 343–347.
- Hall, Roland, "Excluders." Omtryckt i *Philosophy and Ordinary Language*, ed. by Charles E. Caton, Urbana 1963, s. 67–73.
- Halldén, Sören, *Sannolikhetens logik*. Lund 1973.
- Hampshire, Stuart, "Logic and Appreciation." Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, s. 161–169.
- Hamlyn, D. W., *The Theory of Knowledge*. London 1971.
- Hanson, Norwood Russell, *Patterns of Discovery. An Inquiry into the Conceptual Foundations of Science*. Cambridge 1958.
- Hare, R. M., *The Language of Morals*. London 1952.
- (Applications), *Applications of Moral Philosophy*. London 1972.
 - (Essays), *Essays on Philosophical Method*. London 1971.
 - (Freedom), *Freedom and Reason*. London 1963.
 - (Good), "Geach: Good and Evil." Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 74–82.
 - (Meaning), "Meaning and Speech Acts." *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, s. 3–24.
 - (Pain), "Pain and Evil." Omtryckt i *Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, s. 29–42.
- Harré, R., "Concepts and Criteria." *Mind*, vol. 73, 1964, s. 353–363.
- (Appraisals), "Quasi-Esthetic Appraisals." *Philosophy*, vol. 33, 1958, s. 132–137.
 - (Counter-Induction), "Counter-Induction." *Theoria*, vol. 29, 1963, s. 245–264.

- (Modal), "Modal Expressions in Ordinary and Technical Language." *The Australasian Journal of Philosophy*, vol. 37, 1959, s. 41–56.
- (Necessity), "Surrogates for Necessity." *Mind*, vol. 82, 1973, s. 358–380.
- (Principles), *The Principles of Scientific Thinking*. London 1970.
- Hart, H. L. A., *The Concept of Law*. London 1961.
- (Ascription), "The Ascription of Responsibility and Rights." *Omtryckt i Logic and Language (First Series)*, ed. by Antony Flew, Oxford 1951, s. 145–166.
- (Definition), *Definition and Theory in Jurisprudence*. An Inaugural Lecture. London 1953.
- (Liberty), *Law, Liberty and Morality*. London 1968.
- (Positivism), "Positivism and the Separation of Law and Morals." *Harvard Law Review*, vol. 71, 1957–1958, s. 593–629.
- (Theory), "Theory and Definition in Jurisprudence." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 29*, London 1955, s. 239–264.
- Hartnack, Justus, "The Primacy of Language." *Festschrift til Alf Ross*, København 1969, s. 185–190.
- Hassemer, Winfried, *Tatbestand und Typus. Untersuchungen zur strafrechtlichen Hermeneutik*. Köln osv. 1968.
- Heck, Philipp, *Das Problem der Rechtsgewinnung. – Gesetzesauslegung und Intressenjurisprudenz. – Begriffsbildung und Intressenjurisprudenz*. Redigiert von Roland Dubischar. Mit einem Nachwort von Josef Esser. Bad Homburg v. d. H. osv. 1968.
- Hedenius, Ingemar, *Om rätt och moral*. Stockholm 1963.
- (Axiological), "Axiological Nihilism: Some Theses." *Inquiry*, vol. 4, 1961, s. 274–290.
- (Villkor), *Om människans moraliska villkor*. Uddevalla 1972.
- Hellner, Jan, "Syften och uppgifter för rättsvetenskaplig forskning." *Festschrift til Alf Ross*, København 1969, s. 205–229.
- (Lagstil), "Svensk lagstil." *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, årg. 109, 1973, s. 169–183.
- Hempel, Carl G., *Aspects of Scientific Explanation. And Other Essays in the Philosophy of Science*. New York 1965.
- Henkel, Heinrich, *Einführung in die Rechtsphilosophie. Grundlagen des Rechts*. München & Berlin 1964.
- Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*. Lund 1972.
- (Tolkningssatsernas), "Tolkningssatsernas logik. Några kommentarer till C. L. Stevensons analys av tolkningssatser." *Logik, rätt och*

- moral. Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz, Lund 1969, s. 107–126.
- Hertzberg, Lars, "Värdeomdömen och rationellt beteende." *Ajatus*, vol. 33, 1971, s. 148–167.
- Heyl, Bernard C., *New Bearings in Esthetics and Art Criticism. A Study in Semantics and Evaluation*. New Haven 1943.
- Hinton, J. M., "Hoping and Wishing." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume* 44, London 1970, s. 71–88.
- Hjorth, Finngeir, "Some Reflections on Grammaticality." *Inquiry*, vol. 7, 1964, s. 191–201.
- Holborow, Les, "Critical Notice: *Speech Acts ...* by John R. Searle." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 458–468.
- Holdcroft, David, "Meaning and Illocutionary Acts." Omtryckt i *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 166–181.
- Holmbäck, Ulf, *Studier i förutsättningslärans terminologi*. Uppsala 1970.
- Hospers, John, *Meaning and Truth in the Arts*. Chapel Hill 1946.
- (Expression), "The Concept of Artistic Expression." Omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, s. 142–167.
- Hough, Graham, "Linguistics and Ordinary Language." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 138–139.
- Hubbeling, H. G., "The Logic of Criteria in Ethics and Philosophy of Religion." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 58–66.
- Hudson, W. D., *Reason and Right. A Critical Examination of Richard Price's Moral Philosophy*. London 1970.
- (Moral), *Modern Moral Philosophy*. London 1970.
- Hume, David, *A Treatise of Human Nature*. Ed. with an Introduction by Ernest C. Mossner. Harmondsworth 1969. (Penguin ed.)
- Hungerland, Isabel Creed, "Once again, Aesthetic and Non-Aesthetic." Omtryckt i *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, s. 106–120.
- Hägerström, Axel, *Socialfilosofiska uppsatser. Inledning av Martin Fries*. Stockholm 1966.
- (Moralpsykologi), *Moralpsykologi*. [Utg. av Martin Fries.] Stockholm 1952.
- (Rätten), *Rätten och staten. Tre föreläsningar om rätts- och statsfilosofi*. Utg. av Martin Fries. Stockholm 1963.
- (Selbstdarstellung), *Selbstdarstellung*. Leipzig [1929].

Isenberg, Arnold, "Critical Communication." Omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, s. 254–267.

Jager, Ronald, "Truth and Assertion." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 161–169.
Jareborg, Nils, *Handling och uppsåt. En undersökning rörande doluslärans underlag*. Stockholm 1969.

– (Antydningar), "Vilseledande genom antydningar." *Festskrift till Per Olof Ekelöf*, Stockholm 1972, s. 423–461.

– (Begrepp), *Begrepp och brottsbeskrivning. Semantik och läran om normativa rekvisit*. Stockholm 1974.

– (Effektdelikt), "Effektdelikt och beteendedelikt." *Festskrift till Ivar Agge*, Stockholm 1970, s. 176–192.

– (Värderingar), *Värderingar*. Stockholm 1975.

Jessop, T. E., "The Definition of Beauty." Omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, s. 271–281.

Johansson, Ingvar, "Anglosaxisk vetenskapsteori." *Positivism, marxism, kritisk teori*, red. av Kurt Aspelin och Tomas Gerholm, Stockholm 1972, s. 7–67.

Jørgensen, Stig, "Typologi og realisme." *Nordisk gjenklang*, *Festskrift til Carl Jacob Arnholm*, Oslo 1969, s. 143–163.

Kalleberg, Ragnvald, "En introduktion till Frankfurtskolans vetenskapsteori." *Positivism, marxism, kritisk teori*, red. av Kurt Aspelin och Tomas Gerholm, Stockholm 1972, s. 113–139.

Kaufmann, Arthur, *Analogie und "Natur der Sache"*. Karlsruhe 1965.

Kelly, Jack, "Virtue and Pleasure." *Mind*, vol. 82, 1973, s. 401–408.

Kemp, J., *Reason, Action and Morality*. London 1964.

– (Generalization), "Generalization in the Philosophy of Art." *Philosophy*, vol. 33, 1958, s. 147–157.

Kenny, Anthony, "Happiness." Omtryckt i *Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, s. 43–52.

Kerner, George C., *The Revolution in Ethical Theory*. London 1966.

Khatchadourian, Haig, "Ambiguity." *Theoria*, vol. 30, 1964, s. 166–182.

– (Metaphor), "Metaphor." *The British Journal of Aesthetics*, vol. 8, 1968, s. 227–243.

- Kirk, Robert, "Translation and Indeterminacy." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 321–341.
- Kirwan, Christopher, "On the Connotation and Sense of Proper Names." *Mind*, vol. 77, 1968, s. 500–511.
- Kneale, William, "Propositions and Truth in Natural Languages." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 225–243.
- Knight, Helen, "The Use of 'good' in Aesthetic Judgments." *Omtryckt i Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, s. 147–160.
- Kovesi, Julius, *Moral Notions*. London 1967.
- Kraus, Oskar, *Die Werttheorien. Geschichte und Kritik*. Brünn 1937.
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*. Second edition, enlarged. Chicago 1970. (*International Encyclopedia of Unified Science*. Vol. II. No. 2.)
- Lakatos, Imre, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes." *Criticism and the Growth of Knowledge* (se ovan) s. 91–195.
- Lange, John F., "R. M. Hare's Reformulation of the Open Question." *Mind*, vol. 75, s. 244–247.
- Larenz, Karl, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Zweite, neu bearbeitete Auflage. Berlin & Heidelberg 1969.
- Laycock, Henry, "Some Questions of Ontology." *The Philosophical Review*, vol. 81, 1972, s. 3–42.
- Lazarus, R. S., *Psychological Stress and the Coping Process*. Delvis omtryckt i *The Nature of Emotion* (se nedan) s. 249–260.
- Leach, James, "Historical Objectivity and Value Neutrality." *Inquiry*, vol. 11, 1968, s. 349–367.
- Leavitt, Frank J., "On Strawson's Revised Position of Identifying Reference." *Theoria*, vol. 35, 1969, s. 64–70.
- Leiser, Burton M., *Custom, Law, and Morality. Conflict and Continuity in Social Behavior*. New York 1969.
- Lemmel, Hans-Peter, *Unbestimmte Strafbarkeitsvoraussetzungen im Besonderen Teil des Strafrechts und der Grundsatz nullum crimen sine lege*. Berlin 1970.
- Liedman, Sven-Eric, "Marxism och vetenskapsteori." *Positivism, marxism, kritisk teori*, red. av Kurt Aspelin och Tomas Gerholm, Stockholm 1972, s. 68–112.
- Linsky, Leonard, *Referring*. London 1967.

- Lloyd, A. C., "Meaning without Verifiability." *The Aristotelian Society*. Supplementary Volume 42, London 1968, s. 1–6.
- Lyon, Ardon, "Family Resemblance, Vagueness, and Change of Meaning." *Theoria*, vol. 34, 1968, s. 66–75.
- Lyons, John, *Introduction to Theoretical Linguistics*. London 1969.
- Macdonald, Margaret, "Some Distinctive Features of Arguments Used in Criticism of the Arts." *Omtryckt i Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, s. 114–130.
- (Ethics), "Ethics and the Ceremonial Use of Language." *Philosophical Analysis. A Collection of Essays*, ed. by Max Black, Englewood Cliffs, N. J. 1963, s. 198–215.
- MacIntyre, Alasdair, "What Morality Is Not." *Omtryckt i The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace & A. D. M. Walker, London 1970, s. 26–39.
- MacKay, Alfred F., "Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring." *The Philosophical Review*, vol. 77, 1968, s. 197–202.
- (Meaning), "Professor Grice's Theory of Meaning." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 57–66.
- MacKenzie, P. T., "Fact and Value." *Mind*, vol. 76, 1967, s. 228–237.
- MacLachlan, D. L. C., "Garner on the Use of Proper Names and Definite Descriptions." *The Philosophical Quarterly*, vol. 20, 1970, s. 170–171.
- MacNiven, C. D., "Strong and Weak Descriptivism." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 161–178.
- Malcolm, Norman, "Wittgenstein's Philosophical Investigations." *Omtryckt i The Philosophy of Mind*, ed. by V. C. Chappell, Englewood Cliffs, N. J. 1962, s. 74–100.
- (Memoir), Ludwig Wittgenstein. *A Memoir. With a Biographical Sketch by Georg Henrik von Wright*. Reprinted, with revisions. London 1967.
- Manser, Anthony, "Games and Family Resemblances." *Philosophy*, vol. 42, 1967, s. 210–225.
- Marc-Wogau, Konrad, *Modern logik. Elementär lärobok*. Stockholm 1961.
- (Studier), *Studier till Axel Hägerströms filosofi*. Falköping 1968.
- Margolis, Joseph, *Values and Conduct*. London 1971.
- Marshall, J. C., "The Adequacy of Grammars." *The Aristotelian Society*. Supplementary Volume 44, London 1970, s. 157–173.

- Matthews, P. H., "The Adequacy of Grammars. The Aristotelian Society. Supplementary Volume 44, London 1970, s. 175–190.
- Matz, Ulrich, *Rechtsgefühl und ideales Wertreich. Ein Beitrag zur Kritik des auf der Grundlage der phänomenologischen Wertphilosophie entwickelten 'Naturrechts'*. München 1966.
- Mayberry, Thomas C., "Morality and its Analogues." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 365–378.
- McCloskey, Mary A., "Metaphors." *Mind*, vol. 73, 1964, s. 215–233.
- (Pleasure), "Pleasure." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 542–551.
- Medawar, Peter Brian, *Induction and Intuition in Scientific Thought*. Jayne Lectures for 1968. Philadelphia 1969.
- Melden, A. I., *Rights and Right Conduct*. Oxford 1959.
- Mellor, D. H., "In Defense of Dispositions." *The Philosophical Review*, vol. 83, 1974, s. 157–181.
- Meynell, Hugo, "Remarks on the Foundations of Aesthetics." *The British Journal of Aesthetics*, vol. 8, 1968, s. 16–34.
- (Eutyphro), "The Eutyphro Dilemma." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 46*, London 1972, s. 223–234.
- Mill, John Stuart, *Utilitarianism*. Omtryckt i *Essential Works of John Stuart Mill*, ed. and with an Introduction by Max Lerner, New York 1965, s. 189–248.
- Milligan, D. E., "Reasons as Explanations." *Mind*, vol. 83, 1974, s. 180–193.
- Mitchell, Basil, *Law, Morality, and Religion in a Secular Society*. London 1967.
- Mitchell (Value), Dorothy, "Mill's Theory of Value." *Theoria*, vol. 36, 1970, s. 100–115.
- Moore, G. E., *Principia Ethica*. Cambridge 1903.
- (Reply), "A Reply to My Critics." Delvis omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 33–49.
- (Studies), *Philosophical Studies*. London 1922.
- Myrdal, Gunnar, *Value in Social Theory. A selection of essays on methodology*. Ed. by Paul Streeten. London 1958.
- Nagel, Thomas, "Rawls on Justice." *The Philosophical Review*, vol. 82, 1973, s. 220–234.
- Narveson, Jan, "Critical Notice: The Object of Morality by G. J. Warnock." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 288–299.

- The Nature of Emotion. Selected Readings ed. by Magda B. Arnold. Harmondsworth 1968.
- Nelson, Alvar, Rätt och ära. Studier i svensk straffrätt. Uppsala 1950.
- (Frivillighet), "Frivillighet eller tvång." Festskrift til Stephan Hurwitz, København 1971, s. 349–369.
 - (Rättsvetenskapen), "Rättsvetenskapen i dagens samhälle." Festskrift tillägnad Karl Olivecrona, Stockholm 1964, s. 458–474.
 - (Sedligheten), "Sedlighetens pris." Oikeus ja politiikka, utg. av Per Lindholm och Heikki Seppänen, Jyväskylä 1971, s. 141–152.
- Nicholson, P.P., "MacKenzie on Fact and Value." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 602–603.
- Nidditch, P.H., "Introduction." *The Philosophy of Science*, ed. by P.H. Nidditch, London 1968, s. 1–11.
- Nolan, Rita, "Truth and Sentences." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 501–511.
- Nordenstam, Tore, "On Austin's Theory of Speech Acts." *Mind*, vol. 75, 1966, s. 141–143.
- Nowell-Smith, P.H., *Ethics*. Harmondsworth 1961. (Penguin ed.)
- Næss, Arne, *Interpretation and Preciseness. A Contribution to the Theory of Communication*. Oslo 1953.
- (Semantik), *Empirisk semantik*. Med förord av Anders Wedberg. Till svenska av Jan Berg. Stockholm 1961.
- Odegard, Douglas, "Excluding the Middle from Loose Concepts." *Theoria*, vol. 31, 1965, s. 138–144.
- Ofstad, Harald, *An Inquiry into the Freedom of Decision*. Stockholm osv. 1961.
- Ogden, C. K. & Richards, I. A., *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. Fourth edition revised. London 1936.
- Olthuis, James H., *Facts, Values and Ethics. A confrontation with twentieth century British moral philosophy, in particular G. E. Moore*. Amsterdam 1968.
- Osborne, Harold, *The Art of Appreciation*. London 1970.
- (Introduction), "Introduction." *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, s. 1–24.
- O'Shaughnessy, R. J., "On Having Something in Common." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 436–440.

- Page, Edgar, "Reference and Propositional Identity." *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, s. 43–62.
- Parker, DeWitt H., *The Philosophy of Value*. Ann Arbor 1957.
- Parkinson, G. H. R., "Introduction." *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 1–14.
- Passmore, John, *Philosophical Reasoning*. London 1961.
- (Aesthetics), "The Dreariness of Aesthetics." *Omtryckt i Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, s. 36–55.
- (Objectivity), "The Objectivity of History." *Philosophy*, vol. 33, 1958, s. 97–111.
- Patton, Thomas E. & Ziff, Paul, "On Vendler's Grammar of 'good'." *The Philosophical Review*, vol. 73, 1964, s. 528–537.
- Peacock, R., *Criticism and Personal Taste*. London 1972.
- Pears, D. F., "Universals." *Omtryckt i Logic and Language (Second Series)*, ed. by Antony Flew, Oxford 1953, s. 51–64.
- Penelhum, Terence, "The Logic of Pleasure." *Omtryckt i Essays in Philosophical Psychology*, ed. by Donald F. Gustafson, New York 1964, s. 227–247.
- Pepper, Stephen C., *The Sources of Value*. Berkeley & Los Angeles 1958.
- Perelman, Ch., *Justice*. New York 1967.
- Persson, Ulf, *Skada och värde*. Lund 1953.
- Philosophy and History. A Symposium*, ed. by Sidney Hook. New York 1963.
- Philosophy & Political Action. Essays ed. for the New York Group of the Society for Philosophy and Public Affairs by Virginia Held, Kai Nielsen, Charles Parsons*. New York 1972.
- Piaget, Jean, *Barnets själsliga hälsa*. Översättning: Lars Sjögren. Lund 1970.
- Pitcher, George, "Emotion." *Mind*, vol. 74, 1965, s. 326–346.
- Popper, Karl R., *The Logic of Scientific Discovery*. Second ed. London 1968.
- (Objective), *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. London 1972.
- Pound, Roscoe, *An Introduction to the Philosophy of Law*. New Haven 1922.
- Putnam, H., "Dreaming and 'Depth Grammar'." *Analytical Philosophy*, ed. by R. J. Butler, Oxford 1962, s. 211–235.

- Quine, Willard van Orman, *From a Logical Point of View*. 9 Logico-Philosophical Essays, Cambridge, Mass. 1953.
- (Word), *Word and Object*. New York osv. 1960.
- Quinton, Anthony, "The a priori and the Analytic." Omtryckt i *Philosophical Logic*, ed. by P.F. Strawson, London 1967, s. 107–128.
- Radford, Colin, "Hoping and Wishing." *The Aristotelian Society*. Supplementary Volume 44, London 1970, s. 51–70.
- Raphael, D. D., "Critical Notice: A Theory of Justice by John Rawls." *Mind*, vol. 83, 1974, s. 118–127.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass. 1971.
- (Rules), "Two Concepts of Rules." Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 144–170.
- Raz, Joseph, *The Concept of a Legal System. An Introduction to the Theory of Legal System*. London 1970.
- Regnéll, Hans, *Semantik. Filosofiska och språkvetenskapliga grundfrågor inom betydelseläran*. Stockholm 1965.
- (Objektivitet), "Objektivitet som kunskapsteoretiskt begrepp och som värderingsideal." *Logik, rätt och moral. Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz*, Lund 1969, s. 177–182.
- Rescher, Nicholas, *Introduction to Value Theory*. Englewood Cliffs, N.J. 1969.
- (Explanation), *Scientific Explanation*. New York 1970.
- (Justice), *Distributive Justice. A Constructive Critique of the Utilitarian Theory of Distribution*. Indianapolis osv. 1966.
- (Value Change), "What Is Value Change? A Framework for Research." *Values and the Future* (se nedan) s. 68–109.
- Rhees, R., "Can there be a Private Language?" Omtryckt i *Philosophy and Ordinary Language*, ed. by Charles E. Caton, Urbana 1963, s. 90–117.
- Richards, David A. J., *A Theory of Reasons for Action*. London 1971.
- Richards, I. A. – Se: Ogden & Richards.
- Robinson, Richard, *Definition*. London 1950.
- Ross, Alf, *Om ret og retfærdighed. En indførelse i den analytiske retsfilosofi*. København 1953.
- (Norms), *Directives and Norms*. London 1968.
- Ruben, David-Hillel, "Warnock on Rules." *The Philosophical Quarterly*, vol. 22, 1972, s. 349–354.

- Ruin, Hans, *Poesiens mystik*. Andra upplagan med en efterskrift. Lund 1961.
- Runciman, W. G., "Describing." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 372–388.
- Russell, Bertrand, *An Inquiry into Meaning and Truth*. The William James Lectures for 1940. Harmondsworth 1962. (Penguin ed.)
- (Moral), *Moral och politik*. Till svenska av Anders Byttner. Stockholm 1955.
 - (Religion), *Religion and Science*. London 1935.
- Ryding, Erik, *Att luras utan att ljuga*. Lund 1971.
- (Historia), *Den svenska filosofins historia*. Stockholm 1959.
 - (Vacker), "Satsen 'Flickan F är vacker'" *Logik, rätt och moral*. Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz, Lund 1969, s. 183–189.
- Ryle, Gilbert, *Dilemmas*. The Tarner Lectures 1953. London 1960.
- (Categories), "Categories." Omtryckt i *Logic and Language* (Second Series), ed. by Antony Flew, Oxford 1953, s. 65–81.
 - (Feelings), "Feelings." Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, s. 56–72.
 - (Meaning), "The Theory of Meaning." Omtryckt i *Philosophy and Ordinary Language*, ed. by Charles E. Caton, Urbana 1963, s. 128–153.
 - (Ordinary), "Ordinary Language." Omtryckt i *Philosophy and Ordinary Language*, ed. by Charles E. Caton, Urbana 1963, s. 108–127.
 - (Pleasure), "Pleasure." Omtryckt i *Essays in Philosophical Psychology*, ed. by Donald F. Gustafson, New York 1964, s. 195–205.
 - (Use), "Use, Usage and Meaning." Omtryckt i *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 109–116.
- Rynin, David, "Cognitive Meaning and Cognitive Use." *Inquiry*, vol. 9, 1966, s. 109–131.
- Salmond (& Fitzgerald), *On Jurisprudence*. Twelfth ed. by P. J. Fitzgerald. London 1966.
- Santayana, George, "Some Meanings of the Word 'is'." *The Journal of Philosophy*, vol. 21, 1924, s. 365–377.
- de Saussure, Ferdinand, *Cours de Linguistique generale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger. [2:e éd.] Paris 1922.

- Savile, Anthony, "The Place of Intention in the Concept of Art." Omtryckt i *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, s. 158–176.
- Saw, Ruth, "Art and the Language of the Emotions." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume* 36, London 1962, s. 235–246.
- Sax, Walter, *Das strafrechtliche "Analogieverbot". Eine methodologische Untersuchung über die Grenze der Auslegung im geltenden deutschen Strafrecht.* Göttingen 1953.
- Schwyzler, Hubert, "Rules and Practices." *The Philosophical Review*, vol. 78, 1969, s. 451–467.
- Scriven, Michael, "The Logic of Criteria." *The Journal of Philosophy*, vol. 56, 1959, s. 857–868.
- Scruton, Roger, "Attitudes, Beliefs and Reasons." *Morality and Moral Reasoning. Five Essays in Ethics*, ed. by John Casey, London 1971, s. 25–100.
- Searle, John R., *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language.* London 1969.
- (Acts), "Austin on Locutionary and Illocutionary Acts." *The Philosophical Review*, vol. 77, 1968, s. 405–424.
- Segerstedt, Torgny T., *Socialt system och samfärdsel.* Uppsala 1970. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia.* 6.)
- Sesonske, Alexander, *Value and Obligation. The Foundations of an Empiricist Ethical Theory.* New York 1964.
- Shwayder, D. S., *Modes of Referring and the Problem of Universals. An Essay in Metaphysics.* Berkeley & Los Angeles 1961.
- (Uses), "Uses of Language and Uses of Words. With Application to a Problem of Frege." Omtryckt i *The Theory of Meaning*, ed. by G. H. R. Parkinson, London 1968, s. 128–140.
- Sibley, F. N., "Objectivity and Aesthetics." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume* 42, London 1968, s. 31–54.
- (Art), "Particularity, Art and Evaluation." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume* 48, 1974, s. 1–21.
- Siegler, F. A., "On Isenberg's 'Critical Communication'." *The British Journal of Aesthetics*, vol. 7, 1967, s. 161–174.
- Se: Garver.
- Silverstein, Harry S., "A Note on Hare on Imagining Oneself in the Place of Others." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 448–450.
- Simon, Michael A., "When is a Resemblance a Family Resemblance?" *Mind*, vol. 78, 1969, s. 408–416.

- Singer, Marcus G., "Freedom from Reason." *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, s. 253–261.
- Singer (Democracy), Peter, *Democracy and Disobedience*. London 1973.
- Skinner, Quentin, "Conventions and the Understanding of Speech Acts." *The Philosophical Quarterly*, vol. 20, 1970, s. 118–138.
- Sloman, Aaron, "'Ought' and 'Better'." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 385–394.
- Smart, J. J. C., *Philosophy and Scientific Realism*. London 1963.
- (Utilitarianism), "Extreme and Restricted Utilitarianism." *Omtryckt i Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, s. 171–183.
- Snyder, Aaron, "Rules of Language." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 161–178.
- Sommers, Fred, "Types and Ontology." *Omtryckt i Philosophical Logic*, ed. by P. F. Strawson, London 1967, s. 138–169.
- Sparkes, J. J., "Pattern Recognition and Scientific Progress." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 29–41.
- Sparshott, F. E., *The Structure of Aesthetics*. Toronto & London 1963.
- Stampe, Dennis W., "Toward a Grammar of Meaning." *The Philosophical Review*, vol. 77, 1968, s. 137–174.
- Stenius, Erik, "Mood and Language-Game." *Synthese*, vol. 17, 1967, s. 254–274.
- Stevenson, Charles L., *Ethics and Language*. New Haven & London 1944.
- (Facts), *Facts and Values. Studies in Ethical Analysis*. New Haven & London 1963.
- Stich, Stephen P., "What Every Speaker Knows." *The Philosophical Review*, vol. 80, 1971, s. 476–496.
- Stigen, Anfinn, "The Importance of Being in Earnest; or standard use, misuse, and misleading use of language." *Inquiry*, vol. 9, 1966, s. 374–383.
- Stone, Julius, *Legal System and Lawyers' Reasonings*. London 1964.
- Stone (Ratiocination), Roy, "Ratiocination not Rationalisation." *Mind*, vol. 74, 1965, s. 463–482.
- Strache, Karl-Heinz, *Das Denken in Standards. Zugleich ein Beitrag zur Typologik*. Berlin 1968.
- Strawson, P. F., *Introduction to Logical Theory*. London 1952.
- (Grammar), "Grammar and Philosophy." *Proceedings of the Aristotelian Society. New Series*, vol. 70, 1970, s. 1–20.

- (Intention), "Intention and Convention in Speech Acts." *The Philosophical Review*, vol. 73, 1964, s. 439–460.
- (Introduction), "Introduction." *Philosophical Logic*, ed. by P.F. Strawson, London 1967, s. 1–16.
- (Meaning), *Meaning and Truth. An Inaugural Lecture.* London 1970.
- (Morality), "Social Morality and Individual Ideal." Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 98–118.
- (Referring), "On Referring." Omtryckt i *Essays in Conceptual Analysis*, ed. by Antony Flew, London 1963, s. 21–52.
- (Singular), "Singular Terms and Predication." Omtryckt i *Philosophical Logic*, ed. by P.F. Strawson, London 1967, s. 69–88.
- Strömberg, Tore, "Om kompetensnormens definition." *Festskrift till Ivar Agge*, Stockholm 1970, s. 294–304.
- Sumner, L. W., "Value Judgments and Action." *Mind*, vol. 77, 1968, s. 383–399.
- Swinburne, R. G., "Vagueness, Inexactness, and Imprecision." *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 19, 1968–1969, s. 281–299.
- (Introduction), *An Introduction to Confirmation Theory.* London 1973.
- Söderfeldt, Björn, *Statsvetenskapliga metoder.* Stockholm 1972.
- Talmor, Sascha, "The Aesthetic Judgment and its Criteria of Value." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 102–115.
- Tanner, Michael, "Objectivity and Aesthetics." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 42*, London 1968, s. 55–72.
- Taylor (Notice), C. C. W., "Critical Notice: Freedom and Reason by R. M. Hare." *Mind*, vol. 74, 1965, s. 280–298.
- Taylor, Paul W., *Normative Discourse.* Englewood Cliffs, N.J. 1961.
- Teubner, Gunther, *Standards und Direktiven in Generalklauseln. Möglichkeiten und Grenzen der empirischen Sozialforschung bei der Präzisierung der Gute-Sitten-Klauseln im Privatrecht.* Frankfurt am Main 1971.
- Thau, Stewart, "Illocutionary Breakdowns." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 270–275.
- The Nature of Emotion. Selected Readings* ed. by Magda B. Arnold. Harmondsworth 1968.

- Thompson, Manley, "Abstract Entities and Universals." *Mind*, vol. 74, 1965, s. 365–381.
- Thornstedt, Hans, *Om rättsvillfarelse. En straffrättslig undersökning.* Stockholm 1956.
- Thorp, J. W., "Whether the Theory of Family Resemblances Solves the Problem of Universals." *Mind*, vol. 75, 1966, s. 351–367.
- Tilghman, B. R., "Aesthetic Perception and the Problem of the 'Aesthetic Object'." *Mind*, vol. 75, 1966, s. 351–367.
- Tomberlin, James E., "Ziff on Ungrammaticalness." *Mind*, vol. 76, 1967, s. 580–582.
- Toulmin, Stephen Edelston, *An Examination of the Place of Reason in Ethics.* London 1960.
- (Science), *The Philosophy of Science.* London 1962.
 - & Baier, K., "On Describing." *Omtryckt i Philosophy and Ordinary Language*, ed. by Charles E. Caton, Urbana 1963, s. 194–219.
- Trigg, Roger, *Reason and Commitment.* London 1973.
- (Pain), *Pain and Emotion.* London 1970.
- Törnudd, Patrik, *Kvalificerade förmögenhetsbrott de lege ferenda. En straffrättslig och rättssociologisk undersökning.* Helsingfors 1971. (Kriminologiska forskningsinstitutet. Serie M:14. Stencil.)
- Ullman, Stephen, *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning.* Oxford 1962.
- (Language), *Language and Style. Collected Papers.* Oxford 1966.
- Urmson, J. O., *Philosophical Analysis. Its development between the two world wars.* London 1967.
- (Ethics), *The Emotive Theory of Ethics.* London 1968.
 - (Grading), "On Grading." *Omtryckt i Logic and Language (Second Series)*, ed. by Antony Flew, Oxford 1953, s. 159–186.
 - (Saints), "Saints and Heroes." *Omtryckt i Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, s. 60–73.
- Values and the Future. *The Impact of Technological Change on American Values.* Ed. by Kurt Baier and Nicholas Rescher. New York 1969.
- Vendler, Zeno, *Linguistics in Philosophy.* Ithaca, N. Y. 1967.
- Verma, Roop Rekha, "Vagueness & The Principle of Excluded Middle." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 67–77.
- Vogel, Thilo, *Zur Praxis und Theorie der richterlichen Bindung an das Gesetz im gewaltenteilenden Staat.* Berlin 1969.

- Waaben, Knud, "Emotioner i retssproget." Festskrift til Stephan Hurwitz, København 1971, s. 565–590.
- Waismann, Friedrich, *The Principles of Linguistic Philosophy*. Ed. by R. Harré. London & New York 1965.
- (Language), "Language Strata." Omtryckt i *Logic and Language* (Second Series), ed. by Antony Flew, Oxford 1953, s. 11–31.
 - (Verifiability), "Verifiability." Omtryckt i *Logic and Language* (First Series), ed. by Antony Flew, Oxford 1951, s. 117–144.
- Walker, A. D. M. – Se: Wallace & Walker.
- Wallace, G. & Walker, A. D. M., "Introduction." *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A. D. M. Walker, London 1970, s. 1–20.
- Walsh, W. H., *Metaphysics*. London 1963.
- Walton, Kendall L., "Categories of Art." *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, s. 334–367.
- Warnock, G. J., *The Object of Morality*. London 1971.
- (Acts), "Hare on Meaning and Speech Acts." *The Philosophical Review*, vol. 80, 1971, s. 80–84.
 - (Contemporary), *Contemporary Moral Philosophy*. London 1967.
 - (Language), "Ethics and Language." *The Human Agent* (Royal Institute of Philosophy Lectures. Vol. 1. 1966–1967), London 1968, s. 196–209.
- Warnock (Ethics), Mary, *Ethics since 1900*. Second ed. London 1966.
- Watt, A. J., "The Intelligibility of Wants." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 553–561.
- Wedberg, Anders, *Filosofins historia. Från Bolzano till Wittgenstein*. Stockholm 1966.
- Weinberger, Ota, *Rechtslogik*. Wien 1970.
- Welker, David D., "Linguistic Nominalism." *Mind*, vol. 79, 1970, s. 569–580.
- Wellman, Carl, *The Language of Ethics*. Cambridge, Mass. 1961.
- (Criteria), "Wittgenstein's Conception of a Criterion." *The Philosophical Review*, vol. 71, 1962, s. 433–447.
- Wennerberg, Hjalmar, "The Concept of Family Resemblance in Wittgenstein's Later Philosophy." *Theoria*, vol. 33, 1967, s. 107–132.
- Wertheimer, Roger, *The Significance of Sense. Meaning, Modality and Morality*. Ithaca, N. Y. 1972.
- Westland, Gordon, "Psychology and the Philosophy of Science." *Mind*, vol. 81, 1972, s. 533–542.

- Wheatley, Jon, "How to Give a Word a Meaning." *Theoria*, vol. 30, 1964, s. 119–136.
- (Definition), "Definition via Categories." *Theoria*, vol. 32, 1966, s. 62–66.
 - (Language), "Two Theories of Language." *Theoria*, vol. 32, 1966, s. 130–143.
- White, Alan R., *The Philosophy of Mind*. New York 1967.
- (Attention), *Attention*. Oxford 1964.
 - (Believe), "What We Believe." *Studies in the Philosophy of Mind* (American Philosophical Quarterly. Monograph Series. No. 6), Oxford 1972, s. 69–84.
 - (Certainty), "Certainty." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume 46*, London 1972, s. 1–18.
 - (Obligated), "On Being Obligated to Act." *The Human Agent* (Royal Institute of Philosophy Lectures. Vol. 1. 1966–1967.), London 1968, s. 64–82.
- Whiteley, C. H., "Epistemological Strategies." *Mind*, vol. 78, 1969, s. 25–34.
- Wilks, Yorick, "Decidability and Natural Language." *Mind*, vol. 80, 1971, s. 497–520.
- Williams, Bernard, "Morality and the Emotions." *Morality and Moral Reasoning. Five Essays in Ethics*, ed. by John Casey, London 1971, s. 1–24.
- Williams (Language), Glanville, "Language and the Law." *The Law Quarterly Review*, vol. 61, 1945, s. 71–86, 179–195, 293–303, 384–406, och vol. 62, 1946, s. 387–406.
- Williamson, J., "Pro- and con-attitudes." *The Philosophical Quarterly*, vol. 20, 1970, s. 357–367.
- Winch, Peter, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London 1970.
- Wisdom, John, *Philosophy and Psycho-Analysis*. Oxford 1953.
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*. Translated by G. E. M. Anscombe. [Ed. by G. E. M. Anscombe and R. Rhees. Second ed.] Oxford 1958.
- (Ethics), "A Lecture on Ethics." *The Philosophical Review*, vol. 74, 1965, s. 3–12.
 - (Gewissheit), *Über Gewissheit. On Certainty*. Translated by Denis Paul and G. E. M. Anscombe. Ed. by G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright. Oxford 1969.

- (Lectures), *Lectures & Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Compiled from notes taken by Yorick Smythies, Rush Rhees and James Taylor. Ed. by Cyril Barrett. Oxford 1966.
- (Preliminary), *Preliminary Studies for the "Philosophical Investigations"*. Generally known as *The Blue and Brown Books*. [Ed. by Rush Rhees. Second ed.] Oxford 1960.
- (Tractatus), *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Logisch-philosophische Abhandlung.) Translated by D. F. Pears and B. F. McGuinness, and with the introduction by Bertrand Russell. London 1961.
- Wolgast, Elizabeth H., "Wittgenstein and Criteria." *Inquiry*, vol. 7, 1964, s. 348–366.
- Wollheim, Richard, "Expression." *The Human Agent* (Royal Institute of Philosophy Lectures. Vol. 1. 1966–1967), London 1968, s. 227–244.
- (Art) *Art and its Objects*. Harmondsworth 1970. (Penguin ed.)
- Woods, Michael, "Reasons for Actions and Desires." *The Aristotelian Society. Supplementary Volume* 46, London 1972, s. 189–201.
- von Wright, Georg Henrik, *The Varieties of Goodness*. London 1963.
- (Deontic), *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*. Amsterdam 1968. (*Acta Philosophica Fennica*. Fasc. XXI.)
- Wright, Larry, "Functions." *The Philosophical Review*, vol. 82, 1973, s. 139–168.

- Ziff, Paul, *Semantic Analysis*. Ithaca, N. Y. 1960.
- (About), "About Ungrammaticalness." *Mind*, vol. 73, 1964, s. 204–214.
- (Criteria) – Se: Garver.
- (Meaning), "On H. P. Grice's Account of Meaning." *Analysis*, vol. 28, 1967–1968, s. 1–8.
- (Response), "A Response to 'Stimulus Meaning'." *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, s. 63–74.
- Se: Patton & Ziff.

WORKS BY NILS JAREBORG

SELECT BIBLIOGRAPHY

Apart from one manuscript and three reports, this list only contains printed works. This means that a great number of manuscripts, memoranda, reports, expert opinions and statements are not included. In addition, among printed texts the following are excluded: texts related to university administration, basic teaching materials, minor comments or statements, contributions to *Nationalencyklopedin* (The National Encyclopedia) A–E, statements at conferences or hearings, translations of statutes or scientific articles, and reports of interviews.

BOOKS (AUTHOR)

Handling och uppsåt: En undersökning rörande doluslärans underlag. With a summary in English. [Action and Criminal Intent: An Investigation concerning the Foundations of the Dolus Doctrine.] Stockholm 1969. Norstedts förlag. XXX+394 pp.

Begrepp och brottsbeskrivning: Semantik och läran om normativa rekvisit. [Concept and Crime Definition: Semantics and the Doctrine of Normative Crime Prerequisites.] Stockholm 1974. Norstedts förlag. 293 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning. LXXVIII)

Värderingar. [Evaluation.] Stockholm 1975. Norstedts förlag. 253 pp.

Förmögenhetsbrotten. [Crimes against Property.] Stockholm 1975.

Norstedts förlag. XII+381 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning. LXXXII)

Brotten mot person. [Crimes against the Person.] Uppsala 1975. Iustus förlag. 123 pp. [With Alvar Nelson.]

- Brodden. Andra häftet: Förmögenhetsbrodden.* [The Crimes. Volume Two: Crimes against Property.] Stockholm 1978. Norstedts förlag. XIV+240 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning, XCII)
- Brodden. Första häftet: Grundbegrepp. Brodden mot person.* [The Crimes. Volume One: Basic Concepts. Crimes against the Person.] Stockholm 1979. Norstedts förlag. XVII+320+10 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning, XCIX)
- Brodden. Tredje häftet: Brodden mot allmänheten och staten.* [The Crimes. Volume Three: Crimes against the Public and against the State.] Stockholm 1982. Norstedts förlag. XVI+270 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning, CXIV)
- Påföljdsbestämning i USA.* [Sentencing in USA.] Stockholm 1984. Brottsförebyggande rådet. Forskning 1984:4. 207 pp. [With Andrew von Hirsch and with participation by Kathleen J. Hanrahan.]
- Brodden. Första häftet: Grundbegrepp. Brodden mot person.* Andra upplagan. [The Crimes. Volume One: Basic Concepts. Crimes against the Person. Second edition.] Stockholm 1984. Norstedts förlag. 363 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning, XCIX)
- Brottsbalken kap. 23–24 med mera.* [Chapters 23–24 of the Criminal Code and Other Matters.] Uppsala 1985. Iustus förlag. VII+128 pp.
- Uppsåt och oaktsamhet.* [Intent and Negligence.] Uppsala 1986. Iustus förlag. 48 pp.
- Brodden. Andra häftet: Förmögenhetsbrodden.* Andra upplagan. Stockholm 1986. [The Crimes. Volume Two: Crimes against Property. Second edition.] Norstedts förlag. 305 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning, XCII)
- Brodden. Tredje häftet: Brodden mot allmänheten och staten.* Andra upplagan. [The Crimes. Volume Three: The Crimes against the Public and against the State. Second edition.] Stockholm 1987. Norstedts förlag. 294 pp. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning, CXIV)
- De särskilda strafflagarna.* [The Specialized Criminal Statutes.] Uppsala 1987. Iustus förlag. 109 pp.
- Essays in Criminal Law.* Uppsala 1988. Iustus förlag. 151 pp. (Skrifter från Juridiska Fakulteten i Uppsala. 17.)
- Strafmass und Strafgerechtigkeit: Die deutsche Strafzumessungslehre und das Prinzip der Tatproportionalität.* [Measure of Punishment and Justice: The German Sentencing Doctrine and the Principle of

- Proportionality.] Bonn 1991. Forum Verlag. X+70 pp. [With Andrew von Hirsch.]
- Straffrättsideologiska fragment.* [Fragments of Criminal Law Ideology.] Uppsala 1992. Iustus förlag. 242 pp. (Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 39.)
- Straffrättens ansvarslära.* [The Criminal Responsibility Doctrines.] Uppsala 1994. Iustus förlag. 419 pp. (Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 46.)
- Straffrättens gärningslära.* [The Criminal Conduct Doctrines.] Stockholm 1995. Norstedts Juridik. 270 pp.
- Straffrättens påföljdslära.* [Criminal Sanctions and Sentencing.] Stockholm 2000. Norstedts Juridik. 182 pp. [With Josef Zila.]
- Allmän kriminalrätt.* [Criminal Law: The General Part.] Uppsala 2001. Iustus förlag. 494 pp.
- Gastronomiska undersökningar.* [Gastronomic Investigations.] DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Festschrift. [The Uppsala Faculty of Law. Festschrift.] Uppsala 2002. Iustus förlag. 253 pp.
- Scraps of Penal Theory.* Uppsala 2002. Iustus förlag. 122 pp. (Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 90.)
- Inkast i straffområdet.* [Throws into the Penalty Area.] Uppsala 2006. Iustus förlag. 199 pp. (Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 103.)
- Straffrättens påföljdslära.* Andra upplagan. [Criminal Sanctions and Sentencing. Second edition.] Stockholm 2007. Norstedts Juridik. 185 pp. [With Josef Zila.]
- Mening, värde och rationalitet.* [Meaning, Value and Rationality.] DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2008. [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook 2008.] Uppsala 2008. Iustus förlag. 557 pp.
- Inledning till den allmänna kriminalrätten.* [Introduction to Criminal Law: The General Part.] [In preparation, with Petter Asp and Magnus Ulväng.]

BOOKS (EDITOR)

- Skuld och ansvar: Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson.* [Guilt and Responsibility: Studies in Criminal Law in Honour of Alvar Nelson.] Uppsala 1985. Iustus förlag. 250 pp. (Skrifter från Juridiska Fakulteten i Uppsala. 2.) [With Per Ole Träskman.]
- Double Criminality: Studies in International Criminal Law.* Uppsala 1989. Iustus förlag. 155 pp. (Skrifter från Juridiska Fakulteten i Uppsala. 27.) Also in NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1989. Tillæg.
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 1992. Årgång 2. *Skrifter av fakultetens hedersdoktorer.* [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook. Volume 2. Essays by the Honorary Doctors of the Faculty.] Uppsala 1992. Iustus förlag. 451 pp.
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 1993. Årgång 3. ANDERS AGELL: *Familjerätt, skadeståndsrätt och annan förmögenhetsrätt: Valda skrifter.* [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook. Volume 3. Family Law, Torts and Property Law: Selected Writings.] Uppsala 1993. Iustus förlag. 477 pp.
- Kriminalpolitiska studier tillägnade Alvar Nelson* på sjuttiofemårsdagen den 14 april 1994. [Studies in Criminal Policy Dedicated to Alvar Nelson.] NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1994 Nr. 1. 140 pp.
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 1994. Årgång 4. *Metod och perspektiv: Texter i straffrätt, processrätt och skatterätt.* [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook. Volume 4. Method and Perspective: Texts in Criminal Law, the Law of Procedure and Tax Law.] Uppsala 1994. Iustus förlag. 406 pp.
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 1995. Årgång 5. *Towards Universal Law: Trends in National, European and International Lawmaking.* [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook. Volume 5.] Uppsala 1995. Iustus förlag. 248 pp.
- Svensk internationell straffprocessrätt.* [Swedish International Criminal Procedure.] Uppsala 1995. Iustus förlag. 329 pp. (Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 50.) [With Petter Asp.]
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok. Årgång 6. *Rättsvetenskapliga studier tillägnade Carl Hemström.* [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook. Volume 6. Legal Studies Dedicated to Carl Hemström.] Uppsala 1996. Iustus förlag. 346 pp.

- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 1997. Årgång 7. *Ad studium et ad laborem incitavit Elsa Eschelsson*. [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook. Volume 7.] Uppsala 1997. Iustus förlag. 427 pp.
- Kriminalvetenskapliga texter tillägnade Vagn Greve* på sextioårsdagen. [Studies in Criminal Dedicated to Vagn Greve.] NORDISK TIDSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1998 pp. 171–386. [With Britta Kyvsgaard and Per Ole Träskman.]
- Positive Generalprävention: Kritische Analysen im deutsch-englischen Dialog*. [Positive General Prevention: Critical Analyses in Anglo-German Dialogue.] Uppsala-Symposium 1996. Heidelberg 1998. C. F. Müller Verlag. 220 pp. [With Bernd Schünemann, Andrew von Hirsch and Tatjana Hörnle.]
- Anglo-Swedish Studies in Law*. Uppsala 1999. Iustus förlag. 388 pp. (Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 69.) [With Mads Andenas.]
- Påföljdsbestämning: Straffrättsliga studier utgivna till hundraårsminnet av Ivar Strahls födelse*. [Sentencing: Studies in Criminal Law on Occasion of the 100 Year Anniversary of the Birth of Ivar Strahl.] SVENSK JURISTTIDNING 1999, Second Issue (pp. 105–304).
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2000. IAIN CAMERON: *National Security and the European Convention on Human Rights*. [The Uppsala Faculty of Law. Yearbook 2000.] Uppsala 2000. Iustus förlag. xxxii+479 pp.
- Das schwedische Kriminalgesetzbuch – Brottsbalken* vom 21. Dezember 1962 nach dem Stand vom 1. Dezember 2000. [The Swedish Criminal Code.] Freiburg im Breisgau 2000. edition iuscrim. VIII+260 pp. (Sammlung ausländischer Strafgesetzbücher in deutscher Übersetzung. CXIV.) [With Karin Cornils.]
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2001. ANDREW VON HIRSCH: *Proportionalitet och straffbestämning*. [Proportionality and Sentencing.] [The Uppsala Law Faculty. Yearbook 2001.] Uppsala 2001. Iustus förlag. 183 pp. [Translated by Nils Jareborg.]
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2002. NILS MATTSSON: *Skrifter i internationell skatterätt*. [Writings in International Tax Law.] [The Uppsala Law Faculty. Yearbook 2002.] Uppsala 2002. Iustus förlag. 303 pp.
- DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2003. *Familjerättsliga studier: Vänbok till Åke Saldeen*. [Studies in Family law: Liber

Amoricum Åke Saldeen.] [The Uppsala Law Faculty. Yearbook 2003.] Uppsala 2002. Iustus förlag. 232 pp.
 DE LEGE: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2004. ÅKE SALDEEN: *Några skrifter*. [Some Writings.] [The Uppsala Law Faculty. Yearbook 2004.] Uppsala 2004. Iustus förlag. 272 pp.

ARTICLES

- ”Putativ nöd: Till tolkningen av försvarlighetsrekvisiten i Brottsbalkens regler om nöd och nödvärn.” [Putative Necessity: Interpreting the Requirements of Defensibility in the Provisions on Necessity and Self-Defence in the Criminal Code.] NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1969 pp. 303–326.
- ”Effektdelikt och beteendedelikt.” [Effect Offences and Behaviour Offences.] *Festskrift till Ivar Agge* (Stockholm 1970. Norstedts förlag) pp. 176–192.
- ”Straffbelagt häleri: Anteckningar till en avhandling.” [Göran Elwin: Häleribrottet. De objektiva rekvisiten i Brottsbalken 9 kap. 6 § i komparativ belysning. Stockholm 1969.] [Receiving Stolen Goods: Notes to a Dissertation.] SVENSK JURISTTIDNING 1970 pp. 432–460.
- ”Vilseledande genom antydningar.” [Deceiving by Implication.] *Festskrift till Per Olof Ekelöf* (Stockholm 1972. Norstedts förlag) pp. 423–461.
- ”Konkurrensfrågor i svensk straffrätt.” [Questions of Concurrence in Swedish Criminal Law.] NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1976 pp. 237–248. Also in: *Upprepad brottslighet*. Nordiskt symposium i Tällberg 2–4 april 1976 (København 1976. Statens råd för samhällsforskning) pp. 25–36.
- ”Två sorters culpa.” [Two Kinds of Culpa.] NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1977 pp. 219–248. Also in: *Modern strafflagstiftning*. Finsk-svenskt symposium i Åbo 29–30 augusti 1977 (Åbo 1977. Institutionen för offentlig rätt vid Åbo universitet. Publikationer i straff- och processrätt. Serie A nr 5) pp. 7–36.
- ”Teorier om värdeutsagor: En orättvis betraktelse.” [Theories of Value Statements: Unfair Reflections.] *Uppsalaskolan – och efteråt*. Rättsfilosofiskt symposium, Uppsala 23–26 maj 1977 (Uppsala 1977.

- Acta Universitatis Upsaliensis. Symposia Universitatis Upsaliensis
Annum Quingentesium Celebrantis 6) pp. 125–134.
- "Johan Gabriel Richerts "Försök: Om strafflagarna" (1813). Med
en inledning." [Johan Gabriel Richert's 1813 Essay on Crimi-
nal Legislation: With an Introduction]. *Rättshistoriska studier
tillägnade Gösta Hasselberg* (Lund 1977. Rättshistoriska studier.
Band 5.) pp. 123–144.
- "The Two Faces of Culp." *REVUE INTERNATIONALE DE DROIT PÉNAL*
1979 pp. 307–343.
- "Regler och riktlinjer." [Rules and Guidelines.] *TIDSSKRIFT FOR
RETTSVITENSKAP* 1979 pp. 385–410.
- "Kriminalisering." [Criminalization.] *Straff och rättfärdighet – ny nordisk
debatt*. (Stockholm 1980. Norstedts förlag) pp. 33–45.
- "Straff och rättvisa." [Punishment and Justice.] *Påföljdsval, straffmätning
och straffvärde*. Rapport från ett forskarseminarium på Skokloster
den 9–11 juni 1980 (Stockholm 1980. Brottsförebyggande rådet.
Rapport 1980:2) pp. 29–53.
- "Some Conceptions of Valid Law and a Legal System." *RECHTSTHEO-
RIE*. Beiheft 2. *Methodologie und Erkenntnistheorie der juristischen
Argumentation* (Berlin 1981. Duncker & Humblot) pp. 259–265.
- "Regler och riktlinjer – en replik." [Rules and Guidelines – a Reply.]
TIDSSKRIFT FOR RETTSVITENSKAP 1981 pp. 436–444.
- "Some Remarks on the General Part of Professor Bassiouni's Draft
International Criminal Code (1980)." *REVUE INTERNATIONALE DE
DROIT PÉNAL* 1981 pp. 519–527.
- "En algoritm över svensk domstols behörighet i brottmål med inter-
nationell anknytning (2 kap. BrB)." [An Algorithm on the Com-
petence of Swedish Courts as regards Criminal Cases with Inter-
national Connection.] *Festskrift till Hans Thornstedt* (Stockholm
1983. Norstedts förlag) pp. 333–351.
- "Criminal Liability for Omissions." *REVUE INTERNATIONALE DE DROIT
PÉNAL* 1984 pp. 937–964.
- "Nödvärnsrätten vid självförsvar mot överfall." [The Right of Self-
Defence against Sudden Assaults.] *LAKIMIES* 1984
pp. 1031–1050.
- "Straffets syften och berättigande." [The Purposes and Justification of
Punishment.] *TIDSSKRIFT FOR RETTSVITENSKAP* 1985 pp. 1–17.
- "Determinism, Choice and Criminal Law." *ARCHIV FÜR RECHTS- UND
SOZIALPHILOSOPHIE*. Beiheft Nr. 24. *Social Justice and Individual*

Responsibility in the Welfare State (Stuttgart 1985. Franz Steiner Verlag) pp. 234–250.

"Nya bestämmelser om förmögenhetsbrott – en replik." [New Provisions on Crimes against Property – a Reply.] SVENSK JURISTTIDNING 1985 s. 78–81. [With Barbro Hegrelius Jonson and Karl-Erik Skarvall.]

"Determinism och straffrättsligt ansvar." [Determinism and Criminal Responsibility.] *Skuld och ansvar: Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson* (Uppsala 1985. Iustus förlag) pp. 1–33.

"Provokation." [Provocation.] NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1986 pp. 436–443. [With Andrew von Hirsch.]

"Systemdefekter hos lagstiftningen." [Legislation and System Defects.] *Samfunn, rett, rettferdighet. Festskrift til Torstein Eckhoffs 70-årsdag* (Oslo 1986. Tano) pp. 376–386.

"The Coherence of the Penal System." *Criminal Law in Action: An overview of current issues in Western societies* (Arnhem 1986. Gouda Qvint) pp. 329–339.

"Straff och proportionalitet." [Punishment and Proportionality.] NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1987 pp. 300–324. [With Andrew von Hirsch.]

"'Neoklassizismus' in der skandinavischen Kriminalpolitik: sein Einfluss, seine Grundprinzipien und Kriterien." ["Neo-Classicism" in Scandinavian Criminal Policy: Its Influence, Principles and Criteria.] *Neuere Tendenzen der Kriminalpolitik*. Albin Eser & Karin Cornils, Hrsg. (Freiburg im Breisgau 1987. Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. Band S 6) pp. 35–64. [With Andrew von Hirsch.]

"Provocation and Culpability." *Responsibility, Character and the Emotions: New Essays in Moral Psychology*. Ferdinand Schoeman, ed. (Cambridge 1987. Cambridge University Press) pp. 241–255. [With Andrew von Hirsch.]

"Justification and Excuse in Swedish Criminal Law." SCANDINAVIAN STUDIES IN LAW 1987 (Stockholm 1987) pp. 157–174.

"Rechtfertigung und Entschuldigung im schwedischen Strafrecht." [Justification and Excuse in Swedish Criminal Law.] *Rechtfertigung und Entschuldigung. Rechtsvergleichende Perspektiven I*. Albin Eser & George P. Fletcher, Hrsg. (Freiburg im Breisgau 1987. Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. Band S 7/1) pp. 411–436.

- "Sozialstaat und Wirtschaftsverbrechen: Schwedische Erfahrungen." [Welfare State and Economic Criminality: The Swedish Experience.] *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Karlhans Liebl, Hrsg. (Pfaffenweiler 1987. Centaurus-Verlagsgesellschaft) pp. 201–217. [With Alvar Nelson.]
- "Uppsåt och klander: Varför är ett uppsåtligt brott mer straffvärt än ett oaksamt?" [Criminal Intent and Blame: Why Is an Intentional Crime More Blameworthy than a Negligent Crime?] *SVENSK JURISTIDNING* 1988 pp. 722–749.
- "Rättvisa och repressionsnivå." [Justice and Level of Repression.] *Rättsdogmatikens alternativ*. Kaarlo Tuori, red. (Tammerfors 1988. Juridica) pp. 87–97.
- "Opera och allmän rättslära." [Opera and Jurisprudence.] *Process och exekution: Vänbok till Robert Boman* (Uppsala 1990. Iustus förlag) pp. 225–229.
- "Straff och proportionalitet – replik." [Punishment and Proportionality – a Reply.] *NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB* 1989 pp. 56–63. [With Andrew von Hirsch.]
- "Sweden's Sentencing Statute Enacted." *THE CRIMINAL LAW REVIEW* 1989 pp. 275–281. [With Andrew von Hirsch.]
- "Gauging Criminal Harm: A Living-Standard Analysis." *OXFORD JOURNAL OF LEGAL STUDIES* 1991 pp. 1–38. [With Andrew von Hirsch.]
- "Role prokurátora ve Svédskem pràvu." [The Role of the Prosecutor in Swedish Law.] *PROKURÀTURA* 1991 pp. 56–69. [Translation by Josef Zila.]
- "Påföljdsbestämningens struktur." [The Structure of Sentencing.] *SVENSK JURISTIDNING* 1992 pp. 257–275.
- "Ideology and Crime: Basic Conceptions of Crime and Their Implications." *Criminal Law Theory in Transition. Finnish and Comparative Perspectives*. Edited by Raimo Lahti & Kimmo Nuotio (Helsinki 1992. Finnish Lawyers' Publishing Company) pp. 102–112.
- "Computer Crimes and Other Crimes against Information Technology in Sweden." *REVUE INTERNATIONALE DE DROIT PÉNAL* 1993 pp. 575–589.
- "Criminal Attempts and Moral Luck." *ISRAEL LAW REVIEW* 1993 pp. 213–226.

- "The Role of Aggravating and Mitigating Factors in Sentencing: The New Swedish Sentencing Law." *Modern Legal Issues: An Anglo-Swedish Perspective*. Edited by Ulf Göranson (Uppsala 1993. Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala. 42. Iustus förlag) pp. 103–127.
- "Defensiv och offensiv straffrättspolitik." [Defensive and Offensive Criminal Law Policy.] *NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB* 1994 pp. 41–53.
- "Zur Reform des schwedischen Strazumessungsrechts." [The Reform of the Swedish Sentencing Law.] *ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMTE STRAFRECHTSWISSENSCHAFT* 1994 pp. 140–162.
- "The Swedish Sentencing Law." *EUROPEAN JOURNAL ON CRIMINAL POLICY AND RESEARCH* 1994 pp. 67–83.
- "Brottsideologier." [Crime Ideologies.] *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1993*. Uppsala 1994, pp. 5–18.
- "The Swedish Sentencing Reform." *The Politics of Sentencing Reform*. Edited by Chris Clarkson & Rod Morgan (Oxford 1995, Clarendon Press) pp. 95–123.
- "Vilken sorts straffrätt vill vi ha?: Om defensiv och offensiv straffrättspolitik." [What Kind of Criminal Law Do We Want?: On Defensive and Offensive Criminal Law Policy.] *Varning för straff: Om vådan av den nyttiga straffrätten*. Utgiven av Dag Victor (Stockholm 1995, Norstedts Juridik) pp. 19–37.
- "What Kind of Criminal Law Do We Want?: On Defensive and Offensive Criminal Law Policy." *Beware of Punishment: On the Utility and Futility of Criminal Law*. Edited by Annika Snare (Oslo 1995, Scandinavian Studies in Criminology. Vol. 14. Pax Forlag) pp. 17–36.
- "Criminal Attempts and Penal Value." *DE LEGE* 1996 pp. 117–134.
- "Det heruliska arvet: Till frågan om Blekingemålen's hemlighet." [The Erulian Heritage: With a Contribution to the Enigma of the Blekinge Cases.] *35 års utredande: en vänbok till Erland Aspelin* (Stockholm 1996, DUS 1996:1. Departementens utredningsavdelning i Malmö) pp. 167–183.
- "Kommentar till ordförandeskapets förslag ur straffrättsligt perspektiv." [Comments on the Presidency Proposal from a Criminal Law Perspective.] *SVENSK JURISTTIDNING* 1997 pp. 317–325. [With Petter Asp.]

- "Objective Ascription of Criminal Harm." *Festskrift till Stig Strömholm* (Uppsala 1997. Iustus förlag) pp. 439–453.
- "Gamla och nya heruler." [Old and New Eruli.] *Blekingeska Nationen 1697–1997*. Utgiven av Johan Svensson (Lund 1997) pp. 83–89.
- "Ett filosofiskt försök: Om Duffs försökslära." [A Philosophical Attempt: On Duff's Doctrine of Attempt.] *TIDSKRIFT, UTGIVEN AV JURIDISKA FÖRENINGEN I FINLAND* 1998 pp. 229–236.
- "Swedish Law and Marginal Cases of Complicity." *Einzelverantwortung und Mitverantwortung im Strafrecht: European Colloquium 1996 on Individual, Participatory and Collective Responsibility in Criminal Law*. Albin Eser & Barbara Huber (Hrsg.). (Freiburg im Breisgau 1998, Beiträge und Materialien aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Band S 71) pp. 199–203.
- "Why Bulk Discounts in Multiple Offence Sentencing?" *Fundamentals of Sentencing Theory: Essays in Honour of Andrew von Hirsch*. Edited by Andrew Ashworth & Martin Wasik (Oxford 1998, Clarendon Press) pp. 129–140.
- "Corpus juris: Ett förslag till straffrättsliga och straffprocessrättsliga bestämmelser till skydd för Europeiska unionens finansiella intressen." [Corpus juris: A Proposal concerning Penal and Procedural Provisions for Protection of the Financial Interests of the European Union.] *NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB* 1998 pp. 255–270.
- "Straffmätning vid flerfaldig brottslighet." [Multiple Offence Sentencing.] *SVENSK JURISTIDNING* 1999 pp. 264–280.
- "Alf Ross som straffrättsdogmatiker." [Alf Ross as a Criminal Law Theorist.] *NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB* 1999 pp. 161–170.
- "Sentencing Law, Policy, and Patterns in Sweden." *OVERCROWDED TIMES*, October 1999, pp. 3–6. Also in: *Penal Reform in Overcrowded Times*. Edited by Michael Tonry (New York 2001, Oxford University Press) pp. 118–124.
- "Negligence and Desert." *TURKU LAW JOURNAL* 1999 pp. 63–74.
- "Agreements between Prosecutor and Offender in Swedish Law." *ARCHIVUM IURIDICUM CRACOVIENSE* 1998-1999 pp. 81–84.

- "Crime Ideologies." *Legal Theory*. Edited by Peter Wahlgren (Stockholm 2000, SCANDINAVIAN STUDIES IN LAW, Volume 40) pp. 431–443.
- "Strafrecht und Ideologie." [Criminal Law and Ideology.] *Die Deutsche Strafrechtswissenschaft vor der Jahrtausendwende: Rücksinnung und Ausblick*. Herausgegeben von Albin Eser & Winfried Hassemer & Björn Burckhardt (München 2000, Verlag C. H. Beck) pp. 411–415.
- "Humanitet och straffbestämning." [Humanity and Sentencing.] TIDSKRIFT, UTGIVEN AV JURIDISKA FÖRENINGEN I FINLAND 2000 pp. 435–450.
- "Einführung." [Introduction to Swedish Criminal Law.] *Das schwedische Kriminalgesetzbuch – Brottsbalken*. (Freiburg i. Br. 2000) pp. 1–49. [With Karin Cornils.]
- "Der schwedische Verbrechensbegriff." [The Swedish Concept of a Crime.] *Festschrift für Claus Roxin zum 70. Geburtstag am 15. Mai 2001*. Herausgegeben von Bernd Schünemann & Hans Achenbach & Wilfried Bottke & Bernhard Haffke & Hans-Joachim Rudolphi (Berlin & New York 2001, Walter de Gruyter) pp. 1447–1455.
- "Straffrättsliga sanktioner." [Penal Sanctions and Sentencing.] *Svensk rätt – en översikt*. Utgiven av Stig Strömholm (huvudredaktör) m.fl. (Uppsala 2001, Iustus förlag) pp. 640–653.
- "A Living-Standard Conception of Criminal Harm." DE LEGE 2001 pp. 123–158. [With Andrew von Hirsch.]
- "Disciplinansvar för studenter som fuskar eller stör." [Disciplinary Responsibility of Students.] *Disciplinregler – konferens 16 oktober 2002* (Stockholm, Högskoleverket) pp. 1–32.
- "Kriminalisering som ultima ratio regis? Ett försök att reda ut begreppen." [Criminalization as ultima ratio regis? An attempt to elucidate the concepts.] *Riksoikeudellisia kirjoituksia VII: Pekka Koskiselle 1.1.2003 omistettu*. Raimo Lahti & Tapio Lappi-Seppälä (toim.). (Helsinki 2003, Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu A-sarja N:o 237) pp. 89–102.
- "Böter i stället för fängelse?" [Fines instead of Imprisonment?] SVENSK JURISTTIDNING 2003 pp. 231–242.
- "Vad är en princip?" [What Is a Principle?] *Festschrift till Åke Frändberg* (Uppsala 2003, Iustus förlag) pp. 137–144.

- "Unbewusste Fahrlässigkeit und Strafzumessung." [Negligence and Sentencing.] *Tatproportionalität: Normative und empirische Aspekte einer tatproportionalen Strafzumessung*. Buchenbach-Symposium 1999. Herausgegeben von Wolfgang Frisch & Andrew von Hirsch & Hans-Jörg Albrecht. (Heidelberg 2003, C. F. Müller Verlag) pp. 141–153.
- "Humanity and Sentencing – A note to *Sanktionensysteme und Menschenrechte*." *Muss Strafe sein?* Kolloquium zum 60. Geburtstag von ... Heike Jung, Henning Radtke & Egon Müller & Guido Britz & Heinz Koriath & Heinz Müller-Dietz (Hrsg.). (Baden-Baden 2004, Nomos Verlagsgesellschaft) pp. 35–47.
- "Rättsdogmatik som vetenskap." [Legal Dogmatics as a Science.] SVENSK JURISTTIDNING 2004 pp. 1–10.
- "Derecho penal e ideología." [Criminal Law and Ideology.] *La ciencia del Derecho penal ante el nuevo milenio*. Albin Eser & Winfried Hassemer & Björn Burckhardt & Francisco Muñoz Conde (coordinadores). (Valencia 2004, Tirant lo blanch) pp. 443–447.
- "Sweden: Criminal Responsibility of Minors." REVUE INTERNATIONALE DE DROIT PÉNAL 2004 pp. 511–525.
- "Lindblomaren." [The Lindblomer.] *Festschrift till Per Henrik Lindblom* (Uppsala 2004, Iustus förlag) pp. 333–334.
- "Från Platon till Träskman eller Om filosofer i köket." [From Plato to Träskman or On Philosophers in the Kitchen.] TIDSKRIFT, UTGIVEN AV JURIDISKA FÖRENINGEN I FINLAND 2004 pp. 359–365.
- "Criminalisation as ultima ratio." *Menschengrechtes Strafrecht: Festschrift für Albin Eser zum 70. Geburtstag*. Herausgegeben von Jörg Arnold & Björn Burckhardt u.a. (München 2005, Verlag C. H. Beck) pp. 1341–1353.
- "Criminalization as Last Resort (*Ultima Ratio*)." OHIO STATE JOURNAL OF CRIMINAL LAW 2005 pp. 521–534.
- "Gauging Crime Seriousness: A 'Living-Standard' Conception of Criminal Harm." *Proportionate Sentencing: Exploring the Principles* by Andrew von Hirsch and Andrew Ashworth (Oxford 2005, Oxford University Press) pp. 186–219. [With Andrew von Hirsch.]
- "Avsiktsuppsåt och/eller insiktsuppsåt?" [Intention-intent and/or Insight-intent.] JURIDISK TIDSSKRIFT 2004–2005 pp. 811–813.
- "Misslyckade mord." [Miscarried Murders.] *Söderbergiska priset i rättsvetenskap 2005*. 7 pp. [Manuscript.]

- "A Lecture on Principles." *Festschrift für Heike Jung*. Heinz Müller-Dietz & Egon Müller & Karl-Ludwig Kunz & Henning Radtke & Guido Britz & Carsten Momsen & Heinz Koriath (Hrsg.). (Baden-Baden 2007, Nomos) pp. 361–366.
- "Ungdomsrabatt och dagsböter." [Youth Discount and Day-fines.] *Josefs resa: Vänbok till Josef Zila* (Uppsala 2007, Iustus förlag) pp. 107–120.
- "Register över hänvisningar i förarbetena till 1864 års strafflag." [Index of References in the Preparatory Works of the 1864 Swedish Penal Code.] DE LEGE 2007: Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok 2007. *Eftersyn och eftertanke*. (Uppsala 2007, Iustus förlag) pp. 81–98.
- "Bedömning av vetenskaplig kvalitet i rättsdogmatiken." [Assessing Scientific Quality in Legal Dogmatics.] *Ikke kun straf: Festschrift til Vagn Greve*. (København 2008, Jurist- og Økonomforbundets Forlag) pp. 255–266.
- "A Comment on Personality and Corporate Crime." [To be published.]
- "Begreppet frihet." [The Concept of Freedom.] [To be published.]

BOOK REVIEWS

- Hans-Heinrich Vogel: *Der skandinavische Rechtsrealismus*. Frankfurt am Main 1972; S. Strömholm & H.-H. Vogel: *Le "réalisme scandinave" dans la philosophie du droit*. Paris 1975. SVENSK JURISTTIDNING 1976 pp. 299–303.
- Johs. Andenæs: *Formuesforbrytelsene*. 3. rev. utgave. Oslo 1975. SVENSK JURISTTIDNING 1976 pp. 484–485.
- Preben Stuer Lauridsen: *Retslæren*. København 1977. TIDSSKRIFT FOR RETTSVITENSKAP 1979 pp. 333–340.
- Wilfred Bottke: *Strafrechtswissenschaftliche Methodik und Systematik bei der Lehre vom strafbefreienden und strafmildernden Täterverhalten*. Edelsbach am Main 1979. TIDSSKRIFT FOR RETTSVITENSKAP 1982 pp. 125–128.
- Christine van den Wijngaert: *The Political Offence Exception to Extradition: The delicate problem of balancing the rights of the individual and the international public order*. Deventer 1980. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1982 pp. 208–210.

- Criminal and Civil Investigation Handbook*. Edited by Joseph J. Grau with the assistance of Ben Jacobson. New York etc. 1981.
- NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1982 pp. 267–268.
- Menneskerettighetene i velferdssammenheng*. Foredrag fra XXII Nordiske Studentjuriststevne 1981. Oslo etc. 1981. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1983 pp. 71–72.
- Balduin Forster & Dirk Ropohl: *Medizinische Kriminalistik am Tatort: Ein Leitfaden für Ärzte, Polizeibeamte, und Juristen*. Stuttgart 1983. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1985 pp. 73–74.
- Manfred Maeck: *Opfer und Strafzumessung: Ein Beitrag zur Systematik und Dogmatik der richterlichen Strafzumessung*. Stuttgart 1983. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1985 pp. 74–75.
- Johs. Andenæs & Anders Bratholm: *Spesiell strafferett: Utvalgte emner*. Oslo 1983. TIDSSKRIFT FOR RETTSVITENSKAP 1985 pp. 453–455.
- Die Freiheitsstrafe und ihre Surrogate im deutschen und ausländischen Recht*. Herausgegeben von Hans-Heinrich Jescheck. Baden-Baden 1983–1984. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1986 pp. 468–470.
- Walter Grasnack: *Über Schuld, Strafe und Sprache: Systematische Studien zu den Grundlagen der Punktstrafen- und Spielraumtheorie*. Tübingen 1987. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1988 pp. 232–233.
- Thomas Weigend: *Deliktsoffer und Strafverfahren*. Berlin 1989. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1990 pp. 66–67.
- Dan Frände: *Den straffrättsliga legalitetsprincipen*. Ekenäs 1989. RETFÆRD 1990 pp. 82–90.
- Alan R. White: *Misleading Cases*. Oxford 1991. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1991 p. 285.
- Dale G. Parent: *Structuring Criminal Sentences: The Evolution of Minnesota's Sentencing Guidelines*. Stoneham 1988. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1991 p. 286.
- Andrew Ashworth: *Principles of Criminal Law*. Oxford 1991. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1992 p. 255.
- Recht und Moral: Beiträge zu einer Standortbestimmung*. Heike Jung & Heinz Müller-Dietz & Ulfrid Neumann (Hrsg.) Baden-Baden 1991. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1992 pp. 255–256.
- Douglas N. Husak: *Drugs and Rights*. Cambridge & New York 1992. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1993 pp. 324–325.

- Aleksandar Fatic: *Punishment and Restorative Crime-Handling: A social theory of trust*. Aldershot etc. 1995. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 1996 pp. 167–168.
- Hartmut-Michael Weber: *Die Abschaffung der lebenslangen Freiheitsstrafe. Für eine Durchsetzung des Verfassungsanspruchs*. Baden-Baden 1999. NORDISK TIDSSKRIFT FOR KRIMINALVIDENSKAB 2000 pp. 163–164.
- Christoffer Wong: *Criminal Act, Criminal Jurisdiction and Criminal Justice*. Kraków 2004. SVENSK JURISTTIDNING 2004 pp. 875–879.

REPORTS

- "Introductory Report." *Disparities in Sentencing: Causes and Solutions*. (Strasbourg 1989. Council of Europe. Studies in Criminological Research, vol. 26) pp. 6–16.
- "General Report." *Disparities in Sentencing: Causes and Solutions*. (Strasbourg 1989. Council of Europe. Studies in Criminological Research, vol. 26) pp. 139–149.
- [*Översyn av förordningen om disciplinära åtgärder mot studerande i statlig och kommunal högskoleutbildning.*] [Reform of the Ordinance concerning Disciplinary Measures against Students in Higher Education.] Uppsala 1991. 44 pp. [Commissioned by Universitets- och högskoleämbetet. Not printed.]
- Sweden: National Report. EC-Research Project: Computer-Related Crime*. [Brussels] 1996. 43 pp. [Commissioned by the EC Commission. Not printed.]
- A Draft European Union Code on Judicial Cooperation in Criminal Matters*. [Brussels] 1996. 24 pp. [Commissioned by the EC Commission. Not printed.]
- "National Report of Sweden." *The Implementation of the Corpus Juris in the Member States. Volume III*. M. Delmas-Marty & J. A. E. Vervaele (eds.) (Antwerpen & Groningen & Oxford 2000, Intersentia) pp. 815–856.
- "National Report of Sweden." *The Implementation of the Corpus Juris in the Member States. Volume IV*. M. Delmas-Marty & J. A. E. Vervaele (eds.) (Antwerpen & Groningen & Oxford 2000, Intersentia) pp. 27–30, 251, 373–374, 441–448.

LEGISLATIVE COMMITTEE PARTICIPATION

- SOU 1983:50. *Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott*. [Reform of the Legislation concerning Crimes against Property except Crimes of Debtors.] Betänkande av förmögenhetsbrottsutredningen. Also author of pp. 59–123.
- Brottsförebyggande rådet. PM 1983:6. *Uppbördsbrott: Åtgärder mot det likvida fusket*. [Tax Collection Offences.]
- SOU 1986:13–15. *Påföljd för brott: Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m.* [Sentencing: On Penalty Scales, Choice of Sanction, Measuring Punishment, and Conditional Release from Imprisonment.] Huvudbetänkande av fängelsestraffkommittén.
- SOU 1988:7. *Frihet från ansvar: Om legalitetsprincipen och allmänna grunder för ansvarsfrihet*. [Freedom from Liability: On the Principle of Legality and General Grounds for Acquittal.] Slutbetänkande av fängelsestraffkommittén.
- SOU 1991:84. *Smuggling och tullbedrägeri*. [Smuggling.] Betänkande av 1986 års varusmugglingsutredning. Also author of pp. 185–196 (German law).
- SOU 1996:185. *Straffansvarets gränser*. [The Limits of Criminal Responsibility.] Betänkande av straffansvarsutredningen.
- SOU 2000:88. *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd* –. [Organised Crime, Agitation against National or Ethnic groups, Agitation against Homosexuals, etc. – The Limits of Criminal Responsibility –.] Betänkande av Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.
- SOU 2001:39. *Ett effektivt diskrimineringsförbud: Om olaga diskriminering och begreppen ras och sexuell läggning*. [An Effective Prohibition of Discrimination: On Unlawful Discrimination and the Concepts of Race and Sexual Inclination.] Betänkande av 1999 års diskrimineringsutredning.
- [Åklagarmyndigheten] *Effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål – en idéskrift*. [More Effective Management of Large and Complicated Cases in Criminal Matters.] Stockholm 2006.
- SOU 2008:41. *Människohandel och barnäktenskap – ett förstärkt straffrättsligt skydd*. [Trafficking in Human Beings and Child Marriage – a strengthened penal protection.] Betänkande av utredningen om människohandel m.m. Stockholm 2008.